

**Управління культури та креативних індустрій
Департаменту гуманітарної політики
Вінницької обласної військової адміністрації
Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека
Кафедра культури, методики навчання історії та історичних дисциплін
ВДПУ імені Михайла Коцюбинського
КЗ «Музей Вінниці»
Вінницьке обласне відділення ВГО Українська бібліотечна асоціація**

Усна історія: теорія, практика та перспективи

Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції

25–26 жовтня 2022 р.

м. Вінниця, 2022

УДК 94(477)(063)

У 75

Відповідальна за випуск Л. Б. Сенік, директор Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки, голова Вінницького обласного відділення ВГО Українська бібліотечна асоціація

Редакційна колегія:

Г. М. Слотюк (голова редкол.), П. І. Цимбалюк (упоряд.), О. Ю. Антонюк, Н. В. Березюк, С. В. Лавренюк, О. А. Пашкова, К. А. Скомаровська

Рецензент О. А. Коляструк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культури, методики навчання історії та історичних дисциплін ВДПУ імені Михайла Коцюбинського

Усна історія: теорія, практика та перспективи : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовтня 2022 р., м. Вінниця / Упр. культури та креат. індустрій Департаменту гуманітар. політики Вінниц. облвійськкадмін., Вінниц. ОУНБ. – Вінниця., 2022. – 342 с.

У збірнику вміщені матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Усна історія: теорія, практика та перспективи», що відбулася 25–26 жовтня 2022 р. в онлайн-форматі на платформі ZOOM.

Програма містила пленарне, секційні засідання, панельні повідомлення, презентації нових видань та документальних фільмів.

На конференції було представлено низку наукових усноісторичних досліджень, здійснених на Вінниччині, в інших регіонах України, країнах близького зарубіжжя.

У статтях збережено стилістику оповідачів та респондентів. За зміст опублікованих матеріалів, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідають автори.

© Вінницька ОУНБ, 2022

З М І С Т

ПРИВІТАННЯ учасників Конференції	6
Сеник Л. Б.	6
Буняк В. В.	7
Дернова О. М.	8
Замкова Н. Л.	9
Побережна Т. І.	10
Галайко Б. М.	10
Гула С. А.	12
Теоретичні, методологічні та прикладні проблеми усної історії	14
<i>Коляструк О. А.</i> Вислухати – Почути – Зрозуміти – Передати: актуальний досвід сучасних усноісторичних досліджень	14
<i>Цимбал Т. В.</i> Усна історія як підґрунтя становлення та розвитку воєнної антропології.....	21
<i>Жмуд. Н. В., Гребеньова В. О.</i> Наратив як інструментарій до вивчення настроїв мешканців Вінниччини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну.....	31
<i>Отземко О. В.</i> Усні історії учасниць Української національної революції 1917–1921 рр....	37
Проекти з регіональної, локальної, етнічної, гендерної історії	44
<i>Привалко Т. В.</i> Усна історія перед викликами нового етапу російсько-української війни...	44
<i>Винокурова Ф. А.</i> Документи усної історії як джерело вивчення проблематики Голокосту	53
<i>Кужельна О. В.</i> Роль і місце спогадів у генеалогічних дослідженнях. «Провокатори» пам'яті та безпам'ятства	60
<i>Побережна Т. І.</i> Розвиток профспілкового руху на Вінниччині: за історичними джерелами та усними свідченнями	65
<i>Трахтенберг Л. М., Твердохліб Н. П.</i> «Я вижила, щоб розказати...»: рятівники пам'яті про жертв Голокосту	69
<i>Красноштан А. О.</i> Голокост єврейської громади у містечку Погребище	71
<i>Бадрак Л. С.</i> Доля ромської родини на тлі Другої світової війни	75
<i>Шуткевич О.</i> Проєкт «24 історії після 24 лютого»	78
Усна історія в бібліотечному просторі	80
<i>Слотюк Г. М.</i> Бібліотеки Вінниччини: досвід усноісторичних досліджень	80
<i>Антонюк О. Ю.</i> Електронна база даних «Усна історія» та фонд усноісторичних досліджень як складові історичної пам'яті України	84
<i>Білоус В. С.</i> Усноісторичні документи як джерело вивчення історії ВДПУ імені Михайла Коцюбинського	87
<i>Слободян Л. М.</i> Долі внутрішньо переміщених осіб, яких об'єднала бібліотека	92
<i>Михалиця О. А.</i> Некрополі Хмільника за спогадами старожилів-краян. Місто семи поховань за сім віків	95
Усна історія в освітніх практиках	100
<i>Сало Ю. О., Новаковська О. М.</i> Усна історія в обласних краєзнавчих конкурсах та заходах КЗ «Центр туризму» ЗОР у 2021 році	100

<i>Коваль О. І.</i> Демид Бурко – творець новітньої історії України: вивчення життя та діяльності з використанням методу усної історії	104
Усна історія як засіб інформації, комунікації, меморіалізації	111
<i>Наврыліук О. А.</i> Zapisana opowieść o życiu: cechy poznawcze tekstu poetyckiego (rękopiśmienna historia nieznanego autora).....	111
<i>Цимбалюк П. І.</i> Друковані видання за результатами усноісторичних досліджень з фонду Вінницької ОУНБ	117
<i>Цуркановська (Сарахан) Т. М.</i> Ненаписаний роман: спогади про батька: до 80-річчя від дня народження поета-гумориста й сатирика М. М. Сарахана	123
<i>Юрчишина О. А.</i> Лікар Володимир Трикуленко: дитина супроти війни, або бути почутим	130
Громадська архівістика: теорія, практика, досвід	136
<i>Добошевська А.</i> Громадська архівістика в Європі	136
<i>Karała A.</i> Archiwistki społecznej archiwistyka społeczna w polsce – kluczowe zagadnienia	139
Радянська доба в усній історії	141
<i>Антонюк О. Ю.</i> Павло Ткачук: «Я війну побачив дуже ще малим.»	141
<i>Киричок Л. О., Мамчур Н. П., Яринчак І. М., Жилюк М. Л.</i> «...Любив людей, любив цей світ, любив життя...»: розповідь О. В. Дудар про життєвий шлях репресованого радянською владою В. О. Джурика	146
<i>Колосова Л. Ю.</i> Чорна Фаїна Михайлівна: «...Моя праця – мене возвеличувала!»	163
<i>Кристофорова Т. П.</i> Голодомор 1932–33 рр. з розповіді Таміли Семенівни Сенік (с. Жеребилівка Могилів-Подільського району Вінницької області)	172
<i>Кристофорова Т. П.</i> Голодомор 1946–1947 рр. зі спогадів Сенік Таміли Семенівни (с. Жеребилівка Могилів-Подільського району Вінницької області)	178
<i>Мельник Н. М.</i> Радянське повсякдення зі спогадів Валентини Трифонівни Ліщук	186
<i>Слотюк Г. М.</i> Тріскун Паша Миколаївна: «У селі лишилися, коли забрали усіх у Німеччину, собаки й малі діти»	195
«Незакінчене/неостигле минуле» в усноісторичних оповідях	199
<i>Гула С. А., Куряча М. В.</i> Що відчувають вінничани на початку повномасштабного російського вторгнення в Україну (за результатами опитування Музею Вінниці).....	199
<i>Белоус Д. О.</i> Оповідь переселенки Федорчук Лілії Расимівни	209
<i>Березюк Н. В., Кушнірук Т. О.</i> «А зараз просто стиль життя змінився...» (спогади переселенки з міста Макіївки Донецької області – Баркової Олени Вікторівни)	213
<i>Глуха М. А.</i> Галина Захарівна та Василь Іванович Черновські пережили окупацію на Донбасі та відчули на собі всі жахи війни	219
<i>Джуринська Т. О.</i> Хроніки Єромайдану: розповідь очевидця	228
<i>Джуринська Т. О.</i> Погляд зсередини. Поділля очима донеччанина.....	232
<i>Зелена О. М.</i> Моя історія: спогади переселенки з Донбасу (Тихої Анастасії Олександрівни з Дебальцевського району Донецької області)	236
<i>Зіньковська О. О., Стойко Н. Г.</i> Семенюк Наталія Миколаївна: «Майдан – не місце, а спільнота, де люди, об'єднані єдиною метою, боролись	241

за краще майбутнє своєї країни»	
<i>Коваль О. С.</i> Російська окупація Луганської області на прикладі Марківської ОТГ: усні свідчення	255
<i>Козак Н. В., Стойко Н. Г.</i> Соліна Юлія Іванівна: «Майдан у мене, у першу чергу, асоціюється із нашим майбутнім»	260
<i>Коновальчук О. М.</i> Події на Майдані: розповідь учасниці О. В. Дмитрів	276
<i>Ружанська В. П.</i> Піддубний Михайло Іванович: «... Майдан для мене – це є Революція Гідності!».....	287
<i>Середюк В. Я.</i> Розповідь Л. М. Петровської, очевидиці подій на Майдані	291
<i>Хачатурян І. В.</i> «Моя країна – моє коріння»: оповідь переселенки Г. М. Розанової	295
<i>Шейкіна І. А.</i> «Вірність і зневіра»: спогади М. Л. Кичі, учасника Майдану.....	302
Відображення культури та побуту в усних джерелах	307
<i>Кметь В. С.</i> Народні вірування про мерців та апотропеїчні ритуали на теренах Східного Поділля (за матеріалами польових записів)	307
<i>Белоус Н. К.</i> Весілля в Тиманівці: культура і звичаї	312
<i>Німчук Л. М.</i> Бібліотечний проєкт Бершадської міської територіальної громади «Перлинки рідного краю» як усна історія рідної землі	327
<i>Момотюк Ю. М.</i> Катерина Ковальова: «Живу, працюю і співаю» (розповідь про життєвий шлях, поетичну діяльність та фольклорний ансамбль «Вербиченька»)	330
Відомості про авторів	339

Привітання учасників Конференції

Шановне товариство!

Щиро вітаю вас з відкриттям VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Усна історія: теорія, практика та перспективи».

Попри те, що цьогоріч Конференція проходить в умовах воєнного стану й реалії сьогодення диктують нам свої вимоги, обласна наукова книгозбірня продовжує працювати та реалізовувати всі заплановані проєкти та заходи. Безумовно, російсько-українська війна принесла величезні втрати нашому народу, значну руйнацію інфраструктури міст і сіл України, постраждали й багато закладів культури, зокрема бібліотеки.

На тимчасово окупованих росією територіях знищуються фонди українських книг, натомість збільшується засилля російських пропагандистських видань. Наративи російської пропаганди наповнюють безліч книжок, які перетворюються в такий спосіб на зброю й використовуються для розв'язання війни. Вони десятиліттями створювали її в сучасній росії та завдяки державній підтримці масово поширювали по світу, зокрема, і через міжнародні книжкові ярмарки, літературні фестивалі, наукові конференції та геополітичні дискусії. Внаслідок російської пропагандистської активності у сфері літератури та книговидавництва безліч авторів, літературних агентів, видавців та дистриб'юторів з різних країн світу несвідомо брали участь у її поширенні та зараженні цими ідеями дедалі більшої кількості громадян своїх країн. Тому сьогодні дуже важливим є використання всіх можливих заходів та засобів донесення до суспільства правдивої історії, чесних і справжніх змістів. Цьому значною мірою сприяє наша сьогоднішня Конференція.

Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека в перші ж дні війни публічно оголосила про намір забрати зі своєї назви ім'я російського вченого. Питання перейменування було розглянуто на сесії Вінницької обласної Ради та знайшло підтримку. Відбувається процес надання бібліотеці іншого імені.

Наразі ми – Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека, яка значну увагу приділяє науковій роботі, важливою складовою її є здійснення усної історичних досліджень та їхнє оприлюднення, зокрема на науково-практичних конференціях.

Усна історія – це галузь дослідження та метод збору, зберігання та інтерпретації інтерв'ю й спогадів людей, що були учасниками чи очевидцями історичних подій. Через розповідь окремої людини досліджується історія країни, населеного пункту та конкретні історичні події. Зібрані матеріали є цінним підґрунтям для подальших наукових розвідок і створення нових культурних проєктів.

Понад 10 років фахівці бібліотеки займаються усною історією, а починаючи з 2018 року – системно реалізують проєкт «Голоси живої історії», залучаючи й бібліотеки області. За цей період у відділі краєзнавства створено фонд усної історичних досліджень, який містить понад 150 записів. Щорічно поповнюється новими записами електронна база даних «Усна історія». З метою збереження та надання доступу до зібраних усних свідчень ми створили новий вебсайт «Голоси живої історії», який сьогодні будемо вам презентувати.

Що два роки наша бібліотека спільно з партнерами організовує науково-практичні конференції. Сьогодні в непростих умовах ми об'єднали науковців, бібліотечних, музейних, архівних працівників, освітян та студентську молодь не лише з Вінниччини й інших регіонів України, але й з Польщі та Німеччини.

Понад п'ятдесят доповідей і повідомлень висвітлюють теоретичні та практичні аспекти використання методу усної історії, знайомлять з результатами усної історичних

досліджень із використанням спогадів учасників й очевидців історичних подій, таких як: Друга світова війна, Голодомори, Голокост, радянське повсякдення, Революція Гідності, російсько-українська війна та ін.

Доповіді згруповані за окремими напрямками, а саме: «Теоретичні, методологічні та прикладні проблеми усної історії», «Проекти з регіональної, локальної, етнічної, гендерної історії», «Усна історія в бібліотечному просторі» та ін. Всі ви бачили їх у нашій програмі. Хочу лише зазначити, що секцію «Громадська архівістика: теорія, практика, досвід» зголосилися провести науковці з Республіки Польща.

Конференція буде відбуватися два дні в онлайн-форматі й включатиме: пленарне, секційне засідання, презентації книг і проєктів, перегляд документальних фільмів. Будуть також представлені панельні повідомлення.

Ми прагнемо, щоб засідання наші пройшли з максимальною користю й віддачею, і сподіваємося, що напрацювання всіх учасників стануть важливим доповненням до офіційних історичних джерел.

Намагатимемося знайти можливість видати матеріали Конференції друком, а також представимо їх на вебсайті нашої бібліотеки.

Ми розуміємо, що тема Конференції невичерпна, тому не будемо зупинятися на досягнутому, надалі плануємо здійснити записи свідчень учасників сучасної російсько-української війни, переселенців з тимчасово окупованих територій. Цікавлять нас також спогади шістдесятників, борців за незалежність України кінця 1980–1990-х років минулого століття, загалом тематика досліджень надзвичайно велика.

Шановні учасники Конференції, росія та її злочинний лідер упевнено послуговуються ідеологією, поширюють брехливі наративи, складені зі слів, зібраних у тексти й книги. Книги – це ми з вами, це наш світ, але вони можуть бути й зброєю проти нас. Тож захищаймо наш світ, збираючи правдиві свідчення подій минулого та сучасного.

І на завершення хочу побажати всім нам успішної результативної роботи, подальших здобутків у сфері усної історичних досліджень і найголовнішого – миру і перемоги.

Сподіваюсь, що наступна Конференція відбудеться у звичному для нас форматі і ми обов'язково зустрінемося з вами, зможемо ознайомити наших гостей зі своєю бібліотекою та нашим краєм у мирній і квітучій Україні!

Дякую за увагу!

Л. Б. Сенік,

директор Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки,

голова Вінницького обласного відділення

ВГО Українська бібліотечна асоціація,

член Національної спілки краєзнавців України

Шановні учасники VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Усна історія: теорія, практика та перспективи», я радий всіх вітати!

Перш за все я хочу щиро подякувати Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці, яка вже понад десятиліття займається цією тематикою, а у 2018 році вона виграла грант на проєкт «Голоси живої історії». Це досить чудова траєкторія вивчення історії, тому що живі голоси – це неймовірне надбання. Зверніть увагу, що рашисти, як тільки зайшли на окуповану територію, перше, що зробили, – знищили наші бібліотечні фонди та завезли свої. І недооцінювати значення бібліотеки в розвитку історії, в тому числі й України, – це, я вважаю, дуже хибно. І я дякую всім учасникам нашої конференції з Вінниці, Києва, Львова, Кривого Рогу, Запоріжжя та Республіки Польща за активну життєву позицію. Завдяки вам ми творимо історію, ми даємо можливість нашим нащадкам в озвученні людей, які безпосередньо беруть участь у тих чи інших подіях. Потім мати можливість проаналізувати, що ж відбувалося і що робили наші українці для того, щоб наша Україна була суверенною,

незалежною і самодостатньою. Я бажаю всім нам з вами мирного неба, безумовно – Перемоги. Абсолютно правильно тут говорили щодо того, що наступна наша конференція, вже дев'ята, повинна пройти під прапором Перемоги. Дай, Боже, нам зустрітися одне з одним, бачачи очі одне одного, для того, щоб можна було розуміти, що являє собою наша Україна, що являє собою історія, і зробити все, щоб наші діти були самодостатніми з точки зору знання своєї історії, своєї родини та майбутнього нашої України.

Гарної роботи та всього найкращого!

В. В. Буняк,

*директор Департаменту гуманітарної політики
Вінницької обласної військової адміністрації*

Шановні колеги, усі учасники конференції!

Сьогодні я маю прекрасну нагоду привітати вас з відкриттям такого поважного зібрання! Управління культури та креативних індустрій Департаменту гуманітарної політики Вінницької обласної військової адміністрації підтримує започаткований Вінницькою обласною універсальною науковою бібліотекою проєкт «Голоси живої історії». Сьогодні проходить уже восьма Міжнародна науково-практична конференція «Усна історія: теорія, практика та перспективи», яка стала доброю традицією і відбувається кожних два роки. Проведення такого зібрання в онлайн-форматі має свої плюси й мінуси. Цей формат ускладнює живе спілкування, обмін думками, але він має переваги в тому, що учасниками форуму можуть стати дослідники з різних куточків світу й результати їхніх усноісторичних досліджень будуть оприлюднені для широкої аудиторії.

Відрадно, що до нашої конференції долучилися науковці, краєзнавці, освітяни, бібліотечні працівники, представники громадських організацій не лише з Вінниччини та інших регіонів України, але й близького зарубіжжя, зокрема дружньої нам Республіки Польща.

Зібрані спогади, свідчення учасників та очевидців різних подій суттєво доповнюють офіційну історію, яку пишуть науковці. Наративи збагачують історію України, вона стає більш живою та правдивою.

У галузі культури Вінниччини реалізується чимало проєктів, але проєкту з усної історії ми надаємо особливого значення, адже бібліотеки Вінниччини стали першими в Україні, хто використовує метод усної історії у своїй діяльності.

Нині така робота в умовах повномасштабного вторгнення путінської росії на нашу землю, яке стало новим випробуванням для нашого народу, набуває ще більш вагомого значення. Адже героїзм наших захисників і захисниць, медичних працівників, волонтерів потребує більш детального вивчення та оприлюднення, звичайно ж, після нашої Перемоги.

Заклади культури та мистецтв адаптували свою діяльність в умовах воєнного стану. Більшість із нас сьогодні займаються волонтерством, надаючи посильну фінансову, інформаційну, матеріальну, моральну підтримку воїнам Збройних сил України, внутрішньо переміщеним особам. І цю діяльність ми будемо продовжувати та розширювати.

Бажаю всім учасникам конференції плідної роботи, отримання нової цікавої інформації та практичних умінь, а також успіхів у праці заради нашої спільної перемоги. Слава Україні!

О. М. Дернова, *начальник Управління культури
та креативних індустрій Департаменту гуманітарної політики
Вінницької обласної військової адміністрації*

Дуже рада вас всіх вітати!

Бачити приємно обличчя в екранах. Сподіваюсь, всі, хто сховані за чорними квадратами, все ж таки чують нас і доєднуються. І дозвольте щиро подякувати від імені Вячеслава Петровича, голови Вінницької обласної Ради, за запрошення взяти участь у 8 Міжнародній науково-практичній конференції, тому що, дійсно, ваша робота є неоціненною. Творимо історію ми сьогодні всі разом. Наша свобода, наша воля, наша Незалежність творять і сьогодні нашу історію. І той часопис подій, який відбувається сьогодні, який треба фіксувати, він буде неоціненний для майбутніх наших поколінь і для нас самих. Представлення та становлення України у світі відбувається саме сьогодні. І в кожного є свій фронт. Наші військові боронять наші кордони, нашу землю, а освітяни, науковці боронять інший фронт, боронять наше патріотичне мислення, нашу думку. Дозвольте буквально декілька слів сказати з досвіду.

Ми щойно повернулися з міжнародної зустрічі, де були представники європейських освітніх і наукових асоціацій, найбільших у Європі. І сьогодні шаблони українців абсолютно змінені, стандарти, думки про українців абсолютно змінені. На нас дивляться як на чудо, на нас дивляться як на неймовірну націю. З нами хочуть знайомитись, нас хочуть вивчати. І якщо говорити про наукові дослідження, то вже сьогодні нашу Вінницю, безпосередньо навчальний заклад, визнано амбасадором на європейському рівні, для того щоб наші відомі науковці, які зі Швеції, Італії, Греції, на цьому тижні в Брюсселі ініціювали пропозицію. Вони просять підтримки всього Євросоюзу, щоб відповідно наші навчальні заклади, наші культурні установи мали можливість брати участь в проєктах Еразмус+ уже не як учасники, а як повноправні партнери, незважаючи на те, що ми ще не члени Європейського Союзу, але таке право вже виборюється нашими науковцями, нашими партнерами з-за кордону. Тому я дуже сподіваюсь, що всі ці проєкти будуть реалізовані. Дійсно, Україна тепер посідає перше місце й серед наукових досліджень, я вам хочу сказати, тому що ми абсолютно всі стандарти жінок-емігранток у світі розвіяли. Тому що вся Європа здивована, наскільки наші українські жінки володіють іноземною мовою, тим, що українська жінка має бажання одразу працювати, потрапляючи за кордон. І найголовніше те, що українська жінка має бажання шалене повернутися додому. Це абсолютно не підходить під жодні стандарти будь-яких емігрантів з країн Південної Європи, Африки, Азії та ін.

Тому я хочу щиро подякувати вам, шановні організатори, за те, що ви вже стільки років поспіль порушуєте це питання. Вивчати історію потрібно, і, відверто скажу, що це саме наше покоління недопрацювало, тому що ми сорокарічні, п'ятдесятирічні якраз мали б понад усе звернути увагу й наполягати на тому, що українське – то наше, і ніякі подвійні стандарти не мають права тут існувати. Тому впевнена й підтримую всіх попередніх ораторів, що наступна зустріч має бути тільки наживо, тільки під прапором Перемоги, як сказав Володимир Володимирович. Всім нам Миру. Перемоги швидкої. Повернення додому наших синів.

Слава Україні! Дякую.

*Н. Л. Замкова,
доктор філософських наук, професор,
голова постійної комісії Вінницької обласної Ради з питань
освіти, релігії, культури, молоді та спорту, директор Вінницького
торговельно-економічного інституту ДТЕУ*

Доброго дня шановні колеги!

Я приєднуюсь до всіх попередніх промовців і бажаю нам миру, щоб ми в мирній країні могли реалізувати всі плани, всі задуми, всі мрії, які є в кожного українця, у кожного з нас. Безперечно, я щиро дякую за запрошення на Міжнародну науково-практичну конференцію. Хочу щиро подякувати організаторам за таку масштабну виконану роботу. Сьогодні саме Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека взяла на себе таку величезну відповідальність щодо тих матеріалів, свідчень, які будуть опубліковані й донесені до учасників і всіх, хто бажає взяти участь у наступних конференціях і хто хоче знати й розуміти нашу історію. Ми розуміємо, звичайно, що особливістю сьогоднішньої конференції, у якій беремо участь, є те, що учасники та свідки описаних подій живі, і це дає можливість уточнювати, дає можливість знати й розуміти ті події, ті свідчення, долю тих людей. Завдяки усним повідомленням та свідченням людей, безперечно, і колишніх учасників або свідків конкретної історичної події, їхнім індивідуальним переживанням, поглядам, переконанням, що стосуються конкретної історичної події чи процесу, збагачується й зберігається історія України, історія, яку пишуть всі науковці. Люди завжди оповідали свою історію в розмовах, і століттями вона передавалася з уст в уста. Усі в той чи інший спосіб оповідають про минулі дії, тлумачать їхнє значення, підтримуючи живу колективну історію. Сьогодні ми з вами мріємо про те, щоб наступну конференцію, яка буде організована на високому рівні за участю наших міжнародних колег і науковців, ми змогли провести офлайн. Безперечно, ті свідчення, події і нинішня сторінка, у якій живемо ми, українці, будуть наповнені історією України, з болісними, з тяжкими, величезними історіями життя людей. Я думаю, що якраз саме історія дасть оцінку сьогоднішнім подіям. Вірю, що саме завдяки нашій українській відданості, тій автентичності, яка присутня в кожному з нас, і гордості, що ми українці, ми зможемо з вами писати ті сторінки, які будуть збережені для наступних поколінь.

Дякую насамперед усім учасникам, хто виявив бажання взяти участь і надати можливість поділитися тим досвідом, тому що в будь-якій справі, яка організовується, є свої завдання, свої досягнення, і, безперечно, є перспективні плани. Тому я думаю, що сьогоднішня конференція, яка буде працювати два дні, дасть можливість окреслити нам той дороговказ, який буде творити історію України. Я дякую за запрошення. Дякую за можливість сьогоднішньої зустрічі. Всім бажаю Миру. І дякую всім, хто з гордістю несе звання Українця. Слава Україні!

Т. І. Побережна,

депутат Вінницької обласної Ради, голова Вінницької обласної організації

профспілки працівників культури,

член постійної комісії обласної Ради з питань освіти,

релігії, культури, молоді та спорту

Вітаю нинішнє товариство, дякую за таку можливість долучитися до сьогоднішнього зібрання!

Насамперед доєднуюся до привітань для всіх учасників конференції. Звичайно, сьогодні змушені всі ми працювати в умовах многолітньої російсько-української війни, в умовах російської повномасштабної агресії. Але незважаючи ні на що, радий, що, власне, зібралися так чисельно. І наша провідна обласна книгозбірня продовжує свої напрацювання, зокрема проведення сьогоднішньої конференції, присвяченої усній історії. Розуміємо, що

усна історія, усноісторичні свідчення – це в сьгоднішніх реаліях не лише доробок для науковців, а насправді це на сьогодні надзвичайно важлива річ для судових засідань подальших як в Україні, так і за кордоном міжнародних судових засідань. І, власне, Інститут національної пам'яті – той орган виконавчої влади, який у нашій державі відповідає за реалізацію державної політики з відновлення та збереження пам'яті. Він чимало в останні роки долучається до того, щоб збирати ці усноісторичні свідчення, які насамперед мають слугувати науковцям для їхніх досліджень. Але водночас це й ґрунтовний матеріал для фіксації всіх злочинів, які чиняться на наших теренах, на наших землях супроти наших співгромадян, всіх злочинів, які творилися протягом останніх восьми років сучасної російсько-української війни. Зрозуміло, що ті злочини, які творяться протягом останніх восьми місяців, просто жахають увесь світ. Невже таке може творитися у двадцять першому столітті? Сподіваюсь, як і у двадцятому столітті були засуджені злочини тоталітарного нацистського режиму на Нюрнберзькому трибуналі, так і найближчим часом буде засуджено злочини рашистського режиму на новому трибуналі «Нюрнберг-2», а з ними й злочини комуністичного режиму, які, на жаль, не були засуджені у двадцятому столітті. Коли говорили про те, що недопрацювали щось, то, вочевидь, недопрацювали в тому, що деколонізація в нас почалась запізно. Нам теж розказували, що не на часі, що 91-й рік, вочевидь, приніс нам незалежність, але, на жаль, не приніс тих змін у внутрішньому нашому житті, нашої держави, і ми сьогодні змушені пожинати плоди тих всіх речей. І так само як і сьогодні, частина собі дозволяє говорити про те, що деколонізація в нашій країні теж не на часі, але розуміємо, що це ті речі, які вкрай треба змінювати. І публічний наш простір треба очищувати від цієї спадщини імперської доби, що теж, на жаль, впливає на нинішні реалії, на сьгоднішній наш фронт війни. І цей фронт історичний у нас сьогодні відіграє не менш важливу роль, ніж фронт під дулами гармат й автоматів там, на теренах бойових дій наших.

Власне, Інститут національної пам'яті протягом восьми років теж реалізує проєкт, присвячений усній історії. Маємо добрий формат співпраці з нашими колегами з Вінницької книгозбірні. Мої колеги з Інституту, які напряму спеціалізуються на усній історії, пані Тетяна Привалко, пані Тетяна Ковтунович, до повномасштабного вторгнення були доволі частими гостями Вінниці. Ми мали цілу низку спільних проєктів, презентацій у стінах книгозбірні наших видань, які присвячені усній історії, зокрема стосуються Майдану, Революції Гідності чи сучасної російсько-української війни. Власне, Інститут вже протягом восьми років реалізує проєкт «Усна історія російсько-української війни», видано близько десяти книг. Водночас величезний масив свідчень сьогодні доступний в онлайн-форматі: торік Інститут презентував онлайн-ресурс «Архів усної історії». Закликаю колег також заходити, користуватися матеріалами, які там вже висвітлені. Водночас ми розуміємо й плануємо, що найближчим часом цей архів теж буде постійно поновлюватися. Насамперед там є свідчення, які записані від учасників Революції Гідності, сучасної російсько-української війни, також доволі великий масив, присвячений українському визвольному рухові. Цікавий проєкт – віртуальний музей російської агресії, який теж був презентований торік, тож закликаю наших колег з усної історії з ним ознайомитися. Там зібрано величезний масив матеріалів, пов'язаних з російською агресією на наших теренах впродовж останніх 8,5 років. Тому теж закликаю колег використовувати те, що вже напрацьовано Інститутом національної пам'яті, нашими фахівцями, науковцями з дочірніх інституцій, скажімо, як Музей Небесної Сотні, інших дослідників.

Ну а щодо сьогоднішнього зібрання, то бажаю всім плідної розмови, цікавих дискусій, гарного проведення часу. Будьмо всі здорові. Зичу всім нам великої спільної української Перемоги! Дякую. Слава Україні!

Б. М. Галайко,
*кандидат історичних наук, начальник Центрального
міжрегіонального відділу Управління забезпечення реалізації політики національної
пам'яті в регіонах Українського інституту національної пам'яті*

Мої вітання усім членам та організаторам!

Я дякую за таку плідну та постійну співпрацю Вінницькій обласній науковій бібліотеці. І, безперечно, ми дуже цінуємо такий досвід і цю співпрацю. Принагідно хочу передати вітання від директора Музею Вінниці Олександра Федоришена та всього нашого колективу, який практично є ровесником теперішньої російсько-української війни. Річ у тому, що повноцінно колектив музею якраз запрацював 24 лютого, коли розпочалося повномасштабне російське вторгнення. І так, з таким темпом колектив увійшов у фазу, коли потрібно було абсолютно перекреслювати всі свої плани, корегувати їх і працювати в нових умовах. Безперечно, наріжною темою в діяльності музею є опрацювання та фіксація викликів, які постали із теперішньою повномасштабною російсько-українською війною. Колектив музею працює над збереженням досвідів війни, над збереженням артефактів. Вони, безперечно, зараз для нас драматичні, але опрацювавши їх, давши їм контекст, розуміємо, що це цінний історичний матеріал, який обов'язково мають використовувати й використовують вже сьогодні всі музеї для того, щоби інформувати нашу свідомість, ідентичність. Сьогодні ми всі визнаємо, що, як ніколи, єдині, знаємо, що загроза не минає, але ми впевнені, що неодмінно здобудемо нашу перемогу й будемо працювати над усіма викликами, які пройшли й доведеться ще пройти. Тому головними моментами нашої діяльності є, безперечно, виставки, які присвячені різним аспектам і темам війни. Завдяки співпраці з Музеєм Революції Гідності на Європейській площі багато з вас могли бачити кілька виставок. Перша з них була присвячена загиблим журналістам, які фіксували війну й поплавилися своїм життям за те, щоб донести правду про неї. І зараз можна подивитися виставку, присвячену й спротиву цій війні. Ще одна виставка сьогодні демонструється на паркані нашого Музею Вінниці. Вона реалізована з проектом, де представлено світлини американських та українських фотографів, які фіксують війну з 2014 року. Я думаю, що всі пам'ятаємо, але для багатьох потрібно акцентувати, що 24 лютого не взялося нізвідки. Це було таке логічне продовження того, що відбулося 2014 року, але розуміємо, дехто скаже, що це логічне продовження того, що відбулося сто років тому, можливо, навіть і 300 років тому. Саме тому музей активно співпрацює в контексті викликів, пов'язаних з російською агресією. Це деколонізація, декомунізація, дерусифікація. По-різному її називають, можливо. Це слова одного порядку. І, безперечно, в контексті Вінниці музей активно працює над певним зрізом і можливим результатом. Запрошую відвідати усіх, хто буде мати можливість. Ця виставка сьогодні відкрита у водонапірній вежі, яка говорить про контекст головного нашого місця, в цьому разі – Європейської площі.

Власне, це такий короткий зріз. Безперечно, ми продовжуємо нашу роботу в контексті усної історії. Ми зрозуміли, що той стрес, який переживає українське суспільство, потрібно максимально зафіксувати. Переживання, настрої, поведінка людей – це, безперечно, безцінний матеріал, який найкраще зафіксувати й опрацювати його. Дуже слушно сказав Богдан Галайко про те, що науковці, історики, дослідники мають максимально докласти всіх зусиль для того, щоб зафіксувати всі аспекти теперішніх злочинів, які чинить росія проти нас. І поряд з тими документами, які сьогодні, ми точно знаємо, формують й опрацьовують наші правоохоронні органи, наші спецслужби й так далі, що після закінчення війни будуть доступні для вивчення, наші усноісторичні дослідження, зафіксовані досліди будуть дуже важливі для порівняння й для вибудовування повнішої цілісної картини того, що сьогодні ми переживаємо, як ми сьогодні про себе говоримо і як будемо говорити після. Це дуже важливо тому, що дотепер за нас говорили, чим це закінчилось. Ми це тепер спостерігаємо, тому, очевидно, беремо відповідальність говорити собі за себе. Тому з огляду на це я думаю, що кожен наступний наш крок як науковців – велика відповідальність.

Сьогодні бажаю всім плідної співпраці, інтелектуальних обговорень і дискусій і, безперечно, хорошого результату не під тривожним сьогоднішнім небом. Але тримаємо стрій!

*С. А. Гула,
кандидат історичних наук,
заступник директора з наукової роботи
КЗ «Музей Вінниці»*

Теоретичні, методологічні та прикладні проблеми усної історії

УДК 930.2:801.81](477)"19/20"

ВИСЛУХАТИ – ПОЧУТИ – ЗРОЗУМІТИ – ПЕРЕДАТИ: АКТУАЛЬНИЙ ДОСВІД СУЧАСНИХ УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

О. А. Коляструк

У статті йдеться про здобутки української усної історії від зародження до на сучасного періоду. Особлива увага звернута на публікації на основі усноісторичних джерел, які провідні вітчизняні та зарубіжні історики, соціологи, етнологи здійснили з використанням різноманітних дослідницьких інструментів і міждисциплінарних методик як про реалії радянського минулого, так і сучасних актуальних подій – Революції гідності та російсько-української війни 2014-2022 рр.

Ключові слова: *усна історія, дослідницький проєкт, усноісторичні джерела, гуманітаристика, антропоцентричний підхід.*

The article deals with the achievements of Ukrainian oral history from the beginning to the modern period. Special attention is paid to publications based on oral history sources, which leading domestic and foreign historians, sociologists, ethnologists carried out using various research tools and interdisciplinary methods both about the realities of the Soviet past and current current events - the Revolution of Dignity and the Russian-Ukrainian War 2014- 2022.

Key words: *oral history, research project, oral history sources, humanitarianism, anthropocentric approach.*

Усноісторичні дослідницькі студії, започатковані вітчизняними фахівцями на початку 1990-х рр. в умовах масштабних політичних та ідеологічних трансформацій, від самого початку розгорнулись як людино-орієнтований метод пізнання радянського минулого і були своєрідною відповіддю на кризу тогочасної гуманітаристики. Опертя на новий дослідницький інструментарій дозволило тоді звернутися до недавнього минулого, що виявилось поза офіційним академічним наративом і не ввійшло до навчальних підручників, відтак було приречене на забуття й опинилося zagrożеним через замовчування, якби не звернутись до свідчень пересічних людей.

Так, у ранні 1990-ті рр. з зумисного небуття була піднята болюча тема радянської модернізації на селі й Голодомору 1932-1933 рр. На підставі зібраних тоді свідчень у 2003-2006 рр. були видані три документальні томи: «Український голокост 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив» (упорядкування проф. Ю. Мицика). За ініціативою Б. Гудзяка був розгорнутий також музейно-архівний дослідницький проєкт «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української греко-католицької церкви 1946–1989 рр.». Прикметною ознакою обох проєктів була активна ініціатива і керівна організаційна підтримка з боку зарубіжних істориків, спонуканих особистим і науковим інтересом до української тематики.

Як метод історичної науки усна історія дозволила у 1990-ті рр. зберегти свідчення ще живих безпосередніх учасників історичних подій, «маленьких людей», які в офіційних джерелах були поглинуті загальною масою, перетворені на безликі статистичні одиниці. Завдяки усній історії минуле відкривалося через їх сприйняття і пам'ятання, набувало не тільки нового, більш повного змісту, а й повертало цих людей в історію свого народу.

Наступний етап у розвитку усної історії в Україні (кінець 1990-х – початок 2000-х рр.) характеризувався активною практикою методів та прийомів, властивих цьому напрямку, у різних ділянках. Новостворене Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького (1997) одним із завдань власної діяльності визначило вивчення історії краю шляхом запису особистих свідчень мешканців. Бердянські історики І. Лимар та В. Александрова ініціювали щорічні археографічні експедиції, матеріали яких згодом вилилися в солідну публікацію у багатотомній «Усній історії степової України».

На початку 2000-х рр. були реалізовані два різні всеукраїнські проєкти з усної жіночої історії (які, своєю чергою, були частиною ширших міжнародних проєктів з вивчення жіночого досвіду часів соціалізму). Широкомасштабний проєкт з вивчення досвіду примусової праці в нацистській Німеччині часів Другої світової війни був підтриманий Фондом «Пам'ять, відповідальність, майбутнє» (2005). На цьому етапі лідерські функції беруть на себе вітчизняні історикині Г. Грінченко, О. Кісь, К. Кобченко тощо.

Фактично у цей час поступово склалось розуміння специфіки застосування цього методу у посттоталітарному суспільстві та сформувалось усвідомлення необхідності системного вивчення методології усної історичної студії, а також створення архівів для належного упорядкування, зберігання та удоступнення нагромаджених усної історичних джерел.

Копітка і різноманітна праця подвижниць і подвижників усної історії в результаті стала підставою для створення у 2006 р. Української асоціації усної історії (УАУІ). За висновком О. Кісь, перші два етапи розвитку усної історії в Україні поставили проблему її подальшої професіоналізації: зокрема вдосконалення методики інтерв'ювання і загальної методології досліджень в цілому, посилення теоретичної аналітики і якісне розширення тематики студій, міждисциплінарне взаємокомунікування істориків з соціологами, етнологами, культурологами, лінгвістами, фольклористами, психологами тощо, практичне використання і осмислення усної історичної дослідження у публічній історії, в меморіальній культурі і практиках комеморації [4].

Доробок українських дослідників відклався у низці видань за участі і підтримки УАУІ: збірники матеріалів конференції і семінарів, спеціальні тематичні числа академічних журналів «Схід Захід» (№11-12, 2008) та «Україна Модерна» (2007, №11).

Відтоді з року в рік коло фахової зацікавленості все більше розширювалось, поглиблювався ступінь вивчення поставлених проблем і варіанти їх осмислення та інтерпретації, оформлювались дослідницькі центри і осередки, вдосконалювався професіоналізм фахівців, які переконливо легітимували самодостатність усної документалістики в джерелознавчому арсеналі академічних істориків, практичній роботі викладачів вищих навчальних закладів, учителів, краєзнавців, журналістів, музейників. Прикметним є те, що поміж фахівцями з усної історії налагодився неперервний обмін думками і досвідом з актуальних для усіх тем і питань практики усної історії. Крім того, українські дослідники налагодили партнерський діалог із зарубіжними колегами в ролі самодостатніх дослідників.

Завдяки усної історичним джерелам картина радянського минулого істотно збагатилась, уточнилась, конкретизувалась, зазвучала (в прямому і переносному сенсі).

Усні історики реагували на суспільні виклики і громадської ініціативи, поступово доводячи важливість усної історії у формуванні історичної свідомості та культурної пам'яті.

Водночас завдяки зрослому суспільному резонансу дієвості усних студій в осмисленні минулого увиразнилися не лише нові оптики пізнання, а й нові запити на усноісторичні проєкти, спрямовані на пізнання «незавершеного минулого» – власне, на сьогодні з його громадянськими викликами, драматичними подіями, конфліктами ідентичнісного позиціонування в пострадянській Україні.

Особливого звучання ці питання набувають у часи суспільного піднесення чи протистояння в сучасній Україні, у період революційних криз, в умовах російсько-української війни. У таких обставинах суспільна рефлексія, громадянське розпізнавання своєї ідентичності актуалізує «пропрацювання» минулого як на рівні фахового історика, так і колективної спільноти в цілому. Відтак динамічний простір новітніх проєктів рекрутував до їх виконання фахівців різних галузей суспільних і гуманітарних наук і, відповідно, використання їх інструментарію та методик дослідження.

Яскравим прикладом реакції у цьому сенсі була наукова конференція «Усна історія і політичний ангажемент: (а)політичність усноісторичних досліджень в сучасній Україні» (м. Полтава, 17-18 грудня 2018 р.), що відбувалася за підтримки Представництва Фонду імені Гайнріха Бьоля в Україні і залучила не лише українських, а й зарубіжних фахівців. За її наслідками вийшла ґрунтовна збірка наукових статей «Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ – ХХІ століть» [6]. У цьому найменуванні виразно визначений вектор і простір наукової аналітики в сфері усноісторичної документалістики, оскільки на одному полюсі цього означення зафіксований спонукальний суспільний запит на посилену пізнавальну діяльність усних істориків («політичний ангажемент») в умовах загальної демократизації життя й антропологічного повороту в науці, а на іншому – чітко артикульовано засадничий застережний етичний імператив відповідальності дієвців усноісторичних досліджень («(а)політичність усноісторичних досліджень»). У нашому огляді зупинимось на окремих статтях цієї збірки наукових праць.

Збірка відкривається вступним словом наукового редактора видання Г. Грінченко «Питання, наративи, інтерпретація: усна історія як мистецтво балансу і взаємодії», в якому стисло проаналізовані основні тенденції розвитку усної історії в Україні та країнах постсоціалістичної Європи, простежені як спільні ознаки її трансформації, так і особливості, притаманні українським усноісторичним студіям новітньої доби. На переконання авторки, роль усної історії прикметно далася взнаки не лише в академічному середовищі, а й в суспільному житті країни. Цей феномен зумовлений назрілим і цілком артикульованим соціальним запитом, з одного боку, і суголосною готовністю академічної спільноти до відповіді на нього, з іншого.

Окрім редакторської, до збірника включені статті ще десятих авторок і авторів – фахових істориків, соціологів, культурних антропологів, етнологів тощо, які присвятили себе усноісторичним дослідженням. Предметне коло авторських студій охоплює різні проблеми: теоретико-методологічної організації і проведення усноісторичних проєктів (Г. Грінченко, Н. Отріщенко), в т.ч. «незавершеної історії сучасності» (Г. Боднар, М.-О. Кислий); культури і етики взаємодії інтерв'юера і наратора (О. Годованська); суперечливих і (не)закритих питань пам'яті (Е. Нарвселіус, Д. Титаренко, А. Усач); незнаного і неврахованого досвіду опору людини в радянській тоталітарній системі (Н. Ханенко-Фрізен, А. Добошевська, І.Єзерська-Вдовіна).

Львівська історикиня Г. Боднар у своїй статті «Сьогодні історія твориться в Україні...» вивчає і піддає осмисленню досвіди незавершених українських революцій та

війни за посередництва усних свідчень їх безпосередніх учасників, свідків і сучасників. Авторка виходить зі свідомої відповідальності професіонала максимально зберегти в національній історії не тільки факти і героїчні події Революції гідності і визвольної боротьби проти російської агресії на сході України, а й відстежує сучасний знаковий людський досвід з формування української нації, громадянської єдності, утвердження в суспільній культурі чеснот гідності і честі. В 2015-2018 рр. Центр усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка здійснив запис свідчень учасників Революції гідності, волонтерів та учасників бойових дій на сході. Вони стали джерельною підставою авторського аналізу Г.Боднар, яка насамперед підкреслює нагальність творення ґрунтовної усноісторичної джерельної бази революційних подій як якісно нового типу документації.

Авторка цілком свідома свого піонерського досвіду й відкрито проговорює складності його набуття. Велику увагу дослідниця присвячує особливостям «гарячих»/«свіжих» спогадів з їх детальними описами, невідрефлексованістю і неструктурованістю. Вони незамінні при здійсненні реконструкцій та вивченню досвіду. Виходячи з власної практики записування інтерв'ю, їх накопичення і архівування, вона вказує на множинність способів практикування методик усної історії та її теоретизації; уточнює прийоми роботи з ними, застерігає від однобічного і скороспішного статичного (висмикнутого) сприйняття, наголошує на варіантах верифікації здобутої інформації, осмислення реакцій відповідно до законів історичної психології і особливостей реакції людської психіки в екстремальних обставинах.

При здійсненні ретельного мікроаналізу текстів розповідей авторка водночас спонукає не лише до фіксування фактів, подій і людських реакцій в них, а до фіксування алгоритмів історичної смислографії з множинності свідчень, а також з'ясування не сказаного, але необхідного для відтворення і розуміння історичного контексту: «Для усного історика важливо вийти поза текст – вловити те, що текст не передає» [6, с. 38].

Соціологиня Н.Отріщенко поставила за мету проаналізувати досвід публічних усноісторичних проєктів в Україні на міждисциплінарному стикові методик істориків та соціологів[5]. На її переконання, усна історія не тільки має функції джерела, інструменту академічних студій, а й через міждисциплінарні проєкти виступає потужним дівцем соціальної активізації: запитальні ініціативи «середовища» не лише гостро актуальні, а й віддзеркалюють його («середовища») культурну компетентність і когнітивну спроможність.

Авторка відстежує, що сучасний зрослий інтерес суспільства до власної історії є непідробним свідченням зміцнення громадянськості на рівні не лише академічних кіл та інституцій, а й на людському – індивідуальному, персональному рівні, при цьому не егоїстичному, а інтегрованому в колективне свідоме. Дослідниця показує, що публічні усноісторичні проєкти з їх прицілом на долання мовчання і надання голосу деколонізованій пам'яті успішно працюють на руйнування старих парадигм і концепцій, неспроможних розкрити сутності історичного минулого з позицій людини (як об'єкта і суб'єкта історії).

Друга частина збірки під назвою «Минула епоха, «зниклі» люди: місця, особи і (по)дії» вмістила неординарні усноісторичні проєкти стосовно радянського минулого, яке потребує поглибленого вивчення з нових позицій. Варто особливо зупинитися на статті Н. Ханенко-Фрізен, професорки української культури та етнографії ім. Гуцуляка, директорки Канадського інституту українських студій (Університет Альберти, Канада) [8]. Вона добре знає своїми дослідженнями процесу деколективізації у 1990-ті рр., на підставі тривалого і масштабного (за охопленням і за кількістю вислуханих розповідей) усноісторичного дослідження доводить не тільки повторну травматизацію (слідом за радянською

колективізацією 1930-х рр.) «розколгоспненням», а й пропонує знайти чинники стійкості селянства при повному перекроюванні фундаментальних засад їх життєвого середовища.

У третьому блоці публікацій «Нескінчена пам'ять, невичерпні сюжети: нові герої і нові паралелі воєнних історій», що присвячений болісним сторінкам минулого і сучасного України – спогадам про Другу світову війну і рефлексіям сучасної російсько-української війни, виокремимо статтю докторанта Українського католицького університету (м. Львів) А. Усача, що виконана на основі неєврейських усноісторичних свідчень про трагедію Голокосту і стосується проблеми колаборації українців у злочині нацистів[7]. Цінність розвідки визначається тим, що, по-перше, автор пропонує до осмислення складну, раніше табуовану, незручну для розгляду проблему, але яка має бути опрацьована у вітчизняній історіографії. По-друге, фіксування спогадів цих очевидців-свідків трагедії Голокосту вкрай важливе через те, що їх коло вже надто невелике, а їхній вік і стан здоров'я ще більше обмежують цю роботу. Хоча у назві статті «То були не німці...» виразно марковано їх винуватість, поле дослідницьких завдань значно ширше, ніж документальна констатація вини.

Автор свідомо обирає термін «винуватці», щоб позначити всі можливі форми співучасті місцевого населення у здійсненні Голокосту (від зазіхання на майно та його привласнення, доносительства, глуму, приниження і принагідного знущання, поліцейного нагляду аж до участі в акціях масового розстрілу), а з іншого боку, він загострює оптику аналізу через цю призму, оскільки вважає, що зведення провини до виконавського рівня є наперед виправдальним і конформістським у роботі з пам'яттю про трагедію в історії України, яка потребує безкомпромісного підходу в осмисленні. Авторіві йдеться як про інституційний рівень співпраці (поліцаї, охоронці), так і персональний (сусіди, колеги, (мало)знайомі тощо), оскільки наповнення парадигми «людський вибір – людський вимір» залишається актуальним в усі часи, а в наш (у зв'язку з російською воєнною агресією) і поготів, адже випробування на людяність у війні є не тільки кінцевим, а й повсякчасним.

За великим рахунком, усноісторичні спогади пересічних людей важливі не тільки для відновлення трагічних сторінок війни в їх повноті, а й для самих цих людей, що здійснюють роботу викриття, визнання й усвідомлення ганебного в історії спільного життя з іншим, приреченим на переслідування і смерть. Усноісторичні свідчення показують, що поведінка місцевих винуватців була загальновідомою серед неєврейського оточення аж до тогочасних рефлексій в сімейному колі.

У розвідці йдеться про виявлення мотивів підступного діяння і негуманного поводження, про причини толерування зла. Авторіві було вкрай важливим показати, що ксенофобні настрої і стереотипи є дуже живучими і токсичними. Підігрівання людської нетерпимості на побутовому рівні живить людиноненавистницькі ідеології і уможливорює крайню нетерпимість аж до засліплення і участі в знищенні, убивстві тощо.

Стаття польської дослідниці А. Добошевської про участь жінок у дисидентському русі 60 – 80-х рр. ХХ ст. в Україні є важливим поглядом з-зовні на історію спротиву нонконформістської інтелігенції через оптику жіночого досвіду[2]. 2015-2017 рр. 14 жінок-учасниць дисидентського руху дали наративно-біографічні інтерв'ю за проектом Фондації «Добра воля» спільно Національною радою жінок України.

Дослідниця прагнула і домагалась максимально мінімізувати дистанцію з оповідачками, налагодивши емоційний контакт із ними, аби через власну емпатію відстежити визначальні точки персонального досвіду і сенсові конструкти руху шістдесятництва в цілому. Запропонувавши фокус розпитування на жіночих долях, авторка наразилась не лише на об'єктивні складності, пов'язані з віком і станом здоров'я оповідачок. Йй, по-перше, треба було подолати їх крайню закритість, надбану багаторічним

переслідуванням і самоцензурою, і домогтися атмосфери довіри в розмові з ними. По-друге, авторка спонукала жінок до розповіді власне про себе, а не про чоловіків, про їх справу, пам'ять про них. Щоб роздивитися їхні долі, доводилося «шукати між лініями, на третьому плані фотографій, там, де це невидиме, принаймні на перший погляд» [2, с.243]. Авторка наполегливо долає усталений стереотип упослідженості жіночого тексту в контексті історії, виопуклює голос непомітних і зумисно непомічених Акторів. Екстраполюючи досвід польських дослідниць (Марти Дзидо, Єви Кондратович, Шани Пенн) про участь жінок у русі Солідарності, А. Добошевська пропонує переосмислити роль і вагу жінок в рухові нонконформізму.

Зібраний матеріал інтерпретувався за методикою діалогового перформенсу (А. Портеллі) у двох площинах зчитування подій: «там / тоді» і «тут / зараз». Здійснюючи аналіз та інтерпретацію, авторка у розповіді кожної зі співрозмовниць відстежувала ключові біографічні події (соціалізація, освіта, кар'єра, сім'я) і визначальні меседжі культури опору (підтримка чоловіків, самостояння, виховання дітей). Їй важило не тільки ясно мовлене, навіть повторюване, а й неказане чи недоказане, конче необхідне для розуміння їх особистої історії та історії руху в цілому. Для повноти аналітики дослідниця спеціально вивчала опубліковані документи епохи різного походження для розуміння обставин життя і діяльності.

Дослідниця не лише переконливо показує, що на плечах жінок лежала лєвова частка роботи (передрук / переписування матеріалів, їх зберігання і поширення, комунікація з зарубіжними ЗМІ, матеріально-побутове забезпечення, епістолярна і безпосередня комунікація з ув'язненими, організація групової та індивідуальної солідарності), а й показує, що насправду їхні дії були складником дисидентства. Відтак жіноча участь так само вартісна, як і чоловіча, що офіційно визнана і глорифікована. Її справа не у градусі героїзації, а у ствердженні законів вітальності, що однаково працюють у режимах спротиву, як і вільної життєдії. Понад те, авторка показує, що ціна жіночої стійкості дуже висока: руйнування / калічення родинного кола, злам фахового і кар'єрного шляху, дискваліфікація, публічна стигматизація, фізичне і моральне приниження (допити, обшуки, стеження, перлюстрації), деформація соціальних прав і норм: неможливість влаштування дитини у ясла / садочок; покарання зарплатою (затримка, зменшення, невивплата), ненадання відпустки, путівки, страхування, медичного обслуговування тощо.

З іншого боку, дослідниця спеціально підкреслює не лише способи самозахисту (усамітнення, мовчання, самоізоляція, зречення комфортності), а й самоствердження (винахідництво у доланні заборон: коди листування і усного спілкування, схований графіт; вахтенна праця (позмінно на «материку» і на поселенні); протистояння кримінальним елементам у зонах і таборах; елементарне дбання про зовнішність; насамкінець, незламна відданість обраній життєвій траєкторії, незрадливість і не зреченість чоловіка і вибору. У підсумку авторка резюмує факт суб'єктності жінок у русі шістдесятників, їх опірність маніпуляціям, репресіям системи.

Знана українська історикиня О. Годованська, що має багатолітній досвід збирання усноісторичних свідчень у середовищі учительської інтелігенції, поставила собі за мету з'ясувати, як норми самообмеження і самоцензури в освітянському середовищі спричиняються на пам'яті і артикулюванні минулого[1]. Вона пропонує читачеві простежити, як нормативна з боку системи вимога самоконтролю спочатку була категоричною умовою їх праці в системі радянської освіти, а потім перетворилась або на прокрустову пастку в осмисленні минулого, або правила за схованку «неприпустимого» (недозволеного) пам'ятання.

Розглядаючи самоцензуру як акт свідомого приховування інформації від інших, дослідниця пропонує здійснити аналіз в руслі методології жіночої (гендерної) історії із використанням елементів етнографічного дослідження. Понад те авторка пропонує піддати аналізу не тільки офіційне (публічне) життя жінок-учительок, а й їхній приватний світ. Такий синтез дослідницьких прийомів і методів на рівні міждисциплінарної взаємодії уможливорює системне розв'язання поставленої проблеми за усноісторичними джерелами. Вибір теми і фокус її прочитання визріли у ході численних зустрічей.

Дослідниця розкриває травму радянського через різні рівні – від особистості, малої групи, фахового колективу до суспільства й народу в цілому. Вона на прикладах показує вимушеність самоцензури через страх бути покараним (позбавитися роботи, підвести колектив / начальство, зашкодити близьким). З розповідей ясно, що учительки були свідомі загроз, добре розуміли хто є хто, але (вимушено) приймали правила. Обманювати, неприпустиме удавати за прийнятне, фальшувати, толерувати дрібний злочин, замовчувати, лицемірити – з часом стає нормою серед учительства і відтак поширюється і приживлюється серед дітей, їх батьків тощо. Понад те, дослідниця дійшла висновку, що накинута самоцензура витісняє особисте сумління, поступово починає спрацьовувати на рівні підсвідомості, нерідко деформуючи або й зовсім руйнуючи ментальні структури поведінки. Це, в свою чергу, уможливорює успішне прищеплення радянської моралі, робить незворотними відмову /зречення /відступ від культури власного роду і народу. Дослідниці вдалося на основі текстуального аналізу розкрити приживлення аномального чужого в практики життя (сексотство, доносительство, підкуп, корупція) та його унормування, а потім і обстоювання та оберігання.

Наукова розвідка докторанта Національного університету «Києво-Могилянська академія» М. О. Кислого[3] є яскравим прикладом неординарного локального усноісторичного дослідження від його проєктного задуму, розробки програми і запитальників, постановки мети і завдань, вибору реципієнтів, збору матеріалу, його аналізу та представлення і власне авторської рефлексії. Від самого початку автор визначає низку особливостей своєї роботи: просторово-часовий реєстр розповідей та їх фокус; мовний режим; перестороги, ризики і небезпеки здійснюваних діалогів тощо. Зрозуміло, такої готовності автора передувала його стала зануреність у проблему кримськотатарських наративів і якісна фахова обізнаність.

Ракурс авторської аналітики заданий через ключовий концепт статті – «нові старі наративи», в якому передбачається а) новий підхід в аналізі відомих оповідей; б) нова інтерпретація і рефлексія автора; в) нова сутність / обличчя відомого співрозмовника. У вступній частині статті автор вводить читача не лише в свою лабораторію дослідження, а, по суті, налаштовує його на хвилю сприйняття і розуміння, відкидаючи, з одного боку, стереотипні марні очікування в цьому полі дослідження, чітко окреслюючи предмет своїх студій, а з іншого – увиразнює їх оригінальну оптику, а саме визрівання і утвердження громадянської позиції у кримськотатарському суспільстві.

Нам у цій статті, окрім достатності і репрезентативності самостійно зібраних дослідником усноісторичних джерел, імponує його культура в оперуванні отриманою з них інформацією, як і його особисте поведіння зі своїми оповідачами в режимі безпосереднього контакту і мисленнєвого діалогу в роботі з текстом.

Кейс-дослідження М.-О. Кислого є вдалим прикладом усноісторичних досліджень з «незакінченим» минулим, авторові вдалося не лише переконливо уникнути його політизації, а й показати сутнісні процеси сучасної історії на глибинному рівні свідомості і культурної пам'яті кримських татар.

Таким чином, зі зростанням популярності усної історії і долученням до відповідних ініціатив і проектів все більшого числа активістів та представників неакадемічних сфер, гострої актуальності набуває питання співпраці поміж науковцями і активістами, поєднання академічних і громадських вимірів усної історії, взаємодії різних середовищ задля забезпечення і якості усноісторичних джерел, і суспільної користі усноісторичних проектів.

Джерела та література

1. Годованська О. «Ну я не хочу називати прізвища. Ти вже не записуєш?»: самоцензура як вірогідна схованка // Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть. зб. наук. праць. К., 2021. С.255-270.
2. Добошевська А. Участь жінок у дисидентському русі 60 – 80-х років в Україні // Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть. зб. наук. праць. К., 2021. С.235-252.
3. Кислий М.-О. Особливості проведення усноісторичних досліджень в сучасному Криму та нові старі наративи// Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть. зб. наук. праць. К., 2021. С.271-285.
4. Кісь О. Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу. URL: <https://ua.boell.org/uk/2017/01/16/usna-istoriya-v-suchasniy-ukrayini-zdobutki-i-vikliki-chasu>
5. Отріщенко Н. Публічні усноісторичні проекти в Україні: між «наданням голосу» й інструменталізацією// Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть. зб. наук. праць. К., 2021. С.59-77.
6. Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть. зб. наук. праць / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. 352 с.
7. Усач А. «То не німці...»: місцеві винуватці Голокосту в неєврейських усноісторичних свідченнях// Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть. зб. наук. праць. К., 2021. С.143-162.
8. Ханенко-Фрізен Н. Наративні репрезентації індивідуальної дієздатності в селянських усних історіях про колгоспні часи // Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть. зб. наук. праць. К., 2021. С.79-108

УДК 141.319.8:355.01: 930.2

УСНА ІСТОРІЯ ЯК ПІДґРУНТЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВОЄННОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Т. В. Цимбал

У статті розглядається сутність та особливості воєнної антропології як філософської галузі знань, що досліджує проблему буття людини в умовах війни. Визначено предметну сферу, завдання, структуру та методологію досліджень воєнної антропології. Підкреслено особливе значення розвитку даного розділу філософського знання в сучасній Україні, в умовах війни, розв'язаної росією. Визначено можливості методу усної історії в дослідницькому просторі воєнної антропології та окреслено нові методи інтерпретацій інтерв'ю в контексті співвідношення індивідуальної та колективної пам'яті.

Ключові слова: війна, воєнна антропологія, особа, усна історія, пам'ять.

The article examines the formation, essence and features of military anthropology as a philosophical field of knowledge that investigates the problem of human existence in war conditions. The subject area, tasks, structure and methodology of military anthropology research are defined. The special importance of the development of this section of philosophical knowledge in modern Ukraine, in the conditions of the war unleashed by russia, is emphasized. The possibilities of the oral history method in the research space of military anthropology are determined and new methods of interview interpretation are outlined in the context of the relationship between individual and collective memory.

Key words: war, military anthropology, person, oral history, memory.

*Їхні прості розповіді іноді
вносять таку рису в Історію,
якої ніде не докопаєшся.*

М. В. Гоголь

Сучасний трагічний етап становлення та утвердження незалежності України привертає все більшу увагу до осмислення широкого поля гуманітарних проблем, пов'язаних із війною. Ці проблеми мають як теоретичний аспект, так і практичний, що власне і спирається на ґрунтовну теорію. У цьому контексті нашу увагу привертає становлення та розвиток воєнної (або воєнно-історичної) антропології як галузі, що вивчає філософію людини в умовах війни [10; 19–23].

Необхідно підкреслити, що в останні десятиліття в науці загалом відбувається процес антропологізації знань гуманітарного спрямування, що призводить до орієнтованості на мікрорівневі, міждисциплінарні дослідження, до появи нових предметних галузей. Так історія відходить від позицій виключно «соціуму», «народу», а вивчає минуле з точки зору особи, з позиції індивідуального досвіду. Це у свою чергу призводить до актуалізації вивчення феномену повсякденності, гендерної проблематики тощо, із застосуванням також і методу усної історії. Антропологізація стосується усіх соціально-гуманітарних наук, у тому числі і тих, які вивчають феномен військового протистояння. Все більше увагу дослідників привертає людина в умовах війни: людина-воїн, жертва, спостерігач, зрадник тощо. І саме це сприяє розвитку воєнної антропології – одного з розділів філософського знання, принципова відмінність якого від інших галузей філософії полягає в тому, що він прагне забезпечити системне, цілісне вивчення людини в умовах війни та в контексті військової діяльності, спираючись на доробок інших наук та інтегруючи їхні досягнення. Воєнна антропологія поєднує властиву філософії академічну фундаментальність і практичну спрямованість.

Мета даної статті – з'ясувати, яку роль відіграє метод усної історії у становленні та розвитку воєнної антропології як філософської галузі знань.

Зауважимо, що на відміну від інших розділів антропологічного знання – філософської, природничої (або фізичної), соціальної, культурної антропології – об'єктом воєнної антропології є людина та суспільство в умовах війни або військового конфлікту, військові в умовах підготовки до протистояння агресії або під час оборони від загарбників та після війни, а також життя мирного населення до, під час та після припинення військових дій. Можна стверджувати, що об'єктом воєнної антропології є власне людинознавчі аспекти воєнної справи та війни. Центральним предметом воєнної антропології є воєнна культура як частина загальної культури, а також взаємодія воєнної культури з природою, суспільством, особою та різних воєнних культур між собою у сьогоденні та в історичній ретроспективі. Воєнна культура розглядається як частина загальної культури, що безпосередньо пов'язана з людиною та її буттям, з підготовкою та застосуванням засобів війни (або збройного насилля) в інтересах досягнення політичних та інших цілей суспільств та держав.

У воєнній антропології широко використовуються напрацювання інших антропологічних дисциплін. Так філософська антропологія, обґрунтовуючи певні концепції людини і культури, дає воєнній антропології розуміння природи людини та людського буття, певну методологію, а тим самим – підґрунтя для поставання і розвитку. Фізична антропологія допомагає у створенні фізичних стандартів вояків для різного роду військ, для проектування військової техніки та обладнання. Соціальна та культурна антропологія мають

не менше значення для розвитку воєнної антропології, адже саме методологічні підходи даних напрямків допомагають глибше осягнути предметне поле воєнної антропології, що пов'язане з воєнною психологією та соціологією, воєнною культурологією та певними історичними дисциплінами.

Завданнями воєнної антропології є вивчення цінностей як основи інших соціокультурних феноменів у контексті воєнних дій, їхньої підготовки та наслідків; дослідження взаємовпливу психології та ідеології в індивідуальній та масовій свідомості як безпосередніх учасників бойових дій, так і жертв та свідків війни; аналіз вияву героїзму та панічних настроїв, релігійної та атеїстичної свідомості, фаталізму та оптимізму серед військових та цивільних, особливостей світосприйняття військових різних підрозділів, рядового та командного складу тощо.

Залежно від підходу, що обирається для аналізу воєнної культури, остання постає у різних смислових конотаціях. Так соціологічний підхід дозволяє розглянути воєнну культуру як складову загальної культури суспільства, що регулює взаємодію у воєнній сфері. Психологічний підхід фокусує увагу дослідника на воєнній культурі як стандартній поведінці людей, що проявляється у вигляді воєнних ритуалів, традицій, звичаїв. Воєнна культура постає як сукупність знаків та знакових систем, що містять закодовані сторони воєнної сфери, які можна читати як текст, при застосуванні семіотичного підходу. Дільнісний же підхід розміщує в центрі уваги системність воєнної культури, її об'єкт та суб'єкт, результати та мотиви дій, цілі та засоби, нормативну регуляцію воєнної діяльності. Історичний підхід дозволяє порівнювати різне ставлення до війни та військових, до агресивної та оборонної війни в різних країнах в різні періоди історії. Власне ж антропологічний підхід – провідний для воєнної антропології – забезпечує можливість осягнути сутність воєнної культури як складової загальної культури, що безпосередньо пов'язана з особою, визначає її уявлення про війну та армію, про військову службу і власне вояків, поведінку особи у воєнний та мирний час, тобто воєнна антропологія вивчає ті сторони воєнної культури, які безпосередньо пов'язані з людиною та сприяють глибокому її осягненню у визначених умовах.

Відповідно до підходів, що використовуються для осягнення воєнної антропології, виділяють декілька її предметних галузей або напрямків:

- природно-історичний напрямок вивчає вплив природних умов на армію, війну, військові дії, а також вплив самої людини на воєнну культуру в історичній ретроспективі;
- воєнно-історичний напрямок вивчає людський вимір війни в різні історичні часи, у різних народів, починаючи з первинного суспільства та завершуючи сучасним інформаційним суспільством;
- психологічний напрямок вивчає воєнну соціалізацію та інкультурацію молодих військових, вплив національного характеру на воєнну культуру, особливості поведінки людини у військовий час залежно від її особистих якостей, характер мислення людей під час війни;
- соціологічний напрямок вивчає культурні особливості воєнних організацій, воєнної культури, побуту військових як у мирний час так і в період війни;
- символічний напрямок вивчає семіотику воєнної культури, взаємодію воєнних систем у різних умовах.

Методологічні основи воєнної антропології включають психологічні, культурологічні, функціоналістські, етологічні підходи тощо. На наш погляд, найбільш доречним буде синтез методології школи «Анналів», екзистенціалізму та герменевтики. Причому базовим повинен бути філософський підхід, методи соціокультурної антропології та власне конкретні

специфічні методи антропологічних досліджень. Продуктивними для розвитку воєнної антропології можуть бути і методи описової психології, а саме: біографічний метод, емпатичне прослуховування, включене спостереження, інтроспекція, самозвіт, діалог тощо. Також беззаперечно значення для поставання воєнної антропології має феноменологія, в межах якої вивчається життєвий світ людини, повсякденна свідомість. Саме життєвий світ зі своїми специфічними смислами і практиками, об'єктами, що виникають в результаті практичної діяльності людини, є основою соціальної реальності в цілому і життя в умовах війни у тому числі. Важливу роль відіграє і семіотична концепція культури Л. Уайта, і структурна антропологія К. Леві-Строса.

Найважливішим аспектом воєнної антропологічних досліджень є вивчення людини під час війни в різних її ролях: людину, що воює, людину, що страждає від воєнних дій, людину в окупації та ін.. Війна постає як феномен, що формує особливі типи людей як відповідь на її виклики. Тобто війна вивчається воєнною антропологією в її людському вимірі, не в застиглому монументальному, з героїкою і пафосом перемог, а з усіма подробицями військового повсякдення, з неприкрашеним обличчям. Специфіка антропологічного підходу полягає у вивченні людини через культуру загалом та її мікрорівень, за допомогою методів глибинного інтерв'ю, однак з прагненням до цілісного аналізу культури.

Наголосимо, що формування воєнної антропології розпочинається з досліджень школи «Анналів», коли історичними психологами було введено термін «war mentality», що означає стан психіки, психологію людини військового часу. Підґрунтям та основним принципом воєнної історичної психології є, на думку її засновників, розуміння епохи, виходячи з неї самої, а не чужих за духом часів. Прикладом методології такого типу досліджень є робота М. Гастінгса «Оверлорд», в якій на матеріалах усної історичних досліджень відтворено психологічну атмосферу висадки військ союзників у Нормандії [17].

Головна особливість підходу воєнної антропології до вивчення війни – це проникнення дослідника у предмет, в історичне минуле, у воєнні події за допомогою інтерв'ю, що дає можливість зануритися і у внутрішній світ респондента – учасника або свідка війни. Це погляд на війну з окопу, зі зруйнованого будинку, з полону, з підвалів, в яких ховались і в яких піддавались тортурам. В межах воєнної антропології за допомогою методу усної історії поряд з воїном (*homo bellator*) вивчається життя людей в тилу або на окупованій території. Саме метод усної історії привернув увагу дослідників до жінок на війні, які в західній історіографії отримали назву «втрачені героїні». Вивчаються історії жінок, які були як учасницями війни, так і жертвами війни. Усні історії жінок часів Другої світової війни дозволили зруйнувати офіційний портрет війни, вибілений у радянські часи, показати ті події, які відбувались у повсякденному житті, відтворити і побачити повсякденне життя суспільства в усьому його багатоманітні, з усіма проблемами і можливостями їх долати або пристосовуватись до них [1]. Усна історія є дійсно продуктивним методом вивчення війни, адже подає уявлення про її зворотній бік: не спотворений офіційною пропагандою, не зачищений політиками.

Зауважимо, що сьогодні усна історія є методом, який привертає увагу дослідників багатьох галузей науки. Причому інтерес до усної історії, який зароджується в західній історичній науці, зростає щорічно і у вітчизняних науковців. Серед істориків та представників інших гуманітарних наук «Геродот з магнітофоном» зустрічається все частіше. Не дивлячись на те, що з давніх часів історики (наприклад Геродот і Фулідід) спиралися у своїх дослідженнях на усну історію [2], у самостійну галузь знань усна історія оформилась лише у 70-х роках минулого століття. В Україні інституалізація усної історії відбувається з 2000-х років, і проблемами усної історії як методу займаються не тільки

історики, а й етнографи, фольклористи, соціологи, філософи, журналісти тощо. По суті усна історія і історія «написана» вченими є двома послідовними стадіями розвитку історичної науки.

Увага до усної історії з боку філософів зароджується на ґрунті активних філософських пошуків в галузі мови та мовлення у другій половині ХХ ст. Дослухатися до мовлення закликав М. Гайдеггер, вважаючи, що не людина говорить певною мовою, а мова говорить людиною, відкриваючи їй істину буття, стаючи «домом буття». На розвиток усної історії впливає і концепція М. Фуко розгорнута у роботі «Слова і речі» [16], і логоцентризм Ж. Дерріди, що акцентує увагу на слові, що звучить, і теорія соціальної комунікації Маклюєна. Формування принципово нових полів історичних досліджень під впливом культурологічного та лінгвістичного поворотів мало серйозні наслідки: були засновані історична антропологія, історія ментальностей, історія повсякденності, інтелектуальна історія, історична культурологія мікроісторія, а також воєнна антропологія. Саме останні напрямки спираються на індивідуальні суб'єктивні джерела, які мають особливу цінність і потрапляють в центр уваги науковців. Такі джерела особистого походження, як листи, автобіографії, щоденники, мемуари достатньо активно використовуються західними вченими, однак в дослідницькому полі вітчизняних науковців зустрічаються нечасто, адже тоталітарний режим завадив формуванню подібної бази.

Усна історія, кидаючи виклик традиційним методам дослідження, дозволяє зберегти своєрідне індивідуальне бачення подій в контексті історичного розвитку в цілому, дозволяє нам побачити події як безпосередній досвід людини, а не абстрактний процес, адже вона вибудовується людиною, навколо людини, «вона робить героїв не тільки з вождів, але й невідомої більшості... Вона допомагає найменш захищеним ... людям набутти впевненості і гідності. Вона сприяє розумінню між соціальними класами і поколіннями... Усна історія дає засоби радикальної трансформації соціального смислу історії» [24, с. 28].

Перевагою усноісторичних досліджень, з однієї точки зору, є суб'єктивність подання інформації, а з іншої – це найбільша вада даного методу. Однак немає гарантій об'єктивності й письмових джерел, адже їх також створюють люди, причому іноді на замовлення влади. Саме на так звані надіндивідуальні або об'єктивні джерела впродовж тривалого часу спиралась історія. В останні ж десятиліття усна історія стала розповсюдженим інструментом гуманітарних наук для отримання інформації про різні спільноти, колективну та індивідуальну пам'ять тощо.

Усні історії дозволяють наблизитися до розуміння специфіки осмислення окремою людиною історичних подій, учасником або свідком яких вона була. Усні історії примушують дослідника «з висот історичних теорій спуститися на землю – до незграбних індивідуальних людських життів, що лежать в їхній основі» [11, с. 23].

Історична пам'ять окремої особистості, окремої родини, що вписана в локальну і глобальну історію, сповнена різними емоціями, повсякденними турботами, пам'ять, що відображає світоглядні настанови, ціннісні орієнтації та мотиви, допомагає краще зрозуміти воєнну ситуацію, буття людей під час війни. Саме на цьому наголошував П. Томпсон, редактор журналу «Oral History», один із засновників усної історії, в роботі «Сімейний міф...» [12, с. 110–111]. На думку дослідника, за усними розповідями особи про родину, можна вивчати культуру, соціальну мобільність, історію повсякдення, в цих історіях поєднуються реальність і вигадки, індивідуальне та загальне, сімейне та суспільне (національне). Усні історії вибудовують минуле не таким, яким ми його уявляємо у теперішньому, а таким, яке воно було насправді. Звичайно, це стосується і воєнних часів. З плином часу змінюються форми передачі пам'яті у тому числі і про війну. Наприклад,

сьогодні ми не маємо фізичної можливості поговорити з учасниками Другої світової війни. Крім того, свідчення змінюються певним чином. І тому свідчення зібрані сьогодні і 20 років по тому будуть відрізнятися. На розповідь людини будуть нашаровуватись спогади інших, суспільна думка, роздуми авторитетів тощо.

Тим не менше спогади кожної особи унікальні. І слова М. Гоголя, що обрані нами у якості епіграфа, підтверджують точні дані сучасної науки про можливість окремої людини протягом свого життя (у середньому 70 років) побачити те, що ніхто ніколи не побачить. Причому «особливий інтерес усного джерела для дослідника може полягати не стільки в його відповідності реальним фактам, скільки в його відхиленнях, в них проявляються уява людини, бажання, символи» [9, с. 41]. Про важливість усних історій свідчить і той факт, що, наприклад, тільки за допомогою показів свідків на Нюрнберзькому трибуналі провини нацистських злочинців була доведена і вони отримали відповідне покарання. Тобто кожна людина має певну частку унікального історичного знання, яке може зберегти усна історія. На думку П. Томпсона, «усна історія створює умови для більш справедливого суду: можна викликати свідків з найнижчих класів, з числа знедолених або переможених... Вона дозволяє більш реалістично та об'єктивно відтворювати минуле, мати сумніви щодо «офіційної версії», тим самим радикально впливаючи на соціальні цілі історичної науки в цілому» [11, с. 15]. П. Томпсон дещо перебільшує значення усної історії, ідеалізуючи основне джерело останньої – інтерв'ю, що записане з пересічним учасником подій. На думку дослідника, усні історії допомагають зрозуміти, що думають люди про ту або іншу подію, зрозуміти цінності, які не поділяють вищі верстви населення. З іншого боку, така позиція схожа на певну форму сентименталізму як форми захисту «маленької людини», що відчуває свою значущість, висловлюючись про історичні події. Усні історії допомагають подолати «приватизацію історії» (Ф. Анкерсміт), виводячи тему пам'яті у перші ряди історичних методів, приводячи її до «епохи всесвітнього панування» (П. Нора), коли вчені історики втратили монополію на право інтерпретувати минуле. Крім того, усноісторичні свідчення привертають увагу вчених компактністю і масовістю. Остання виявляється в тому, що це джерело невичерпне, адже кількість респондентів може збільшуватися до безкінечності. Ідеальним для наукового дослідження є опитування усіх свідків певних подій. А компактність досягається за рахунок зберігання свідчень на електронних носіях.

Усні історії є важливим підґрунтям вивчення існування людини на війні (або в ситуації війни в країні) у різних ролях, вивчення емоцій в умовах воєнної повсякденності. Адже цей метод дозволяє зрозуміти психологію людей в екстремальних умовах, через особисті спогади та самосприйняття людини наблизитися до розуміння сутності подій, подивитися на події панорамно, з різних точок зору, сфокусувавши увагу на окремій особі як суб'єкті історичних подій в різних ситуаціях. Саме тому цей метод має надважливе значення для становлення та розвитку воєнної антропології.

Дослідження усних історій, як і пам'яті, постають як опозиційні до об'єктивістського дискурсу. Ці два напрямки доповнюють один одного, адже вони спрямовані на суб'єктивність. У той же час, і проблеми, які постають перед науковцями, що працюють в цих напрямках, схожі: у першу чергу – це міфологізація історії. Чи можна уникнути цю проблему або обійти її? На нашу думку, є декілька можливих шляхів подолання проблем суб'єктивності. З одного боку, усну історію можна оприлюднити у вигляді текстової версії інтерв'ю. У такому випадку усний історик може перетворитися в постачальника матеріалу для соціальної пам'яті» (Дж. Тош). Публікація транскрибованих усних історій перетворює їх в культурну пам'ять, що має незаперечну цінність. Інший варіант можливості подолання суб'єктивності полягає у використанні методу реконструктивного аналізу. За допомогою

останнього дослідник послідовно занурюється у свідомість респондента, яка може бути і помилковою, однак саме ця свідомість «визначає запропонований нашій увазі фактичний матеріал» [3, с. 306]. Саме реконструкція дозволяє зрозуміти, чому і яким чином створюються моделі сприйняття і міфологеми, які пронизують усно-історичну розповідь, та наблизитися до розуміння близькості свого поля дослідження та дослідження проблем пам'яті. Створена таким чином картина події не завжди співпадає з реконструкцією способами традиційної науки. Причому не завжди індивідуальна пам'ять буде більш унікальною: вона може бути уніфікована, спрощена загальним комунікативним простором, картинами, які панують в ньому. Адже відомо, що на пам'ять людини активно діє офіційна версія минулого, проти якої власне і спрямована усна історія як «протиотрута» (П. Томпсон). Менше з тим людина формує свою систему пам'яті в межах простору колективної пам'яті.

Зауважимо, що іноді під час інтерв'ю фіксується стирання з пам'яті не тільки болючих, травматичних спогадів, але й тих, які суспільство може сприйняти негативно. Така ситуація є проблематичною для дослідника, однак виходом, на наш погляд, може стати фокусування уваги, перш за все, на тому, як життя людини стикається з історичними подіями, обставинами, та побачити віддзеркалення самої особистості на досліджувані події. Причому відмінність між пам'яттю про подію та реальними фактами сприяють усвідомленню цінності усних історій для дослідників. Відмінності, на наш погляд, породжуються уявою людей і творчою активністю самої пам'яті у процесі осмислення сенсожиттєвих подій в біографії людини та історії в цілому. Можливості для появи відмінностей з'являються більш активно за умови деколонізації та деідеологізації суспільства (як це було у 90-ті роки ХХ століття після руйнування радянської імперії).

В пам'яті людини і суспільства існують різні пласти, які актуалізуються ситуативно, що відображається в усних історіях респондентів, записаних у різних ситуаціях в різні часи. Дослідження пам'яті та усної історії близькі саме тому, що в діалозі усного історика та респондента по суті відбувається зіткнення пам'ятей. Респондент як правило відчуває себе носієм істини, який тільки і знає про подію «все», але інтерв'юєр конструює розмову, спрямовує респондента, розробляє план інтерв'ю, виходячи із своєї власної картини минулого. По суті пам'ять – це «поле бою» (А. Томсон), а тому важливо, чи по одну сторону барикад інтерв'юєр та респондент. Саме знаючи позицію дослідників, жоден з «біло-блакитного» табору після Революції Гідності не погодився на інтерв'ю. Проте не в усіх ситуаціях можна завчасно передбачити, чи будуть дослідник і респондент солідарні, які пласти пам'яті будуть задіяні, а значить процес інтерв'ю є творчим та іноді достатньо несподіваним, тому вимагає від вченого ретельної серйозної підготовки.

Найбільший інтерес сучасних українських науковців, що працюють з використанням усної історії або власне у галузі усної історії, викликають події нещодавнього минулого (Революція Гідності, російсько-українська війна, починаючи з 2014 р.), а також історія Другої світової війни, Голодомору, репресій сталінської влади тощо. Причому усні історії використовуються не в якості допоміжного, ілюстративного матеріалу, а в якості предмета безпосереднього аналізу та джерела інформації [4-6; 13-15].

Поповнення бази усних історій воєнного часу дозволяє створити можливість антропологічного розуміння війни, людського виміру війни. Офіційне джерелознавство не виділяє усні історії в якості самостійних, однак визнає їх користь для дослідників. Сучасні дослідники мають унікальну можливість особисто створювати базу власного дослідження, за допомогою інтерв'ювання безпосередніх учасників, жертв і свідків подій. Саме це – мовлення від імені народу – принципово відрізняє усні історії від уніфікованих офіційних джерел. Усні історії одночасно і суб'єктивні, і мають ознаки об'єктивності, адже вони

відображають бачення історичних подій конкретною людиною, яка вербалізує свій особистий життєвий досвід, свою правду, які можна включити в загальну історію. Є й певна залежність особливостей трансляції військового досвіду певною людиною від того, наскільки вона є вписаною в офіційну парадигму, в офіційну культуру пам'яті. Крім того, характер розповіді залежить від місця, де проводиться інтерв'ю: в офіційній установі, вдома, в госпіталі тощо.

Використання усних історій у розвитку історії війни та воєнної антропології дозволяє доповнити глобальну офіційну історію особистими спогадами про війну. Завдяки особистим спогадам війна може постати для дослідника крізь світоглядні уявлення різних учасників історичних подій.

Процес створення усних джерел достатньо складний. Не дивлячись на те, що, як підкреслювалось вище, записування усних історій відомо з часів Давньої Греції, сучасна усна історія кардинально відрізняється, адже вона є самостійним методологічним напрямком, який з'являється тільки з появою відповідних технічних пристроїв. На відміну від давніх часів, коли історії переказував вчений, сучасні усні історії записуються в аудіо та відео форматах і транскрибуються.

Головна вимога до транскрибування полягає в максимальному наближенні текстового аналога до мовлення респондента, без редагування, правок, зі збереженням стилістики мовлення, особливостей власне усного мовлення: обірвані фрази, паузи, незавершені речення тощо. Саме таке транскрибування дозволить дослідникам у майбутньому зрозуміти внутрішній світ особи, пріоритети певних тем воєнної історії. Транскрибування повинне передавати й емоційні стани: сміх, сльози, паузи, тобто ті невербальні компоненти, які важливі для інтерпретації інтерв'ю і які подаються в дужках або зносках.

Як правило, усні історії, що висвітлюють долю людини у військовий час, включають певні елементи проблемного та біографічного інтерв'ю. Привертає увагу і гендерний аспект усних історій військових. Так усні історії чоловіків-учасників війни чітко структуровані і зосереджені на бойових буднях, на реальних подіях фронтового життя. Аналізуючи усні історії чоловіків-воїнів, легше виявити соціальну обумовленість пам'яті про війну. Усні історії жінок-військових відображають «нежіноче обличчя війни» (С. Алексієвич), руйнують відшліфований образ військового повсякдення, дозволяють сфокусуватися на особливих, специфічних моментах, на переживаннях, властивих саме жінкам [8].

Цікаво, що, як зазначалося вище, після Революції Гідності представники партії регіонів, «тітушок» тощо відмовлялись від інтерв'ю, або давали короткі свідчення без можливості запису та оприлюднення, так і сьогодні колаборанти, а також люди, що в силу різних обставин залишились в окупованих населених пунктах, відмовляються свідчити «під запис». Така ж ситуація спостерігалась і після Другої світової війни: люди, які перебували під окупацією, не хотіли розповідати про цей досвід. Адже у свідомості радянської людини «бути під окупацією» ганебно, фактично це розглядалось як потенційна зрада. Саме тому тема окупації вилучалась з публічного інформаційного простору, призводячи до «стратегічного забування» (Я. Ассман).

Великий дослідницький інтерес в контексті теми окупації викликають і спогади людей про солдатів ворожої армії. В офіційних джерелах спогадів про 1941–1945 роки образ фашистського загарбника однозначно негативний, але індивідуальна пам'ять зберігає і певні виключення, іноді наділяючи ворога позитивними якостями. І навіть сьогодні, як розповідають свідки подій в окупованих населених пунктах України, серед російських агресорів зустрічаються (як виняток!) ті, що захищають мирне населення від звірств інших. З

іншого боку, підкреслимо, що такий образ загарбника присутній тільки в пам'яті тих людей, родичі яких і вони особисто не постраждали від ворожої армії.

Таким чином, використання методу усної історії у військовій антропології дозволяє оцінити, наскільки багатогранною є пам'ять про війну (як минулу, так і сучасну російсько-українську), починаючи з героїчного патріотичного дискурсу, включаючи спогади про воєнне повсякдення, побут, страшні умови фільтраційних таборів і полону, завершуючи спогадами про зрадників-колаборантів тощо.

Розвиток військової антропології передбачає взаємопов'язаність дослідницьких полів, комплексність дослідження. По-перше, ми вивчаємо власне усні історії учасників, жертв і свідків війни. Усні історії у даному випадку виступають як тип історичних джерел про військовий час, як свідчення про війну, і, не дивлячись на їхню суб'єктивність та неповноту, вони стають підґрунтям не тільки розвитку військової антропології, а й психології війни, гендерної історії війни тощо. По-друге, усні історії військового часу дозволяють нам дослідити функціонування та еволюцію пам'яті. Завдяки розповідям учасників і свідків подій ми можемо відтворити образи, уявлення, що включаються у культурну пам'ять. Це виводить нас до ще одного аспекту – дослідження соціальної пам'яті, її функціонування, можливостей та форм втілення її в засоби масової інформації, літературу, кіно тощо.

Аналіз усних історій, записаних нами після Революції Гідності, свідчить про те, що в індивідуальну пам'ять влітаються як спогади інших людей, так і офіційні версії політиків, науковців тощо, тим самим це призводить до «забування джерел» [18]. Дійсно, людина може вбудовувати в історію свого життя, у свою пам'ять події з інших джерел. З іншого боку, в усних історіях спостерігається і процес витіснення з пам'яті складного, травматичного досвіду, яке відбувається як спосіб самозбереження. Наприклад, наукові дослідження свідчать, що діти, які пережили травматичний досвід до семи років, відтворюють події, спираючись на офіційну інформацію, розповіді інших людей тощо. Після семи років – джерелом пам'яті стають і власні спогади, і історія родини, і офіційні варіанти. Взагалі дитячі спогади про війну містять дуже мало інформації про бойові дії, діти більше зосереджуються на повсякденні, сім'ї, роботі в тилу або на навчанні.

Для людей будь-якого віку велике значення у формуванні пам'яті мають так звані «місця пам'яті», завдяки яким постає та концентрується пам'ять суспільна. За П. Нора, головна функція цих місць – збереження та відтворення колективної пам'яті, що сприяє консолідації народу. До таких місць належать міста та села, пам'ятники та монументи, ритуали та традиції, міфи і конкретні особи (герої і жертви) [7]. Сьогодні місцями пам'яті для українців стали і Сковородинівка, і Маріупольський драмтеатр, і площа Свободи у Харкові, й Іванків і, на жаль, багато інших.

Вивчаючи усні історії про війну, дослідник повинен виявити механізми створення розповіді інформанта, щоб зрозуміти, як і чому соціальна дійсність впливає на розповідь про особисті переживання. Наративний аналіз дозволить нам отримати інформацію про самого оповідача, реконструювати воєнну повсякденність, виявити механізми функціонування колективної та індивідуальної пам'яті про події. Однак для військової антропології найважливішим завданням є створення галереї образів людей, які так чи інакше дотичні до війни. Інший метод – дискурс-аналіз – дозволяє зрозуміти, як соціум, соціальні практики впливають на мову оповідача, які моделі розуміння війни існують в соціальному просторі, як вони співіснують з індивідуальними переживаннями війни.

Саме індивідуальна пам'ять про війну та її фіксування за допомогою методу усної історії дуже важлива, особливо в контексті спотвореної, міфологізованої пам'яті про Другу світову війну. Поза цими міфами залишилась війна справжня, реальна: зі зрадництвом і

мародерством, страхами і насиллям, тобто війна негероїчна із безглуздою загибеллю тисяч людей. Про такий табуїований бік війни говорили пошепки і тільки в колі рідних та друзів.

Важливим є й те, що усне інтерв'ю надає можливість людині репрезентувати своє соціальне життя воєнного часу. Розповідаючи про безпосередні події на фронті або в тилу, в полоні або в окупації, людина використовує мову оточення, мову сьогодення, але розповідь несе інформацію і про нещодавнє минуле, і про сьогодення. В розповіді можуть включатися і певні дані із засобів масової інформації, і реакція на них. Розповіді про відомі загалу події дозволяють респонденту підсвідомо підсилити свою обізнаність, значущість своєї ролі в тій чи іншій події тощо. Крім того в усних історіях яскраво висвітлюються різноманітні стилі життя, рольові моделі, що і дозволяє активно використовувати їх у воєнній антропології. Вивчення репрезентацій та інтерпретацій себе в усних історіях, способів взаємодії та способів життя людей під час війни дозволяють воєнним антропологам краще висвітлити можливі способи життя особи, дослідити рольові моделі, з'ясувати логіку співвідношення соціальних практик і нарративу. Тим більше, що з розвитком усної історії з'являються і нові методи інтерпретацій джерел, серед яких напевне одним з найактуальніших стає дискурс-аналіз, який дозволяє виявити умови появи нарративу, механізми формування колективної соціальної пам'яті та її вплив на пам'ять індивідуальну.

Отже, гуманізація знання, антропологічна орієнтація різних галузей науки найбільш яскраво висвітлюють характерні для початку XXI ст. тенденції. Дослідження останніх років підтверджують, що проблеми, які вивчають сьогодні спеціалісти з усної історії, є актуальними для багатьох інших галузей знань, а саме: антропології, соціології, культурології, історії, фольклористики тощо. Усні історії використовуються як для вивчення минулого, так і для аналізу соціально-політичних, культурологічних та інших проблем сьогодення. Таким чином, усна історія (як галузь знань і метод) набуває все більше ознак соціально-орієнтованого напрямку гуманітарного пізнання і беззаперечно набуває характеру полідисциплінарності, дозволяючи кожній науці акцентувати увагу на актуальних для неї сторонах розповідей. У тому числі, усна історія стала базою для поставання та розвитку воєнної антропології, даючи чітке уявлення про різні ролі особи під час війни, про різний особистий досвід, тим самим формуючи мозаїчно-панорамну картину воєнної дійсності з точки зору учасників, свідків або жертв війни, і відкриваючи широкі можливості для проведення міждисциплінарних досліджень у майбутньому.

Бібліографія

1. Алексієвич С. У війни не жіноче обличчя. Київ : Vivat, 2016. 400 с.
2. Асмус В. Античная философия. М.: Высшая школа, 1998. 400 с.
3. Грил Р. Слушайте их голоса: два примера интерпретации устно-исторических интервью // Хрестоматия по устной истории. СПб : Изд-во ЕУСПб, 2003. 396 с.
4. Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності. Київ : К.І.С., 2015. 320 с.
5. Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах. Вип. 2. Київ : К.І.С., 2016. 304 с.
6. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип.3. : у 2 ч. Ч 1. АР Крим – Луганська область. Київ : К.І.С., 2017. 416 с.
7. Нора П. Проблематика мест памяти // Франция – память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1999. 328 с.
8. Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Київ: Люта справа, 2019. 346 с.
9. Портелли А. Особенности устной истории // Хрестоматия по устной истории. СПб: Изд-во ЕУСПб, 2003. 396 с.
10. Сенявская Е. Военная антропология: опыт становления и развития новой научной отрасли // «Вестник Мининского университета», 2016. № 14 (1–2). С. 7–14.
11. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. М.: Изд-во «Весь мир», 2003. 368 с.

12. Томпсон П. Семейный миф, модели поведения и судьба человека // Хрестоматия по устной истории. СПб.: Изд-во ЕУСПб, 2003. 396 с.
13. Усна історія російсько-української війни (2014-2015). Вип. 1. Київ: К.І.С., 2015. 176 с.
14. Усна історія російсько-української війни (2014-2016). Вип. 3. Київ : К.І.С., 2016. 200 с.
15. Усна історія російсько-української війни (2014-2019). Вип. 5. Київ : К.І.С., 2019. 176 с.
16. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. СПб. : А-сэд, 1994. 407 с.
17. Хастингс М. Операция «Оверлорд»: как был открыт второй фронт. М.: Прогресс, 1989. 560 с.
18. Цимбал Т. Пам'ять про Майдан: усна історія як відображення індивідуальної та колективної свідомості // Historiografia w kontekstach nieoczekiwanych? Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2017. 158 s. S. 111-119.
19. Boroch R. Military anthropology – specialisation frame // Wiedza Obronna, 1, 2021. 271 p. P. 63–73.
20. Leirner P. Militarized Anthropology, Controversy and Resistance to // The International Encyclopedia of Anthropology. Edited by Hilary Callan. John Wiley & Sons, Ltd. Published, 2018. P. 1–9.
21. Lucas G. Anthropologists in arms: the ethics of military anthropology. Altamira Press / Rowman & Littlefield. Toronto, Plymouth, 2009, Kindle edition.
22. Lucas G. Military Anthropology and the Ethics of Espionage // International Journal of Intelligence Ethics. 2010. Vol.1, No. 2, p. 3–31.
23. Military Anthropology: Soldiers, Scholars and Subjects at the Margins of Empire Get access Arrow Montgomery McFate. New York: Oxford University Press, 2018. 352 p.
24. Thompson P. The Voice of the Past Oral History // The Oral History Reader / London; New York, 1998. P. 21–28.

УДК 316.654:355.01](477.44)

НАРАТИВ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДО ВИВЧЕННЯ НАСТРОЇВ МЕШКАНЦІВ ВІННИЧЧИНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Н. В. Жмуд, В. О. Гребеньова

Статтю присвячено вивченню настроїв мешканців Вінниччини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну крізь призму наративу як дискурсивного інструментарію. Зосереджено увагу на структурних методах та характеристиках наративного аналізу, які уможливили комплексно підійти до виявлення когнітивних, змістовно-сміслових і мотиваційно-прагматичних контекстів цих настроїв.

***Ключові слова:** наратив, дискурс, настрої, Вінниччина, повномасштабне російське вторгнення, Україна.*

The article is devoted to the study of the attitudes of the residents of Vinnytsia in the conditions of a full-scale Russian invasion of Ukraine through the prism of narrative as a discursive tool. Attention is focused on structural methods and characteristics of narrative analysis, which made it possible to comprehensively approach the identification of cognitive, content-semantic and motivational-pragmatic contexts of these attitudes

***Key words:** narrative, discourse, mood, Vinnytsia, full-scale Russian invasion, Ukraine.*

З 2014 р. до сьогодні для українського соціуму найважливішим суспільним дискурсом залишається російсько-української війна, яка від початку впродовж 8 років набувала різних форм – від гібридної війни до повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Це стало найголовнішим історичним тестом для українських громадян на рівень патріотизму, солідарності та збереження незалежності як до однієї із найвищих

цінностей. Яким є цей рівень, можна простежити за настроями мешканців з різних регіонів України. Зокрема, йдеться про ставлення населення до причин і характеру війни, до встановлених порядків на окупованих територіях та до переселенців з окупованих територій, про рівень патріотичної готовності захищати свою державу від агресора в різні способи (в якості добровольця, волонтера, доната на ЗСУ, пропагандиста тощо), труднощі матеріального й морально-психологічного характеру, спричинених російською агресією.

Як демонструють різні соціопитування, за період від початку агресії до повномасштабного російського вторгнення консенсусу у суспільстві з цих питань так і не було досягнуто. На питання «Чим для Вас є війна на Донбасі, як Ви її для себе пояснюєте? Який конфлікт лежить в основі збройного протистояння на Донбасі? (%)» в Україні одностайного розуміння причин і характеру війни не було: «Це конфлікт між бізнес-структурами через переділ власності, через поділ сфер впливу» (27,3 %); «Це конфлікт між основною частиною України і Донбасом (громадянська війна)» (4,8 %); «Це конфлікт між Україною і Росією» (35,1 %); «Це конфлікт між США і Росією із залученням України» (11,9 %); «Конфлікту немає, війна це – можливість для ділків нажитися на військових поставках, контрабанді, спекуляції» (15,2 %); «Інше» (0,8 %); «Важко відповісти» (4,9 %) [1]. І хоча тільки кожен двадцятий озвучив версію, нав'язану російською пропагандою, що це громадянська війна в Україні, понад 50% пов'язали витoki конфлікту із суто меркантильними інтересами бізнес-структур та спекулянтів [2, С. 140].

З 2014 р. викладацько-студентським колективом історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (далі - ВДПУ) було проведено ряд студій, які вивчали настрої мешканців України щодо анексії Криму та війни на Сході України в той чи інший спосіб (зокрема, крізь призму ідентичностей; місця та ролі радянського спадку в культурному ландшафті Вінниччини тощо).

Тому в умовах повномасштабної російсько-української війни назріла потреба підійти комплексно до вивчення настроїв мешканців України впродовж 8 років війни щодо рівня єдності та солідарності українського суспільства.

З цією метою влітку 2022 р. викладачі та студенти історичного факультету ВДПУ в рамках щорічної літньої науково-дослідної практики організували та провели опитування з теми «Настрої мешканців Вінниччини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну».

За основу запитальника взято опитувальник КЗ «Музей Вінниці», що було складено для онлайн-формату у Google-формі. Метою цього опитувальника було зафіксувати досвід, думки та переживання у перші дні повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Ми розширили коло запитань, систематизували їх та підготували їх з анкетного у нарративний формат. Запитальник включав наступні блоки питань: Блок 1. Очікування та підготовка до війни; Блок 2. Спогади про перші дні війни; Блок 3. Особливості життя під час війни; Блок 4. Класифікація подій Євромайдану, Революції Гідності, анексії Криму, подій на Сході України до і після повномасштабного російського вторгнення; Блок 5. Ставлення до переселенців до і після повномасштабного російського вторгнення; Блок 6. Ставлення до людей на тимчасово окупованих територіях до і після повномасштабного російського вторгнення; Блок 7. Оцінка дій української влади/ЗСУ щодо протидії російському вторгненню; Блок 8. Оцінка дій облради/міської влади Вінниці щодо захисту регіону та міста, організації гуманітарної допомоги, інформування населення про небезпеки та події на фронті; Блок 9. Герої війни; Блок 10. Обрання за рівнем значимості типів ідентичності (мешканцем свого населеного пункту; мешканцем регіону; громадянином України;

представником певного етносу/конфесії; радянською людиною; європейцем; громадянином світу; важко визначитись тощо).

Першочерговим завданням практики було не скільки опитати респондентів, скільки отримати саме наративи. В результаті опитувань ми отримали понад 100 наративів.

«Наратологія» («нарративістика», «нарративні студії», «нарративна теорія», «теорія наратива» та ін.) з'явилася на академічному горизонті, усвідомивши себе як окрема ділянка знань, наприкінці 60-х років ХХ століття у працях французьких структуралістів. Зародившись у теорії літератури, поширився на інші наукові дисципліни, як от історію, соціологію, психологію, політологію, теологію, право, філософію.

"Наративний поворот" у гуманітаристиці вкінці ХХ століття характеризується тлумаченням наративної природи різних форм знання. Наратив є складним феноменом реальності, що має актуальне сучасне звучання, постає як значущий фактор суспільного життя, впливаючи практично на всі форми суспільної свідомості.

Застосування саме наративу як дослідницького інструментарію є реакцією на виклики часу, оскільки вони передбачають комплексний підхід і є водночас формою, предметом та засобом дослідження. Інформаційна революція та прискорений розвиток інформаційних технологій створюють ситуацію, коли на перший план виходить проблема обробки, систематизації й організації інформації, а не її отримання [3, С. 184].

Варто наголосити на відмінності між трактуванням наративу у класичному та посткласичному контекстах. Так, головним об'єктом дослідження в класичній нратології є оповідний текст (нарратив), його будова і властивості. Тоді як в посткласичній площині нарратив треба розглядати, насамперед, як буттєву (онтологічну) модель, процес читання нарративу, оповідні стратегії, де увиразнюється інтерпретаційна (транстекстуальна, тобто вихід за межі тексту у контекст), міждисциплінарна та ціннісна парадигма.

Відтак, нарратив є основною формою дискурсивної реальності, що обов'язково пов'язана із соціокультурними спільнотами, для яких вона є умовою самоідентифікації та самовизначення.

Звідси дискурс – це, насамперед, семіозис, тобто світомоделюючий феномен, що формує уявлення про світ, інституційні практики, поведінкові моделі тощо.

Людська здатність розповідати історії є, по суті, головним способом упорядкування й осмислення навколишнього світу. Йдеться про суб'єктивізацію проговореного світу, що відкриває простір для втілення потенційних можливостей людини крізь площину створення віртуально-реального життя. Звідси нарратив як дискурс – це одночасно і модель світу, і свого власного «я», тобто відбувається конструювання себе як частини власного світу. Людина також намагається створити самовиправдовувальний дискурс, тобто нарративна уява полегшує життя реальне.

Тому увиразнюється потреба вивчати дискурсивні характеристики нарративу, який не стільки відтворює, скільки створює власну реальність, і методу нарративного аналізу – вивчення оповідних конструктів шляхом тлумачення смислу, яким люди наділяли події, що пережиті чи переживаються тут і тепер [4, С. 134].

Повномасштабна російсько-українська війна якісно змінила уявлення про класичну війну, «розмивши» кордони між фронтом і тилом, та перетворила всіх без виключення мешканців України на безпосередніх учасників бойових дій. На очах у всіх відбувається девальвація щоденного укладу життя, руйнація цінностей та навіть більше – зсув ціннісної парадигми, оскільки ворог не дотримується елементарних правил конвенційної війни.

Це ще більше посилило необхідність у нарративі як дискурсі, який би підкреслив цінність досвіду кожного та водночас уможливив наратору платформу для рефлексії,

своєрідної сублімації і хоча б частково на певний час дозволило «відпускати» негативні емоції/сублімувати/долати труднощі/швидше шукати шляхи вирішення проблем (терапевтичний прийом, допомагатиме справлятися з травмою під час і після війни.). Анкетування й навіть стандартне опитування в цих умовах з цими завданнями справитися не можуть.

Застосування наративу як дискурсу є ефективним саме з огляду на комплексне вивчення когнітивних (мисленневих), змістовно-сміслових і мотиваційно-прагматичних контекстів суспільних настроїв. Такий підхід уможливорює різнобічно підійти до вивчення наратора як активного учасника подій.

Наративний аналіз є міждисциплінарним напрямком, зосереджений на вивченні інваріативності елементів внутрішньої структури оповіді з метою встановити смислоутворюючі наративу та варіативності, інтерпретативності, ситуативності оповіді, які пропонують різні версії та оцінки учасників та подій. У даному контексті наратив – це тип дискурсу, який відрізняється унікальністю хронотопу, інтертекстуальності і суб'єктності, вписаними в схему «подієвості».

Так, важливими інваріантними ознаками є наступні. Насамперед, це суб'єктна ентропія – вибірковість при запам'ятовуванні та відтворення оповіді, яка часто порушує послідовність подій.

Вона проявлялася, зазвичай, у питаннях особистісного характеру, зокрема, глибинних емоцій та почуттів у стані великого стресу. Наприклад, «Як Ви дізналися про напад РФ 24 лютого 2022 р.? Розкажіть про це»; «Якою була Ваша перша реакція на звістку про початок війни? Розкажіть про це. Опишіть свої відчуття»; «Яка подія від 24 лютого і до сьогодні була для Вас особисто найкритичнішою? Розкажіть про це»; «Яка подія від 24 лютого і до сьогодні була для Вас особисто найбільш натхненною? Розкажіть про це».

Досить значимим є така ознака як «кредит довіри». Йдеться про встановлення максимального рівня довіри респондента до наратора. Існує обернений прийом на перевірку правдивості і щирості нарації: чим більше впізнаваними, передбачуваними і цікаво поданими є відповіді, тим зменшується кредит довіри до наратора. Тобто, це означає, що оповідач, зазвичай, повторює усталені у суспільстві думки, ідеї, стереотипи, прийнятні/популярні з даної теми. Це стосувалося, насамперед, наступних питань: «Як Ви для себе особисто класифікували військові дії у Криму та на Сході України (2014-2022 рр.) до 24 лютого 2022 року?»; «Якщо Ваше ставлення до військових дій у Криму та на Сході України (2014-2022 рр.) змінилось після 24 лютого, то як саме? Поясніть, чому»; «Як зараз Ви називаєте війну в Україні? (війна Росії проти України; повномасштабне російське вторгнення; національно-визвольна війна); Вітчизняна війна українського народу; боротьба НАТО-Росія тощо). Поясніть, чому»; «Як Ви поставилися до Євромайдану та Революції Гідності, коли вони відбувалися (2013-2014 рр.)? (підтримував(-ла); не підтримував(-ла)) Поясніть, чому»; «Як Ви оцінюєте розпад Радянського Союзу для України?» тощо.

До речі, це можуть бути і запитання приватної сфери. Відповіді на них перебувають у полі оціночних суджень, тому наратор боїться/остерігається негативної характеристики на свою адресу, якщо порушуватиме прийнятні норми та правила. Наприклад, «Чи змінилися Ваші умови праці після 24 лютого? Розкажіть про це»; «Чи долучаєтесь Ви до волонтерства, інших видів діяльності, щоб допомогти тим, хто цього зараз потребує? Чи долучаються до волонтерства Ваші рідні, друзі, знайомі? Якщо Ви волонтерите/допомагаєте зараз, то як саме?»; «Чи почали Ви собі відмовляти у звичних повсякденних речах з початком війни (ходити на каву, обмежуватися у харчуванні, робити косметичні процедури, слухати музику,

дивитися фільми тощо)? Розкажіть про це»; «Що допомагає Вам зараз відволікатися від поганих думок, дарує відчуття спокою або задоволення? Розкажіть про це» тощо.

У цьому ж контексті розкривається така споріднена із «кредитом довіри» ознака «істинна природа» наратора - йдеться якраз про кількешаровість відповіді: що думав/розповів/насправді хотів розповісти. У такому випадку декілька разів завуальовано питати про одне й те ж. Хоча це дуже важко з'ясувати досліднику, бо об'єкт дослідження завжди знаходиться на перетині трьох аналогічних вимірів пізнання, а термін «істина» одночасно вміщує в собі метафізичне («омана»), логічне («помилка») й моральне значення («неправда») [5, с. 198].

Наприклад, задля виявлення радянської ідентичності треба пропонувати кілька питань: «Ким передовсім Ви себе вважаєте? (мешканцем свого населеного пункту; мешканцем регіону; громадянином України; представником певного етносу/конфесії; радянською людиною; європейцем; громадянином світу; важко визначитись тощо)»; «Як зараз Ви називаєте війну в Україні? (війна Росії проти України; повномасштабне російське вторгнення; національно-визвольна війна; Вітчизняна війна українського народу; боротьба НАТО-Росія тощо). Поясніть, чому»; «Як Ви оцінюєте розпад Радянського Союзу для України?».

Також треба брати до уваги «багатомірність і конфліктність суб'єкту» наративу. Йдеться про те, що кожен наратив – це щоразу нова версія «себе», індивідуальна реальність, центр якої – вона сама. Це «живий» організм-трансформер, який набуває неочікуваних конфігурацій в процесі розгортання наративу. Наприклад, когнітивні, змістовно-сміслові і мотиваційно-прагматичні складові наративу у таких жорстких умовах як війна часто змінюються набагато швидше, ніж у звичайних умовах життєдіяльності, а відтак швидко змінюються погляди наратора на те чи інше.

Звідси цілком природнім є «щира» довіра до «себе сьогоднішнього» як єдино правильного та категоричне заперечення «себе вчорашнього» часто шляхом навіть примусового забування/стирання своїх думок/переконань/звичок як таких, які взагалі ніколи не існували. Так, на питання «Чи з'явився у Вас після повномасштабного російського вторгнення свій герой (“краш”) серед захисників України? Якщо так, то який (хто)?» наратори декілька разів «зрікалися» своїх героїв лише впродовж конструювання свого наративу

Окрім конститутивних ознак наративний дискурс характеризується специфічними функціями. Зокрема, трансформаційна функція обумовлює поєднання часто розрізаних подій в один сюжет. Тобто наратор задає моделі інтерпретації реальності, замовчуючи одні та акцентуючи на інших.

Темпоральна («часовість») функція полягає у наданні оповіді «людських» смислів, тобто часто на початку наративу він вже розказує по фінал, який для наратора є більш значимим, ніж інші частини тексту чи крізь особистісно «значимі»/ «бажані» події, упускаючи часто головні та важливі.. Тобто він сам вирішує, який буде порядок подій і як саме він фокалізується (сфокусується) на них. У цьому контексті простежується поєднання хронологічних і нехронологічних подій - і це веде нас до поняття «хронотоп»: взаємозв'язок часу і простору. Наратор демонструє суб'єктивний сценарій та омріяний «хронотоп», у якому «Україна навіки щаслива, багата, мирна, незалежна суверенна держава, повноцінна у сім'ї вільних незалежних країн Європи та світу, яку ми разом із нашими предками вибороли, заслужили перед Богом і хочемо будувати самостійно».

Психологічна функція включає психотерапевтичну, тобто наратор конструює прогноз в критичній ситуації: нарація у розказаній історії (часто додуманій/прикрашеній/придуманій)

- «відпускати» негативні емоції/сублімувати/швидше долати труднощі та шукати шляхи вирішення проблем/якісніше справлятися із травмою. Дія цієї функції прочитується, наприклад, у протиставленні опозиційних конструктів як «абсолютна правда», яка, на переконання нараторів, є однозначно на боці України, українців (надлюдей-героїв, наділених лише позитивними якостями) та «абсолютної кривди», що на стороні ворога (який має безапеляційно понести покарання у різні способи: платити репарації, РФ має розпастися як держава, всі росіяни мають погано жити тощо). Йдеться про формування потрібного сценарію, тобто що «добро» завжди має перемогти «зло».

Крізь прагматичну функцію у наративному дискурсі виразно проглядається ідентифікаційна місія, тобто наратор ідентифікує та репрезентує себе не просто як член соціуму, а як агент соціуму, ретранслятор ціннісних орієнтацій та поведінкових установок.

Отже, наратив як дискурс має кілька структур: від описово-оповідної до ментальної (індивідуальної і колективної). Тобто, це не стільки оповідь тексту, скільки щоразу варіативне конструювання реальності та «проживання». Не стільки про те, що і як було чи є, а що і як я переживаю/відчуваю/хочу, щоби стало. Це ідентифікація та репрезентація себе/соціуму/держави сьогодні й завтра. І «виведення» теми війни у публічний простір, «проговорення», спільне «проживання» та вирішення проблем та додання труднощів.

Як продемонструвало опитування, для більшості (ті, які відповіли на це питання) єдина прийнятна нарація для життєдіяльності українців є лише своя національна нарація, лише у її форматі мислять себе українці самодостатніми та щасливими людьми та громадянами.

Тому у наративній моделі можемо виділити три аспекти: лінгвістичний (вказує на генезис наративу), культурологічний (поєднує універсальні закони і забарвлює із національним колоритом) та онтологічний (пов'язаний із антропологічним дискурсом наративу).

Отже, як йшлося вище, наратив як дискурс пропонує комплексний підхід до вивчення тексту (нарації) та опитуваного (наратора) на рівні когнітивних, змістовно-сміслових і мотиваційно-прагматичних контекстів. А також є формою організації та репрезентації знання, що складається у так званій «нاراتивний трикутник» з такими параметрами: знак (текст), творець наратива (дійсність) та дослідник. Складність полягає в тому, щоби встановити взаємовідношення між трьома компонентами. Найскладніше тут досліднику з огляду на кілька позицій. Насамперед, йому треба подолати бар'єри «знаку», при цьому не втративши його наративної семантики. Також прийняти суб'єктивну «реальність» наратора, фільтруючи її та максимально наблизившись до об'єктивних «що», «як» і «чому». Перебувати у «горизонті розуміння», тобто у парадигмі свого часу та соціокультурного простору. І насамкінець, зрозумілою мовою «вивести» важливі наративи у публічний дискурс та перетворити їх у метод стратегічної комунікації, що уможливує увиразнювати ключові питання та конструювати шляхи вирішення спільних проблем. Тому наратив як дискурс є інструментом формування національної картини світу.

Таким чином, ґрунтовний аналіз наративу як складової частини дискурсивної реальності показав, що зазначений феномен з усіма його особливостями трансформує й конститує реальність, уміщує в себе те, що було й тільки має відбутися. Варто додати, що соціальна реальність виступає результатом інтерпретації суб'єктів, яка відбувається в межах смислового горизонту культури. Ця діяльність є символічною і складається з внутрішніх інтерпретацій самої дії. Тому доцільно визнати наратив багатовимірним феноменом, який виробляє сенси, способом переживання часу та інструментом конструювання ідентичності. Це форма знання, яке допомагає людині сприймати соціальну дійсність і саму себе.

Джерела та література

1. «Війна і мир»: громадська думка про причини війни на Донбасі та перспективи врегулювання конфлікту. / [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://sofia.com.ua/page177.html>
2. Майборода О. Консолідація українського суспільства в умовах російської агресії: проблема пошуку оптимальних політичних рішень // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, Випуск 5-6 (91-92). С.138-157 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/maiboroda_konsolidatsiia.pdf
3. Мішалова О.В. Історичний наратив як форма організації та репрезентації історичного знання. Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В.Шрамко. Вип. 12. Кривий Ріг, 2011. С.184–213.
4. Большая часть украинцев не асоциируют себя ни с АТО, ни с Донбассом, – соцопрос. / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://comments.ua/images/tablica3.jpg>
5. Кравченко Н.К. Наратив як дискурс: категорії, функції, методи дослідження в ракурсі сучасного дискурс-аналізу // Одеський лінгвістичний вісник. № 4. 2014. С.134-139 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://olj.onua.edu.ua/index.php/olj/article/view/128>
6. Основи наратології : хрестоматія до дисципліни (вибрані статті) / уклад. Р. Л. Савчук. Івано-Франківськ : ПНУ, 2019. 40 с.

УДК 94:323.272]-055.2(477) "1917/1921"(093.3)

УСНІ ІСТОРІЇ УЧАСНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

О. В. Отземко

Зроблено порівняльний аналіз усної історичної свідчень учасниць та очевидиць Української національної революції 1917–1921 рр.: представниць національного руху та більшовицького табору. На їхньому прикладі показано особливості жіночих усних історій, зазначено їхні спільні риси та розбіжності, причини, якими вони зумовлені.

Ключові слова: усні історії, жінки, Українська національна революція.

A comparative analysis of the oral history testimonies of participants and eyewitnesses of the Ukrainian National Revolution of 1917–1921, representatives of the national movement and the Bolshevik camp was made. In their example, the peculiarities of women's oral histories are shown, their common features and differences, the reasons for which they are determined, are indicated.

Key words: oral histories, women, Ukrainian national revolution.

«Антропологізація» історичної науки в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. актуалізувала нові методи досліджень, серед яких одне з чільних місць посіли усної історичні практики. Завдяки фіксації оповідей учасників та очевидців історичних подій вони дають змогу показати багатогранність історичного процесу, віддзеркалюють її на особистісному рівні, персоналізуючи історію, демонструючи людський вимір глобальних історичних зрушень.

Наголошуючи на значущості усної історії як особливої ділянки досліджень, науковці вказують на її міждисциплінарний характер: з одного боку, методи й матеріали усної історії використовуються багатьма суспільними та гуманітарними науками, з іншого, вона послуговується напрацюваннями й методами аналізу інших дисциплін [11, с. 12–13]. Зокрема, усної історичні свідчення розглядаються як різновид мемуарного жанру [17, с. 473], позаяк ним, як спогадам, притаманна суб'єктивність, вияв авторського Я. Вони водночас

відбивають різні ступені впливу «співавтора», оскільки фіксуються не автором, а іншою людиною.

Усноісторичні практики останніми роками набули в Україні широкого розповсюдження. Методи усної історії активно застосовуються для вивчення Голодомору, голокосту, подій Другої світової війни, примусових міграцій, національно-визвольних змагань, Революції Гідності, російсько-української війни тощо. Серед актуальних напрямів усноісторичних досліджень також ті, що раніше вважалися маргінальними, зокрема, жіночі студії [17, с. 475; 11, с. 19]. Зауважимо, що усноісторичні дослідження здебільшого стосуються вивчення досвіду жінок часів Голодомору, Другої світової війни, участі в національно-визвольних змаганнях 40–50-х років ХХ ст. [6; 12; 22].

Загалом увага до «жіночої історії» – важливий тренд сучасних історичних досліджень в Україні. Ця тема на сьогодні вже має солідну історіографію. Серед актуальних проблем – місце й роль жінки в Українській національній революції 1917–1921 рр. У працях Л. Смоляр, Т. Орлової, О. Оніщенко, О. Лабур, Т. Швидченко розглядаються різні аспекти гендерних змін у ці буремні часи, робиться наголос на проблемах, що потребують подальшого вивчення [16; 18; 19; 20; 21; 23].

Згадані авторки, зокрема, зазначають, що на тлі обмеженості джерельної бази Української національної революції початку ХХ ст. взагалі, і, тим більше участі в її подіях жіноцтва, значущості набувають мемуарні джерела [16; 19; 20]. Серед них трапляються зафіксовані в різні часи усні свідчення жінок учасниць та очевидиць революції, які, втім, мають спорадичний характер. Це зумовлюється незначною часткою, яку становили жінки-учасниці революційних подій, попри відчутне зростання їхньої професійної та громадської активності. Я. Грицак наголошує на тому, що «у практиці націоналізму жінки мали залишатися в тіні своїх чоловіків-патріотів і не могли відігравати самостійної ролі», а роль жіноцтва в УГА була непропорційно малою щодо всього населення Галичини [7, с. XVI]. Така ситуація мала місце і в інших регіонах України та сферах діяльності жінок у часи революції.

Ще одна причина – згадана вище маргіналізація жіночої історії протягом тривалого часу, що зумовило відсутність як систематичного вивчення участі жінок у революційних подіях, так і збирання їхніх свідчень. Зазначимо, що учасниці та очевидиці української національно-визвольної боротьби початку ХХ ст., що опинилися в еміграції, друкувалися в українській діаспорній періодиці 50–70-х років ХХ ст. поряд із чоловіками. Проте, особня увага їхнім спогадам почала приділятися наприкінці ХХ ст. Втім, коли з'явилася зацікавленість власне жіночими усними свідченнями про події першої половини ХХ ст., учасницям та очевидицям Української національної революції, які залишилися живі, було вже 80 і більше років.

2001 року Українсько-Канадським Дослідчо-Документаційним Центром у Торонто був започаткований власне жіночий проєкт із вивчення усних свідчень учасниць та очевидиць подій першої половини ХХ ст. У співробітництві з Інститутом історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, який має свій архів усної історії, вони розглянули майже 250 інтерв'ю з жінками, що зберігаються в обох інституціях, розшифрували 67, опублікували 21 (збірка «Незвичайні долі звичайних жінок»). Два з опублікованих інтерв'ю містять невелику за обсягом, але цікаву та важливу інформацію з історії Української національної революції 1917–1921 рр. [5, с. XXIX].

Свідчення учасників революційних подій збиралися і в УРСР. У 20-ті роки ХХ ст. цим займалася Комісія з вивчення історії Жовтневої революції та історії Комуністичної партії (Істпарт), яка діяла на правах відділу ЦК КП(б)У, та її бюро на місцях. Вони збирали та

видавали спомини учасників боротьби за радянську владу, зафіксовані, зокрема, методом анкетування або бесіди. Такі спроби робилися і в 50–60-ті роки ХХ ст. під час активізації збирання спогадів «ветеранів революції» до ювілейних дат. Цим займалися партійні та обласні державні архіви.

Усні жіночі історії мають свої особливості, що пов'язане із гендерними відмінностями історичного досвіду, особливостями пам'яті, а також відмінностями в мові та мовленні чоловіків і жінок. О. Кісь зазначає, що жінки в спогадах більше уваги зосереджують на людях, їхніх стосунках. Для них більш значущі не історичні (політичні, воєнні), а сімейні події, повсякденне життя, їхнім розповідям притаманна «заземленість». Жіночі спогади емоційно насичені, передають атмосферу подій, психологічний стан людей, часто містять пряму мову та діалоги [13, с.13,25,40].

З огляду на сказане вище, метою повідомлення є порівняння усних історій учасниць та очевидиць Української національної революції 1917–1921 рр. і представниць більшовицького табору. Автобіографічні інтерв'ю з представницями українського національного руху Людмилою Бризгун (1893 р. н.) та Анастасією Лебідь (1906 р. н.) були записані в канадській діаспорі в 1979 та 1983 рр. відповідно. Вони опубліковані в згаданій вище збірці [5; 8; 9]. Спогади Ксенії Плахової, Євгенії Нікішової (1888 р. н.) та Фекли Сотнікової (1888 р. н.), які більшу частину життя прожили в шахтарському селищі Берестово-Богодухівського вугільного рудника (зараз Червоногвардійський район м. Макіївка), були записані в 1954–1960 рр. під час збору спогадів «ветеранів комуністів» до чергової річниці жовтневого перевороту. Збірка записаних усних свідчень (23, серед яких 3 жіночих), надрукована на машинці та переплетена в книгу, зберігається в Державному архіві Донецької області (ДАДО). Втім, це не інтерв'ю й не анкетування, а радше зафіксовані в процесі бесіди розповіді на задану тему – революція 1917 р. [10]. Копії цих записів також зберігаються у вигляді окремих справ у колекції спогадів учасників революції на Донеччині (теж у ДАДО) [1; 2; 4].

Усі п'ять зафіксованих спогадів, за деякими відмінностями, мають однакову структуру, складаються з трьох сюжетів: родина й життя до 1917 р., революція, життя після революції. Інтерв'ю Л. Бризгун і А. Лебідь більш розгорнуті й докладні, позаяк проводилися за спеціально підготовленими питаннями, які передбачали автобіографічну розповідь. Свідчення старих комуністок коротші та лаконічніші, зосереджені саме на подіях 1917 р.

Перший сюжет, присвячений родині й життю до 1917 р., у свідченнях Л. Бризгун та А. Лебідь висвітлений дуже докладно й розлого. Цьому сприяли основні та уточнюючі питання інтерв'юера (батьки, родина, освіта). Людмила Бризгун, яка походила з родини політичного засланиця, до 1917 р. встигла закінчити гімназію та медичний факультет Томського університету. Анастасія Лебідь народилася в 1906 р., тож її дореволюційні спогади обмежуються родиною та навчанням у гімназії містечка Матіїв на Волині. Обидві жінки багато розповідають про членів родини (своїх та чоловіка), особливо батьків, їхні взаємини, загалом сімейні відносини (навіть сімейні легенди), деталі повсякденного життя. Л. Бризгун особливу увагу приділила навчанням в університеті, оскільки потрапила в перший жіночий набір медичного факультету. Вона наголошує на активному українському житті в Сибіру (було багато політичних засланиців, зокрема українців), українському вихованні, із захопленням описує діяльність української студентської громади в Томському університеті (правила вступу, зібрання, читання української літератури тощо) [8, с. 3–24; 9, с. 40–45].

«Родинні» та «дореволюційні» сюжети К. Плахової, Є. Нікішової та Ф. Сотнікової значно лаконічніші. Ймовірно, запис бесіди передбачав розповідь про життя до революції, оскільки всі спогади в згаданій збірці починаються з дати народження й дитячих років (дуже

коротко). Усі жінки розповідають про важке, злиденне дитинство. Лише Ф. Сотнікова закінчила рудничну школу, К. Плахова взагалі була неписьменна (і під час запису спогадів у 1957 р.), з 11 років працювала на рудничній мийці. Є. Нікішова з 8 років працювала в наймицках, потім на залізниці замість скаліченого батька. Окрім загальної бідності – погане житло (землянки, які мали місцеву назву «балагани»), високі ціни, брак питної води, відсутність у шахтарському селищі бані – жінки зазначають погіршення умов життя з початком війни, особливо в 1916 р. Їхня розповідь про важке життя сумна, але малоемоційна, окрім згадок не містить характеристик інших людей, навіть членів родини. К. Плахова та Ф. Сотнікова побіжно згадують заміжжя і своїх чоловіків [2, арк. 1–2; 1, арк. 1; 4, арк. 1]. Зате всі оповідачки оживляються, коли починають розповідати про участь у підпільній більшовицькій роботі, яка за їхніми свідченнями, була на Берестово-Богодухівському руднику дуже активною після 1905 р. Вони наводять багато імен, подробиць проведення нелегальних зборів, страйків, переслідування з боку влади. Проте, у цих розповідях більше пафосу, ніж емоцій. Правда, тут знайшлося місце для чоловіків оповідачок. Ксенія Плахова згадує, що до підпільної роботи її залучив саме чоловік, який був старший за неї. Фекла Сотнікова, навпаки, через ревності змушена була приховувати своє співчуття підпільникам, хоча «жила этой жизнью» [2, арк. 1; 1, арк. 1; 4, арк. 1].

Сприйняття та висвітлення подій Української національної революції в інтерв'ю Л. Бризгун та А. Лебідь має відмінності. Людмила Бризгун розповідає про революційні події не багато, але як учасниця. Вона з захопленням описує українську демонстрацію в Томську в березні 1917 р.: «Синьо-жовті прапори були зроблені. Був зроблений великанський плакат. Там вулиці такі широкі, як тут. З плакатом через цілу вулицю: «Вільна самостійна Україна»... [...] Йшла ціла громада, не лише наші студенти. Йшли з написом: «Вільна самостійна Україна» і кричали: «Вільна Україна», «Слава вільній Україні», «Хочемо вільну Україну». То я пам'ятаю, як ми кричали: «Має бути вільна Україна» [8, с. 17–18].

У 1917–1919 рр. Людмила Бризгун працювала лікарем на Київщині, зокрема, у військовому шпиталі (багато роботи, епідемії). Її чоловік воював у складі першого українського полку Богдана Хмельницького. Вона критично висловлюється щодо засилля російської мови в Києві в 1917 р., низької національної самосвідомості населення України (можливо, з огляду на пережиту поразку революційних змагань). Себе та свою родину Л. Бризгун позиціонує як прибічників С. Петлюри: «Не було би Петлюри..., не було би нічого»; «ми петлюрівці» [8, с. 18, 31]. На цьому жінка наголошує впродовж усього інтерв'ю.

Анастасія Лебідь, з огляду на вік, розповідає про революцію як очевидиця. Її участь у національному русі почалася пізніше, у 20-ті роки, коли Західна Волинь була в складі Польщі. Втім, її емоційна розповідь про революційні події на Волині у 1918–1920 рр. містить чимало цікавих подробиць: навчання в українській школі (яка до 1917 р. була російською), діяльність українських січових стрільців («усусів»), які влаштовували вечірки з танцями й читанням «Історії України-Русі» М. Грушевського, служіння греко-католицького священника в колишньому православному храмі, зміни влади (спочатку більшовики, про яких населення знало небагато, потім поляки). Схожість її свідчень із розповіддю Л. Бризгун у постійному наголосі на залученості всієї родини в українське життя [9, с. 45–50].

Висвітлення революційних подій на території Донеччини у свідченнях К. Плахової, Є. Нікішової, Ф. Сотнікової більш однозначне, має багато спільного не тільки у фактичному матеріалі, переліку дійових осіб, але й у трактуванні подій (перемога більшовиків). Це пояснюється, по-перше, тим, що всі жінки з одного селища і приблизно одного віку та соціального становища, до того ж персональні пенсіонерки (як ветерани революції). По-друге, як уже йшлося вище, це приклад типових радянських спогадів, записаних під

ювілейну дату (40-річчя жовтневого перевороту), запрограмованих на висвітлення подій 1917 р. у заздалегідь визначеному контексті. Тому, на відміну від розповідей про дореволюційне життя, ці сюжети розлогі, з подробицями, переліком багатьох імен. Вони водночас відрізняються пафосністю, трафаретністю характеристики подій, а часто і вигадками. К. Плахова, наприклад, стверджує, що більшовики-підпільники Берестово-Богодухівського рудника в січні 1917 р. збиралися щоденно та обговорювали план збройного повстання, оскільки знали про наближення краху царизму. Усі оповідачки взагалі не говорять, або дуже побіжно згадують меншовиків та їхні організації, хоча зараз доведено що в Донбасі на початку ХХ ст. і в 1917 р. переважали саме вони [2, арк.2; 1, арк.2; 4, арк.2].

Відчувається й редакторське втручання в текст: у декількох свідченнях (в тому числі й у Є. Нікішової) знаходимо фразу «локтем чувствовал(а) себя в строю» [1, арк.2; 3, арк.1].

Зазначимо водночас, що у свідченнях персональних пенсіонерок є й досить відверті спогади. Це захопливі (тут вони збігаються з інтерв'ю Л. Бризгун) розповіді К. Плахової та Ф. Сотнікової про радісну реакцію на зречення царя та першу демонстрацію: «Мені згадується один випадок у 1917 році, начебто на початку березня. До мене прибігла Плахова Ксенія і дружина Баранчика і, не встигнувши перетнути порога, закричали: «Феклуша, збирайся, пішли. Свобода, царя прогнали!» [...] Усі ми просто пішли до споживчого товариства. Там зібралося багато людей. [...] В руках у людей були червоні прапори. Я читала «Геть царя!», «Геть самодержавство!» «Геть війну!». Усім складом мітингу відправилися на Пастуховку» (*переклад автора*) [2, арк. 2; 4, арк. 2]. Є. Нікішова згадує інший бік революційних змагань: знущання й тортури, яких вона та її сестра зазнали у 1918 р. в полоні «білобандитів» (денікінська армія), після чого сестру повісили, а сама Євгенія рік була «не при розумі» [1, арк. 2].

Як різняться долі, так різняться й розповіді жінок про своє післяреволюційне життя. Інтерв'ю Л. Бризгун містить докладну, емоційну, місцями досить відверту розповідь про емігрантські поневіряння родини, які завершилися в Канаді. Загалом, розповідь Людмили Бризгун насичена не тільки фактами, але й описанням і характеристиками багатьох людей. Недарма, на одне з останніх питань «Які ще найвидатніші події з Вашого життя можете згадати?», жінка відповіла «... я зустрічала дуже багато цікавих людей...» [8, с. 36]. В інтерв'ю А. Лебідь маємо докладну й цікаву інформацію щодо національного руху на Волині у 20-ті роки (діяльність «Просвіти», «Союзу українок», до яких була залучена жінка), а також на Галичині в 30-ті роки ХХ ст. (діяльність ОУН, якій родина Лебедів активно допомагала). Розповідь містить і чимало подробиць повсякденного життя родини [9, с. 50–75]. Остання частина інтерв'ю – описання емігрантського шляху до Канади, якій жінка дуже вдячна не тільки за притулок, але й за можливість «відродити українське життя» [9, с. 75–79].

Зважаючи на те, що К. Плахова, Є. Нікішова і Ф. Сотнікова майже все своє життя прожили в шахтарському селищі, маємо лише згадку Є. Нікішової про те, що вона в 1957 р. була народним засідателем у суді та, як персональна пенсіонерка «вела громадську роботу» [1, арк. 3]. Це є типовим для автобіографічних спогадів ветеранів більшовицького революційного руху: докладні пафосні розповіді про революцію та громадянську війну й короткий сухий перелік посад у «наступному житті».

Отже, в усних історіях представниць різних «таборів» періоду Української національної революції 1917–1921 рр. знаходимо певні збіги, позаяк, попри протилежність поглядів, вони відбивають спільний історичний досвід. Це схожість реакцій на знаменні події (лютнева революція), зміни в особистому житті (заміжжя), нову реальність (зміни влади, громадська активність, залучення до нових видів діяльності, організацій).

З іншого боку, будь-які спогади є не прямим віддзеркаленням особистого досвіду, а через ретроспективність та часову аберацію, «певним конструктом, репрезентацією, яка задана контекстом життя...» [14, с. 128–129]. Тому, усним свідченням жінок притаманні часом досить істотні відмінності, зумовлені соціальним становищем, рівнем освіти, належністю до різних політичних таборів і, в решті решт, особливостями післяреволюційної долі та обставинами, у яких створювалися спогади. З огляду на це, інтерв'ю Л. Бризгун і А. Лебідь загалом відповідають характеристиками усних жіночих історій: вони насичені особистими, сімейними подіями, деталями повсякденного життя, емоційними характеристиками людей, переживаннями, іноді містять пряму мову, діалоги.

Записи спогадів К. Плахової, Є. Нікішової, Ф. Сотнікової менші за обсягом, часто перетворюються в сухе нанизування дозволених фактів, імен учасників подій без характеристик. У розповідях про революційні події вони не емоційні, а пафосні. Емоції виявляються згадках про важке дитинство, про реакції на «правильні» події (зречення царя), післяреволюційне життя згадують або дуже коротко, або взагалі не згадують. Загалом ним притаманні характерні риси радянської мемуаристики, яка була важливим елементом уніфікованої історичної пам'яті: ідеологічні штампи, трафаретність, замовчування «неправильних» тем.

Проаналізовані усні історії, окрім фактичного матеріалу, що віддзеркалює долю жінок у часи революції, гендерні зміни, що відбувалися в суспільстві, є важливим джерелом і в плані вивчення того, «як жінка розуміє себе саму у своєму світі, що й чому становить для неї цінність, і якого значення вона надає своїм вчинкам і своєму місцю у світі» [Цит. за: 14, с. 123], тобто, жіночої саморефлексії, яка теж задається обставинами й контекстом життя.

Список джерел і літератури

1. Автобіографія-вспоминання члена КПСС с 1920 г. Никишової Євгенії Владимировни. 1957 г. Державний архів Донецької області (далі ДАДО), ф. Р-2858, оп.6, спр.1, 2 арк.
2. Автобіографія-вспоминання члена КПСС с 1920 г. Плахової Ксенії Антоновни. 1957 г. ДАДО, ф. Р-2858, оп.7, спр.1, 4 арк.
3. Автобіографія-вспоминання члена КПСС с 1917 г. Прокоф'єва Антона Григор'євича. 1957 г. ДАДО, ф. Р-2858, оп.8, спр.1, 4 арк.
4. Автобіографія-вспоминання члена КПСС с 1914 г. Сотнікової Фекли Федоровни. 1957 г. ДАДО, ф. Р-2858, оп.13, спр.1, 2 арк.
5. Вінницька І. Вступ. *Незвичайні долі звичайних жінок: Усна історія двадцятого століття* / гол. упоряд. Іроїда Вінницька. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. XXIX–XXXI.
6. Гавришко М. Заборонене кохання фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА 1940-1950-х років. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*. Зб. наук праць / за наук. Ред. Г. Грінченко та ін. Київ: ТОВ «Арт Книга», 2015. С.123–141.
7. Грицак Я. Передмова. *Незвичайні долі звичайних жінок: Усна історія двадцятого століття* / гол. упоряд. Іроїда Вінницька. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. С. IX–XXVIII.
8. Інтерв'ю. Людмила Бризгун. *Незвичайні долі звичайних жінок: Усна історія двадцятого століття* / гол. упоряд. Іроїда Вінницька. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 1–37.
9. Інтерв'ю. Анастасія Лебідь. *Незвичайні долі звичайних жінок: Усна історія двадцятого століття* / гол. упоряд. Іроїда Вінницька. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 38–79.
10. «Историческое прошлое Червоногвардейского района г. Макеевки» (Воспоминания шахтеров, проработавших долгие годы в дореволюционной Берестовке, подготовленные И.П. Куликом). 1954–1960 гг. ДАДО, ф.П-533, оп.1, спр. 360, 47 арк.
11. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*. Число 11. Львів-Київ, 2007. С.7–21.
12. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *Усна історія як теорія, метод, джерело*: Зб. наук. праць / За ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: Східний інститут українознавства ім. Ковальських, 2010. С. 171–191.

13. Кісь О. Гендерні аспекти практики усної історичної пам'яті, наративу. *Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді. Матеріали Міжнародної наукової конференції 25-26 вересня 2014 р.* / НАН України. Інститут народознавства. Львів, 2014. С. 11–41.
14. Кісь О. Феміністські засади усної жіночої історії. *Усна історія (не)подоланого минулого: подія – наратив – інтерпретація: Матеріали міжнар. наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовтня 2015 р.* / [Упоряд. Г. Грінченко]. Харків, 2016. С. 119–132.
15. Лабур О. В. Джерелознавчі аспекти вивчення друкованих свідчень старих більшовичок Є. Бош, С. Гопнер, О. Коллонтай. *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Сторінки історії.* 2015. Вип. 40. С. 81–90.
16. Лабур О. В. «Вікно можливостей?»: гендерна ситуація на хвилі революційної політики з Лютого 1917 року в Україні. *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Сторінки історії.* 2019. Вип. 40. С. 42–58.
17. Любовець Н. І. Спогади-інтерв'ю: до історії жанру. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації : матеріали Міжнар. наук. конф. (6–8 жовт. 2020 р.)* / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН; відп. за вип. М. В. Іванова. Київ, 2020. С. 472–476.
18. Оніщенко О. В. Трансформація гендерних стереотипів у контексті революційних подій 1917 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження.* 2015. Вип. 1. С. 159–170.
19. Оніщенко О. В. Мемуари жінок–діячок українського національно–визвольного руху як історичне джерело. *Роль визначних особистостей–митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості XIX – на початку XX ст.:* матеріали 3–5 наук. семінарів /упоряд.: Н. Грабар, О. Мокану, М. Горбатюк. Київ, 2011. С. 364–369.
20. Орлова Т. В. Вітчизняна історіографія про участь жіноцтва у революційних подіях в Україні 1917–1921 рр. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2010. Вип. 4. С. 147–150.
21. Смоляр Л. О. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія. Одеса : Астропринт, 1999. 440 с.
22. Стяжкіна О. В. Жінки України в повсякденні окупації відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання. *Український історичний журнал.* 2015. № 2. С. 42–66.
23. Швидченко Т. Жінки у боротьбі за українську державність у 1917–1921 рр. *Українознавство. Історичні студії.* № 4(73) (2019). С. 8–24.

Проекти з регіональної, локальної, етнічної, гендерної історії

УДК 930.253(477)

УСНА ІСТОРІЯ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ НОВОГО ЕТАПУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Т. В. Привалко (м. Київ)

Подано огляд усноїсторичних проєктів про події російсько-української війни, в тому числі реалізованих Українським інститутом національної пам'яті. Окреслено психологічні, етичні та соціальні аспекти усноїсторичних досліджень, що увиразнилися на новому етапі збройної російської агресії. Запропоновано методичні рекомендації щодо організації опитування в умовах події незавершеного минулого.

Ключові слова: *усна історія, спогади, опитування, війна, збройний конфлікт, незавершене минуле, оповідач, інтерв'юер, проєкт, Український інститут національної пам'яті, психологія, етика, соціальна підтримка.*

An overview of oral history projects about the events of the Russian-Ukrainian war, including those implemented by the Ukrainian Institute of National Remembrance, is provided. The psychological, ethical and social aspects of oral history research, which became evident at the new stage of armed Russian aggression, are outlined. Methodological recommendations on the organization of the survey in the conditions of an event of the unfinished past are offered.

Key words: *oral history, memories, survey, war, armed conflict, unfinished past, narrator, interviewer, project, Ukrainian Institute of National Remembrance, psychology, ethics, social support.*

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну сформувало нові виклики для держави, суспільства загалом і, зокрема для наукової сфери. В перші тижні цього вторгнення науковці різних напрямів розгорнули документування подій, їх вивчення. Юристи, політологи, архівісти, музейники, історики та інші представники соціогуманітаристики, кожен у своїй галузі, зацентрували свої дослідження на воєнних подіях. Медійна сфера (журналісти, документалісти, режисери, фотографи та ін.), громадський сектор також активно включилися у процес висвітлення різних аспектів війни.

Усна історія як міждисциплінарна галузь використовується у багатьох сферах і вже з першого місяця повномасштабної війни була задіяна для документування та оприлюднення особистих історій евакуйованих, біженців, переселенців, інших постраждалих від збройної російської агресії. Медійники, громадські активісти досить легко вдалися до методу усної історії (можливо вповні не розуміючи його особливостей) для збирання та оприлюднення свідчень. Натомість в академічній галузі розгорнулася дискусія, яка продовжується й далі, про доцільність запису усних історій на нинішньому етапі.

Зазвичай усні свідчення записували про віддалені події, в українській історії такими були Голодомор, Друга світова війна, депортації та репресії, український визвольний рух,

радянське повсякдення, переддень та розпад Радянського Союзу тощо. Від часів Революції Гідності усноісторичне інтерв'ювання активно поширилося і на події так званого незавершеного минулого. Такими подіями називаються власне Революція Гідності та російсько-українська війна. Незавершеність війни є цілком очевидною, а щодо незавершеності Майдану наводяться такі аргументи, що він фактично і потяг за собою війну, був початком цієї війни або ж, що він не є вповні закінченим і його результати не остаточні.

Поняття «незавершене минуле» є досить широким і не має виразних дефініцій. Це ясно проглядається на новому етапі російсько-української війни, що розпочався 24 лютого 2022 р. повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну. Керівництво країни-агресорки в історичних обґрунтуваннях своєї «спеціальної військової операції» посиляється на часи різних епох: Давньоруської держави, правління Петра I, Катерини II (про нібито заснування нею міст Одеси, Херсона, Запоріжжя тощо, а відтак маніпулює топонімом міфічної Новоросії). І особливо акцентує на подіях ХХ ст., про нібито створення В. Леніним України, про вирішальну роль російського народу в перемозі над нацизмом, про несправедливе дарування М. Хрущовим Криму Україні, про помилковість розпаду СРСР. Фактично названі події очільники РФ вважають незавершеними, бо намагаються переписати їх результати або й зовсім анулювати.

Свідчення жертв російської агресії – українців, які втратили близьких, були поранені, зазнали катувань, втратили свої домівки, майно та інших – дозволяють зробити припущення, що ці люди також вважають події минулого століття незавершеними. Бо у своїх розповідях вони порівнюють новий досвід із пережиттями Другої світової війни, по-новому рефлексують про СРСР, життя за радянських часів, російську культуру тощо.

Нагадаємо, що розвиток усної історії у її новітньому вигляді розпочався від часів Другої світової війни. Ще невідомо було, коли вона завершиться, проте вже відбувалося документування розповідей постраждалих від нацистського режиму, і особливо очевидців та жертв Голокосту. По завершенні війни такі свідчення були залучені до Нюрнберзького процесу. Подальший розвиток усної історії знає багато випадків, коли інтерв'ювання відбувалося за таких обставин, що визначали події як «незавершені» (протести на Гданській корабельні (Польща, 1980), падіння Берлінського муру (НДР, 1989), терористичний акт 9/11 (США, 2001) тощо).

Масові протестні акції листопада 2013 – лютого 2014 років в Україні ще на момент їх розгортання сприймалися зламними не лише для нашої країни, а й світової спільноти. Тому вже під час них проводився запис усних свідчень учасників та очевидців протесту. Уможливити усноісторичне документування цих подій у той час дозволила також досить велика поширеність цифрових засобів фіксації аудіо- та відеоматеріалів. Цифровий формат записів легко проводити, копіювати, зберігати та оприлюднювати. Власне тут слід зауважити, що саме цифровий формат усноісторичних досліджень позначає новий етап розвитку усної історії, до кінця ще не відрефлексований. Цей «цифровий» етап у поєднанні з великим досвідом усноісторичного опитування подій «незавершеного минулого», на нашу думку, увиразнює роль українських дослідників усної історії у середовищі профільної спільноти. Нинішня російсько-українська війна перебуває в центрі уваги всього світу і її усноісторичне дослідження вимагає від вітчизняних фахівців належного рівня реагування й відповідальності. Набутий українськими дослідниками усної історії досвід уповні дозволяє їм подавати пропозиції щодо нових концептуальних і практичних рішень у галузі.

Справді, досвід усноісторичного вивчення подій російсько-української війни є досить широким. Насамперед тут варто говорити про вже завершені або сталі ініціативи, що виникли ще до 24 лютого 2022 року. Ці ініціативи носили приватний та інституційний

характер, й активно стали проявлятися з 2015 р. – із переходом війни у позиційну фазу. Результатами реалізації цих проєктів стали книжкові видання, документальні фільми, а головне – великий масив зібраних інтерв'ю. При цьому усноісторичні опитування носили популярний, науковий і змішаний характер.

Варто подати загальний огляд найпомітніших проєктів, реалізованих в Україні, і зокрема тих, що здійснюються Українським інститутом національної пам'яті (УІНП).

У 2016 р. у м. Бердичів місцевою громадською організацією «Воскресіння» та Фондацією «Добра Воля» (Краків, Польща) було реалізовано проєкт «Кризова інтервенція – підтримка неурядових громадських організацій в Україні, які працюють з воїнами АТО та їх родинами». У межах проєкту записано усні історії та створено фільм «Волонтери». Інтерв'ю та супровідна документація проєкту зберігаються в Українському громадському архіві усних історій та частково оприлюднені на сайті Української асоціації усної історії [1].

Інститут демократії імені Пилипа Орлика за підтримки «Інтерньюз – Європа» у 2016 р. здійснив проєкт з опитування вимушених переселенців із тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей та Автономної республіки Крим. Над проєктом працювали журналісти з різних областей України, а до опитування запросили тих, хто на думку авторів проєкту, став важливим ресурсом розвитку для українського суспільства. Тобто переселенців, які не опустили руки, а на новому місці проживання відшукали можливості і для своєї реалізації, і для допомоги іншим. Результатом проєкту стало два випуски розповідей переселенців різного віку та занять [2].

Близьким за задумом є проєкт, реалізований у 2016 р. ГО «Український інститут досліджень екстремізму». Результатом проєкту стало видання книги зі спогадами родин вимушених переселенців із Донецької та Луганської областей [3].

У 2016–2018 рр. реалізовано волонтерський проєкт із підготовки видання, присвяченого обороні міжнародного аеропорту «Луганськ» [4]. Команда проєкту збрала спогади понад 140 учасників та очевидців тих подій – військових, волонтерів, місцевих мешканців, працівників міліції та аеропорту, медиків, – а також унікальні фотографії та картосхеми, що ілюструють військові операції, які відбувалися навколо летовища. Книга крім цього містить хроніку подій, пов'язаних з обороною аеропорту і прилеглих населених пунктів (квітень – початок вересня 2014 р.), та подій, що передували окупації Луганська (зима-весна 2013–2014 рр.), а також коментарі військових дослідників, офіцерів. До видання включили перелік загиблих українських бійців із різних підрозділів.

У 2017–2018 рр. за грантовою програмою Канадського інституту українських студій членами Запорізького наукового товариства імені Якова Новицького реалізовано проєкт «Жінка у зоні АТО: свідок, учасник, жертва». В межах іншого проєкту – «Діагноз: війна» – (Видавництва «Дух і Літера» та Української асоціації військової медицини) зібрано близько 100 усних розповідей (в аудіоформаті) учасників російсько-української війни. Записи передано на зберігання до УІНП, а на основі їх транскрипцій ініціатори проєкту запланували видати книгу.

Окрему групу усноісторичних досліджень складають ті, що проводяться університетськими осередками. Майже в кожному закладі вищої освіти викладають методіку усноісторичного опитування, проводять відповідні практики, де студенти обирають цікаву для них тематику. В результаті таких практик формуються архіви записів, серед яких наявні тематичні колекції про події російсько-української війни. Привертають увагу спеціально організовані проєкти з конкретикою цілей. Так, у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна у 2016 р. було започатковано волонтерський науковий проєкт «Харків'яни на фронтах АТО». Він був ініційований Студентською радою,

Науковим товариством студентів аспірантів та молодих учених, Профспілкою студентів, аспірантів та докторантів, ректоратом та Спілкою ветеранів АТО в м. Харків. Проект спрямований на запис із використанням методу усної історії розповідей харків'ян, які брали участь в АТО, й формування бази даних для проведення наукових досліджень.

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного проводить опитування своїх курсантів, які взяли участь у російсько-українській війні. До опитування запрошують військовослужбовців, мобілізованих на військову службу, бійців добровольчих формувань, волонтерів. Зібрані матеріали зберігаються у поточному архіві науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) наукового центру академії і використовуються суто в науково-дослідних цілях.

Усні історії волонтерів Революції Гідності та російсько-української війни були зібрані під час опитування Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка та Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Опитування відбувалося за двома програмами: «Участь в Антитерористичній операції на сході України (березень 2014 р. – лютий 2017 р.)» та «Волонтерський рух в Україні як засіб суспільної мобілізації в умовах війни». Учасниками проекту записано 93 усних розповіді, що зберігаються в архівах зазначених установ, на їх основі видано колективну монографію [5].

Останніми роками метод усної історії використовується бібліотечними установами. Оскільки вони взяли за мету стати певними центрами інформації та культури, то усноісторичні дослідження цілком цьому можуть посприяти. УІНП та Українська бібліотечна асоціація уклали меморандум про співпрацю, в межах якої проводяться навчання та надаються методичні консультації щодо усноісторичного інтерв'ювання.

Великий досвід у галузі усної історії набутий Вінницькою обласною універсальною науковою бібліотекою імені К. А. Тимірязєва. З 2014 р. на базі бібліотеки регулярно проводяться науково-практичні конференції з усної історії. До цих заходів долучаються не лише бібліотекарі, а й науковці, краєзнавці, викладачі, студенти, музейники, громадські активісти та інші. З 2018 р. бібліотекою реалізовується проект «Голоси живої історії», в межах якого записані зокрема й свідчення про події російсько-української війни. На базі відділу краєзнавства цієї установи створено фонд усних свідчень. Для їхньої якісної систематизації й надання оперативного доступу до фонду започатковано електронну базу даних «Усна історія» [6, с. 16]. Також провадиться робота щодо створення вебсайту з відкритим доступом до зібраних матеріалів.

Усноісторичні дослідження затратні за часом, технічними засобами і, особливо, людським ресурсом, тож зазвичай реалізуються у командній (проектній) роботі. Проте є і одноосібні (приватні) дослідження науковців (Д. Титаренко [7], О. Томчук [8], А. Кілар [9]) та публіцистів (Ю. Скобало [10]) та ін.

В Українському інституті національної пам'яті усна історія російсько-української війни досліджується в межах проекту «Усна історія АТО». Цей проект, з одного боку, став логічним продовженням іншого усноісторичного проекту УІНП – «Майдан: усна історія». З іншого боку, він почав розвиватися під впливом співпраці з запорізькими науковцями. Історики з Запорізького національного університету та Запорізької обласної державної адміністрації у серпні 2014 р. розпочали збір усних свідчень учасників та очевидців подій російсько-української війни. Найперше увага цих дослідників була звернена на військові частини, де перебували вихідці з Запоріжжя та області, а також ті, до яких була можливість приїжджати в зону проведення АТО/ООС. Записи фіксувалися в аудіо- або відеоформаті, при

цьому застосовувався так званий метод «суцільного потоку», напрацьований під час багаторічного проєкту «Усна історія Степової України». В ході методу «суцільного потоку» втручання інтерв'юера у структуру інтерв'ю є мінімальним, оповідач сам пригадує і описує події, які є для нього найбільш значущими [11, с. 35–36].

Зібрані записи зберігаються в Запорізькому національному університеті та рукописному відділі запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Працівники УІНП допомагали із редагуванням та підготовкою до друку транскрибованих інтерв'ю. На сьогодні вийшло п'ять випусків видавничої серії «Усна історія російсько-української війни». Три випуски є тематичними: зі спогадами артилеристів [12], добровольців [13], мешканців м. Енергодар [14]. Інші випуски містять інтерв'ю людей, які належать до різних цільових груп: військових різних родів військ, медиків, волонтерів, переселенців [15; 16]. У кожному випуску окрім власне інтерв'ю подаються вступне слово, військові терміни, що зустрічаються в текстах, а також географічний покажчик.

Результатом співпраці УІНП з військовою журналісткою Євгенією Подобною стало видання у 2018 р. книги зі спогадами жінок-військовослужбовиць [17]. Інтерв'ю були записані журналісткою у зоні проведення АТО/ООС, а працівниками УІНП здійснена допомога із редагування та підготовки до друку транскрибованих інтерв'ю. Видання містить спогади 25 військовослужбовиць, які брали участь у російсько-українській війні у складі Збройних Сил України та добровольчих підрозділів – як медицині, кулеметниці, мінометниці, снайперки. У спогадах ідеться про бойові операції різних років на Донбасі, про звільнення населених пунктів від окупантів, про побратимів, спілкування з місцевими мешканцями, воєнний побут, а також про становище жінки в українському війську в різні періоди війни. Розповіді доповнені світлинами із зони бойових дій.

Авторка книги Євгенія Подобна стала лауреаткою Національної премії України імені Тараса Шевченка 2020 р. у номінації «Публіцистика, журналістика». Того ж року УІНП видав англomовний переклад книги [18].

За матеріалами проєкту УІНП «Усна історія АТО» у 2019 р. вийшла книга спогадів військових священиків [19]. Видання складається з коротких біографічних відомостей про капеланів (щодо місця народження, освіти, військових підрозділів, де здійснювалося душпастирське служіння), редагованих фрагментів усних свідчень, світлин, наданих оповідачами. У книзі представлено розповіді священнослужителів різних конфесій: православних, греко-католиків, католиків, протестантів, мусульман. Серед оповідачів є дві жінки: Надія Довганюк (сестра Симеона) та Олександра Андріяшина. Оповідачі у своїх спогадах розповіли про те, що їх мотивувало вибрати капеланське служіння, які бюрократичні перепони вони подолали, щоб почати душпастирювання, якими їх були перші поїздки в зону АТО, як оцінюють значення своєї роботи для воїнів, для себе, своєї церкви і загалом для суспільства.

На пропозицію міжнародного електронного журналу про владні інституції на пострадянському просторі (*The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*) працівниками УІНП були підготовлені повні версії усних розповідей капеланів. Вони оприлюднені на сайті журналу [20], тексти в них структуровано та супроводжено роз'ясненнями слів, що можуть здатися незрозумілими для закордонного читача.

Співпраця УІНП та науковиці з Дніпра Ірини Реви у 2020 р. завершилася виданням книги «Воїни Дніпра: цінності, мотивації, смисли» [21]. Видання містить спогади одинадцяти дніпрян, учасників російсько-української війни на Донбасі, які служили у складі Збройних Сил України та добровольчих підрозділів у 2014–2015 роках. Це транскрибовані

аудіозаписи проблемних інтерв'ю, записаних у 2017 р., у яких ідеться про будні військової служби, цінності та життєві засади бійців. До початку подій на сході України тільки двоє з героїв книги мали бойовий досвід, решта працювали у цивільних професіях. Пережите змінило їх самих, перевернувши шкалу цінностей та цілей. Розповіді доповнені фотографіями з особистих архівів оповідачів.

Також у 2020 р. вийшла книга працівниці УІНП Наталії Позняк-Хоменко з розповідями волонтерів російсько-української війни [22]. У виданні йдеться про волонтерство як суспільне явище, що потужно заявило про себе з 2014 р., коли свідомі громадяни долучилися до розбудови та забезпечення українського війська. До книги увійшло 28 історій, розказаних від першої особи, які репрезентують різні аспекти волонтерської діяльності: забезпечення армії, допомога пораненим, підтримка населенню, яке стало заручником цієї війни. Розповіді оповідачів доповнено світлинами з їхніх приватних збірань.

У колекцію усних свідчень про події російсько-української війни, що зберігаються в УІНП, входить 185 інтерв'ю, які записані працівниками УІНП та прийняті на зберігання від інших установ та приватних дослідників. Переважно вони зафіксовані у відеоформаті, що значно підвищує їхню функціональність. До опитування були залучені різні категорії учасників та очевидців: військові, їхні родичі, медики, волонтери, капелани, вимушені переселенці.

З березня 2021 р. записи усних свідчень про російсько-українську війну, як і про інші події, оприлюднюються на новому сайті УІНП – «Архів усної історії» (ui.uinp.gov.ua). Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну задля зниження ризиків для безпеки оповідачів відкритий доступ до сайту призупинено. По завершенню гарячої фази війни плануємо відновити його повноцінну роботу.

УІНП продовжує запис розповідей учасників та очевидців війни, виходячи з нових реалій збройного конфлікту та враховуючи можливості для опитування інтерв'юєрів і потенційних оповідачів. Також, спираючись на вже набутий досвід, працівники УІНП доповнили методичні рекомендації [23] та програму опитування [24] і за потреби надають консультації всім, хто планує проводити запис усних свідчень про війну. Такі консультації були надані за зверненнями науковців Національного університету «Острозька академія» та представників територіальних громад Чернігівської області. У планах УІНП налагодити співпрацю з Міністерством оборони України, Міністерством внутрішніх справ України та іншими структурними підрозділами, які беруть участь в обороні країни, щодо навчання методики усноісторичного інтерв'ювання, а також зберігання та оприлюднення записів.

Серед нових ініціатив, які виникли після 24 лютого 2022 р. варто відзначити міжнародний дослідницький та документаційний проект під назвою «24/02/2022, 5:00: Свідчення війни». Він розпочався із середини березня 2022 р., виконується в Польщі Інститутом філософії та соціології Польської академії наук у співпраці з Польським товариством усної історії. Ініціатором проекту є Центр міської історії у Львові, іншими іноземними партнерами стали Люксембурзький університет та Університет Сент-Ендрюса (Шотландія). З огляду на місце виконання проекту як оповідачів до нього насамперед запрошують українців, які виїхали за кордон. Метою записів визначено зібрати історії людей, у чіє життя втрутилася війна, і зокрема для з'ясування того, як змінилося їхнє повсякдення після 24 лютого 2022 року. Записи планують архівувати в Інституті філософії та соціології Польської академії наук.

Зважаючи на активну дискусію серед фахівців усної історії про доцільність усноісторичного інтерв'ювання на нинішньому етапі, керівники проекту «24/02/2022, 5:00: Свідчення війни» підготували рекомендації [25], в яких виклали методологічні, етичні та

питання безпеки опитування свідків повномасштабної війни. У цих рекомендаціях враховано пропозиції Комітету з етики Інституту філософії та соціології Польської академії наук та Етичної ради при Люксембурзькому університеті.

Новацією цих рекомендацій є опція про право оповідача у будь-який час відкликати свою згоду на участь у проєкті. У разі відкликання згоди матеріали інтерв'ювання повністю видаляються. Також оповідачу у згоді пропонують зафіксувати, чи бажає він через деякий час провести повторний запис.

У липні 2022 р. у Кракові відбувся літній інститут «Свідчення про війну в Україні», на який зібралися фахівці усної історії з України, Польщі та інших країн. Організаторами цього заходу виступили Канадський інститут українських студій, Українська асоціація усної історії, Польське товариство усної історії, Ягеллонський університет (Краків), Лундський університет (Швеція) та Фундація «Добра воля» (Краків). Серед теоретичних і практичних питань, обговорюваних на заході, на перше місце виступили психологічні та етичні аспекти усноісторичного інтерв'ювання. Що зрозуміло з огляду на перебування у гарячій фазі збройного протистояння в Україні.

У методичних рекомендаціях усноісторичного інтерв'ювання учасників та свідків російсько-української війни, розроблених УІНП, психологічним та етичним аспектам також приділено велику увагу. Фактично, в нинішніх воєнних умовах будь-який організаційний етап дослідження має будуватися на психологічних та етичних засадах.

Формулювання мети та цілей усноісторичного опитування є першоосновами методики. Проте на ньому є сенс наголосити, з огляду на те, що нині безпекові заходи є пріоритетними і для інтерв'юєрів, і для оповідачів, а тому часові і людські ресурси вкрай обмежені. Чим чіткішою і вужчою буде проблематика усноісторичного дослідження, тим вищою стане якість його виконання, і відповідно, зібраних матеріалів. Відразу варто хоча б орієнтовно визначити, чи будуть усні розповіді оприлюднюватися і в який спосіб. Ці вихідні позиції дозволять окреслити локацію, категорію оповідачів та приблизні терміни збору свідчень. Після цього стане зрозуміло, приватний чи командний характер матиме проєкт, чи потрібно залучати кошти і в якому обсязі.

На нинішньому етапі російсько-української війни значно розширився перелік категорій учасників та очевидців подій, які можуть розглядатися як потенційні оповідачі. Якщо до 24 лютого переважно до опитування запрошували бійців, волонтерів, медиків, священників, переселенців, то зараз цей перелік фактично є відкритим: люди, які втратили близьких, були поранені, зазнали полону, катувань, перебували в окупації, евакуйовані, ті, хто виїхав за кордон та інші. Увиразнилася під час воєнних подій роль працівників ДСНС, які рятують людей з-під завалів та пожеж, займаються розмінуванням територій та об'єктів. По-новому для дослідників представляється досвід працівників інфраструктури: тих, які забезпечують та відновлюють електро- та газопостачання, дбають про роботу операторів мобільного зв'язку та Інтернету, займаються авто- та залізничними перевезеннями, їхньою логістикою. Донедавна представників владних органів нечасто долучали до усноісторичного опитування, проте теперішній їхній досвід перебування разом зі своїми громадами в окупації, у прифронтовій зоні заслуговує на увагу дослідників.

Звісно, для інтерв'ювання кожної з цих категорій, як і кожного окремого оповідача має бути свій час. Завершеність якогось умовного етапу війни для людини може слугувати ознакою готовності розказати свою історію. Травматичність подій також впливає і на готовність інтерв'юєра проводити опитування. Усноісторичні записи у своїй переважній більшості завжди емоційні й вимагають від дослідника певної психологічної стійкості. У нинішніх умовах, наважуючись на інтерв'ювання, дослідник має бути готовим до посиленого

навантаження: контролювати свій стан, вміти розпізнавати загрозливі стани в оповідача і знати, як їх нейтралізувати.

Інтерв'ю не варто проводити при першій зустрічі з потенційним оповідачем. Знайомство слід використати для того, щоб з'ясувати готовність людини розказати свою історію і краще підготуватися до запису. Відвертість у спілкуванні допоможе визначити, чи можна згодом записувати усноісторичне інтерв'ю. Дослідник має досить розгорнуто розповісти потенційному оповідачеві про специфіку усної історії, про мету дослідження, на якому етапі воно знаходиться, яким чином і чи планується оприлюднювати записи, про необхідність підписання письмової згоди (на інтерв'ювання, зберігання, дослідження та оприлюднення), про структуру інтерв'ю, коло питань, які цікаві досліднику. Під час такого попереднього спілкування стане зрозуміло, чи до снаги людині розказати свою історію, а інтерв'юєру її почути.

Наважуючись розпочати проєкт досліднику варто проконсультуватися з психологом, навчитися розпізнавати ситуації, коли оповідачеві може бути потрібна перша психологічна допомога і вміти надавати її, з'ясувати відомості про кваліфікованих спеціалістів (їхні контакти), до яких у разі необхідності можна порекомендувати звернутися оповідачеві за консультацією чи допомогою. Перебування у війні позначається мабуть на кожному українцеві, тож знання про першу психологічну допомогу може знадобитися не лише для усноісторичного опитування, а й у повсякденному житті та на роботі. Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України розробив поради [26], якими можна скористатися для надання першої психологічної допомоги.

Соціальна складова завжди присутня в усноісторичних проєктах. Дослідник має бути готовим до постійної комунікації зі своїми оповідачами упродовж усієї реалізації проєкту і після нього. Так, оповідачам може бути цікаво, як розгортається дослідження, доповнювати свої розповіді якимись сюжетами й нюансами, надавати матеріали (фото, документи) до своїх інтерв'ю. В УІНП вже усталеною є практика погодження оповідачами матеріалів усних свідчень перед кожним оприлюдненням (стаття, книга, сайт тощо). За нашими спостереженнями, запрошення на презентаційні чи меморіальні заходи дуже імponує оповідачам, демонструє важливість їхніх спогадів, засвідчує партнерство у формуванні та збереженні національної пам'яті. В умовах війни інтерв'юєру слід бути готовим у разі необхідності до надання оповідачам ширшої соціальної підтримки. Для цього треба бути поінформованим щодо найближчих установ чи організацій, що надають гуманітарну допомогу, мати перелік їх контактів чи номери гарячих ліній.

Серед етичних аспектів усноісторичного інтерв'ювання про події російсько-української війни варто виокремити проблему знаходження балансу між довірою оповідача і потребою бути неупередженим дослідником. У нашій практиці ми здебільшого використовуємо напівструктурований вид інтерв'ю, що складається з вільної нарації оповідача й відповіді на уточнювальні та питання із допоміжної програми інтерв'ювання. Цей вид інтерв'ю дозволяє оповідачу самому вибудувувати його розповідь, розставляти акценти та не згадувати про ті моменти, які він не бажає проговорювати. Запис інтерв'ю за гарячими слідами, в умовах тривання гарячої фази збройного конфлікту насичує розповідь емоційністю і, можливо, підвищує суб'єктивність свідчень як історичного джерела. Відвертість у спілкуванні інтерв'юєра з оповідачем щодо організації опитування, значення збору усних свідчень, загалом упродовж реалізації проєкту може сприяти знаходженню зазначеного балансу.

Окремо стоїть питання про запис розповідей тих осіб, які є антиукраїнськи налаштованими, підтримують російську збройну агресію проти України, чекають перемоги

РФ і приходу «русского мира». Це є проблемою, яка тягнеться з 2014 р. і, на нашу думку, не була достатньо пропрацьована фаховою спільнотою. Запис свідчень зазначених категорій осіб імовірно можливий у межах якихось міжнародних проєктів, із залученням незаангажованих дослідників.

Оприлюднення розповідей, що стосуються набутого після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну досвіду, складає частину інформаційного опору агресії та водночас формує загальносуспільні пам'яттєві наративи щодо певних постатей чи подій. Беручи згоду оповідача на оприлюднення, слід попередити про ризики для його безпеки у разі ескалації конфлікту. Оприлюднювані матеріали, на нашу думку, мають редагуватися тією мірою, щоб знизити безпекові ризики для самого оповідача і зовсім їх виключити для згадуваних у розповідях осіб. Записані до 24 лютого усні свідчення про події Майдану та війни по можливості слід перевести у режим обмеженого доступу.

На новому етапі російсько-української війни усна історія постала перед викликами, що стосуються психологічних, етичних та соціальних аспектів дослідження. Восьмирічний досвід реалізації в Україні усноісторичних проєктів про події так званого незавершеного минулого надає можливість розпізнати ці виклики, окреслити їх та напрацювати певні методичні рекомендації. Російсько-українська війна прогнозується тривалою, із поглибленням протистояння, а відповідно і набуттям складнішого і травматичнішого досвіду. Вже зараз ця війна називається найбільш кривавим конфліктом від часів Другої світової. На певному етапі усноісторичні практики в зазначених аспектах потребуватимуть перегляду, відповідно до актуальності нових викликів. Проте зараз не зайвим буде запропонувати не лише абсорбувати необхідні знання із галузей психології, етики, соціальної роботи, а й спробувати налагодити системну співпрацю з фахівцями цих (а за потреби й інших) галузей. І найкращою ця співпраця може бути у реалізації спільних усноісторичних проєктів.

Перелік посилань

1. Кризова інтервенція – підтримка неурядових громадських організацій в Україні, які працюють з воїнами АТО та їх родинами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://meitan.kh.ua/au/1/bd.html>. – Дата звернення: 02.10.2022.
2. Знедолені? Нездоланні!: історії переселенців / за ред. І. Черниченко. Київ : Ін-т демократії ім. Пилипа Орлика. 2016. – 156 с.; Знедолені? Нездоланні!: історії переселенців / за ред. І. Черниченко. Київ : Ін-т демократії ім. Пилипа Орлика. 2017. – 168 с.
3. Коли твій дім забрала війна...: жива історія 12 родин з Донбасу / Укр. ін-т дослідж. екстремізму. Київ : АДЕФ-Україна. 2016. – 135 с.
4. У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту / С. Глотов, А. Глотова, А. Воронова, Ю. Руденко, Д. Путята. Харків : Фоліо. 2018. – 540 с.
5. Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013–2017 років / за ред. О. Аркуші та М. Литвина; упор: Г. Боднар, О. Лукачук, Л. Хлипавка; НАН України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича. Львів. 2018. – 816 с.
6. Слотюк Г. Усна історія в бібліотечному просторі (з досвіду роботи Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва) // Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. 29–30 жовт. 2020 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Вінниця. 2021. – С. 15–18.
7. Титаренко Д. «Детство пришлося на війну – видать, в війну придеться и умереть...»: свідки Другої світової/Великої Вітчизняної війни в умовах воєнного конфлікту на Донбасі // Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть: зб. наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА». 2021. – С. 163–195.
8. Томчук О. Волонтерський рух в допомогу Збройним Силам України у візі учасників російсько-української війни (2014–2018 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2018. Вип. 2, ч. 2. С. 100–103.

9. Кілар А. Методика усної історії: теорія та практика (на прикладі інтерв'ю з учасниками російсько-української війни) // Усна історія: теорія, метод, джерело: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–26 жовт. 2018 р., м. Вінниця / Департамент інформ. діяльності та комунікацій з громадськістю Вінниц. облдержадмін., Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». – Вінниця. 2018.– С. 100–104.
10. Скобало Ю. Війна не поставила нас на коліна! Львів : Растр-7. 2016.– 304 с.
11. Бойко А. Усна історія: методика організації та проведення опитування // Усна історія: теорія та практика / упор: А. Бойко, С. Білівненко, Ю. Головка та ін. Запоріжжя : ТанDEM-У. 2008. – С. 28–39.
12. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / за ред. Г. Васильчука, В. Мороко; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріз. нац. ун-т, Запоріз. облдержадмін. Вип. 2. Київ : К.І.С.. 2016. – 462 с.
13. Усна історія російсько-української війни (2014–2018 роки) / за ред. В. Мороко; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріз. нац. ун-т, Запоріз. облдержадмін. Вип. 4. Київ : К.І.С. 2018. – 384 с.
14. Усна історія російсько-української війни (2014–2019 роки) / за ред. В. Мороко; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріз. нац. ун-т, Запоріз. облдержадмін. Вип. 5. Київ : К.І.С. 2019. – 432 с.
15. Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки) / за ред. В. Мороко; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріз. нац. ун-т, Запоріз. облдержадмін. Вип. 1. Київ : К.І.С. 2015. – 176 с.
16. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / за ред. В. Мільчева, В. Мороко; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріз. нац. ун-т, Запоріз. облдержадмін. Вип. 3. Київ : К.І.С. 2017. – 200 с.
17. Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Книга спогадів / російсько-українська війна. Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : Люта справа. 2018. – 346 с.
18. Podobna Y. Girls cutting their locks. A book of memories / the Russo-Ukrainian War / Ukrainian Institute of National Remembrance. Kyiv : Luta Sprava Publishing. 2020. – 344 p.
19. Капелани. На службі Богу і Україні / уклад.: Т. Ковтунович, Т. Привалко; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : ФОП Гончарук А.Б. 2019. – 424 с.
20. Oral History: The Russo-Ukrainian War Through the Eyes of Ukrainian Military Chaplains. 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://journals.openedition.org/pipss/5880>. – Дата звернення: 02.10.2022.
21. Рева І. Воїни Дніпра: цінності, мотивації, смисли / Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : К.І.С. 2020. – 358с.
22. Позняк-Хоменко Н. Волонтери: сила небайдужих / Укр. ін-т нац. пам'яті. Тернопіль : Джура. 2020. – 360 с.
23. Методичні рекомендації усноісторичного інтерв'ювання учасників та свідків російсько-української війни / Укр. ін-т нац. пам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/drive/folders/1IfVCXRT3JaN4NVkvBGmrFljNhLaz-kMM>. – Дата звернення: 02.10.2022.
24. Програма усноісторичного інтерв'ювання учасників та свідків російсько-української війни / Укр. ін-т нац. пам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/drive/folders/1IfVCXRT3JaN4NVkvBGmrFljNhLaz-kMM>. – Дата звернення: 02.10.2022.
25. Methodology, ethics and safety in projects documenting the war and refugee experience after Russia's invasion of Ukraine on 24/02/2022 [Electronic resource]. – Access mode: <http://pthm.pl/en/2022/08/19/war-testimony-methodology-and-ethics/>. – Application date: 02.10.2022.
26. Як надавати першу психологічну допомогу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://phc.org.ua/news/yak-nadavati-pershu-psikhologichnu-dopomogu>. – Дата звернення: 02.10.2022.

УДК 94(477)=(411.16)"1941/1945"+355.01(470:477)"2022"](093)

ДОКУМЕНТИ УСНОЇ ІСТОРІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ГОЛОКОСТУ

Ф. А. Винокурова

У статті йдеться про геноцид єврейського народу у період II Світової війни та геноцид народу України під час російсько-української війни 2022 року, представлені за матеріалами друкованих видань, архівних джерел та щоденників.

Ключові слова: усна історія, Голодомор, Голокост, геноцид, нацисти, німецько-румунська окупація, спогади, свідчення, гетто, концтабори, російська агресія, Буча, Маріуполь, Збройні сили України, друковані видання, архівні джерела, щоденники.

The article deals with the genocide of the Jewish people during the Second World War and the genocide of the people of Ukraine during the Russian-Ukrainian war of 2022 based on the materials of printed publications, archival sources and diaries.

Key words: oral history, Holodomor, Holocaust, genocide, Nazis, German-Romanian occupation, memories, testimony, ghetto, concentration camps, Russian aggression, Bucha, Mariupol, Armed Forces of Ukraine, printed publications, archival sources, diaries.

Із глибини історичного минулого, завдяки подвижницькій праці істориків, архівістів, бібліотекарів, музейних працівників і просто зацікавлених людей до нас дійшли незліченні документальні свідчення епох, окремих періодів людського буття «Oral history» – усна історія.

Усна історія – це наукова дисципліна, яка в сучасний період володіє власним методом дослідження – інтерв'ю (як правило, аудіо та відео), за допомогою якого здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої постаті про епоху, в якій жила людина.

Сутність цього дослідницького напрямку є запис усної розповіді свідків тих чи інших подій, спогадів на певну тему, або про якийсь життєвий досвід.

Цей метод ужиткований лише до вивчення подій, доступних «живій пам'яті», себто тих, які сталися не далі, ніж на відстані двох поколінь.

У даній науковій розвідці ми будемо вести мову про усну історію, що свідчить про Голокост – Велику трагедію європейського єврейства за часів Другої світової війни.

Передусім намагаймося дати відповідь на питання, що для нас усна історія?:

- вона дозволяє зберегти свідчення безпосередніх учасників подій, «маленьких людей», які в офіційних джерелах фігурують тільки в якості статистичних одиниць, а часто-густо і зовсім забуті;
- подає матеріал для інших галузей історичної науки – історичної антропології, історичної психології, історичної герменевтики, генеалогії;
- забезпечує трансляцію систем цінностей і культурно-семантичного коду від покоління до покоління.

Саме завдяки усній історії проблема Голокосту постає через світогляд пересічних свідків та учасників подій. Оповідач наче творить історію, моделює своє минуле.

Спогади та свідчення жертв Голокосту, учасників та очевидців цієї трагедії складають найбільш багаточисленну категорію публікацій, серед яких слід особливо виділити видання документів усної історії українського громадського діяча, дослідника історії Голокосту, колишнього малолітнього в'язня гетто у містечку Шаргород, Бориса Забарко, видані в 1999–2013 роках. У зазначених збірниках – значна частина спогадів та свідчень респондентів, що пережили Голокост на території Вінницької області, особливо – в її румунській зоні окупації.

Добірку спогадів та свідчень жертв Голокосту, що чудом вижили, містяться також в «Чорній книзі», «Невідомій чорній книзі».

Відзначаємо публікації спогадів про пережите під час Голокосту, підготовлених та виданих Чернівецьким товариством єврейської культури імені Е. Штейнберга в період 1991–1997 рр. – 5 випусків зі спогадами колишніх бранців трансністрійських гетто.

Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», починаючи з 2008 року, видав 6 випусків збірників «Відродження пам'яті», куди ввійшли спогади як тих людей, хто зміг пережити Голокост, так і ветеранів-фронтовиків, осіб, що знаходилися в евакуації, хто пережив цю трагедію на окупованій території України.

Українську історіографію документів усної історії періоду Голокосту представляють також праці відомого історика, дослідника Голокосту Стера Єлисаветського.

Особливо слід відмітити свідчення та спогади про вінницьких євреїв, зібрані в ході дослідницьких проєктів, зокрема Асоціацією *Yahad in Union* (з іврити та латиници – «разом»), заснованою французьким католицьким священником Патріком Дебуа (*Patrick Desbois*). Цією фундацією зібрано в Україні та у Вінницькій області зокрема близько 2 000 спогадів свідків Голокосту, які зберігаються в архіві *Yahad in Union* (YIU) в Парижі та являють собою цінне джерело для дослідження історії Голокосту (копії цих свідчень знаходяться в архіві Меморіального музею Голокосту у Вашингтоні (США)).

Часто спогади та свідчення публікуються у збірниках документів, дослідженнях разом з іншими документами та матеріалами про долю єврейського населення України в роки Другої світової війни.

Прикладом цієї, на наш погляд, креативної форми викладення історії Голокосту можуть слугувати дослідження, підготовлені та видані Українським інститутом вивчення Голокосту «Ткума» – «Голокост в Україні».

Щодо регіональної (вінницької) історіографії видань документів усної історії періоду Голокосту відзначаємо, що першим таким зібранням свідчень та спогадів було підготовлено спільно з ізраїльськими колегами з Будинку-музею борців гетто ім. Іцхака Кацнельсона. Збірник підготовлений Ф. Винокуровою, І. Маляром за результатами проєкту зі збору свідочств та свідчень тих, хто пережив Голокост на території області. Євреї Вінниччини в період Другої світової війни (1941–1945 рр.). Маловідомі документи та нові інтерпретації у т. III – наступна збірка документів, переважна більшість яких – спогади про Голокост та участь у війні.

У 2010 році Козятинська центральна районна бібліотека, бібліотека-філія с. Самгородок видали збірку спогадів та свідчень очевидців масового розстрілу євреїв у с. Самгородок, що відбувся 4 липня 1942 року. Ініціатором збору спогадів та свідчень стала місцева бібліотекарка Юлія Кирилюк. Згодом нас об'єднала спільна робота зі збору документів усної історії. Пані Юлія стала одночасно і моєю помічницею і консультантом. Цією жінкою передусім володіло почуття історичної емпатії – вміння співпереживати. Згодом за сприяння німецької фундації «Захистимо пам'ять» у 2018 році вийшла друком збірка документів усної історії під назвою «Колона смерті» (2018).

Документи усної історії про Голокост на території Вінницької області видаються й іноземними дослідниками. Як приклад наведемо насичену за змістом та вишукану за поліграфією збірку нідерландського дослідника Голокосту та благодійника п. Кора Рооса «Народжені страждати?». У цій книзі живі свідчення тих, хто пережив Катастрофу.

На кордоні між німецькою та румунською зонами окупації у с. Печера знаходився єврейський табір-гетто, в якому від голоду, тифу та інших інфекційних хвороб у печерській катівні загинуло близько 10 тис. місцевих євреїв та депортованих з Румунії, Бессарабії та Північної Буковини.

За результатами інтерв'ювання печерських бранців, що вижили, інтерв'юер Моріс Бронштейн, що був одним із тих, що брав участь у проєкті фонду Спілберга, видав в Америці збірку спогадів.

Уже згадуваний п. Кор Роос видав збірку спогадів 17 в'язнів Печери (вибране), що вижили, під назвою «Рама» (2017).

Серед документів усної історії широко представлено вінницьку мемуаристику, спогади окремих осіб, що пережили Голокост на території Вінницької області.

Найбільш глобальною та інформативною серед видань з усної історії є свідчення очевидця – вінницького лікаря Василя Кулікова, який, зокрема, пише у своїх мемуарах про Голокост у місті.

Останнім часом за сприяння Вінницького товариства єврейської мови та культури (голова правління Олександр Цодікович), за ініціативи директора громадського музею Голокосту, очолюваного Леонідом Трахтенбергом, видані спогади бранки шаргородського гетто Єлизавети Єрміс-Хорунжої.

Завдяки подвижницькій діяльності Меїра Тайха, голови Шаргородської об'єднаної єврейської общини періоду німецько-румунської окупації 1941–1944 рр., який здійснив справжню стратегію виживання в екстремальних умовах, вижили тисячі людей.

При публікації спогадів Тайха знову ж таки використано оригінальну форму викладення матеріалу: спогади супроводжуються науковими статтями проф. Павла Кравченка, к. і. н. Ф. Винокурової з трансністрійської тематики. Здійснюючи публікацію спогадів та свідчень про пережите під час Голокосту, а також свідчень учасників подій, останнім часом авторами-упорядниками обирається така креативна форма їх викладу, як спогади, свідчення та інші документи з інтегрованими в тексті коментарями автора. Таку форму ми обрали, готуючи до видання книги про участь євреїв Вінниччини в антинацистському підпіллі, в партизанському русі, про рятувальників та врятованих в епоху Голокосту та ін. При цьому ми мали намір показати своє сприйняття та оцінку подій, що проходили за екстремальних умов окупації, пов'язати життєвий досвід тих, хто пережив Голокост із сучасним світовідчуттям.

Документи з історії Голокосту, зокрема щодо винищення єврейського населення, досить опосередковано відклалися у фондах окупаційних українських органів місцевого самоврядування. В них більше йдеться про виокремлений облік єврейського населення, маркування шестикутними зірками Давида, переселення в гетто, використання єврейської праці на користь окупаційної влади, етапування в робочі табори тощо.

Саме про акції винищення єврейського населення йдеться в повоєнній радянській документалістиці, зокрема у фонді Надзвичайної комісії, яка займалась обліком та розслідуванням злочинів, вчинених німецько-румунськими загарбниками (НДК), та діяла в 1944–1946 рр.; в актах, протоколах допитів жертв Голокосту, свідків та учасників подій, довідках. З документів усної історії в зазначеному комплексі архівних джерел заслуговують на увагу свідчення, що додаються до офіційних актів.

Документи усної історії складають і масив документів з історії Голокосту, зібраних спеціальними комісіями Академії наук України. Такі комісії повоєнні роки існували в кожній області, у т. ч. у Вінницькій. Зазначені вище документи містять, насамперед, «свіжу інформацію» про виконавців Голокосту та їх спільників, деталі, як і що відбувалося.

Більш сучасні документи усної історії з проблематики Голокосту утворилися в 90-х роках в результаті реалізації в Незалежній Україні спеціальних проєктів зі здійснення збору документів.

Серед найбільш ефективних та широких щодо територіального охоплення проєкт Інституту візуальної історії фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії (США) – фонд історичних відеоматеріалів «Ті, хто пережив Шоа» (Катастрофу, Голокост), який збирав відеосвідчення в усіх країнах світу, у т. ч. на території України, зокрема у Вінницькій області.

Мені особисто довелося бути регіональним координатором фонду та інтерв'юером. Наша команда у складі 6 осіб узяла понад 1000 інтерв'ю безпосередньо в тих, хто пережив Голокост, свідків та учасників подій. Ми ще «захопили» й молдавські Атаки, де взяли інтерв'ю у шести ромів. Безумовно, у більш сучасних документах усної історії присутні деякі «збої» пам'яті, адже особи, що давали інтерв'ю, були людьми похилого віку. Водночас, вони висловлювали своє ставлення до тих чи інших подій, аналізували випадки зради, колаборації

тощо; показували своє сприйняття та оцінку подій, пов'язували життєвий досвід із сучасним світовідчуттям.

Спогади тих, хто пережив Голокост, схожі між собою за спільним візерунком оповіді: вони починаються з опису щасливого дитинства та юності, перерваних війною і нацистським терором. Далі йдуть розповіді про тихий пасивний опір щоденного виживання, про визволення і про тяжкі пошуки свого місця у новому, повоєнному світі, допоки респондент не обзаводиться сім'єю та робить кар'єру (здебільшого перебравшись за океан чи до Ізраїлю).

Але далі наших респондентів переслідують важкі спогади минулого, що нарешті змушують сісти і викласти їх на папір, або дати відповідне інтерв'ю – як попередження для майбутніх поколінь.

Для цих людей Голокост – не абстрактне поняття. Він увірвався в сім'ї, залив кров'ю долі предків і нащадків, застиг трагічним шрамом на генному рівні в житті всіх: і тих, хто дивом вижив, і тих, хто як міг протистояв нацистам, і тих, хто з'явився на світ уже тоді, коли, здавалося би, все закінчилося. Десятки тисяч кадрів, сторінок документальної щирості, приголомшливої правди про життя і смерть, про любов і ненависть, про фатальні, згубні випадковості, правду про опір нацизму – найвищі подвиги душевної гідності.

Як правило, за допомогою усної історії зберігається така інформація, що не відбивається у діловому документальному потоці. Адже абсолютну більшість документальних історичних джерел, у тому числі, що стосуються історії Голокосту, становить різноманітний офіціоз: накази, розпорядження, ухвали німецької та румунської окупаційних влад, листування щодо здійснення окупаційної політики, яких багато вживано у висвітленні історії Голокосту. А відтак, досліджуючи історію Голокосту, необхідно серйозно (хоч і обережно) вивчати свідчення та спогади, залишені окремими людьми, жертвами, так і необхідність не покладатися лише на офіційні документи, постійно переглядати існуючі концепції.

Особливо обережно треба підходити до свідчень та спогадів, інших документів усної історії, використовуючи їх при визначенні кількості загиблих, розстріляних.

У визначенні жертв, особливо якщо їх було багато, респонденти схилилися до перебільшення. Такою є людська психологія, в цьому немає злого умислу – неорганізований натовп людей видається значно багаточисельнішим, особливо, коли їх багато. Визначаючи кількість жертв, слід виходити з позиції компаративного аналізу з офіційною документалістикою, зокрема актами НДК, яка по війні обліковувала злодіяння, здійснені німецько-румунськими окупантами.

У той же час зауважимо, що документи НДК є найбільш репрезентативним джерелом з історії Голокосту.

До документів усної історії відносимо і такі рідкісні джерела, як щоденники. Серед них виокремлюємо щоденник, який вела в укритті єврейська дівчинка, 13-річна Анна Франк. В окупованих гітлерівською Німеччиною Нідерландах євреї були поза законом, не маючи права на життя.

25 місяців дві єврейські родини – Франків та Ван-Даанів, зубний лікар Дуссель – 8 чоловік, завдяки подвижництву та допомозі нідерландців – Коопхайса та Крамера, переховувалися в закритому приміщенні флігелю на амстердамській вулиці Принсенграфт.

Щоденнику Анна довірила всі свої переживання. На її сукню нацисти начепили шестикутну жовту зірку Давида, дівчину відділили від усього світу і вона сприйняла це з глибоким нерозумінням, але й з глибокою гідністю. День за днем Анна описувала не життя, а існування, голод і почуття страху...

Шість мільйонів європейських євреїв було задушено в газових камерах нацистських таборів смерті, розстріляні в ярах та фортах, приречені на повільну смерть від голоду, хвороб, відділені від світу стінами гетто, огорожені колючим дротом. Ніхто не знає про що вони думали і що відчували.

За шість мільйонів говорить один голос, не мудреця, не поета, а звичайної дівчинки-підлітка. Останній запис був зроблений 4 серпня 1944 року, а 4 серпня гестапо напало на укриття. Євреїв, що там знаходилися та нідерландців, що намагалися їх врятувати від загибелі, було заарештовано. Через декілька днів їх відвезли в пересильний табір Вестерборк (2008 року, під час перебування на науковій конференції в Нідерландах та Данії, наша група відвідала табір, куди звозили західноєвропейських євреїв. Слухаючи розповідь екскурсовода, мені здавалося, що через дротяну огорожу я бачу її, єврейську дівчинку Анну Франк).

3 вересня 1944 року величезний транспорт з євреями було відправлено в Аушвіц-Біркенау. 30 жовтня Анну та її сестру Марго переправили в концтабір Берген-Бельзен. Марго померла від виснаження в кінці лютого 1945 року, через декілька днів померла Анна. Їх матір загинула в Аушвіці. З вісьми євреїв, що переховувалися на тому горіщі в Амстердамі, вижив тільки батько родини Франків – Отто Франк. Він повернувся в Нідерланди, але нікого з близьких не знайшов. Він знайшов тільки щоденник Анни, який підібрали нідерландки Єллі та Мін.

Доля книжки, яку я тримаю в руках, надзвичайна. **«Щоденник Анни Франк»** вийшов друком у Нідерландах по війні, у 1950 році. Його перекладено 17 мовами, в тому числі – українською. За текстом щоденника ставилися п'єси, укладалися сценарії до кінофільмів. Це не роман прославленого письменника, це щоденник дівчинки-підлітка, але він вражає читача більше, ніж майстерно написані книги.

Прошли роки... і ми тримаємо в руках інший щоденник, про інший геноцид іншої війни – сучасної війни росії проти України. Це російська федерація руйнує наші міста і села, вбиває наших людей. Російсько-українська війна, яка набуває рис глобального конфлікту ХХІ століття, стала першою кровавою світовою подією інформаційної ери. Вона задокументована в мільйонах фотографій із мобільних телефонів, у численних соціальних мережах, коментарях та аналітичних матеріалах, і все ж, незважаючи на надмір повідомлень про події 2022 року, відчувається потреба в якісних документальних свідченнях щодо злочинного характеру російської агресії супроти України. Серед таких матеріалів вирізняється **«Бучанський щоденник: нотатки з підвалу»** відомого українського письменника і журналіста Сергія Куліди. Його щоденник – це справжній репортаж з території смерті.

Описуючи події початку війни – день за днем, крок за кроком – письменник показує, як мирні, цивільні люди, які щасливо жили в Бучі, поступово перетворювались на істот, які борються за виживання і порятунок своїх дітей. Люди починали звикати до вибухів російських бомб, до трупів на вулицях, до підвального життя в сховищах, до відсутності їжі, води, інтернету, ліків.

Уже на четвертий день війни буханець свіжого хліба приносив велику радість нещасним нашим співвітчизникам, яким випала недоля зіткнутися з «руським міром».

У своєму щоденнику Сергій Куліда фіксує психологічний стан людей, які перебували під травматичним стресом, викликаним шоком війни, втрату старих, довоєнних цінностей. Він описує побачені сцени людської солідарності та взаємодопомоги, коли мешканці будинку організували на подвір'ї імпровізовану кухню, куди приносили залишки харчів у спільний казан.

Щоденник Сергія Куліди має щасливе закінчення – на відміну від десятків тисяч українців, замордованих росіянами. «Довоєнна» дружба міста Бучі з польським містом Тушин цілком реалізувалася в 2022 році, коли сім'я автора, покинувши Бучу – територію смерті, була гостинно прийнята польськими друзями в Тушині.

Сергій Куліда – багаторічний головний редактор «Літературної України», продовжує в Польщі свою журналістську та письменницьку діяльність. Його щоденник нещодавно вийшов друком у Вінниці при сприянні Вінницької обласної військової адміністрації та Вінницької обласної Ради. Виданню сприяв друг Куліди – директор обласної комунальної установи «Видавничий дім «Моя Вінниччина»» пан Вадим Вітковський.

До видання готується ще один щоденник під робочою назвою «Я – Маріуполь», який вела колишня жителька міста, уродженка с. Теси Хмільницького району (колишнього Літинського району). Пані Люба свого прізвища не називає: в окупованому Маріуполі залишився її син... У майбутньому виданні йдеться про геноцид містян, який вчинили російські окупанти. Щоденник перегукується ще з одним маріупольським виданням про геноцид і знищення єврейського населення міста за часів нацистської окупації 1941–1944 рр. [2, 3].

Досліджуючи ту чи іншу трагедію історії України – Голодомор, Голокост, Геноцид, ми виголошуємо «Ніколи знову!».

Але не завжди це гасло справджується. Чи врахувало суспільство уроки Голокосту? Ні, не врахувало. І повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України – свідчення тому. Знову геноцид народу України, знову війна. Не Україна її почала..., але Збройні сили України за допомогою всього прогресивного людства роблять усе можливе, щоб її закінчити перемогою Української держави.

«Ніколи знову! Слава Україні!».

Архівні посилання та література

1. Черная книга. О злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками на временно оккупированных районах Советского Союза и лагерях Польши во время войны 1941–1945 гг. / под ред. : В. Гроссмана, И. Эренбурга. – Київ. – «Оберіг», 1991. – 616 с.
2. Неизвестная «черная книга» : Свидетельства очевидцев о Катастрофе советских евреев (1941–1945 гг.) / сост. И. Альтман. – Иерусалим, 1993. – 484 с.
3. Черновицкое общество еврейской культуры им. Э. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства очевидцев / под. ред.: Л. Зингер, Ю. Мишунова, Е. Динкель, Г. Шибашкевича и др. – Вып. I–IV. – Черновцы, 1991–1997.
4. Живими остались только мы... / ред.-сост., авт. предисл. и коммент. Б. Забарко. – Київ, 1999. – 575 с.
5. Винокурова, Ф. Євреї Вінниччини в період Другої світової війни. Маловідомі документи та їх інтерпретації / Фаїна Винокурова. – Вінниця : Антекс, 2000. – С. 165–167.
6. Свідчення колишніх в'язнів гетто та партизан щодо катастрофи та опору / ред.-упоряд. С. Єлисаветський : зб. матеріалів. – Київ, 2002. – 44 с.
7. 20. Пам'ять серця (Книга про трагедію і мужність євреїв Маріуполя). – Маріуполь, 2002. – 256 с.
8. Жизнь и смерть в эпоху Холокоста. Свидетельство и документы. Кн. 1–3 / ред.-сост., авт. предисл. и коммент. Б. Забарко. – Київ, 2007.
9. Франк, Анна. Щоденник / пер. з нім. 3-тє вид. – Київ : Сфера, 2009. – 282 с.
10. Дебуа, П. Хранитель спогадів. Кривавими слідами Голокосту / П. Дебуа. – Київ : Дух і Літера, 2011. – 336 с.
11. Кор Росс «Рожденные страдать?». Катастрофа в Украине (1941–1945). Помни слезы и скитанья избранного народа. – Винница : Глобус-Пресс, 2011. – 204 с.
12. Куликов, В. Я. Оккупация Винницы. Свидетельство очевидца / В. Я. Куликов. – Киев, 2012. – 384 с.
13. Бронштейн Морис. Мертвая петля. Интервью с бывшими узниками Печерского лагеря. – Калифорния (США) : Изд-во «Либерти», 2013. – 304 с.
14. Мы хотели жить... Свидетельства и документы. Кн. 1–2 / ред., сост., авт. предисл. Б. Забарко. – Київ : Дух і Літера. – 2013.

15. Возрождение памяти. Воспоминания свидетелей и жертв Холокоста. – Днепропетровск : Центр «Ткума»; Укр. ін.-т вивчення Голокосту «Ткума», 2008–2015. – Вып. 1–6.
  16. Круглов, А. Холокост в Украине : Рейхскомиссариат, Украина. Губернаторство «Транснистрия» : монографія / А. Круглов, А. Уманский, И. Щупак. – Дніпро : Укр. ін-т изучения Холокоста «Ткума»; «Лири ЛТД», 2016. – 584 с. – ил., к.
  17. Вінницька область // Праведники народів світу : Довідник / за ред. І. Щупака ; вст. ст.: М. Ф. Мариновича, І. Я. Щупака ; упоряд. : Є. А. Врадій, Д. В. Шаталов. – Укр. ін.-т вивчення Голокосту «Ткума». – Дніпро, 2016. – С. 22–24.
  18. Круглов, А. Холокост в Украине : Зона немецкой военной администрации ; румынская зона оккупации; Дистрикт «Галичина» ; Закарпатье в составе Венгрии (1939–1944) : монографія / А. Круглов, А. Уманский, И. Щупак.– Дніпро : Укр. ін-т изучения Холокоста «Ткума», 2017. – 456 с. – ил., к.
  19. Кор Росс. Рама. Свидетельства евреев, выживших в концлагере «Мертвая петля» в с. Печера 1941–1944. – Винница : Виндрук, 2017.–112 с.
  20. Ермис-Хорунжая, Е. А жизнь продолжается... Повесть о пережитом / Е. Ермис-Хорунжая. – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021 – 124 с. (Бібліотечка журналу "Вінницький край" ; вип. 44).
  21. Винокурова, Ф. Тайх Меір. Єврейське самоврядування в гетто Шаргорода / Винокурова Фаїна ; Супровідні наук. ст. проф. Павла Кравченка // Поділ. єврей. альм. Спец. вип. – 2021. – № 13.
  22. Куліда, С. Бучанський щоденник. Нотатки з підвалу [Текст] / Сергій Куліда ; упоряд. Ю. Белінської. – Вінниця : Твори, 2022. – 48 с. – (Бібліотечка журналу "Вінницький край" ; вип. 52).
- ***
23. ДАВО, ф. П-425, оп. 1., спр. 22, арк. 1–60.
  24. ДАВО, ф. П. 1613, оп. 1, спр. 5, арк. 1–3; там само, спр. 28, арк. 1–8.
  25. Архів авт., оп. 1, спр. 19., арк. 1–4.
  26. Архів автора, оп. 1, спр. 12, арк. 7–3. Колона смерті. Спогади та свідчення масового розстрілу євреїв у містечку Самгородок, 2010. – С. 2–5.
  27. ЦДАГО України, ф. 116, оп. 1, спр. 9, арк. 49–52 зв.; там само: спр. 27, арк. 57–61. Архів авт., оп. 4, спр.: 44, 45, 46, 47, 48, 50.

УДК 929(477)

РОЛЬ І МІСЦЕ СПОГАДІВ У ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ. «ПРОВОКАТОРИ» ПАМ'ЯТІ ТА БЕЗПАМ'ЯТСТВА

О. В. Кужельна

На підставі наукових джерел та власного багаторічного досвіду щодо вивчення родоводу, автор статті намагається визначити роль і місце спогадів у генеалогічних дослідженнях.

Ключові слова: усна історія, спогади, генеалогія.

On the basis of scientific sources and his own many years of experience in the study of genealogy, the author of the article tries to determine the role and place of memories in genealogical research.

Key words: Oral history, remembrance, genealogy.

Сучасне тлумачення та розуміння усної історії охоплює як процес усної передачі та запису спогадів людей, так і різноманітні форми новостворених історичних документів, а також можливість проведення подальшого аналізу отриманих першоджерел [7, с. 10].

На думку Алли Киридон, проведення досліджень у просторі відбувається в межах різних наук (історії, соціології, психології, філософії тощо), і залежно від цього вони набувають різного теоретичного забарвлення [5, с.159].

До цього переліку, безумовно, можна віднести й історичну генеалогію – спеціальну історичну дисципліну, що вивчає походження родів та окремих осіб, родинні зв'язки, історію сімей різного соціального походження [9, с.70–71]. Подібні, але більш вузькі чи навіть більш конкретизовані функції, має і практична генеалогія, яка, зокрема, характеризується, як «систематичне зібрання відомостей про походження роду, його історію та споріднення з іншими родами» [10, с.71–72].

Джерела, що використовує генеалогія, доволі різноманітні – це письмові, речові та усні пам'ятки.

Однією з форм усних пам'яток – є щоденники, мемуари, спогади (усні чи письмові). На жаль, саме спогадам у широкому полі генеалогічних досліджень відводять незначну роль. Наприклад, у статті Н. Лобко «Теоретичні та практичні питання реконструкції родоводів українців» надається порада, з яких конкретно розділів повинно складатися генеалогічне досьє [6, с. 132–146]. Два перших (із десяти) розділів – це громадянський і сімейний стан. Далі наведу ще два розділи (які займають відповідно п'яте та шосте місце у переліку розділів):

- «характер та інтелект (зразки почерку за різні роки для графологічного аналізу, спогади та свідчення сучасників»;/.../

- «політичні переконання (документи чи спогади про справжні переконання, політичне кредо в різні періоди життя)» [6, с. 134].

На мій погляд, спогади в генеалогічних дослідженнях мають більш вагому роль.

Маючи 15-річний досвід проведення досліджень власного родоводу, можу сказати, що саме спогади стали головним «поштовхом» на шляху до вивчення власного родоводу. Так, мої генеалогічні пошуки почалися саме зі спогадів, що були записані зі слів старшої сестри моєї бабусі Олександри її донькою десь на початку 1980-х років. Моя бабуся прожила 87 років, а її сестра Платонида – 92 роки. Платонида була ще дівчинкою-підлітком, коли розпочалася I світова війна, одружилася у рік так званої жовтневої революції, пережила непрості 1930-ті роки, маючи на руках вісьмох дітей. Потім знову війна – вже Друга світова. Вона дожила до «розвалу» СРСР і померла у 1992 році. На жаль, ці невеличкі за обсягом і розміром сторінки її спогадів потрапили мені до рук вже після смерті моїх бабусь, у 2004 році. З'ясувалося, що в їхній родині було 9 дітей, а їхня мати походила з багатодітної родини, в якій теж було 9 дітей. У спогадах були лише коротенькі записи з іменами батьків, братів та сестер, та поодинокі згадки про місце роботи деяких із них. Про багатьох з них я взагалі ніколи не чула. Ось з цих п'яти невеличких за розміром клаптиків паперу з коротенькими записами щодо деяких представників нашого роду і розпочалися мої генеалогічні пошуки. Приблизно шість років у мене пішло на те, аби дізнатися роки народження та смерті першої «дев'ятки», вказаної у спогадах (тобто моєї прабабусі та її чотирьох братів і чотирьох сестер). Деяку плутанину викликало те, що в родині було два сини з однаковими іменами – два Федора. У цілому виявилось, що найстарша дитина в тій родині народилася у 1876 році, а найменша – у 1898 році. Щодо років смерті. Першою втратою в родині був син Федір (старший), який помер в 1911 році. Останньою померла донька Феодора – у 1974 році. Таким чином, відрізок часу від дати народження першої дитини в цій родині до смерті останнього з 9 дітей становить майже століття.

На думку дослідників, комунікативна пам'ять залишається активною впродовж трьох-чотирьох поколінь, а часовий діапазон комунікативної пам'яті становить близько 80 років [3, с. 19].

Проводячи свої генеалогічні дослідження на початку ХХІ сторіччя, мені хотілося зазирнути далеко за межі вищезазначеного часового діапазону. Я сподівалася, що люди, які народилися на початку ХХ ст., нададуть мені хоч будь-які відомості про своїх батьків (а й можливо дідусів), що жили в ХІХ ст. (Забігаючи наперед, скажу що я мала рацію, «роблячи ставку» саме на цю категорію людей. Вже після їхньої смерті, звертаючись до їхніх дітей чи онуків для уточнення якихось деталей біографії тих чи інших родичів, я з сумом усвідомлювала, що нащадкам майже нічого невідомо про власний родовід).

Мені, безумовно, пощастило спілкуватися з людьми 1910–1920-х років народження. На той час їм було вже далеко за 80 років. Але вражало те, що про деякі події свого життя (особливо дитинства і молодості) вони пам'ятали достеменно, до дрібніших деталей, неначе це все відбувалося лише вчора. Усі ці спогади про них і їхніх батьків я нотувала, деякі з них потім передруковувала і надавала для уточнення своїм «респондентам», а деякі спогади так і залишилися на деяких відокремлених клаптиках паперу. Безумовно, деякі аспекти цих спогадів потім дещо уточнювалися і доповнювалися за допомогою різноманітних архівних документів. Як би там не було, але саме спогади цих людей допомогли мені дослідити також і «бокові» розгалуження родоводу. У ході спілкування все більш знаходили підтвердження слова Іоанікія Галятівського, висловлені ним ще у ХVІІ сторіччі: «Старі люди є живі хроніки» [8, с. 263].

Щоб встановити ті чи інші дати (наприклад, народження, смерті або укладання шлюбу) довелося годинами просиджувати за переглядом метричних книг та актових записів (безумовно, в цьому я не новачок – з цим стикаються сотні дослідників...). У перші тричотири роки пошуків мені довелося спілкуватися з багатьма «далекими» родичами, про яких раніше я ніколи не чула, з працівниками музеїв, архівів, з тими людьми, хто міг знати чи працював з деякими з моїх рідних. Таких людей за перші 3–4 роки досліджень я нарахувала близько 100 осіб. Потім рахувати перестала. Бо їх було багато. Потім так і «чергувалися» у часі архівні пошуки та спілкування з людьми. Часто особисті спогади людей виходили за рамки саме генеалогічних досліджень, і дозволяли по-новому поглянути на ті чи інші події та, зокрема, дослідити історію рідного міста.

Багаторічна моя робота з різноманітними усними джерелами дозволяє зробити певні висновки. І ось тут я хочу висловити декілька спостережень, чому, на мою думку, люди пишуть спогади і чому не пишуть.

Страх.

Як не дивно, загальним поштовхом як для написання спогадів, так і категоричним небажанням їх писати (або просто взагалі згадувати) може бути ... страх. У першому випадку, буває, коли людина на схилі віку в силу якихось життєвих обставин залишається сама або не має близьких родичів, і їй становиться жахливо, що життя вже майже сплило і ніхто не дізнається про її життя, яким воно було, свідками яких подій їй довелося бути. Страх піти в небуття...

У молодшої сестри моєї бабусі (по батьківській лінії) у шлюбі не було дітей, вона написала свої лаконічні записи про членів родини з розрахунку, що вони зацікавлять її троюрідну племінницю. Я бачила цей списаний з обох сторін аркуш паперу, у перших строках якого було зазначено ім'я дівчини, якій призначалися ці записи. Зважаючи на те, що лист вже мав «зачитаний» вигляд, мав деякі виправлення і весь час залишався у авторки, слід вважати, що ці невеличкі спогади так і не потрапили до рук адресатки, яку вочевидь не зацікавили питання бабусиноного родоводу.

В іншому, протилежному, випадку цілком зрозумілим стає бажання людей не згадувати будь-які, негативні події (період репресій, війни). І цей страх стоїть на заваді до

написання спогадів. Так, випадково дізнавшись, що один чи то знайомий чи то якийсь родич далеких родичів під час війни служив на біржі праці і був причетний до відправки мирного населення на примусові роботи до Німеччини, я спробувала з'ясувати правдивість цього твердження. Люди, родин яких це торкалося, робили вигляд, що навіть такого прізвища не чули. А у мене не було морального права «тиснути» на них – не хочуть згадувати і все. Нехай той чоловік і врятував їхню родину від угону до Німеччини, викресливши їхні прізвища зі списків остарбайтерів, все одно жахи окупації і післявоєнної «фільтрації» й досі примушують багатьох про це мовчати. У відповідь на мій лист щодо вищезазначеної «неприємної» теми, одна з представниць тієї родини взагалі зазначила, що навіть не хоче згадувати період окупації.

Після проведення одного з заходів, присвяченого жахливим подіям Великого терору 1937–1938 років, я звернулася до однієї знайомої з проханням, щоб вона розповіла про свого батька, якого репресували 1939 року. Відповідь жінки була короткою: я батька ніколи не бачила, і в мене немає бажання про це розмовляти.

У першому наведеному випадку переважував превалював страх, що з часом про людину взагалі забудуть, у другому – що, навпаки, згадають.

Архівні відомості.

Аби уникнути якихось неточностей або помилок, усні спогади за можливості краще «перетворювати» на письмові. Не раз, після спілкування з кимось з родичів, намагалася записувати основні моменти, а потім давала перечитати «інтерв'юерам» для внесення можливих поправок. Так я зробила, коли вислухала, а потім записала спогади 89-річної Катерини Федосіївни. Дати народження її батьків та дітей, місце роботи та навчання. Окремий розділ – гіркий спогад про застосування репресії до її батька у 1938 році. Мене схвилювала і зворушила ця історія. Я поїхала до обласного архіву аби ознайомитися з «репресивною» справою батька Катерини Федосіївни. По поверненню додому я ознайомила родину з результатами архівних пошуків, розповіла, коли і за що був він заарештований розстріляний. Однією з «обтяжуючих» обставин арешту було його начебто не пролетарське походження, за свідченнями одного з свідків його мати володіла «чорною лавкою» (тобто відкритою без дозволу). Коли я запитала Катерину Федосіївну: чи була на той час у їхньої родини кондитерська лавка, у відповідь вона замахала руками: що ти, не було! Але вже за мить вона увійшла в кімнату з невеликою коробкою у руці і гучно сказала: була! На коробочці дореволюційних часів із під печива були написи з «Ъ». Катерина Федосіївна згадала, що після ранньої смерті її дідуся, багатодітна родина залишилася без годувальника, і бабуся аби хоч якось заробляти на життя вимушена була прямо в одній з кімнат власного будинку відкрити невеличку крамничку, де продавала цукерки і печиво. Так незначна деталь з архівних матеріалів, «спровокувала» додаткову низку спогадів про події, які вже здавалося були зовсім забуті.

«Клонування» спогадів.

Люди, з якими доводилося спілкуватися з питань, що прямо чи побічно торкалися генеалогії, не завжди йшли на контакт. Людина більш охоче йде на спілкування, коли ти зазначаєш, що вже мав розмову з тим чи іншим ім'ярем та спираєшся на відомі тобі архівні, історичні факти. Бувало, що одна людина охоче про щось розповідає, а інша сидить поруч, наче байдужа. Але поступово, ця друга людина втягується в розмову і доповнює її якимось новими фактами та спостереженнями. І чим дієвіше і активніше поводить себе перший співрозмовник, тим більше шансів «розговорити» другого. Одні спогади якби «провокують» інші.

Коли я ділилася першими результатами моїх генеалогічних пошуків, одна з троюрідних сестер зауважила: «Ось про родину нашої матері ми все знаємо, а про батька – нічого. Про його батьків нічого невідомо. Він – сирота». Так, я читала спогади їхнього батька в місцевій газеті. Там дядько Олексій писав, що виховувався у дитячому будинку, по досягненню 18 років був призваний до лав Червоної армії. Потім йшла розповідь про його бойові заслуги. Такі статті періодично друкувалися у номерах місцевих газет, присвячених дню 9 травня. Я часто спілкувалася з його дружиною та її сестрами, аби розпитати про родинні коріння. У нього ж з цього приводу питати було нічого. Можливо, усі ці мої балачки зачепили його «за живе». Одного разу він не витримав і зізнався дочці: ніякий я не сирота і добре знаю, хто мої батьки і звідки я родом. Виявилось, що у 1930 році їхню родину, в якій було четверо дітей, розкуркулили і відправили до Сибіру. У 1932 році діти якимось чином потрапили до Харківського дитбудинку. Через деякий час батько приїхав і забрав додому двох старших дітей, а двоє молодших на той час втекли з дитбудинку. А перед самою війною сталося непоправне – зник найменший в родині син Дмитрик. Дядько Олексій все життя картав себе за те, що не уберіг найменшого брата. Більш він ніколи не бачив своїх рідних і так й не знайшов найменшого брата. Він мовчав про це довгих 60 років, а потім, незадовго до смерті, написав цілий зошит своїх спогадів і відіслав дочці, але лист загубився десь у дорозі, так і не дійшовши до адресата. Але навіть ті декілька слів зізнань, вимовлених похапки дочці, все ж зробили свою справу. Ця невільна «провокація на спогади» дозволила у подальшому дослідити нову родовідну гілку.

«Побічні» спогади.

Звертання до мемуарної літератури і спогадів, на перший погляд, зовсім не пов'язаних з напрямком генеалогічних досліджень, дозволяють підтвердити чи уточнити певні деталі, зокрема, щодо встановлення більш точного часу або умов протікання подій. Серед спогадів про буремні часи другої світової війни є родинна історія, яка, наче спадок, передається вже четвертому поколінню. Двоюрідна сестра моєї матері 17-річна Таїсія на початку війни пройшла шлях загальною протяжністю 400 кілометрів аби знайти на окупованій німцями території свою старшу сестру. Ця подорож розпочалася на початку жовтня 1941 року. Під час розповіді героїня згадувала, що майже з самого початку її непростого шляху зіпсувалася погода, похолодало, розпочалися перші морози, виривався сніг. Згадки про перші заморозки на ґрунті ще наприкінці вересня та про перший сніг на початку жовтня 1941 року можна знайти у спогадах німецьких вояків. Так, у воєнному щоденнику Еберхарда фон Ханкслера є наступний запис від 24 вересня 1941 року: «Нас разбудили в 2.30. Я открываю палатку. Мокрый брезент замерз! Первый мороз – в сентябре!» [1, с.94]. Є подібні згадки про дуже холодний початок жовтня і в записях Г. Гудеріана. «В ніч з 6 на 7 жовтня (1941 р.) випав перший сніг», – писав він [2, с. 317]. З його записів також відомо, що 9 жовтня того ж року була сильна завірюха [2, с. 318].

Вивчаючи історію родоводу, є можливість за допомогою спогадів дослідити історію повсякденності, зокрема, часів Другої світової війни. Цікавлячись історією партизанського руху, учасниками якого були деякі наші рідні, я натрапила на книгу «Жизнь генерала Наумова». У щоденниках генерала М. І. Наумова, зокрема, можна знайти опис воєнних буднів партизанського загону «За Родину!» [4, с. 42, 45], в якому перебував і батько вищезгаданої дівчини Таїсії. Та й сама Таїсія разом з сестрами допомагала партизанам, доставляла їм харчі, одяг, розповсюджувала листівки. У книзі також містяться спогади дружини Наумова – Надії Трохимівни про сторінки історії нашого міста в перші дні війни, а також відомості про евакуацію підприємств міста та умови життя і праці евакуйованого населення [4, с. 10, 12]. До речі, в числі евакуйованих були й мої бабусі та деякі члени їхньої родини.

У цілому завдяки використанню різноманітних джерел мені вдалося дослідити історію свого родоводу впродовж двох століть, з початку XIX ст. Результатам моїх досліджень була присвячена низка генеалогічних статей, озвучених під час історико-генеалогічних читань в м. Новгород-Сіверський та надрукованих у збірниках «Родові таємниці Сіверянського краю» у 2013–2018 рр. Загальна чисельність персоналій родоводу перевищує 500 осіб. Майже 90 відсотків матеріалів, використаних в ході генеалогічних пошуків, це – дані метричних книг та актові записи. Але навряд чи вдалося розпочати і здійснити цю непросту справу, не приділивши належну увагу спогадам.

Джерела та література

1. «22 июня 1941 г. Брест. В 3.15 батарея начинает стрелять...». Военный дневник Эберхарда фон Ханксленда – солдата 29 артиллерийского полка 29-й пехотной дивизии. Минск, 2011. 332 с.
2. Гудериан Г. Воспоминания солдата. Смоленск, 1999. 654 с.
3. Денисенко Г. Культурна спадщина у формуванні історичної пам'яті. Київ, 2018. 319 с.
4. Жизнь генерала Наумова: сборник документов. Сост. Г. М. Наумова, А. В. Бирик, В. М. Наумов. Київ, 2015. 452 с.
5. Киридон А. Студії пам'яті у сучасній гуманітаристиці: історія становлення. *Український історичний журнал*. 2017. № 4. С.150–161.
6. Лобко Н. Теоретичні та практичні питання реконструкції родоводів українців// Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. Ч. 20. Генеалогія та геральдика. Київ, 2012. С. 132–146.
7. Пастушенко Т. Метод усної історії та усної історичні дослідження в Україні. *Історія України*. 2010. № 17–18. С. 10–15.
8. «Скарбниця потрібна й пожиточна»: Українські монастирські літописи, життя, повчання ченцям, чуда та інше. Упоряд. В. Шевчук. Київ, 2012. 488 с.
9. Томазов В. Генеалогія історична. Енциклопедія історії України У 10 т. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2004. Т. 2. С. 70–71.
10. Томазов В. Генеалогія практична. Енциклопедія історії України У 10 т. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2004. Т. 2. С. 71–72.

УДК 331.105.44(477.44)"19/20"(093)

РОЗВИТОК ПРОФСПІЛКОВОГО РУХУ НА ВІННИЧЧИНІ: ЗА ІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ТА УСНИМИ СВДЧЕННЯМИ

Т. І. Побережна

У статті йдеться про діяльність обласного комітету профспілки працівників культури як важливого підрозділу Федерації профспілок Вінницької області за історичними джерелами та спогадами спілчан.

Ключові слова: профспілки, галузь культури, співробітництво, проекти, працівники культури.

The article deals with the activities of the regional committee of the trade union of cultural workers as an important subdivision of the Federation of Trade Unions of the Vinnytsia Region according to historical sources and memories of union members.

Key words: trade unions, the field of culture, cooperation, projects, cultural workers.

Відправною точкою масового профспілкового руху в Україні є початок першої революції в Росії (1905 р.). 1907 року в Україні вже діяло аж 230 професійних спілок, у тому числі вони були створені у Вінниці та Жмеринці.

У 1919 р. у Вінниці нараховувалося 14 профспілок, кількість яких постійно зростала. 30 липня 1919 р. було створено спілку працівників театру.

Навесні 1921 р. пройшов I з'їзд профспілок Поділля.

Унікальну, складну і разом з тим прекрасну історію свого створення, становлення і розвитку має Федерація профспілок області.

Якщо коротко, то в усі історичні періоди діяльність профспілок була спрямована на захист людей праці, боротьбу з безробіттям, за збереження робочих місць, зростання заробітної плати, використання різних форм матеріального забезпечення, а також піднесення рівня освіти і культури. Значна увага приділялася допомозі голодуючим, піклування про дітей-сиріт. Як ще один позитивний момент варто відзначити, що на порядку денному у 20-х роках стояло питання введення української мови в ділове мовлення.

1932 року, як відомо, було створено Вінницьку область, цього ж року – Вінницьку обласну раду профспілок.

Кінець 30-х років відзначився численними репресіями, під які потрапили і активісти профспілкового руху.

Упродовж 20-х, 30-х років утворюються профспілки працівників мистецтв, поліграфії тощо. 1945 р. відновлює роботу обком профспілки політико-освітніх установ, який 18 квітня 1953 р. (Постанова ВЦРПС від 13.03.53 р.) перейменованій у обком профспілки працівників культури.

Цього ж року згідно з Постановою Секретаріату ВЦРПС від 13.10.1953 р. «Про об'єднання профспілок» до його складу ввійшли профспілки працівників мистецтв, поліграфії, видавництва.

З того часу обласний комітет здійснює свою діяльність, захищаючи права людей праці, сприяючи їхньому матеріальному забезпеченню, моральному заохоченню.

З 1 березня 1960 р. головою обкому була обрана О. П. Філіпова, а з 14 квітня 1981 р. і до жовтня 2009 р. цю посаду обіймала В. А. Надольна. З жовтня 2009 і донині обласний комітет очолює автор даної статті.

Згадує В. А. Надольна, голова обласного комітету профспілки працівників культури (1981–2009 рр.), заслужений працівник культури України.

Т. І. Добрий день, Віро Андріївно! Скажіть, будь ласка, коли Ви стали членом профспілки? Ваші перші враження.

Маючи педагогічну освіту (закінчила Уманський педінститут), я працювала в закладах освіти Вінниччини (в с. Осолінці, с. Брусленові тодішнього Літинського району, містечку Погребище), відповідно стала членом професійної спільноти педагогічних працівників. Далі комсомольська робота – II секретар райкому комсомолу (м. Хмільник), секретар Вінницького обласного комітету комсомолу (1968–1974 рр.), а 1974 р. була обрана заступником голови профспілки працівників освіти. Де б я не працювала, завжди була учасником художньої самодіяльності. Загалом мене приваблювала культура, завжди мала нахил до творчої діяльності.

1981 року мене обрали головою обласного комітету профспілки працівників культури. Це була моя стихія, з галуззю культури я пов'язала своє життя і не шкодую про це. Очолювала я обком до 2009 року.

Т. І. Віро Андріївно, які проекти, новації, запроваджені та реалізовані під Вашим керівництвом, найбільше запам'яталися?

Їх було безліч. Головна мета, яку ми ставили перед собою – це створити належні умови роботи, оплати праці та відпочинку членів профспілки та й усіх працівників галузі незалежно від їхньої приналежності до профспілкової організації.

Назву кілька, які запам'яталися найбільше і мали відповідну віддачу.

Результативною була організація виїзних семінарів голів районних та первинних профспілкових організацій працівників культури в різні міста України, де вони удосконалювали свої знання та переймали кращий досвід.

Великого значення надавали ми укладанню договорів співпраці обласного комітету профспілки та управління культури, між керівництвом і первинними організаціями профспілки в закладах галузі.

Як відомо, на Вінниччині діє два профільні заклади освіти – це Вінницький фаховий коледж мистецтв ім. М. Д. Леонтовича та Тульчинський фаховий коледж культури. Ми разом із керівництвом цих закладів вивчали матеріальне становище студентів і забезпечували матеріальну підтримку дітей-сиріт, дітей із багатодітних та малозабезпечених родин, надаючи їм стипендії. І це тривало впродовж багатьох років.

Окрім того, ми прийняли рішення взяти під опіку та захист сім'ї наших померлих колег – працівників культури (на жаль, такі випадки траплялися).

Відродно, що ці ініціативи продовжуються й донині.

Пам'ятаю важкі 90-ті роки – безгрошів'я, низькі зарплати працівників культури, неповна зайнятість (багато працівників, особливо в сільській місцевості, працювали на 0,75, 0,5, а то й на 0,25 ставки) та ще й із такими мізерними окладами спостерігалась заборгованість по заробітній платі. Обком профспілки піднімав перед органами влади та місцевого самоврядування питання забезпечення повної зайнятості працівників культури, ліквідації заборгованості по заробітній платі. Багато зусиль докладали щодо запобігання скороченню як працівників, так і закладів культури та мистецтв.

Значну допомогу та підтримку в діяльності організації надав Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», прийнятий Верховною Радою України у 1999 році.

Загалом, сила профспілок була в тісній співпраці з керівниками обласних організацій культури і мистецтв та районних і міських відділів культури. Спільно вдавалося вирішувати багато питань життєдіяльності закладів культури і мистецтв та персоналу. Я б хотіла назвати кілька прізвищ своїх колег, які допомагали в роботі профспілок. Це, передусім, люди, яких, на жаль, уже немає серед нас: директор кінофікації Володимир Іванович Шибіцький, начальник управління поліграфії, видавництва і книжкової торгівлі В'ячеслав Миколайович Федоров, директор Центрального парку культури і відпочинку ім. М. Горького (нині – міський парк ім. М. Д. Леонтовича) Володимир Мусійович Талеснік, директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, заслужений працівник культури України Василь Федорович Циганюк.

Десятки років співпраці поєднує обком профспілки з генеральним директором Вінницької обласної філармонії, заслуженим працівником культури України Анатолієм Левицьким, директором Вінницького обласного центру народної творчості, також заслуженим працівником культури України, Тетяною Цвігун, членом ЦК Федерації профспілок України Миколою Безносоком та багатьма іншими. Я безмежно вдячна всім цим керівникам за розуміння, підтримку та плідну співпрацю.

Завжди відчувала допомогу голови професійної спілки працівників культури України Людмили Федорівни Перелигіної.

Т. І. Віро Андріївно, як кажуть в народі, не хлібом єдиним... Які заходи вживалися щодо організації відпочинку працівників культури та їхніх дітей?

Діяла мережа закладів відпочинку, куди нам виділяли планові путівки, правда були певні нормативи на путівки, особливо на санаторне лікування. Але ми намагалися залучити невикористані путівки з інших галузевих обкомів профспілки. Виділяли путівки і для дітей працівників культури. За ініціативи моєї попередниці Олександри Петрівни Філіпової, в нас була встановлена співпраця з Художнім фондом радянського союзу, який мав оздоровниці в Криму (зокрема в Будинку художника в Гурзуфі та інших містах півострова), а також у Прибалтиці. На нашу профспілку виділялися такі путівки, які ми розподіляли згідно з установленою чергою та потребами наших спілчан. Це давало змогу збільшити кількість людей, які могли оздоровитись, крім тих, що ми отримували від фонду соціального страхування. Така співпраця тривала десь до кінця 90-х.

Т. І. Віро Андрійовно! Ви прийняли рішення підготувати собі заміну. Я Вам щиро вдячна за те, що Ви рекомендували мене і вважаю Вас не просто своїм наставником, але й учителем та старшим, надійним другом. Скажіть, будь ласка, на Ваш погляд, профспілковий рух має майбутнє в умовах розбудови демократичного суспільства? Якщо так, то що потрібно зробити для подальшого поліпшення діяльності обласного комітету профспілки працівників культури та загалом профспілок?

Передусім, необхідно внести зміни до існуючого законодавства, не допускати зменшення прав, ролі і значення профспілок у житті суспільства, особливо в захисті людини праці.

Проблемою, на мій погляд, є недостатнє залучення молоді до участі в діяльності керівних органів профспілок, адже за ними майбутнє, у них інше, більш креативне бачення ситуації в країні та відповідно особливостей впливу профспілкового руху на розвиток демократичного суспільства.

Тільки спільними зусиллями профспілкових організацій та керівництва галуззю й окремих закладів культури і мистецтв можна досягти позитивного результату.

А ще досягнення успіху в діяльності галузі культури та персоналу залежить від об'єднання зусиль влади, профспілок та громадськості.

Т. І. Дякую, Віро Андрійовно, за розмову та ділові настанови щодо забезпечення подальшої діяльності профспілок, їх ролі у розбудові громадянського суспільства. Міцного Вам здоров'я та довголіття, миру та перемоги нашій Україні над російським агресором.

Дякую, бажаю успішної діяльності профспілковій організації щодо захисту прав людини праці, тривалого миру та перемоги нашій країні над ворогом.

Література

1. Сто років служіння людям : Короткий нарис з історії Об'єднання профспілок Вінниччини : [до вид. вміщено копії архів. док]. – [б. м. : б. в.], 2019 ?. – 26 с. : фот.
2. Побережна, Т. І. Витоки формування профспілки працівників культури Вінницької області / Т. І. Побережна // Роль краєзнавства у соціально-економічному і культурному розвитку регіону : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. 10–12 жовт. 2012 р., Вінниця / Упр. культури і туризму Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, Нац. спілка краєзнавців України, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». – Вінниця, 2013. – С. 51–52.
3. Джус, Н. З добром до людей [про В. А. Надольну з нагоди її ювілею] / Н. Джус // Світлиця. – 2020. – № 4. – Жовт.-груд. – С. 49–53.

**«Я ВИЖИЛА, ЩОБ РОЗКАЗАТИ...»:
РЯТІВНИКИ ПАМ'ЯТІ ПРО ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ**

*Л. М. Трахтенберг (м. Вінниця),
Н. П. Твердохліб (м. Теплик, Вінницька область)*

У статті подано розповідь про меморіалізаторів пам'яті жертв Голокосту на Вінниччині, зокрема Бориса Яковича Фельдмана.

***Ключові слова:** Голокост, меморіалізатори, усна історія, спогади, Вінницький музей Голокосту.*

The article presents a story about the memorializers of the memory of the victims of the Holocaust in Vinnytsia region, in particular Boris Yakovych Feldman.

***Key words:** Holocaust, memorializers, oral history, memories, Vinnytsia Museum of the Holocaust.*

Засновник благодійного фонду «Християни за Ізраїль–Україна» Кун Карліер на відкритті оновленого Вінницького музею Голокосту зазначив: «Кожна країна має чорні сторінки у своєму минулому і дуже важливо мати сміливість визнати їх, визнати трагедію, і ні в якому разі не забувати. Так, ми не можемо змінити історію, але ми можемо змінити майбутнє, доносячи інформацію до нових поколінь. У співпраці з Музеєм за останні 10 років ми змогли упорядкувати близько сорока могил жертв Голокосту та встановили на них пам'ятники чи пам'ятні знаки».

У Вінницькому музеї Голокосту зібрані оригінали, копії документів часів Другої світової війни з усієї Вінниччини, книги спогадів, нові записи свідчень як жертв Голокосту, так і рятівників євреїв та їхніх нащадків. Велику роботу по вшануванню пам'яті жертв Голокосту та їх рятівників проводить Голова Асоціації колишніх малолітніх в'язнів гетто, таборів та їх рятівників Циля Аронівна Краснер.

Бібліотеці Музею свої книги передали відомі українські дослідники Голокосту – Ф. Винокурова, Борис Забарко, Анатолій Подольський, Михайло Тяглий, Ігор Щупак та ін. Подарували свої праці дослідники, що займаються цією тематикою, з Ізраїлю, Канади, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Швейцарії та ін.

Минулого року відійшла у вічність колишня бранка гетто Стара Прилука (в 1941 р. Турбівського району) Ліза Віннер. В одному зі своїх інтерв'ю вона сказала: «Мама вірила, що я виживу. Казала: «Пам'ятай про нас!». Я вижила, щоб про них пам'ятати і розказувати людям про той страшний час».

Рятівником пам'яті про жертв Голокосту був Фельдман Борис Якович (м. Вінниця), ветеран Другої світової війни, капітан першого рангу, який останні 15 років свого життя віддав справі пошуку імен загиблих євреїв від рук нацистів на Вінниччині. З 1990 по 2005 роки він зібрав і передав в Ізраїльський Національний меморіал Катастрофи (Голокосту) Яд ва-Шем (з івриту – пам'ять, пам'ятник) 9783 листи свідчень з іменами знищених жертв Голокосту та списки 20500 загиблих у Державний архів Вінницької області. Повернувши із забуття КОЖНОГО ШОСТОГО зі 180 тис. жертв Голокосту на Вінниччині (включаючи більш як 55 тис. євреїв депортованих з Буковини та Бессарабії). Борис Фельдман заслуговує на пам'ять наступних поколінь.

Розповідає донька Людмила Борисівна Фельдман (м. Вінниця): «Батько прожив дуже нелегке життя. Дитинство в Одесі (революція, громадянська війна, голод). Потім 30-ті роки в Ленінграді. У 26 років став учасником першої військової експедиції Північним морським шляхом (другим штурманом на флагманському кораблі) і був нагороджений орденом Червоного прапора. Це була найвища військова нагорода до війни. Потім з'явився Орден Леніна (під час війни). А ще батько казав, що від репресій 1937-38 років його врятувало те, що ніхто не вказав пальцем на нього. Тоді достатньо було просто сказати, що це – «ворог народу». Вони з мамою щоночі прислухались, чи не зупинилась біля дому «Емка» о 4 ночі. Саме тоді приїжджали за людьми. Після переходу були курси вищого командного складу в Ленінграді, а потім була служба у Владивостоці. Далі Кронштадт: штурман далекого плавання. Папа Борис служив на Балтиці, Далекому Сході, а перед початком війни опинився на Камчатці, закінчив війну командиром з'єднання.

До Вінниці ми переїхали в 1950-х роках. Батько все життя працював. А коли пішов на пенсію – займався городництвом.

Під час Другої світової батько воював з Японією, а через 45 років після її закінчення, продовжив війну за мертвих євреїв, які загинули від рук фашистів. Цілими днями він сидів за столом і заповнював Листи свідчень. Чистих Листів не завжди вистачало і доводилося робити ксерокопії бланків, за це потрібно було платити. Свідчення для Листів давали рідні загиблих. Часто це були вже старі і хворі люди, які з дому не виходили, всіх оббігати вже теж немолодій людині було не під силу, і він телефонував, і слухав годинами розповіді. На це теж тратив свої гроші. Та й Єрусалим від Вінниці не близько, а це кошти, щоб відіслати Листи свідчень до Ізраїлю».

«Ця справа мене захопила. Відчуваю себе чимось зобов'язаним перед загиблими. Кожна жертва проходить через моє серце...» – сказав Борис Якович Директору Залу імен в Яд ва-Вашем Анатолію Табаку.

Через записи в Листах папа розшукував рідних убитого єврея, які повідомляли про його долю. Багато людей йому дякували. А він поспішав до роботи за столом, за телефоном, щоб більше встигнути...

Дуже часто батькові доводилося зустрічатись з людьми в скверах, парках, на пошті, писати на будь-чому, і на колінах теж. Батько цілими днями за столом. Він євреїв шукав за телефонним довідником.

Були вражаючі реакції родичів: а що з цього вони будуть мати? А скільки він заробляє, і хто платить? Батько спокійно ставився до цього, але завжди дивувався людській жорстокості до пам'яті про своїх рідних.

У кінці 90-х його запросили в Яд ва-Шем. Був Почесним гостем, тоді він вже заповнив майже 5 000 Листів. Він зустрічався з керівництвом музею та Залу імен. Батька відзначили Спеціальною відзнакою Ізраїльського національного меморіалу Катастрофи і Героїзму. В 2005 році мій батько Борис Фельдман помер. Похований у Вінниці».

Пішов з життя Рятівник пам'яті про жертв Голокосту на Вінниччині у 2005 році. Прожив нелегке життя, але достойно прожив. Ми маємо його Пам'ятати! Знати й Пам'ятати, що серед нас були, є і будуть люди, які безкорисливо, щиро і просто роблять свою Справу.

ГОЛОКОСТ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ У МІСТЕЧКУ ПОГРЕБИЩЕ

А. О. Красноштан

У статті представлено матеріали, отримані за результатами усноїсторичних досліджень бібліотечних працівників, що розкривають злочини нацистських окупантів стосовно єврейського населення під час II Світової війни у містечку Погребище на Вінниччині.

Ключові слова: Друга світова війна, єврейська нація, Голокост, усноїсторичні дослідження.

The article presents materials obtained as a result of oral history research by library workers, which reveal the crimes of the Nazi occupiers against the Jewish population during World War II in the Pogrebyshche town in Vinnytsia.

Key words: World War II, Jewish nation, Holocaust, oral history research.

Не дивлячись на страшні уроки історії, світ знову і знову стає свідком жорстокості, катування та вбивства людей за національними ознаками.

Гірким прикладом цього є Голокост, трагічна загибель представників єврейської нації у роки Другої світової війни.

Одним із напрямків усноїсторичних досліджень нашої бібліотеки є саме фіксація і відтворення фактів з історії життя єврейської громади міста Погребище.

Єврейська спільнота з'явилася у Погребищі в 1550 році, про що засвідчували записи у старовинній книзі, яка зберігалася у погребищенській синагозі до 1930 року [3, с. 402].

У першій половині 17 століття тут збудована відома на весь світ дерев'яна синагога. Інтер'єр синагоги був створений Іегудою Лейбом, сином Баруха. Споруда побудована з дубового дерева і мала два поверхи. У 1690 році вона була відновлена після пожежі, в 1730 і 1898 роках двічі реставрувалася, але при цьому зовнішній вигляд був повністю збережений. В архітектурному вирішенні погребищенської синагоги унікальним елементом вважався триярусний дах – так звана «пом'ята шляпа хасида». У роки громадянської війни 1918–1920 років її зруйнували і лише завдяки літографії Наполеона Орди ми можемо уявити велич цієї культової споруди.

У синагозі зберігалися два великих світильники кінця 17 – початку 18 століття. Один з них – ханукія (*світильник, який запалюють протягом восьми днів свята Ханука*), увінчаний короною і фігурою півня, які, за переказами, бідний майстер Барух безоплатно відливав шість років із зібраних ним мідних уламків.

Маємо таку демографію: у 1765 році в містечку Погребище налічувалося 664 євреї; 1847 — 1726, за Першим Всеросійським переписом населення 1897 р. у місті проживало 2494 євреї, що становить 40% від населення Погребищ, 1920 – близько 2100, 1923 – 2166, 1926 – 2881 (30%). І вже за переписом 1939 року – 1704 особи.

Послугуючись довідником «Весь Південно-Західний край» [1, с. 489], бачимо, що у 1913 році в Погребищі основними заняттями єврейського населення були торгівля та ремесла.

Діяло єврейське ощадно-позичкове товариство. Євреям належали обидва склади аптечних товарів, всі 4 лісові склади, медоварний з-д, годинникова майстерня, понад 70 крамниць і магазинів (у т. ч. всі 28 бакалійних, всі мануфактурні – 21, всі 6 борошняних).

Євреї були лікарями, ветеринарами, фармацевтами, значна кількість – ремісниками: шевці, кравці, ковалі, бондарі, склярі. Звичайно, частина єврейського населення жили в злиднях... Мирні, трудолюбиві люди склали окістя міської громади. Захищаючи свої права, на початок ХХ ст. єврейські робітники, кустарі, які працювали на своїх господарів по 16 годин, об'єднались у профспілку на чолі із Заком Ушером [3, с. 401]. У 20-ті роки ХХ ст. була створена єврейська селищна Рада, відкрита єврейська школа. За сприяння єврейських активістів 1914 року у Погребищі було відкрито громадську бібліотеку-читальню і підготовлено для затвердження Київським губернатором її Статут.

Але воєнні (Перша світова) і революційні хвилі міграції, погроми, постійні переслідування значним чином похитнули стабільність і спокій єврейської громади. На початок 20 століття частина євреїв виїхала до США, де у 1911 році вже було засновано «Перше Погребищенське благодійне товариство».

Страшним випробуванням для єврейської громади стала Друга світова війна. У липні 1941 року Погребище зайняли німецько-румунські війська. Управлінці Вермахту запровадили антиєврейські заходи, зокрема все єврейське населення було взято на спеціальний облік; їм заборонялося залишати місце проживання без дозволу; майно єврейського населення підлягало конфіскації; євреї мали носити білі нарукавні пов'язки для ідентифікації; до них застосовували примусову працю, сувору комендантську годину та конфіскацію радіоприймачів.

Згідно з матеріалами Надзвичайної державної комісії по встановленню та розслідуванню злочинів німецько-фашистських окупантів і їх подільників, 19–24 жовтня 1941 р. загін німецької оперативної команди № 5 розстріляв у Погребищі все єврейське населення. Всього було знищено близько двох з половиною тисяч чоловік – майже п'ята частина всього населення міста... За переказами очевидців, це була неділя, теплий осінній день, людей колоною гнали до ями у сосновому урочищі. Дорогою знущалися з дітей, у дорослих забирали прикраси і одяг. Гнали, щоб розстріляти не лише тіла, а й мрії, надії і сподівання. Стратити тільки за те, що народилися євреями.

Лише небагатьом вдалося врятуватися. За наказом коменданта містечка їх пересилили в гетто по вулиці Леккерта. Облави тривали постійно, поліцаї вишукували тих, хто переховувався, і розстрілювали.

Ось як згадує ці події житель міста Погребище Сергій Миколайович Калін: в Погребищі на той час було дві школи: єврейська десятирічна і українська семирічна. Я жив неподалік від єврейської, і тому родина вирішила віддати мене навчатися туди: у класі були всі євреї і один українець – я. У 1941 році я закінчив перший клас. Мій батько в перші дні війни пішов на фронт. Був офіцером, загинув у боях за визволення Кам'янець-Подільського весною 1944 року. В один із жовтневих днів, це була неділя, усе населення Погребища фашисти зігнали на стадіон. На площі вони пояснили, що звільнили нас. А потім євреїв – понад дві тисячі — відділили і погнали колоною до соснового урочища і розстріляли. Тут загинули і всі мої однокласники, їхні родини. Лише небагатьом євреям вдалося врятуватися. Пам'ятаю дівчинку Лізу. Вона була наполовину росіянка і її відпустили. Врятувалися і ті, хто переховувався в навколишніх селах. Незначній частині єврейських родин вдалося втекти від фашистів, а після закінчення війни вони повернулися до своїх домівок.

Знаними у повоєнні роки у місті були: Бельфер Михайло – директор коопторгу, його брат Юрій – голова спортивного товариства «Колос», Лівшиць Мирон – завідувач продмагом. На освітянській ниві працювали: Фукс Клара Павлівна – викладач філології, Берман Михайло Мойсейович — вчитель фізики, Гіна Йосипівна – вчителька української мови, Подошва Хава Соломонівна – вчителька німецької мови. Пам'ятають старожили і

Петра Зака (його дім зберігся по вулиці Вишневій), талановитий фармацевт, він довгий час працював зав. аптекою. Шанували в місті і сім'ю Бербаїва – власника цукерні (випускалося 4 види цукерок). Шварцман – директор цегельного заводу, Вишнівський – талановитий перукар, Фрідман – терапевт, Арон (ім'я) мав статус учасника бойових дій, Олександр Дубовський – керівник газового господарства, Ізя Бронштейн – доктор хімічних наук, Городецька Алла, брати Кац, власник млина Шоян, Табель – голова Білашівського колгоспу-мільйонера, Народецька Нелла Борисівна – бібліотекар-бібліограф, досі проживає у м. Погребищі. Та багато інших добрих порядних євреїв-погребищан я знав особисто, з цікавістю спілкувався і поважав. У 1970–2000 рр. багато родин виїхали до Ізраїля та інших країн світу».

Жахіття геноциду залишило у Погребищі гірку пам'ять – шість єврейських братських могил: на території АТП-10537, на території АТП райспоживспілки, біля Погребищенського лісництва, на єврейському кладовищі по вулиці Нагірній, біля польського кладовища по вул. Вінницькій, у сосновому урвищі по вулиці Будівельників та одиночне поховання на Леваді по вул. Кравченка.

На погребищенському кутку Левада, наприкінці вулиці Суворова, одиночна могила молодої єврейки Поліни, яку розстріляли в роки Другої Світової війни. *Із розповіді Синюченко Надії Тимофіївни, яка наприкінці 1990 років жила в тій хатині, з якої і вийшла свідомо на смерть молода жінка:* «До війни в Києві працювала дівчина Ніна з Погребищ. Вона була знайома з єврейською сім'єю – чоловіком, жінкою і їхнім маленьким хлопчиком Валентином. Коли розпочалася війна, чоловіка забрали на фронт. У Києві залишатися було небезпечно. Ніна запропонувала єврейці Поліні поїхати з нею в Погребище і там перебути важкий час. Вони приїхали в хату до рідної Ніниної сестри Палажки, яка на той час мала свою сім'ю. Жила Палажка на кутку Левада. Молода єврейка була багата, казали, що мала золото. А ще вона гарно шила на швейній машинці, яку привезла з Києва. Ніна дружила з поліцаєм, і саме вона розповіла йому про єврейку і маленького хлопчика. Старожили кутка казали, що дві сестри – Палажка і Ніна, – хотіли забрати золото, яке було у Поліни. Як хтось повідомляв, що йдуть поліцаї, єврейка ховалася. А одного разу, почувши, що йдуть поліцаї її розстрілювати, вона одягла гарне голубе плаття, розпустила довге волосся і чекала... просила, щоб сховали і доглянули трирічного хлопчика. Поліцаї вивели її, поставили на льошнику і розстріляли. Безневинно розстріляна молода жінка впала у яму. Хлопчаки-підлітки, які бігали по березі (хата ця остання у вуличці, при березі), дуже полякалися, думали, що це вже всіх будуть розстрілювати, і почали кричати і тікати. Серед хлопчаків був Кононюк Микола (діти Миколи Юрій і Наталія живуть по вулиці Кравченка, а дочка Катерина – в Києві). А потім поліцаї пішли до сусідів Насті і Федора Плюшків і заставили Федора засипати ту яму (Плюшки – батьки покійної Сущанської Марії Федорівни). Хлопчика забрала Павліченко Катерина з кутка Китлярки і віддала своїй рідній сестрі, в якій не було дітей. Прийомні батьки хлопчика Валентина виглядали, і він довгий час не знав, хто насправді були його рідні батьки. І на диво, ніхто з людей не сказав. Вчився в Києві, часто приїжджав до батьків і друзів у Погребище. Взнав син таку неочікувану трагічну новину про свою маму, коли вже був одружений і мав двоє дітей. Приїхав, прийшов до могили матері, поговорив з сусідами (сусіди садили квіти на могилці), щоб тут поставити пам'ятник і зробити огорожу, щоб не робити перепоховання. Так і зробили. Посадили ще і ялинку. Приїжджав син з сім'єю на могилу до матері по два-три рази в рік. У 2016 році Валентин помер. Величезна ялина стоїть самотньо над могилою і мовчазно спостерігає за людським життям і навколишньою природою...».

Пошук і переслідування євреїв не припинялися. Постійно містом ширилися вісті, що було знайдено чергову родину (переважно жінок і дітей), що ховалися у скиртах, полях,

посадках – їх розстрілювали на місцях, «при спробі втечі»... У Погребищі невелика група євреїв змогла прожити, переховуючись понад рік – очевидно, що їм допомагали місцеві жителі. Ось що писав німецький керівник жандармерії Бруно Мейргофер: «7 травня 1943 року о 21 годині, після отримання таємного повідомлення, із добре зробленої нори в землі у полі було вигнано 8 євреїв, тобто 3 чоловіків, 2 жінок та трьох дітей, їх усіх було розстріляно при спробі втекти. Євреї з Погребища жили в цій норі майже рік, у них не було ніякого майна, крім лахміття, в яке вони були одягнені. Поховання здійснено невідкладно на тому ж місці...».

Не багатьом євреям вдалося уникнути жорстокої розправи, частині з них допомогли врятуватися місцеві жителі – друзі, сусіди, знайомі. Серед жителів нашого Надросся 36 осіб із 17 родин удостоєні звання Праведник народів світу.

Про вартій поваги вчинок своїх рідних розповідає жителька міста Погребище Довгань Світлана Іванівна: «Від імені держави Ізраїль та єврейського народу 12 січня 1994 року офіційне звання Праведник народів світу присуджено моїм (вже покійним) бабусі Катерині Іванівні, дідові Федору Омеляновичу Черноусам і їхнім дітям – Олександрю і Марії (моїй мамі). Мамина шкільна подруга, 17-річна Хана Ревич, її мама Тойба і брат Йосиф з приходом у Погребище у липні 1941 року німців, були примусово переселені у гетто.

Євреїв планомірно знищували: у серпні 1941 року – перший розстріл в м. Погребище: біля польського кладовища розстріляли більше 20 молодих євреїв; у жовтні 1941-го розстріляно у сосновому урочищі більше двох тисяч євреїв міста Погребище та с. Новофастів; у травні 1942-го знову масовий розстріл біля цегельні міста (теперішня територія автопарку).

В кінці червня 1942 року до Хани Ревич дійшли чутки, що німці та їхні поплічники планують останню «акцію» в гетто, що мало б означати остаточне знищення його жителів. Дізнавшись про це, Ревичі зуміли втекти з гетто. Вони відразу рушили до будинку моїх Черноусів, мама і Хана товаришували і наша сім'я тепло прийняла трьох втікачів у своєму домі. Малюючи в уяві шлях від гетто до нашого дому, досі страшно і моторошно: це відрізок прямого шляху аж раптом метрів 400—500, усе як на долонці... Переховували біженців на горищі, але місце було надто небезпечним, тож через деякий час Ревичі вирішили спробувати знайти надійніше укриття. Пошуки нової схованки тривали до серпня — доводилося ночувати в полях, у знайомих. Якийсь період родина жила у Хоменків, Воловиків.

Адже війна була спільною бідою для кожної людини, родини, які залишилися сам на сам з жахливою реальністю винищення. Страшне випробування поріднило наші сім'ї, моя родина підтримувала зв'язки з родиною Хани Ревич багато років. Після війни вони оселилися в Києві. Вже після смерті Тойби, Йосиф виїхав до Сполучених Штатів, а Хана емігрувала до Ізраїлю.

Все життя бабуся і батьки ходили доглядати і вшановувати пам'ять невинно убієнних на величезну могилу у сосновому урвищі. Я з маленької пам'ятаю ці походи, часто брала в них участь, допомагала батькам впорядковувати поховання. Назавжди запам'яталося, як бабця Катя посадила мене до себе на коліна і розповіла, чому та могила ТАКА ВЕЛИКА...».

Це лише кілька епізодів з історій представників єврейської національності на території нашого містечка. Насправді сторіночок цих дуже багато: життя, страждання, виживання і загибелі. Впорядкування такої інформації проводиться бібліотекою системно. Це і вивчення архівних документів, і моніторинг матеріалів у ЗМІ, і збір спогадів нащадків очевидців методами усної історичних досліджень. Бо має бути вічною ПАМ'ЯТЬ...

Джерела

1. Вєсь Південно-Західний край: довідкова та адресна книга по Київській, Подільській та Волинській губерніях. Друкарня Л. М. Фіша та П. Є. Вольфсона, 1913. – С. 489–490.

2. Єврейська енциклопедія Брокгауза та Єфрона (1906–1913 pp.);
3. Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку ХХ ст.: матеріали наук. конф. 24–25 вересня 2015 р. / Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. – 640 с.: іл.
4. Перепис населення Російської імперії 1897 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org
5. Стаття «Погребище» у вид. «Електронна єврейська енциклопедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eleven.co.il

УДК 94(477.44)"1941/1945":341.485(=214.58)

ДОЛЯ РОМСЬКОЇ РОДИНИ НА ТЛІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Л. С. Бадрак

В статті подано свідчення ромів, які проживають у селі Гущинці Іванівської ТГ Вінницької області про долю ромської родини під час Другої світової війни.

Ключові слова: *Геноцид ромів, Друга світова війна, усна історія, спогади.*

The article presents the testimony of roma living in the village Gushchyntsi, Vinnytsia region, about the fate of the roma family during the Second World War.

Key words: *Genocide of roma, World War II, oral history, memories.*

На території України під час німецької окупації 1941–1944 років в період Другої світової війни було вбито понад мільйон єврейських та ромських дітей, жінок та чоловіків. Вони поховані в місцях масових розстрілів. В рамках Міжнародного проекту «Захистимо пам'ять», що має на меті облаштувати місця забутих масових поховань євреїв та ромів, а також створити поруч з ними місця пам'яті та інформації для того, аби зберегти пам'ять про жертв майбутніх поколінь було здійснено записи усноісторичних свідчень ромів, що мешкають у селах Глущинці Іванівської ТГ.

Усього під час Другої світової війни в каральних акціях окупаційного режиму в Україні було знищено близько 19–20 тис. осіб ромської національності, проте немає даних про загиблих у зонах бойових дій наступальних операцій, на примусових роботах, у таборах-гетто тощо. Загалом на території України існує понад дві тисячі місць поховань жертв масових убивств ромів [1]. На увічнення пам'яті депортованих і страчених представників циганського етносу 2 серпня в Україні на державному рівні відзначається Міжнародний день голокосту ромів.

...Ішов 1953 рік. В мальовниче село Гущинці, що розташувалося продовж річки Південний Буг, одного літнього вечора заїхали шатрами цигани. Табір розташувався неподалік лісу біля озера, що звалось «Джуринське». Розклавши вогонь, цигани невеликими групами сиділи й грілися біля нього. Шатра з обозами були встановлені не далеко одне від одного. По шатру можна було визначити господаря. Старенький обоз і невеличке шатро вказувало на небагатого цигана. А чи багато було заможних в такому таборі? Яких нічим не відрізниш один від другого. Це були зібрані цигани, кожен зі своєю сім'єю. Зустрівшись не так давно, чимось прив'язавшись один до другого, вони об'єднались в один великий табір, проводили разом мандрівні дні та ночі, а за ними йшли тижні, місяці та роки.

В одному такому шатрі розташувався поважний циган Василь Набаранчук. Цигани цінили його і поважали, а слово його було законом для всіх. Жінка Текля, була невеликого зросту, але гарна і горда циганка. Любила одягати на себе все найцініше, що в неї було: срібні сережки, намисто, каблучки. На ній завжди була барвиста спідниця, яскрава кофта та

обов'язково гарний фартух. Кожного ранку вона брала з собою дітей та жінок й направлялася у сусіднє село, щоб погадати, кинути на карти і взяти за це їжу або гроші.

Не далеко від шатра Василя стояло шатро молодшого брата Арсена. Йому на ту пору було років тридцять сім. Він красенем з густим чорним волоссям та гарними вусами, грав на семиструнній гітарі, а в танцях йому не було рівних. Не одна циганка «сушила», по ньому голову, та й місцеві жінки та дівчата заглядались на нього. Бувало і таке, що запрошували Арсена на весілля чи якесь свято, щоб тільки подивитись, як циган танцює. Розсували на столі посуду, і дозволяли йому танцювати. Він майже літав в повітрі й танцював так, що ні одна чарка не розхлюпувалася на столі. А ще Арсен вмів шити упряж для коней, ніхто з циган не вмів так гарно пов'язати пішорку чи обродь, і мав за це гарні гроші, міняв в колгоспі на зерно чи олію, навіть вимінював гарних коней, а в конях краще за нього ніхто не розумівся.

Якось приїхав ще один табір із західної України. І там Арсен побачив молоду красуню-циганку Надію. Вона була молодша за нього на сімнадцять років. Але перед її красою він не міг встояти, і невдовзі прийшов сватати жінку. Батько був не проти і віддав дочку в табір Василя.

В таборі в окремому шатрі жила мати Василя і Арсена – Ганна, красива, біла циганка. Біля неї було ще дві доньки-красуні – Катя та Мариня. Була ще одна старша дочка – Санька, її в сорок першому році було розстріляно в Києві в Бабиному яру разом з дітьми та чоловіком. За розповідями, у тому клятому році їх табір кочував на Київщині. Німці зловили Василя, його сестру з сім'єю та ще одного цигана і поставили біля краю ями. Першими розстріляли Саньку з дітьми та чоловіком, а коли черга дійшла до них, то Василь і його товариш з переляку заспівали циганську пісню, да так голосно, що німці відпустили їх. Так вони врятувалися. І табір, який стояв далеко від Києва, поїхав на Поділля.

Періодично табір залишав село Гущинці, а через деякий час знов повертався. Йшов рік за роком. Післявоєнні роки були важкі. Бувало, що і не доїдали, і замерзали у шатрах холодною осінню. Сподобалося село Гущинці циганам, навкруги ліс, річка і до ярмарку не далеко в сусіднє село Янів (Іванів) їхати близько двох кілометрів. А тут і закон вийшов у 1956 році про осіле життя мандруючих циган.

Зимом, цигани наймали хати, хоча тоді було голодно і холодно, але люди мирилися з ними і не боялися їх, а ті ділилися з господарями добутими харчами.

Люди прийняли циган, ніхто їх не боявся, місцеві діти прибігали гратися з ними. А з часом голова сільради виділив ділянки для побудови будинків біля лісу. Першим побудував будинок Василь з Теклею, на ту пору в них вже було п'ятеро дітей, потім Арсен з Надією, було троє дітей у них на той час, тоді сестра Катерина з чоловіком Василем і трьома дітьми, пізніше приїхав циган Петро (Бурла) з Палажкою та з ними семеро дітей, поодаль Митька (Пуцой) з Галею, і вісім дітей їхні. У найменшій хатинці жила циганка Донька, в неї не було чоловіка і вона побудувала хатинку з лози і глини.

Будинки були невеликі, але всім вистачало місця, в них було завжди людно і весело. Пізніше приїхали ще декілька сімей, в кого не було хати, наймали, йшли по квартирах. Діти підростали, ходили в школу разом з українськими дітьми. Старші працювали в цегельному заводі, який був у селі Гущинці.

У 1956 році вийшов Указ Верховної ради СРСР про прилучення до праці циган, які займаються бродяжництвом. Прочитавши наказ роми вибирали місце для постійного проживання. Одні чоловіки пропонували рухатися далі, інші – повернутися назад. Більшістю вирішила залишитися в селі Гущинці тим паче, що на дворі уже була осінь. Тут отримали земельні ділянки, для подальшого будівництва будинків для проживання.

У сусідньому селі Янів (нині Іванів) щосуботи збирався великий ярмарок. Цигани полюбили їздити на нього. Вечорами збиралися в одну хату, слухали розповіді старих циган про війну, яка чорним крилом зачепила багато сімей.

Арсенова жінка Надія розповідала як у 1942 році сім'я її батька Степана та Хелени (вона була з польських циган) працювала в західній Україні на торф'яниках, копали торф. А там було багато циган, які приїхали на роботу, або були проїздом, і німці зігнали всіх до ями. Маленькі діти Степана (тоді Надії було 8 років), стали плакати та просити батька, щоб поговорив з німцями, а він знав німецьку мову. Коли німець його вислухав, і спитав чи правда, що ця сім'я працювала на торф'яниках, то махнув у бік Степанової сім'ї з криком «Цурюк». «До сьогоднішнього дня я не знаю, чому над нами змилювались нацисти, адже ми однією ногою стояли поряд смерті. Але на все воля Божа. Важко працювали на торф'яниках з ранку до ночі не тільки батьки, а й діти. Саме головне те, що ми залишилися живі»(зі спогадів).

Як вижити при німецькій владі? Це запитання мучило всіх людей до кого прийшла війна. У душі закрадалися думки, шукати кращої долі і друга думка накочувалася – ні-ні, потрібно зачекати. Піймають на дорозі, то розстріляють, а можуть відправити в табір трудового призначення. Тоді навіки розлучать з дітьми.

Деякі цигани кочували, і новини, які вони залишали наступним групам ромів, були не втішні. Це зараз телефон, інтернет, а тоді тільки «циганське радіо». Проходячи дорогами цигани залишали позначки, за якими наступна група могла прочитати, який табір пройшов, в якому напрямку рухається, скільки в них дітей, чоловіків та жінок. В якому напрямку можна рухатися далі, в які села можна заходити, а які краще минути. «Батько бачив ті позначки і навчав нас дітей, щоб ми могли прочитати, щоб ми знали останні циганські новини. Інколи вони рятували життя табору. Повертатися назад до Польщі було не безпечно, хоч ми польські цигани. Все більше закрадалася думка рухатися на схід та залишитися в Україні. Якби вони були з дружиною у двох, то пробралися б в більш спокійні місця, а так восьмеро дітей, тут тихо не пройдеш. Потрібно змиритися з становищем і чекати закінчення війни, або слушної нагоди» (зі спогадів).

Після закінчення Другої світової війни табір вирушив у дорогу. Йшли довго з довгими зупинками. Придивлялися до людей та їхніх звичаїв. Усюди в селах та містах була розруха зовсім мало чоловіків, а чоловічі руки були дуже потрібні – зробити сапу, серп, нагострити ножі, підкувати коня та інше. А жінки тим часом ходили по селі – ворожити місцевим жителям. Остання зупинка була біля річки Південний Буг в селі Гущинці.

За статистичними даними на території Вінницької області проживає близько 1400 ромів. В місті Вінниці – 30-35 сімей, в селі Гущинці – 15 сімей, в Іванові – близько 20 сімей. Старі цигани ще дотримуються своїх звичаїв, а молодь вже не так, вони стараються йти в ногу з сучасним життям.

Немає вже ні Василя з Теклею, ні Арсентія з Надією, вже і деяких їх дітей немає. Але кожен рік навесні після Пасхи Христової приходять на могилки спочилих, щоб заказати панахиду та пом'янути їх. Неподалік цвинтаря у лісочку, стелять поминальні столи та згадують розповіді дідів та батьків про далекі мандри з шатрами, які тривожать та щемлять душу. І знову чуються такі далекі, але такі близькі серцю, відголос табору, який відходить у небо.

Свідчення надані Марценкевич Іваном Арсентійовичем та Марценкевич Ольгою Анатолівною бібліотекарю Іванівської спеціальної школи Бадрак Людмилі Степанівні 12 липня 2019 році в селі Гущинці.

Використанні джерела

1. Олександр Ляпін. «Голокост від куль»: як нищили євреїв і ромів за часів німецької окупації //Укрінформ – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2761322-golokost-vid-kul-ak-nisili-evreiv-i-romiv-zacisiv-nimeckoi-okupacii.html> (дата звернення: 15.08.2022).

УДК 94(477)"2022"(47.53)

ПРОЄКТ «24 ІСТОРІЇ ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО»

Олеся Шуткевич (м. Вінниця)

У статті представлено проєкт «24 історії після 24 лютого», в результаті якого підготовлено відео збірку, яка об'єднала історії жінок і дівчат, котрі жили в Маріуполі, Харкові, окупованому Донбасі.

Ключові слова: *війна, військова агресія Росії, внутрішньо переміщені особи, поведінка, відчуття, фіксація, опитування, громадська організація «Вісь».*

The article presents the project "24 stories after February 24", as a result in which the video collection was prepared, which combined the stories of women and girls who lived in Mariupol, Kharkiv, occupied Donbas.

Key words: *war, military aggression of Russia, internally displaced persons, behavior, feelings, fixation, survey, public organization "Vis".*

Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало шоком та несподіванкою для багатьох. Зараз ще складно оцінити ступінь болю, горя, людських трагедій, сліз, втрат, бо рана у кожного і кожної з нас сочиться і болить. Але не проговорити, не записати і не зафіксувати пережите також не можна, бо пам'ять має здатність стиратися, чи трансформуватися. Відтак ідея зафіксувати спогади і думки жінок з числа ВПО народилася під час одного з візитів до Громадської організації «ВІСЬ», яка надавала гуманітарну допомогу внутрішньо переміщеним жінкам. При зустрічах більшість з них ділилися пережитим, яке сколихувало і довго не давало заспокоїтися. З почутих лише за один день розповідей можна було б сформувати пам'ятник усьому тому, через що пройшли українські родини, втікаючи від війни. І він знайшов своє відображення у проєкті «24 історії після 24 лютого», який дозволив через особисті історії розказати про те, що переживає українська жінка, залишаючи свою родину, домівку, рідне місто.

Зберегти пам'ять і не дати їй трансформуватися під впливом нових обставин та часу – це було головне завдання, відтак ми не стали чекати і у якійсь мірі спеціально розпочали роботу тоді, коли рани ще були свіжі, а потік переселенців до Вінниці ледь збавив темп. Героїні знаходилися самі. Не було жодного відбору: жінки приходили по допомогу, у розмові їм пропонували взяти участь у проєкті і записати на відео свої спогади. Більшість погоджувалися одразу, дехто казав, що треба подумати, і поверталися через день, чи два. Були й такі, які відмовлялися, бо не готові до діалогу. Адже вийти на контакт і розказати про те, що болить, це велика робота над собою, яка під силу не всім. Переважна емоція у більшості героїнь – це біль втрати, страх невідомості, знищення власних кордонів і примусовість – «змушена була виїхати задля безпеки дитини». Попри очевидну різницю в стилі та манері кожної жінки, було те, що мимоволі об'єднувало всіх героїнь: тексти наповнювалися риторичними запитаннями, на які й досі немає відповідей: Чому це сталося з

нами? Коли все це закінчиться? Чи ми повернемося додому? Чи буде їм куди і задля чого повертатися? Як жити далі?..

Усі розмови будувалися за одним принципом і типовими запитаннями. Але досить часто героїні самі ставили перед собою запитання і давали на них відповіді. Я просто починала говорити, вмикала відеозапис на своєму мобільному телефоні і слухала, час від часу корегуючи розмову у потрібне русло. За два місяці літа усі 24 історії були записані. Потім почалася робота з відзнятим матеріалом. Тексти переклали та англійську мову волонтерки (Альона Швагер, Наргіза Шкроботько, Дар'я Пивоварова, Анастасія Пивоварова, Аліка Ахвледіані, Анна Кудрінова, Віра Репчук). Монтажем і накладенням субтитрів займався Олександр Юдін. А координувала процес голова Громадської організації «ВІСЬ» Світлана Дубина.

Командна робота дозволила сформувану відео збірку, яка об'єднала історії жінок і дівчат, котрі жили в блокадному Маріуполі, гарячому від обстрілів Харкові, чи окупованому Донбасі. У деяких героїнь більше немає дому, немає куди повертатися, у більшості – залишається страх зайти у власну оселю, чи повернутися в рідне, але вже зруйноване місто. Усі вони різні, але такі наративи дозволяють донести суспільству в Україні і з-за кордоном, що саме довелося пережити жінкам в окупації, як вони знайшли у собі сили рухатися далі, дбати про дітей, рідних, шукати роботу і нести цей статус «внутрішньо переміщеної особи» у рідній країні. Водночас це історії про жінок, які знайшли сміливість, мотивацію і внутрішній ресурс для самовідновлення і самонаповнення. Вони поки що не знають, яким буде їхнє завтра, але на 100 % переконані, що хочуть жити під українським прапором.

«24 історії після 24 лютого» – це не про страждання, але про страшні історії. Не про військові злочини, але з особливими деталями. Не про окремих жінок, які змушені були переїхати, а про всіх нас разом узятих: сестер, матерів, доньок. Це історії про нас – подруг і знайомих з різних куточків України – від Львова до Маріуполя.

Відео-матеріали знято завдяки гранту, що виконує Громадська організація ВІСЬ м. Вінниця за підтримки Український Жіночий Фонд / Ukrainian Women's Fund. Відповідальність за зміст інформації несе Вінницька громадська організація «Інформаційно-Просвітницький Центр «ВІСЬ». Представлена інформація не завжди відображає погляди УЖФ.

Усна історія в бібліотечному просторі

УДК 027.53(477.44-25):94(093)

БІБЛІОТЕКИ ВІННИЧЧИНИ: ДОСВІД УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Г. М. Слотюк

У статті подано інформацію про досвід усноісторичних досліджень у практиці роботи бібліотек Вінниччини.

Ключові слова: усна історія, усноісторичні дослідження, бібліотеки, фонд усних свідчень, вебсайт, бібліотечні проекти.

The article provides information about the experience of oral history research in the practice in the libraries of Vinnytsia.

Key words: oral history, oral history research, libraries, fund of oral testimonies, website, library projects.

Сьогодні книгозбірні – це інформаційні, соціокультурні заклади, що роблять вагомий внесок у розвиток українського державотворення, сприяють розбудові громадянського суспільства, швидко реагують на виклики, трансформуючи свою діяльність. Після повномасштабного вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 року бібліотеки стали волонтерськими центрами, хабами цифрової освіти, місцем для об'єднання переселенців та організації допомоги військовим.

Бібліотеки активно впроваджують і використовують інформаційні технології, розробляють і втілюють інноваційні проекти, що стають інструментом для розуміння нової ролі бібліотеки як соціального інституту в соціокультурній інфраструктурі. Вони як багатофункціональні культурні заклади активно працюють за різними напрямками, зокрема й запозиченими із суміжних сфер знань. У зв'язку з цим відбувається переосмислення ролі й місця бібліотечно-інформаційної діяльності в задоволенні потреб і запитів користувачів.

Бібліотеки стають місцем не лише збору, систематизації, зберігання результатів наукових усноісторичних досліджень і надання доступу до них, а й місцем, де кожна людина може бути почутою, а її розповідь – зафіксована й збережена для майбутніх поколінь як ресурс для подальшого аналізу. Усна історія стає все більш популярним методом документування й вивчення минулого [1, 3].

Бібліотеки Вінниччини системно працюють з усноісторичними дослідженнями. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека з 2014 року провела чотири міжнародних науково-практичних конференції, що концентрували увагу на питаннях усноісторичних досліджень – «Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності» (2014 р.), «Усноісторичні дослідження: сучасні тенденції, напрямки та перспективи» (2016 р.), «Усна історія: теорія, метод, джерело» (2018 р.), «Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі» (2020 р.) [4, 5, 6, 7]. На форумах розглядали теоретичні засади усноісторичних досліджень та практичні здобутки науковців, бібліотечних працівників, фахівців з архівної та музейної справи.

Працівники бібліотек області неодноразово брали участь у спеціально організованих тренінгових навчаннях з усної історії. У 2019 році ознайомилися з польським досвідом

організації збору й архівування усноісторичних свідчень у рамках навчального візиту «Усна історія та громадська архівістика» програми «Study Tours to Poland», яку реалізує Фонд «Лідери змін» за фінансової підтримки Польсько-Американського Фонду Свободи. Навчання в Польщі проводили представники Фундації «Добра Воля» (керівник А. Добошевська), які мають значний досвід у проведенні досліджень з використанням методу усної історії [2].

У 2021 році брали участь у роботі семінару-тренінгу «Усна історія: теорія і практика. Можливості бібліотек у долученні до створення усної історії» (тренер Тетяна Ковтунович, зав. сектору обліку та збереження усних джерел Управління інституційного забезпечення політики національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті).

З 2018 року обласна книгозбірня працює в рамках проекту «Голоси живої історії». На самому початку це був проєкт зі створення усноісторичної джерельної бази «свіжих / гарячих» спогадів про події новітньої історії України, що передбачав збір свідчень учасників та очевидців (вінничан) Революції Гідності, подій, що відбувалися в зоні операції Об'єднаних сил (ООС (до травня 2018 року – антитерористична операція (АТО)), життєвих історій внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у Вінницькій області та волонтерів. Зібрано понад 100 записів: інтерв'ю, спогадів, розповідей. Задля якісної систематизації й надання оперативного доступу до зібрання виокремлено Фонд усних свідчень та створено електронну базу даних «Усна історія». Для збереження інформації про учасників бойових дій біографічні дані та самі інтерв'ю за їхньою згодою можуть бути оприлюднені через 10 років.

Згодом було розширено тематику записів, адже учасники проєкту прагнули встигнути записати розповіді найстарших людей – свідків Другої світової війни, Голодомору 1946–1947 років і післявоєнного радянського повсякдення. Додатково оцифровували фотографії, документи, листи тощо.

У 2020–2021 рр. група бібліотечних працівників долучалася до загальноукраїнського проєкту «Голоси. Свідчення про Голокост в Україні», започаткованого Благодійною організацією «БФ Меморіал Голокосту “Бабин Яр”».

Зіткнулися з різного роду викликами, зокрема через пандемію коронавірусної хвороби 2020–2021 рр. потенційні оповідачі відмовлялися від інтерв'ювання, іноді вдавалося здійснювати записи лише телефонних розмов. Непростим завданням для інтерв'юєрів є вміння розговорити співрозмовників. Після кількох записів з учасниками бойових дій та переселенцями стало очевидним, що для оповідачів інтерв'ю є певного роду психологічним розвантаженням, адже їм потрібно виговоритися й позбутися наболілого. Старшим людям бракує спілкування, вони хочуть більше уваги й шани, часто розповіді є досить тривалими, проте уважне слухання й співпереживання допомагають глибше зрозуміти оповідача.

Важливість усноісторичних свідчень як таких, що дають змогу почути про епоху живим голосом очевидця подій, розуміють колеги з бібліотек Вінниччини. Це свідчення, що стають неоціненною джерельною базою для науковців майбутнього, які зможуть усвідомити й проаналізувати історичні події через призму сприйняття конкретної людини, учасника подій.

Актуальним залишається питання щодо архівування й оприлюднення архівів інтерв'ю в мережі «Інтернет», зокрема на спеціально створених ресурсах. З метою збереження / архівування оригінальних джерельних записів свідків та надання доступу до зібраних колекцій усноісторичних свідчень Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека створила окремий вебсайт «Голоси живої історії».

Тематично спогади-інтерв'ю стосуються сторінок української історії – «Голодомор 1932–1933 рр.», «Репресії», «Друга світова війна», «Післявоєнний період (відбудова)», «Голодомор 1946–1947 рр.», «Відлига», «Українське дисидентство», «Російсько-афганська війна», «Чорнобиль в долях вінничан», «Перебудова. Розпад СРСР», «Незалежна Україна.

Національне відродження», «Помаранчева революція», «Майдан (2013–2014 рр.). Революція Гідності», «Російсько-українська війна». Окремі колекції поділятимуться на підтеми.

На вебсайті розміщуємо публічну інформацію про оповідача, його прізвище, ім'я та по батькові, фото, короткі біографічні відомості, опис запису, відео-, аудіозапис, транскрипт запису та інші матеріали (скан-копії фотографій, документів тощо).

Пошук здійснюватиметься за темами колекцій, ключовими словами, місцем подій, прізвищами людей та назвами організацій, що згадуються в інтерв'ю.

Матеріали науково-практичних конференцій доступні на вебсайті. Передбачена можливість переходу до електронної бази даних «Усна історія», де наявна систематизована інформація про всі інтерв'ю, що є у фонді бібліотеки.

Вебсайт слугуватиме платформою для співробітництва фахівців різних галузей, що планують працювати з таким інструментом вивчення минулого й сьогодення, як усна історія. Науковці, історики, учителі зможуть надалі використовувати зібрання для досліджень, демонстрації уривків відео- та аудіозаписів під час проведення уроків з історії України, реалізації культурологічних проєктів тощо.

Бібліотекарі області активно підхопили ідею щодо збору усної історичних свідчень, розробили власні проєкти.

Публічна бібліотека Крижопільської селищної ради наразі збирає усні історії внутрішньо переміщених осіб, які оселилися в громаді після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Бібліотека для них стала місцем сили, місцем зустрічі та місцем, де їх почули, об'єднали й допомогли.

Працівники публічної бібліотеки Погребищенської міської ради зібрали свідчення про Голокост єврейської громади свого містечка в роки Другої світової війни. Усними історіями поділилися свідки тих трагічних подій та члени родин Праведників народів світу. Збором свідчень про Голокост на території Вінницької області займаються бібліотекарі в Тульчинському, Хмільницькому районах.

Бібліотека ВДПУ імені Михайла Коцюбинського збирає й архівує свідчення, що доповнюють сторінки історії закладу.

Літинська публічна бібліотека кілька років збирає усні історії переселенців, учасників російсько-української війни та свідчення про радянське повсякдення.

Публічна бібліотека Вороновицької селищної ради займається збором усних свідчень про долю євреїв, які проживали на території селища й були знищені під час Другої світової війни, та про репресованих радянською владою мешканців громади.

Заслуговує на увагу краєзнавчий проєкт «Перлини рідного краю», підготовлений Бершадською бібліотекою. У його рамках записано усні історії старожилів населених пунктів територіальної громади про цікаві події, знакові місця, топонімічні та гідронімічні народні назви місцин і пов'язані з ними легенди. З метою збору й збереження легенд, переказів, народних піснеспівів, етнорецептів та для забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до культури та історії рідного краю створено своєрідний цифровий архів легенд, звичаїв та традицій Бершадщини.

Цікавими є авторські проєкти. Наприклад, бібліотекар КЗ «Іванівська спеціальна школа» Вінницької обласної Ради Бадрак Людмила Степанівна багато років працює над темою Голокосту єврейського та ромського народів, збирає свідчення жителів свого рідного села.

Бібліограф-краєзнавець бібліотеки для дорослих Хмільницької міської ради Михалиця Оксана Анатоліївна реалізувала проєкт «Некрополі Хмільника» за спогадами старожилів.

Значну увагу пошуковій роботі приділяє Юрчишина Ольга Анатоліївна, завідувачка сектору краєзнавчих видань Наукової бібліотеки Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова. Вона за допомогою методу усної історії розкриває невідомі сторінки біографій непересічних особистостей краю.

Бібліотекарі області збирають усноісторичні дослідження, наративи та інтерв'ю для фіксації «гарячих» подій сучасної історії – російсько-української війни, починаючи з 2014 року, Майдану, Революції Гідності та записують розповіді внутрішньо переміщених осіб, волонтерів.

Через суб'єктивні переживання окремої людини сприйняття історичних подій стають ближчим та зрозумілішим. Бібліотека трансформується в осередок популяризації методу усної історії, місце психологічного розвантаження та формування джерельної бази для подальших історичних та краєзнавчих досліджень.

Перелік посилань

1. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Київ : Ніка-Центр, 2013. 183 с.
2. Слотюк Г. М. Навчальний візит «Усна історія та громадська архівістика»: враження учасника за польовими нотатками. Бібл. планета. 2019. № 3 (липень – вересень). С. 26–28.
3. Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть : зб. наук. пр. / за наук. ред. докторки іст. наук Г. Грінченко. Київ : АРТ КНИГА, 2021. 352 с.
4. Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності [Електронний ресурс] : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. 21–22 жовт. 2014 р., м. Вінниця / Упр. культури і туризму Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, Вінниц. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. працівників, Асоц. б-к Вінниччини. Електрон. текст. дані. Вінниця, 2015. 294 с. URL: <https://library.vn.ua/e-library/katalog/materiali-iv-mizhnarodnoi-naukovo-praktichnoi-konferenczii> (дата звернення: 15.09.2022).
5. Усноісторичні дослідження: сучасні тенденції, напрямки та перспективи : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт. 2016 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, каф. історії і культури України ф-ту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського, Держ. архів Вінниц. обл., КВНЗ «Вінниц. акад. неперерв. освіти», Обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України, Асоц. б-к Вінниччини, Вінниц. іст. т-во. Вінниця, 2016. 160 с. Електрон. версія. URL: <https://library.vn.ua/e-library/katalog/usnoistorichni-doslidzhennya-suchasni-tendenczii> (дата звернення: 15.09.2022).
6. Усна історія: теорія, метод, джерело : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–26 жовт. 2018 р., м. Вінниця / Департамент інформ. діяльності та комунікацій з громадськістю Вінниц. облдержадмін., Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». Вінниця, 2018. 148 с. Електрон. версія. URL: <https://library.vn.ua/e-library/katalog/usna-istoriya-teoriya-metod-dzherelo> (дата звернення: 15.09.2022).
7. Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. 29–30 жовт. 2020 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Вінниця, 2021. 200 с. Електрон. версія. URL: <https://library.vn.ua/e-library/katalog/materiali-vii-mizhnarodnoi-naukovo-praktichnoi-konferenczii> (дата звернення: 15.09.2022).

**ЕЛЕКТРОННА БАЗА ДАНИХ «УСНА ІСТОРІЯ»
ТА ФОНД УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЯК СКЛАДОВІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ**

О. Ю. Антонюк

Висвітлено діяльність Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки з організації усноісторичних досліджень зокрема електронну базу даних «Усна історія» та фонд усноісторичних досліджень.

Ключові слова: усна історія, електронна база даних, Вінницька ОУНБ.

The Vinnytsia Regional Universal Scientific Library takes an active part on the organization of oral history research in particular electronic database «Oral History», oral history research fund.

Key words: oral history, electronic database, Vinnytsia Regional Universal Scientific Library.

Сьогодні усна історія не є самостійною дисципліною, це метод дослідження, який використовується для вивчення конкретного історичного явища, учасники та свідки якого ще живі та дозволяє вивчати різноманітні аспекти соціального буття людини та суспільства. Усна історія є одним із найпоширеніших методів у різних гуманітарних науках.

Темі становлення та розвитку усної історії, теоретичним, методологічним, прикладним питанням, проблемі пам'яті в дослідженнях істориків, усноісторичних проєктів, напрацювань різних інституцій в Україні присвячено багато праць науковців і практиків України. Дослідниця Тетяна Привалко вказує на те, що зібрані в Україні усні свідчення зберігаються переважно у своїх утворювачів: закладах освіти, наукових інститутах, меморіальних установах, бібліотеках, гуртках, громадських та приватних зібраннях. За невеликим винятком усні свідчення не входять до фондів центральних державних архівів України й лише почасти вони відклалися в державних архівах областей [4, с. 87–89].

У регіональному аспекті досвід усноісторичних досліджень з практики роботи Вінницької ОУНБ відображена у статтях О. Ю. Антонюк [1], Н. І. Морозової [3], Г. М. Слотюк [5, 6, 7, 8]. Основні тенденції та перспективи вивчення мови повсякдення у контексті усноісторичних досліджень в результаті здійснення проєкту «Голоси живої історії» з використанням вибіркового контент-аналізу висвітлила у своєму дослідженні Н. М. Крисько [2]. Натомість у цих публікаціях частково розкрито електронну базу даних «Усна історія».

Метою дослідження є особливості досвіду створення електронної бази даних «Усна історія» та фонду усноісторичних досліджень представленої на сайті Вінницької ОУНБ та її інтеграції в подальшому в інформаційний ресурс – вебсайт «Голоси живої історії» в електронній формі та надання до нього багатоаспектного доступу, визначення шляхів розширення спектру тем зі збору усних свідчень та їх фіксацій.

Поряд із проведенням представницьких наукових форумів вагоме наукове та суспільне значення усної історії засвідчує процес її інституалізації, позначений появою відповідних фахових осередків. Однією з перших інституцій на Вінниччині, що визначила усну історію, усноісторичні дослідження як пріоритетний напрям своєї наукової діяльності, стала Вінницька ОУНБ. Починаючи із 2014 р. на базі Вінницької ОУНБ було проведено чотири міжнародних науково-практичних конференцій – «Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності» (2014 р.), «Усноісторичні дослідження: сучасні тенденції, напрямки

та перспективи» (2016 р.), «Усна історія: теорія, метод, джерело» (2018 р.), «Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі» (2020). За ці роки проведення наукових форумів, розуміючи важливість та доцільність обраного напрямку Вінницька ОУНБ продемонструвала можливість здійснення регіональних усноісторичних досліджень як теоретичних та методичних розробок галузі, роботи із джерелами, збереження, аналізу й оприлюднення результатів дослідження.

Впродовж останніх років теми Революції Гідності та російсько-української війни залишаються найактуальнішими та найзатребуванішими в українському публічному просторі. Впродовж 2018–2019 рр. співробітниками Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки реалізовано проєкт «Голоси живої історії». Метою проєкту було опрацювання усноісторичних свідчень місцевих учасників і очевидців Революції Гідності, подій, що відбуваються у зоні АТО (ООС), та історій внутрішньо переміщених осіб. До роботи долучилися працівники бібліотек Вінниччини, науковці, фахівці освітніх установ, архівів, музеїв. Під час роботи над проєктом записано більше сотні свідчень, які враховували вік, освіту та соціальний статус респондентів, тому записані свідчення були цінним матеріалом. Згодом тематика записів розширилася. Своїми спогадами поділилися свідки Другої світової війни, оstarбайтери, свідки Голодомору 1946–1947 років та післявоєнного радянського повсякдення.

Для формування масиву усних свідчень максимального відображення в них інформації необхідно врахувати деякі загальні підходи, питання методики та техніки роботи. Слід звернути увагу та ознайомитися з досвідом, який дослідники власне презентують у цій сфері: методика та техніка фіксації розповіді, розшифрування інтерв'ю, інтерпретації здобутої інформації, збереження та доступ.

На базі відділу краєзнавства було створено фонд усноісторичних досліджень, що має наукову та історико-культурну цінність та є джерельною базою для наукових, історико-біографічних, краєзнавчих досліджень. Документи із фонду підлягають науковій обробці: систематизації, бібліографічному опису та відображенню у довідково-бібліографічному апараті бібліотеки – електронній базі даних «Усна історія».

Метою створення бази є збереження та відкритий доступ для дослідників, усіх зацікавлених в усноісторичних свідченнях. Матеріали можуть використовуватися у меморіальних заходах, просвітницькій діяльності, наукових дослідженнях та історичній документалістиці. Розширене використання цього типу джерел стане вкрай важливим у вивченні регіональної історії як Вінниччини, так і інших міст.

База даних включає цифровий запис усіх інтерв'ю, транскрипції та скановані зображення документів і світлин. Ці взаємопов'язані файли відкриті для доступу та миттєвого пошуку користувачам Інтернет-простору. Існує можливість здійснювати пошук за ключовим словом чи прізвищем.

Для забезпечення якісних пошукових потреб користувачів у ресурсі було створено авторитетний файл предметних рубрик, що передбачає широкий спектр можливостей як для каталогізаторів у процесі предметизації документів так і для користувачів під час тематичного пошуку. Наявність повноцінного списку предметних рубрик і надання до нього доступу полегшує користувачам пошук у базі, робить її більш організованою, спрямовану та ефективну.

Наразі електронна база «Усна історія» вміщує 119 записів: інтерв'ю, спогадів, розповідей.

Фокусування науковців, дослідників на трагічних подіях сучасної української історії є актуальним та водночас ризикованими, адже в даному випадку ми не дотримуємося терміну

давності, не можемо бути нейтральними емоційно, не маємо часу на те, щоб дочекатися суспільного осмислення подій. Реалізуючи усноісторичні проєкти, ми записуємо спогади учасників або очевидців подій безпосередньо після події або через невеликий проміжок часу. З одного боку, це дає можливість зафіксувати життєві історії, з яких час ще не стер болісні спогади, ще не встигли сформуватися суспільно-політичні стереотипи сприйняття подій, з іншого – свіжі травми іноді ускладнюють розмову інтерв'юера та оповідача, наголошує науковець Тетяна Цимбал [9, с. 32–35].

Сьогодення наше нині затьмарене війною. З вторгненням росії в Україну вкрай важливий голос кожного щоби поширити правду про російські військові злочини щодо українців та його фіксації.

Зважаючи на вище викладене, пропонуємо й надалі вдосконалювати процес формування електронної бази даних «Усна історія», розширюючи спектр усноісторичних досліджень; ділитися досвідом серед споживачів інформації на наукових форумах, конференціях, семінарах, круглих столах тощо.

Джерела та література

1. Антонюк О. Електронні бібліографічні ресурси регіональної наукової бібліотеки. Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : зб. матеріалів Четвертої міжнар. наук. конф., м. Київ, 20–22 трав. 2021 р. / упоряд. М. М. Цілина. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2021. С. 87–89.
2. Крисько Н. М. Мова повсякдення у контексті усної історії. Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 жовт. 2020 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Вінниця, 2021. С. 58–63.
3. Морозова Н. Усноісторичні дослідження у бібліотечній практиці. Русалка Дністровая : літ.-краєзнав. зб. / упоряд. М. Ф. Каменюк. Вінниця, 2015. [Вип. 3]. С. 212–216.
4. Привалко Т. В. Архівування усної історії : завдання і перспективи. Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 жовт. 2020 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Вінниця, 2021. С. 13–15.
5. Слотюк Г. М. Навчальний візит «Усна історія та громадська архівістика»: враження учасника за польовими нотатками. Бібліотечна планета 2019 № 3. С. 26–28.
6. Слотюк Г. М. Усна історія в бібліотечному просторі (з досвіду роботи Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва). Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. 29–30 жовт. 2020 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Вінниця, 2021. С. 15–18.
7. Слотюк Г. М. Усноісторичні дослідження як складова бібліотечного краєзнавства (на прикладі проєкту «Голоси живої історії»). Усна історія: теорія, метод, джерело : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–26 жовт. 2018 р., м. Вінниця / Департамент інформ. діяльності та комунікацій з громадськістю Вінниц. облдержадмін., Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». Вінниця, 2018. С. 26–28. URL: <https://library.vn.ua/e-library/katalog/materiali-vi-mizhnarodnoi-naukovo-praktichnoi-konferenczii>.
8. Слотюк Г. VI Міжнародна науково-практична конференція «Усна історія: теорія, метод, джерело» як наукова складова діяльності Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Бібл. форум: історія, теорія і практика. 2019. № 3. С. 50–52.
9. Цимбал Т. В. Інтерв'юер та оповідач: досвід діалогу з учасниками Революції Гідності. Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 жовт. 2020 р., м. Вінниця. Вінниця, 2021. С. 32–35.

УСНОІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ДжЕРЕЛО Вивчення історії ВДПУ ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

В. С. Білоус

У статті розглянуто питання вивчення історії навчального закладу. Відображено роль та значення методу усної історії під час наукових досліджень. Висвітлено досвід використання методу усної історії у дослідженні історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Показано діяльність університетської бібліотеки щодо формування краєзнавчого фонду з історії Вінницького педуніверситету.

Ключові слова: *Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, усна історія, методи усної історії, краєзнавча робота бібліотеки, бібліотека Вінницького педуніверситету.*

The article deals with the issue of studying the history of the educational institution. The role and significance of the oral history method during scientific research is reflected. The experience of using the oral history method in the study of the history of Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University of Vinnytsia is highlighted. The activity of the university library regarding the formation of a local history fund on the history of the Vinnytsia Pedagogical University is shown.

Key words: *Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, oral history, methods of oral history, local history work of the library, library of Vinnytsia Pedagogical University.*

Вінницькому державному педагогічному університету імені Михайла Коцюбинського у 2022 р. виповнюється 110 років. Історія Вінницького педуніверситету тісно пов'язана зі становленням і розвитком педагогічної освіти на Поділлі. На кінець XIX ст. навчальні заклади за якісним показником не задовольняли потреби населення. Великою проблемою була низька кваліфікація вчителів. Однак Подільський край мав сприятливі передумови для успішного впровадження освітніх реформ. Були потрібні педагоги, які могли б навчати місцеве населення.

Наказ про створення у м. Вінниці Учительського інституту видали 5 червня 1912 року. У рік відкриття до інституту вступили 25 осіб, серед яких наймолодшим було 19 років, найстаршим – 29. Більшість із них уже мали педагогічну практику після закінчення семінарій, церковно-учительських шкіл і педкурсів, що діяли при гімназіях. Досить промовистим фактом є те, що Учительський інститут приймав не лише духовних осіб за походженням (як велося раніше), а світських і навіть простих мешканців. Кілька років після створення закладу кількість студентів коливалася від двадцяти до ста осіб. Поділу на відділення чи факультети тоді не було передбачено, тому випускники могли викладати будь-який предмет загальноосвітньої програми та працювати в міських училищах [5].

110 років із дня заснування Учительського інституту вмістили багато подій: революції, війни, повоєнні відбудови, голодомор, зміни державного устрою, економічні кризи тощо. Після чималої кількості трансформацій, Педагогічний університет пройшов великий та складний шлях становлення та розвитку. Історичні події, державна політика, керівництво навчального закладу, викладачі, співробітники та студенти всіх поколінь мали безпосередній вплив на його розбудову.

Найвища гордість Вінницького педагогічного – це понад сімдесят тисяч випускників, серед яких – славетна плеяда талановитих науковців, знаних не лише у нашій державі, але й далеко за її межами. Чимало випускників університету захистили кандидатські і докторські дисертації, стали заслуженими працівниками та відмінниками освіти України, справжніми майстрами педагогічної справи. Серед випускників педуніверситету – високі державні посадовці, керівники місцевого самоврядування різних рівнів, політики, письменники, діячі освіти й науки, відомі митці та спортсмени.

З 2015 р. посаду ректора обіймає заслужений працівник освіти і науки України, доктор педагогічних наук, професор Лазаренко Наталія Іванівна. Пройшовши шлях від студентки до ректора університету, Лазаренко Н. І. продовжує кращі традиції навчального закладу. Як людина професійно компетентна, творча й енергійна вона зуміла об'єднати викладачів у колектив однодумців, спроможних ефективно вирішувати питання щодо перспектив розвитку навчального закладу та професійної підготовки майбутніх учителів.

110-літній історичний досвід засвідчує місію Педуніверситету відповідно до пріоритетів: – навчати – готувати високопрофесійних, морально стійких, патріотичних фахівців, поєднуючи якісну викладацьку діяльність з належною організацією науково-дослідницької роботи, формувати у майбутніх фахівців потребу вдосконалення професійних якостей шляхом самоосвіти; – досліджувати – перетворювати наукову діяльність у пріоритетну галузь шляхом проведення актуальних досліджень і розробок, спрямованих на оновлення освітніх планів і програм, створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій інноваційного розвитку Педуніверситету, зростання його престижу в Україні та світі; – сприяти – засвоєнню моральних цінностей, формуванню національної самосвідомості, патріотизму, гуманістичних якостей, естетичних смаків, фізичної досконалості, готовності до самореалізації в професійній і громадській діяльності; – популяризувати та зберігати кращі традиції Педуніверситету, постійно перебувати в авангарді педагогічної галузі, вписуючи нові сторінки у величний літопис Подільського регіону [8].

Нині Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського є багатопрофільним закладом вищої освіти України IV рівня акредитації, готує нову генерацію професіоналів. Підготовка фахівців педагогічних, гуманітарних, мистецьких спеціальностей здійснюється за денною і заочною формою навчання на дев'ятох факультетах: природничо-географічному; філології й журналістики імені М. Стельмаха; фізичного виховання і спорту; історичному; іноземних мов; дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної; математики, фізики комп'ютерних наук; мистецтв і художньо-освітніх технологій; права, публічного управління та адміністрування та в інституті: педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації.

Сьогодні Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського визначається своїми науковими здобутками та потужним науково-педагогічним потенціалом. Ефективно працюють наукові школи, які започатковані корифеями національної науки, щорічно захищаються докторські і кандидатські дисертації, публікуються монографії та наукові статті, зареєстровані і виходять фахові збірники наукових праць. [2, с. 61].

Практичне вирішення сучасних проблем освіти та культури неможливе без всебічного і достовірного відтворення всіх сторін національної історії, без осмислення історичного досвіду, зокрема і історії навчальних закладів, їх становлення та розвиток. З метою пізнання історичного минулого Вінницького педуніверситету, вивчалися архівні матеріали, документи, які знаходяться в державних архівах та у фондах Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки та зокрема в університетській книгозбірні.

Іноді через відсутність архівних документів єдиними і незамінними у справі з'ясування питань, які викликають цікавість дослідника стають усні джерела. Особливо важливими вважають джерела усного походження у локальних дослідженнях, метою яких є вивчення історії краю, родини, окремої установи.

Одним із важливих методів вивчення історії установи є метод усної історії. Усна історія як ділянка досліджень і метод збирання, зберігання й інтерпретації спогадів учасників подій минулого є найдавнішим способом історичного дослідження, що передував писемності, і одним з найсучасніших, починаючи із записів на аудіоплівку у ХХ ст. до цифрових технологій ХХІ ст. [6]. Це напрям історичного опису, що ґрунтується на використанні спогадів і особистих оцінок безпосередніх учасників чи очевидців описуваних подій; метод фіксації та обробки особливого різновиду історичних джерел – спогадів живих людей про пережиті події чи соціальні умови, записані, збережені і доступні для наукового використання [4].

Сучасне розуміння усної історії охоплює як процес усної передачі та запису спогадів, так і усі різні форми новостворених історичних документів, а також подальший аналіз отриманих першоджерел. Будь-яка інформація, зібрана і зафіксована дослідником у процесі вербального спілкування з людьми у вигляді розповідей про історичне минуле, цитування тощо є джерелами усної історії [7].

Потреба пізнання і розуміння історії університету, як важливої складової історії навчального закладу логічно призвели до переорієнтації дослідницьких стратегій, серед яких особливого значення набувають якісні методи дослідження усної історії, що надходять безпосередньо від людей, які працюють або колись працювали у навчальному закладі та є живими свідками його історії.

Використання якнайширшого кола доступних джерел, зіставлення та застосування різних методів отримання й аналізу інформації, використання методу усної історії дозволяє отримати більш точну картину минулого з історії навчального закладу. Фактично, що будь-який опис минулого навчального закладу є дослідженням, послідовною реконструкцією історії університету від його заснування до сьогодення.

Серед науковців-істориків та фахівців, які вивчали та продовжують вивчати питання історії Вінницького педуніверситету – викладачі та співробітники Вінницького державного педагогічного університету (Гусєв С. О., Зінько Ю. А., Криворучко О. І., Подолинний А. М., Романюк І. М., Степанчук Ю. С. та багато інших).

Історія Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського – яскрава сторінка становлення та відродження закладу вищої освіти на Поділлі, його досягнень і злетів. Досліджуючи історію університету активно використовується метод усної історії. Матеріали про історію університету, кафедру, окрему людину ґрунтується на спогадах працівників, викладачів та випускників університету різних поколінь.

Серед методик дослідження використовується усне опитування, анкетування, польове дослідження, усні традиції у поясненні історичного минулого навчального закладу. Усна історія збирає усні спогади та особисті коментарі, що мають значення для історії, шляхом запису інтерв'ю. Інтерв'ю є усною історією лише тоді, коли воно записане, опрацьоване у певний спосіб, доступне в бібліотеці, архіві чи іншому сховищі, або ж відтворене у відносно дослівній формі у вигляді публікації» [4].

Збір усної історії передбачає прямий контакт з людьми – безпосередніми свідками подій, носіями інформації. У спілкуванні з ними гостріше відчувається сама проблема дослідження, усвідомлення моральних цінностей і життєвих орієнтирів, що притаманні освітянам різних поколінь.

Історія Вінницького педуніверситету – це доля людей, відданих справі освіти і виховання студентської молоді, сприяння науковим відкриттям і підтримка творчих особистостей, це життя кожного окремого викладача, а будь-яке життя має свій неоціненний інтерес, бо життя кожної окремої людини – це життя її народу, його традицій, це життя та розвиток колективу, в якому людина працювала та працює [1]. Біографії працівників університету, автобіографії, які зберігаються в архіві університету та у Вінницькому обласному архіві, відображають соціальні та культурні реалії, політичні й моральні цінності у різні часи. Викладачі, співробітники та студенти Вінницького педуніверситету є унікальним історичним джерелом під час дослідження історії навчального закладу. Автобіографія дає змогу зосередитися на індивідуальному житті, що вписане у безпосереднє соціокультурне середовище, отож роздуми особи про її власне життя та соціальне, політичне чи культурне середовище одночасно перебувають у полі уваги дослідника [4].

До реконструкції історії навчального закладу та написання видань про Вінницький педуніверситет активним чином долучаються ветерани університету, студенти, випускники, викладачі, співробітники університету та бібліотеки. Під час збору матеріалу використовуються спогади і оцінки працівників різних поколінь, чий особистий досвід мав значний вплив на розбудову Вінницького педагогічного університету.

Досліджуючи історію навчального закладу методом усної історії встановлюються важливі моменти із життя навчального закладу. Особливе місце при вивченні історії університету займають «польові дослідження» – процес збору потрібних матеріалів. Збираючи матеріали живих свідків, дослідники прагнуть записати їх спогади та вписати у сторінки історії Вінницького педуніверситету та загалом історії освіти нашої держави.

Посилення уваги до історії, культури, національних та етнічних проблем свого краю, до навчального закладу, його працівників потребує поглиблення змісту краєзнавчої роботи бібліотеки. Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського використовує традиційні та активно впроваджує інноваційні методи і форми поширення краєзнавчих знань. Краєзнавча діяльність бібліотеки – складова бібліотечного краєзнавства, включає специфіку формування краєзнавчого фонду, відображення його в довідковому апараті бібліотеки, організацію обслуговування користувачів, краєзнавчу бібліографічно-інформаційну діяльність, науково-дослідну діяльність бібліотеки. Матеріалізований результат вивчення та дослідження історії навчального закладу відображено у видавничій продукції, яка люб'язно передається до фонду університетської бібліотеки. Першочергове значення в зв'язку з цим надається формуванню фонду краєзнавчої літератури. Краєзнавчий фонд є документальною базою краєзнавчої діяльності бібліотеки. Комплектування краєзнавчого фонду в бібліотеці педуніверситету здійснюється відповідно до загальної методики аналізу документного потоку, виявлення, відбору та замовлення краєзнавчих документів з урахуванням критеріїв їх краєзнавчої цінності. Саме книги з історії університету є цінним краєзнавчим фондом університетської бібліотеки.

Найстаріша книга з історії Вінницького педуніверситету, яка зберігається у фонді освітянської книгозбірні – Пшук І. П. Вінницький державний педагогічний інститут імені Миколи Островського : короткий історичний нарис. Вінниця, 1970. 76 с.

Кожний ювілей навчального закладу є важливим приводом для узагальнення та вивчення накопиченого досвіду, визначення пріоритетних напрямів подальшого розвитку у відповідності до вимог часу. Результат багаторічних досліджень історії Вінницького державного педагогічного університету викладено у ювілейних книгах та історичних нарисах (Вінницький державний педагогічний інститут : історичний нарис 1912–1992 / З. М. Грузман та ін. Вінниця : ВДПІ, 1992. 96 с.; Вінницький державний педагогічний інститут : історичний

нарис 1912-1997 / З. М. Грузман та ін. Вінниця, 1997. 134 с.; 90 років Вінницькому державному педагогічному університету імені Михайла Коцюбинського / А.М. Подолінний та ін. Вінниця : ВДПУ, 2002. 187 с.; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (1912–2012) / О. В Шестопалюк та ін. Вінниця, 2012).

В університетській книгозбірні зосереджуються видання університету, праці викладачів, а також документи, що містять відомості про навчальний заклад, життя і творчість співробітників. Щорічно фонд поповнюється науковими записками ВДПУ, збірниками матеріалів обласних історико-краєзнавчих конференцій («Вінниця: минуле і сучасне»), які користуються великим попитом. До підготовки видань докладали зусилля викладачі, студенти, співробітники університету, працівники бібліотеки. Мета даних досліджень – відобразити особливості історичного розвитку та етапи становлення освітянського навчального закладу на Поділлі. Основне завдання видань – донести до сучасників розповідь про діяльність навчального закладу, його становлення та розбудову, показати досягнення та перспективи подальшого розвитку. У краєзнавчих виданнях з історії Вінницького педагогічного університету представлені важливі моменти життя закладу у контексті історії держави, освіти, відображені тенденції розвитку, проблеми і перспективи педагогічного закладу.

Важливе значення щодо популяризації матеріалів про Вінницький педагогічний університет належить періодичним виданням. Наразі Вінницький педуніверситет має 5 власних наукових періодичних видань (Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія). 2021 року на природничо-географічному факультеті створені та отримали державну реєстрацію друкованого ЗМІ три нових журнали: «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Теорія та методика навчання природничих наук», «Ландшафтознавство» та англomовне видання «Personality and Environment Issues» (Питання особистості та середовища). Також свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ отримало видання «Публічне управління і право: історія, теорія, практика».

Фахівці університетської бібліотеки зібрали багатий краєзнавчий матеріал про Вінницький педуніверситет та на його основі підготували бібліографічний покажчик, присвячений 100-річчю заснування Alma mater. Мета даного видання – надати викладачам, студентам, краєзнавцям, широкому колу читачів відомості про важливі події з історії університету [3].

Вивчення та збереження історії Вінницького педуніверситету, кожної кафедри та окремої людини, донесення її до прийдешніх поколінь – святий обов'язок сьогоденних поколінь. Дослідження історії університету, безумовно, сприяє процесу збору та обробки усних джерел, а головне, надає можливість зберегти частину народної пам'яті у процесі накопичення матеріалів для подальших досліджень історії, як окремої людини, установи так і освітянської справи загалом. Усна історія зберігає свідчення, які з часом можуть бути втрачені назавжди. Особливо важливе значення розвиток усної історії матиме для молодих поколінь освітян, які безпосередньо долучившись до відтворення історичного минулого своєї кафедри, зможуть зробити значний внесок у розвиток дослідження історії університету, педагогічної освіти регіону та України загалом. Досліджуючи історію Вінницького державного

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського активно використовується метод усної історії, поглиблюючи знання про навчальний заклад, викладачів та студентів, які творили і творять сьогодні історію Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Список джерел та літератури

1. Білоус В.С. Усна історія як метод краєзнавчого дослідження історії бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. *Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності* : матеріали IV Міжнародної наук.-практ. конф. 21-22 жовтня 2014 р. м. Вінниця / Управ. культури і туризму Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва, Вінниц. обл. ін.-т після диплом. освіти пед. працівників, ГО. «Асоц. б-к Вінниччини». Вінниця, 2015. С. 59-63.
2. Білоус В., Лазаренко Н., Коломієць А. Університетська наука у міжнародному інформаційному просторі. *Витоки педагогічної майстерності* / Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка : зб. наук. пр. Полтава, 2017. Вип. 19. С. 60–66.
3. Вінницькому державному педагогічному університету імені Михайла Коцюбинського – 100 років : бібліографічний покажчик / Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, Бібліотека. Вінниця : ВДПУ, 2012. 52 с.
4. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*. Львів ; Київ, 2007. Ч. 11. С. 7-21.
5. Колесник Д. ВДПУ: як усе починалося. URL: http://st-gazeta.at.ua/news/vdpu_jak_use_pochinalosja/2017-10-12-1448.
6. Oral History Association. URL: <http://omega.dickinson.edu/organizations/oha/>.
7. Пастушенко Т. Метод усної історії усно історичні дослідження в Україні. URL: http://kliomukolaiv.at.ua/prochutatu/usna_istorija.pdf.
8. Стратегічний план розвитку Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського на період до 2025 року. URL: <https://vspu.edu.ua/content/img/plan10n.pdf>.

УДК 027.53(477.44):94(093)

ДОЛІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ, ЯКИХ ОБ'ЄДНАЛА БІБЛІОТЕКА

Л. М. Слободян

У статті подано усноісторичні свідчення внутрішньо переміщених осіб під час російсько-української війни, які волею долі опинилися в Крижополі.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, російсько-українська війна.*

The article presents oral history testimonies of internally displaced persons during the Russian-Ukrainian war who ended up in Kryzhopil.

Key words: *internally displaced persons, Russian-Ukrainian war.*

У нинішній складний історичний період для України, коли московія розпочала повномасштабну війну проти нашої Вітчизни, коли ворог підступно бомбить житлові квартали з мирними мешканцями, школи й дитсадки, лікарні й пологові будинки (верх цинізму), плондрує міста і села, коли брудний чобіт рашистів зазіхнув на ясні зорі й тихі води, коли люди змушені покидати свої домівки, – усі працівники Комунального закладу «Публічна бібліотека Крижопільської селищної ради» чітко усвідомили, як діяти наразі.

Працівники Головної бібліотеки беруть участь у реалізації проекту «Історію сьогодні пишемо разом» (запис спогадів переселенців, більшість з яких подано в даній статті).

75 користувачів, які записалися до Головної бібліотеки Комунального закладу «Публічна бібліотека Крижопільської селищної ради» не випадкові люди, а всі шанувальники та любителі читання, яких об'єднала бібліотека. Читаючи книги, вони відволікаються від пережитого, спілкуючись з нами та відвідуючи наші заходи, знаходять розраду, співпереживання.

Оповідач: Раєвська Ірина Олександрівна, 1975 р. н., м. Київ: «До російсько-української війни проживала у Святошинському районі міста Києва. Перші два дні вторгнення перебувала у підвалі багатоповерхового будинку, там було багато людей і тварин, важко дихати.

На третій день перейшла в інше сховище – було холодно, але повітря було чистіше. Виїхати переконав брат і подруга, яка сказала, що останні евакуаційні потяги їдуть 7 березня. Усі мої речі вмістилися в рюкзак, в одній руці сумка з харчами і лоток, а в другій руці була переноска, в якій був мій котик, якого любила і не могла залишити самого у місті.

На вокзалі було багато людей. І всі стояли на західний напрямок, я хотіла виїхати недалеко від Києва, і мені порекомендували Вінницю. Але, на жаль, ці потяги, які були на вокзалі не зупинятимуться у Вінниці, а тільки у Львові та Івано-Франківську. Як же дістатися того міста: каси не працювали, служба довідки також. Але, на щастя, зустріла прибиральницю, яка там працювала, вона підказала, що йде електричка до Козятина Вінницької області. Коли я дісталася Козятина, в електричці сказали, що далі слідуємо на Вінницю.

По приїзді до місця призначення я зв'язалася з волонтерами, що знайшли мені місце проживання. Вони порекомендували Крижопіль. Автобус був туди близько вісімнадцятої вечора. Я погодилася.

Автобус слідував через Крижопіль на Піщанку: «дядя Вова», якого знали всі пасажери, зупинив автобуса біля гуртожитку Будівельного ліцею.

Дев'ята година вечора: я в кросівках, холодно, ліхтар мерехтить, на вулиці нікого немає. Думаю: «І куди це я приїхала?». Зателефонувала до волонтерів. Вийшов чоловік у резинових чоботях і провів мене в гуртожиток.

Коли я зайшла в середину приміщення, зігрілася, мені дали кімнату, пригостили варениками і чаєм. Я була здивована таким хорощим ставленням до мене.

По роботі мені потрібен був Інтернет. Так, порекомендували Вашу бібліотеку і безкоштовний доступ до Wi-Fi. Таким чином я сюди потрапила...

А те, що я пережила, жахливо. Не бажаю нікому такого. Це, як у кіно, здається, що це було не зі мною. До останнього не хотіла виїжджати.

Але коли поспілкувалася з людьми з Ізюма, зрозуміла, що в мене ситуація порівняно краща, ніж у них, у мене, принаймні, є куди повернутися».

Оповідач: Саїнчук Вероніка Олегівна, 1997 р. н., м. Херсон.

Дата проведення: 10 вересня 2022 р.

Пані Вероніка згадує: «Разом з сином виїхали з Херсона. Залишився брат, сказав, що не покине свою хату та й нас не відпускав, казав, що ще невідомо, де краще буде...».

Оповідач: Фролова Світлана Миколаївна, 1970 р. н., м. Ізюм, Харківська обл. працювала керівником танцювального колективу. Одна з перших переміщених осіб, які записалися до бібліотеки.

Дата проведення: 9 вересня 2022 р. Поділилася спогадами: «Коли розпочалася війна, сиділи у підвальному приміщенні з чоловіком. З нами ще там була мати з двома дітьми. Мій чоловік не хотів залишати місто. ... Попри такі умови виїжджати було страшно, адже відповідати доводилося не тільки за себе, а за дітей. Але заради дітей, що були з ними у підвалі, умовила його виїхати.

Коли настане Перемога, ми обов'язково приїдемо з дітьми у Крижопіль і тут затанцюємо».

Оповідач: Омельченко Людмила Миколаївна, 1967 р. н., місто Маріуполь, Донецька область.
Дата проведення: 12 вересня 2022 р.

Працювала вчителькою історії. Записалася до бібліотеки 28.04.2022 р., згадує: «Коли розпочалася російсько-українська війна, мої діти виїхали з Маріуполя, а я переїхала з чоловіком жити у село, поблизу міста, до свекрухи. Але було страшно. Бо ходили по селі і шукали вчителів із місцевої школи, а я також учителька та ще й історії. Залишатися було небезпечно. Згодом діти умовили нас виїхати до них на квартиру у Крижопіль. Ми проїхали більше 15 постів, усіма правдами й неправдами ледве дісталися до Миколаєва. Думали – не виживемо.

Крижопіль – гарне містечко, але душа хоче повернутися додому, там і повітря пахне по-морському. Розумієте, коли людину виривають з корінням з рідної землі, це дуже боляче. Але я розумію, що найголовніше у світі – твоя сім'я. Ось тому я тут. А те, що зробила росія з нами, ніколи не пробачимо...».

Оповідач: Плоткін Юрій Маркович, 1959 р. н., пенсіонер, проживав у місті Харків.
Дата проведення: 12 вересня 2022 р.

Поціновувач української книги згадує: «У мій будинок влучила ракета, але я залишився живим і стою тут перед вами... А мою знайому просили, щоб вона виїхала з міста, але жінка залишилася, не хотіла покидати квартиру... Різні люди, різні долі, але для мене найдорожчим у світі є життя, а не матеріальні цінності».

Оповідач: Перепаденко Наталія Пантелеймонівна, 1957 р. н., м. Херсон.

Дата проведення: 13 вересня 2022 р.

Пані Наталя розповідала російською, записано мовою оригіналу: «Перепаденко Наталя Пантелеєвна, родилась в 1957 году в городе Херсоне в семье рабочих. Воспитывали бабушка с дедушкой, родители. Училась в средней школе, имею среднее образование. Вышла замуж в 21 год, но после трех лет супружеской жизни развелась и вернулась к родителям в Херсон. Повторно вышла замуж, совместно живем 26 лет. Воспитывали моего сына, поддерживала добрые отношения с детьми моего мужа.

В свободное время увлекалась бисероплетением. Своему ребенку читала книжки, ходили с ним в парк на детские площадки. В летнее время года ездили в гидропарк на Днепр. Дом, в котором мы проживали, надеюсь и дальше будем в нем проживать, пятиэтажное здание, в нем у нас однокомнатная квартира. Дом расположен в районе бывшего хлопчатобумажного комбината, хорошая транспортная развязка, близко расположен Днепровский рынок, лечебное заведение им. Лучанского.

Вначале мы столкнулись с проблемой проживания, но нам помогли ее решить. Появилась ненависть к государству, которое вторглось на территорию нашего государства. И появилась еще большая гордость за наше государство, наших сограждан, уверенность в наших Вооруженных Силах.

Наш город был оккупирован, начиналась неразбериха, неуверенность в завтрашнем дне, да и нахождение вооруженных солдат вселяло страх, поэтому было принято решение выехать.

В городе остались знакомые и родственники, которые не смогли выехать. Они находятся в подавленном, удрученном состоянии, некоторые в депрессии. Им страшно, но у них осталась надежда на освобождение, которая помогает жить в трудное военное время.

Поскольку в Виннице не получалось найти недорогое жилье, наши знакомые посоветовали обратиться к их родственникам, проживающим в Крыжополе, которые взяли нас к себе. У меня самые теплые и добрые впечатления от этого города. Маленький, тихий,

чистый. Замечательный парк, в котором нравилось проводить время. Добрые, отзывчивые люди, как в учреждениях, так и просто прохожие, всегда приходили на помощь.

Наверное, выскажу мечту не только свою, но всех граждан нашего государства – чтобы закончилась война, которую нам навязали. Вернулась мирная жизнь, перестали погибать мирные жители и военнослужащие. Отстроились города, и люди вернулись в свои дома.

Пані Наталя з перших днів перебування в Крижополі почала відвідувати наш клуб «Говорімо українською», бо відчула потребу оволодіти «калиною і солов'їною...».

Оповідач: Тарасюк Ольга Леонідівна, 1977 р. н., м. Бахмут, Донецька обл.

Дата проведення: 22 вересня 2022 р.

«Добрий день. Мене звати Ольга. Сама я з Донецької області. Народилася у місті Соледар. Зараз воно... гриміло по всіх новинах. Останні років 10, а той більше жила в місті Бахмут, яке також зараз «гримить» у новинах. Більше 15 років тому вийшла заміж, маю двох дітей, гарненьких принцес. І... в... кінці травня ми були змушені звідти, з рідненької нашої хати виїхати. Трималися, як тільки могли, дуже було важко, але коли посипалося вже скло, вибачте, на голову, вже триматися ми не могли. Приїхавши сюди, ми знали, куди вже їдемо, тому що в нас в. с. Голубечому, в Красносілці є родичі, мати сама звідси. Приїхавши сюди, нас щиро зустріли всі сусіди, допомогли багато, але й досі, прокидаючись у чужій хаті, ми всі дуже хочемо додому, бо наш Бахмут, наше рідне містечко, як його останні років з двадцять називають «місто троянд», так хочеться туди повернутися. І, бачачи фото і відео рідного містечка нині, навіть не можу знайти такого слова, щоб осягнути все це одним словом, те жакіття, яке вороги зробили з нашого міста, дійсно жакіття, згадуючи, що це були не руїни, а був наш будинок культури, це була наша музична школа, в яку ми ходили... Дивлячись на розбиті мости, ми згадуємо, як ми годували качок. Хочеться дуже додому. Ми раді, щиро раді людям, які нам тут допомогли, тут прихистили, але і хочеться сказати і побажати всім, щоб швидше це все закінчилося, і щоб наша країна підняла свою промисловість, а наш край дуже промисловий: там і металургія, і оскільки я сама з міста Соледар, а нашу сіль знають не тільки в СНД, а й по всьому світу. Щоб це все почало в повному обсязі працювати, і щоб країна зажила знову щасливо. Щоб все було у нас гаразд».

Наразі не всі ці люди, які поділилися спогадами, проживають у нашому містечку. Більшість із них виїхали і знайшли собі роботу в іншому місті. Як складеться їхня подальша доля, – невідомо. Але їхні спогади залишаться майбутнім поколінням. Кожен спогад – це частинка історії людей нашої країни. І ми не маємо права їх забути, а ворогам, які скоїли цю криваву війну, пробачити.

УДК 718(477.44-25)(09)

НЕКРОПОЛІ ХМІЛЬНИКА ЗА СПОГАДАМИ СТАРОЖИЛІВ-КРАЯН. МІСТО СЕМИ ПОХОВАНЬ ЗА СІМ ВІКІВ

О. А. Михалиця

Там, де живуть люди – є кладовища.

Т. Соломонова

У статті йдеться про історію кладовищ міста Хмільника, їх розміщення, нинішній стан, особливості поховань в різні періоди на православних, католицьких, єврейських кладовищах за дослідженнями автора статті та оповідями старожилів.

Ключові слова: Хмільник, кладовище, некрополь, бувани, капличка, склеп, фрески, день П'ятидесятниці, розповіді.

The article deals with the history of cemeteries in the Khmilnyk, their location, current state, features of burials in different periods in Orthodox, Catholic, and Jewish cemeteries based on the author's research and the stories of old residents.

Key words: Khmilnyk, cemetery, necropolis, tombs, chapel, crypt, frescoes, the day of Pentecost, stories.

Розмова про кладовище іноді наводить сум. Там поховані наші рідні та близькі, там спочивають наші предки, там з часом будемо і ми. Такий закон життя. Але історія поховань, традиції і культура – це велика спадщина народу, а з розвитком туризму і соціальних мереж, це ще й неабиякий екскурсійний інтерес. Цвинтарі, які розташовані, як правило у центрі поселення останнім часом перетворюються в музейно-історичний некрополь, своєрідну машину часу, яка за чверть години з гарним екскурсоводом легко перенесе вас у реальність старих часів і подій давніх віків. Слід пам'ятати, що інтерес до поховань лише зростає і це вже певна індустрія вражень. Тож поглянемо на територію цвинтарів міста Хмільника, а це нині 23 га площ, не лише як забуту історію.

Історія кладовищ Хмільника сягає далекого минулого, адже одна із перших дат Хмільника – 1331 р. Отже у XIV столітті було місто, люди і кладовище. Де було найдавніше кладовище старожилам, краєзнавцям, історикам невідомо. Існує думка, що в районі Сидорисі було найдавніше кладовище. Найстаріший цвинтар, який зберігся до наших днів у центрі міста, напроти військового комісаріату. Ось, що про це старовинне кладовище розповіла корінна жителька міста Віра Цвілик (дівоче прізвище Даценко). З цією енергійною жінкою познайомили мене колеги, наголосивши, що Віра Григорівна добре знає історію свого роду та минуле Хмільника зі спогадів прадідів. Наша перша зустріч відбулась навесні, у негожу днину. Болото, похмуро, сиро рушаємо по вул. Небесної Сотні, де колись був родинний маєток Левашових. Потім рушаємо на кладовище. Спочатку зустрічі, якимось не дуже хотілось розпитувати про історію цвинтаря, адже тут поховані рідні та близькі Віри Григорівни. Перше, що запитала, як спочатку називалась цей цвинтар? Віра Григорівна відповіла, що хмільничани називали його новоміським кладовищем. З розповіді старійшин її роду відомо, що спочатку на кладовищі ховали старообрядців, православних та католиків. Пізніше – кладовище було поділене на православне і католицьке. Шукаємо найдавнішу могилу, яку виявили після годинного пошуку 1803 (1863 р.). На могилі не хрести, які пізніше ставились, а бувани (бувани – кам'яні обтесані плити). Дерев'яні хрести, які знаходяться на цвинтарі можливо датувати початком XIX століття. На жаль, написи на хрестах не збереглися.

На найстаріших буванах надписи, що тут прах (прізвище, ім'я і дата смерті), пізніше їх замінювали «ЗдесѢ Почивает Р. Б. (ім'я, прізвище і дата смерті), потім – Приставился Р. Б.».

Доходимо до православної каплички. Тут сьогодні будується нова. Віра Григорівна розповідає, що на другий день П'ятидесятниці (Зелені святки) відбувалось велике дійство. «Збирались хмільничани з Дубрівки, Староміста, Слободи, Будкова, Вознюківки і давали великий обід. На теліжках везли баняки, горшки, а хліб був великий, більше двох кілограмів. Кожний район готовив свою страву. Наприклад дубрівські хазяйки варили борщ і капусту, Слобідські огірки і голубці... Здебський квасив в кадубах яблука і на кладовищі роздавав дітям по яблуці та хто хотів пив сік з яблук. Розстиляли полотняні радна і накривали їжею.

Та самого початку вранці приходили батюшки всіх приходів міста і до каплички, де відправляли службу. Під капличкою був склеп, де були поховані три батюшки. У капличці були фрески. З часом капличку розібрали, але раніше зняли дзвони.

Після служби кожний батюшка йшов до своїх прихожан і по черзі, на кожній могилі молився за упокій рідних. Обійшовши всі могили, батюшки благословляли обід, скидали ризи і збирались всі разом. Сідали по районах і сідали на коліна, брали дерев'яні ложки, під ложку хліб, щоб не капнуло і обідали. Води приносили з криниці, яка була біля третьої школи на глибині 20 м. Зрозуміло, що діти до 2-х годин не могли витримати, хотіли їсти. Їм давали кисіль з сухофруктів (яблука, сливи, груші та крохмаль бараболяний) та кашу молочну. Їли всі з однієї чашки.

З кладовища без благословення батюшки ніхто не йшов крім тих, хто доглядав маленьких діток, хворих та старих. Потім всі сходились до воріт, дякували своїми словами Богові за розрешення побути біля могил рідних».

Проходячи біля могил читаю, що багато рідних поховані в одному місці. Запитую, чи були якісь правила поховання, чи рідні і близькі залишали місця для себе, чи просто було місце і ховали біля рідних? Моя супутниця відповідає, що її бабуся похована разом зі своїми десятима дітьми і сестрою та її чоловіком. Скоріш за все родичі небіжчиків хотіли, щоб рідні та близькі були разом. Віра Григорівна наголошує, що відомо їй те, що хоронили в основному на кладовищі по районах – Слобідські, Дубрівські, Староміські... мали свою територію, потім згодом все перемішалось.

«Прогулюючись» по кладовищі помітила одну закономірність. Є могили впорядковані, гарно прикрашені, але немає ні хрестів, ні пам'ятних знаків. Цікавлюсь, чому також на могилі її бабуні, рідних немає хрестів, ніяких знаків. Співрозмовниця відповідає, що в народі говорять другий раз над могилою хрести не ставлять. На багатьох старих могилах, хоч вони і впорядковані не ростуть квіти. Запитую, чому на могилах ХХ-ХХІ ст. рідні садять квіти, а на цих немає? Віра Григорівна переповідає, що колись на могилах ніхто не садив квіти, а сьогодні всі стараються посадити прикрасити могили рідних квітами. Цікавий спогад у 2019 році зібрали сільський бібліотекар с. Кропивна Олена Ковальчук у жительки села Сороки Теклі Корніївни (1923 р. н.): «Мама моя розповідала, що був у нашому селі батюшка Лізар з матушкою. Вони були не сільські, прислані були. Доброю людиною він був і матушка була добра, але бездітні вони були. Інваліда хлопчика вони прихистили, вони гляділи цю дитину, як рідного, любили його дуже. Коли померла дитина, то вони ухажували за могилою, а квіток тоді не садили на могилах, а на цій могилі виросла дуже гарна квітка, люди дивувались, що ніхто не садив. А вона виросла, це була благодарність батюшці і матушці. Батюшку Лізара ховали на Великдень».

Могили рідних завжди обсаджували барвінком. Чи було хоч одне кладовище на Україні без барвінку? Скоріше за все квітів не садили тому, що таких квітів, як нині не було ні в одній хазяйки. Настоятель Свято-Троїцької церкви м. Хмільника о. Василій розповідає, що до могил рідних ми йдемо з квітами, як колись до живих, адже квіти це наша маленька шана і любов та доповнює, що вінків на кладовище ми не повинні носити.

Настоятель Покровського храму м. Хмільника митрофорний протоієрей Володимир Леванчук доповнює спогади про православне кладовище: «Каплиця на православному кладовищі названа була на честь святого великомученика Дмитрія. Саме тут були поховані три батюшки. Один був із Качанівки, другого ім'я Микита Радкевич, про третього на даний час нічого невідомо. Також десь на цьому кладовищі похований декабрист Андрій Бистрицький».

Помаленьку рушаємо з Вірою Григорівною на католицьке кладовище. «Так раніше було православне кладовище, пізніше створилось католицьке. Саме католицьке було

огорожене кам'яним муром (до 2 м.), який частинами зберігся до наших днів. От через цю браму перед тобою несли Стеселя. Похований спочатку він був на католицькому кладовищі. Я точно не знаю, де могила Стеселя, але моєму братові бабуся показувала, де саме ця могила. Пізніше її зруйнували».

І от ми заблукали, почали ходити кругом, повернули не на ту стежку. На католицькому кладовищі багато склепів зруйнованих. З кожним роком кладовище все більше заростає, могил майже не видно. Бабуня Віри Григорівни розповідала, що каплицю побудовано з того самого каміння, що і костел у Хмільнику (1603р.).

Перепочивши на східцях, згадую інші розповіді старожилів, які розповідали, що саме на цій каплиці був великий і дуже гарний ангел, який німці у Другу світову війну вивезли, залишилась лише велика гранітна брила. Ще пару років тому біля цієї каплиці був склеп з надгробною плитою, яку неможливо віднайти... Навіть і тепер продовжується вандалізм. Повертаємось додому, роблю висновок. Скоріш за все, православний цвинтар існував уже у ХУ столітті. Руйнування кладовища розпочалось у 1930 роках. Міська територія розширювалась, тому назва новоміське кладовище не збереглась і воно опинилось в центрі міста. Тут похована не тільки інтелігенція міста, але й прості краяни. Завдячуючи похованням у 1960–1970-х роках, збереглись старі могили (болвани) 1860-х років. На католицькому цвинтарі потрібно зберегти ті залишки склепів та могили, які ще не затронуті та зверху відкритих склепів положити плити, щоб «розумні» краяни не викидали у склепи сміття. Найголовніше – терміново зробити благоустрій кладовища та впорядкування могил. Це не тільки тому, щоб було чисто, а для того, щоб наші діти, внуки не зробили того з нами.

Ще історія – старовинне Мазурівське кладовище м. Хмільника. Настоятель Свято-Троїцького храму о. Василь Солодчук каже: «Точного року перших поховань немає, достовірно відомо, що землю під забудову церкви і цвинтаря надав прихожанин Мойсей Матвійович Кармазин (помер 11 грудня 1865р. у 52 р.). Він тут і похований з дружиною Марфою Никифорівною (померла 1863 р. у 41 р.)». Ці слова підтверджують збережені старовинні могили бувани (бовани) датовані 1860-ми роками.

У народі це поховання називають кладовищем батюшок. Там найбільше поховано священників, які служили у храмах міста. О. Василь показує могили протоієрея Миколи Корнійчука, протоієрея Василя Бонара (хмільничани називали його батюшка-філософ), ієрей Петро Добья. Тут похований ієрей Костянтин Ісаєвич, який служив ще до революційних подій. Чому це кладовище «уподобане» батюшками? О. Василь вважає, що церкві випала така щаслива доля, на окраїні її ніколи не закривали. А священників хоронили при діючій церкві, бо це велика Божа ласка бути так похованим. Розповів о. Василь про одну із могил одинокої прихожанки Ксенії. Вона була переконана, що він її поховає і це так сталося. Цю прихожанку переїхав трактор, та вона залишилася живою. Її вже немає 20 років, а батюшка Василь досі пам'ятає її слова: «Люди моліться, бо земля горить».

До речі, на цьому кладовищі є закономірність – усі могили ногами до сходу, як колись наші прадіди хоронили.

Третя «мандрівка» відбулась на єврейське кладовище, адже всім відомо, що Хмільник раніше був провінціальним єврейським містечком. І провідником моїм став відомий краянин, корінний житель нашого міста Ісак Михайлович Абович. Він нагадав, що стародавнє єврейське кладовище було на місці четвертої школи. Єврейське кладовище, яке збереглось до наших днів зверху базарної площі по вул. Олійника. Тут поховані євреї з 1930-х років. (Маю думку, що кладовище існувало раніше, близько 1900-х років).

На початку зустрічі Ісак Михайлович розповів дещо з обряду поховання. «Коли приходять на кладовище хоронити, рідні з дому беруть блюдце і розбивають на черепки,

кладуть небіжчику на очі, щоб не було заздрощів. На руки маленькі палочки, щоб було на що впертись, коли прийде Миших (Мошиах). Самому близькому ріжуть одержу, в знак скорботи. Близькі суворо дотримуються обряду. Після похорону обідів не роблять, найрідніші сидять вдома сім днів. У хаті ставлять стакан з водою і кладуть фітіль, щоб душа пила воду».

З цікавістю слухала і про те, що Бог любить тих, хто служить мертвим. Людина може другій людині віддячити за добро, а мертві нікому. Разом з Ісаком Михайловичем вирушаємо на єврейське кладовище. Вперше, що впадає в очі – це карта «Схема розміщень захоронення єврейського континенту за адресою вул. Олійника станом на 01.08.2007 р.». Кожна могила має свій номер. Перед ворітьми у маленькій шафі зберігається великий зошит, в якому записаний номер могили і хто похований. Кожний може спокійно віднайти могилу рідних і близьких.

Цьому кладовищу більше пощастило. Сміттєзвалища тут немає, могили хоч і постраждали від вандалізму, але більше упорядковані. На єврейському цвинтарі знаходяться пам'ятники, які і зустрічаються на православному і католицькому кладовищі. Це тобис – кам'яний зрізаний дуб. На цвинтарі є маленькі «доміки», в них поховані рабини.

Вражає пам'ятник розстріляним євреям у Другу Світову війну в Хмільнику. Цей пам'ятник є меморіальним знаком єврейським жертвам фашизму. На ньому викарбувані слова: «Всеvyšний взыскивает за пролитую кровь. Помнит и не забывает стоны страдальцев». Тут також є пам'ятні знаки, загиблим євреям під час Другої світової війни. Вдячні рідні ставили гранітні, пам'ятні плити в знак великої скорботи і пам'яті. Тут поховані люди, які займали великі посади і прості, які були шевцями, ковалями, кравцями...

Зачитуюсь епітафіями – прості і лаконічні з шаную і любов'ю до близьких. Задивляюсь на могилу Мойсея Анчевського. За розповідями старожилів знаю – це був перший хмільничанин, який отримав звання «Заслуженого лікаря України». Він був одним із найкращих лікарів міста. Його любили дорослі і малі, поляки і росіяни, українці і євреї.

Згадую слова індійського поета Рабіндраната Тагора: «Що для себе бережемо, то марно бережемо, якщо не буде нас, воно перетвориться у дим, а то, що бережемо для всіх – залишається лише нам. З нами не відійде і буде збережено». Хочеться вірити, що не тільки у дитинстві нам буде цікаво знати про кладовище, а й зможемо зберегти частину нашої історії. Адже над кожним надгробком частина історії нашого міста, краю, України.

Використана література

1. Спогади о. Василя Солодчука, настоятеля Свято-Троїцького храму м. Хмільника;
2. Спогади Ісака Михайловича Абовича, корінного хмільничанина, заслуженого енергетика України, Почесного громадянина Хмільницького району;
3. Спогади Віри Цвілик, корінної хмельничанки, 1937 року народження // Леванчук В. Хмільницька земля: люди, гріхи, роки. Історичний опис церков Хмільницького благочиння Вінницької єпархії. – Вінниця : ТОВ "Нілан-ЛТД", 2017. – 204 с.

Усна історія в освітніх практиках

УДК 930:374.016(477.64-25)

УСНА ІСТОРІЯ В ОБЛАСНИХ КРАЄЗНАВЧИХ КОНКУРСАХ ТА ЗАХОДАХ КЗ «ЦЕНТР ТУРИЗМУ» ЗОР У 2021 РОЦІ

Ю. О. Сало,
О. М. Новаковська

У статті висвітлюються особливості проведення позашкільних конкурсів та заходів, організованих КЗ «Центр туризму» ЗОР у 2021 році, в яких використовується метод усної історії.

Ключові слова: усна історія, конкурс, інтерв'ю, транскрипція, вихованці, АТО/ООС, експедиція.

The article is devoted to the importance and expediency of applying the method of Oral history in educational practices. On the example, the experience of the Center of tourism (of Zaporizhzhya Regional Council) describes the application the method of Oral history. Describes use of oral history in public events and competitions.

Key words: oral history, competition, interview, transcription, pupils, anti-terrorist operation, joint forces operation, expedition.

Усна історія як метод дослідження останні роки вдало використовується у роботі з учнівською молоддю в царині гуманітарних дисциплін. Аналізуючи заходи й експедиції, де під час досліджень використовується метод усної історії, бачимо жвавий інтерес у вихованців гуртків та учнів. Звичайно ж, під час етнологічно-краєзнавчих експедицій, юні дослідники стикаються з важливими завданнями і цілою низкою складнощів. Але це дає дітям унікальну можливість долучитися до «живої» історії, творцями якої вони теж можуть бути, торкнутися витоків народної пам'яті через вивчення традицій, обрядів та культури свого та інших народів. Все це сприяє вихованню у молодого покоління почуття національної єдності, тягlosti традицій та поколінь, духовно збагачує і сприяє осмисленому вивченню історії рідного краю.

На базі комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради (далі – КЗ «Центр туризму» ЗОР) дедалі частіше та популярніше у роботі з гуртками стає запровадження методу усної історії. Про особливості впровадження методу усної історії в освітні практики КЗ «Центр туризму» ЗОР у 2018-2020 рр. ми вже розповідали [6]. В даній статті пропонуємо ознайомитись як застосовувався метод усної історії протягом 2021 року.

Розуміючи, настільки важливе на сучасному етапі розвитку позашкільної освіти залучення вихованців до процесу створення усноісторичних джерел, педагоги КЗ «Центр туризму» ЗОР у 2021 році продовжили розпочату раніше роботу з популяризації методу. Так, в березні 2021 року відділом краєзнавства та патріотичного виховання був проведений обласний онлайн-фестиваль історичного краєзнавства учнівської молоді «Дослідники минулого, один з конкурсів якого мав назву «Усна історія». В рамках цього конкурсу

команда отримувала завдання – записати на -відео чи -аудіо техніку інтерв'ю з місцевим жителем свого населеного пункту, використовуючи метод усної історії. Тематика інтерв'ю визначалась заздалегідь та охоплювала період здобуття Україною незалежності. Респондентів пропонувалось опитувати віком від 55 років, щоб на момент відновлення української державності людина була у свідомому віці та могла активно брати участь в доленосних процесах нашої країни. Примірник запитальника був запропонований організаторами в окремому додатку до регламенту [5, с.12]. Після запису інтерв'ю, команди надавали суддівській колегії як сам запис, так і його транскрибовану версію. За результатами, робота мала складатися з наступних частин: 1) текстова частина (титульний лист, коротка біографія опитуваного, транскрипція інтерв'ю; 2) світлини з респондентом; 3) відеозапис інтерв'ю, який команди викладали на офіційній сторінці онлайн-фестивалю, за допомогою хештегів, та надавали короткий опис. Відмітимо, що конкурс пройшов успішно. Загалом, було записано та транскрибовано 17 інтерв'ю, в результаті чого ми можемо прослідкувати, як відбувались суспільно-політичні процеси кінця 1980-х – початку 1990-х років у районах Запорізької області. Серед опитаних були: педагоги, депутати місцевих рад різних скликань, журналісти, краєзнавці, громадські діячі. За результатами цього конкурсу організатори видали друком науково-популярне видання [2]. Зауважимо, що командам в регламенті конкурсу були обмеження з приводу транскрипцій інтерв'ю. Тому об'ємні інтерв'ю представлені фрагментами (про що обов'язково повідомлено, з вказанням часового проміжку), а короткі представлені повністю. Для ознайомлення з повними версіями інтерв'ю на відео у виданні є опція QR-коду.

23-25 квітня 2021 року в м. Запоріжжі (на базі КЗ «Центр туризму» ЗОР) була проведена Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція учнівської молоді «Українська революція: уроки та перспективи», яка підсумовувала акцію «Українська революція: 100 років надії і боротьби». В рамках конференції працювала секція «Усна історія російсько-української війни», де учнівська молодь презентувала свої дослідження стосовно АТО/ООС. Основним методом розвідок було опитування, запис інтерв'ю та його інтерпретація. За результатами роботи конференції було видано збірник матеріалів, куди ввійшли 16 тез доповідей зазначеної секції [7, с.247]. Юні дослідники опитували не лише військових (статті «Доброволець 2014-го», «Будемо гідні слави Героїв», «Підтримка бійців АТО засобами поштового та телефонного зв'язку під час їх перебування у зоні бойових дій» та інш.), але й волонтерів («Волонтерство – це норма життя, про яку ми всі забули», «Енергодарське волонтерство з жіночим обличчям – патріотичний аспект», «Волонтерська діяльність на Сватівщині в перші роки російсько-української війни», «Інтерв'ю з волонтерами міста Северодонецька»). Також була присутня доповідь про капелана («Величний храм душі отця Георгія»).

07-09 жовтня 2021 року на території Костянтинівської ТГ (Мелітопольський р-н, Запорізька область) було проведено I обласний зліт юних етнологів-краєзнавців «Я звідси починаюсь як народ, земля моя свята – жива ікона». Регламент зльоту передбачав конкурс «Усна історія» – це проведення учасниками усної історичної дослідження. Тематика інтерв'ю визначалась заздалегідь і мала стосуватись весільної обрядовості. В рамках зльоту для учасників був проведений майстер-клас, який включав в себе знайомство з основами методу усної історії. Учасники зльоту жили в наметовому таборі, в польових умовах, поза межами села Костянтинівка. За задумом, їм на пошук респондентів та запис інтерв'ю відводилось 2 години. Через погодні умови та зміну місця проведення заходу, програму довелось скоротити, а конкурс «Усна історія» відмінити. Проте, у 2020 році, на польовому етнологічному практикумі для учнівської молоді задум вдалось втілити [1].

В жовтні 2021 року було проведено установчий семінар конкурсу «Жива історія на перетині епох», який пройшов в режимі онлайн. В роботі семінару взяли участь 42 педагогічних працівників з районів, міст та об'єднаних територіальних громад Запорізької області, які працюють у напрямках гуманітарного краєзнавства та патріотичного виховання учнівської молоді. Семінар мав на меті як обговорення регламенту нового усноісторичного конкурсу та наданням консультацій стосовно особливостей його проведення, так і знайомство учасників з основними усноісторичними проектами незалежної України.

З метою активізації пошуково-дослідницької діяльності та вдосконалення національно-патріотичного виховання серед учнівської молоді шляхом використання методу усної історії, який формує нові джерела в дослідженні різних періодів життя українського народу XX-XXI ст., впродовж грудня 2021 року вперше був проведений обласний конкурс усноісторичних робіт учнівської молоді «Жива історія на перетині епох», який є складовою частиною системи краєзнавчої роботи та патріотичного виховання з учнівською молоддю в Запорізькій області. Основні завдання конкурсу: формування почуття патріотизму у підростаючого покоління; популяризація усноісторичних досліджень в Запорізькій області; створення умов для оволодіння учнівською молоддю практичними навичками пошукової роботи, розширення напрямів краєзнавчих досліджень; використання методу усної історії при вивченні суспільствознавчих дисциплін у школі; збереження пам'яті про події Євромайдану, АТО/ООС та його учасників; звернення уваги установ та закладів освіти, державних, громадських організацій до проблем героїв, які брали участь у подіях Євромайдану та АТО/ООС; удосконалення системи збереження історичної пам'яті народу серед учнівської молоді шляхом запису та публікації усноісторичних свідчень [4].

До участі у конкурсі долучалися учні закладів загальної, середньої та професійно-технічної освіти, вихованці гуртків закладів позашкільної освіти та інших дитячих і юнацьких об'єднань області. Пошукові роботи були виконані колективно та індивідуально. На конкурс передбачалось подання робіт за трьома напрямками: «Опозиційність радянській дійсності», «Відновлення незалежності України» та «Усна історія Євромайдану та АТО/ООС». Юні дослідники мали доповнювати роботи посиленням на відео або аудіозапис інтерв'ю, фотографіями, джерелами документального характеру з цікавими історичними подіями і документами, фотографіями респондента або разом із ним (для публікації фотографій сучасника необхідна була його згода).

До оргкомітету надійшло 25 пошукових робіт від експедиційних груп закладів освіти, а загальна кількість учнівської молоді, яка брала участь у конкурсі – 80 осіб. Всі роботи ввійшли до збірника матеріалів конкурсу [3]. Розглянемо детальніше вимоги до написання робіт з кожного напрямку та як відбувся конкурс. Напрямок «Опозиційність радянській дійсності» – учасники конкурсу беруть інтерв'ю в учасників (чи їх нащадків) та свідків опозиційного руху в УРСР. В цей напрямок входять запитання, які стосуються проявів опозиційної діяльності до радянського устрою 1960-1980-х рр., до початку т.зв. «перебудови»: національно орієнтоване дисидентство, проблеми національних меншин (кримськотатарське, єврейське, німецьке питання тощо), релігійне дисидентство, рух за соціально-економічні права, інші прояви опозиційності до радянської системи. Напрямок пройшов поза увагою учасників конкурсу, але сподіваємося, зможе розкритися у майбутньому.

Напрямок «Відновлення незалежності України» – групи учнівської молоді беруть інтерв'ю в учасників та свідків процесу відновлення державності України. В даний напрямок входять питання, які стосуються останнього періоду існування СРСР/УРСР та перших років відновлення незалежності України. В питаннях до респондента торкаються тем про суспільно-політичні, культурницькі, релігійні, конституційні процеси 1985-1996 рр. Вік

респондентів має бути не менше 50 років. За напрямом «Відновлення незалежності України» прийшло найбільше робіт – 17. Цікавими були інтерв'ю зі свідками серпневих подій 1991 року у дослідженнях: «Аспекти сільського життя: від «перебудови» до проголошення незалежності України», «Новою стала в нас держава, Кордони стали теж нові», «Чверть Століття на чолі Водянської громади (Василь Григорович Величко)», «Погляд на минуле села Олексіївка очима Казачикова О.І., уродженця м. Жданова» та ін.

Напрямок «Усна історія Євромайдану та АТО/ООС» – групи учнівської молоді беруть інтерв'ю в учасників Євромайдану чи АТО/ООС (військовослужбовців, добровольців, волонтерів, капеланів) згідно до методики усної історії. Спогади мають бути доповнені фотографіями (рекомендовано – фотографії учасника під час подій Революції Гідності чи перебування в зоні АТО/ООС) та іншими джерелами документального характеру. Напрямок «Усна історія Євромайдану та АТО/ООС» представляли 8 робіт, в яких ветерани російсько-української війни ділилися своїми спогадами про участь у бойових діях. Деякі з них: «Від спортсмена до кіборга: історія одного героя», «Війна очима бійця».

Окрім конкурсів вже традиційними стали етнографічні експедиції, організовані відділом краєзнавства та патріотичного виховання КЗ «Центр туризму» ЗОР. Так, 25-28 серпня 2021 року на території Смирновської ТГ Пологівського району Запорізької області відбулась вже третя етнографічна експедиція юних вихованців та педагогів. В дослідженнях степового краю взяли участь 2 гуртки Центру (керівники Ольга Горбова та Оксана Лісовенко), кількість учасників склала 19 осіб. Головними завданнями експедиції було провести археографічні та етнографічні розвідки в селах Смирновської ТГ, використовуючи, серед інших, метод усної історії. Етнографічна експедиція була запланована та проводилась кущовим методом. Списки старожиливі Смирновської ТГ та їх адреси, за попередньою домовленістю, організаторам надали в сільській раді.

Експедиція розпочалась з екскурсійної програми селом Вершина Друга, в якому вихованці відвідали місцевий Краєзнавчий музей, а після нього – Музей українського одягу та сімейного побуту. Після екскурсій юні дослідники перемістились до мальовничого ставу р. Берда у с. Вершина Друга, де розмістили наметовий табір. Ввечері учасники експедиції вирушили на свої перші опитування.

На нашу думку, наступні три дні були досить насиченими та цікавими, сповнені кропіткою роботою та несподіваними знахідками. Юні етнографи та педагоги працювали на території сіл Смирнове, Олексіївка та Титове, записуючи ґрунтовні інтерв'ю зі старожилами краю, використовуючи найприйнятніший до подібного роду досліджень метод усної історії. До потрібних вулиць, де жили респонденти (територіальна громада велика), учасників експедиції підвозив автобус КЗ «Центр туризму» ЗОР, що економило час.

Варто відмітити, що в експедиції було декілька вихованців, які були в попередніх двох. Тому більшість опитувань вони проводили без супроводу викладачів. І навпаки, гуртківці, для яких це перша експедиція – обов'язково мали в парі педагога або історика (випускника історичного факультету, з досвідом участі в етнографічних експедиціях).

Іноді щемкі та сумні, іноді веселі та відверті розповіді респондентів безперечно допоможуть у дослідженнях історії ХХ ст. степового регіону. Завершувалась експедиція екскурсією історичним музеєм Олексіївської школи.

Учасниками було опитано 30 осіб, зібрано чудові зразки сільського реманенту та місцевих вишивок, а також, декілька екземплярів дахівки початку ХХ ст. Найстарішим респондентом став Красновид Микола Іванович (1929 р.н.). Головним результатом експедиції буде публікація науково-популярного видання за матеріалами польових пошуків юних краєзнавців, куди увійдуть всі записані спогади.

Слід зазначити, що рівень усноісторичних учнівських робіт з кожним роком зростає. Цьому сприяє широке використання методу усної історії конкурсах і заходах КЗ «Центр туризму» ЗОР, проведення семінарів, майстер-класів та методичних об'єднань для педагогів області, де детально подається вся необхідна інформація і джерела для використання у роботі під час усноісторичних досліджень.

Список джерел та літератури

1. З 24 по 25 вересня 2020 року на території Мелітопольського району пройшов польовий етнологічний практикум. URL: <http://surl.li/dhelu> (дата звернення 30.09.2022)
2. Збірник матеріалів конкурсу «Усна історія» онлайн-фестивалю історичного краєзнавства учнівської молоді «Дослідники минулого» 2021 року / за ред. Сало Ю.О., Солохи О.В. Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2021. 68 с.
3. Збірник матеріалів обласного конкурсу усноісторичних пошукових робіт учнівської молоді «Жива історія на перетині епох» 2021 року / за ред. Сало Ю.О., Солохи О.В. Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2022. 148 с.
4. Регламент проведення обласного конкурсу усноісторичних пошукових робіт учнівської молоді «Жива історія на перетині епох». URL: <http://surl.li/dhelh> (дата звернення 30.09.2022)
5. Регламент проведення обласного онлайн-фестивалю історичного краєзнавства учнівської молоді «Дослідники минулого». URL: <http://surl.li/dhblx> (дата звернення 30.09.2022)
6. Сало Ю.О. Впровадження методу усної історії в позашкільному навчальному закладі: досвід КЗ «Центр туризму» ЗОР. «Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі»: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції 29-30 жовтня 2020 р. Вінниця, 2021. С.54–58
7. Українська революція: уроки і перспективи: збірник тез науково-дослідницьких робіт учасників Всеукраїнська історико-краєзнавча конференції учнівської молоді, 23-25 квітня 2021 р., м. Запоріжжя: КЗ «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» ЗОР, 2021. 246 с.

УДК 94(477)"19"(092)

ДЕМИД БУРКО – ТВОРЕЦЬ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ВИВЧЕННЯ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДУ УСНОЇ ІСТОРІЇ

О. І. Коваль

У статті висвітлено життя і діяльність Деміда Григоровича Бурка – учителя історії, священника (протопресвітера), державного діяча, волонтера, військового офіцера, поета, публіциста, учасника бою під Крутами, який належить до визначних творців новітньої історії України та Європи.

Ключові слова: *визвольний рух, історична пам'ять народу, історики-краєзнавці, с. Пирогів, Українська Центральна Рада, Крути.*

The article highlights the life and activities of Demyd Hryhorovych Burko, a history teacher, priest (protopresbyter), statesman, volunteer, military officer, poet, publicist, participant in the Battle of Kruty, who is one of the outstanding creators of the modern history of Ukraine and Europe.

Key words: *liberation movement, historical memory of the people, local historians, vilage Pirogov, Ukrainian Central Rada, Kruty.*

Визначення шляхів подальшого розвитку України ґрунтуються на історичному досвіді народу, на теорії й практиці визвольного руху, засадних настановах визначних громадських і

політичних діячів, видатних представників вітчизняної науки і культури. Ми відповідальні за минуле та майбутнє. Наша подвійна відповідальність перед тими, хто прийде після нас, адже успадкують вони не тільки наше сьогодення, а й минуле [6, с. 5].

Історична пам'ять народу – найважливіший компонент його духовної сфери, який дозволяє підтримувати безперервність етнічної еволюції, спадкоємність народного досвіду, передавати накопичене багатство національних цінностей наступним поколінням. Ця пам'ять особливо актуалізується і активізується в переломні, кризові епохи, коли буття етносу зазнає серйозних та суворих випробовувань [12, с. 82].

Підвищену увагу українців до минулого можна розглядати як запізнілу реакцію на довге ігнорування його національної своєрідності в умовах абсолютизму і тоталітаризму.

За Святу Волю йшли найкращі сини та доньки України, так як і сьогодні у боротьбі із російською агресією, яка становить загрозу всьому світові. Відомо, що історію творять особи, еліта, народ. Українська еліта того часу була розділена на лівих та правих, соціал-демократів та самостійників. Останніх було менше, тому незалежність існувала недовго.

Проте, незважаючи ні на які політичні орієнтації, свідомі українці йшли воювати за Україну «з вогнем завзяття». До таких героїв належить наш земляк Демид Григорович Бурко – учитель історії, священник (протопресвітер), державний діяч, волонтер, військовий офіцер, поет, публіцист, учасник бою під Крутами. Він належить до визначних творців новітньої історії світового масштабу. Краєзнавці дізналися про це лише недавно, так як він в період існування Радянського Союзу він був «ворогом народу».

Метою даного дослідження є повернення несправедливо забутого ім'я нашого земляка – Демида Григоровича Бурка, як одного із творців новітньої історії України та Європи. Дослідили історики-краєзнавці школи-гімназії № 2 міста Гнівані життєвий шлях згідно з маршрутом: Пирогів-Сутиски-Вінниця-Вільнюс-Карпати-Київ-Крути-Камянець-Подільський-Полтава-Харків-Миколаїв-Штутгарт. Половину свого життя Демид Бурко жив в Україні, половину – в Західній Німеччині. Краєзнавці відвідали село Пирогів Тиврівського району, де він народився 29 серпня 1894 року. Псевдоніми Бурко-Корецький, Данило Святогірський. Батьки Григорій Тимофійович та Марія Петрівна були селянами. Репрезентація колективної роботи юних істориків-краєзнавців на чолі із старостою А. Матвієнко та керівником – О. І. Ковалем.

Завдання дослідження:

- дослідити життєвий шлях Демида Григоровича Бурка;
- ознайомитися із наявними джерелами про його творчий шлях;
- відвідати населені пункти, пов'язані із його життям, зібрати та опрацювати матеріал;
- вивчити матеріали архівів та музеїв;
- зібрати спогади респондентів;
- сформувати цілісне та повне дослідження його життєвого шляху;
- презентувати дану пошукову роботу на заходах різного рівня.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона сприятиме належному вшануванню Д. Г. Бурка: встановленні пам'ятника, назві вулиць, колективів, випуску марки, нагородних знаків.

Теоретичне значення роботи – це суттєве доповнення історії України, існуючих скупих досліджень його життєвого шляху. Вона є колективною роботою юних істориків-краєзнавців на чолі із старостою Матвієнко А. та керівником.

Село Пирогів заснував козак Пиріг. Колись майже всі села України були козацькими. Тому в ході даної роботи зародилась ідея дослідити ці села та скласти інтерактивну карту, що всі знали та пам'ятали. На початку села Пирогів є куток Кальнишівка, який заснував козак

Кальниш збереглася хата його брата Феофана, біля якої росте черешня та в'ється виноград, посаджені братами Бурками. В цій хаті сьогодні проживає родина Вишневських, яка надала цінну інформацію про родину Бурків документи та світлини. Учні дізнались про місце народження Демида Бурка на кутку Бесарабія. Хата, в якій він народився не збереглась. Класичне українське село, в якому легко колядується, є цілющі джерела, зокрема Маркіянова Криниця, пагорби, байраки, чудові краєвиди в будь-яку пору року прищепили велику любов до рідного краю, батьків, родичів, Неньки-України маленькому Демидові на все життя. Прожив він майже 95 років [21, с. 187]. Трудолюбива селянська родина Бурків прагнула дати своїм дітям освіту. Тому батько віддає Демида до учительської школи в містечку Сутиски, яку він закінчив у 1909 році. Ця школа була двоповерховою, збудована при сприянні графа Д. Ф. Гейдена у 1899 році. Підпорядковувалась Єпархіальній училищній раді. Навчання тривало три роки(3:96). Готували учителів грамоти для народних та церковно-парафіяльних шкіл. Крім вступних іспитів потрібно було сплатити вступних – 5 руб., на купівлю скрипки – 5 руб., за гуртожиток – 4 руб. Переважно навчалися діти із заможних родин. Проте бідним виплачувалися стипендії з казни графа Гейдена та лікаря Царьова. Учні вивчали Закон Божий, російську мову, математику, історію, фізику, музику, педагогіку, предмети сільського господарства. Учні посадили сад, трудилися у столярній майстерні (3:97).

Пізніше Демид Бурко закінчив Вінницьку церковно-учительську школу. На той час в Україні було 26 таких шкіл. Перша школа була відкрита у Потоках у 1907 році. У жовтні 1909 року її перевели до Вінниці. Вона була на місці теперішнього педагогічного університету. Почесним попечителем її був повітовий предводитель дворянства граф Дмитро Гейден. На його кошти здійснювалися екскурсії місцями подій війни 1812–1814 років. Селянські діти навчалися безкоштовно, а вчителюючи, користувались пільгами. У 1910 році тут навчалось 115 учнів, наступного року – 156 учнів. Працю викладачем в школі. В березні 1915 року мобілізований до російської армії, так як понад 4 млн. українців. Навчався в школі прапорщиків у Вільнюсі, воював на Західному фронті. З початку революції був учасником Всеукраїнського військового з'їзду.

Демид Бурко працював референтом інформаційного відділу Генерального секретаріату військових справ Української Центральної Ради. Одночасно співпрацював із Всеукраїнською церковною радою, яка намагалась вийти з-під московського впливу. 29 січня 1918 року відбувся бій українських збройних сил проти більшовицької орди біля станції Крути. Наш земляк без вагань пішов захищати волю України в цьому нерівному бою та залишився живим. Цей бій став символом патріотизму та жертвності у боротьбі за незалежну Україну. Демид Бурко написав вірш-спогад «На вічну пам'ять мученикам» про ці події. Тоді патріоти України виступали із закликом : «Тільки ні від кого не залежна Україна самостійна Україна забезпечить Ваші права та інтереси» [11, с. 326]. Народ вірив, що скинувши царя, який держав Україну нагайкою та кулеметом, можна повалити московську комуну. Саме тоді було виконано гімн України, написаний у вересні 1862 року Павлом Платоновичем Чубинським та композитором Михайлом Вербицьким. Вже у листопаді 1862 року Павла Чубинського заарештували за «возмутительные песни» [22, с. 59]. Проте гімн виконували і в тяжку, і в радісну хвилину.

Після захоплення Києва більшовиками переїздить до Кам'янця-Подільського, де навчався на історико-філологічному факультеті університету. На з'їзді учителів народних шкіл Поділля у 1917 році Кирило Стеценко промовив: «Лише той народ сильний духом і має майбутнє, в якого є національна школа. У нас, українців, по суті її немає досі».

З початком радянсько-польської війни Демид Бурко у травні 1920 року вступає до українського війська. Служив у Волинській дивізії армії УНР. Восени 1920 року з

відступаючою армією УНР опиняється в Польщі. Викладав у Золочівській гімназії, де навчався Василь Кук. У 1921 році повертається в Україну. При переході кордону був заарештований більшовиками, засуджений на три роки та перебував у Вінницькому концтаборі. В лютому 1922 року звільнений завдяки амністії. Під час українізації [5, с. 479] Демид Бурко закінчує Інститут народної освіти у Кам'янці – Подільському. Викладав українську мову та літературу в школах Вінниччини та Київщини. Зокрема, з 1924 року був завідувачим трудової школи села Лопатинці Краснянського (тепер Жмеринського) району. На 117 учнів приходилось 20 парт, 2 столи, 2 шафи, 2 стільці. Під його керівництвом у школі діяли спортивний, драматичний та співочий гуртки, учні обробляли 4 десятини шкільної землі, ставили п'єси для безпритульних дітей. Досліджуючи життєвий шлях нашого героя, ми здійснили цікаве відкриття: в Лопатинцях у 1891–1892 роках учителював Михайло Коцюбинський. Він навчав дітей управителя села Мельника – Миколу, Михайла, Єлизавету. Письменник збирав молодь, читаючи їй газети, книги, вів різні бесіди. Тут

він написав оповідання «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник», вірш «Вечір», казку «Завидющий брат», повість «На віру». Місцеві жителі були прототипами головних героїв повісті «Фата моргана» Андрія Волика, його дружини Маланки і дочки Гафійки. Опис місцевості у творі відповідає краєвидам села [13, с. 217].

Він також учителював у Боярці.

Через переслідування та гоніння вимушений покинути вчительську працю та піти в кооперацію у 1931 році.

У 1935 році заарештований та ув'язнений у Барішівці, звідки йому вдалось втекти. Переховувався під чужим ім'ям до початку Другої світової війни. З жовтня 1941 року працює секретарем Полтавського єпархіального управління Української Автокефальної Православної Церкви. 12 травня 1942 року висвячений митрополитом Феофілом Будловським на священника у Покровському соборі міста Харкова. До осені 1943 року очолював полтавську Свято-Миколаївську церкву. Разом з дружиною був організатором Полтавського Українського Червоного Хреста. Одночасно працює на літературній ниві – друкує в місцевій пресі вірші та статті мистецько-культурного змісту: «На вічну пам'ять мученикам», «В Каневі», про М. Леонтовича, П. Куліша, П. Чубинського, Д. Яворницького, М. Кононенка. Готує до видання «Євангеліє» в перекладі П. Морачевського і «Молитовник».

Восени 1943 року отець Демид брав участь у похороні 500 жертв політичних в'язнів, розстріляних більшовиками у Вінницькому парку. Під час панахиди він виступив з промовою, яку закінчив словами: «Нехай на їхніх могилах виростуть квіти кращого майбутнього». Він також очолював Миколаївську парафію в таборах для неперевірених.

Восени 1943 року Д. Бурко переїздить до Галичини, потім – до Німеччини. 25–26 серпня 1947 року брав участь у Ашаффенбурзькому соборі, на якому утворилась УАПЦ соборноправна. Згодом від неї відійшов. Працював настоятелем парафій у Інгольштадті, Карлсрує, Людвігсбурзі, Новому Ульмі, духовним опікуном православних українців будинку пристарілих Дорнштадта. З грудня 1956 року входить до Вищого церковного управління УАПЦ [10, с. 213]. З 1969 по 1973 рік виконував обов'язки голови Вищого церковного управління при митрополиті Никанорі (Абрамовичі). У 1973 році обраний до Ради Митрополії УАПЦ. Активний співробітник журналу «Рідна церква», в якому з 1954 року публікував серію статей-спогадів «З книги буття української церкви»(9:94). Написав спогади про визначних діячів митрополитів УАПЦ – Василя Липківського, Михайла Борецького, Івана Павловського. Зокрема, відтворив картину переслідувань та знищення більшовиками УАПЦ. Писав статті в газети «Українські вісті» та «Нові дні».

Головною працею його стала збірка нарисів «Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя», яка вийшла у 1988 році в американському місті Баунд-Брук.

Помер Демид Бурко 9 червня 1989 року. Похований на Штутгартському цвинтарі Праги. Залишив такі друковані праці: «Митрополит Петро Могила» («Рідна церква», Карлсруе, 1956 р.), «Як зруйнували Михайлівський монастир» («Відродження», Буенос-Айрес, Календар-альманах на 1957 рік.), «Руїни, руїни...» («Церква і життя», 1990 р.).

2. Крути завжди в пам'яті народній

16 (29) січня 1918 року біля станції Крути відбувся бій українських збройних формувань з більшовицькою чумою. Студентський курінь університету Святого Володимира, студенти Українського народного університету, учні Другої української гімназії імені Кирила та Мефодія загальною кількістю 300 стрільців, юнкери Першої Української військової школи, гідротехнічної та фельдшерських шкіл – кількістю 250 стрільців та 80 добровольців Вільного козацтва вступили у нерівний бій із більшовиками у кількості 5600 окупантів, тобто українські сили були вдсятеро меншими, проте втрати українців становили 250 вбитими, більшовиків – 300. Це при умові, що наші оборонялись, коли сонце світило їм в очі та більшовики зі злості розстрілювали полонених, родичі бачили розбиті голови, вибиті зуби, виколоті очі своїх дітей. Відомо 20 прізвищ розстріляних. Мало відомо про тих, які залишилися живими. Серед них наш земляк Демид Бурко. У 1918 році секція кіно Міністерства освіти України зняла документальний фільм «Похорон юнаків, замордованих більшовиками під Крутами». У 1935–1936 роках цвинтар на Аскольдовій могилі більшовики знищили, надгробки використали для фундаменту дитячого театру та заклали парк. Лише у 1998 році пам'ятник відновлено.

Спогади Демида Бурка про бій під Крутами: «Студентський курінь не встиг опорожнити вагонів, як потрапив у смертельну небезпеку. Нашвидку розсипалися по полю. Зчинився бій про який важко оповідати. І козаки, і студенти билися як леви. Втомлювалися від щохвилинного набивання рушниць. Передні ряди ворогів падали, а задні все надходили, вискакуючи із-за старих стовбурів верб по шляху та з верболозів. Постріли з гармат, кулеметів, рушниць, тріск бомб змішалися зі стогоном умираючих. «Солдати расейской революционной армии», як вони себе називали, по-звірячому кидалися з багнетами на студентів, що, вистріливши всі набої, останніми убивали себе й падали з словами : «За Тебе, Україно, складаю руки...»

3. Українська Автокефальна Православна Церква

Церква ця самостійна, є посередником між Богом і людьми. Її засновником був Василь Костянтинович Липківський, наш земляк із села Полудня Липовецького району. З початку революції 1917 року розпочались відродження та українізація церкви. 1 січня 1919 року Директорія УНР приймає «Закон про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви», який підписали голова Ради Народних Міністрів В. Чехівський та Міністр Культів Липів [23, с. 206]. Перша служба відбулась 22 травня 1919 року у Микільській солдатській церкві міста Києва. Провів її Василь Липківський. Організаційне оформлення церкви відбулося 14–30 жовтня 1921 року. Вже згодом було утворено 1200 парафій, які мали 2 мільйони віруючих. Найбільше з них були на Київщині, Поділлі, Полтавщині, Чернігівщині, Волині. Самобутність Української Автокефальної Православної Церкви полягала у сакралізації української мови та впровадження у церковне життя національних звичаїв і традицій. Одночасно така церква виникла у Сполучених Штатах Америки. Демид Бурко описав життя таких подвижників УАПЦ, як архієреїв Миколи Борецького, Костянтина Кротевича, Антонія Гриневича, Йосипа Оксіюка, Миколи Карабіневича, композиторів – Миколи Леонтовича та Кирила Стеценка (був протоієреєм

УАПЦ). Ці спогади вийшли за його життя. Активним діячем цієї церкви в Україні та Німеччині був Демид Григорович Бурко.

4. Трагедія у Вінниці

У 1937–1938 роках у Вінниці були розстріляні понад 12 тисяч людей як «вороги народу». Їх викликали на різні заходи, збори, наради вночі розстрілювали. На їхніх місцях захоронень у парку імені М. Горького ставили танцювальні майданчики. Коли у 1941 році Вінницю зайняли німецькі окупанти, вони вирішили провести розкопки та ексгумацію розстріляних, щоб показати суть сталінізму та заробити собі якісь дивіденти. Втрачаючи позиції на радянсько-німецькому фронті, гітлерівці посилювали свій пропагандистський тиск на місцеве населення, щоб підірвати в нього довіру до радянської влади, показати істинне її обличчя та запобігти прихильності до комуністичного підпілля і радянських партизанів. Для цього у Вінниці в червні 1943 року за заявами громадян на кладовищі (за сучасним універмагом, ближче до лікарні імені М. Пирогова), в міському парку і саду на Долинках (по Хмельницькому шосе) було розкопано могили з масовими захороненнями політичних в'язнів. Обстеження тривало до жовтня. Його проводила міжнародна комісія, до якої входили лікарі, анатоми, судово-медичні експерти, священники із 12 країн світу [1, с. 14]. Результати досліджень опублікували наступного року в Берліні. Було встановлено, що більшість в'язнів перед смертю зазнали жорстоких тортур і всі були вбиті в потилицю однією чи кількома кулями малого калібру або померли від ушкодження голови. Майже у всіх були зв'язані руки. Почувши про розкопки, до Вінниці почали прибувати родичі заарештованих та розстріляних. На підставі документів, одягу, окремих знаків на тілі, листів і записів, вони впізнали до 10% вбитих. У зв'язку з розкопками у Вінниці було проведено міжнародну конференцію журналістів з Італії, Франції, Швеції, Данії, Болгарії, Сербії та інших держав. Відбулася міжнародна конференція судово-медичних експертів, які підготували висновок про час розстрілів, та зібрання церковних діячів. У місті був відкритий музей жертв сталінських репресій, в якому виставили речі і документи, знайдені в могилах, фотографії могил, жертв, похоронних процесій. Проходив збір пожертв, оголошено конкурс на кращий проект пам'ятника жертвам масових розстрілів НКВС. За свідчення мешканців Вінниці, були ще й інші могили в'язнів. Однак німці припинили розкопки. Не розкритими залишилися до двадцяти могил, в яких було 250 тіл. Перепоховання проводили голова автономної церкви архієпископ Євлогій, єпископ УАПЦ Вінницький і Житомирський Григорій. Він закінчив промову словами: «Прийде час, коли наш народ скине це ярмо і буде дійсно вільно дихати в своїй країні радісним життям. В цьому нам допоможуть і це вимолять для нас ці святі мученики, які тепер перебувають разом у царстві Божому і моляться за нас коло престолу Всевишнього». Відспівував померлих і Демид Бурко. Всього проведено до двадцяти похоронів. Після повернення радянської влади «смершівці» розстрілювали учасників цих розкопок, частину з них засудили на різні терміни ув'язнення. Їм приписали антирадянську пропаганду та агітацію.

5. Спогади:

Юрчишина Ніна Ісаківна, учителька школи-гімназії № 2, пам'ятає його брата Феофана, який був настоятелем Пирогівської церкви на Тиврівщині. У післявоєнний період Демид Бурко прилітав літаком до Києва і таємно зустрічався із братом та відлітав назад до Західної Німеччини; пересилав дорогий одяг та книги своїм родичам в Україну.

Юрчишин Анатолій, рідний онук брата Демида Бурка, проживає в Гнівані, голова Ради ветеранів міста: розповідає, що односельчани боялись говорити про Демида Бурка, як ворога радянської влади, щоб їх не піддали арештам.

Вишневецький Віктор та Вишневецька Галина: проживають у хаті брата Демида Бурка села Пирогів, оберігають стару черешню та виноград; передали музею школи документи та світлини із родини Бурків, провели екскурсію для краєзнавців селом Пирогів.

Тамтура А. В., завідувачий музеєм «Слава» в Сутищі: розповів про учительську школу, яка знаходилась у приміщенні теперішнього музею, збудована на кошти графа Д. Гейдена.

Бурко Віктор Пилипович, онук брата Демида Бурка, проживає в Сутищі: гордиться своїми родичами, особливо Демидом Бурком, ім'я якого несправедливо забуте.

Василь Кук, командир УПА, згадує Демида Бурка як доброго учителя та наставника молоді.

Висновки

Отже, поставленої мети досягнуто, виконано завдання із збору матеріалів про життєвий шлях Демида Григоровича Бурка в Україні та за кордоном. Хоча попереду багато роботи для видання фундаментальної праці про такого видатного українця, ім'я якого вдалося відновити гніванським краєзнавцям (18:247). У дослідженні використані спогади родичів, людей, які знали родину Бурків, деякі публікації та архівні дані, матеріали районного та шкільного музеїв, довідникові дані. Здійснено екскурсії та походи місцями життя та діяльності Демида Бурка: до населених пунктів – Красне, Черемошне, Пирогів, Сутиски, Вінниця, Тиврів. Кам'янець – Подільський, Золочів. Краєзнавці відшукали його родичів та навчальні заклади, де він навчався. Також зібрано маловідомі факти про бій під Крутами, діяльність УАПЦ, розстріли у Вінниці. Попереду – екскурсії до Харкова, Полтави, Боярки, Лопатинець, Штутгарта, Будемо надалі вивчати творчу спадщину нашого героя.

Джерела

1. Драган А. Памятаймо про Вінницю. Вінниця, 1992. – 45с.
2. Вінниця. Історичний нарис / А. Подолинний. Вінниця : Книга-Вега. 2007. 304 с. : іл.
3. Тамтура А., Коваль О. Історія Тиврівщини. Вінниця. 2012. 444с.
4. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях. Вінниця : Континент-ПРИМ, 1993. 464 с. (Історична бібліотека Поділля).
5. Червінський В. І., Обушний М. І. Історія України. Джерельний літопис. Київ. 2008. 800 с.
6. Видатні постаті в історії України. Короткі біографічні нариси. Київ: Вища школа, 2002. 359 с.: іл.
7. Вінниччина туристична : довідник. Вінниця, 2010.
8. Всеукраїнський Форум українських патріотичних справ учнівської молоді «Ми – українці!». Київ, 2016. – 112 с.
9. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. Київ : Генеза. 2001. 1136 с.
10. Завальнюк К., Стецюк Т. Червоний смерч над Поділлям. Вінниця, 2008. 248 с.
11. Завальнюк К. Провісники волі. Літин. 2005. 352 с.
12. Мала енциклопедія етнодержавознавства. Київ, 1996. 942 с.
13. Купчишин М., Мичак А. Шаргородщина. Сторінки історії. Київ : Техніка. 2002. 320 с.
14. Матеріали Гніванського історико-краєзнавчого музею.
15. Матеріали Сутиського музею «Слава».
16. Матеріали Тиврівського районного музею.
17. Коваль О. Гнівань: історія, сьогодні, майбутнє. Вінниця. Книга-Вега. 2004. 60 с. : іл.
18. Освіта на Поділля: минуле та сьогодні: матеріали 23-ї наукової історико-краєзнав. конф. 20–21 жовт. 2011 р. Вінниця. 2011. 416 с.
19. Білокінь С. Стаття про Д. Бурка // Довідник з історії України. Київ : Генеза, 2001. С. 94.
20. Спогади родичів та земляків.
21. Тиврівщина. Краєзнавчі нариси. Тиврів, 2012. 306 с.
22. Українці у світовій цивілізації. Кишенькова енциклопедія. Вип. 1. Київ, 2005. 64 с.: іл.
23. Хрестоматія з новітньої історії України (1917–1945 рр.). Київ, 1998. 400 с.

Усна історія як засіб інформації, комунікації, меморіалізації

УДК 821.162.1.09-1

ZAPISANA OPowieŚĆ O ŻYCIU: CECHY POZNAWCZE TEKSTU POETYCKIEGO (RĘKOPIŚMIENNA HISTORIA NIEZNANEGO AUTORA)

Olena Havryliuk

W artykule poddano analizie tekst poetycki rękopiśmiennego zeszytu zawierającego poemat o życiu wiejskiego mieszkańca – „młodziana” Janka. Zeszyt znaleziono podczas jednego z przyjazdów do wsi Mowczany (z grupą młodzieży), który miał na celu uporządkowanie zabytkowego katolickiego cmentarza.

Autor dobrze znał język polski, miał poetycki talent. Opisał życie Janka na wsi, podaje cechy charakteru bohatera, bawienie się nowym ubraniem hajduka przy dworze szlachcica. Tekst nasycony został wieloma figurami poetyckimi, a także wskazuje na wielką miłość do rodzinnej ziemi. Tą ziemią mogła być Litwa. Wartość tego tekstu polega m.in. na tym, że autor podaje i utrwala żywą polską mowę, którą posługiwała się polska wspólnota na Podolu.

Słowa kluczowe: *Mowczany, opowieść, poemat, nieznany autor, rodzinna ziemia.*

У статті аналізується поетичний текст рукописного зошита з поемою про життя сільського мешканця – молодика Янка. Зошиток виявили під час одного з приїздів групи молоді до села Мовчани, метою яких було прибирання та упорядкування історичного католицького кладовища.

Автор добре знав польську мову і мав поетичний талант. Поет описує життя Янка на селі, подає якості характеру героя, захоплення новим одягом гайдука при дворі шляхтича. Текст насичений багатьма поетичними фігурами, а також розкриває почуття автора і героя, велику любов до рідної землі. цією землею могла бути Литва. Цінністю цього зошита є те, що автор передає живу польську мову, якою розмовляла польська спільнота на Поділлі.

Ключові слова: *Мовчани (Вінницька область), розповідь, поема, невідомий автор, рідна земля.*

Wstęp. Historia rękopisu

Można powiedzieć, że odnalezienie tego zeszytu było cudem. Ale również cudem było faktycznie uratowanie go od zniszczenia. Historia sięga jeszcze 2011 roku. Od 2009 r. działa nasza organizacja społeczna – „Konfederacja Polaków Podola XXI wieku”. W 2011 roku organizacja zorganizowała wyjazd grupy młodzieżowy do Mowczanów¹. Tam znajduje się zabytkowy katolicki cmentarz. To, co zobaczyliśmy, było przerażające. Można przenośnie powiedzieć, że zastaliśmy prawdziwą dżunglę, ale mimo to udało się nam zobaczyć pomniki z XIX i początku XX wieku na mogiłach zmarłych Polaków.

---

¹ W niektórych zapisach występuje obocznie Mołczany (Mowczany).

We wsi znajduje się również kościół zbudowany w 1797 roku; fundatorami świątyni byli hrabia Trzecińscy, pochowani w krypcie kościoła. Z kolei obok kościoła zachowało się kilka nagrobków z początku XIX wieku. Ale w tym właśnie czasie wydzielono osobne miejsce dla pochówków, ponieważ była potrzeba chowania zmarłych ze wsi, które należały do tej parafii. Proboszczami kościoła pod wezwaniem św. Wojciecha były szanowane duchowne osoby, z odpowiednim wykształceniem. Oczywiście, że także prowadzono nauczanie dzieci szlachty przy dworach, a wiejskich mieszkańców-katolików przy kościołach i szkołach.

Obok cmentarza stała prawie już całkiem zrujnowana chata. Słomiana strzecha jeszcze trzymała się, ale wyglądało na to, że dach niebawem spadnie, bez ram, bez drzwi. Ale coś mimo wszystko kierowało nas do tego miejsca. Zobaczyliśmy kilka bardzo małych pokoiczek, kuchnię, piec; z sieni było jeszcze jedno wyjście – na działkę. Nie była to chata typowa jak na wiejskie chaty. W kącie jednego z pokojów pośród śmieci stało małe pudełko. W nim zachowało się kilka zeszytów, jakieś zapiski, części książki w języku polskim – wszystko brudne, pokryte kurzem, pogryzione przez myszy. Decyzja była krótka: zabieramy ten cały dobytek.

Omawiany tekst był ręcznie pisany drobnym pismem, trudnym do odczytania, utracone kawałki słów i nawet zdań, bez zakończenia, brudny i zakurzony. Wydawało się, że nie można będzie go przeczytać, jednak ciekawość zwyciężyła.

Tak w skrócie przedstawia się historia odnalezienia tekstu: zapisanej historii nieznanego autora - „mowczańskiego zeszytu”.

Autor zaprasza do słuchania, wyraziście wskazując na to, że to „powiastka”, „przygoda”, „którąm zasłyszał z ludzkiej pogłoski”². J. Bartmiński i S. Niebrzegowska-Bartmińska zaznaczają, że „właśnie język mówiony jest językiem pierwszym i ważniejszym, a język pisany jest wtórny, ma węższy zakres występowania”³. Poeta wykorzystuje taką formę, bo „mowa jest naturalną, prymarną postacią języka. Jest nabywana spontanicznie w rodzinie, jest dostępna wszystkim, „demokratyczna”, używana w najróżniejszych (głównie nieoficjalnych) sytuacjach życiowych”⁴.

W jakim stylu autorskim napisana opowieść? W. Pisarek podaje rozumienie stylu jako „sposobu wyrażania myśli w mowie i piśmie”⁵. Stylem nazywano sposób świadomego i celowego kształtowania wypowiedzi językowej z wykorzystaniem środków fonetycznych, składniowych, morfologicznych i figur stylistycznych. Charakterystyczny dla danego autora zespół środków językowo-stylistycznych stosowany w jego utworze zależy od cech indywidualnych pisarza.

Czy dany tekst możemy uważać za wzór tekstu literackiego, który należy do stylu artystycznego? Śmiało możemy stwierdzić, że ten tekst jest literacki, chociaż autor stylizuje swój utwór na potoczny. Podstawą opowieści jest historia, o której słyszał albo był tego świadkiem. W utworze napotykamy niektóre elementy stylu potocznego (słownictwo ekspresywne; duża obrazowość). Poemat odznacza się oryginalnością stylu pisarza: świadomym i celowym użyciem elementów emocjonalnych oraz metaforyki; umiejętną indywidualizacją języka postaci; umiejętnym doбором środków plastycznych służących do opisu przedstawianych postaci, zdarzeń, miejsc, zjawisk, przedmiotów; bogactwem środków językowych i figur stylistycznych; stosowaniem stylizacji na gwary środowiskowe, archaizacji, dialektyzacji.

Najpierw o autorze. Zeszyt nie miał tytułu. Analizując tekst, doszłam do wniosku, że osobą, która napisała ten utwór, jest mężczyzna. Opowieść podawana jest w pierwszej osobie.

Charakteryzując styl poetycki utworu nieznanego autora, możemy zaznaczyć, że składa się on z kilku części: dość długi wstęp-odstęp, w którym podano zestawienie tęsknoty opowiadającego i stanu przyrody, stan upadku, beznadziei, przedstawia zmęczony nieszczęściem „syn boleści”:

² W cudzysłowie przytaczane są krótkie cytaty z omawianego tekstu; dłuższe fragmenty zapisuję kursywą.

³ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska. *Tekstologia*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 2009, s. 78.

⁴ Tam że, s. 79.

⁵ *Encyklopedia Języka Polskiego*, (red.) W. Pisarek, *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, Kraków, 1999, s. 381.

*Zaznawszy świata, głowę schyliwszy,
Co chwila mędrszy i nieszczęśliwszy,
Obarczon ciężką sakwą podróży,
Gdy mu dawniejsza siła nie służy...*

Początek wskazuje, że napisanie poematu było związane z opowieścią o kimś, o kim przekazana historia, a nawet z autorem. Ta historia była mu bliska, wywołana wspomnieniami o minionych latach, o trudnych losach życia, w których „chwilka pogody miesza się z dniami tęsknymi”. Można powiedzieć, że tu mamy dwóch bohaterów: Janka i właśnie autora:

*Niekiedy jutrzni promień szeroki
Rozjaśnił serce, przebił obłoki,
I znów się ukrył za gęstem glistka.*

Autor wspomina o swoim życiu, o latach młodości, które nie były lagodne:

*Święta jutrzhenko mojego rana!
Tyś była chmurna i oplakana.
Ot taka sama i w każdym względzie,
Jak dzień dzisiejszy, jak jutro będzie.*

I chociaż wspomnienia nie są radosne, jednak autor zaznacza, że w jego pamięci zostały wspomnienia o ludziach, których znał w minionych czasach:

*A jednak, nie wiem i skąd, i poco,
Nad twem wspomnieniem światła migocą?
A przy tych światłach gdy się rozmarzę,
Lubię oglądać dawniejsze twarze,
Miejsca, gdzie moje zbiegło zaranie:
Gdzie dzisiaj noga już nie postanie.*

O tych wspomnieniach autorowi trudno opowiadać, ponieważ „dzień wczorajszy nigdy nie wskrześnie”. Autor przypomina o płynności czasu:

*A wiek się zmienia, przyszłość się karli...
Chcesz zdłużyć chwilę, która ucieka?
Rozważaj przeszłość, ale zdaleka.*

Po tych pełnych skrajnie bolesnej części o dawno minionych latach, o szczęściu i nieszczęściu, autor zaczyna właściwą opowieść. Na to wskazują słowa adresowane do słuchaczy (choć to tekst pisany, przeznaczony był dla czytania):

*Jeśli ochota, słuchajcie mili,
Dajcie mi ucho choć na pół chwili,
Starym zwyczajem, w kółku słuchaczy,
Powiem powiastkę, przygodę raczej,
Którą zasłyszał z ludzkiej pogłoski,
Prostą i rzewną – wiadomo z wioski.
Czyńcie co wola; śmieJCie się, płaczcie,
Dobre przyjmijcie, a złe przebacZcie.*

Autor zaczyna opowieść w stylu bajek i opowiadań ustnych: ‘powiem powiastkę, przygodę raczej którą zasłyszał z ludzkiej pogłoski’. Przejściem od wstępu do opowieści jest zwrot, który używano przy ustnym opowiadaniu: „dobre przyjmijcie, a złe przebacZcie”.

Początek opowieści też ma cechy ustnej wypowiedzi: „przed piędziesięciu czy więcej laty”, bohater żył „w jednej wiosce”. Dowiadujemy się, że to „młodzian bogaty”. Bardzo pozytywna charakterystyka zajmuje kilka stron tekstu, jego bohater szczerzy, pracowity, troskliwy. On „...kiedy kocha, to szczerze kocha”, „co to do pracy rwie się ochotnie”, „a kiedy hula, to z całej duszy”, „co gotów stawić we dnie i w nocy pierś do uścisku, dłoń do pomocy”.

Autor maluje bardzo pozytywny obraz człowieka pracowitego, ze szczerym sercem, nie rozpieszczonego dostatkiem:

*...go nie stworzył Bóg na pieszczocha,
Co to do pracy rwie się ochotnie,
Co to przy pługu rozkoszą potnie.*

Autor wykorzystuje wielokrotnie powtórzenie zaimka „który”, czasownika „kochał”, tym samym notując liczne pozytywne cechy. Chce pokazać bardzo pozytywny obraz człowieka o wyjątkowej miłości do ludzi, do miejsca, w którym urodził się, człowieka, jak autor pisze „jeden z tych ludzi, którego serca nic nie wystudzi”:

*Kochał swą wioskę, chlubił się wioską,
Kochał rodziców duszą synowską,
Kochał swe pola i sianożęci,
Kochał rzeczółkę, co tam się kręci,
Kochał swe lasy i dymy chatnie,
Dla parobczaków miał serce bratnie.
Kochał na zabój dziewczęta młode,
Kochał kaplicę, cmentarz, gospodę.*

Obraz rodzinnej ziemi często spotykamy w utworach pisarzy. Ten obraz napotykały i w inskrypcjach na nagrobkach znanych i nieznanym ludzi. Rodzinną ziemią dla wielu, także wielu Polaków, było Podole. Ten obraz rodzinnej ziemi zaznaczał się w zachowanych inskrypcjach, np.,

D.O.M.

TU SPOCZYWAJĄ ZWŁOKI

Ś. P. ANASTAZYI

Z ROCZYŃSKICH

TU CHCIAŁAM

SPOCZAĆ WE

WŁASNEY ZIEMI

POLECAJĄC WAS

BOGU. UMIERAM

SPOKOJNIE.

KOCHAJĄCE CÓRKI

NAJUKOCHANSZEJ MATCE

(Obok kościoła św. Piotra i Pawła w Kamieńcu

Podolskim)

Tu także silnie nacechowany związek między życiem młodego człowieka a ziemią rodzinną, która wzmacnia go, daje poczucie szczęścia:

I z tą miłością rodzonej ziemi

Dobrze mu było między swojemi.

Niewiadomy autor podając taką charakterystykę, wskazuje, że bohater poematu jest osobą wyjątkową, pracowity, wesoły, szczerzy. Co ciekawie, opowiadacz nie od razu podaje imię swojego bohatera, a tylko po jakiejś części opowiedzi o nim. Nadziela go imieniem zwykłym i jakim często nazywano: Janek. Jest to imię męskie pochodzenia biblijnego. M. Malec pisze, że „od XVII w. nadawano też imiona dawnych i nowych świętych”⁶. Po hebrajsku Jochanan oznacza "Bóg jest łaskaw". Imię 'Jan' nosił jeden z apostołów. Zostało przejęte najpierw do języka greckiego, a potem do łacińskiego i bardzo często używane we wszystkich krajach chrześcijańskich.

Nie tylko serdeczny, współczujący, ale jest udatny i do wesela, do śpiewu, tańca, weseli się, kiedy wszystkim wesoło:

...gdy we wsi jakaś hulanka.

Za siódmą górą posłyszysz Janka,

To hucznie śpiewa, to w taniec ruszy,

Gromadzka radość tak mu do duszy.

I z tych przyczyn staje pierwszą osobą wśród młodych w wiosce, ma autorytet:

*On **pierwszy** oracz na dworskim łanie*

Nigdy nie brak mu siły i chęci.

Opowiadając o takich cechach charakteru bohatera, autor przychodzi do wniosku:

...trzeba kochać a sercem całym,

A czy to w wiosce czy w wielkim mieście.

Taką przewagę uznają wszędzie.

⁶M. Malec, Imię w polskiej antropologii i kulturze, DWN, Kraków, 2001, s. 31.

Przewaga serca w imię przyjaźni...

Po raz pierwszy pojawiło się wspomnienie o dworskim łanie (to znaczy, że w pobliżu mógł być lub filwark, lub dwór szlachecki). Autor zaznacza, że była „światna dola Jankowa, póki się we wsi rodzinnej chowa”.

Zaczyna się toczyć szereg wydarzeń, związanych z potrzebami szlachcica, które zmieniają dolę bohatera opowieści:

*Panu hajduka było potrzeba,
Spodobał Janka, zabrał go z chaty
W obce wojwodztwo, aż pod Karpaty.*

Cieżko pozucić rodziców, przyjacieli „z sercem rozdartym i bolejącem, z tysiącem wspomnień, z marzeń tysiącem”, ale łzy chował, pomału zaczął „snuć marzenia ...o nowem życiu, o inszej doli”.

W tradycjach ustnej opowieści autor prowadzi dalszy tok, opowiadając o nowym życiu, nowych pociechach dla młodego chłopca :

*...z kity u czapki wielce się cieszy,
Strzelba przez plecy, konik sicawy”
„Pan go od razu polubił wielce,
Kazał policzyć pomiędzy strzelce;
Dworscy przyjęli braterską dłoń...*

Wydawało się, że wszystko jest dobrze, tylko cieszyć się, bo takie życie i „taka służba jak dla zabawy”. Ale serce tęskni, nie daje zapomnieć o tych i o tym, kogo i co pozostawił w rodzinnym kraju, do rodzinnej ziemi, „do rodzinnej skiby”:

*Jedyna bieda,
Że Bóg przeszłości zapomnieć nie da,
Że w dzień i w nosy tak sercem miota
Ta do rodzinnej skiby tęsknota!*

Codziennie, od obudzenia, od rana męczą go myśli o krewnych, o znajomych, myśli te coraz częściej i częściej pojawiają się:

*Gdy się w niedzielę świetnie ustroi,
Och! – myśli sobie – gdyby tu moi,
Gdyby widzieli rodzice starzy,
Jak mi strzelecka barwa do twarzy!*

Ale w tym stroju, w tej barwie sam bohater przyznaje się sobie, że czułby się w swojej stronie obcym, i całkiem jasno przychodzi do wniosku:

*Nie chcę tej barwy, złotej, zielonej!
Puśćcie mię, puśćcie w domowe strony!...*

Janek od wspomnień o znajomych, rodzinie, co dzieje się w wiosce, o tym, kto” rej wiedzy między młodzieżą”, pomału wpada w stan tęsknoty za ojczyzną:

*Tak często patrzył w stronę swej ziemi
Stojąc z rękami załamanemi...*

Gnał od siebie tęsknotę, myślał, że to przeminie. Autor podaje odstęp od opowieści swoim rozważaniem, nawet żalem do Janka, który nie zna, że tęsknota za rodziną, za pozuconą daleką ziemią nie przeminie nigdy:

*Lecz nie przeminie... Ej, nie przeminie!
Biednyś ty, Janku! Wioskowej głuszy
Nie trzeba było wrastać do duszy...
bo*

*Z taką tęsknotą, jak z karą bożą,
Już i do trumny ciebie położą!...*

Poeta zaznacza, że są różni ludzie, różni ich losy, są tacy „którze umieją ciągle żyć światem”, ich serce przyrasta” tam, gdzie okazują się: wszędzie mogą przyżyć się „dziś do wioski, jutro do miasta”. Inni w obczyźnie tęsknią, a potem z czasem już mówią, że „tak już potrzeba”.

Autor po filozofsku muwi o ludzkiej doli, o losach człowieka, którego życie zuca w różne kraje:

*Los, jak ogrodnik, gdy nas przesadzi
W Indye Wschodnie, do Neapolu,
Pomimo cierpień, pomimo bólu
Musim się zrosnąć z nowym klimatem.*

Właśnie w tej części pojawia się wspomnienie o Litwie. Opowieść o Janku wyzwala wspomnienia autora, te wspomnienia wiążą się z Litwą. Opis stanu duszy Janka jest ten sam, co i u autora. Dlatego utwór przeraża swoją emocjonalnością: autorskie osobiste życie emocjonalnie przeszło na opowieść o młodym człowieku, wyrwanego losem z rodzinnego domu, z rodzinnej ziemi. Poeta zaznacza: „Litwa – Neapol... nie idzie za tem, Litwę u piersi...”, „w Neapolu są pomarańcze”, „a w Litwie tylko szyszki borowe”.

*Ale
Są insze dusze głupcy, waryaty,
Co wolą słońce domowej chaty,
Co wśród palm pragną sosnowych lasów,
Co wśród pomarańcz i ananasów
Gminne ich zdrowie bardziej przywyka
Karnić się szczawiem lub soczewicą...*

Można domyślić, że sam autor przeżył rozstawanie z ojczyzną, najprawdopodobniej w innym kraju miał „Litwę u piersi”.

Na tym opowieść obrywa się, ale ona nie jest skończona: zeszyt skończony. Czy był, drugi zeszyt, czy była skończona opowieść? Niewiadomo, innego nie było. Ale został się piękny ślad o nieznanym autorze, o jego talencie literackim, o jego losie, o niezmiernej miłości do rodzinnej ziemi.

Nie można ominąć język opowieści. Jest on bogaty na poetyckie zwroty, frazeologizmy, o których wcześniej wspominało się. Z drugiej strony, ma cechy języka ustnego, zwykłego dla słuchaczy pospolitych. Zachował język polszczyzny z kresów jeszcze staropolski. Odczuwalny w utworze i wpływ języka ukraińskiego, np., w tekście napotykamy słowa i zwroty „insze”, „rok dawno zbigły”, „inszą dolę” i in. Przyczyną temu jest to, że Polacy „żyli wspólnie nie tylko na długim pograniczu etnograficznym, ale również na wielkich przestrzeniach z mieszaną ludnością. Stąd wzajemne wpływy językowe były konieczne i niewątpliwe”⁷.

O języku polskim na kresach południowo-wschodnich pisała K. Sicińska: „rozwój polszczyzny południowokresowej jako odrębnej regionalnej odmiany języka rozpoczął się dopiero w XIV-XV w. po przyłączeniu Rusi Czerwonej do Polski i trwał przez kilka następnych stuleci.[...] Podłożem tego procesu [...] były wydarzenia i decyzje polityczne oraz będące ich konsekwencją ruchy osadnicze, wskutek których na obszarach historycznej Rusi Czerwonej, Podola, Wołynia i Ukrainy obok etnicznej ludności ruskiej (ukraińskiej) pojawiła się również ludność polska”⁸

Język urworu bogaty na epitety, menafory, porównania, zwroty, frazeologizmy i inne poetyckie zwroty („promień rozjaśnił serce”, „promień przeszłości złoty”, „słodkie powietrze”, „tęsknotą jak z karą bożą”, „chłodna niewiara”, „młoda przeszłość”, „głos pełny słodyczy”, „dusza samolubna, ostrożna”, „w niebo wzniesione oko” i in). Nieznany autor bardzo trafnie stosuje zwroty frazeologiczne, akcentujące język opowieści: „Szatan nie człowiek!”, „Łamiąc chleb bratni”, „Śmiejcie się, płaczcie, dobre przyjmijcie, a złe przebaczcie”, „z rękami załamanymi” i in.

Poeta używa słów, których dziś używano żadko albo wogule nie używano w języku polskim, np., „strojniś”, „insza dola”, „zbigły”, „czlek”, „chetka”, „cheć”. Napotkano słowo „cudzopaniec”:

*...cudzopaniec w dogodnej porze
Łąkę przekosi, grunta przeorze,
Wpuści dobytek w niwę wioskową...*

⁷ Z. Klemensiewicz. Historia Języka Polskiego. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1980, s. 347.

⁸ K. Sicińska. Polszczyzna południowokresowa XVII i XVIII wieku (na podstawie epistolografii). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2013, s. 45.

Dziś to słowo wyszło z użytku. Zgodnie ze słownikiem słowo „cudzopaniec”⁹ oznacza „włóścian z majątku innego pana, cudzy poddany”. Pisarz urzywa tego słowa opowiadając o sytuacji, kiedy ziemi kilku wsi były przedmiotem sporu między właścicielami. Wtedy przeorywano ziemię, przekoszono łąki, a często, kiedy posyłano sług i poddanych robić takie krywdy, dochodziło i do krwi.

Oczewiście, odzyskany utwór jest wzorem literackim autora bardzo utalentowanego, który przeżył trudne, ale rozmaite na wydażenia życie. Napisał bardzo ciekawą, bogatą językowo i emocjonalnie opowieść, o której do dziś nikt nie wiedział, poprowadził słuchacza i czytelnika w swoje życie, jak on powiedział:

...w miejsca, gdzie moje zbiegło zaranie:

Gdzie dzisiaj noga już nie postanie.

I patrzę czasem, i gonię rzewno

Za tymi dachy, gdzie życie biegło,

Zatamtych świątyń znajomych cegłą,

Za tamtym wiatrem, łąki przekosem,

Za tamtych ludzi zwrokiem i głosem

Z którymi niegdyś żyło się ściślej,

Łamiąc chleb bratni mieniając myśli.

Bibliografia

1. Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S. Tekstologia, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 2009, s. 78-79.
2. Encyklopedia Języka Polskiego, (red.) W. Pisarek, *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, Kraków, 1999, s. 381.
3. Klemensiewicz Z. Historia Języka Polskiego. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1980, s. 347.
4. Malec M., Imię w polskiej antroponimii i kulturze, DWN, Kraków, 2001, s. 31.
5. Sicińska K. *Polszczyzna południowokresowa XVII i XVIII wieku (na podstawie epistolografii)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2013, s. 45.
6. Słownik Języka Polskiego. Wydanie drugie. (red.) J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Tom pierwszy, A – G, MCMLII, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1900, s. 352.

УДК 94(477)"2014/2022":027.53(477.44)

ДРУКОВАНІ ВИДАННЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ФОНДУ ВІННИЦЬКОЇ ОУНБ

П. І. Цимбалюк

У статті здійснено аналіз видань з усної історії останніх років із фонду Вінницької ОУНБ, що містять результати усноісторичних досліджень українських та зарубіжних авторів, які стосуються Революції Гідності та російсько-української війни.

Ключові слова: наративи, Революція Гідності, російсько-українська війна, усноісторичні дослідження, капелани, бойові дії.

The article analyzes oral history publications of recent years from the fund of the Vinnytsia Regional Universal Scientific Library, which contain the results of oral history research by Ukrainian and foreign authors, which relate to the Revolution of Dignity and the Russian-Ukrainian war.

Key words: narratives, Revolution of Dignity, Russian-Ukrainian war, oral history research, chaplains, combat operations.

---

⁹ Словник Яęzyка Польского. Wydanie drugie. (red.) J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Tom pierwszy, A – G, MCMLII, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1900, s. 352.

Мета даної статті – привернути увагу до питань усної історії, ознайомити з окремими виданнями із фонду Вінницької ОУНБ, які містять результати усноісторичних досліджень та певною мірою спонукають науковців, бібліотечних працівників, краєзнавців, освітян до проведення такої роботи.

В останні десятиліття значно посилилася увага до дослідження життя країни загалом та окремої людини методом усної історії. Почали з'являтися видання, у яких вміщувалися результати усноісторичних досліджень. Фахівці Вінницької ОУНБ намагалися максимально поповнювати свій фонд такими документами. Окрім того, впродовж останніх років бібліотека проводить міжнародні науково-практичні конференції з цієї тематики. А початком висвітлення усноісторичних досліджень стали доповіді молодих польських науковців на одній із краєзнавчих конференцій, які ознайомили її учасників зі своїми напрацюваннями, здійсненими методом усної історії. А вже IV Міжнародна науково-практична конференція «Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності» була повністю присвячена питанням усної історії. До участі доєдналися провідні науковці з України та країн близького зарубіжжя. Збірники матеріалів цих форумів виходять друком та представлені в електронному вигляді на вебсайті бібліотеки, тому стали доступні широкому загалу. Відбувалися навчання молодих фахівців бібліотеки, завдяки чому коло працівників, які займаються усноісторичними дослідженнями, значно розширилося. Пам'ятним і корисним був навчальний візит делегації бібліотечних працівників Вінниччини до Республіки Польща за темою «Усна історія та громадська архівістика».

Але повернемося до видань з усної історії. У статті розглядаються книги, присвячені подіям останніх років, що висвітлюють Революцію Гідності, а головню російсько-української війни.

У фонді Вінницької ОУНБ є п'ять випусків видання, підготовленого науковцями історичного факультету Запорізького національного університету спільно з Українським інститутом національної пам'яті за сприяння Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації «Усна історія російсько-української війни».

Випуск I охоплює період 2014–2015 років і вміщує результати опитувань учасників війни на Сході України, зокрема бійців 79-ї та 55-ї бригад Збройних сил України, військовослужбовців Національної гвардії України, представників Головного управління ДСНС України у Запорізькій області запорізької Служби з надзвичайних ситуацій та волонтерів.

Структура видання доволі проста: вступне слово від редакційної колегії, «Військові терміни в тексті», а далі розділ, присвячений спогадам окремих персоналій.

Наведемо висловлювання десантника В'ячеслава, розповідь якого вміщена у розділі I: *«Маю певні патріотичні вподобання, не дивлячись на те, що я етнічний москаль. Я росіянин, чого «руський» треба казати, бо росіянин це політичний термін, а не етнічний. Я «руський». Батьки у мене «руські», але я є великим патріотом України»*. Можна зробити висновок, що головне не національність, а любов до Батьківщини, у якій ти живеш, готовність захищати її свободу й незалежність, а як буде потреба, то й віддати за неї життя. Так от, В'ячеслав, військовослужбовець 79-ї окремої аеромобільної бригади, розповів, як навчався в єдиній українській в Енергодарі школі, брав участь у подіях на запорізькому Майдані, а коли з'явилася загроза цілісності України, пішов добровольцем у військкомат. Під час служби спочатку займався охороною державного кордону в Чонгарі, далі він був учасником АТО, де доводилося воювати за кожний населений пункт, проявляти зразки героїзму, втрачати бойових побратимів. Розповідь В'ячеслава (записано О. Штейнле) стосувалась і застарілої техніки та зброї наших воїнів, натомість потужнішого озброєння бойовиків, про полонених, а також про негативні явища в Збройних силах – випадки проявів боягузтва командирів

вищого рангу, дезертирство, привласнення гуманітарної допомоги тощо. Книга також має географічний покажчик, де вміщено перелік населених пунктів, у яких точилися бої.

Цікавими є інтерв'ю й інших героїв цієї книги – Едуарда, військовослужбовця 55-ї артилерійської бригади (записав М. Волобуєв), військовослужбовців Національної гвардії України Михайла (записано О. Штейнле) та Віталія (записано М. Павленком).

Випуск 2 охоплює події 2014–2016 рр., до нього ввійшли спогади бійців 55-ї окремої бригади Збройних сил України. До підготовки цього видання долучилося, окрім вищезазначених, Запорізьке відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Редактори випуску В. Васильчук та В. Мороко.

Тут розкривається специфіка участі у війні артилерійських підрозділів.

На початку вміщено «Звернення артилеристів» та карту місця боїв 55-ї артбригади під час російсько-української війни 2014–2016 рр. У вступному слові зазначено, що зібрані спогади, інтерв'ю доповнюють офіційні джерела, де окремі історії переплелися в одну та становлять історію нашої Батьківщини даного періоду. Окрім оповідей 19 учасників 55-ї артбригади, вміщено «Військові терміни в тексті», а також список «Загиблі герої 55-ї артбригади». Географічний покажчик представляє спектр країн, міст, інших населених пунктів Європи, Азії, РФ та України, головно східних регіонів, де точилися запеклі бої.

Цікавим видалося інтерв'ю Віталія, записане М. Павленком, де він зокрема згадує розповіді свого батька, уродженця Тростянецького району Вінницької області, пращури якого були «куркулями», і яка доля їх спіткала... А ще він висловлює невдоволення іншими вадами вже сучасного суспільства, з якими доводилося стикатися в житті. Віталій також розповідає про його зацікавлення україномовною літературою, іншими джерелами, де розкривалася справжня історія України, а не та, що писали москалі. Ці знання робили з нього справжнього українця, захисника незалежності та територіальної цілісності рідної країни.

Книга вміщує фотографії із зони бойових дій.

Випуск 3 вміщує спогади за 2014–2016 рр. Розкриває зміст конкретного випуску та аналізує хроніку подій голова редакційної колегії серії, кандидат історичних наук Владислав Мороко в передньому слові «Усна історія сучасної війни: погляд на три роки назад». Він зокрема наголошує на тому, що *«Здобутий за три роки досвід дозволяє інакше поглянути на події 2014–2016 років. З'явилася можливість для більш глибоких осмислених оцінок, заснованих не на емоціях та окремих фактах, а на надійній інформаційній базі»*.

У цьому випуску вміщені спогади: десантника 25-ї ОПДБр [1] Володимира, артилеристів 55-ї ОАБр [2] Валерія і Володимира, співробітника МНС Володимира, начальника військового мобільного шпиталю Юрія, начальника штабу самооборони Василя, переселенців Іллі та Олександри.

Доповнюють інформацію «Військові терміни в тексті» та географічний покажчик. Тут є згадка про Вінницю, де переселенка-аспірантка розповідає про те, як вона перевелася на навчання в університет, який з Донецька перебазувався у Вінницю [3].

Особливістю 4 випуску видання є те, що в ньому зібрані оповіді представників добровольчих загонів. У передньому слові вже згадуваний Владислав Мороко «Добровольчий рух у протидії російській агресії (2014–2018 роки)», посилаючись на оцінку високопосадовців, військових експертів, зауважує, що Збройні сили України на початку 2014 року *«перебували у глибокому занепаді»*. Він розкриває становище та боєздатність Збройних сил України, передумови створення добровольчих формувань, їхню участь у найгарячіших протистояннях на східному фронті. Автор підкреслив важливість і силу громадянського суспільства, яке стало на заваді планам російського агресора. Якраз цей період і є початком створення добровольчих формувань. У підпорядкуванні Національної гвардії України

найбільш потужними стали окремий загін спеціального призначення «Азов», І батальйон оперативного призначення резервістів імені Кульчицького та батальйон «Донбас», надалі переформатований у «Донбас-Україна».

Висловлювання Володимира, солдата батальйону «Донбас» та полку «Азов», яке винесено на початок книги як епіграф, демонструє велику повагу до бійців, які служать в АТО: «...*Це честь. Просто там існує можливість за свободу України віддати найдорожче – власне життя. І люди, які йдуть туди добровільно, – це дуже, дуже велика честь і дуже велика їм шана*».

«Хто, як не ми?» – у цьому полягає ключова роль добровольчого руху в історії сучасної війни. 11 учасників батальйону «Донбас», полку «Азов», Української добровольчої армії, Добровольчого Українського Корпусу «Правий сектор», батальйону «Айдар», 23-го батальйону територіальної оборони «Хортиця» діляться враженнями про свою участь у бойових діях із захисту рідної землі. Традиційно подано «Військові терміни в тексті» та географічний покажчик.

Випуск 5 серії вміщує матеріали за 2014–2019 роки. До його підготовки долучилася Громадська комісія з історії російсько-української війни Запорізького наукового товариства ім. Я. П. Новицького. У цьому збірнику представлено результати опитувань, проведених наприкінці 2016 – на початку 2017 рр. серед учасників бойових дій та волонтерів, мешканців міста Енергодар. Тут можна знайти оповіді про місцеву специфіку побуту, мотивації, досвід, особисті оцінки сучасної російсько-української війни. Інтерв'ю 18 опитаних доповнені світлинами із зони бойових дій. Але варто зосередити увагу на висловлюванні волонтерки Ольги Клобукової, яке пронизане глибоким патріотизмом і звучить так: «*Люди, любіть країну, де ви живете. Україна достойна кращого життя, ніж зараз, і я думаю, що її чекає добре майбутнє. Я оптиміст по життю, і я думаю, що це не буде так довго, якщо кожен хоч трохи наблизить цей день. А я зроблю все, що від мене залежить, і онукам своїм про це кажу*».

Традиційно вміщене вступне слово двох членів редколегії В. Мороко та О. Штейнле, а також «Військові терміни в тексті» і географічний покажчик. Завершити огляд серії видань «Усна історія російсько-української війни» варто такими словами: «*Про подвиги, захист Вітчизни дослідники будуть збирати, узагальнювати та оприлюднювати усноїсторичні свідчення військовослужбовців ЗСУ, Нацгвардії, представників МНС (як їх в народі називають «менесники»), медичних працівників, волонтерів, але це вже після нашої перемоги. А те, що вона безперечно буде, не викликає жодних сумнівів. Слава Україні! Слава ЗСУ!*».

Наступна книга Євгенії Подобної з інтригуючою назвою «Дівчата зрізають коси» побачила світ у київському видавництві «Люта справа». Вона містить спогади 25 жінок-військових, що брали участь в АТО у складі Збройних сил України та добровольчих формувань у 2014–2018 роках як стрілки, кулеметниці, мінометниці, снайпери, медики тощо. Це розповіді про бойові операції різних років на Донеччині та Луганщині, про звільнення українських сіл від окупантів, спогади про бойових побратимів, місцевих мешканців, воєнний побут, а також роздуми про становище жінки в українському війську в різні періоди війни. Видання проілюстроване світлинами із зони бойових дій.

Переднє слово авторки книги починається такими рядками із вірша Олени Задорожної: «*Дівчата зрізають коси / туго шнурують берці, / Їм щастя приснилось, здалося. / Кровить забинтоване серце*». Далі авторка наголошує, що: «*Це історії без цензури, які розкажуть про війну як вона є – про воєнні будні та бої, які колись увійдуть до підручників з історії, ламання звичних уявлень про військо, як сучасне «чоловічий світ» і нелегкий світ повернення з війни до мирного життя*».

25 історій із життя мужніх жінок, які стали на захист Батьківщини, кожна з яких унікальна й неповторна і, без сумніву, не залишить байдужим свого читача. А головне тому, що записані більшість із них на передовій, на позиціях, де служили дівчата.

Одну із історій розповіла Юлія Георгіївна Паєвська [4] – українська волонтерка, доброволиця, військовослужбовиця, (позивний «Тайра»), парамедикиня, командирка підрозділу «Янголи Тайри». Уповноважена з питань реабілітації учасників бойових дій у Демократичній Сокирі.

На Майдані з 1 грудня, була медиком. 31 серпня вступила на військову службу в 61 МВГ на посаду командира евакуаційного відділення. За час війни на Донбасі врятувала понад 500 бійців та бійчинь ЗСУ та понад 500 поранених. Вона розповідає про своїх побратимів, зазначає, що у 2014 році не було нічого, ні зброї, ні медикаментів, уся надія була на волонтерів. Якби не їхня допомога, була б справжня катастрофа. Згодом ситуація змінилася на краще.

Не менш цікавими були й оповіді інших жінок, які поділилися своїми враженнями про важкі воєнні будні. Зворушують матеріали розділу «Герої не вмирають...», де вміщена інформація про жінок, які загинули, їхні подвиги, нагороди. Тут представлені й фото героїнь.

Підсумовує книгу розділ «Жінка війни», де авторка інформує про те, як жінки України боролися за рівні з чоловіками права щодо служби в Збройних силах України, про зміну законодавчої бази, реалізацію різноманітних проєктів, про те, що було знято низку журналістських сюжетів та фільмів про жінок війни.

Видання містить примітки – своєрідний словник термінів, які в ньому вживаються.

На завершення анонсу цієї унікальної книги варто подати уривок із вірша «Війна жіночими очима» Діани Виноградової (позивний Дана): *«Головне – не забути постригтися і забацати манікюр, Деліацію чи поголитися, одягнути білизну «Ажур». Щоб не терли незручні стринги й не висіли великі труси, Щоб не пріли тендітні ноги і не тиснули пояси. Щоб пом'якшить обвітрені губи, не забуду помадку взяти. Покладу у підсумок пластир – заліпити натерті п'яти. Іще купу дрібничок різних по кишенях порозпихаю. Хай гранатам живеться тісно, та дрібнички з собою маю. Щоб до форми все гарно личило і одягнена була зі смаком. Чи поранена, чи покалічена, бруд під нігтями сховаю за лаком... Хоч солдат я, та статі жіночої, і жіноча у мене врода. На війні бути гарною хочу я, у боях, за любої погоди. Не хизуюсь я і не зваблюю, я воюю, я лаюся матом, Та завжди залишаюсь бабою, навіть в формі й із автоматом».*

Можна зробити висновок, що, попри сміливість, мужність, готовність до самопожертви заради великої мети – свободи і незалежності Батьківщини, майбутнього своїх дітей, жінки хочуть залишатися модними, стильними й привабливими, незважаючи на обставини, у яких вони опинилися. І це притаманне саме українській жінці – берегині та захисниці рідної землі.

Наостанок розповідь про книгу «Капелани. На службі Богу і Україні», укладачі якої Тетяна Ковтунович та Тетяна Привалко. Видання містить спогади військових капеланів різних конфесій, які здійснювали душпастирське служіння серед українських воїнів. Оповіді були записані Українським інститутом національної пам'яті в рамках проєкту «Усна історія АТО». Ідеться про особливості капеланського служіння на фронті під час протидії російській агресії, а також окреслюються етапи становлення капеланства в українському війську. Книга присвячена пам'яті видатного українського гуманіста отця Омеляна Ковча, військового капелана, Блаженного Священномученика Української греко-католицької церкви [5].

У передмові «На службі Богу і Україні» зазначено, що в Збройних силах України служать капеланами представники різних конфесій, серед яких близько 80 % ПЦУ, за ними

УГКЦ, служителі протестантських церков, римо-католицької церкви та інших релігійних організацій. Далі вміщена стаття голови Синодального управління військового духовенства ПЦУ, Митрополита Іоана «Наша спільна справа – захистити свою Батьківщину», де подано походження терміну «капелан», а також етапи становлення капеланства у війську.

Спогади 23 капеланів записані з травня 2018 до червня 2019 року. Усіх їх об'єднує одне – любов до Батьківщини. Книга проілюстрована світлинами із театру воєнних дій, шпиталів, із звільнених населених пунктів та ін.

У кінці книги Митрополит Іоан сказав мудрі слова: *«Коли Бог дав людям рай, то заповів оберігати й доглядати його. І коли ми отримали нашу маленьку земну батьківщину, хай тимчасово, але ми на ній проживаємо своє земне життя, ми маємо ту ж саму заповідь, яку отримали перші люди щодо раю. Для нас рай – це Україна. І цю священну заповідь маємо виконувати сумлінно, не шкодуючи свого життя. І коли є ворог, який зазіхає на нашу святу землю, ми маємо захиститися, зупинити його. Якщо він не розуміє слова – значить, маємо зупинити зброєю».*

Словник

1. ОПДБр – окрема повітряно-десантна бригада
2. ОАБр – окрема артилерійська бригада
3. Донецький національний університет ім. Василя Стуса
4. Юлія Георгіївна Паєвська – з початком повномасштабного вторгнення 2022 року «Тайра» брала участь у спротиві, в ході якого 16 березня потрапила в полон до російських окупантів. 17 червня була звільнена, а вже 15 вересня свідчила перед Комісією з питань безпеки та співробітництва в Європі про жахи російського полону. Як зазначила посол України у США Оксана Маркарова: *«Це був дуже потужний виступ з правдою про жахи російської блокади Маріуполя та про тримісячне перебування в нелюдських умовах у полоні окупантів, нічим не обмежену жорстокість російських загарбників-терористів. Вона закликала наших американських друзів збільшити допомогу Україні, збільшити тиск на Росію, допомогти нам захистити не тільки Україну, а й весь цивілізований світ».* «Тайра» зазначила, що важливо збирати свідчення для притягнення Росії до відповідальності за воєнні злочини та нарощувати зусилля для звільнення всіх захисників та цивільних, які стали заручниками Росії та незаконно утримуються країною-агресором, яка порушує всі міжнародні норми.

5. Отець Омелян Ковч – Священномученик УГКЦ, праведник України. Був капеланом в Українській галицькій армії, перебував із вояками на передовій, підтримуючи їх морально і фізично. За активну участь у суспільно-політичному житті українців неодноразово був переслідуваний польською, радянською і нацистською владою. Під час нацистської окупації допомагав євреям, врятував більше десятка осіб, публічно засуджував нацистську владу, за що був ув'язнений і відправлений до концтабору Майданек, де помер і був спалений у крематорії. 2010 року засновано відзнаку його імені.

Література

1. Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки) / за ред. В. Мороко ; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріж. нац. ун-т, Запоріж. облдержадмін., Департамент культури, туризму, національностей та релігій. – Вип. 1. – Київ : К.І.С., 2015. – 176 с. : іл.

2. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / за ред.: Г. Васильчука та В. Мороко ; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріж. нац. ун-т, Запоріж. облдержадмін., Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Запоріж. від-ня. – Вип. 2. – Київ : К.І.С., 2016. – 464 с. : іл.

3. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / за ред.: В. Мільчева та В. Мороко. – Вип. 3. – Київ : К.І.С., 2017. – 200 с. : іл.
4. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / за ред. В. Мороко. – Вип. 4. – Київ : К.І.С., 2018. – 384 с. : іл.
5. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / за ред. В. Мороко. – Вип. 5. – Київ : К.І.С., 2019. – 432 с. : іл.
6. Подобна, Є. Дівчата зрізають коси. Книга спогадів / Євгенія Подобна ; Укр. ін-т нац. пам'яті ; 2-ге вид. стер. – Київ : Люта справа, 2020. – 346 с. : фот.
7. Капелани. На службі Богу і Україні / уклад.: Тетяна Ковтунович, Тетяна Привалко ; Укр. ін-т нац. пам'яті. – Київ : Гончарук А. Б., 2019. – 424 с. : фот.

УДК 821.161.2'06.09+929(045)

НЕНАПИСАНИЙ РОМАН: СПОГАДИ ПРО БАТЬКА: ДО 80-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПОЕТА-ГУМОРИСТА Й САТИРИКА М. М. САРАХАНА

Т. М. Цуркановська (Сарахан)

Стаття присвячена пам'яті М. М. Сарахана, журналіста, поета-гумориста й сатирика

Ключові слова: медик, журналіст, поет-гуморист і сатирик, лауреат Всеукраїнської премії ім. С. Руданського

The article is dedicated to the memory of the journalist, poet-humorist and satirist M. M. Sarakhan

Key words: paramedic, journalist, poet, humorist, satirist, laureate of the All-Ukrainian award named after S. Rudanskyi

Цього року, 15 вересня, моєму батькові могло б виповнитися 80 років. Та 24 січня 2021 року він пішов із життя. Його миттєво здолала смертельна хвороба.

«Я прожив довге та важке життя, але водночас дуже цікаве. Ні про що не шкодую. Та, на жаль, не встигаю здійснити ще одне задумане», – сказав він мені за кілька днів до смерті. До свого ювілею він хотів створити роман. Та лише продумав сюжет і написав кілька уривків до нього.

«В основу сюжету має лягти моя служба в армії поблизу естонського міста Кохтла-Ярве, де був старшим санінструктором, – говорив батько. – Але загалом роман хочу зробити захоплюючим, цікавим з переплетенням кількох сюжетних ліній. Головною героїнею має стати дівчина, яку врятував на другому році служби. Тоді розмінювали територію під містом Нарва. Мав поїхати в частину аби поповнити запас медикаментів. Зупинився біля хутора випити води й взяти сірників. Зустрів мене чоловік. Питаю, чого сумні очі. Виявилось, 14-річна донька злягла. Пояснив, що я медик. Оглянув її живіт. Виявив в неї симптом Щоткіна-Блюмберга. Цього мені було достатньо, щоб діагностувати підозру на гангренозний апендицит. Я на свій страх і ризик беру службову машину і миттю з водієм веземо дитину до найближчої лікарні. Там підтвердили діагноз і швидко прооперували. Інакше дівчина могла померти. Тоді десь через місяць той вдячний естонець привіз до військової частини домашні ласощі» [7].

За рік до смерті я записала з батьком велику ексклюзивну розмову – спогади про його життя для Всеукраїнського журналу «Країна». Хоча він прожив нелегке життя, та зберіг в

своїм серці найкращі людські чесноти: працелюбність, відповідальність, чесність, порядність, людяність, доброту...

Микола Микитович розповідав: «Я народився 1941-го. Батьки записали роком пізніше. Тоді всіх чоловіків забирали на війну. Тата не взяли, бо недобачав. Німців він ненавидів. Однієї ночі п'яний ішов вулицею. Попросив вартового закурити. Доки той ходив по вогонь, батько зняв пасок і забіг у казарму, де спали німці. Бив, по чому попадав. Солдати його зв'язали. Віддубасили так, що кров із носа й вух летіла, і викинули на дорогу. Зранку староста попросив матір забрати чоловіка додому.

Влітку 1945 року восьмеро солдатів поверталися з війни через наше село. Зупинилися біля двору. Баба Марія вгостила їх молоком і млинцями. Один високо підняв мене над головою і подарував червону зірку. Носив її до п'ятого класу.

У селі після війни всі сіяли коноплі. Замочували в Південному Бузі, сушили й вибивали. Робили з них рядна, полотна. В мого діда Григора стояв верстат. Ткали килими, шили сорочки, штани. Фарбували бузиною. До 6 років ходив босий, без штанів і трусів – так бігали всі діти. Перші штанці пошила тітка Гафійка зі старої бабиної сорочки. Після війни відкрили школу. Батьки купили для мене зошит, ручку з пером і чорнильницю, п'ять хімічних олівців. Слинив їх, щоб писати. Зі школи приходив із синім язиком. Вранці біля школи дітям видавали черпак юшки з гороху з гіркуватим присмаком. І шматочок житнього кислуватого хліба завбільшки з дитячу долоню. Тої баланди і самому хотілося з'їсти, і матері залишити. У першому класі вчилися діти різного віку. Дехто приходив босий і на це не звертали уваги. Мені пощастило більше. Батько пошив мені туфлі з поношених чобіт, а на зиму ще підготував чоботи. Інколи ховав їх. Казав, не треба йти до школи, бо вчені йому в родині не потрібні. Я мав бути їздовим для нього. Щоб не сварився, я потай читав вечорами при свічці, коли батько вже спав або коли ще був на роботі в колгоспі. Закінчив 7 класів і перейшов закінчувати 3 роки навчання у школу сусіднього села Сабатинівка Ульяновського району. Вчителька Анастасія Наумівна Карпієнко прищепила любов до літератури. Тоді вперше почав писати власні вірші. Міг не прийти в школу, а сісти біля річки під мостом і писати щось своє», – розповідав батько і продовжував: «Найважчою була зима 1947-го. Мати топила хмизом і соломою. В хаті було сиро. Вікна маленькі, стіни вкриті памороззю. До стіни прибитий портрет Сталіна, вирізаний із газети. Дивився на нього й думав: коли ж отримаю цукерки – мама казала, що він привезе їх із Москви. У лютому закінчились олія, крупа, борошно, картопля. Мати запікала в печі цукрові буряки. Снігу випало по самі вікна. 20 градусів морозу. Батько лежав з опухлими ногами, а потім піднявся й кудись пішов. Повернувся надвечір. Свої хромові чоботи виміняв на п'ять склянок ячменю. Мати взялася молоти на жорнах. Коли вийшла по солому, я встав. Крупа виявилася така добра – більше половини з'їв. Мати як повернулася, заплакала. Мене не били. Хоч батько був запальний, тільки махнув рукою.

У березні люди масово вмирали. Коли на Південному Бузі став танути лід, річка вийшла з берегів. Бігали по рибу з відрами, кошиками, мішками, торбами. Ловили верховодок, кобликів, щук і линів. Мій дід Григор зробив із верби човна. Плавав поміж крижин і закидав сітки. Рибу варили, бо смажити не було на чому. Батько підказав матері помастити сковорідку солідолом, яким колеса від воза змащують. Страва вийшла гіркувата. Та я мовчав, щоб тато не забрав. Коли проросла трава, різали лободу. Перемішували з вареними мідіями, які ловили в Бузі. Мати робила котлети. То вже вважалося хорошою стравою.

У серпні 1947 року на полі за селом із хлопцями збирали колоски. Я набрав цілий букет. До мене під'їхав на коні здоровенний худорлявий дядько. Тримав гарапник, схожий на батіг. Схопив за чуба й підняв перед собою: «Ще раз спіймаю – вб'ю!» Ті колоски видер, а

мене відпустив. Хотів гарапником влупити, та я відскочив. Заплаканий побіг додому. Так злякався, що трясло до самого вечора. Батько й мати за рік роботи в колгоспі отримали по мішку ячменю та пшениці, майже 10 кілограмів цукру. Цього вистачало до Різдва. Наприкінці 1950-х видавали ще насіння соняха, з якого чавили олію» [6].

«У селі жив ще один Микола Сарахан. Він був Пантелеймонович, а я – Микитович. Він закінчив школу зі срібною медаллю й вступив до медінституту. Я не мав таких привілеїв. Мусив рік працювати в колгоспі. Пішов у тракторну бригаду. За рік Микола приїхав на канікули. Пішли купатися. Він намагався перепливти річку й став тонути. Коли я його витягнув на берег, уже був синій. Та таки врятував. Тоді сказав: «Більше у воду не лізь». Того літа я поїхав до Києва подавати документи, а він все ж утонув», – розповідав батько [1].

Микола Микитович майже все життя присвятив журналістиці, хоча міг стати чудовим лікарем. Він мав дві спеціальні освіти. Спочатку вивчився на фельдшера, бо не вдалося вступити на факультет журналістики у Київський державний університет імені Т. Шевченка. Його цікавила медицина, але журналістика все ж була на першому місці. Та склалося в його житті все так, як він говорив – «закодовано долею».

«Провалив екзамен з німецької мови. Отримав «двійку». Хотів їхати додому, але мене зупинили. Тоді ночував у свого родича Володі Кобильчака. Він жив у гуртожитку на Биківні, що на околиці Києва. Він працював на птахофабриці. Влаштував мене туди. Для мене не було різниці де робити – в колгоспі в селі чи на птахофабриці в місті. На перші 87 рублів купив костюм, сорочку. Мав гроші піти в кінотеатр. За рік я вдруге провалив екзамен з німецької. Знайомі розповіли, що в медучилищі недобір студентів. Подав туди документи. Поступив без екзаменів і ще й призначили старостою групи. З грішми було важко. Стипендії не вистачало. У студентській столові чай, хліб та гірчицю видавали безкоштовно. Решту продуктів доводилось купувати. А мав лише 12 рублів стипендії. В автобусі часто їздив «зайцем». По старій дружбі навідувався на птахофабрику. Там хлопці напихали мені у пазуху яєць і я виносив через прохідну. Умудрявся за раз пронести 40 штук і жодного не побити. Хлопці час від часу мені півня рубали. Та якось я захотів живого винести з фабрики. Думав продати, щоб мати якісь гроші. Замотав його у кофту, а він голову висунув. Позаду дівчата йдуть і регочуть з мене. Прямо біля прохідної помічаю гребінь півня. Думаю, пропав. Охоронець руки в боки і вже чекає мене. Я в цю мить артистично випускаю півня в повітря і кричу: півні краще літають за голубів, правда?» [2].

У Київському медичному училищі навчання видалось нелегким. Треба було наполегливо навчатися, вивчати латинську мову; найскладнішими предметами виявилися анатомія, гістологія і фізіологія... Напружений розклад занять. Суворі перевірки вивченого. Практичні заняття. Заняття з військової справи – з училища випускали лейтенантів медичної служби. Після закінчення навчання обов'язково треба було йти в армію. Батько розповідав: «В Радянському Союзі замовчували випробовування хімічної зброї. Я був свідком цих подій. В армії був старшим санінструктором. Наш полк дислокувався на околиці естонського міста Кохтла-Ярве. То був 1966 рік. Літо. Викликали мене в штаб. Сказали, що посилають на полігон у Калінінградську область. Гм, думаю, чого тільки один туди їду з усієї частини? Що там маю робити – не сказали. У перші дні нас там посадили за книжки – вчили, як випробовувати отруту на тваринах. На п'ятий день на полігон почали прибувати підрозділи хіміків із різних військових частин Прибалтійського військового округу. Із півсотні чоловік їх було. Наказали всім нам одягти захисні костюми, чоботи, рукавиці, протигази. Таке враження, що от-от війна почнеться, і будуть у ній замість куль класти людей хімічною зброєю. Із десятків військових у поле йшли з приладами, що вимірювали радіацію. Ті хіміки привезли ампули з зарином і зоманом. Це рідини нервово-паралітичної дії. Без кольору й

запаху. Літом отрута тримається в повітрі кілька годин, зимою – кілька днів. Зоман набагато сильніше діє на людину. Надмірна пітливість, запаморочення, рясне слиновиділення, втрата свідомості. А тоді вже розбиває параліч і людина помирає. Ці отрути можуть проникати з повітрям у будинки, в танки – всюди. Підслідними стали 20 кроликів. Їх взяли, бо це – найспокійніші тварини. Випустив – нікуди не тікають, пасуться. Найбільш рухливих припинали – мотузку прив'язували до лапи. Командири наказали стати за 100 метрів від кроликів. У їхній бік почали розбризкувати розпилювачами за вітром ті смертельні речовини з ампул. Усі мовчки спостерігали 15 хвилин. Потім побігли до кроликів дивитися. Підходжу – лежать на траві напівмертві, паралізовані, тільки лапами дригають. Кролів закопали прямо на полігоні й провели дезінфекцію» [7].

Після служби Микола Микитович повернувся додому, його призначили завідувачем фельдшерсько-акушерського пункту в селі Лісова Лисіївка Калинівського району.

Тут батько працював 8 років. Та за волею долі таки кинув медицину заради журналістики, про яку мріяв ще зі школи. Його запросили на навчання районні чиновники та викладач Вищої партійної школи Володимир Шкляр. Приїхали спеціально за ним у село, коли дізнались про мрію батька. Вищу партійну школу він закінчив у 1980 р. і здобув фах журналіста. Працював у Калинівській районній газеті на Вінниччині кореспондентом, відповідальним секретарем, заступником головного редактора, завідувачем відділу районної газети «Прапор перемоги» (1980–2002). Публікував статті також у Всеукраїнських виданнях. Як журналіст мав свій особливий довершений стиль викладу думок.

Медична освіта й досвід праці на посаді фельдшера ставали в нагоді впродовж всього його життя. Микола Микитович односельчанці врятував від ампутації загноєну ногу власноруч приготовленою маззю. Володів даром ставити точні діагнози без всіляких аналізів і діагностичного обладнання. Та й для родини він був лікарем швидкої допомоги: врятував брата, який стікав кров'ю після порізу ноги косою. Мені в дитинстві ідеально склав до купи носа, як пластичний хірург. Носа травмувала дрвиною в дитинстві випадково, яка відлетіла з-під сокири сусідки, коли та рубала дрова. Таких прикладів можна навести багато.

Медичний досвід знадобився йому й під час його журналістської діяльності. Чимало його гуморесок мають медичну тематику.

Загалом батько пізно став видавати книжки, хоча писати вірші почав ще у школі. Починав з лірики.

Першу збірку гуморесок «Тимчасова секретарка» світ побачив у 2002 році. Її готували разом. Удвох набирали на комп'ютері його рукописи. Я одна з небагатьох, хто міг зрозуміти його нерозбірливий почерк. А ще він чомусь завжди писав на окремих листках, на всілякому папері, що потрапляв до рук. Навіть, траплялись якісь огризки. То для нього було не принципово. Рідко, коли писав у блокнотах, які неодноразово йому дарувала. Мав унікальний талант абстрагуватись від навколишнього світу. Коли у нього з'являлась думка і її треба було негайно занотувати, то не зважав на увімкнений телевізор, галасливих дітей, що гралися поруч, сімейні бесіди рідних.

Плідно працював у жанрі сатири й гумору. Загалом батько видав 11 поетичних сатирично-гумористичних збірок: «Тимчасова секретарка» (2002), «Чемерпільська відьма» (2004), «Золота підкова» (2005), «Репортаж із пекла» (2006), «Жертва акули» (2008), «Байки» (2008), «Лише для Вас» (2010), «Подвійний сюрприз» (2012), «Цап і чарівна лисичка» (2013), «Недоторканна чапля» (2018), «Веселі історії» (2019). У своїх байках та гуморесках викривав хабарників, ділків, казнокрадів. Висміював ледарів, п'яниць, дурнів. Теми для своїх творів брав із життя, окрім фактів з його біографії. Його твори легко сприймаються, читаються, як кажуть, «на одному диханні». Байки та гуморески Миколи

Микитовича увійшли до шкільної програми, до уроків «Література рідного краю». Його гуморески люблять декламувати дорослі й діти. Разом зі своїм онуком Дмитром читав гуморески у Вінницькій школі № 16 на конкурсі талантів «Хвилина слави».

Цікаво й те, що другу свою збірку «Чемерпільська відьма» батько презентував на батьківщині, у рідному селі Чемерпіль на Кіровоградщині. Заради нього місцеві працівники культури підготували великий концерт. Батько був дуже щасливий, що його односельці кинули всі свої домашні справи і прийшли в Будинок культури на презентацію його книги. А допоміг організувати цю поїздку його земляк Леонід Гавриш, заслужений працівник промисловості України, почесний громадянин міста Вінниця, філантроп і меценат, який пішов з життя у 2017 році.

«Леонід Тарасович став найбільшою втратою серед моїх друзів. Обоє вчилися у селі Сабатинівка, але один про одного дізнались аж через 30 років на Вінниччині. Він керував Вінницькою швейною фабрикою «Володарка», я ж півжиття – журналістом. Позналились, коли я вже був на пенсії, коли почав видавати байки та гуморески. Відтоді скрізь їздили разом. Навіть на батьківщину. Він пропонував презентувати книги саме там, на Кіровоградщині. Леонід Тарасович був великим меценатом для багатьох творчих людей. Мені помагав видавати збірки. Не шкодував 10–20 тисяч гривень. Все казав: «Даю гроші Миколі не за те, що він мій земляк, а що його книги справді читають». Запросив його до себе в гості в село на дачу. Думав, приїде з товаришем. А насправді з собою привіз ансамбль «Щедрик» Вінницького педуніверситету. Грали й співали до смеркання. Про нас створили документальний фільм «Дорога додому», запросили на передачу «Будьмо знайомі» [3].

Микола Микитович був членом Національної Спілки журналістів України, членом Вінницького куреня гумористів ім. С. Руданського. Хоча сам він родом з села Чемерпіль Гайворонського району, що на Кіровоградщині, та судилось йому долею жити й творити на батьківщині славнозвісного лікаря й поета Степана Руданського.

Батько мав і досі має чимало прихильників його творчості у багатьох куточках України.

«Саме таким талановитим літераторам треба допомагати у їхній творчій роботі, особливо у виданні книг. Це болюча проблема у нашому суспільстві: якщо і виходять у світ українські книги, то дуже рідко і малими тиражами. Представникам влади, заможним людям слід звернути на це особливу увагу і всіма силами сприяти у виданні таких книг, надавати матеріальну допомогу. Українська книга повинна знаходити свою постійну адресу не лише у бібліотеках, а й на полицях кожного дому та збагачувати наш духовний світ», – писав у передмові до книги М. М. Сарахана «Цап і чарівна лисичка» Василь Поліщук, який на той час обіймав посаду голови Калинівської райдержадміністрації [4, с. 5].

У цій збірці Микола Микитович свій вірш «Веселий букет – поету» присвятив 180-й річниці від дня народження поета-патріота Степана Руданського та рідній Україні:

...У цім світі безладному ми знедолені.
Ми боролись, боремось, ми нескорені...
З-за кордону диктують нам свої правила.
Фігу з маком Україна їм наставила.
Ми живем і сміємося! Ми регочемо!
Ми усі незалежними жити хочемо!
У борні за свободу станем мурами.
Хай вирує у Калинівці свято гумору.
Хай небес сміх торкається, вихром крутиться.
Україна на коліна не опуститься.

Ще за рік до Революції Гідності, батько все казав, що на долю українців знову випадає війна. Його твори набули нової тематики [5]. В одній із своїх книг він звертається до колег по перу:

Сатирикам

По землі поки ходить ще зло,
Поки біди людей простих мучать,
Ей, сатирик, відточуй перо,
Щоб було, як багнети, колюче.

Очищай світлий шлях від лайна
І виходь переможцем із бою.
Йде масштабна жорстока війна,
Де й байкар може бути героєм.

В цій борні дорога кожна мить.
Треба діяти з натиском, хватко.
Нехай слово, як куля, летить
І завжди попадає в «десятку».

Батько мав багато неопублікованих віршів. Один із них написаний у 2020 році:

СЕСТРИ

Нас охрестили, та я знаю,
Що ми не рідні дві сестри.
Життя земне не буде раєм.
Між нами спалені мости.

Для тебе Путін – рідний тато.
Для мене – Каїн з КДБ.
Тому рідню шукаю в НАТО
То, може, щастя в дім прийде.

Моя земля горить на Сході
Кров ллється в місті і селі.
І я кричу: «Смертям всім – годі!»
А хтось регоче у Кремлі.

Хіба не бачиш чи не чуєш?
Як в Думі скиглять, наче пси.
Для тих, хто совістю торгує
Прощення в Бога не проси.

Твої сини до грошей ласі
І поспішають на війну.
Їх смерть чекає на Донбасі
Чи десь між горами в Криму.

Переконай їх, що немає
Жалю й пощади у війни.
А ще тебе прошу, благаю!
Мене ні в чому не вини.

В моє життя ввірвалось горе,
Хтось ніби в серце забив клин:
.... Це під...
В бою загинув рідний син.

Тому щоднини гірко плачу
Від мук душевних та біди.
Заплющу очі, але бачу,
Як буйно скрізь цвітуть сади.

Живу. Не стану на коліна
Ні перед ким. Затям собі,
Що незалежна Україна
Здобуде волю в боротьбі!

Після виходу на пенсію Микола Микитович працював спеціальним кореспондентом обласної щотижневої газети «13 округ». У свої 75 років освоїв роботу на комп'ютері й планував зареєструватись у соцмережі Фейсбук.

Ми запам'ятали його з щирою усмішкою на устах, тонким почуттям гумору, вмінням загладжувати усі гострі кути в розмовах. Батько відіграв велику роль у житті багатьох людей. Умів надихати, вчив мислити. Був справедливим і чесним. Не любив пліток і сам вчив говорити лише правду, якою б вона не була.

5 цікавих фактів про батька:

Мав феноменальну пам'ять. Знав на пам'ять багато віршів відомих поетів та у будь-який час доби міг їх декламувати.

Завжди ходив у діловому костюмі та краватці. Не було жодного дня, щоб батько пішов на роботу не в костюмі. Коли приїздив додому, поспіхом брався до хатніх справ. Через це іноді забував переодягатись. Міг у костюмі та краватці поїхати на поле із запряженим у віз конем.

Робив віники із стебел проса або сорго, якими метуть у хатах та не шкодував ними обдаровувати знайомих. Це ремесло передалось йому від батьків. Зараз виготовленням віників займаються його земляки у його рідному селі Чемерпіль Гайворонського району на Кіровоградщині.

Вижив у смертельній аварії. Коли працював у районній газеті, їхав мотоциклом додому і зіткнувся з вантажівкою. В автотроці вижив дивом, лише загубив туфлі, хоча за народною прикметою, якщо з ніг злітає взуття – постраждала людина помирає.

Щодня підтягувався на турніку. Все казав молодим, що їм ще далеко до нього. Дорікав, що не займаються спортом. Натомість, щоб їхати автобусом, ходив пішки 5 км на електричку. Лише в останні місяці помітно ослаб. Та не втомлювався повторяти: «Хоч вже я старий, та в душі я все ж молодий».

Література

1. **Бесіда** з М. М. Сараханом від 25.08.2018 р.
2. **Бесіда** з М. М. Сараханом від 27.12.2020 р.
3. **Бесіда** з М. М. Сараханом від 04.05.2019 р.
4. **Поліщук В.** Його перо – багнет, а слово – куля / В. Поліщук // Сарахан М. М. Цап і чарівна Лисичка : гумор і сатира / М. М. Сарахан. – Київ, 2013. – С. 3–5.
5. **Сарахан М.** Зійшла зоря нової України / М. Сарахан // 13 ОКРУГ. – 2018. – 30 серп. – С. 10.
6. **Цуркановська Т.** Прислухалися – баба жива... [Електронний ресурс] / Т. Цуркановська // Gazeta.ua : [вебсайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://bit.ly/3KGukLX> (дата звернення: 17.08.2022), вільний. – Назва з екрана.
7. **Цуркановська Т.** Випробовував хімічну зброю на кроликах... [Електронний ресурс] / Т. Цуркановська // Gazeta.ua : [вебсайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://bit.ly/3ReptnV> (дата звернення: 18.08.2022), вільний. – Назва з екрана.

УДК 94(477.44)(092)

ЛІКАР ВОЛОДИМИР ТРИКУЛЕНКО: ДИТИНА СУПРОТИ ВІЙНИ, АБО БУТИ ПОЧУТИМ

О. А. Юрчишина

У статті висвітлено дитячі роки лікаря В. В. Трикуленка, які прийшлися на період Другої світової війни, його участь у підпільно-партизанському русі та в русі опору в нацистських концтаборах.

Ключові слова: Друга світова війна, підпільно-партизанська боротьба, концентраційні нацистські концтабори, лікар.

The article highlights the childhood years of doctor V. V. Trikulenko, which occurred during the Second World War, his participation in the underground partisan movement and the resistance movement in nazi concentration camps

Key words: World War II, underground partisan struggle, nazi concentration camps, doctor

У 2000 р. (на той час я працювала в Калинівській центральній районній бібліотеці) неочікувано одержала листа від незнайомої мені на той час людини – лікаря Володимира Васильовича Трикуленка, мешканця м. Немирів на Вінниччині. Він писав: «Я прочитав у газеті «Голос України», що Ви систематизуєте експонати в музеї фронтових листів. Я маю дуже велику увагу до Калинівського району, бо у 1961–1962 рр. я працював в селі Гущинці головним лікарем... Ніколи не забуду цей природний ліс і озера в лісі – краєвид, а також лікарню. Це дивовижне місце» [7].

Зав'язалося листування. Листи були написані дрібним лікарським почерком, стрічки густо мережили папір. Володимир Васильович надсилав багато копій різних документів, здебільшого стосовно періоду Другої світової війни, його поневірянь в концентраційних таборах. В одному з таких листів він писав: «Дуже прошу, прочитайте, мені легше стане, бо це все перед моїми очима... Дуже хочу, щоб Ви приїхали до мене в гості – в Немирові я один – нема з ким спілкуватися» [6].

Від його доньки дізналася, що Володимир Васильович писав листи не лише мені. Він хотів бути почутим. Його спогади про дитинство гіркі й болючі, власне, дитинства й не було – його вкрала війна.

Разом з Олексієм Васильовичем Боржковським, отоларингологом, випускником Вінницького медичного інституту, ми завітали до В. В. Трикуленка у 2003 р. Відшукали у затишному куточку Немирова будинок Володимира Васильовича. Лікар, людина поважного віку, виявився цікавим співрозмовником.

В. В. Трикуленко народився 20 квітня 1929 р. у м. Вінниця. Батьківська оселя під солом'яною стріхою розташовувалася на Старому місті, неподалік будинку, в якому мешкав з родиною О. О. Савостьянов, професор, завідувач кафедри медичної біології Вінницького медичного інституту. Його батько, Василь Антонович Трикуленко, закінчив фармацевтичний інститут, працював коректором в редакції газети «Червоний край» (згодом «Вінницька правда»). Пішов з життя в голодний 1932 р. Мама, Пелагія Дмитрівна, домогосподарка, у 28 років зосталася вдовою з трьохрічним сином Володимиром без засобів до існування. Тимчасово вона працевлаштувалася вантажницею на цегляному заводі. Носила цеглу, але через непосильну працю підірвалася, дістала кілька гриж, стала інвалідом. Виручала сестра матері, Мотрона, яка мешкала на хуторі Антонівка. У 1938 р. вона була заарештована як «ворог народу».

Надійшов 1941 р. і приніс воєнне лихоліття. Володимир Васильович розповідав: «Все відбулося дуже швидко: у липні фашисти зайшли на Старе місто. Перед цим населення пішло копати протитанкові рови. З нами були і радянські солдати. Люди, які взяли з собою щось поїсти, віддали солдатам – вони були голодні. Мені на той час виповнилося 12 років. Я, як і всі, копав і викидав землю. Було жарко. Ми їли горох, який перекопували на траншеї. О 4-й годині прилетів літак німецький, покружляв і полетів назад. Але через годину прилетіли фашисти на мессершмідах і стали у пікіруючому польоті розстрілювати людей, які працювали на обороні Вінниці. Хто куди тікали. Ми з мамою залягли у великий горох. Мені тоді здавалося, що нас не було видно, но кулі цокотали, кругом було чути. Коли фашисти закінчили свій злочин і полетіли назад, ми вилізли і бігом тікали з цього поля додому. Отож, у липні німці зайшли на Старе місто, стали забирати все, що було, але деякі просили: «Яйко, млеко». У нас перебили всіх курей, порося забрали. А пізніше викопали молоду картоплю. Залишили нас з мамою на зимній голод. Я пішов на базар, де швидко знайшов в німців товар – вони грабували все, що лишилося на складах і продавали оптом: запальнички, нитки, різний товар. Я в них скуповував, і перепродував, і познайомився з радянським розвідником Миколою, якого спустили на парашуті. Він упав у лісі, його підібрали партизани і виходили. У 1943 р. він загинув. Це був мій вчитель – я вступив до молодіжного підпілля. Я був зв'язківцем, розвідником, керівником групи з кількох хлопчиків – це були герої. Ми виконували нелегкі бойові завдання. Я майже через день бував у с. Коло-Михайлівка (це 8 км від Вінниці, мав перепустку, нібито я мешканець цього села), біля якого розташовувалася ставка Гітлера, бував у Калинівці» [1], [7].

З жовтня 1941 р. до грудня 1942 р. Володимир Васильович Трикуленко був активним членом підпільної молодіжної організації під орудою П. П. Мельника, зокрема, здобув у нацистів нову уніформу, два радіоприймачі, постійно доставляв підпільникам медикаменти, зброю, розклеював листівки [11].

«У грудні 1942 р. мене вислідили фельджандарми, заарештували. Зазнав тортур. Після допитів і зв'язаних катувань, дістав перелом ключиці (згодом перелом неправильно зрісся), важку травму шийно-грудного відділу хребта. За вироком був приречений до страти. Був кинутий в товарний вагон на станції Вінниця і напівживий відправлений в концтабір смерті», – розповідав лікар [1]. Колишній підпільник Віктор Сергійович Дехтяр свідчив: «Ми, група

підпільників, дізнались, коли Володимира будуть вивозити з гестапо і бачили: на станції Вінниця його скривавленого кинули в товарний вагон під охороною фашистів і поліцаїв, і пізно вночі потяг пішов на Захід» [2].

У Державному архіві Вінницької обл. зберігаються документи про насильне вивезення Володимира Трикуленка до Німеччини в грудні 1942 р., який перебував в концентраційних таборах смерті: Янівський (грудень 1942 – березень 1943); Освенцим-Бжезінка (Аушвіц II і Моновиці-Аушвіц III) (березень 1943 – квітень 1944); концтабір № 39 (травень 1944 – травень 1945) [4].

Спочатку Володимир опинився у Янівському концентраційному таборі, що розташовувався у м. Львів на вулиці Янівській (нині вул. Шевченка). Зазнав справжнього пекла, бо саме тут над малолітніми в'язнями нацисти проводили злочинні медичні експерименти. В одному з листів лікар розповідав: «...фашисти продовжували тортури під музику – танго, а також возили нас, дітей-підлітків в лабораторії – злочинні, де на голе тіло прикріплювали коробочки з вошами, в т. ч. інфікованими, які пили нашу дитячу кров, брали кров з вен і кістковий мозок з грудини до повного виснаження і смерті з грудня 1942 р. до березня 1943 р.» [7]. Для прискорення смерті фашистські кати вводили в серце тонкою і довгою голкою фенол – смерть наступала миттєво.

В Янівському концентраційному таборі внаслідок злочинних експериментів нацисти вбили 247 дітей. Залишилось жити троє, серед них – Володимир Трикуленко.

«В березні місяці 1943 р. мені вдалося утекти з лабораторії, яка розміщувалася на вул. Зеленої у Львові... Коли особисто в мене закінчилася так звана злочинна процедура, я встав і хотів вже йти, але мені раптом стало погано, і я втратив свідомість в лабораторії. Пізніше я довідався, що мене підняли і винесли на свіже повітря. В цей гарний весняний день гарно світило сонце, так пахло весною, що вернулася моя свідомість. Я лежачи дивився на світле голубе небо і молився до Бога, щоб мене визволили з цієї смертоносної лабораторії, і я так хочу побачити маму... Мені стало тепло. Мені так захотілося жити. ...в момент з'явилася іскра в голові. Тікати... я подивився, але нікого не було навкруги, німець черговий пішов в будинок. Я ... вийшов на вулицю, зрозумів, що за мною ніхто не гониться, пішов у глухі вулиці і опинився біля великого будинку з колонами навпроти центральної пошти... я увійшов в цей будинок. На стінах я побачив напис великими буквами «ФОТОВИСТАВКА. Злодіяння советів над мирним населенням м. Вінниці». В мене стиснулося серце. Це ж моя Вінниця, я враз за все забув, що я в'язень-смертник – утікач з табору смерті. Я став розглядати фотовиставку. На фотовиставці були розкопки в парку відпочинку ім. Горького. Я про це знав ще в Вінниці, до арешту, але мене це дуже шокувало. Я спохватився, в зал зайшли два поліцаї, і я тихенько вийшов. Став скоріше і скоріше йти, куди не знав...» [1].

На вулиці Володимира наздогнав перехожий у цивільному одязі. «Куди ти так швидко йдеш? В тебе, хлопче, штани, видно, з полосками... ти з концтабору Янівський. Хлопче, не бійся мене. Я тобі хочу добра...». Перехожий виявився підпільником. Він сказав, що його звати Андрій, допоміг із житлом – поселив Володимира у підвальному приміщенні на вул. Ченстоховській, також допоміг йому влаштуватися санітаром до аптечної бази вермахту. Хлопець підмітав, мив підлогу, виносив сміття за пайок – пів буханця хліба. У відрі із сміттям ховав роздобуті ним у складському приміщенні медикаменти. «Андрій на квартирі у полячки давав мені назви медикаментів, я умів читати німецькі слова і вивчав ретельно назви препаратів. Під час прибирання складського приміщення я доставав препарати і кидав в мусорне відро, яке зверху ще прикривав і виносив в мусорний ящик на подвір'ї. Так я став підпільником у м. Львів під керівництвом Андрія, прізвища якого я не знав і не питав. На

шостий день моєї свободи Андрій дав мені бойове завдання, яке я вивчив за ніч, а саме: поїхати в Перемишль – там буде зв'язківець, підпільник...» [1].

На волі Володимир не довго побув. Знову потрапив до рук нацистів. Один із офіцерів СС упізнав втікача, за що того було вкинуто до карцеру. «Мені оділи тиски на ноги та руки, підвісили та били, чим могли. Я весь час втрачав тямую... Стопи ніг, кисті рук були мертві. Я не відчував, знову резинова пльотка дошкуляла мене по голові, спині, грудях, ногах, руках. І знову, знову втрата тямю. Очі вилазили з орбіт. Мені виповнилось 13 років і 10 місяців життя! Від мене фашисти-карателі не почули ні одного слова зради! Я не впав на коліна!», – розповідав лікар [1].

На наступний день хлопець опинився в товарному вагоні на станції Львів. А згодом – у філії концентраційного табору Аушвіц II (Біркенау) (нім. Auschwitz II (Birkenau), звідки для в'язнів був лише один вихід – через трубу крематорію. Одержав табірний номер 9236, дерев'яні черевики, легкий смугастий одяг з нашивкою – невеликий трикутник червоного кольору, який вказував, що в'язень – політичний. Постійні знущання, хронічне недоїдання, бруд, тиснява (діти спали по троє на одних нарах), дошкуляли воші. «Нас щоденно гнали на роботу в робочий табір Аушвіц III [нім. Auschwitz III (Monowitz)]. Щоб туди добратися, нам доводилося щодня долати 3–4 км. На рівні з дорослими ми, діти, працювали на одному з заводів «І. Г. Фарбеніндустрі» [нім. Interessen-Gemeinschaft Farbenindustrie AG], що належав до промислового комплексу Буна-Верке [нім. Buna-Werke]. Тут виготовляли синтетичну гуму, бензин, отруйні речовини. Вентиляції не було. Шкідливі випари поступово вбивали. Діти падали від холоду, постійних тортур, стресів і морального знущання. Вони йшли разом з дорослими на працю замучені, постійно голодні, виснажені, шкіра та кістки – це були справжні скелети, які ледве трималися на своїх ногах. Тільки світилися й блищали очі, повні безнадії, туги, образи й нудьги. Та в таких умовах в концтаборі смерті в'язні – дорослі й діти вели постійно підпільну роботу», – згадував Володимир Васильович [1], [8], [9].

Хлопець став активним членом антифашистського руху опору. Він передавав до польського підпілля інформацію про злочинні дії нацистів у концтаборі, роздобуті секретні документи офіцерів СС, викрадені в'язнями тощо [4]. «Важкі бойові завдання поручали дітям-підліткам – йти буквально на смерть, але діти і я в тому числі виконував все, що дорослі ніколи б не виконали...», – розповідав В. В. Трикуленко [1].

«Квітень 1944 р. Нас посадили в машину і бригада № 96 виїхала за ворота концентраційного табору. Завезли нас в м. Краків, в район набережної річки Вісла... йшла велика стратегічна будівля оборонного рубежа Кракова... щоб зупинити наступальні прориви радянських військ... Працювало багато французьких легіонерів, всі були в уніформах жовтуватого кольору. Велике значення фашисти надавали прокладанню під землею стратегічного електрокабелю з великою кількістю гілок для тотального знищення Кракова і його околиць», – писав В. Трикуленко. – Наша бригада в'язнів працювала на прокладанні кабелю під особливим контролем фельджандармерії. Від польського підпілля ми, група в'язнів, що тут працювали, одержали завдання дістати схему креслення. Для цього слід було знайти привід для зустрічі з французьким інженером Рене, який був поінформований, що схему слід передати єдиному в'язню-хлопчику, який працював у бригаді. Коли я підійшов з відром, щоб набрати цемент, він кинув мені цигарку (насправді, щільно згорнуту схему-креслення у вигляді цигарки). Під кінець дня нас, п'ятеро в'язнів, відправили на розвантаження-навантаження дерев'яних ящиків з товаром. Працювали в костьолі Святого Яцека. Мені вдалося передати цигарку-схему польському священникові, який мав зв'язок з таємним підпільним рухом. ...і польське підпілля, і диверсійна радянська група під керівництвом легендарного радянського розвідника Є. Ст. Березняка знешкодили основні блоки розгалуженого стратегічного кабелю – і Краків не знищено...» [7].

«У квітні 1944 р. мене з групою в'язнів посадили до вагонів і впродовж двох днів везли без питва і відпочинку, і зрештою привезли до Фривальдова [нім. Freiwaldau) – Фрайвальдау] на території колишніх Судетів, загарбаних Німеччиною у 1938 р. Це була філія концентраційного табору Гросс-Розен. Працювали ми у великій будові, де вироблялись деталі до електродвигунів. Йшлося про філію берлінського заводу AEG... Тут було зосереджено таємне виробництво під суворим наглядом уніформованого охоронного відділу... Я працював на токарному верстаті, виробляв металеві вісі до електродвигунів і мусив їх зробити за зміну 150 штук. Намагався саботувати роботу – неодноразово виготовлені мною вісі були забраковані. За це потрапляв у карцер, зазнавав тортур.

У листопаді 1944 р. під час нічної зміни я зазнав важкої травми: вісь висмикнулася з кріплення, пролетіла через захисний кожух і вдарила мене в голову. Дістав перелом основи черепа, лінійний перелом вискової і тім'яної кісток. Я впав на бетонну підлогу. Як мертвого мене віднесли у підвал. На третю добу я отямився і виповз з підвалу. В'язні мене знайшли та віднесли до табору на нари. Ні лікарського огляду, ні медичної допомоги не було надано», – писав В. В. Трикуленко в одному з листів [1], [10].

На третю добу Володимир прийшов до тями і виповз на свіже повітря. Його підібрали в'язні й занесли на нари. Ніякої медичної допомоги не отримав. Місяць по тому був змушений знову стати до роботи.

8 травня 1945 р. Володимир був визволений радянськими військами [3, 22]. Проїшов перевірку в перевірково-фільтраційному таборі в м. Мостиська Дрогобицької обл. (нині Львівської обл.). На Батьківщину Володимир повернувся у травні того самого року: «Після станції Мостиська я прибув на станцію Львів, було дуже багато людей з великими чемоданами, ящиками. У мене в руках нічого, окрім довідки з профільтованого табору не було. Ставши на пероні я просив милостиню у людей, щоб доїхати додому... Купив білет і чекав свого потяга.

О 6 годині ранку 25 травня я ступив на свою рідну землю і Батьківщину. Мені виповнилось 16 років... Я стояв хворий, голодний, брудний і холодний, але душа світилася від того, що я прибув додому. Я пішов не через центр на Старе місто, а по березі чарівного Бугу, цією дорогою ходить не багато людей і не бачили би мене такого обірваного. Коли я сидів у поїзді, думав лише про те, як я зустрінусь з своєю мамою, я відчував, що вона жива. Дорогою я згадував своє минуле дитинство, як я ловив рибу, грав у футбол. По дорозі я назбирав мамі квітів і рушив далі. Вже недалеко я побачив Староміський міст, що з'єднував центр міста з Старим містом, а зліва показалася стара церква в ім'я Святого Миколая... Я все йшов по березі річки Буг. Вже лишилось зовсім близько, виднілися пагорби і скали, де там в далині виднілась моя хата і одинока без сина мама. Два маленьких букетика я тримав у руці, і вже в далині я побачив, що назустріч іде невисокого зросту жінка, коли я підійшов ближче, у ній я впізнав свою матір. Я побіг назустріч і вигукнув: «Мамо!». Я обійняв її, але вона втратила свідомість, це було на березі річки. Я підбіг до річки і набрав в долоні води і освіжив їй обличчя. Вона відкрила очі. Я сів коло неї, обняв і ми разом заплакали... Така була наша зустріч – перша за 3 роки. Я мамі тут, на березі річки Буг дав два гарних букетика квітів фіалок – вона їх так любила, і мене поцілувала! Коли я подивився на небо, мені здалося, що на нас дивиться з неба щось велике, подібне на людину, на наші гіркі сльози. Ми підійшли ближче додому. Я взяв в долоні землю і приніс її до хати. Я прибув на свою рідну землю і Батьківщину», – згадував В. В. Трикуленко [1].

У повоєнний час Володимир Васильович закінчив Львівський медичний інститут, здобув фах лікаря-терапевта. Працював викладачем у Львівському медичному училищі, лікарем у м. Херсон, в м. Лімбажі в Латвії; на Вінниччині – у м. Немирів очолював

амбулаторію залізничної станції, у с. Жорнища очолював лікарську амбулаторію, викладав терапію у Гайсинському медичному училищі, працював головним лікарем Гушинецької лікарні (мікрорайон Кучері) Калинівського р-ну [5].

Лише у 1986 р. Володимир Васильович, капітан медичної служби у відставці, інвалід II групи, учасник бойових дій отримав посвідчення та нагрудний знак «Ветеран війни» і вже у незалежній Україні згідно з Указом Президента України за № 1329/99 від 14 жовтня 1999 р. був нагороджений орденом «За мужність» III ступеня.

В. В. Трикуленко пішов з життя 28 травня 2007 р. Коротких зустрічей з Володимиром Васильовичем та його листів вистачило б для роману. Лікар Трикуленко мріяв написати книгу, та, на жаль, не судилося... І хоча знайомство з Володимиром Васильовичем відбулося ще у 2000 р., минули роки, перш ніж мені стало снаги опублікувати нестерпно болючі й невимовно гіркі спогади дитини війни, дитини-мученика й дитини-героя. До цього спонукала нинішня війна, жорстока й кривава. Усе повторюється: свідомо й цинічно російська орда вбиває й калічить в Україні дітей. Про це не можна мовчати. Про це має знати увесь світ. Кожна сльоза, кожна краплина дитячої крові буде відплачена. Відплата буде неминучою.

Література

1. **Бесіда** з В. В. Трикуленком від 25.08.2003 р.
2. **Заява В. С.** Дехтяра до Голови Комісії у справах колишніх партизанів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. при Верховній Раді України. 1988 р. – Архів родини В. В. Трикуленка.
3. **ДАВіО**, ф. Р-6022, оп. 1, спр. 50, арк. 21–22.
4. **Довідка** ДАВіО № 06-962/1 від 26.04.2000 р. – Архів родини В. В. Трикуленка.
5. **Лист** В. В. Трикуленка до О. А. Юрчишиної від 20.06.2003 р. – Особистий архів О. А. Юрчишиної.
6. **Лист** В. В. Трикуленка до О. А. Юрчишиної від 28.05.2003 р. – Особистий архів О. А. Юрчишиної.
7. **Лист** В. В. Трикуленка до О. А. Юрчишиної від 07.05.2000 р. – Особистий архів О. А. Юрчишиної.
8. **[На фото** В. В. Трикуленко серед в'язнів Біркенау (Бжезінка). 1944 р.] // Бухенвальдський набат. – 1991. – № 5.
9. **Лист** Єжі Врублевського, директора державного музею Освенцім-Бжезінка (польск. Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau) до В. В. Трикуленка. 10 квіт. 1996 р. – Архів родини В. В. Трикуленка.
10. **Лист** із музею Гросс-Розен (пол. Państwowe Muzeum Gross-Rosen) до В. В. Трикуленка. 16 трав. 1997 р. – Архів родини В. В. Трикуленка.
11. **Про участь** у підпільно-партизанській боротьбі на тимчасово-окупованій Вінницької обл. і участь у підпільно-фашистському опорі в концтаборах смерті у фашистській Німеччині 1941–1945 рр. Трикуленка Володимира Васильовича : довідка № 12/9 від 25 грудня 1998 р., надана Комітетом колишніх партизанів і підпільників Великої Вітчизняної війни Вінницької обл. – Архів родини В. В. Трикуленка.

Громадська архівістика: теорія, практика, досвід

УДК 930.252-027.555(4)

ГРОМАДСЬКА АРХІВІСТИКА В ЄВРОПІ

Аліна Добошевська

У статті висвітлено розвиток громадської архівістики в Європі.

Ключові слова: громадські архіви, громадська архівістика, історична та культурна спадщина, національна ідентичність.

The article highlights the development of public archival in Europe.

Key words: public archives, historical and cultural heritage, national identity.

Громадські архіви – це архіви, створені, зібрані, анотовані та підтримувані окремими особами та соціальними групами, які бажають задокументувати свою культурну спадщину на основі спільного досвіду, інтересів чи ідентичності, часто без участі офіційно підготовлених архівістів, істориків та бібліотекарів. Громадські архіви створюються у відповідь на потреби, визначені членами певної спільноти, які також можуть контролювати використання матеріалів. Обсяг і зміст громадського архіву визначають члени спільноти.

Громадські архіви в Європі почали з'являтися в 1960-х роках, їхній бурхливий розвиток припав на 1970–80-ті роки, що також може бути пов'язано з підвищеним інтересом до усної історії. Громадська архівістика є мірилом громадянського суспільства – показником, наскільки воно існує. У цій діяльності беруть участь представники всіх поколінь.

Громадські архіви можуть створюватися шляхом участі суспільства або автономних практик і можуть бути створені як у фізичному, так і у віртуальному просторі, у тому числі шляхом оцифрування розподілених матеріалів.

Західні дослідники громадської архівістики виділяють дві основні моделі громадських архівів: архіви участі та автономні архіви.

Модель архівів участі була визначена шведським дослідником Істо Гувіла¹⁰ у 2008 році для обговорення того, як люди активно та свідомо беруть участь у створенні спільної спадщини. Спираючись на ідею культури участі (на відміну від культури споживання), архів участі зосереджується на створенні можливостей для громадянської активності та художнього вираження, заохочуючи учасників ділитися інформацією та ресурсами з громадою для досягнення спільної мети.

Правила автономних архівів були запроваджені у 2010 році британськими дослідницями Шоною Мур і Сьюзен Пелл¹¹ для опису колекцій, заснованих у громадах, створених як навмисні соціальні та політичні акти громад, які отримують свій голос і які традиційно були виключеними з домінантного культурного дискурсу.

Оскільки термін «громадський архів» набув популярності, його використовують у тому числі як спосіб позначити участь громади у створенні та збереженні джерел, які можуть кинути виклик домінантним історичним і політичним наративам. Незалежно від того, чи вважають громадські архіви свої зусилля політичними, здійснення контролю над документацією громади та оповіданням історій за своєю суттю привертає увагу до питань влади й історичної спадщини.

---

¹⁰ Isto Huvila, *Participatory archive: towards decentralised curation, radical user orientation, and broader contextualisation of records management*, „Archival Science” 2008, No 8, pp. 15-36.

¹¹ Shauna Moore, Susan Pell, *Autonomous archives*, „International Journal of Heritage Studies” 2010, No 16 (4–5), pp. 255-268.

Оскільки інтерес до громадських архівів зростає в усьому світі, здатність документувати та ділитися цими зусиллями та матеріалами з громадськістю може створити напругу між громадськими архівними активістами та фахівцями з культурної спадщини, які пройшли підготовку з наголосом на юридичному, інтелектуальному та фізичному контролі над документами.

Оскільки багато громадських архівів розвиваються як незалежні соціальні простори, часто відокремлені від офіційних нарративів, їхні організатори можуть протистояти втручанню кваліфікованих професіоналів через побоювання, що колекції будуть захоплені державними установами та стануть недоступними для спільноти. Тому питання незалежності та автономії, як правило, стоять на передньому краї ідентичності громадських архівів, навіть коли вони шукають партнерства чи підтримки з боку традиційних установ культурної спадщини.

Вищесказане вказує на основні проблеми, пов'язані з появою та розвитком громадських архівів у Європі. Зараз варто показати приклади діяльності щодо громадської архівістики. Насамперед показовим є тут британський проєкт «Громадські архіви та група спадщини» (Community Archives and Heritage Group)¹².

Це національна група, яка підтримує та просуває громадські архіви у Великій Британії та Ірландії. Вона об'єднує інституції та організації, що займаються громадськими архівами і є форумом для регулярного обміну думками та інформацією. Тут проводяться щорічні конференції, а також присуджуються нагороди (Community Archive & Heritage Awards), щоб відзначити важливість громадських архівів і популяризувати передовий досвід. Група розробляє інформацію для громадських архівів, зокрема набір інструкцій з каталогізації. Членство в Community Archives and Heritage Group є безкоштовним і відкритим для всіх. Його мета – допомогти громадським архівістам й охоронцям спадщини у Великій Британії та Ірландії зробити якомога більший вплив на суспільство своїх країн.

Основними цінностями цього проєкту є:

- Відданість рівності, різноманітності та інклюзії як керівна лінія для дій.
- Співпраця та побудова чесних партнерських відносин.
- Взаємопідтримка, співпереживання, повага і доброта.
- Розумне використання ресурсів, щоб вони принесли користь більшій кількості людей.

У 2008–2009 роках в University College London (UCL) було здійснено важливий і цікавий проєкт «Громадські архіви та ідентичність: документування та збереження спадщини спільноти» (Community archives and identities: documenting and sustaining community heritage)¹³.

Цей проєкт досліджував важливість незалежних громадських архівів і, зокрема, їхню роль у створенні колективної ідентичності через академічні та популярні публічні історії, виставки та інші заходи. Хоча багато з цих ініціатив мають порівняно довгу історію, важливість цих колекцій лише нещодавно була широко визнана культурними діячами та професійними організаціями.

Хоча у Великій Британії існує багато інноваційних форм співпраці між громадськими групами та професіоналами, ця сфера не повністю вивчена, і бракує теорій, які могли б стати основою передової практики. Проєкт мав на меті заповнити ці прогалини шляхом співпраці між науковцями в галузі архівної справи та управління документами, цифровими гуманітарними науками та культурною спадщиною, професійними архівістами, а також творцями, користувачами та супроводжувачами громадських архівів.

Визнаючи різноманіття можливих способів розуміння «спільноти», цей проєкт зосередився на глибокому дослідженні чотирьох громадських архівів та ініціатив, визначених переважно, але не виключно, етнічною приналежністю. Хоча ці архіви відрізняються за розміром, терміном дії, ресурсами, фізичним чи віртуальним місцем розташування спільноти, яку представляють, вони також мають спільні моменти, що дозволяють визначити певні загальні проблеми та дослідити їх у ширшому контексті. Вибір

¹² <https://www.communityarchives.org.uk/>

¹³ <https://www.ucl.ac.uk/information-studies/community-archives-and-identities-documenting-and-sustaining-community-heritage>

методів дослідження, поглиблені етнографічні тематичні дослідження, підкріплені значною кількістю ширококомаштабних інтерв'ю, означають, що ті, хто найбільше залучені до громадських архівів, допомогли сформуванню дослідницьку структуру, яка була розроблена та пов'язана з цим проектом.

Серед питань, на які намагався відповісти цей проект, є:

- Як громадські архіви сприяють процесу формування ідентичності різноманітних спільнот Великобританії та який внесок вони можуть зробити в побудову більш згуртованого мультикультурного суспільства?

- Як збереження та довготривала доступність різноманітних незалежних громадських архівів сприяє академічним дослідженням і розумінню цих спільнот і суспільства в цілому?

- Які відносини між фізичними та віртуальними громадськими архівами впливають на способи створення ідентичностей?

- Яким чином професійні архівісти можуть підтримати розвиток та сталість громадських архівів і що громадські ініціативи привносять у професійне розуміння та практику?

Результатом є краще розуміння ролі громадських архівних ініціатив у суспільстві, краще розуміння відносин між офіційними архівістами та зберігачами громадських архівів, а також пропозиції щодо найкращих моделей практики для забезпечення довгострокової стійкості значущих громадських архівів, як фізичних, так і віртуальних. Результати дослідження актуальні для культурних політиків, істориків спадщини та науковців, які цікавляться історією та ідентичністю місцевих громад, архівістів та інших професіоналів у сфері культурної спадщини, а також творців, користувачів і підтримувачів громадських архівів.

Наостанок слід показати ще одну загальноєвропейську ініціативу. Archives Portal Europe¹⁴ створено міжнародною командою архівістів та спеціалістів із культурної спадщини, які разом працюють над розширенням найбільшого у світі онлайн-сховища архівів. Співробітники з усієї Європи та інших країн працюють разом, щоб постійно додавати нові матеріали на портал і дозволяти користувачам ефективніше знаходити інформацію в тисячах архівів, що зберігаються в архівних установах по всьому світу. Він складається з різних типів архівів, з яких лише частина є громадськими архівами.

Archives Portal Europe – це онлайн-ворота до архівної спадщини Європи. Файли європейської історії розкидані по всьому світу; водночас європейські архіви зберігають досє про решту світу. До появи цифрових технологій поїздки до архівів вимагали довгих і дорогих подорожей. Archives Portal Europe надає незліченні архіви, розкидані по всій території, одним клацанням миші в будь-якій точці світу: він збирає описи з понад 30 країн більш ніж 20 мовами.

На цей час портал містить інформацію про близько 7000 архівних установ, з яких більше ніж тисяча активно долучаються до його змісту, а його ресурси вміщують понад 280 мільйонів архівних одиниць і постійно розширюються, щоб надати більше дослідницького матеріалу.

Громадська архівістика є дуже важливим елементом для розвитку національної ідентичності. Поточний проект Фундації «Добра Воля» у співпраці з Українською асоціацією усної історії та Вінницькою обласною універсальною науковою бібліотекою спрямований на розвиток соціальної архівістики також в Україні. Це особливо важливо зараз, коли російський агресор заперечує існування української нації та української ідентичності. Громадська архівістика допоможе зберегти місцеву культурну спадщину в Україні та стане основою просвітницької діяльності для формування національної свідомості місцевих громад у відродженій країні після закінчення війни.

---

¹⁴ <https://www.archivesportaleurope.net/>

ARCHIWISTYKA SPOŁECZNA W POLSCE – KLUCZOWE ZAGADNIENIA

Adriana Kapala (Centrum Archiwistyki Społecznej)

В статті розглянуто сучасний стан громадської архівістики у Польщі.

Ключові слова: громадська архівістика, громадські ініціативи, колекції, усна історія, оцифровування фотографій та документів, документування подій сьогодення, Центр громадської архівістики, Центр KARTA.

The article examines the current state of public archival in Poland.

Key words: public archival, public initiatives, collections, oral history, digitization of photos and documents, documentation of today's events, Center for Public Archives, KARTA Center.

Archiwa społeczne w Polsce na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat stały się społecznym fenomenem – uzupełniły luki w historii wielu miejsc i opowiedziały wiele niesłyszanych do tej pory historii. Szybki rozwój tego rodzaju aktywności jest świadectwem potrzeby oddolnej, niezależnej dokumentacji wydarzeń ważnych dla danej wspólnoty (geograficznej, etnicznej, zawodowej itp.). Dokumentacja ta ma często charakter spontaniczny, wynika z głębokiego przekonania o wartości pojedynczych historii i roli jaką utrwalanie takich świadectw może odgrywać współcześnie. Archiwa społeczne mają różnorodny charakter – zarówno ze względu na tematykę, którą się zajmują jak i sposób organizacji i działania.

Pod względem tematyki archiwa społecznej najczęściej zajmują się historią lokalną. Istnieje również grupa archiwów, które dokumentują np. daną postać, zawód, grupę społeczną, mniejszość. Archiwa mogą mieć również charakter przekrojowy, zajmować się pewnym obszarem czasu lub konkretnym miejscem.

W bazie archiwów społecznych, którą prowadziła Fundacja Ośrodka KARTA, a od roku 2020 prowadzi Centrum Archiwistyki Społecznej znajduje się już ponad 700 archiwów społecznych z obszaru całej Polski (stan na 14.11.2022). Prowadzenie ewidencji archiwów społecznych – ich rozpoznania i zebrania informacji o nich było jednym z pierwszych celów jakie postawiła przed sobą jeszcze Fundacja Ośrodka KARTA, która jako pierwsza zaczęła w sposób zorganizowany zajmować się archiwami społecznymi. Centrum Archiwistyki Społecznej, które jest instytucją współprowadzoną przez wspomnianą KARTĘ oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego kontynuuje tę pracę poprzez rozpoznawanie archiwów społecznych działających w kraju. Baza jest również weryfikowana pod kątem trwałości działań oraz archiwów, które z różnych przyczyn nie kontynuują już swojej działalności.

Archiwa społeczne przyjmują często różne formy organizacyjne (są fundacjami lub stowarzyszeniami, działają przy domach, kultury, bibliotekach lub prowadzą je grupy nieformalne). Również sposoby działania są zróżnicowane. Pomimo tych różnic można wyróżnić kilka cech, które są dla archiwów społecznych wspólne. Pierwszą taką cechą jest oddolność. Archiwa społeczne powstają z potrzeby społecznej, nie są inicjowane decyzjami władz państwowych czy szerzej jakichkolwiek organów państwa. Istotą archiwów społecznych jest właśnie ich nieskrępowane, oddolne powstanie – inicjatywa obywatelska. Drugą ważną cechą jest zaangażowanie do działań szeroko rozumianej społeczności. Archiwa społeczne nie są w stanie funkcjonować bez ludzi i ich energii – wkładanej zarówno w ich tworzenie jak i późniejsze wspieranie ich działań przez społeczność. Ważną rolę odgrywają oczywiście zbiory, są to często pamiątki związane z

pojedynczymi osobami, zbiory mają charakter unikatowy, niepowtarzalny. Wiele archiwów społecznych skupia się na gromadzeniu fotografii oraz (coraz częściej) nagrań historii mówionej. Coraz więcej archiwów społecznych decyduje się na gromadzenie jedynie zbiorów cyfrowych (nie przyjmuje oryginałów, a jedynie skanuje zdjęcia, dokumenty). Poprzez nagrywanie historii mówionej archiwa społeczne włączają do swoich działań mieszkańców, pasjonatów danego tematu. Jest to również sposób na aktywizację oraz odkrywanie historii jednostkowej, często nieopowiedzianej do tej pory i będącej poza obszarem zainteresowania zawodowych historyków, badaczy. W zbiorach archiwów społecznych można znaleźć również muzealia, dokumenty życia społecznego. Zabezpieczenie i zapewnienie opieki nad zbiorami jest jednym z wyzwań, które stoją przed dużą częścią archiwów tego rodzaju. Nawet, jeśli gromadzone zbiory mają wyłącznie cyfrowy charakter należy zapewnić im należyte przechowywanie oraz odpowiednią liczbę kopii zapasowych. Szybkie zmiany jakie zachodzą w dziedzinie cyfryzacji i dostępności sprzętu na pewno dla wielu archiwów społecznych są szansą na zapewnienie wysokiej jakości sprzętu za relatywnie niewielką cenę. Warto jednak zwrócić uwagę, że szybkie zmiany wymagają ciągłego pogłębiania kompetencji i uzupełniania wiedzy, co dla wielu archiwów społecznych może być wymagającym wyzwaniem. Zbiory cyfrowe na pewno na przestrzeni najbliższych lat będą stawały się coraz ważniejszym elementem w działaniach archiwów społecznych i kolejne archiwa, które będą się tworzyły będą skupiały się głównie na takich materiałach. Otwarte pozostaje pytanie o dokumentowanie bieżących wydarzeń, rzeczywistości otaczającej nas – zarówno w kontekście działań archiwów społecznych jak i sposobów utrwalania wytwarzanych obecnie źródeł cyfrowych.

Warto wspomnieć, że archiwa społeczne łączy również szeroko rozumiana aktywność – chęć wychodzenia ze swoimi działaniami, zbiorami do szerokiej społeczności, a przez to w sposób pośredni budowanie pewnej wspólnoty opartej na szacunku do przeszłości i chęci jej odkrywania.

Archiwa społeczne w Polsce przeżywają obecnie swoisty renesans, ich powstanie, działanie na tak szeroką skalę i w granicach wszystkich województw jest fenomenem wymagającym pogłębionych studiów i badań. Ciężko w tym momencie wyrokować na temat tego, jak będzie wyglądała przyszłość tego ruchu. Na pewno jednak wsparcie Centrum Archiwistyki Społecznej wydaje się kluczowe dla zapewniania archiwom społecznym trwałego zabezpieczenia zbiorów, wsparcia merytorycznego, finansowego oraz – co ważne – uznania ich wartości i ważności dla budowania otwartego społeczeństwa obywatelskiego.

Strona internetowa Centrum Archiwistyki Społecznej: <https://cas.org.pl/>

Portal zbioryspoleczne.pl na którym archiwa społeczne mogą bezpłatnie udostępniać swoje zbiory: <https://zbioryspoleczne.pl/>

Радянська доба в усній історії

УДК 94(477)"19"

ПАВЛО ТКАЧУК: «Я ВІЙНУ ПОБАЧИВ ДУЖЕ ЩЕ МАЛИМ»

О. Ю. Антонюк (м. Вінниця)

У статті подано усноісторичні свідчення Павла Івановича Ткачука про воєнне дитинство, особливості подій Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, спогади.

The article presents the oral history testimony of Pavel Ivanovich Tkachuk about his military childhood, features of the events of the Second World War.

Key words: World War II, memories.

Ткачук Павло Іванович (27.06.1938) педагог, краєзнавець, літературознавець, етнограф.

Дата проведення: 11 вересня 2022 р. у приміщенні ВОУНБ.

Інтерв'юер: Антонюк Оксана Юріївна.

Що ви пам'ятаєте про Другу світову війну?

Я війну побачив. Про війну Другу світову запам'ятав дуже ще малим, бо коли німці наступали. То ми ще і я малий, не знав, що це там метушаться, бігають мама, тато, поприбігали всі. Ми жили з одного краю села Чеснівка. А дідуньо жив там в центрі, більше туди до півдня. І ось коли ми прийшли, то я побачив чомусь скрізь такий переполюх, а потім ведуть нас і почули вибухи. Ведуть нас під яблуні, а там ще була така дуже смачна солодка яблуня. Дідуньо там завчасно викопав дві ями для своїх рідних. І в одній ямі якраз перед цим народився мій брат, менший Василько, то мама його тримали коло себе, а мене доручили тітці Зіні, яка в якої дітей не було, і вона мене тримала. А я, коли почув ці вибухи, став рватися з цієї ями й кричати «камуки». Вони, що ти за «камуки», а це, певно, таке я вже тепер розшифрував. Вони напевно казали «така мука». То така десь цей склад дівся, а «камука» врзалось в мою пам'ять (сміється). То я виривався з ями побачити цю «камуку». Ну силою тітка, та й хто був мене вгамували. І я стишився. Вони потім вже мені розказували, що коли вже все стихло, то вони перебрались до хати і мене сонного принесли туди, і я до самого світанку спав. Після такого героїчного пориву побачити німців. Поки всі ще там в хатах, то я пішов отак вуличка, а там центральною вулицею іде до тих будинків там клуб, церква, школа. Я встав і дивлюся, їдуть машини, їдуть ну (пауза) моциклетами цими навіть велосипедами, звичайні люди, я так їх считав. Ну, я не страху того перед війною не відчув і став дуже дивитися на них. Якийсь німець один став махати до мене рукою, а я собі задоволений. Я знаю, як там у мене так на душі було. Це дитина ще, але надивився вони поїхали. Я вернувся до хати, мене там щось питали, я вже того не пам'ятаю, що там, поснідав. І вже сказати війна відповзла, від нашого села, десь далі.

А ми зібрались і вже повернулись в рідну хату. І вже ну, господарювали там, що там могли б і ми зібралися хлопчики, дівчатка, а коло нас росли великі кущі бузини, стали хованки ховати. Одні були німці, а другі були, я знаю хто це ми були, то це ми були визволені. І так ми ловили німців попід руки (сміється). Якщо зловили німця, то він ставав

уже нашим, а клин ставав німцем і так гралися. Мені запам'яталося ще одний випадок такий коли я глянув, то коло нас так вулиця і дуже багато їхало такі навантажені підводи кіньми ми подивилися, але я прийшов, спитав мами, що це таке? Мама казала, що везуть на Німеччину. І таке воно було. Везуть, то везуть. Що мені до того їсти було.

Скажу відверто, деякі там описували якісь катування. Нічого в селі не було. Потім тато розказували. Я записав спогади, як зібрали схід людський на Майдані в центрі села, обрали службу, обрали старосту. Ну, там село вже назвали і колгосп назвали громадою. Розповідають, що була своєрідна печатка там ця вже тепер кажуть тризуб, ну насправді то воно не тризуб, це там ніби ці московські назвали його, це трисутня [1]. Це правильно, трисутня, але як воно там уже оголосили, так є.

І ось сказати все запам'яталось мені таке. Якось ну, прийшли з поля тато з мамою. А ще, як було ще кажуть, спочатку з тата забрали в армію. Але коли німці підійшли до Житомира, а в лісі вони були з хлопцями солдатами. Там і політрук дуже розпинався, розказував це тато, вже мені розказували, що ми їх не боїмося. То гітлерівців. Ми їх розіб'ємо, ми в нас є. Все в нас техніки скільки всього, коли тато чують (нерозбірливо) німецькі, а вони стояли скраю і розібрані. Кажуть до хлопців тікаємо, бо вже німці, то вони вже встигли втікати, а ті всі в полон. А ви знаєте, яка доля полонених? Якщо не втік, то потім уже НКВД [2] це комуну всіх їх і багато родичів визволили і постріляли, мовляв, ви самі здалися. Це така доля. А йшли, а йшли зброї не було. Часто йшли в атаку. розповідав один наш родич, що казали бери цеглину і йди в атаку, а цеглина, це смерть. Отаке було.

І ось тато через різні села з цими хлопцями вони до своїх, а тато додому і так вже працювали в своєму в цій громаді. Заробляли, що там було, хліб. Бо я питав, то розказували мама, що тре було нажати десять снопів то десятий вже твій. Ну а ще ж, знаєте, вже всі біди, нещастя навчили людей потрошки красти. То вже трошки в кишеню. Жінки в пазуху брали того зерна. Німці не залазили, а от комуняки шукали скрізь, витрушували, а німці лімітовані. Не могли подумати, що в жіночі, оці коло тіла було сховане зерно. А також робили це навіть я сам бачив. Спідні штани вужчі об'язували внизу коло, коло цього ступня мотузочком шнурком м'яким, а верх брались широкі штани і в ті насипали зерна десь так до колін. Ну це ж знаєте, скільки там уже кілограм, два, три, скільки могли. А це вже можна було жити і так, і після війни так робили, різними способами обдурювали цих активістів і комуністів.

І ось ну було ще таке, що розповідають дуже часто, як грабували німці вони, що любили яйці. Їм серед них було багато поляків і ті вже мова схожа, то казали «матка яйка, матка хлеба, матка млека – молока». І вже розказували мої, і я так дещо спостерігав давали все те що просили.

Отаке було, як потім уже було. Як це так зване визволення. Ну, спочатку був я теж добре це пам'ятаю. Прорив танковий. Звідти з Житомира, з Бердичева. Звідти прорив, а ми так близько за два кілометри до Житомирської області наше село. Якось вранці почули гуркіт, а в нас був сусідський дідусь Яків, цей розкуркулений, якому вже німці повернули хату муровану, бо комуністи в нього забрали, віддали цьому активістові. І жив він просто в кузні своїй. Коли він приходив, то казав прийду до вас в хату хоч походжу, бо в мене нема де повернутися ну кузня. А там він ще зробив собі пічку щоби, щось зварити, то він набідувався. А тут вже йому хату повернули – муровану, то тато казали, ти йди з дідуньом до нього в муровану хату, а ми зараз прибіжимо... не встигли. Вже з сусіднього села, це Липятинка, німці повним ходом, ці танки розбивали. І коло нашої хати він ховався, то там в нас великі берести, то в нас берези, то вже потім ми побачили, що їх танки повалили, так ховалися від німецьких атак. І ось коли вже я побачив з одного боку хата горить з другого боку хата горить, а ця ж цегляна. Стали ми тікати, я вже теж, люди тікають звідси, і я з хати.

Прибігла моя двоюрідна сестра, взяла мене за руку вивела на дорогу, підбігли тато, за мене і далі туди в село, ще в одну муровану хату, там я заснув. Коли вранці проснувся, мої вже перейшли в свою хату, побачили, що частина хати, там де комора попав снаряд і вона розбилась. Коли внесли це саме були різдвяні свята, внесли калачі, то в калачах я побачив дрібненькі осколочки, то їх вже не їли, я то хотів знаєте такий білий хліб поїсти, але мама сказала: «все не можна, бо це осколочки» і вибрати їх вже не можна бо повно дрібненькі таких десь розірвалось це на свято там міна чи снаряд, снаряд, бо розвалена стіна.

А ще перед цим мама розказували, що, як мене відправили, а самі не встигли то де ховатись? Погріб, і всі туди, вони, бувші дядько і тітка теж туди, але комусь прийшла в голову мудра вість будемо вилазити, бо як снарядом сюди привале то не вийдемо то не так вб'є то ми так помремо. Тільки вони сіли туди снаряд, і от уявити щоб не це диво, тільки б я один залишився живий. Коли мені це все розказали то я це все описав в книгах і ось так. Потім розкажу вам ще, багато чого можна говорити. Ну Ви знаєте описували жорстокість німців, ми не бачили тої жорстокості, хіба що так звані партизани, то тоді вже карали. А було так уявити собі, лінія фронту наближалася – це Житомирська область, то німці ходили наша вулиця крайня, нас виселяли туди в центр села, щоб нас ми не були там під обстрілами, уявити собі, це ж суцтва правда я її пережив пережили мої рідні, і ми перебралися до дідуна Дем'яна, а в нього вже було повно родичів, ж хата яка там цегляна, то всі спали де? Нанесли якогось сіна де там було, на долівці кругом під столами, під лавкою, а нас малих на піч, то ми там в тісноті заснули, пережили це все, всі вибухи що там було. І тут почали вже німці нас звідси випроваджувати далі туди за Уланів там село Рибчинці там Маркуші, Воробіївка і так. І ось вранці заходять і вже тут сказали, то дідуно мій справляв такий возик на двох колесах, коника, беруть туди що там найперший який потрібний одяг, їдло і на верх мене садять (сміється) цього воїна, (сміється) який з то ями виривався до німців, але як стали вести, а була погода така якась десь сніг лежав, а де болота повно, обіцяли морози, а там низина то цей возик застряг. То мене пересадили на сани, це вже великі ці, громадні, а там теж родич їхав Сак зі своїми туди посадили пересадили, я вже мене везли і довели здавалося це, якби так не була ця негода скоро там були ну це п'ятнадцять кілометрів таких, то ми приїхали вже сутеніло до цього села Рибчинці. Нас пожаліли, взяли до себе родина Паламарчуків дядько Олександр, тітка ця Явдоня і син Андрій, синок старший за мене. Ну там ми жили.

Але тата перед цим забрали німці копати окопи там село Мазепинці потім воно не зв'язане з Мазепою, але перейменували на Лісогірка там високі гірка, а зара ніби повернули назву отаке. То вже звідти з Рибчинець, мама з татовою сестрою, тіткою Ганною пішли якось треба визволити, забрати тата в Рибчинці. То вони добилися, якби це в радянські часи то ніхто б їх не впустив, а німці впустили, зустрілися, тато домовилися як будуть тікати, кажуть: «Я зараз візьму відро ніби піду до криниці, воду набирати, а Ви в ту долину звідки Ви прийшли туди йдіть, я Вас дожену», так і зробили, і таким чином прийшли, ми зраділи, що мама вже разом з татом тут уже ну знаєте було такого, що тато багато знали справ таких. Ну сказати, от одне скажу Вам шили чоботи, латали чоботи, пасіку мали, вміли хату звести, полагодити все таке – це тато. Коли вони прийшли люди сказали, люди довідалися то запрошували оці чоботи латати, а тато я був старший то мене й брали, Василько меншим був з мамою, йому було там три роки, це таке. І ось уявіть собі доля є долею, татові давали обідати, мені давали я не голодував, а тут ще друге. Були діти ще там сусідські – дівчинка це вона старша десь її років дванадцять, тринадцять, і маленький хлопчик, ми гралися. Як потім пройшли роки то я читаю, що з цього села Рибчинець, відомий художник, я з ним грався. Він потім сім'я переїхала в Дніпропетровськ, ну це таке, це вже інша справа.

І тут одного вранці – тата нема, мами нема, нікого нема – виявляється, що всі побігли, вже потім розказали мені забирати у цих конюшні сільській те що німці лишили, завезли туди. А німці вже втікли. Коли прийшли тато й мама то тато встигли ще якісь черевики взяти потім казали що це італійські і шматок червоної тканини. А мамі не пощастило нічого взяти. Деякі люди які перші то там багато чого було, бо повна конюшня була всякого майна такого. Німці для себе там тримали вже як їм довелося тікати то вони залишили. І ми, тато зарання вже пішли на свою Чеснівку, до своєї хати, а ми з мамою з братиком через поля почали помаленьку добиратися до своєї рідні.

Течуть струмочки, ясне сонце, це було 8 березня 44-го року. І ось коли ми добралися до села свого то запам'яталось таке. Що кругом повно пир'я. Значить, що наволочки ці всі забирали, а пир'я і його викидали, а вітер порозносив. Все кругом, я роздивився добрались ми до бабуні, дідуня. Бабуня вже лагодили бараболю з мундирами то я наївся. Дідуню затуляв вікна чим попало, бо вже скло валялось кругом казали не ступай, бо як поріжешся, що робити. То я картопельки наївся, заснув, то вже проснувся я знаю коли. І потім ми вже добралися до своєї рідної хати. То тато вже там що робили, а ми вже стали, пам'ятаю коли через кілька днів випав страшний сніг, закидало аж до стріхи. То ми вже сиділи в хаті, бо поки ті тунелі прорили, щоб вибратись туди десь до кінця до того всього. А як вже зробили ми вже на той сніг вибралися то кому війна, а нам така забавка. Спускатися, бігати, сніжки все таке як діти, отаке. Ну (пауза) багато можна розповідати.

Спогади мого дядька Пилипа, який уявить собі, який попав в полон у тій зеленій ямі, це коло Умані може чули, читали, знаєте. Який в полон попало їх дуже-дуже багато. І уявить собі, а він лікар, то дозволили допомогу давати. От німці дозволяли. І хто слухав, то виживали, хто сам це спробував, то це вже знаєте советський партізан то тих вбивали, тому кулю. І от одного разу каже знайомий там вони вже десь почув, що будуть їх з одної казарми визволяти. Каже ми ледве туди пробрались, всіх хто почули то туди, о, і каже справді їх визволили, потім вони довідалися, що вояки УПА [3], але сказати про це він навіть нам тільки так своєму рідному братові казав. А вже потім як я вже записував то вже ці спогади пішли, а так боявся сказати. Бо, ну Ви ж розумієте, що таке УПА – Українська повстанська армія, це були для комуністів, це погибель. І вони все це не тільки нищили людей, а нищили все, що нагадувало. І ось потім вже, а німці ще стояли, то дядько поїхав, добрався пішки до свого села, і почув, що в Уланові в лікарні треба лікаря. Він поїхав до Вінниці, а тут керував медициною якраз той викладач, який їх вчив. Той дає йому направлення – головним лікарем в Уланові, він тут працював, і тут уявити собі, що тут теж діяли вояки УПА. І навіть коли одного я його записав і запам'ятав Козерівського, захворів у в'язниці, його ув'язнили, то потім дали в лікарню долікувати, де б це комуністи дали б лікувати ше б так ворога свого, а ці відпустили, і що приємно, що потім ше розповідали тато, дядько, що вони їздили по селах проводили збори, зібрання такі на цих майданах і закликали боротися за Україну. А він десь казали: «Коли нам повернуть землю?», а тоді каже, коли ви будете самі, коли буде вільна Україна, і не буде вами керувати ні кацап, ні лях, ні жид. І тоді німці зрозуміли, що і їх не буде. І їх виловлювали, ну звичайно кого там розстріляли, котрі втікали. Отаке було. Отака була війна.

А потім вже коли ввійшли визволителі, то 46, 47 рік – новий Голод. Ходили мало того, що забрали в громаді все, то ходили по хатах, були ці «голодери», як їх називали «живодери» і вимітали все. Хто встиг десь щось, от скажем дядько розказував Іван, каже я коли почув, дивлюся, а в них була дуплава груша то я туди, і корою прикрив ніби того дупла нема, а потім ше каже прикопав, і зробив ніби «нужник» те місце куди ходимо і отак. Мої теж десь там трошки приховали того ну було всякого. А інші хто не приховав то пропадали все таке. І ось коли ці визволителі прийшли, почалося страшне. Забрали тих які, ну взагалі було Сталін

сказав: «Україну треба забрати в Сибір, визволити, бо вони всі були під німцями». І люди вже боялися, але розповідають, що він злякався УПА, бо знав що всіх українців не виселиш зразу, не вивезеш. То вони пішли у ці загони, вони знали що то була їхня може і погибель. Більшість українців пішли в повстанську армію. І ось тоді ж забрали наших родичів: мого дядька Олександра, Якова другого, Федора забрали в армію. Але спочатку їх десь взяли на підготовку, то дядька цього одного Якова забрали на корабель аж північний, то там ці кораблі які були каже став він тонути. Вже всі були в такому стані, що вже все ми пропали, без німців. Але якось почули шведи і їх спасли. А дядька Олександра забрали, вже тоді була ця зона в Австрії советська, там була англійська, американська, то його забрали туди. То він як глянув, це вже потім він розповідав, що війна була, але австріяки гарно живуть, все мали все є, а ми визволителі. Отаке воно. То він потім розповів, вже потім йому написали, часто колись писали листи, заливали то все ж перевірялося. Але якось він довідався, прочитав там десь, що вони бідують, що тут голод. І став дядько говорити своїм, і хтось доніс політруківі, той викликав його і каже: «Голода на Україні не було, а пикнешь пиняй на себя». То він нікому більш нічого і не казав аж коли повернувся, то найближчим дещо він сказав. Як там живуть, він звідти, що цікаво він привіз такі зошити на багато листків, то бабуня, я два бачив то одного вона мені дала, бо до мене дуже я прихильно ставилася до неї, бо певно бачила, що я цікавився, а другого дала онуці, це вже сусіднє село там була тітка. Отак що цікаво бабуня якось мені така пам'ять залишилася. Вона бачила мою прихильність до всього такого і багато розповідала. От навіть коли я взяв приглядатися до рушників то бабуня виймає зі скрині оці вирізки старовинні з рушників і показує мені ці вирізки це все, ці вишивки. Це теж, мабуть сколихнуло моє знаєте народну прихильність до всього того, нашої історії. І ще мені приємно згадати. Якось дала мені яблучка, а потім каже мені ти не викидай зернятка! Ти їх зберігай з-під сірників пачечку, а потім посієш вони виростуть будуть яблука. І я їх послушав. Коли вже зійшли, вирости ці маленькі саджанці, я її показав то вона похвалила, погладила по голівці, ви знаєте мені здається ще й сьогодні бабуня мене гладить по голівці. А дідуньо по своєму. Я ж розповідав, що він же ж в 31 році його забрали і кинули на каторгу [4] Забайкал. І ось цей Кобзар (показує книгу), який він сховав під сорочку, спас його. А може були різні причини, але він не впав духом, і так прям казав: «Якщо Шевченко переніс цю страшну каторгу 10 років, я повинен вижити, повернутись до своєї родини, до своєї України».

А ще розказував такий випадок, я вам розкажу. Шо голодні були, якось він там вже після роботи, ліг і став дрімати в тих кущах Байкальських і чує пташка його кльок і він проснувся хоч він не заснув так ще було таке марення, і так каже я з розмаху прибив цю пташку. Як прибив то зрадів, взяв розвів вогонь, обмастив болотом – пташку, щоб вона там знаєте дійшла, і каже тоді вже коли воно можна було вже споживати, то я каже не дививсь на те пір'я яке там воно ясно що відпарилось це все, то я згадав Україну. В нас же каже було і м'ясе і ковбаска і хлібець. Все було. А тут мене нагодувала пташка. Отака історія.

І ось він мені розповів, якось ми зібралися в дідуні, бабуні, і прийшов лист від дядька Олександра з Австрії. Прийшов і всі так знаєте вже написаний не українською, ну сказати це вже роки, його там добре начинили цим кацапством. То дідуньо взяв цього листа в нього видно щось перевернулося в душі і сказав до всіх «Не відповідайте йому ніхто, я йому напишу. Більше він не буде по кацапськи писати». А він же ж то писав, назвав не тато, а папа, каже він більше «папати» не буде. Що дідуню написав, не знаєм, але дядько з тих пір і не говорив і ми всі в сім'ї ніколи, бо в селі тим більше сміялися з таких то. Казали він «прийшов з Адьоси ліз по лестниці, а впав з драбини». Це дивіться прості селяни як могли боролися за рідну мову. А директор сусідньої школи яку я колись закінчив родом з Липовця, але впроваджував советські порядки, сам не говорив українською і все це знищував. І коли

помер тиран, то він нас зібрав в коридорі це вже 53 рік, я вже в сьомий клас ходив. То проголосив таку здоровіцу «Умер величайший вождь мирового пролетариата», і ми тут дивимось, дівчатка сльози пускають, а ми хі-хі, то нас там вгамували, хлопчаків. Коли я додому прийшов, то тато прямо сказали: «Шо він був би не родився або здох» – отака оповідь післявоєнна.

Словник

1. Трисутня – символи-знаки трипільців.
2. НКВД (рос. Народный комиссариат внутренних дел (НКВД)) Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) – одне з виконавчо-адміністративних відомств (міністерств) уряду СРСР союзно-республіканського підпорядкування.
3. УПА – Українська повстанська армія – військово-політичне формування, що діяло на території України в 1942–1956 рр.
4. Каторга – покарання у вигляді засудження до примусової фізично важкої праці на користь держави.

УДК 94(47+57)"19"(092)

«...ЛЮБИВ ЛЮДЕЙ, ЛЮБИВ ЦЕЙ СВІТ, ЛЮБИВ ЖИТТЯ...»: РОЗПОВІДЬ О. В. ДУДАР ПРО ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ РЕПРЕСОВАНОГО РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ В. О. ДЖУРИКА

*Л. О. Киричок, Н. П. Мамчур,
І. М. Яринчак, М. Л. Жилюк*

У статті подано спогади доньки Джурика В. О. Дудар, у дівоцтві Джурик, Оксани Василівни про життя і діяльність великого патріота, вчителя образотворчого мистецтва, який постраждав через свою прихильність до української культури і змушений був покинути Батьківщину та багато років жити на Півночі колишнього СРСР.

Ключові слова: Друга Світова війна, репресії, ОУН, УПА, концтабір, фольклор, сімейний архів, щоденник спогадів.

The article presents the memories of Djuryk's daughter V. O. Dudar, maiden name Djuryk Oksana Vasylyvna, about the life and activities of a great patriot, a fine art teacher who suffered because of his commitment to Ukrainian culture and was forced to leave the Motherland and live in the North of the Union of Soviet Socialist Republics for many years.

Key words: Second World War, repressions, Organization of Ukrainian nationalists, Ukrainian Insurgent Army, concentration camp, folklore, family archive, diary of memories.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення 13 листопада 2019 року. Інтерв'юер – Красноштан Алла Олександрівна, директор КЗ «Публічна бібліотека Погребищенської міської ради».

Оповідач: Оксана Василівна Дудар, донька Джурика В. О.

А. О.: Сьогодні 13 листопада 2019 року я, Красноштан Алла Олександрівна, у КЗ «Публічна бібліотека Погребищенської міської ради» спілкуюся з Дудар, у дівоцтві Джурик. Доброго дня, шановна. У нашому невеличкому місті Вашу інтелігентну і порядну родину

знають чи не всі мешканці, але мало кому відомо, які непрості часи пережила родина Джуриків. Давайте про це поспілкуємось.

О. В.: Дякую за запрошення. Звичайно важко говорити, але треба. Життя пройшло в великих злиднях. Батьки мої народилися і частину життя прожили на західній Україні у Рівненській області Рівненського району в невеличкому хуторі Іванківці і хутір Лукарівка. Батько народився в 1922 році в селі Мала Мощаниця Здолбунівської гміни, якимось так, тому що було це ще при Польщі. Жили в величезних злиднях, в таких, що навіть важко описати.

Ще змалку батько дуже любив природу. Він вів такий щоденник з початку від свого народження і описував своє село, в якому жило 2000 населення. Село знаходилося в гірській такій місцевості, і була одна криниця до якої сходилося 300 господарів по воду, він написав, як люди одягалися, всі були у вишиванках, діти малі бігали, майже до 8 років хлопчики бігали в сукенках засмальцьованих, босяком. Зима, посеред хати, нікого не було з батьків, наливали води, вода замерзала і сковзалися по хаті. Потім добре получали, особливо від батька, тому що батько в нього був дуже з таким характером – важким характером. Сам собою навіть був, він описує як невродливий, білобрисий, лице подзьобане віспою.

Онуфрій Джурик мав ще брата Євдокима. Жив разом з цим братом, не мирилися страшно, тому що хата була одна на дві сім'ї, і дід народився 1901 році, і одружився на 4 роки старшій жінці. Жінка Лукія була маленького зросту, дуже гарна жіночка. Її віддали заміж в 16 років. Прожили вони з чоловіком рік. Його забрали на громадянську війну. Він загинув. Діда батька дуже любила, але у відповідь немала ніяких почуттів, лише погрози, не тільки погрози. Він бив всіх, дуже бив: і бабу посторонками мокрими, і віжками мокрими, батогом, що попало під руки, і хлопцям дуже перепадало. Була в нього, в батька, старша сестра Марія, яка померла дуже зарання, потім був батько, потім брат Микола, брат Іван, сестра Явдокія, сестра Лідія, а потім Валя. І так шестеро дітей зростали. Батько дуже хотів...

А! І описуючи село, він описав, як жили пани, які в них були будинки, який там був сад величезний. І особливо описав попа. Писав, що жив старий пузатий піп, який приходив в школу і вів Закон Божий. Він всідався на стілець, звисало три підборідки, і він читав Закон Божий. Каже, дуже не любили батько його цілувати в руку. Як завидить, що йде піп, батько старався десятою дорогою обійти, тільки, щоб руку цю не цілувати. Але зато в попа була дуже гарна хата і було дуже багато наймитів. Садок такий шикарніший, таке хазяйство, що ходили щей по подвір'ю павичі. Було дуже багато квітів у нього.

Одного разу батько вкрав у нього квітку, приніс додому і посадив. Так ці квіти супроводжували його все життя. Він дуже любив малювати квіти, і в нас тут невеличке було місце, і всюди були квіти: на городі, на подвір'ї, де тільки міг втикнути цю квіточку, і не дай Бог, щоб хтось зламав чи зачепив, то це було все. От посадив батько цю квітку, а рядишком жив теж Джурик Павлуша, ну там такий був. В нас так Погребище ділиться: Лиса гора, Завод, там Виямка, Круча, так і в селі ділилися на кутки. І один куток називався Джурики, там жили сорок чоловік і всі носили фамілію Джурик. І Павлуша вкрав цю квітку в батька, поніс до себе, потім батько в нього вкрав, приніс... так вони носились з цією квіткою, поки вона не засохла. [зітхає]

Напевно, ця любов до України отака, зараз, дивлячись на людей, які провозглашають гасла, що Україна – це Батьківщина, що це любов, патріотизм такий великий, геть не віриться в щирість інколи. Але, коли я взяла в руки батькового щоденника, він так написав, що [читає з щоденника] «Така чудесна природа не могла бути, не полонити, кому вона надоїла, і хто з нею вів боротьбу, але згадати тепер і пригадати, чому в той час не був художником, чому я не зміг змалювати те все, де він жив». Ще мріяв про те, що він таки колись поїде туди, намалює ці місця, ну хоть так він і їздив зі мною. Описував як носили воду, до криниці триста чоловік

йшли по цю воду, значить, відра на коромисло і клали такий хрестик з дерева, щоб вода не розхлюпувалась.

В ці хаті, де вони жили, була величезна піч, в якій можна було положити два чоловіки запросто, а один міг стояти на весь ріст і йому б не було тісно, піч на печі ще можна було там є де сплять четверо чоловік могли вільно спати і ще був припічок, із каміння зроблений, весь час билися лобами об ті камінці. І коли дуже батьки... коли дід батьків брат женився Євдоким, які там були вжитки. Десь достали атласну тканину жовту і рожеву і спитали, бо вже батько видно підріс, який ти колір хочеш, щоб тобі пошили – рожеву вибрав. Каже: «Так я все весілля був в цьому рожевому, а жених був в жовтому наряді».

А потім, коли вже вони не помирилися дуже страшно, то батько, батьків батько Онуфрій вирішив купити собі на Лукарівці в другому районі якусь землю. На сам перед не хату дивилися, а землю, щоб побільше землі. Значить купив він цю землю, шість гектарів землі було, пополам значить ще з якимось там цим Павлушою Джуриком і батьком по частинам, і пів гектару лісу одному і другому пів гектару лісу. Але коли вони, батько ганяв цілий день десь його насилу найшли, де він там ганяв з цими хлопцями, привели додому. Тут вже коні запряжені, вже все складене на віз, так я поняв, ну він зрозумів, що більше він сюди не повернеться, їдуть на цю Лукарівку.

Жили в якісь такій, як вам сказати, не хата, а будка. Коли йшов дощ, то ллялась вода з усіх боків і зверху. І каже, що підставляли і корита, і миски, і все. Аж зимою, значить, перебрались в якусь там хатину, де не було ні вікон, нічого, то баба ряднами, подушками позатикала ці дюри, і так вони там жили.

Ще будучи в Малій Мощаниці, батько ходив в перший клас в школу. Дуже любив навчатися і вдавалося йому навчання, і дуже він хотів вчитися. А коли повернулися вже приїхали в цю Лукарівку, то батько йому сказав, що шукай собі сам школу, головне те, щоб ти працював, вийде каже в поле, коні ці запутаються, каже він, сидить плаче, бо дуже ж хотів навчатися. Ну батько не раз і бив за те, що він там на тому полі нічого не зробить, але таки відправив його в школу, де він теж навчався і старався гарно вчитися. Але в школу разом з Павлушою ходив, Павлуша не ходив на уроки, вчився там як-небудь, але вкрав документ, виставив собі всі відмінні оцінки і вдома похвалився, що він там кінчив, який там період, клас, а батько приніс там чотири, п'ять, навіть десь там трійка попала. Вчилися на польській мові, ця трійка попала і батько Онуфрій як побачив, що там ця трійка, то дуже батька побив, а Павлуша наказав: «Ти ж нікому не кажи, що це я таке зробив». Дуже побив його тоді батько, вже признався, що це несправжні оцінки. Той батько вже пішов до того, тай каже: «Що це твій Павлуша зробив?» Ну Павлуша вирішив відомстити.

На високому грабі вчепили гойдалку, полізли хлопці гойдатися, ну всі гнізда все було в хлопців в руках зрозуміло. Гойдаються, розгойдав Павлуша на найвищу до самого верха і старався батька скинути з цієї гойдалки, щоб батько вбився. От! [зітхає] Таке було навчання. Закінчивши вже цю початкову школу, відправили його навчатися на столяра. Яка це було навчання каже, він показав, як робити і ці заготовки майстер до купки складе тиждень п'є, а потім дальше заставляє його шось далі робити. [зітхає] Так проходило дитинство. Потім він попадає в Остріг, там колись була семінарія, але потім зробили під час вже війни, війна вже почалася – педучилище. Він вчився в Острожні на вчителя, дуже ж він мріяв про це, дуже ж хотів, щоб це закінчити його. Тут є десь фотографія, що ці хлопці [перебирає фото] кінчають Острожецьку цю школу [показує фото].

А. О.: Ми обов'язково подивимося потім.

О. В.: Гарні хлопці, але всіх розкидало так посвіті, шо да. Мали бути екзамени, виписували документи, і тут бомблять місто, батько звіти тікає. Як тікає, краде велосипед, не

не краде, він з дівчиною домовляється, що значить вони кладуть на велосипед мокру одягу, ніби вони йдуть пополоскати до річки. А німці вже стояли не пропускали, набрехали цьому німцеві, вони пройшли значить.

Батько добре знав німецьку мову. Звідки? Тому що по сусідству жили німці, і він до них бігав гратись, і там була і розмовна мова, і вчили його грамоти німецької. Він дружив з їхнім сином і, коли почалася війна, вже підходили радянські війська, німці тікали в Німеччину і запропонували батькові, щоб він разом з ними їхав туди. Коли батько вдома озвучив, то звичайно ніхто його нікуди не пустив ніяку Німеччину.

І от коли вони тікали з цим, з одягом до річки, далше ця дівчина відвела батькові велосипед, він на велосипед і бігом на цю Лукарівку. Навчався він ще в Малині, але в Малині там була ціла трагедія. Під час бомбардування, коли він вертався додому, значить, тільки він отримав документи в Малині і, вертаючись додому на другий день, взнав, що в Малині німці, тому що наші війська проходили через Малин і люди давали їсти, ну хто давав, він пише, що і самі забирали червоноармійці. І коли знов було відбито, німці рішили помститись людям, зібрали всіх в школу, окремо в церкву і підпалили живими. Потім лишається вже він вдома, але він же ж не може всидіти вдома, і його люди просять, щоб він починав дітей вчити на Іванківцях.

Коли він розказував, я думала, що там може двоє, ну троє, ну п'ятеро дітей виявляється в нього в руках 24 дитини і він розказував, каже: «Пів класу займалося письмовими завданнями, половина вірші розказували, читали, потім мінялися». Ну він багато знав, перечитав дуже багато на польській мові, перечитав і Сенкевича, і Міцкевича. Там ще він перечеислює авторів. Українських дуже багато знав напам'ять, і старався цих дітей навчити. І от одного разу в школу зайшла, пише така дебела дівчина, і сказала, що ти маєш з'явитися туди і туди, на перехресток, тебе будуть чекати, і маєш іти в ліс. А перед цим дійсно збирались вони всі, організовувалась така, як сказати, підпільна боротьба, вони вивчали пісні, і от, до речі, одна із них стала навіть маршем, під який марширували наші військові зі Сходу – «Зродились ми великої години».

В пісеннику у нього є ця пісня, записана, і часто вона звучала в нас вдома, тільки дуже тихенько, щоб ніхто не чув. От! Вивчали пісні, він дуже часто говорив клятву, яку давали по радянському «бандерівці», які боролися за визволення України. Він дуже часто повторяв цю клятву, ну не хватило розуму не хватило може... Думалось що вічні будуть, треба було десь записати. Потім діти почали дуже плакати, щоб не забирали в них вчителя. От! Всі розійшлись по домах. Каже: «Я вийшов туди, до того перехрестя, каже, тіки я не був на самій видноті, з-за куців виглянув, нікого не було, він повернувся до дому».

Підходить радянська армія і батько дуже переживав, де він, куди він потрапить. Забрали хлопців в військо, всі з його року народження 22 рік 23, 24 трошки старші 20. Хлопців забрали, не дали в руки нічого. [схвильовано] Перерви трошки... Цих його однолітків забрали всіх в військо. Пізніше він дізнався, що ніхто з них не залишився живий., тому що їх відправили попереду регулярної армії військових, без зброї, без нічого. Вони були як «гарматне м'ясо» просто-напросто, вони бігли в бій, хтось соняшника вирве в рук, хтось шось і так хлопці всі загинули. Батькові, дідові Онуфрію, теж прийшла повістка в армію і десь мала бути повістка батькові. Він дуже думав, куди це він потрапить, і пішов гадати, були такі люди, той на квасолі гадав, а одна дівчина гадала йому, значить, такий коло було називалося «Соломон», крутиться, букви складаються і пишеться, пишеться йому «загинеш в далекій дорозі».

Потім він пішов ще до одного діда, який кинув йому, «ти думаєш що ти на схід поїдеш, не на захід поїдеш... ти поїдеш на схід, далеко поїдеш». І одного разу коли

червоноармійці тільки заходили по шосе, так називалася ґрунтова дорога, дорога викладена камінцями називалась «шоса» і батько бігав заглядав, які ці червоноармійці, що вони собою представляють. [гортає щоденник] І одного разу в сорокових роках по сорок перший рік [гортає щоденник] він вертався, тікав звіти. Іванківці я вже розказала. Так. На Іванківцях вони жили...

А! Коли начали хлопці і пісні співали, вони ставили спектаклі свої і, навіть був один такий спектакль, що хлопець з Західної України потрапляє до червоноармійців, як йому там, як з ним знущаються там, показує весь арешт одного із односельчан. Одного разу до нього прийшли хлопці з лісу, принесли такі великі щити і сказали, що треба написати плакат, ти ж вмієш малювати, треба написати плакат. І от дослівно, я найшла, який він писав плакат, виявляється не один плакат, а було всіх п'ятнадцять плакатів і було написано: «Смерть Гітлеру! Смерть Сталіну! Свобода! Незалежність!» і там Україні, Білорусії всі республіки. Де ці плакати були, каже він не знав, а виявляється, ці плакати були по всій, ну по всьому, по всій області, чи де не знаю.

В цей же рік помирає його менший брат Іван. Як помирає, були перекази в хаті, що ніби в ліс пішов по дрова, в щоденнику вчитала, що давали якесь зерно, і мама батькова, Лукія, застала його, щоб він забрав те зерно. Він погнався без шапки, зима, повернувся і дуже захворів. І коли просили батька, треба викликати лікаря, батько не давав згоди, а коли було вже дуже погано, нарешті погодився. Батько побіг по цього лікаря, але було вже дуже пізно. [Зітхає] І приснився, що мене дуже вразило, мене і мого брата, що батькові дуже сни снилися цікаві, такі прямо віщі сни. Приснилось йому, що стоїть на підвіконікі дуже гарний вазон і раптово засох, а він був у мами ночував, а чому маму тому, що у мами було четверо братів, мама і ще сестра Антоніна.

Сестра була дуже гарна Антоніна і дуже багато хлопців там залицялися до цієї дівчини в тому числі і батько там бігав, заглядав. Але він пише тут в щоденнику, що він давно вирішив, що вона хоть бідна маленька, але вона йому буде за дружину. І коли приснився такий сон і каже, що піду додому, мабуть, Іван помирає, так воно і було, цей Іван помер, був дуже гарний, був дуже схожий на бабуню. Бо бабуня була сіроока, малесенька, дуже працювита, дуже хотіла якое розбагатіти, але не мала бідна вона щастя цього. Помер цей Іван, і потім батько ще й потрапляв в Дубно він був, ну ходив пішки, він в Дубно хтось німцям доніс, що він знає німецьку мову. Він був ніби не перекладач, а друкував на машинці їхні листівки і все, а там прислухався, що де має бути. Коли мають іти в село там з облавою чи забирати худобу там, їжу, чи арештовувати, чи в село німці, забирати в Німеччину людей, батько передавав, що там і там має бути таке й таке. І тихенько люди тікали ховали, що там треба кому треба, ховався. Після...

В 44 році 6 березня батько теж був в мами в сім'ї Семенюків, їх фамілія була Семенюк, от дуже хлопці просили, що залишись в нас, не йди додому, але батько вирішив, що треба йти додому, треба йти додому і, як це він там буде і, виходячи з хати, це був 44 рік мамі, було 14 років, попрощався з мамою і сказав, що він відчуває, що має шось бути. Шо теж був такий сон, що приснилось, що вазон стояв і кулак зверху розбив його, і потім на землі цей горщик почав до купи з'єднатися, і вазон підніматися, і батько кулаком, що брешеш він буде жити. І сказав мамі: «Ти будеш моєю дружиною». І коли він піднімався, а горбки були, він же ж не бачив, що там вже йшла слідом за армією йшла контррозвідка. І коли батько піднімався вже на другий горбочок, щоб перейти до своєї хати, виїхало троє вершників, і він був арештований, це було 6 березня 44 року. І тут він пише [читає з щоденника] «тут немає ні придуманих прізвиськ, ні імен, ні подій, які я описую, все це була чиста правда, без всяких прикрас і перекручувань. Таке було значить...» [зітхає].

Арештували його, був арештований і Павлуша біля нього, і був арештований становий, так називався в оунівців, бандерівців називався становий, теж він був арештований. Коли їх привели до хати, повели в Іванківці, повели в хату якусь, і показують йому його плакат. Ти, значить, писав? Він зразу відмовлявся, і почали його дуже бити. Такий здоровенний громило почав бити по голові, по носі револьвером, а потім прикладом автомата в груди. Він був весь в синяках, в крові, потім ще раз повели до слідчого і питали, значить, чи ти написав, значить, підписуй цей лист. Ну хотів залишитись живий і підписав. Побоявся, щоб не зробили калікою або вбили, в батька тоді було такий в них звичай, якщо в сім'ї хтось помирає, на рукаві носилась чорна пов'язка пришита, і, коли він побачив цю чорну стрічку по помершому брату, він сказав: «То це ти шей якийсь бандерівський начальник? Значить ти так просто не пройдеш!». Зв'язали мотузком йому руки назад і повели в село Бушкевичі. [читає з щоденника] Запхнули його в якусь комору, а там станичний УПА Кравчук Дмитро і ще мій товариш, з села Михайлівки, Білик Адам, заможного господаря Сумка, син, принесли те гасло, де він малював, значить, що було «Долой Гитлера и Сталина! Да здравствует самостоятельная Украина!» – це було так написано. Знову визвав слідчий, інший прочитав обвинувачення, що я вів пропаганду в селі і проти СРСР, служив в німців шпіоном, що я зрадник Батьківщини СРСР і, що я був оунівським бандитом, він (батько) відмовлявся. А він каже: «Ти вже підписав, і ніхто його передивлятися не буде». Як мама узнала, що це він вже в цих Бушкевичах, ну це кілометрів від того села, де батько, це кілометрів сім-вісім, десь так. Бабуня прибігла туди, як вона найшла ту хату чи комору, не дивлячись, що стояли озброєні люди, вона їх всіх, конвой не пропускав, вона всіх розштовхала і до цього Василя. Оце було останнє побачення батька з сином. Ой батька з сином, мами з сином.

З Бушкевич погнали їх пішки Адама, станичного Кравчука, мене в Замлиннів, до села Ямової Долини. Руки були зв'язані назад, а по дорозі нескінченно йшли солдати з автоматами з зброєю, валялись тіла німців, роздавлені військовою технікою. Дороги розбиті, скрізь болото, березень місяць, прибули на місце, руки розв'язали, але повернути їх на перед вони не могли, тому що стояли правцем, і потім батько якось їх до плота притулив, якось потихенько повернув ці руки на місце. Значить, закрили їх в коморі, в цій коморі було видно на стінах бризки крові, було видно відбитки окровавлених рук. По всьому догадувались ми, про це, тут була катівня. З цієї комори перегнали нас в якийсь погреб, де стеля була з дерева насипана землею, а зверху йшов бій і ця земля сипалась на них. Рано знову повели зв'язаними далеко за Берестечко в село Гримайлівку Тернопільської області, ну це ж уявляєте, яка це відстань. Розмістили знову в коморі надворі, було вже тепло, і нам на солоні не холодно. Нас всіх напали воші, їх було стіки, що не давали спати. Під двері цієї комори хазяї підсовували щілинкою їжу, щоб хлопці ці трошки поїли. Потім побачили вже ці конвоїри, що стільки цих вошей, дозволили їм помитись, одягу прожарити над вогнем, щоб трошечки витрасти вошей. Був Страсний четвер перед Великоднем, всіх трьох повели їх в штаб, де горіла снарядна гільза, наповнена якимось горучим, сильно коптіла, і сиділа одіта в військову одягу жінка і двоє начальників високого чину, так звана «трійка», яка мала право без суда, без свідків вирішувати долю людей. На цьому суді станичний Кравчук просив, щоб батька не судили, тому що його заставили писати ці гасла, але ніхто цього не слухав і не прислухався. І прочитали вирок всім трьом однаковий строк віддалених лагерів строком 10 років з позбавленням права виїзду будь-куди на 5 років. Це 10 років відбути і ще 5 років без виїзду. Батько обвинявся в зраді Батьківщині СРСР, як шпід бандерівський та приналежний до націоналістів УПА.

Після цього судилища, його та інших цих хлопців відправили в Рівненську тюрму. Дорога була дуже важка, в нього заболіла нога, і Дмитро пропонував, що давай будем тікати. Батько розумів, що нога болить він далеко не втече, а якщо він буде тікати, його всеодно або вб'ють, і разом з тим всю рідню, або вб'ють, або вивезуть в Сибір, а якщо лишиться живий, то ще добавлять строку.

О. В.: На цей раз руки вже не були зв'язані, йшли люди повільно, через села, міста, втомлені, а ззаді їхала підвода з конвоїрами і конвоїри по черзі під'їжджали на цій підводі. Вони йшли через місто Дубно, біля теї хати, де жила батькова тітка, він хтів когось побачити, але так і не бачив [сльози]. І одну ніч вони ночували в якихось людей у селі, село Хомути, і батько написав на папірці людям, що мене ведуть у тюрму в Рівне, щоб вони передали додому. Дошла та записка. Вони, значить, привели їх в тюрму, а звідти відправляли когось в Сибір, когось на Колиму, когось в Казахстан. Значить, привівши в Рівне повели в баню, посадили в камеру, де поклали на підлозі без ніякої постелі, напхано людей було, як оселедців в бочці, а в кутку стояв, ну вибачайте, парашник, якого ніколи не виносили з камери, за виключенням, як колись ідуть митися. Ну в цей час мати привезла йому передачу. Батька забрали в армію, коней позабирали, все позабирали, в матері осталися тіки воли, і от мати зарізала вола, приготувала їсти і принесла передачу. Це була єдина передача, яку з дому вручили, без побачення з матір'ю. Так він і не побачив її [сльози].

Війна продовжувалася, німці бомбили місто Рівне і так хотілося, щоб в цю тюрму попала бомба, але обминуло. Знов в камері розвелися воші, нечистота, нестерпні умови життя і люди стали хворіти сипним тифом. Ну що таке сипний тиф я думала, ну що це прищі якісь, а тут виявляється, що це такі чорні струпи по тілі. Кожен день вмирало по кілька чоловік, їх рано виносили з камер, особливо вмирали ті, яким носили частіше передачі, чи вони були менш приспособлені, вони були не виснажені на тілі, але була височезна температура і вони помирали. [читає з щоденника] Помер мій товариш з села Підгайці Млинівського району. Батько був дуже худий, важив всього 47 кілограмів. Був травень місяць. Готували великий етап в'язнів на Далекий Схід. [читає] Вивели всіх на площу біля тюрми і сказали роздітись, по черзі. Оглядали всі складки тіла, не тільки одягу, а й тіло оглядали. Обмацували всі складки одяжі й обуви, щоб я часом не віз чогось гострого. Прийшла до мене черга. Я роздівся, а по мені як гречкою, всипане все тіло, такі чорні прищі. Це сипний тиф. Мою одягу не брали в руки, а сказали одіватись і, не дивлячись, що я тифозний, з високою температурою, пхнули до здорових в загальний вагон. Сонце пекло немилосердно, в вагоні духота, сидіти не міг, лежав на підлозі, майже непритомний. Від гарячки щось говорив і головою стукався об дошки. Не їв нічого, ждав смерті. Поїзд зупинили, нагодували солоною тюлькою і по 200 грам хліба. Спрага стала ще гірша. І тут вже обслуга вагона, конвоїри, набирають з кювета, ну баюри, мутну зелену застоюну воду, наливали в черевики і так з черевика пили. Набрали й мені хлопці такої води, я випив зразу повний черевик, була сильна температура. Потім по вагонах збирали тифозних людей в один вагон, їх було 60 чоловік.

Приїхав поїзд з в'язнями до Полтави. Тут згрузили 24 трупи вмерлих від сипного тифу. Їхали далі в тифозному вагоні, вмирали далі. Їхали до Харкова, в живих з тифозних залишилося близько 30 чоловік. З поїзда нас погрузили в грузову машину, провезли через все місто Харків, здавалось, що везуть на розстріл, бо вже минули місто, раптом нас розгрузили в невеликий одноповерховий будинок, біля якого шуміли віковічні квітучі липи і кущі роз. А там Білик лишивсь в Харківській пересильній тюрмі, бо був у нього розлад шлунка, а потім етапом його відвезли в Казахстан в Гурьевську область. Дмитра Кравчука відправлено на Колиму, де і помер, уже будучи на волі, як потім я дізнався,

коли списався зі своїми рідними. Моя доля вирішувалася в Харкові. В Харкові лежав у палаті одиночній. По вуглах стояли конвоїри і також один всередині. Температура стала спадати, чорні струпи почали осипатися з тіла, як шкарлупа. Але боліли і скрипіли кістки, западини на щоках були такі, що здавалося не видужаю. Потім знову піднялася раптово температура. Взяли аналізи і сказали, що після сипного тифу, підключився черевний тиф. Помістили в окрему палату. Потім виписали і лежав один. На цих два тифи захворів один з усього вагону. Ніколи не думав, що я виживу. І ось з'явилася стара жінка, лікар. Подивилась на нього, що такий молодий [показує фото 22-річного батька] і сказала: « Тебя буду лечить, как родного сына, только ты слушай и выполняй все мои требования». Строго заборонила підніматися і лежати лише наознак. Пояснила, що на кишках, на кишківнику, гнійні рани і, якщо він підніметься, буде ворухитися, то прорветься – смерть. Батько не зміг звикнути, що він буде лежачи їсти, а ще судно підставляти. Він потихеньку вставав, на нього сварилися, давали якісь уколи, таблетки, брали часто аналізи.

На велике диво почала приходити в палату дуже гарна молода лікарка. В перший же день запитала, що йому хочеться, він попросив конверт і ручку, щоб міг написати додому листа, потім попросив гілочку квітучої липи. Вона принесла величезне гілля, потім принесла букет роз[плаче], ну спитав як звати – Вера. Так вона ходила до нього 10 днів, приносила все найкраще, що можна з'їсти. Приносила йому суніці з сметаною, приносила йому хліб, приносила молоко. Він знав, що це дуже дорого коштує під час війни, а ще приносила млинці з сиром. Буханець хліба стояв 70 карбованців. Вона приносила йому таку дорогу їжу. Все це було в 44-ому році, війна ще не закінчилася, але німці попадали уже в полон і гнали їх по всіх фронтах. Значить, коли батькові стало вже трошки легше, вона сказала, що конвоїр більше не дозволяє вже їй заходити сюди кожного дня, і почала приходити через день, аж поки не виписали його і не відправили під конвоем у Харківську пересильну тюрму. Так як він виходив останній з лікарні, дали йому зовсім не його одягу, дали два черевики на ліву ногу, посадили на віз і повезли в тюрму. Віра ще туди принесла передачу і бачив він її останній раз, а в пам'яті залишилася на все життя. Він дуже вірив в Бога змалку і все сприймав оцих людей, як охоронців [посміхається]. Так, так, так...Пропонувала одна з няньок, щоб втекти. Вона почала давати йому одягу, підготовляти втечу, але відмовився. Тому що переживав за своїх рідних, він знав, що йому добавлять ще п'ять років строку і вирішив, що буде, те й буде, прийму на себе і совість буде чиста. Перебував він у пересильній тюрмі. Коли відправлять на каторжні роботи в Сибірські простори, чи Далекий Схід, чи Колиму, чи Казахстан він не знав.

Коли він перебував у Харківській тюрмі, там було дуже багато в'язнів, прибували з усіх областей України етапи в'язнів. Тут розформовували і відбирали здібних до роботи людей і відправляли в самі найдаліші холодні місця роботи: шахти, повали лісу, будівництво міст, залізних доріг в болотах, горах великої Сибірської далекосхідної ще не освоєної території СРСР. На пересилці щоденно вмирили люди, з верхніх поверхів їх мертві тіла опускали вниз по транспортеру, вниз на грузову машину. На ніч заганяли на горище п'ятиповерхового будинку, це ті, хто були живі, було повно всякого сміття, піску, нечистот і було дуже жарко. На дворі жара, дуже нагрівалася бляха даху. На день виганяли на площу біля тюрми, ставили учотирьох чоловік цілу колону і ми сідали на асфальті і сиділи цілий день. Потім наніч знову в цю жару. Сюди приносили люди їсти, ну були ще такі конвоїри, що трішки допомагали. Боліла страшно голова, води не давали. Через деякий час замінили готель, так називали горище – готель, замінили готель і загнали в погріб, де на зиму зберігали картоплю. Льох цей був цементовий, холодний, темний і зачиняли нас на всю ніч на замок. Нічого туди не давали, яка там постель, нічого не було. Спали в тому, в чому були.

Попростуджувалися дуже, люди кашляли, хворіли на легені, не бриті, хворі. Застудив ноги, вже будучи на свободі не відчував м'язів, можна їх було і колоти, і різати – болі не відчував. Завжди любив чимось цікавим займатися. Вивчив науку хіромантію і вмів гадати на картах. Жартома декому гадав по руці, а особливо тому, хто підгодує, кухарям, [сміється] от вони і допідгодовували. І от одного разу запросив його комендант секції, він відмовлявся, а той каже, що він тоже в'язень тільки розконвойований, і він йому гадав по руці. Погадав йому на лівій руці, той дав йому два буханці хліба, повернувся до своєї колони, роздав хліб всім по кусочку. Проїшов вже червень, половина липня були чутки, що нас повезуть етапом десь вже далеко, але точно ніхто не знав. Дуже вірив у сни, і думає, от коли б мені приснилося, куди я попаду. [читає] І сниться мені, що я розглядаю географічний глобус величезного розміру, зверху написано Сєвер, а нижче написано «СТУКІТ КОЛЬОС» великими буквами.

Через кілька днів йшла підготовка до етапу, готовили списки, перевіряли стан здоров'я в'язнів, повели в лазню і на кінець зробили шмон, обшук. Це виконувалося дуже ретельно, кожен був змушений роздягатися, і все, все обмацували. Вишикували їх, і по 48 чоловік відправляли в вагони, бігали з собаками конвоїри, охоронники були окремо, заганяли в вагони, собаки спиналися на диби і здавалося якби зірвавсь котрийсь, то розірвав би на шматки. На це видовище дивилися сторонні люди. Їм було жалко, було видно, як вони витирають сльози. Конвоїри кричали: «Скарей, скарей, вилазь в вагон». Нарешті закінчилася посадка. Зеки, як нас називали, розмістилися на підлозі вагону. Хто сидів, хто стояв під стіною, а хто зігнувся головою до колін і безсило лежав наче мертвий. Строго було заборонено дивитися в маленьке віконце. Закриті штабою і замком двері були. Оглянули чи цілі і справні вагони в тамборах і на дахах перевірили чи не пошкоджено.

Поїзд рушив на Схід, ще пока знакомі українські села та міста мигали в очах. Приближався поїзд до Москви. Здалеку показалися підмосковні дачі, висотні будинки, відчувалось холодне повітря, місцями пожовкле листя дерев, посохла трава, то був місяць серпень. В Москві остаточно зупинили і поїзд взяв напрям на Північ. Нас везли в Республіку Комі, але через Тулу, потім Ярославль, Вологду, Котлас. Годували більше хлібом і тюлькою. На зупинках, навіть посеред ночі, робили перевірку – чи ніхто не втік. Переганяли нас на одну сторону вагона, потрібно було кожному бігти в другий кінець вагона, в той час наглядач держав в руках зроблену з дерева швабру у виді коцюби і бив нею кожного по спині, рахуючи: перший, другий, третій і так далі. Потім перевіряв стан вагона, дивився на стелю, підлогу, стіни, чи не вийняті цвяхи з дощок. Через загразоване віконце видно було північні краєвиди, лісову безмежну тайгу та невеликі поселення з дерев'яних зрубів збудованих хатинок. Ліси тайги вже прибирались в жовто-золотисті барви. Одної ночі щинився великий переляк наглядачів і начальства, тому що один в'язень зумів втекти.

Серед ночі знову почалась перевірка всіх вагонів, розлючені конвоїри насправді вже били коцюбами людей під час перевірки. Вигрузили недалеко від Сиктивкару [уточнює: це столиця Комі] в невелике поселення сільського господарства в околиці Усть-Виму, це назва річки Вим, що впадає в Біле море. Крім лісу у цьому поселенні ще вирощували овочі, будувався аеродром для невеликих літаків, вертольотів. Довго тут не був, але тут я працював тесляром, тобто на будівництві. Проїшла зима, хоч там пізно настає весна. Слухали радіо, якось відчувалось свободніше як на тих пересильних тюрмах і ось настав день Перемоги. В лагері було дуже велике торжество і навіть для всіх подвійне харчування. Люди надіялись на можливу амністію, полегшення режиму [зітхає]. Не довго ще думав, що я здоровий, але переконав, що після цих двох тифів здоров'я значно погіршало. Надій на життя не було. І знову в цьому лагері на зиму перевели сильніших, а особливо молодих в інший – на повал

лісу. Це був віддалений лагерь від поселення над річкою Пурис, так називалась річка і лагерь називався Пурис, це по комі означає рис. Тут погано годували, дрібні не очищені від лушпиння картоплі, капуста, яка вирощена була, тим закришена в чан, в ній було багато піску – от така була баланда. Нічим не засмачена, лише часто влітку кидали туди гриби, які були червиві, але ми їли й такі. На друге блюдо давали зрідка кашу, а то турнепс – редька, змішана з картоплею. Чай заварювали гіллям, цукор видавали на місяць 400 грам.

О. В.: Але старалися зразу цей цукор з'їсти! Тому що тут знаходилися незгодні і вони цих політичних в'язнів все вникали [читає зі щоденника]: «Від 400 г цукру, якщо з'їдати його, підвищується температура, [посміхається] тоді звільняли від роботи. Хліба давали 400 г. Блатні і всякі злодії крали, що попало в руки: одежа, хліб і навіть баланду серед самого носа, зі стола. У злодіїв блатних на цьому віддаленому лагерьі був свій закон, і керував ними закон (нерозбірливо). Вони часто відбирали і посилки, все, що їм подобалось у ворогів політичних. Вони не всі ходили на роботу, лікар їх часто звільняв від роботи, бо сам боявся щоб його не вбили. Праця була важка, 10 з лишнім кілометрів потрібно було йти в тайгу строем, під наглядом конвоя. На погоду не було уваги. По 5 чоловік звено, яким давалась норма нарізати і винести на центральну дорогу 25 кубометрів деревини. Тобто на кожного з в'язнів 5 кубометрів.

[читає] Спалити на кострі гілляки, зачистити ділянку. Не виробили норми на вахті – забирають в карцер, дають 300 г хліба і кружку води. Так могло повторюватись кілька днів, поки людина дійде до повного виснаження, тоді захворіє, а потім помирає, як то звали пілагре (тобто з голоду). Тут були в'язні різних націй: українці, литовці, латиші, естонці, німці (особливо куволські), власівці, грузини та інші. Начальником був військовий на прізвище Климентьонов, дуже строгий, карав будь за що. Чи в дощ, чи в зимові морози до 54 градусів – робота в лісі не відмінялась. До лагера приходили люди в мокрій одежі, ніхто їх не сушив, на мокрому спали і вона трохи підсихала. Якщо морози сильні – видавалися на лице були пошиті з сеток маски, для очей, рота й носа вирізали отвори. Часто безсилим таких людей вдаряла гілляка дерева, яке зрізали, могло вбити на смерть, а то так – покалічити. Люди несуть вбитого чи пораненого на вахті, ну несуть вбитого звідти, а на вахті грає весело музика, мов славлять робочих. Було три бабусі, дуже набожні. Одна мусила працювати на повалі, її вдарила гілляка, і ця жінка, втративши пам'ять, впала в докомічний сон. Спала вона вісім місяців, обслуговували її дві старших жінки. І на свято Великодня біля цієї жінки дві інших молилися і співали Христос Воскрес, і вона встала, оглянувшись і каже: «Як довго я спала!».

Не було молитвослова у них. Батькові можна було написати один лист на рік, додому, і він попросив, щоб йому вислали молитвослов. Він був на українській мові і на старослов'янській. І так вони почали співати молитви.

Ходив він теж на повал і був такою доходягою, що його покладали в стаціонар. [читає] Завдяки тому, що вмів малювати і знав латину – писав етикетки на ліки. А потім, коли видужав, помагав на прийомі хворих: міряв температуру, давав ліки, намазував спину, кому боліла та інші процедури. В лагерьі панував повний хаос: розгул злодіїв і блатних, бійки і знущання над політичними в'язнями. Багато вмирало людей просто від виснаження, через брак харчів та непосильні роботи, особливо вмирили люди з прибалтійських республік, які не привикли жити в таких тяжких умовах. Після стаціонару почувався добре, але знову робота на повалі привела до безсилля.

Значить, ішов на роботу він і йому здавалось, що співають пташки [посміхається]. І казав, затаїв диханіє, пташки переставали співати. І він зрозумів, що це хрипи в легенях. [читає] Після 4 років ув'язнення мене, як і інших, розконвоювали і послали в глибоку тайгу на

повал. Значить, вже там вони жили в землянці, самі собі варили їсти і їм привозили щодня продукти. І так прожили там літо.

[читає] На зиму знову забрали в інший лагерь Кожимського району Коми Республіки. Там особливо було трудне життя, зимою корчували великі сосни, смереки, де мала бути дорога. Залізна дорога. Він завжди казав, що там під кожною шпалою [показує рукою пряму] лежить українець або людина [засмучена].

[читає] Хоч там зверху вода замерзла, але під корінням була вода. Взуття було з резинових скатів з автомашини, зшиті у виді черевика, так звані чуні. Після роботи йшли в барак і біля грубки скидали ці чуні, гріли біля вогню, щоб відірвати примерзлі онучі від цієї різни. Ноги часто приморожували. Відморозив пальці на ногах, але ніхто на це не звертав уваги. Дуже погано кормили, турнепсова каша, суп з дрібною картоплі з лушпинням і кип'яток. З цього лагера весною, вже 47 року, відправили нас на сплав, на 20 командировку в Усть-Виму. Працював на сплаві, там був начальник Колесов, мав свої придирки. Іноді будив серед ночі зморених людей і для розваги заставляв співати. А був такий поворський німець Ейхлер, який вмів танцювати шанля, та ще й з виходом. Отож, серед ночі Колесов приходив в барак з надзирателями і заставляв Ейхлера танцювати, а нас всіх плескати в долоні. Потім ми вже лежали і чекали ще від Колесова нових видумок. В цьому лагері теж було повно законних злодіїв і блатних. І знущались над політичними, особливо з Західної України, на кожному кроці обзивали бандерами, хахлами, бандитами, куркульськими жмотами. Так само і прибалтійських в'язнів ненавиділи, до росіян наче відносились ніби краще. [зітхає] Були жінки в таборі, і от кожний з тих блатних мав собі жінку. Якщо жінка там на когось іншого подивилась, то вбивали або різали.

[читає] Пам'ятаю одну жінку таку Тинченко Олену, якій порізали спину. Я помагав лікарю зшивати ті рани, все загоїлось. Життя було нелегким, але вже привик. [розповідає] Коли був сплав, він ледве не втопився. [згадує] Ну, там не просто строїли. Значить, як там було [читає] На сплаві над річкою Вим лежали великі штабелі деревини, повно на пів кілометра був штабель біля штабеля. До річки по косогір'ю спускались до води так звані бревнотаски – це транспортні стрічки з залізними зубцями, до яких з води підсовували по одній стовбури деревини, далше до штабеля і там люди їх підбирали. І складали на покладках, такі склади. На річці були плоти, називали їх дони. По яких ходили люди і сортували деревину по якості і по розмірах. [розповідає] Це не просто, що пустили дерево та й попливло яке небудь, це треба було посортувати. [читає] А далше підтосовували інші люди на транспортири і на стоси, так звані капиші. По річці все підпливали нові й нові стовбури деревини і їх треба було ще швидко підсовувати до транспортера, бо зробиться затор, тобто зіб'ється все в купу. [розповідає] І ось одного разу послали батька туди розвести ці костри. Він плавати не вмів, де там на Західній Україні ці річки! Значить, і його підхватила течія, і він схватився за тих дві брьовна, і його понесло в Біле море.

Коли конвоїри побачили, що вже він ніби тікає, почали його доганяти, ну він навіть і не надіявся, що він не втопиться. Але вони його витягнули звідти і так врятували. Але від того часу він захворів туберкульозом, от те що було написано, так він і захворів. Відправили його в Самгородок, [читає] в лікарняний лагерь, де зібрані були всі хворі всякими хворобами, а найбільше було туберкульозних. [розповідає] Поклали його де лежали люди і з закритим, і з відкритим туберкульозом. Однак, з'ясувалось пізніше, що в нього були просто великі запалення – плеврит. Багато людей вмирало. Тут в нас взагалі обривається оповідь ця [показує розворот щоденника], но я знаю з переказів [закриває щоденник та відставляє його в бік]. [читає з листів] [зітхає, помахуючи кілька раз головою] Було дуже багато хворих. Деякі... І коли вмирали люди, значить, з літа копали рови, вмерлих складали в штабелі, а

коли назбиралось багато, то скидали їх в машину, проколювали кожного штиком, щоб була не встав і вивозили. [розповідає] Ховали.. ставили, ну, [показує рукою] дерев'яний стовпчик і зверху написаний номер справи, все – ніякого імені, прізвища, нічого. Ну, і батько після того, як він відбував в цьому туберкульозному відділенні, лікар почав його брати до себе тому, що він бачив, що він знає і латину і може допомогти в чомусь. І коли батько ставив банки, натирав і казав завжди до хворого: «Кричи голосніше, щоб лікар чув, що тебе болить!». То тоді була змога довше побути тут і трошки підкрепнути.

В цьому ж таборі [зітхає] був розп'ятий хлопець з сусіднього села за те, що взяв кусочок хліба, який конвоїри спеціально поклали. І всі люди йшли біля цього хліба, щоб ніхто не взяв і один хлопець спитавсь: «Чи можна взяти?». – «Бери!». Він взяв цей кусочок хліба, ковтнув і тут його, значить, розтягнули як Христа – розп'яли на землі, розрізали живіт, напхали хлібом і заставили всіх іти по колу і плювати на нього. Хто не плюне, того били до полусмерті. [читає з листів] Потім він потрапив до скульптора в Абезь, де з пластиліну робили форми і треба було виліплювати фігурки. [розповідає] А в червоноармійців малесенькі такого [показує рукою] розміру, в нас десь колись зберігалась ця фігурка, до ранку щоб було 18 цих фігурок, тому що було 18-річчя радянської армії. Ну і цей скульптор посадив батька робить, а сам собі випив та й почав спати. Ну каже батько [всміхається] позаливати – позаливав, а витягнути як – не знав. І почав пальцями, ну, видовбувати звідти, до ранку нігтів майже не було, кровило, але всі 18 фігурок стояло. Каже: «Якби я не зробив, то ще б добавили строку».

Після смерті Сталіна, якої всі дочекалися вже п'ятдесят четвертий рік, їх пустили на вільне поселення, значить, це без права виїзду на Батьківщину, але треба було кожен тиждень іти і відмічатися в міліцію, що ти там є на місці. Квартири не давали ніяких, які там квартири, де хочеш там живи, батько жив в підвалі, де не було ні світла, ні вікон, нічого не було. Можна було раз в рік написати до мами листа в Україну, він писав мамі, а мама зазнала всіх, таке є слово на російській мові «прелестей», не можу перекласти на український, радянської влади. Вся сім'я була арештована і вислана. Антоніна, старша сестра, була дуже гарна сестра, оця що я розповідала, була відправлена в Німеччину, де вона працювала, але захворіла і була спалена в крематорії, у цій печі. Брат, Михалко, так говорили на нього, так називали, був теж в Німеччину забраний, там він був поки не звільнили, і познайомився з дівчиною з Павлівки, з Марією, і звідти він привіз її на Западну, але потрапив він ще на японську війну, яка йшла ще до сорок сьомого, повернувся додому і потім ще на 10 років був відправлений в Сибір.

Мамин брат Григорій навчався в Ровно в гімназії. Ні не в гімназії, технікум, в технікумі навчався і підняв повстання проти радянської влади, якому дали 25 років, відправили в Казахстан. Туди ж відправили брата Сашу, Олександра, теж дали 15 років в Казахстані. Дідуня теж арештували, відправили вже на Север, теж він був в Воркуті. Залишилася мама з бабунею, своєю мамою Степанидою і братом Іваном, Івана забрали копати окопи, десь там його вбили, де він дівся, ніхто не знає до цієї пори. Залишилася малолітня мати і бабуня. Ну скільки було бабуні на той час я не порахувала, але хазяйство в них було дуже гарне, все забрали в колгосп: корови, вівці, коні. Весь реманент сільськогосподарський мама роздала по родичах, і коли її визивали на допит, вона розказувала, що продала. По якій ціні? Вона називала цю ціну. «Нашо продавала». «Бо тре передачі носити». В Ровному в тюрмі сиділи ці брати і батько. І приходила ще додому, наказувала своїй матері: «Ви ж хоть не забудьте, в нас на «Ви» всі говорили, скільки шо коштує, бо продали, те за стільки». І бабуню, коли визивали, вона те саме бабуня повторяла. Знущались, як могли. Зігнавши корови, забравши в людей корови в колгосп, зігнали корів і

ці корови починали здихати, тому всі, хто був найбільший ледар, ставав найбільшим начальником в колгоспі. От викликали маму і сказали, що ти будеш зав фермою. Мама відповіла, що не буду ні за які гроші, тому що корова здохне, скажете, що бандерівка отруїла. Де була найважча робота, там була мама.

Один односельчан замість «доброго дня» завжди казав: «Із хати не виходь». З хати не виходь, їх мали вигнати з хати, виселити, хлів величезний був, спалили. Вона розказувала, як ці хлопці ховалися з лісу, криївки були. Що таке криївка? Це викопана яма в хліві чи під хлівом, накидано зверху сіно, солома, внизу така ляда була і вони ховались. І приходили з обшуком, штиками штурхали землю, якщо штик витягується без крові, значить нема нікого. Одного разу в хаті були мамині брати і хлопці з лісу, а в них був такий собака Бровко. Коли йшли радянські... вже нова ця влада йшла, вони ще були десь біля Бушкевич, там де я за батька казала, то цей Бровко місця не находив під хатою, ніби давав знати. І хлопці швиденько ховалися, поховались хлопці, заходять до хати: – Де брати? – Нема. – Де? – Не знаю. – Все ти знаєш... Значить, обізвали як хотіли, і давай штиками по цій хаті, по хліві, кругом. Надійшли на цю криївку, як встромили цього штика, то каже не треба було мене питати чи там хтось є чи нема. Коли вже витягнули штик без нічого, нема крові, пішли вони з тої хати, то ці хлопці вийшли, кажуть: «Ліда, на тобі лиця нема». Так вона все життя хворіла серцем і всім остальне, але характер був сильний. Тому що біля такого сильного чоловіка, мала бути сильна жінка. І коли батько їй прислав листи, такі листи, бачте, ось їй вірш присвячений, це новий рік 1954 року.

Великий спомин твоїх мрій,
Що радість нашу нам прорік,
Хай наче здійсненням щасливим
Цей ідеальним стане рік.
Бажаю щастя, здоров'я, долі
Тобі і всій твоїй рідні,
І серцем всім тебе кохаю,
Що вдалось тобі одній.

[Плаче]. Не можу я прочитати. Ці листи приходили від батька і малюнки приходили. І він її кличе, що приїжджай до мене. Якщо терпіти такі знущання, вона каже мамі своїй, що я їду до Василя. А бабуня була така цікава жінка, казала: «А про мене, їдь». Вона пішла до батькової рідні, сказала, що їде. «Ну то їдь!» В резінових чобітках поїхала мама на Север, на Північ. Зразу заїхала в Воркуту, побачила своїх, батька побачила і дядь Сашу, дядь Мішу, а звідти вже поїхала до батька. Жили вони, коли вона приїхала туди, жили вони в підвалі, 12 сходинок вниз. Не було ні світла, нічого не було. Батько працював сторожем, тому що за станом здоров'я він не міг ніде працювати. А коли прийшли вони одного разу з роботи, мама працювала по-різних роботах: і на шахті працювала, і на будівництві, самі важкі роботи були це в неї, прийшли з роботи, а стіна вивалена, бо стали будувати пивний бар. Прийшлося шукати інший підвал. Знайшли на 5 ступеньок вниз і було вже вікно. Батько був хворий, добивався квартири.

Через один рік дали квартиру, де будувалась нова шахта, п'ятнадцята, батьки туди переїхали. Після смерті Сталіна стали давати паспорти. Це через три роки після смерті Сталіна. А так жили по справочці, по довідці. Лише через 13 років він зміг приїхати назад до дому, повернутися додому. І в 1960 році прийшла йому така довідка, про те, що він реабілітований. Мамин брат чекав таку довідку до самої смерті, до 82 року. Помер він в грудні, а в лютому прийшла довідка, що він теж реабілітований. За інших братів я не знаю. Таке ще було, наприклад в нашій сім'ї не приховували, що таке було. Я це знала, мені

розказували і мама багато розповідала, як вони жили, як її вели на розстріл, як з хати виганяли, як з хати школу зробили, як батько там переживав і розказував, що сама страшна кара була, коли капала вода, коли стоїш і капає вода в одне місце. Тоді каже, можна з ума зійти, така біль, ну хочеться вмерти зразу. А в сім'ях моїх двоюрідних братів і сестер, ось я недавно їздила і виявилось, коли я почала говорити, розповідати, те й кажу: «Ось і наш дядь Саша був в Воркуті, 10 років відбув». То мій двоюрідний брат з такими здивованими очима: «Так, я перший раз таке чую». Коли ми переїхали сюди вже на Україну в 63-му році, я пішла вже в перший клас спочатку в дідову школу, походила два місяці там в школу, вчила дуже гарна вчителька Шура, так мені хотілось бути на неї схожою, от тоді, мабуть, появилось таке бажання вчитися дуже гарно. А ще найбільше, мабуть не тоді, а це батькові ці, приклад, приклад батька, зробив те, що я стала вчителькою. Хочу ще вам показати дуже гарну откриточку, яка прийшла з першого січня сорок четвертого року, ця откритка. А починається словами: «Слава Україні!». Поздравляю, дорога подруга Ніночка, З новим роком, з щастям, здоров'ям, дай Боже якнайшвидше повернутися до своєї рідної...до своєї рідної України, зустрінися зі своєю родиною і побачити свою кохану Україну. І там же пише: «Це прагнення таке велике у своєму молодому житті побачити своїх батьків та сестер і з братами. Пишу цю откритку під час переживання, проживання в далині, на чужині в мої молоді літа» Ось така откриточка.

А.О.: Який рік?

О.В.: 1 січня 1944 року. Коли мама їхала до тата, її батько Василь був теж на засланні, і коли він дознався, що одружилися батько з матір'ю, він прислав листа. Це прислав батько Онуфрій, батьковий батько, який благословив на життя. Такий самий лист прийшов від маминого батька, довго теж в нас зберігався. Коли в 63-му році вирішили...можна було виїхати, але без права прожиття в великих обласних центрах, можна було жити десь в маленькому районному містечку, більш ніде. Тому що ще таке було життя. Куди їхати постало питання. Кликали друзі в Гайсин Вінницької області. Інші кликали під Рівне, три кілометри від Рівне, можна було там жити, але в Погребищі жив мамин брат. Ми подумали і вирішили їхати спочатку сюди на Україну, подивитися як тут живуть, якщо не сподобається, то їхати до брата в Казахстан. Він все життя там прожив, там похований. Але коли приїхали в це мальовниче містечко, батько пішов до річки, пішов до лісу і каже: «Знаєш, що, Ліда, нікуди ми звідси не поїдем, будем тут». Йому зразу дали роботу в першій школі, в інтернаті спочатку працював, потім в першій школі, і цій роботі улюбленій було присвячене все життя.

Мама працювала на станції юннатів простою робочою, прибирала кімнату, доглядала вазони, доглядала там було багато пташок, вужів, не раз той вуж втече, мама його ловить. А внизу жив, там такий сусід був, от мама приходить прибирати, а він знизу шваброю б'є в стелю і починає: «Бандерівка! А щоб ти ...значить і починає її всяко...». Каже мама : «Слухала слухала, як схватила, там парти стояли, як грукнула цею партою по підлозі, ну мама була... вона багато пережила і була пряма і дуже строга, ще й таке гарне слово замовила, вийшла звідти, він іде. Вона. «Ще раз,— каже,— мене обізвеш, в мене сокира в руках, заб'ю, я бандерівка, я нічого не боюсь». Ось так життя було дуже не просте. Мама працювала в сітроцеху, теж був, таке смачне сітро робили. То директор цього сітроцеху, ніяк на неї не казав, ну в очі не казав, а поза очі: «Оунівка, оунівка!» То сусідка недавно мені каже: «Він так говорив, а я думаю, що то воно таке за оунівка, геть не знала, що то воно таке». Батьки старались нас вивчити і виховати справжніми людьми. Не дивлячись на те, що важкі часи, він на все життя залишив любов до людей, до України, оптиміст, весельчак, співун, на кожен випадок життя в нього був цікавий анекдот розказати, я навіть сердилася інколи. Прихожу, він: «Оксана, йди сюди я тобі анекдот...». «Тату, нашо мені той анекдот».

«Ну йди послухай». Розказує мені вже цей анекдот. Щось намалює, маму гукає: «Лідо, подивись, щось намалював, може не так». Він навчався, для того, щоб себе підвищити, поступив в московський університет, його вчила дочка скульптора Матвія Манізера – Стела Матвіївна Манізер. Треба було висилати малюнки свої, от він малює і маму завжди кличе: «А ну подивись!». Мама завжди приходиться: «Ой тут в тебе жовтого кольору багато ти дав, тут квітка така...» ну вона не вмiла це зробити, а відчуття було. Одного разу було таке завдання намалювати оголену жінку. Батько ходить за мамою «Ну Ліда, ну кого я маю малювати? Буду тебе малювати». Мама: «Те й як це ти мене?» Давай я тебе сфотографую, буду з фотографії. Намалював. Послали, приходиться звітти рецензія, пише: « видно сразу, что вы эту женщину не любите, потому что там то, то, то...». І мама зразу: «Бачиш, геть чужі люди бачать, що ти мене не любиш». Але, як кажуть, ніколи не бачиш того, що рядишком. Коли в мами день народження було, батько купить подарунок, «Оксана, йди сюди, я мамі купив те й те, сховаю, ти вже купила?». «Так!» Але він цього дня не дочекався, бо він цього не може витримати. «Ліда, я вже тобі купив подарунок, на тобі». «О це то поздоровив! О це то дав!» Але в той день він завжди нарве букет квітів, вона ще спить, вже букет квітів біля мами. От такі були в них відносини. Хоч важко жили, цю хатинку купили стареньку, треба було багато доробити, але...але в цій хатинці панувала...хоть іноді були нестатки, вони й сварились через ці нестатки, бо получали ці копійки, і нас хотіли підіймати, але все одно такі чисті почуття були.

А.О.: Які спогади маленька дівчинка Оксана привезла з Півночі?

О.В.: З Півночі. Що в хаті ми розмовляли українською мовою, співали українські пісні, дві подружки Лесі були: одна Леся Стецюк, другу не пам'ятаю. Батьки були бандуристи в них, але на бандурах вони не грали, вони тільки співали в нас. А на вулиці ми вже розмовляли на російській мові, ходила в дитсадок, була перша любов Міша, в мене там був закоханий хлопчина. От такі...а сніги, сніги величезні. Сніги, морозу такого сильного не відчувалось, тому що не було вологого повітря, і любимо заняття було впасти в сніг, встати подивитись який там відбиток. Прийти додому, що ці вже рукавиці на руках позамерзли, що в воду руки пускали, і така біль невиносіма, але плачеш, сльози летять, а батько тримає ці руки, держить, нашо ти цей сніг... ну не було такого відчуття. Відчуття навіть не догадувались, що батьки таке пережили і таке могло бути.

Кожного літа возили нас сюди до діда з бабою до одного й другого ходили в гості. Ну перше це треба було щавлю наїстися, такий він мені добрий був той щавель. Але ж не знаю який, то це я всі трави в садку перерву, перетрогаю, поки найду щавель, ну і яблука дуже. Такі відчуття було. Батько на Півночі зробив дві скульптури: одна – Буратіно, а друга – рибки. Рибки такі як то колись було модно в кожній кімнаті, в кожній хаті була рибка і кругом рибки маленькі. Батько зробив таку скульптуру, і зробили фонтан з цього, не знаю чи до цих пір зберігся, а фотографія є цього фонтану і цього Буратіно. Ну що ще, які ще спогади. Брат був в мене, брата треба було глядіти. Він теж там народився, зараз проживає в Білорусії. Таке... Не такі як той сусід внизу ставилися з повагою до всієї родини, тому що бачили що вони чесні, працьовиті, щирі, завжди йшли на допомогу інших, але КГБ не оставляло в покої.

Одного разу прийшов батько з роботи, ну я не знаю, як це часто було, один раз це знаю точно, прийшов батько з роботи, мама розповідала сам не свій. Каже: «Ти знаєш, Ліда, йшов з роботи, підходять до мене два чоловіки, ведуть мене в парк, сідають на лавочці і кажуть: « Ви працюєте в великому колективі, ви прислухайтеся хто, що каже, і приходьте нам розповідайте.» На що батько відповів: «Сексотом не був в тюрмі, сексотом не буду на волі». Ну тоді йому пригрозили, сказали, чи є такий-такий перелік книг, тоді ще «Собор»

був заборонений Гончара, в нас він звичайно був. Батько каже: «Ні!». «Ну то що думаєш дітей повивчав і довольний, будуть твої діти там, де ти був». Це батько дуже пережив звичайно, нікуди він не ходив і не думав ходити, щоб не дай Бог на когось говорити і доносити, цього в нас ніколи не було, але тоді він був дуже пригнічений і переживав за нас. А так всі гарно відносилися.

А.О.: Ми абсолютно не випадково сьогодні крім того що поруч з вами фотографія Василя Онуфрійовича, позаду наша виставка «Історію пишуть сучасники», і ось перший портрет вашого сина, внука Василя Онуфрійовича, Юрія Дудара, який соліст опери Одеського національного академічного театру опери і балету і сьогодні хвалиться ,що там у нього?

О.В.: Сьогодні в нього вистава опера «Вій» за Гоголем, де він грає роль Хоми, цього, що відчитував панночку. П'ять років назад я була на прем'єрі цієї опери з Наталочкою.

А.О.: Внучкою?

О.В.: Внучкою, да. Було дуже ж багато людей і ми насилу туди, я не знаю яким чудом провели, провів нас Юрко. Були десь на четвертому чи що, там зверху, де вже освітлювачі. Сидимо, Наталочка глянула, що стільки людей і аж труситься. «Бабушка, як же ж він там переживає, що це буде?» Я теж хвилювалася, але він дуже гарно зіграв цю роль, шикарна ця опера була, йому після неї підвищили, якийсь рівень, там дають ці зарплати, але напереживалися багато. Ну в нього сьогодні буде вистава, буде в четвер вистава слідує і в суботу буде цю.

Улюблена роль це в нього «Севільський цирульник», роль Бартоло. Бартоло – це такий стариган, який закоханий в свою... опікун молодій дівчині, якої він є опікун, вона дуже багата і він задумав на ній одружитися. Там така є арія, де дуже швиденько сварить її, і там вичитує, що будеш закрита, ні дня не вийдеш, і так далше, тому що вона закохана в зовсім іншого, всі дивуються завжди, як ти встигаєш ці слова проспівати, сказати, ну там ще ж тре передати емоції, він каже: «Я сам не знаю, як я їх встигаю, каже, але я дуже люблю цю роль». Ну він багато ролей грав, він вже більше 35 ролей зіграв тільки в оперному театрі головних. Він ще був актором в драмтеатрі, в цьому році вже не підписали контракт, тому що весь час ідуть тільки звільнення, якісь перебудови, там була його улюблена роль в «Запорожці за Дунаєм», був закоханий, хто там Микола чи Андрій по-моєму? Ні, «Запорожець за Дунаєм» це він грав султана, а «Сватання на Гончарівці» він грав нареченого. Це його дві таких улюблених ролі.

Фотограф там є професійний, сиділи в театрі оперному, питається мене: «Ви його в ролі султана бачили?» Ви знаєте весь час приїжджаю на «Сватання...» попадаю, ні разу я його не бачила в цій ролі, він каже: «Його як зроблять цим султаном, – каже, ну каже, – все з ніг падати, справжній султан. Не згадаю, як називається спектакль, ну багато він зіграв ролей, там грав ...забулася, Алла, забула як називається, а «Князь Ігор» грав Рожку, такого простого селянина, подивишся дійсно, що такий, в другому спектаклі грав графа, подивишся, всі манери, все, поведінка, танець... Кажу: «Де ти його береш?» він каже: «Я – актор». Ну це завдяки його дідові, тому що він теж любив сцену.

А.О.: Є у синові є стержень отой діда Василя і бабусі Ліди?

О.В.: Великий стержень, дуже великий стержень, він зараз скільки переписав за цю Україну, зараз відстоює цю незалежність, за все це, це стержень.

А.О.: Це закладено, да, закладено звідти.

О.В.: Внучка в нього Світланка, обоє гарно навчалися, що Світлана, що Юра, були закінчили з золотими медалями школи, з відзнаками свої інститути, тому що такий рід сильний.

А.О.: Рід продовжується незламаний і нескорений, незламаний і нескорений!

О.В.: Зараз у нас новенька молоденька сім'я, гарна.

А.О.: Хай щастить!

О.В.: Хай їм буде все найкраще, чекаєм правнуків колись, щоб теж були продовжувачі родів.

А.О.: Вам дякуємо, зараз ми ще зробимо спробу покажемо ваші фотографії, ті, які ви принесли з собою і обов'язково ці картини, це вже ваш сімейний архів, да? А це роботи Василя Онуфрійовича. Дякуємо вам!

О.В.: Дякую за те що запросили.

Демонстрація фотографій:

О.В.: Сфотографований в Інті біля нашого будинку, мабуть. Така була вже весняна погода, але ще холодно, а це він любив все новеньке, він збирав пісні, писав ці концертні програми, це він собі збирав, записував українські пісні, російські пісні. Любив дуже творчість, любив, щось нове. Саме головне, що ось це його щоденник, який прийшов до нас ще з тих років, зшитий з різних зошитів і його почерком написано все-все про його рід, про село, де він ріс, про все його життя.

А.О.: Батьківщина моя краса рідного села і батьківський дім.

О.В.: От! Тут він у 20 років, це він на згадку сестрі своїй подарував цю фотографію і незабаром його забрали. А це вже в Інті я малесенька родилася, не думали, що виживу, але якось виняньчили і тішаться молода сім'я. А це на Україні з маминим татом Василем в його садку. Дідуньо був дуже стриманою, розумною людиною, начитаний, ніколи ні на кого не підняв голос, ніхто не пам'ятає, щоб він насварився. Хоча заслуговували стільки сварки, що да.

А.О.: Ось ця. За цю ви говорили.

О.В.: Це тато навчався в Острозькому педучилищі, це його однокласники. Про кожного він знає. А це вже мама: мамин брат посередині Олександр, мама з татом на пам'ять сфотографувалися. Це свідоцтво про те, що він закінчив Заочний народний університет мистецтв в Москві. А це мамин лист, мама зберігала їх, багато там він написав, і мамі в кожному листі він написав вірша.

А.О.: Вітання новорічне. А малюнок теж його, теж Василя Онуфрійовича?

О.В.: Його, його малюнок, малював і писав. А це така листівочка прийшла ще з 1941 року, сорок четвертого року 1 січня, яка починається словами «Слава Україні!».

А.О.: Ось та довідка, яка сказала, що все добре і нічого не болить.

О.В.: Да. Нічого не було в житті, все добре, все прекрасно. Довго не було в них дітей, дуже довго чекали первістка, батько дуже хотів сина, а з'явилося дві сестрички: я і ще одна сестричка, вона не вижила, на жаль, залишилась я і він з теї радості присвятив мені цілий альбом, намалював мій портрет, квіти.

А.О.: То це ви тут намальовані?

О.В.: Я намальована. І писав мені вірші, колискова. Зібрані фотографії.

А.О.: Присвячую Оксані. На третій місяць після народження. Колискова татова. Так. Ну і роботи Василя Онуфрійовича.

О.В.: Це ще не всі роботи, всі неможливо їх принести, частину віддала в Мінськ братові. Там зберігаються.

А.О.: Тарас Григорович з автопортрета.

О.В.: Дуже любив Шевченка, його твори, його улюблена тема була.

А.О.: За «Наймичкою», Іван Франко.

О.В.: Любив природу, квіти, квіти – це його, це надихало його на життя, надихало любити цей край, любити людей, любити весь світ. І жити з насолодою. Ще з Шевченка. А це наш ставок.

А.О.: Да, заводський ставок. Добре і ще покажемо онука вже зблизька, ось наш Юрій Дудар. Добре. Дякую.

Словник

Посторонки – пара міцних ременів чи мотузків, що з'єднують в упряжці хомут (шорку) з орчиком).

Віжки – прикріплені до вуздечки довгі ремені чи мотузки, якими правлять упряжними кінями.

Коцюба або кочерга – знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим загнутим кінцем для перемішування палива, прочищення колосників в печі й вигрібання з неї жару, попелу.

Республіка Комі, Зирянщина – суб'єкт російської федерації, входить до складу Північно-Західного федерального округу.

Сиктивкар – столиця Республіки Комі.

Баланда – дуже рідка пісна юшка.

Турнепс – кормова ріпа.

Звєно (рос.) – ланка (укр.).

Власівці, або бійці Російської визвольної армії (РОА) – воєнні історії постаті неоднозначні. Досі історики не можуть дійти єдиної думки. Прибічники вважають їх борцями за справедливість, справжніми патріотами російського народу. Противники беззастережно впевнені, що власівці – зрадники Батьківщини, котрі перейшли на бік ворога і нещадно знищували своїх співвітчизників.

Доходягя – ув'язнений, доведений до крайнього ступеня виснаження.

Розконвоювати – звільнити від конвою.

Скат – колесо автомобіля, а також його гума покришка.

Чуні – гумове або шкіряне взуття у вигляді калош з потовщеними бортами й підшвами.

Онучі – переважно прямокутний шмат тканини, що обмотується спеціальним способом навколо ноги, призначений для носіння валянок чи чобіт.

Бревнотаски (рос.) – механізований пристрій для витягування колод з води та доставки їх на склад.

Плеврит – запалення плевральних пелюсток – оболонки, які оточують кожну легеню.

Абезь – селище в міському окрузі Інта республіки Комі, рф.

Конвоїр – вартовий

Підвода – запряжений кінями або волами віз, візок, що використовується для перевезення вантажу, рідше – людей.

Струп – кірка, що вкриває поверхню або краї ран, що загоюються.

Кювет – водостічна канава вздовж шляху і залізничного полотна.

Хіромантія – одна з найдавніших систем ворожіння про індивідуальні особливості людини, риси її характеру, пережиті нею події і її майбутню долю за шкірним рельєфом долоні – папілярним малюнком і особливо за флексорними лініями, а також горбинками на долоні та за зовнішнім виглядом руки.

Дибі – дві довгі жердини з набитими на них приступками, на які стають і ходять, переставляючи жердини. На дибі ставати (зводиться і т. ін.): а) ставати (зводиться і т. ін.) на задні ноги; б) вертикально, сторч ставати (зводиться і т. ін.).

Зеки – в'язень.

УДК 94(477.44)"19"(047.53)

ЧОРНА ФАЇНА МИХАЙЛІВНА: «...МОЯ ПРАЦЯ – МЕНЕ ВОЗВЕЛИЧУВАЛА!»

Л. Ю. Колосова

Інтерв'ю Чорної Фаїни Михайлівни, жительки смт Літин, в якому вона розповіла про своє нелегке дитинство, навчання, родину, роботу та здобутки.

Ключові слова: Друга світова війна, голод 1946–1947 рр., п'ятирічка, колгосп.

Interview of Chorna Faina Mykhailivna, a resident of Lityn, in which she talked about her difficult childhood, studies, family, work and achievements.

Key words: World War II, famine of 1946-1947, five-year plan, collective farm.

Інтерв'ю в рамках проекту «Голоси живої історії», що реалізується Вінницькою ОУНБ
Оповідач: Фаїна Михайлівна Чорна (04.10.1937 року народження). Проживає в смт Літин.
Інтерв'юери: Іщук Людмила Сергіївна, Римаренко Ніна Борисівна
Дата і місце проведення: 10 грудня 2019, Літинська районна бібліотека

Оповідач: Я, Чорна Фаїна Михайлівна, народилася 4 листопада 1937 року в селі Новоселиця Літинського району Вінницької області, в сім'ї простих селян. Батько мій Горобчук Михайло Лук'янович, мама Горобчук Ірина Євдокимівна. Вони народили шестеро дітей. Я з сім'ї такої багатодітної, но нас разом жило четверо дівчат. Наш батько дуже зараня помер і я такого собі склала віршика:

«Ми маленькими були як помер наш тато.

Сумувала вся сім'я, спорожніла хата.

Мама плачуть кожен день, як їм не ридати?

Четверо діток на руках і як їм далі жити?»

Дійсно так. Наді було в той час дев'ять років, Любі сім, Ганні три, а мені півтора місяця. І мама вдова у тридцять три роки, залишилося четверо дітей на її руках. Але життя продовжувалося. Мама трудилася, ми виростали, дівчата старші помагали мамі. Люба в чотирнадцять років, а Надя в шістнадцять років пішли працювати у Городищенське лісництво, заробляли там пайок, приносили нам додому. Це давало можливість, що вони працювали і корову випасати в лісі, і дрова заготовляти, безплатно привозили нам і так ми виживали.

Я в 1945 році пішла у перший клас Новосельської початкової школи [1], де навчалася чотири роки. Звичайно бідність була. Моє дитинство проходило голе, босоноге, завжди не вистачало ні їсти, ні вдягнутися, але ми виживали. От я пам'ятаю, як я пішла в перший клас, в мене було можна сказати таке платтячко окрашене в бузині. Це сьогодні, як згадаєш його і думаєш, як це воно так було. Ходили босі.

Ви знаєте, в мене подружка була, і вона є сьогодні жива ще, Михайліна, ми обидві, так як, наприклад, сьогодні морозно на дворі і ми босі біжимо в школу. В школі тоже підлоги не було, земля. Так ці діти всі, повно дітей було, повно дітей було тоже всі бідність була, тому що це було цей рік, як кінчилась війна. Нічого не було, але так ми і кінчали. Я ж кінчила 4 класи в Новосільській початковій школі і в 1949 році пішла в Балин, там була семирічка, у 5 клас із своєю подружкою Михайліною. Ви знаєте, в той час там не було тіки такі діти як я, а були діти і тридцять третього року, і тридцять другого року, і в нас збірдружина така була. Це я в Балин [2] ходила п'ять кілометрів, п'ять кілометрів туди і п'ять кілометрів звідти. Тоже були трудні роки. Ви знаєте, їсти не було шо. Я пам'ятаю, як мама в печі на триніжках соломою, і це там зжарить скільки картопляничків і покамість прийдеш з того Балина, то ці картопляники сині стають, ну і так. Ну і в таку погоду як сьогодні, таку пору, восени то ви знаєте ночью ішли в школу, і ночью приходили. А світла ж не було і палили скалками. А шо таке скалка? Це із липи сухої, з поліна сухої липи вирізали такі скалочки, ставили їх в якесь горнятко чи в гладущечок [3], і ця скалка горіла, і так ми вчили уроки. Бо ж не було ні світла, нічого.

Ви знаєте, одного разу така ще тоже була притча. Одного разу заходе за мною Михайліна:

«Пішли вже в школу!».

«Ну пішли, подружка!».

Приходимо ми в Балин школу в два часа ночі, не було ні годинників, нічого не було. А сторож каже стукаємо, сторож спить там і говорить:

«Хто там?». «Ми в школу прийшли!».

«Ви бачили шо дві години?» – чи два часа ночі, як він там нам сказав. І так ми ще доспали там в тому Балині, в ті в школі. О таке життя було... П'ять кілометрів туди і п'ять кілометрів звідти.

Не солодке було життя, але однаково вчилася я, кінчила з похвальною грамотою сім класів, і потім поступила в Шаргородський сільськогосподарський технікум.

Але ще вернуся назад, як я в сорок сьомому році, в сорок шостому році як ми виживали. Дуже було важко. Ви знаєте, після війни люди харчувалися картоплею, яка була мерзла в кагатах [4] колгоспних. А наша сім'я – в нас була корова, і ми виживали за рахунок корови, і за рахунок того, що дійсно ми, як ті бджоленята трудилися дівчата. І мама нас завжди посилала в ліс, щоб ми нашустили [5] липи, листя з липи стушили її в печі і мама пекла нам такі бліньчики. Я пам'ятаю навіть і бліньчики із насіння буряків цукрових чи кормових, чи яких там вони, но ви знаєте отакі тоже пам'ятаю бліньчики.

А в основному харчувалися, кормилися ми щавієм, щавій рвали ходили по долині, діти. Ну короче говоря, як могли так і виживали, бо дуже були трудні роки.

А люди... от моя подружка, її мама, бабуся, ходили в ті кагати, де мерзла картопля, брали ту картоплю і тоже готували бліньчики. Дійсно шо бліньчики були білесенькі, всьо, но зайти в хату – був дуже такий неприємний запах. Но люди шо могли, те й їли.

Ви знаєте, шо й я до цього часу не можу зрозуміти чому 46-47 рік такі були голодні роки. Ви знаєте. в ті роки дуже яось строго було, чи суворо сказати правильніше, щоб на полі після збирання комбайном, але комбайни які там були, такі жатки [6] були, і щоб взяти колосочка. І ви знаєте, тоді за колосок, за колосок давали три роки тюрми.

В нас була в Горбівцях одна жіночка, це я вже пам'ятаю, як я прийшла працювати, їй дали три роки за те, шо вона збирала колосочки. Ви знаєте, я тоже ходила збирати колосочки, з своєю подружкою. Ну десь нам було по скільки, по років може вісім. Пішли ми збирати ці колосочки, назбирали в торбинки і йдем додому, але нам хтось каже: «полномочений», – ну ми ж не знали, шо таке слово «полномочений» і знали, шо хтось такий, шо нас буде сварити, за це, шо ми колосочків назбирали і ми ці колосочки в торбинки свої кинули в ставок. Кинули в ставок, тому шо боялися.

Прийшла додому, а мама мене питає:

«То де ж твої колосочки?».

А я кажу: «Кинула, бо сказали, шо намочений якийсь є!».

О таке було... о таке було життя. Ну, але бачте Бог дав і ми вижили пайок, [7] як я вже повторююся, і ми так вижили. В 49 році після закінчення семирічки я поїхала в Шаргород вчитися на агронома.

А чо я поїхала? Я дуже хотіла бути вчителькою! Але в мене було два дяді, три було. Дядя Костя, ще скажу тоже, шо дядько Костя був директором школи і він в Донецьку працював, а вчився мій дядько Костя із Стельмахом, Михайлом Стельмахом [8]. Учився в «майдані трепільському» [9]. Сьогодні цей «майдан трепільський» називається Кам'янка [10], видно там було чи якесь училище, чи шось було таке педагогічне, шо і дядько вчився, і там вчився потім і дядько Філик.

Вони, і дядько Філик, і дядько Костя, дядько Вася, всі три були на війні. Дядько Вася загинув молодим хлопцем, він був нежонатий, йому було всього-на-всього дев'ятнадцять років і зараз похоронений, його могила в Івано-Франківській області, село Долина.

А дядько Костя прийшов без руки, а дядько Філик без ноги, але однаково вони працювали на педагогічній ниві. Дядько в Донецьку, а дядько Філик десь тут у Вінницькій області.

Ми дуже бідували... Ви знаєте, ще вернусь як за німців, нашу хату німці були спалили. А мама... нас четверо і мама вдова, ну завдяки дяді Кості після того, бо ми під час війни не будували хати, жили така якась землянка була, де могли там перебували, там мешкали, як то кажуть. А потім дядько Костя, дядько Філик, дядько Костя нам дуже багато помагав. Да, о це так я вернулась назад.

Скажу за Шаргород. В Шаргород поступила, вчилася ну то вже також не солодке життя було. То вже не солодке, хоч я гарно вчилася і там в мене тоже була подружка Женя із Чернівецького району, село Володіївці. Вона тоже з такої собі була неможливої сім'ї як і я і ми з нею жили, так: брали одну тарілочку супу на двох, удвох ми їли два кусочки хліба, один кусочок вона, один кусочок я, бо ми получали стипендію, бо хорошо вчилися, але сто дванадцять рублів було в той час, в той час була буханка хліба п'ять рублів. То тоже не розженешся, але ми економили заради того, щоб купити якесь платтячко шось купити, бо дівчатка шось собі купляли от так ми виживали. Так і кінчили ми технікум.

Чотири роки провчилася і мій трудовий шлях розпочався після закінчення технікуму, після отримання диплома, мій трудовий шлях почався в селі Горбівці Літинського району Вінницької області на посаді головного агронома колгоспу ім. Кірова с. Горбівці. Отак я почала свою трудову діяльність.

Звичайно, важко було, тому що я як училася, знання начебто й були, а на практиці дуже мені було важко, але слава Богу, що якраз у Горбівцях, в той час був один такий чоловік, який працював полеводом [11] Гусь Іван Євтухович. І він мене, я йому сьогодні дякую, його нема, хай йому земля пухом, я йому дякую за те, що він практично навчив мене, як поля обирати, як сівалку встановлювати на норму висіву, на яку глибину я знала, на яку орати, але треба було практично.

Ви знаєте, агроном це не просто так слово, це відповідальна людина. Це відповідальна людина, тому що треба так сівалку на норму висіву встановити, щоб не був і пересів, і недосів, тому що я як агроном буду відповідати.

Ви знаєте, що дуже це така кропітка була на той час мені ця моя посада, але я старалася, і щоб всьо було добре. Ну ви знаєте на перших порах молода дівчина, мені було вісімнадцять, ще не було дев'ятнадцять років, як я вже була головний агроном.

Знаєте, всякі казуси траплялися в той час. Хлопчаки молоді думали, що це дівчина приїхала, можна десь там вибачте, що скажу клини підбивати [12] так по простому, але я себе показала так. Були такі випадки, от приїхала я до комбайна, а комбайн був не такий як зараз комбайни самохідні, а приціпні. От трактор вперед іде, тягне цей комбайн і він так молоте, от я приїжджаю, вони стоять і говорю:

«Чо стоїте?».

А мені помішник комбайнера: «Іскра в колесо втікла», – ось так мене став підсміювати, ну я йому так відповіла, що він більше не насмілювався мені поганого слова сказати.

І другий такий випадок був те, та ще й багато було, ну тоже такий казусний був. Тоже приїжджаю, а я мала виїзд знаєте який? Конячка в мене був, поляк, кінь Поляк називався так і бричка. Я приїжджаю туди, тракторист, стоїть трактор і молотить, мотор працює. Я говорю:

«Улян батькович, чо ви стоїте?», а він: «Бо лягти не можу»!

Ага, він пожилий такий чоловік, пожилий чоловік, ну я тоже якось де в мене ті слова взялися, я їх не чула ні в своїй сім'ї, ні в технікумі, ніде не чула, ну ці слова мені набігли, на думку, то я тоже сказала йому, що більше каже, що не зачіпай, бо получиш так, як я получив. Отак я себе, ну як свій авторитет піднімала в цьому господарстві. В цьому господарстві я пропрацювала вісім років головним агрономом. Тут я і найшла свою долю.

Мій чоловік, ай... Царство йому Небесне сьогодні, привіз мене в Горбівці машиною із свиньми. Може це й хорошо, якщо свині сніться кажуть, якщо так, то це хорошо. Він той час возив голову колгоспу на легковій машині працював, але когось він підміняв, і я як їхала в Горбівці, вернусь тоже назад. Як їхала в Горбівці, не знала де ті Горбівці, ну мені люди показали, а там йшли дівчата із Багринівецької школи [13] і мене приручили до цих дівчат. І я так йшла, а потім дивимосся, машина їде ззаді, а дівчата кажуть:

«Ось машина їде, – а то їде Іван, але він не візьме!».

Але він став, сказав: «Дівчатка сідайте на машину!, – і так він мене привіз, майбутній мій чоловік, свиньми в Горбівці. І так склалася моя доля, що ми з ним одружилися. Одружилися, народили двоє дітей: Надя, Юра. Дітей виростили, виховали, вивчили. Пустили, як то кажуть, в життя. Надя нині працює вчителькою другої Літинської школи, а Юра, двадцять років працював директором Віньковецької школи в нас там, Горбовецької сільської ради. А нині працює в приватному підприємстві.

Маю я сьогодні п'ять онуків і четверо правнуків. Я дуже щаслива бабуся і прабабуся. Радію ними і думаю, що і вони мною радіють. Не обіжають і слава Богу, всьо добре.

Но працювала я вісім років агрономом, а потім в 63-му році мене прийняли членом Комуністичної партії Радянського Союзу [14]. Не довго я побула членом цієї партії, як мене обирають секретарем партійної організації і заступником голови колгоспу. В двадцять п'ять років я вже була секретар парторганізації і заступник голови колгоспу. Тоже не легко було, тоже не легко було, але однако, якщо працюєш, то праця тобі воздає якось і славу, це російське слово воздає, і славу, і повагу. Ви знаєте, що важко було, но мені було радісно.

І так я пропрацювала на цій посаді дванадцять років, може більше трошки. У свій час я й побувала і на роботі в районному центрі. Мене були обрали, і я була обрана третім секретаром Літинського райкому компартії. Попрацювала я там недовго. Не довго попрацювала, тому що знаєте, моя стихія була поле, село, мені в клітці, я просто не клітка була, но взагалі бумажна робота для мене була не дуже по душі. І я попросилася, і невдовзі мене обрали і вернулася я на ту ж посаду – секретар парторганізації і заступник голови колгоспу. Ну і не довго тоже я попрацювала і в 77-му році колгоспники обрали мене головою колгоспу.

Головою колгоспу знаєте тоже не дуже з такою я.. такою, як можна сказати з високом я йшла на цю посаду. Я знала, що таке посада голови колгоспу. Коли раз люди довірили і я почала працювати. Працювала я і вже головою колгоспу і на багато тоже було, багато було, тоже я вам скажу і роботи, і в полі, і в будівництві.. І це все було на плечах голови колгоспу, хоча в мене були і спеціалісти, бригадири там. Ну, короче говоря, були спеціалісти, але за все відповідав, відповідає голова колгоспу, керівник колгоспу.

Ви знаєте, що будучи головою колгоспу я не забувала, що соціальна сфера тоже багато залежить від голови колгоспу. А чого від голови колгоспу? Тому що в голови колгоспу були гроші, а голова сільської ради тоже це юридична особа. Но в той час в сільських радах не було грошей і колгоспи будували і клуби, бібліотеки, ну все, крім я говорю, крім приміщень виробничого призначення будувалися і приміщення соціально-культурного значення.

От за моє головування, скажу за виробничі приміщення, багато було побудовано корівників, телятників, короче говоря, багато було побудовано: інженерно-технічний

комплекс в тракторній бригаді, він був у нас один із кращих у Літинському районі. Там були і приміщенні і для того, щоб ремонтувати техніку, там були приміщення, столова була для механізаторів, так як механізаторів в нас було дуже багато, в мене було шістьдесят тракторів. Ви знаєте на кожен трактор було по два тракторісти. Було дев'ятнадцять комбайнів, тоже були люди, було шістьдесят машин, тоже люди і всіх треба було кормити, і ми кормили їх за рахунок колгоспу. Потім на фермі я побудувала тоже такий будинок тваринника, де там була сауна, де там був партійний, можна сказати, кабінет, де ми засідали. Там і телевізор, там диван, там красиво було. Ми з дівчатами там проводили свята 8 березня, Новий рік, любі свята там проводили і все було для людей дуже приємно.

І потім я побудувала, не було в нас клубу в Горбівцях. І я вам скажу, як я пропрацювала два роки головою колгоспу, мій колгосп був нагороджений Орденом Трудового Червоного Прапора [15], ну я вам скажу – це союзного значення прапор, союзного значення.

І Будинку культури не було, був такий собі середняцький клубик. Коли прапор вносили в клуб, то він впирався в стелю і не можна було ну. Короче говоря приїхав мені вручати цей прапор тодішній очільник області Таратута Василь Миколайович. Ви знаєте, той прапор дав мені стільки стимулу у моїй роботі, що я так старалася, що п'ятирічки [16], бо тоді були п'ятирічки, зараз то немає ніяких п'ятирічок, а тоді так.. була п'ятирічка. Ми п'ятирічку виконували за чотири роки, за чотири з половиною роки і наше господарство так піднялося, що ми мали мільйонні доходи. І господарство наше було мільйонером.

І я за своє головування отримала десять прапорів союзного значення, із них два на вічне зберігання, де вони зберігалися в господарстві. Сьогодні не знаю, де ті прапори, не знаю, прийшли такі керівники, що десь я не знаю, де вони їх поділи. І за свою працю, за працю в сільськогосподарському виробництві, за мої роки багато наших працівників господарства були нагороджені високими державними нагородами. Більше п'ятдесят чоловік було нагороджено такими високими нагородами. Я особисто нагороджена: орденом Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак пошани», я заслужений працівник сільського господарства України.

Була чотирижди обрана, чотири созови депутат обласної ради, п'ять созовів була районної ради, і сільської ради десь була більше десь до семи чи до десяти раз. Була обрана членом бюро райкому компартії. Це тоже така була відповідальна робота і посада. Це громадська вважається робота, но я вам скажу, тоже було дуже строго, як я член бюро райкому партії, в мене всьо повинно бути ідеально, і в колгоспі, і в душі, і в зовні, і всередині, як то кажуть люди. Я членом бюро райкому партії обиралася десь біля двадцяти років.

Була я й членом обкому партії десь тоже більше двадцяти років. Була я два созови членом обласного виконавчого комітету, де два рази на місяць треба було їхати в обласну раду і там заслуховувалися різні питання. Ну там я сиділа не як винуватець, а як десь питали там голів районних рад, чого не виконують плани, короче говоря всьо було на моєму життєвому шляху.

Була я членом Комітету радянських жінок [17], їздила до Терешкової десь до восьми років, тоже приємно було. Їздила в Москву я. Я считати за свої робочі, чи можна сказати, за свої робочі роки багато раз їздила в Москву. Була я на трьох з'їздах в Москві, була на третьому з'їзді колгоспників, який відбувся в шістьдесят дев'ятому році, і була на четвертому з'їзді колосників, який відбувся у вісімдесят восьмому році.

Була я і делегатом двадцять шостого з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, який відбувся у вісімдесят першому році. Тільки я вам скажу, приємні спогади про ті роки. В мене ностальгія за тими роками, тому що ті роки підняли мене на таку висоту, що ніколи не

думала, що я дочка простої колгоспниці і могла вирішувати плани в Москві на таких великих форумах. Ну піднімала руку за ті плани, і я вважаю, що тоже рука моя шось означала там, як я піднімала.

Ну що ще скажу вам. Нині я на пенсії, нині я ще виконую тоже громадську роботу – заступник голови Жіночої ради району, а Голова жіночої ради району у нас Іщук Людмила Сергіївна – директор Літинської районної бібліотеки. Ви знаєте, що і я з великим задоволенням хожу в бібліотеку.

Хожу в бібліотеку, тому що там приємні люди завжди тебе зустрічають з усмішкою, якимось з такими блискучими очима, що вони раді, що я прихожу сюди. І я поспішаю в цей храм можна сказати культури, бо тут я дійсно себе почуваю наче мені не стільки років скільки мені сьогодні є, тому, що я з такими молодими людьми, і вони мені надають чи знімають ті роки, які мені є, і дають мені молодість. Я дуже вдячна їм.

Ну що можна ще сказати. Живу в Літині, живу в Літині разом з сином, дочка рядишком. Все наче було б хорошо, якби був чоловік ще живий. Нині він покійний, але я радію дітьми, онуками, правнуками. І радію тому життю, яке сьогодні є. Думаю, що і бажаю, щоб наша Україна процвітала, дуже хочу в душі, щоб закінчилася війна.

Хочу, щоб в нас мир настав в нашій державі, і я надіюся на це, що все буде добре, все буде добре, і це я надіюся, бо мені кається, вже я так прожила своє життя. Але хочеться радіти за онуків, за дітей, онуків, правнуків.

І ви знаєте, скажу вам таке: життя моє дійсно було цікаве, я його прожила, і мені кається з такою насолодою. І якби сьогодні вернувся той час, я б його прожила би так, як я прожила, як я його прожила. І це думаю, що для мене, що я вродилася щаслива. Мамі нарікали, що я буду щаслива і так я вважаю себе щасливою в цьому житті.

Інтерв'юер: Дякую, Фаїно Михайліно! Я хотіла б, щоб ми трішечки вернулися назад, щоб Ви сказали в той час по всьому Радянському Союзу скільки виходило преси і всі писали про наш колгосп. А приїжджали, знімали фільми, були про ваш колгосп?

Оповідач: Ой, забула сказати дійсно господарство моє, за моє головування, наше господарство висіло в Москві на всесоюзній дошці пошани. Ви знаєте, це таке було піднесення всіх людей, і мене як керівника господарства, щоб ми Горбівці оце господарство висіло. Поїхали там наші люди в Москву сфотографували і привезли мені фотографію де написано: «Колгосп Кірова, село Горбівці Літинського району, Українська Радянська Соціалістична Республіка». Короче говоря, це було написано, і ви знаєте, що господарювали так, як я вже вернусь назад, що п'ятирічку ми виконували за три за чотири роки, за чотири з половиною роки. І не просто так, що це знаєте там, а плани були високі, плани були високі, самі вищі плани по району, мені доводили плановий відділ, що наші Горбівці все можуть.

А земля в Горбівцях, я вам скажу, не дуже родюча. Вона тридцять сім балів по кадастру, земля неродюча, але ми старалися, щоб земля була родюча. Ми багато займалися виробництвом органічних добрив. Ми мало вносили мінеральних, а багато вносили органічних добрив. В нас була фабрика виробництва органічних добрив, до нас приїжджала комісія різна.

От був семінар, обласний семінар був по цьому ж питанню по кормовиробництву і по заготівлі органічних добрив. Ну приїжджало все керівництво області і керівники всіх районів Вінницької області. Знаєте, тут тоже було не просто, мені треба було тоже держати такий удар, но я вважала, що це для мене була честь і гордість, тому що в моєму господарстві оце проводились такі заходи. До мене приїжджали на практику, присилали студентів з різних інститутів, що вчилися в Горбівцях із Уманського інституту, Білоцерківського інституту

приїжджали студенти, а потім один із цих, що приїжджав до мене і приїхав працювати зоотехніком в наше господарство.

Дійсно, що за ті роки багато писало преси про наші, про Горбівці, багато було я вам скажу і в газетах, і в журналах про мене особисто, про наших людей і приїхала колись кіностудія всесоюзного телебачення. Я не знаю, може й так, я правильно кажу, і був фільм наш і про наше господарство. Півгодини по всьому Союзу і йшов фільм про Горбівці і після того до нас стали, мені стали писати пісьма з усіх кінців, навіть з Білорусії і одна сім'я приїхала з Білорусії. І до цього часу батьки помирали, а діти їхні так і живуть в Горбівцях. Я їм дала квартиру, тому що свій час я побудувала двадцять вісім квартир для спеціалістів сільського господарства. І для тих, хто приїжджає, і в нас, так і називається Молодіжна вулиця, і в цій вулиці живуть і ті білоруси, живуть спеціалісти, хто там ще залишився.

Короче говоря, що ці листи, які приходили з усіх кінців, і люди приїжджали, но одні приїжджали, думали, що тут можна десь так, тільки прянічки перебирати, чи щось таке, а тут потрібно було трудитися. Одні залишалися, одні виїжджали, верталися наші молоді сім'ї, які раніше виїхали, були з Горбівець, вони приїжджали в Горбівці, короче говоря Горбівці розцвітали.

І ви знаєте, до нас приїжджали да і ми після, вибачаюсь, що я скажу, після того, як мені вручили перший прапор і не можна було йому внести в той клуб і ви знаєте, потім я вже стала будувати Будинок культури. Будинок культури був побудований в Горбівцях із бібліотекою, два поверхи коротше говоря, і там же я получила остальных дев'ять прапорів і всього десять прапорів я получила за своє головування. Побудувала я клуб і в Вінниківцях, тому що там клуб був із церкви, і люди попросили, щоб віддати їм церкву, і я найняла бригади і побудувала там клуб і віддала людям церкву. І так, церква донині там служить. Побудувала я і церкву в Вербівцях, побудувала, вона була розвалена. Ну в ній раніше там було зерно, всякі добрива, всьо мінеральні, а потім знаєте, при обкомі партії була така спеціальна людина як по релігії і приїжджав цей Конверський Володимир Іванович і завжди говорив: «Повалити церкву, повали цю церкву, я ж говорю, вона не діюча церква!». Церква під складом служить, але коротше говоря, одного разу прислали нам танка туди і церкву розвалили.

А я, скільки я пропрацювала головою колгоспу двадцять років і думаю, все набудувала і виробничі приміщення і культурно-соціальні приміщення, но ще побудую церкву. І я ще в Горбівцях побудувала церкву. І знаєте, до цього часу радію, що я зробила такий, можна сказати, поступок, що побудувала церкву. Ну, скажу, що мій робочий стаж, я не сказала це, скажу, що зараз говорять, що стільки там стажу треба для того, щоб вийти на пенсію. В мене стажу сорок дев'ять років.

Сорок дев'ять років знаєте, бо я після колгоспу ще трошки працювала і замдиректора у Вінниці одного підприємства, то в мене стільки стажу. І знаєте що я вважаю, що це тоже моє досягнення, і я горжуся тим, що в мене стільки стажу, що мені Бог дав сили, здоров'я, енергії, щоб я мала працювати. Ну, ну знаєте жалію тільки то, що я дуже мало прожила з цим чоловіком, всього тільки сорок сім років, три роки не дожила до п'ятидесятиріччя. Але радію дітьми, радію внуками, ще раз повторюю, радію правнуками і так моє життя протікає нині.

Інтерв'юєр: У вас були зустрічі з відомими людьми на той час?

Оповідач: Да, були у мене зустрічі з відомими людьми. От, як я була з'їзді, на двадцять шостому з'їзді, на третьому, на четвертому з'їзді. Особливо мені запам'ятався двадцять шостий з'їзд партії, де я там познайомилася з Мальцевим [18], Терентій я не пам'ятаю по батькові. Ви знаєте, від нього я перейняла багато. Ми в Горбівцях почали проводити «безотвальний» обробіток ґрунту. Це були такі плоскорізи, що земля не

переверталася, а просто йшла, підривалася земля отак потім йшли культиватори, борони і так ми сіяли. Зараз взагалі так роблять, но тоді в той час я від Мальцева оце навчилася.

Інтерв'юер: Його досвід Ви перейняли?

Оповідач: Так, його досвід, як він розказував. Була я знайома і з головою колгоспу Плітинським із Ровенської області, була я знайома із космонавтами, крім Терешкової [19]. Крім Терешкової Рюмін був. В мене фотографії є з Рюминим [20], з Ніколаєвим [21], з Хруновим [22]. Хрунов, тоже маленький такий по росту був космонавт. Ну так багато голів колгоспів знайомих.

А в нашій області, мої считати такі друзі, були: Міщинський Володимир Хадейович із Уланова, Герой соціалістичної праці, Кузик забула тоже, як його звати. Ше в той час працював Кавун Василь Михайлович у Бершаді, Мельник Микола Євтихійович у Липовецькому районі, Подолянина Лена із Шаргорода. З Радівки то тоже був, тоже забулася, знаю що Анатолієм звали, такі передові колгоспи, голови колгоспів, які мені були знайомі.

Свій час я знаєте побувала і за границею, я побувала у всіх можна сказати, соціалістичних країнах, а в Чехословаччині і Німеччині я була керівником групи. Визвав мене був обком партії і сказали, що даємо тобі 35 чоловік: Калинівський район, Вінницький і Літинський і їдете за границю. Ми їздили. Я трошки опиралась і сказала, що я не знаю мови, але говорять там будуть переводчики, і все буде добре. І так ми дві неділі побули там, десять днів у Чехословаччині, десять днів у Німеччині. Була я і в складі делегації, і в Польщі, була я в складі делегації Липовецької області (Ліпонецька область, рф). В Липовецької області (Ліпонецька область, рф), яка змагалася із Вінницькою областю.

В свій час я вам скажу, моя праця мене возвеличувала, за свою виробничу діяльність я побачила всього на цьому світі.

І хорошого, і поганого, но більше хорошого. І я дякую Богу за те, що мене і люди, і Бог возвеличували, і я отримувала такі високі нагороди і подяки. І ще скажу, що я людей тоже.

Ше забула сказати, що в свій час Горбівці, як в нас вже був побудований Будинок культури, до нас приїжджали різні артисти. Я запрошувала і театр, Вінницькій драматичний театр приїжджав. Це всьо робилось для людей. Приїжджав і Кашпіровський до нас запрошувала всіх, і це було дуже приємно. Це було приємно і для людей, і для мене. І для мене тоже було, тому що мені як керівнику господарства тоже плюс був, що не тільки за виробничі діла, а за діла в соціально-культурній сфері, яка проводилася чи відбувалася в нас на нашому господарстві.

Наше господарство складалося із чотирьох сіл: Антоновка, Віньківці, Горбівці і Соколівка. І у всіх селах, я за свій час, проклала дорогу з твердим покриттям, тому що до мене там не можна було ні проїхати, ні пройти. Я всі села з'єднала дорогами з твердим покриттям.

Побудувала, як я вже повторюся, і Будинки культури, бібліотеки і лазні були у всіх чотирьох селах, і торгові точки у всіх наших селах, а в Горбівцях був торговий центр. Він і сьогодні там є побудований, но чи діє чи не, не знаю. Я дякую Богу за все те, що мені дали і знання і сили уміння, і Бог мені поміг це, і люди ті, з якими я працювала, я їм вдячна.

Інтерв'юер: Щиро дякуємо Вам за таку цікаву і змістовну розповідь!

Оповідач: Дякую!

Словник

1. **Новосельська початкова школа** – середня загальноосвітня школа I-II ступенів села Новоселиця, Вінницької області, нині Вінницького району.
2. **Балин** – село в Україні, у *Вінницькій області* (нині Вінницького району).
3. **Гладущик** – великий глиняний глек на молоко.

4. **Кагати** – купа городини (картоплі, буряків і т. ін.), відповідно укладена й покрита соломою, землею тощо для тривалого зберігання.
5. **Нашустити** – очистити.
6. **Жатка** – машина для скошування сільськогосподарських культур і транспортування скошеної маси до молотарки комбайна (при прямому комбайнуванні) або для укладання скошеної маси у валок (для роздільного збирання).
7. **Пайок** – раціон харчування, його склад (набір продуктів).
8. **Стельмах М. П.** – український письменник, драматург, педагог, фольклорист.
9. **Майдан Трепова: Трепов Ф. Ф.** – російський державний та військовий діяч.
10. **Кам'янка** – село в Україні (колишні назви: Майдан Курилівський, Майдан Трепова), Літинському районі Вінницької області.
11. **Полевод** – той, хто займається рільництвом, землероб.
12. **Клинци підбивати** – упадати біля кого-небудь, виявляти знаки уваги; залицятися.
13. **Багринівецька школа** – опорний заклад загальної середньої освіти I-III ступенів с. Багринівці, нині Вінницького району Вінницької області.
14. **КПРС** – єдина легальна політична партія (з середини 1920-х років до 1991) у Радянському Союзі.
15. **Орден Трудового Червоного Прапора** – вручався за великі трудові заслуги перед СРСР і суспільством в галузі виробництва, науки, культури, літератури, мистецтва, народної освіти, охорони здоров'я, у державній, суспільній та іншій сферах трудової діяльності.
16. **П'ятирічка** – метод планування розвитку країн, що включає розробку цільових показників соціально-економічного розвитку на термін 5 років.
17. **Комітет радянських жінок** – громадська організація радянського жіноцтва, створена в Москві у вересні 1941 для об'єднання його зусиль у боротьбі проти фашизму.
18. **Мальцев Т. С.** – радянський діяч, новатор сільськогосподарського виробництва.
19. **Терешкова В. В.** – російська політична діячка, льотчиця-космонавтка СРСР, перша у світі жінка-космонавтка.
20. **Рюмін В. В.** – радянський космонавт-бортінженер космічних кораблів.
21. **Ніколаєв А. Г.** – третій радянський космонавт (після Гагаріна і Титова), двічі Герой Радянського Союзу.
22. **Хрунов Є. В.** – льотчик-космонавт СРСР.

УДК 94(477)“1932-1933”

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР. З РОЗПОВІДІ ТАМІЛИ СЕМЕНІВНИ СЕНИК (С. ЖЕРЕБИЛІВКА МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Т. П. Кристофорова (м. Вінниця)

У статті представлені усноісторичні свідчення про голод 1932-1933 рр. в с. Жеребилівка Могилів-Подільського району Вінницької області зі слів Сенки Таміли Семенівни.

Оповідач згадує про свою родину, починаючи з дідів, бабусь та їхніх дітей, які саме пережили голодні 30-ті роки. Розповідає, чим займалися її родичі, говорить про соціальний статус родин. В інтерв'ю згадується, як організовувався колгосп у селі, як виконували план хлібозаготівлі і що спричинило голод. Далі оповідачка розповідає про жертви голодомору та шанування їх пам'яті в селі. Також в інтерв'ю згадується про побут та повсякденне життя селян в ті часи.

Ключові слова: голод 1932-1933 рр., родина, розкуркулення, створення колгоспу, хлібозаготівля, село в 30-ті роки, жертви Голодомору, дитячий будинок, Меморіал жертв Голодомору, ткацтво.

The article presents oral historical evidence about the famine of 1932-1933 (Holodomor) in the village of Zherybilivka of Mogilev-Podilsky district of Vinnytsia region from the words of Senyk by Tamila Semenivna.

The narrator remembers his family, starting with grandfathers, grandmothers and their children, who survived the hungry 30s. She tells what her relatives did, talks about the social status of families. The interview mentions how the collective farm in the village was organized, how the grain procurement plan was implemented, and what caused the famine. Next, the narrator tells about the victims of the Holodomor and commemorating them in the village. The interview also mentions the everyday life of the peasants at that time.

Key words: *famine of 1932-1933, family, disarmament, establishment of a collective farm, bread harvesting, village in the 1930s, victims of the famine, orphanage, memorial to the victims of the famine, weaving.*

Оповідач – Таміла Семенівна Сенік, 19 березня 1936 року народження, с. Жеребилівка Могилів-Подільського району.

Інтерв'юер – Лариса Борисівна Сенік.

Опитування проводилося у с. Жеребилівка Могилів-Подільського району Вінницької області.

Оповідач. Я, Сенік Таміла Семенівна. Народилася 19 березня 1936 року в с. Жеребилівка Могилів-Подільського району Вінницької області. Нинішня адреса с. Жеребилівка Могилів-Подільського району Вінницької області, вулиця Шкільна.

Інтерв'юер. Як звали Ваших пращурів: дідусів, прадідусів, бабусь, батьків, можливо, які пережили голод 32-го, 33-го років, або не пережили?

Оповідач. Мої родичі по лінії батька Гураль Іван Іванович, Гураль Тодоска Гнатівна.

Інтерв'юер. Це дідусь і бабуся.

Оповідач. Це дід і бабушка. По лінії матері – Олійник Іларіон Петрович, Олійник Зінаїда Іванівна. Це по матері.

Інтерв'юер. Скільки було дітей у них?

Оповідач. У моїх дідуся і бабусі, по батьковій, було шестеро дітей: Марфа, Матрона, Семен, Іван, Петро, Павло і Прокіп. По маминій лінії було одинадцять дітей. Це був Панфіл, це була Домця, це була Христина, це була Маня, це була Наталя, це була Ніна, це був Іван, це була Ганна, це була Ніна і Афимка.

Інтерв'юер. Чи всі вони вижили під час Голодомору 32-33 років?

Оповідач. Під час Голодомору, по батьковій лінії померло двоє. Це був Іван, і це був Прокіп – двоє. По материній лінії – було троє. Це була Христя, це була Домця і це був Іван.

Інтерв'юер. Це вони померли під час голоду?

Оповідач. Вони померли під час голоду.

Інтерв'юер. Де вони проживали?

Оповідач. Вони проживали: по батьковій лінії – с. Жеребилівка Могилів-Подільського району Вінницької області, а по материній лінії – с. Цекинівка Ямпільського району Вінницької області.

Інтерв'юер. А чим займалися рідні на початку 30-х років. Хто вони були?

Оповідач. Хто вони... Батько мій був вчитель. Спочатку він був... в 23 роки він вже був директором училища... [пригадує] вишивки і ткацтва в Ямпільському районі. Мама була вчителька. Це по... по батьковій лінії. По материній лінії це було... в них було одинадцять

дітей. Дев'ять із них було вчителі, два було агрономи і одна нігде не вчилась, не працювала, хворіла, і один робітник.

Інтерв'юер. А мама?

Оповідач. А мама, моя мама вчителька.

Інтерв'юер. Як її звати?

Оповідач. Гураль Ганна Іларіонівна.

Інтерв'юер. Вона працювала?...

Оповідач. Мама працювала в Жеребилівській школі, середній... початковій.

Інтерв'юер. Якою вважалась ваша сім'я на селі, їхня сім'я – батьків. Бідною, середнього достатку чи багатою? Що вони мали в господарстві, чи тримали худобу якусь?

Оповідач. По батьковій лінії, сім'я їхня була селяни-бідняки. Вони мали трошки землі, вони мали корову, а більше вони не мали такого ну нічого.

По маминій лінії, дід Іларіон був середняк. І він мав коні, мав корову, і мав одинадцять дітей. І всіх тоді висилали, і вважали, хто там був... тих багачів виселяли... діда Іларіона тільки того не вислали, що він був багатий... був було... бо в нього багато дітей і діти всі працювали, всі до одного працювали в господарстві.

Інтерв'юер. Їх вважали куркулями?

Оповідач. Нє. Їх не вважали куркулями.

Інтерв'юер. Вони мали одноосібне господарство, чи в колгоспі працювали?

Оповідач. Да, вони мали зразу одноосібне господарство, потім дід поступив у колгосп, але вони всі працювали, тому їх не вважали, що вони куркулі.

Інтерв'юер. А коли почалося, так зване розкуркулювання, то вашу родину чи інші родини в селі сусідів, родичів, знайомих когось розкуркулювали? І як це відбувалося? Чи випадки такі відомі?

Оповідач. Такі випадки невідомі. Я не пам'ятаю, ніхто не розповідав про це. Тому що це все я тільки чула від родичів, від сусідів, від односельців.

Інтерв'юер. Ну їх когось розкуркулювали в селі?

Оповідач. Невідомо.

Інтерв'юер. Чи відомо як організовувався колгосп у вашому селі? Може хтось розповідав? Хто були першими колгоспниками? Про це є якісь відомості? Чи всі люди хотіли йти в колгосп?

Оповідач. Колгосп так організовувався, як в основному, всі колгоспи на Україні. Всі давали... ходили заставляли, по під хати ходили заставляли здавати худобу у колгосп, здавати коні, щоб організувати це таке господарство. Ну спочатку так не хтіли, але на кінець усі були... поступили в колгосп.

Інтерв'юер. Може хтось розказував – бабуся, мама, чи батько, як проводились хлібозаготівлі тоді в 32-му, 33-му році. І хто їх здійснював? Місцеві чи не місцеві?

Оповідач. Дуже багато. Дуже багато розповідали, тому що це каснулося, в основному, нашої родини по батьковій лінії. Поступили вони в колгосп. Дядько, батьків брат Гураль Павло Іванович, він був у колгоспі, як кажуть комірником, у коморі де хліб находився. І вже тоді, як почали збирати цей хліб, забирати в людей, прийшли і «під метьолку» всьо вимітали до зерна. І цей – Гураль Павло Іванович він сказав: «Шо ви робите? Залишіть хоть для худоби шо небудь і для посівної, лишіть хоч шо небудь у цьому у складі». Ну і потім хтось ще доказав, що він там не хотів віддати це зерно. Прийшли за ним вночі і його забрали. Прийшли забрати, бо сказали, що він ворог народа, що він не хотів віддати державі зерно. На нього заявив місцевий житель. Сказав, що він не хотів віддати зерна. І дядька взяли і засудили на десять років. Десять років дядько відсидів на лісоповалі там в росії в сибірі. І

там йому на заготовці лісу відрізала пилка кість правої руки. Він відсидів усі, як кажуть «від дзвінка до дзвінка». І він розказував як там було, як там було страшно тільки того, що кожної ночі заходили в отой барак, де вони жили, викликали по кілька чоловік і розстрілювали. І він думає: «Ну всьо, сьогодні я... Завтра я». Але якось шо він 10 років там відбув. Потім, звичайно, його реабілітували коли вже його не було в живих.

Ну хто... місцеві були під натиском районних працівників. Вони ходили по селі, забирали, нікого не питали і не розказували тоже для чого, шо і як, і забирали всьо до зерна.

Інтерв'юер. Можливо розказували хтось мама чи бабуся, шо в людей забирали не тільки продукти, а також інші речі: одяг, рушники, можливо *верети*, худобу, щось таке? Забирали таке?

Оповідач. Да забирали, забирали всьо. Забирали шо лучше в домі. І ніхто не давав ніякої відповіді для чого, кому і для чого це все робиться.

Інтерв'юер. Чи вдавалося приховати якусь частину зерна, чи можна було приховати, продукти якісь?

Оповідач. Не можна. Не можна було приховати. І зараз, я як дивлюсь на цей список де скільки людей погубило, якби хоть шо небудь були залишили цим людям, жертв таких би не було. А так забрали всьо, і дуже багато. І всі люди знають, шо це тільки для того щоб знищити український народ.

Інтерв'юер. А чи були «донощики», які повідомляли де схований хліб? І чому вони це робили?

Оповідач. Ну були такі, звичайно. Але так ніхто їх потім самих не видавав, того шо село є село – знали один другого. А з другої сторони думається: «Це ж село, це як одна хата. Ну як сьогодні ти заявив на когось, а завтра хтось на тебе заявив». Звичайно були такі.

Інтерв'юер. Може вони якусь винагороду від влади отримували? Ті хто доносив.

Оповідач. Ну звичайно, напевно, щось йому давали, якісь поблажки. Може їм там лишили жменю якось... Це так розказувала бабуся, шо були такі, шо якось вони виживали, не померли. Звідки? Ну люди дивувались: «Ну як це твоя сім'я живе, а других немає».

Інтерв'юер. Шо розповідала бабуся Вам про те як голодувала сім'я?

Оповідач. Бабуся розповідала. У мої бабусі, цеї по батькові, де ми живем зараз у селі. Дуже вони голодували, дуже. Забирали всьо, не лишали нічого. Але в них була сім'я невелика – в них була дочка і цей дід і бабуся. Це по батьковій лінії.

Інтерв'юер. Чи харчували колгоспників, чи годували дітей в школах, в дитячих яслах? Може розповідали щось батьки?

Оповідач. Ніхто не годував. По-перше, в ті роки не було дитячих садків, тому шо там не було шо їм ні варити, ні продуктів ніяких. Не годували. У школі тим більше.

Інтерв'юер. А шо було з сиротами? Хто ними опікувався? Дитячі будинки може були десь недалеко?

Оповідач. Да, дитячий будинок був недалеко – кілометрів чотири від нашого села. Село Ястрібна. Там, на поляні в лісі, був дитячий будинок. Звичайно, туди давали трошки шось їсти, але діти там тоже голодували.

Інтерв'юер. А хто Вам розповідав про цей будинок?

Оповідач. Мама розповідала. Мама у цьому будинку працювала вихователькою уже пізніше. І вона розказувала історію цього дитячого будинку. Там було дуже мало дітей, тому шо не приймали. Було багато сиріт, але приймали певне якесь число цих дітей. А інші діти ходили з торбою. Ходили селами по під хати, ходили і просили щось їсти. А було так, шо іде дитина, йде і під забором десь упаде і там і помре. Дуже було страшно. Так бабуся розказувала.

Інтерв'юер. А як голод позначився на вашому селі? Багато загиблих?

Оповідач. В селі багато... Я не знаю, шось 170, чи шо, чоловік десь погибло. Просто їздила підвода по селі і цих людей збирала по дорозі під забором. І було так, шо їде підвода, а там лежить людина і вже нічо не може. І її прямо і кидали на віз до цих людей, які померли, і казали: «А шо ми будемо її лишати, та він вже через час чи два помре. Давай його сюда на воза і на кладовище». Це було страшно тільки подумати, не то шо побачити таку картину.

Інтерв'юер. А як їх ховали? Їх разом чи окремо? І хто це робив?

Оповідач. Їх ховали... Просто ще такі люди були, шо вони могли, може їх підгодовувала сільська рада. Може шо вони ще могли їхати кіньми. Бувало так, шо вони кидали їх в одну могилу, закопували. Прямо як поліна, без нічого, як каже напівголих, бо шо тоді за одержу ніхто не думав. А бувало так, шо по одному ховали. От як сьогодні п'ять чоловік померло то їх могли і разом поховати.

Інтерв'юер. А де їх ховали? Є місця?

Оповідач. Да. Є місця захоронення цих людей. У нас половина кладовища старого, оце там ці люди похованні. Там вже, за радянської влади, поставили великий хрест, вимурували стіну, написали списки. Зараз поновлюють ту надпісь шоб було, і шоб не заростали бурянам. Почитують цих людей і вспоминають, звичайно.

Інтерв'юер. Чи були випадки людодства в селі?

Оповідач. Випадки людодства?! Як я вже говорила, одна жінка з'їла свою, вже померлу дитину. І там, на кладбищі, написано в тому списку «з'їла дитину». Це один такий випадок був. Може й більше, але не зафіксовано більше. Оце один.

Інтерв'юер. Чи доглядають за цим меморіалом зараз?

Оповідач. Доглядають. Поновлюють, красят, викосюют буран.

Інтерв'юер. Чи поминають їх на проводи, на Зелені свята, цих людей?

Оповідач. Ну поминають як яке свято. Я особисто, як іду на кладбище провідати могилки своїх батьків, то я обов'язково стану, перехрестюся, прочитаю молитву, тому шо для них це саме головне. Їм нічо більше не треба.

Інтерв'юер. Чи відомо про те чи народжувались діти в 32-33-му роках?

Оповідач. Діти народжувались. Народжувались діти, тому шо ще на початку, може чи не було такого голоду чи був – не знаю, але багато таких дітей в яких був рік народження 31-й, 2-й, 3-й рік. Отакі, ну трошки старші мене, але такі були.

Оповідач. Може відомо про те чи одружувались тоді, чи були весілля, хрестини, родини, такі свята?

Оповідач. В ті роки, в роки Голодомору, не було ніяких весілля таких відомо. Може не такі гучні. Може мені не розказали про це. Но я не знаю таких шоб було весілля.

Інтерв'юер. А чи ходили люди до церкви? Чи церква тоді діяла?

Оповідач. Ну церква всі роки діяла. І звичайно, ходили, молилися, просили Бога ні за шо, тільки за кусочок хліба. Люди завжди вірили в Бога, вірили в церкву і надіялись, шо Бог їм допоможе вижити і дати шось для них, і для дітей.

Інтерв'юер. Чи шили люди шось? Ткали, вишивали, шось робили?

Оповідач. Люди в той час ткали. Дуже багато ткали. Через одну хату були верстати, тому шо другого виходу не було, полотна не було, не було в чому ходити. То ми ще самі ходили в тих сорочках, в тому шо люди ткали. Садили коноплі, мочили їх, терли, пряли нитки і робили полотно. Полотно, рядна. Піджаки якісь з того полотна шили, відбілювали. Кажуть, шо на траві такі довгі, довгі куски домотканого полотна були. Вибілювали. Я пам'ятаю ще у дідуса і бабусі були сорочки, шлюбні сорочки-вишиванки з такого полотна. Бабуся вишивала їх для себе, вони саме женилися тоді. Ну не тоді може трохи раньше.

Інтерв'юер. А як виживала тоді сільська інтелігенція, адже Ваші батьки були вчителі? Як вони жили взагалі?

Оповідач. Ну в ті роки нас ще не було, але батьки були молоді. Вони, звичайно, побралися батько з мамою...

Інтерв'юер. В якому році вони одружилися?

Оповідач...[Думає] В 33-му році. Тоді батько був директор цього училища Клембівського, і мама там училась – і вони побрались, в 33-му.

Інтерв'юер. Самий голодний рік 33-й був.

Оповідач. 33-й р. Да.

Інтерв'юер. Тобто вони якраз одружилися?

Оповідач. А вже в 34-му у них народилась моя старша сестричка.

Інтерв'юер. Ну як вони проживали? Де вони жили?

Оповідач. Вони жили в сільських людей на квартирі.

Інтерв'юер. Чи співали якихось пісень тоді? Яких пісень? Може мама щось співала?

Оповідач. Бабуся розказувала, що в нас дуже рід співучий. Взагалі вся наша родина дуже співуча. І хоть як було, і голодно, і холодно, а якось пісня, хай вона буде журлива, вони не співали там веселих пісень, вони співали... ну таких сумних пісень, і про козаків, і про природу, і про пташок різних. Співали люди. Вже після голодування, після цього всього, в колгоспі їхали всі на роботу і на машинах співали. Люди завжди були з піснями.

Інтерв'юер. А чи були випадки крадіжок в селі під час голоду? Чи може хтось з родичів розповідав, може в них щось вкрали?

Оповідач. Я вам скажу... Тоді, по-перше, не було що красти таке, ну було там в кого яка коняка, чи корова. От в одного дядька – корову забрали і зарізали десь. Отакі крадіжки. А так красти... не було що красти. А злодії завжди були.

Інтерв'юер. Чи доглядали під час голоду за подвір'ям, за хатою, чи підтримували порядок в дворі?

Оповідач. Як би там не було, но порядок в дворі, я не скажу що в кожного, но більше селян тримали порядок – підмітали, білили хатки тою глиною з ярка, не вапном. Доглядали, звичайно. Вже тоді як не могли, як уже прийшло, як кажуть, такий великий голод то, звичайно, вже не було кому підмітати і мастити, тому що не було кому і на цвинтар вивести, тих що повмирали.

Інтерв'юер. Хто Вам розповідав про голод найбільше? Про той голод 30-х років? І чи розповідали Ви далі своїм дітям?

Оповідач. Найбільше мені розповідала бабуся Тодоска – це мама мого батька. Вона дуже багато про голод розповідала. І ми просто не могли повірити, що таке могло статися. Весь час вона, вже після голоду, казала: «Діти бережіть, бережіть кришку хліба. Діти бережіть кришку хліба». Так вони були налякані тим голодом.

Інтерв'юер. Чи розповідали Ви?

Оповідач. Я своїм дітям теж розповідала. Як було, як мені розказували. Шоб діти мої знали про цей голодомор, і шоб розказували своїм дітям, своїм знайомим як це було.

Інтерв'юер. Добре. Дякую.

Словник

Верети або рядно – вид простирала або покривала. Верета – одяг з грубої тканини, з ряднини.

**ГОЛОДОМОР 1946-1947 РР. ЗІ СПОГАДІВ СЕНИК ТАМІЛИ СЕМЕНІВНИ
(С. ЖЕРЕБИЛІВКА МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Т. П. Кристофорова (м. Вінниця)

У статті подаються усноісторичні спогади Сенік Таміли Семенівни про голодомор в Україні 1946-1947 рр., який вона пережила з мамою і двома сестрами в с. Жеребилівка, Могилів-Подільського району, Вінницької області. Таміла Семенівна розповідає як відновлювалось село після війни, і розглядає причини які привели до виникнення голоду. В інтерв'ю згадується про роботу у колгоспі. Оповідачка розповідає як голодувала її сім'я. Як мама намагалась прогодувати своїх дітей, з чого готували їжу і де можна було взяти продукти та промислові товари. Також пригадує, як сьогодні вшановують жертв голодомору у селі.

Ключові слова: голод 1946-1947 рр., війна, відбудова села, колгосп післявоєнний, життєві потреби селян, соціальна несправедливість, хлібоздача, посуха, причини голоду, меморіал.

The article presents the oral history memories of Senyk Tamila Semenivna about the famine in Ukraine in 1946-1947, which she experienced with her mother and two sisters in the village of Zherebylivka, Mohyliv-Podilskyi district, Vinnytsia region. Tamila Semenivna tells how the village was rebuilt after the war, and considers the reasons that led to the emergence of famine. The interview mentions work in a collective farm. The narrator tells how her family was starving. How a mother tried to feed her children, what was used to prepare food and where you could get food and manufactured goods. She also recalls how today the victims of the Holodomor are commemorated in the village.

Key words: famine of 1946-1947, war, reconstruction of the village, post-war collective farm, life needs of villagers, social injustice, grain distribution, drought, causes of famine, memorial.

Оповідач – Таміла Семенівна Сенік, 19 березня 1936 року народження, с. Жеребилівка Могилів-Подільського району.

Інтерв'юєр – Лариса Борисівна Сенік.

Опитування проводилося в с. Жеребилівка, Могилів-Подільського району, Вінницької області.

Оповідач. Я, Сенік Таміла Семенівна. Народилася 19 березня 1936 року в с. Жеребилівка, Могилів-Подільського району, Вінницької області. Нинішня адреса с. Жеребилівка, Могилів-Подільського району, Вінницької області, вулиця Шкільна.

Інтерв'юєр. Від кого Ви довідалися про голод 1946-1947 рр.?

Оповідач. Голод 1946-1947 рр. запам'ятався мені на все життя. Я особисто пережила цей голод і добре пам'ятаю ті дні, коли ми – маленькі, наші батьки – дорослі. Дуже голодували не мали що їсти в той час. І також мені про це розповідала бабуся, мама, сусіди і інші жителі села Жеребилівка.

Інтерв'юєр. Хто з родичів був прямим свідком? Чи пережив він голод, чи не пережив він голод 46-го, 47-го років? Назвіть їх?

Оповідач. Свідком були всі люди, що проживали в селі. З моїх близьких родичів – мама моя, Ганна Іларіонівна, бабуся пеережили ці самі роки. Вони пережили в двойне, тому що вони самі пережили, і за нас теж переживали, що ми тоже голодні були в ті самі роки.

Інтерв'юер. Якою була родина після закінчення Другої світової війни? Скількох втратили під час війни? Скільки було працездатних: чоловіків, жінок, дітей? Яка сім'я була?

Оповідач. Ну наша сім'я була велика. Мама моя з багатодітної сім'ї. В них було одинадцять дітей. Батько теж – вісім дітей було у них.

Кого ми втратили? Проважали на фронт вісім, десять чоловік – всі були на фронті. А потім повернулися. Повернулися не всі. Повернулося половина їх після війни. Батько Гураль Семен Іванович, мама Гураль Ганна Іларіонівна, бабуся Годоска, дідусь Іван, дідусь Іларіон, бабка Зіна і багато інших наших родичів. Не повернулися Бойко Олександр Матвійович. Не повернувся Мацько Григорій Пилипович теж. І батьки мої особисто... Батько на фронті не погіб, тому що він перед війною помер. А ті всі решта – ті повернулись, а ті не повернулись.

Інтерв'юер. Зрозуміло. Яким було село після визволення?

Оповідач. Після визволення село мало дуже не приємний вигляд, тому що через наше село пролягала лінія фронту з сусіднього села, з Кукавки. Німці відступали, а червоноармійці ішли гнали їх на Захід. Половину села було спалено. Багато хатів було погоріло і люди не мали, навіть, де переночувати. Але якось після того наладилося трохи і ми пережили. Дуже, дуже пережили Велику Вітчизняну війну.

Інтерв'юер. А як відбудовувалось село? Багато було хат спалено? На скільки мені відомо, німці коли відступали, то палили цілі вулиці.

Оповідач. Село було спалено. Вулиці були навіть, як от наша Шкільна вулиця, десь тут хатів зо п'ять було спалено. Далі вулиця Верменівська – теж було чотири хати спалено. І так по всьому селі. Але люди дружно жили, допомагали одні другим. Я вже пам'ятаю це. Сходилися толокою, відбудовували. І так почали вже... прийшли на мирний, як говориться, на мирний лад. І почали вже краще жити.

Інтерв'юер. А що відбудовувалось перше в селі? Які будівлі?

Оповідач. Відбудовувалися... ну на селі були спалені і школа. Коло школи був такий гарний будинок – його в самий перед спалили, потім відбудовували. Відбудовували школу. Відбудовували, в самий перед, контору, сільську раду. І аж тоді вже, допомагали матеріалами простим людям відбудовувати їхні хати.

Інтерв'юер. А на кому після війни трималося домашнє господарство? Хто ним управляв?

Оповідач. Після війни управляли господарством жінки. Тому що багато чоловіків не вернулися з фронту. Багато вернулися каліками на костях і не було кому. Навіть, я пам'ятаю, що коровами орали, возили, запрягали корови. І переважно це все робили жіночі руки, і дітей доглядали, і господарство відбудовували, і на полях працювали, переважно жінки. А вже потім, почали чоловіки вертатись, але як я говорю, вони були покалічені і психічно були не дуже. Не врівноваженні. А всьо лягало на плечі жінок.

Інтерв'юер. Що тоді було головним в житті приватне чи суспільне, колективне? Як люди себе поводити в цьому випадку?

Оповідач. Тоді у селі було колективне. Люди знали що буде колектив, буде підтримка якась для них, будуть допомагати. А тоді уже, помаленьку якось, відбудовували своє житло, свої хати, городи доглядали. А так усе тільки колективно, і колективно усе було.

Інтерв'юер. Після війни, після того як вигнали окупантів, чи почувалися люди вільними і щасливими?

Оповідач. Я пам'ятаю день перемоги. Тоді всі зібралися на селі люди, у центрі села і дуже раділи, дуже кричали, обнімалися, цілувалися і дуже були раді, що вже війна закінчиться і будемо жити мирно. Дуже мали велику на це надію.

Інтерв'юер. А як відновлювався колгосп? Був колгосп у селі, чи він відрізнявся вже від довоєнного колгоспу?

Оповідач. Колгосп в селі був. Він відрізнявся від довоєнного, тому що то було всьо мирно, тихо. Думали, що воно так має бути весь час. Але коли люди пережили війну, бачили ці страхіття, бачили ці пожарища, то, звичайно, село відрізнялось, люди відрізнялись, люди стали іншими, вони допомагали одні другим і, якимось, душою були добрі. Так що після війни дуже змінилося село. Але змінилося на краще.

Інтерв'юер. Платили тоді в колгоспі якісь гроші, чи люди на трудовні ходили? Як рахували і оплачували їхню роботу?

Оповідач. Тоді ніхто, нічого не платив. Люди не получали, ні пенсії ніякої, ні на заробіток, нічого. Спочатку давали... платили. Отам муку давали, зерна там по кілограму чи, навіть, по двісті грам на душу населення. А ніякої оплати труда не було. Але все рівно люди ходили на роботу, ходили на поле, підтримували колгосп, і вірили в то, що колись буде краще, що будуть і заробляти, і жити щасливіше.

Інтерв'юер. А була якась трудова дисципліна? Чи заставляли ходити на роботу, чи люди самі йшли на роботу?

Оповідач. Ну люди... Не заставляли нікого йти, а люди йшли самі. В першу чергу, чому вони йшли самі? Хоч якийсь малесенький заробіток, ні яких грошей, нічо не було. Но вечером після роботи, коли йшли додому, видавали по стаканові кукурудзяної муки. Люди за цей стакан муки робили цілий день. Ніхто їх не заставляв. Звичайно, людям *обгадували* куди йти, яку роботу треба виконувати. Люди були дисципліновані і ходили на роботу кожний день.

Інтерв'юер. А чи люди відчували, що це держава їх підтримує, чи це просто, в селі місцева влада їх підтримувала?

Оповідач. Звичайно люди думали... Ну думали, і так воно було, що це колгосп. Керівники колгоспу, захищали їх, допомагали їм, тому що вони їм вірили, вірили своїм людям.

Інтерв'юер. А як забезпечувались життєві потреби в харчуванні, в одязі, в житлі? Чи було де що купити: їжу, одяг?

Оповідач. Звичайно, цю їжу, одяг не було де купити. Не було ні магазинів, не було ні продуктів, не продавали нічого зразу... Все люди з города, ото що заробили, отих двісті грам, чи сто тої муки, чи чого скільки і на цьому трималися. А так щоб держава задовольняла людей чи продуктами чи якимись промисловими товарами. Такого після війни не було.

Я пам'ятаю ходили в полатаному одязі, який ще до війни придбали. А щоб десь було купити такого не було? Клеїли який галосі, називалося чуні, з резіни. Пряли пряжу, робили полотно самоткане, і так люди ходили у тому одязі. Хто там уже, як тримали вівці, якість сукно робили, тоже домоткане і там якісь піджаки шили. А щоб було десь щось купити – я не пам'ятаю такого. Ні посуду ніякої. Глиняний горщик, чуні... і оце так жили зразу після війни.

Звичайно, вже з роками, потому все було краще. І люди вірили. В людей така віра була, я не пам'ятаю щоб так були зневірені люди. Вони вірили, що буде всьо краще. І з кожним роком все було краще. Потім, вже як були магазини, кожний рік була якась знижка на товарі. Ми не думали, що це може буде підвищення на продукти, чи на промислові

товари... Кожний рік було щось краще, краще, і краще після війни – і люди в це вірили, тому і вижили в такі тяжкі роки.

Інтерв'юер. А яку соціальну несправедливість, по відношенню до себе, селяни відчували з боку держави? Що селяни обмежені, більше ніж ті, що в містах проживають. Були якісь такі незадоволенні?

Оповідач. Не, ну може там одиниці були такі не задоволенні. І я знаю люди в селі ніколи не робили такої оцінки, ніколи не робили порівняння, що тим людям краще, а цим людям хуже. Люди були задоволенні навіть тим, що вони мали, що краще з'їсти, як у той час городяни, тому що на городі фасолька, картофелька, бурячок, а в городі – цього не було. А про те, що може краще жити в городі і легше, такої мови не було тоді.

Інтерв'юер. Але ж міста також голодували. Чи йшла мова про це, що в містах ще гірший голод ніж в селах?

Оповідач. Так люди і говорили, що от нам в селі, ну дуже важко, дуже важко – і голод, і всьо, але ж ми хоть дещо могли з того города взяти. А у містах – їм було важче – так тоді думали. Їм було важче, тому що вони не мали там на асфальті. Не було де взяти поїсти і таке інше.

Інтерв'юер. Чи знаєте Ви під яким приводом держава забирала у селян хліб? Це була позика на відбудову, чи на допомогу іншим країнам соціалізму, на допомогу країнам, що визволились з під колоніального гніту? Чи якісь інші причини? Яка була причина того, що забирали у селян останнє?

Оповідач. Про причину того для чого забирали у селян все, що можна було тільки відібрати, ніхто причини цієї не знав. Ніхто не пояснював для чого забирають у людей, для кого забирають, кому це – державі, нехватка в містах, нехватка після того як пройшла війна. Цього всього ніхто нічого не казав. Приходили, не питали – є в тебе, нема в тебе. Давай і всьо... Заглядали кругом у кожний куточок, у кожний... в плоть до того, в кожний горщик і вимітали, там як дехто приховав жменю квасолі чи щось другого. Ніхто нічого не пояснював. Ні до того, ні в той час, ні після того як минули ці роки.

Інтерв'юер. Чи це було справедливим, чи виправданим це було? Як люди думали?

Оповідач. Це було дуже не справедливо. Це було дуже не справедливо і не виправдано. Люди були щирі. Вони вірили всьому. Вони думали: «Ага, раз держава це бере, значить це треба». А куди воно пішло, для чого воно пішло? Ніхто, нічого не казав. І ніхто не знав про це все.

Інтерв'юер. А які були умови хлібоздачі? Чи можна було їх не дотримуватися?

Оповідач. Умов хлібоздачі, не можна було не дотримуватись, тому що лякали всіх, що: «От не віддасте – на соловки. Вас відправлять в сибір і там будете жити.» Якщо ви живете тут – на Україні, ви маєте землю, ви повинні віддати, а якщо ні ви будете за це покарані.

Інтерв'юер. А яка була головна причина голоду? Як люди думали? Може природні умови, може посуха, може не врожай? Які тоді були врожаї? Чи можливо був не врожай?

Оповідач. Тоді врожаї були. Але це все залежить і від того чи посуха, чи не посуха, від природніх умов.

Звичайно, у ті роки трохи було і не добирали урожай, тому що була посуха дуже. Але в основному те, що у людей забирали. Навіть при тому, що була посуха, що був не урожай, але якби не забирали від людей останнє, якимось би люди викручувались, проживали. А це саме головне, що забивали. І людям казалось, но всі мовчали, тому що були залякані. Але казалось, що це робилося тільки для того, щоб забрати в людей, щоб зробити цей голодомор, і щоб на Україні менше залишилося українців. Оце така була думка в селян. Але про це в голос не говорили, тому що, я говорю, були залякані і не мали такої інформації ні відки.

Телевізора не було, радіо не було, газет не було – всьо...Хто шо сказав, оце те шо знали. А хто на село прийшов і пояснив, чому це так, що це так, чо так робиться – ніхто не знав.

Інтерв'юер. Тобто неврожай 1946 року не був головною причиною голоду?

Оповідач. Ну звичайно. Недорід, недобор хліба. Да, було шо голодний рік, тому шо посуха. Але головне було те, шо забирали. Не давали людям, навіть того, врожаю спожити, який тоді був.

Інтерв'юер. А хто в селі відповідав за виконання планових поставчань? Були якісь спеціальні люди?

Оповідач. Ну приїжджали з району. В селі такого не було, приїжджали з району, давали наказ, а ці виконували. Ну, як сказати, були, звичайно, там у сільській раді люди. Але головне це було зверху команда.

Інтерв'юер. Чи мали тоді селяни присадибні ділянки свої? І як вони ними могли розпоряджатись?

Оповідач. Присадибні ділянки тоді були. Але не було чим обробляти ці ділянки. Люди коровами орали, сіяли вручну, так само збирали. І дуже важко було. І після війни не було, я вже говорила, не було чоловіків, оце всьо лягало на плечі жінок. Всьо було вручну, всьо було дуже важко. Ні добрив ніяких, нічо не було. А земля є земля. Даш землі – і одержиш від неї.

Інтерв'юер. А як забезпечувалося село промисловими товарами? Де люди брали такі речі?

Оповідач. Промислових товарів, можна сказати, їх і не було. Шоб шо небудь купити треба було на базар їздити. Ходити, тому шо і транспорту не було. Промислові товари не завозилися в ті роки. Не пам'ятаєм, шоб привозили якісь промислові товари в село. Вже аж потім, було трохи.

Інтерв'юер. А куди ходили? В які міста?

Оповідач. Ходили в Кукавку – село тут, шість кілометрів, ходили. Ходили в Могилів-Подільський – двадцять п'ять кілометрів навпростець, бо сюда дорогою далеко – п'ятдесят кілометрів. Двадцять п'ять кілометрів ходили пішком шоб купити. Та навіть солі не було, не говорячи про промислові товари.

Інтерв'юер. А за чим ще ходили? За якими товарами?

Оповідач. Ходили за сіллю, ходили шось купити – якісь горщик глиняний. [Думає] Мило, таке. Тоді мила тоже не було. Білої глини в ярку накопають і тою глиною стірали. Висушать такі головки цьої білої глини, і стірають. А стірати шо було. В основному, була одежа полотняна із конопель.

Інтерв'юер. Чи мало село свою, якусь техніку для обробки землі? Чи була техніка в колгоспі після війни?

Оповідач. В колгоспі не було ніякої техніки. Я пам'ятаю, вже як називали, я не знаю яка то марка, яка то машина, якісь студобекер... Це одна така, шо там *тручали* її більше ніж вона сама їхала. А так не було ніякої техніки. Були коні, були корови, були вже воли, пам'ятаю. А шоб була якась техніка така – не було в ці роки. Вже потому цей 47-й, 46-й. 47-й рік то вже тоді появлялось помаленьку всьо, якісь старенькі трактора, плуги якісь були. Тоді вже стало трошки легше. А так не було техніки зовсім.

Інтерв'юер. А якісь газети були в селі? Газети, чи якісь листівки, можливо? І чи в них повідомлялось про голод, про великий голод?

Оповідач. Не було ніяких ні газет, ні листівок, ні шоб усно хтось проходив повідомляв, шо було. Нічого, про голод зовсім ніхто не говорив. Все мовчки, забирали і мовчали.

Інтерв'юер. І кого звинувачували в голоді люди? Хто був винен в цьому?

Оповідач. Ну ці, які приходили із району, і в селі, як кажуть – верхушка та.

Всі казали, що тільки природні умови. «Тільки посуха, тільки посуха». І всьо, а більше нічо, ніхто не сказав, що це голод. «Голоду нема. Не урожай, бо нема дощу, посуха і все». А люди в це вірили. Звичайно, і догадувалися, що це було зроблено, як каже, нарочно, але ніхто про це не казав. І всі мовчали, я ж говорю, тому що люди були затуркані, залякані, боялися відкрити рота.

Інтерв'юер. Чи голодувала Ваша сім'я?

Оповідач. Ой, наша сім'я дуже голодувала. Мама залишилася з нами, трьома дітьми: два, чотири, шість років. Три дівчинки. Було так, що вечером мама лягає спати, а в хаті тільки відро води – всьо, нема нічого більше. Ні зерна, ні пилинки. Ми з старшою сестрою ходили на поле, збирали кукурудзу ту, що вже, вторішна, яка перезимувала під снігом. Половина чорної тої кукурудзи. Назбираєм жменьку тої кукурудзи, приносим. І мама нам з тої гнилої, чорної кукурудзи варила таку «бевку» називається. Такий супчик. А молодша сестричка, їй було два роки, вона всьо ходила за мамою і питала: «Мамо, коли ти будеш палити, коли ти будеш палити». Бо вона знала, що якщо палити, то щось повинні варити. Якась була кагата старої, торішньої картоплі, розкопали її. Ходили за тою гнилою, торішньою картоплею. Я як зараз пам'ятаю той вкус, той смак... що мама пекла такі млинці з тої гнилої картоплі. Але ми їли. Ми їли з кукурудзиння, ото пробку кукурудзиння, стебло відкинем то тверде, а в середині така м'яка. Мама сушила, терла на жорнах, варила нам на воді. Я не знаю як ми вижили, но ми вижили.

Інтерв'юер. Що ще їли?

Оповідач. Ше на дереві росло таке на вербі. Ранньої весни, росли такі губи – жовті. Ми збирали їли. Їли равлики. Їли черепахи такі, «шкойки» називались у річці вони були. Ми ходили, збирали і мама варила нам ті «шкойки», ті черепахи, і ми їли. От один раз, пам'ятаю, мама якось, нечаяно, звернула горщик у печі і ті «шкойки» полетіли і вивалялись в попелі. Мама плакала, мила і давала нам їх їсти. А ми сиділи їли і тоже плакали. Воно було дуже не вкусне, але ми дуже хотіли їсти. І так багато дітей, наших ровесників.

Інтерв'юер. А як проявлявся голод у селі загалом? Інші люди голодували?

Оповідач. Всі люди голодували. Не можна сказати, що одна частина мала, друга не мала. Всі люди голодували і всі, ну як сказати...

Інтерв'юер. А може був хтось, хто не голодував? Були такі? Може знали про таких людей, що мали що їсти? Хто не голодував у селі?

Оповідач. Ну такі були там пару сімей. Таки вони звідкись мали... Мали батька в домі і вони десь шось роздобували і краще жили, звичайно, як вдова в 29 років, і троє маленьких дітей. Це Сліпенчук Матвій, Слободянюк Григорій, такі хазяї. Вони мали більше.

Інтерв'юер. А можна було купити щось з продуктів, десь на базарі, чи в магазинах чи в селі, чи може, в місті десь?

Оповідач. Ну не було. Ніхто не продавав харчі. Звичайно, може в місті і були магазини, якісь, може, базари якісь. Але в селі не можна було, ні купити, ні позичити, не можна. Це було шось страшне.

Інтерв'юер. Чи можна було поїхати до родичів в інші міста, чи в іншу республіку? Чи десь на Західну Україну, щоб придбати хліб, привести сюди?

Оповідач. Можна було поїхати в інші, як кажуть, в інші краї. От у нас на Западну Україну. Там у них було. Там вони продавали картоплю. Я пам'ятаю наша мама поїхала в Самбор і там вона купила *склецок* картоплі. Їхала поїздом, від поїзда загубилась, лишилась. Єлі вона догнала той склецок і привезла нам тої картоплі. Так що десь може не був такий голод як у нас.

Пам'ятаю, мама пішла тут у Кукавку на базар, купила відро картоплі –маленької, маленької – меншої як горіхи. Принесла додому, а ця вся картопля керосином пахла. Як ми всі плакали над тим відром, що вже з усього з останнього купили і ми не могли їсти. Десь може в місті і продавали щось, но в селі це було. Дуже страшно, і дуже важко.

Інтерв'юер. Чи можна було втекти з села, під час голоду, у місто на роботу?

Оповідач. Про це не може бути і мови, тому що паспортів не давали. Не давали нікому, щоб ніхто не виїжджав з села. Ти тут народився, твій батько, мама – батраки, селяни і ти повинен тут жити. А в село, з села виїхати було дуже трудно. Вже потім можна було в якесь ФЗО поступити, в якесь училище. Десь відпускали там одиниці молодих людей. А так щоб виїхати і прилаштуватися десь в місті – не можна, неможливо. Там людям казали, що це спеціально так зроблено, щоб сільське населення вимирало.

Інтерв'юер. Чи мали Ви якусь допомогу від родичів, чи односельчан, які менше голодували? Хтось Вам допомагав? Хтось підтримував Вашу сім'ю?

Оповідач. Ну трошки... Тут був дядько один у нас – Бойко Іван, це батьків двоюрідний брат. Я пам'ятаю він нам не раз приносив соняшник в перемішку з кукурудзою. Все що можна на жорна змолоти і їсти. Мама наша до того вже захворіла від цього голоду, що злягла і не могла встати. Сусідка, баба Рекеля, принесла мамі тарілку супу і сказала: «Їж». Мама плаче. «Їж, бо ти залишиш троє дітей». І ми пообсідали, троє нас маленьких, мама їсть цей суп і плаче, разом з сльозами. Не може мама дивитись на те, що діти голодні. Але якби вона не з'їла того супу, вона б не встала. А так мама на другий день піднялася і так вона не дала нам померти з голоду.

Інтерв'юер. Чи годували спеціально дітей, які ходили в школу тоді? Чи в ясла?

Оповідач. В школі тоді діти не годували. Тоді в той час не годували. В яслях да. Там якусь баланду варили, а в школі не годували. Аж потім, як вже голодомор кончився, вже давали там чай якийсь. Як казали: «Ідем поп'єм кип'яточку». Не чаю, а просто була кип'ячена вода.

Я пам'ятаю, наш один соученік, то він вже настільки впав з сили, що він уже на уроці падав і лежав. І ми вже хто що мав тоді десь щось, кусочок якогось біліна, то не блін, а щось таке наталапано. Ми йому підсували під парту, щоб він не помер у школі. І бігали і дивились, і після перерви подивились, і сказали: «З'їв, з'їв». І так він і не помер. Це Ковальський Іван, був такий наш соученік. І так діти такі щирі були. Самі голодні були, но хотіли підгодувати, не дати померти своєму товаришу.

Інтерв'юер. Чи надавалась якась медична допомога знесиленим голодом людям? Чи було яке обслуговування медичне?

Оповідач. Не, медичного обслуговування ніякого не було в ті часи. Нічо не було. Заболів – помирай.

Інтерв'юер. Чи були якісь випадки людоїдства у селі? Чи таке чули?

Оповідач. Я чула таке, але це в голод 32-33-го року. Одна жінка з'їла свою дитину.

Інтерв'юер. Чи порівнювали старожили повоєнний голод з голодом 30-х 32-33-х років?

Оповідач. Порівнювали, но 32-й 33-й рік це був набагато страшніший. Це страшний рік був. Я не пам'ятаю точно цифру, там скільки людей померло тоді від голоду. В нас є на кладбищі такий меморіал і там всі люди ці зафіксовані на ньому. І проти цієї жінки, яка з'їла дитину, навіть, написано: «З'їла дитину»

Інтерв'юер. А були випадки, що люди помирали з голоду? В селі хтось чув, що від голоду померли люди?

Оповідач. Ну люди помирали, але точно не знаю чи це від голоду, чи від чого, чи від хвороби якоїсь. Були випадки, що люди помирали, але не на скільки, як у ті роки 30-ті.

Інтерв'юер. А коли голод став масовим? Коли от почався голод?

Оповідач. Голод став масовим тоді, як от щось трошки ще з осені мали люди, хоть шо небудь, тоді ще не так страшно. Но уже тоді як нічого не було ні в погребі, ні *на поді*, ні де. І ще не було, не виросло нове. От то був самий страшний голод. З початку літа – кінець весни. Я пам'ятаю, ще як пшениця була воскової стиглості, мама брала жмут цієї пшениці і до драбини біла, щоб вилітали ці зерна молочної стиглості і тоді вона нам їх варила. Оце вже не був голод, це вже було для нас свято.

Інтерв'юер. Чи з'являлись у селі сім'ї переселенців? Чи приїжджали звідкись чужі люди?

Оповідач. У нас переселенців не було. Чужих людей не було. Не було чого їхати до нас, в нас середнє село, таке не велике було. Тут нічо не було такого, ні підприємств ніяких, ні заробітку ніякого.

Інтерв'юер. Може хтось ще щось розповідав про голод того часу?

Оповідач. Про голод того часу розповідали люди. Люди старші розповідали, вони і по сьогодні розповідають. Ця тема не сходить, як каже: «Ні одного дня нема такого, щоб не пам'яталося». Дітям розказували, ми розказуєм дітям. Діти не вірат, шо не було кусочка хліба, шо тільки вода в хаті і все.

Інтерв'юер. Тобто в селі, такого окремого, місця поховання людей яких вбив голод 40-х років немає?

Оповідач. Немає.

Інтерв'юер. Людей, ті які помирали, вони помирали своєю смертю. І їх ховали просто на кладовищі разом з усіма? Чи поминають жертв голодомору в церкві в селі? Чи люди самостійно поминають?

Оповідач. Я Вам скажу... Якби у нас церква така українська була, то може б і напаминили і більше... А це російського патріархату в нас священик. По моєму, вони не дуже сумують, за тим шо наші люди погибли. А так люди пам'ятають. От я часто йдучи на кладбище, стаєш коло цього меморіалу і перехрестишся чи молитву прочитаєш. Знаєш, шо за них уже ніхто не прочитає молитву, не перехреститься. А їм більше нічого не треба зараз – тільки цього, тільки молитва.

Інтерв'юер. Чи розповідали Ви про Голодомор своїм дітям, онукам?

Оповідач. Своім дітям, онукам я часто розповідала про Голодомор, нагадувала їм, розказувала як ми жили, шо ми не мали нічого, головне їсти. А про те шо одіти не мали в нас такої мови тоді не було. Діти слухають і, звичайно, теж сумують разом з нами.

Інтерв'юер. Дякую.

Словник

- обгадували – нагадували;
- тручали – штовхали;
- склецок – мішок, наповнений на третину;
- на поді – на горищі.

РАДЯНСЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ ЗІ СПОГАДІВ ВАЛЕНТИНИ ТРИФОНІВНИ ЛІЩУК

Н. М. Мельник (м. Вінниця)

У статті подано спогади про життя Ліщук Валентини Трифонівни, уродженки села Тайлоково Татарського району Новосибірської області, яка після смерті матері переїхала жити до батька в село Українка Вінницької області.

Ключові слова: *дитинство в селі Тайлоково, сімейний побут, харчування, переїзд та життя в Україні, юність, навчання в технікумі, громадська робота, робота в Подільському університеті м. Літин.*

The article presents memories of the life of Valentina Tryfonivna Lischuk in native village of Taylokovo of the Tatar district of the Novosibirsk region, who after the death of her mother moved to live with her father in the village of Ukrainka, Vinnytsia region.

Key words: *childhood in the village of Taylokovo, family life, food, moving and life in Ukraine, youth, studying at a technical school, public work, work at Podilsk University in Lytin.*

Ліщук Валентина Трифонівна, 1936 р. н., с. Тайлоково, Татарський р-н, Новосибірська обл., Росія, згодом переїхала на Вінниччину.

Дата проведення: 04 грудня 2019 року.

Інтерв'юери: Іщук Л., директор Літинської районної бібліотеки, Римаренко Н., бібліограф-краєзнавець.

Оповідач: Я, Ліщук Валентина Трифонівна, народилася 22 листопада 1936 року в далекій Сибірі Новосибірської області, Татарський район. Коли мені виповнилось три роки, то батько покинув нашу матір, залишивши її вагітною і мене трохрічною. Батька пам'ятаю трошечки, як він мене тримав на руках і дав пряник (*оповідач ледь стримувала сльози*).

Народилась сестра Галина 1939 року... Це не в 36 нас батько покинув, а в 39 році, як мені було 3 роки, а Галинка народилась. Мама ще доглядала батька батькового, нашого дідуся, Семена Івановича Нікуліна. Прізвище моє було Нікуліна. Батька ми не бачили, всі роки не бачили, дідусь нас.

Роки були тяжкезні. Була війна. І що мені пам'яталось, що матір ми не бачили вдень, а лише вночі. Мати приходила додому, і пам'яталось, як ми спали і мати руками нас мацала обличчя. Не світила там лампу, таку керосинову лампу, не світила, а руками обмацувала нас. І ранком знову, ще ми спали, вона уходила, бо працювали в літній час. Працювали в полі. Далеко, за кілька кілометрів. І мати була надто активною. Вона виконувала різні роботи. Різнорабочою в полі і на фермі, пам'ятаю, що вона працювала. І коли треба було там лікувати, мити коней, чомусь от мені пам'ятається, що вона мила їх тоже. І ми матір свою бачили дуже рідко. Виховував нас дідусь. Ми пам'ятаємо, і я, і сестра Галина, як дідусь нас брав до озера (*посміхається*), а озеро таке, що ні кінця ні краю йому, кілометри й кілометри от і ми плавали на човні, дідусь нас брав. Дідусь наш ловив рибу і рибу приносив. Кидав такі сеті великі, і риби попадалось багато. Він приносив додому цю рибу, і риби в нас було вдосталь: і солоня, і свіжа. Риби було багато, рибу ми їли, я пам'ятаю так, що її ми і не хотіли, риба нас дуже виручала. Хліб я пам'ятаю... от в військовий час хліба не пекли у нас, хліба не було. Я не

пам'ятаю, щоб це було бухинець хліба, а пам'ятаю, що терли картоплю і добавляли, десь брали якусь хину, якусь муку таку, крупного помолу. І отакі паляниці, і то їх дуже хотілося. Так що отако хліба, щоб бухинець, прямо не пам'ятаю в ті роки.

В сім років я пішла до школи. Вчилась і закінчила чотири класи в селі Тайлоково, початкову школу закінчила. Вчитись дуже любила, читати змалку. Вчителька давала нам додому книжки. Наприклад, ще в дитинстві я прочитала «П'ятнадцятирічний капітан». Такі книжки як «Шхуна "Колумб"». Прочитала багато таких книжок, що вони не дуже мені були зрозумілі, але любила читати. Я була в третьому класі, а Галя в першому там закінчила. Коли я закінчила чотири класи, мене треба було віддавати в п'ятий клас. П'ятого класу в нас в селі не було, а треба було відправляти мене в районний центр, Татарськ називався. І там уже були ці середні школи.

Мене завезла мати туди і віддала мене на квартиру дяді, рідному брату своєму, звали якого Афанасій – Афанасій Іванович, мама – Дар'я Іванівна. А у цього Афанасія було своїх четверо дітей, і я п'ята там, і такий голод. Я не пам'ятаю, щоб це було, щоб ми наїлись вдосталь. Завжди ми їсти хотіли. Ну шось нам намагались там пекти. Якись млинці, варили супчики. Ну я тіки добре пам'ятаю, що завжди хотілось їсти...

Я занімалась в п'ятому класі. Пам'ятаю, прийшов з фронту вчитель. Ми його дуже полюбили (*посміхається*). Він був у військовій формі, чоботи на ньому хромові і форма військова. Ми його дуже любили, цього вчителя, але навчання моє скоро припинилося, бо захворіла мати у нас важко. І таки на початку 1947 року померла мати. Мати померла і залишила нас. Мені було десять років, а Галі сім років... Ми залишились на квартирі у того дяді. І в того дяді не було що їсти. Дуже пам'ятаєм, що дуже воші були. І вони чистоплотні ці люди. Ну де вони брались, ці воші, що тако прям, прямо повзали і в нас шукали ці воші, кожну цю в голові, били, витряхали. Чомусь така була пошість вошей і не тільки у нас, а і в школі, в класі тоже у дітей були воші.

Тепер постало питання, як нам жити. То був на фронті мій двоюрідний брат, якого звали Ніколай – Микола Андрійович. Він був льотчик, нагороджений. Дуже красивий. Всі його любили. І він сказав: «Померла тьотя Даша – це моя любима тьотя, і я розшукаю батька, і заставимо його взяти дітей». Бо як кинулись нас відправляти в дитячий будинок, то я не знаю, чому, але нас не прийняли туди, в дитячий будинок, бо десь є батько. І от цей брат був військовий, і подав у військову міліцію, що такий-то такий-то, Нікулін Трифон Семенович, от пропав безвісті. Ми не знаємо де, і допоможіть розшукати. Звернувся до цієї військової міліції. І військова міліція взялася шукати, і знайшли його. Знайшли за п'ять тисяч кілометрів. В селі Українка, колишній Майдан Бурківський називався так. І він жив так в Україні. А мати сама Багрійка з Багриновець, Ольга Павліна. Її прізвище Васильчук. Батька примусили нас взяти.

Коли батько зібрався і поїхав до нас, в Сибір, в Новосибірську область, то мачуха за ним і своїх двоє дітей повезла. Приїхали до нас. Взимку, коли шла вона прати там на ставок, то брала нас, щоб ми помагали прати. Якщо я була, наприклад, на канікулах... а сестра обов'язково допомагала їй. Це так ми прожили. Ну така була мати, що привезла яблучка, які ми не бачили з роду вік. Не бачили в Сибірі яблука, то вона привезла кілька яблук, скільки, я не знаю, але сховала в скриню і нам не дала покушати цих яблук. То вони нас не хотіли. Це було зразу відомо, що не хотіли, але зібрали нас і на весну привезли в село Українка.

Інтер'юер: В якому році це було?

Оповідач: Це було тисячу дев'яцот таки сорок сьомий рік, але вже було влітку.

Інтер'юер: Так, то це Ви приїхали в Літинський район, село Українка?

Оповідач: Да, да, Літинський район, Вінницька область, село Українка. Там батько купив хату ще до нас і привіз нас в ту хатину. Була одна кімната і кухня. Мене зразу оприділили в село Багринівці. Віддала вона своїм батькам, мачуха Ольга Павлівна. За нас вона

зразу взялась виховувати гарно. Бити, біла і їсти нам так, наприклад, якщо якийсь появлявся хліб, то в скриню на замок, то дітям її. У них народився ще син третій, їхня дитина. Третій. Нас двоє. Це нас було п'ятеро дітей. То я була в Багринівцях. Мої обов'язки було мити посуд і пасти теля. Я справлялася. Матір цієї моєї мачухи, Ольги Павлівни, була хороша тим, що вона давала їсти і завжди казала: «Оце помий там. Це, це зроби, замітай хату», давала мені роботу.

Я ходила там, я в п'ятий клас. Але зразу, як ми приїхали навесні, то я ще ходила в Багринівці, за дев'ять кілометрів в п'ятий клас. Ішли з села, це було за дев'ять кілометрів. З села йшли до нас. З села нашого йшли хлопці в дев'ятий клас, десятий, восьмий клас і одна дівчина Татьяна, пам'ятаю, звати Таня її, і я маленька ззаді йшла по лісу по цьому. По ораному полю йшли ми стежечкою до школи. Коли я прийшла до школи, я нічо, ні слова не зрозуміла. Тепер я бачу, що мови споріднені – українська й російська мова.

Люди хороші, згодом я полюбила. Але зразу був, очевидно, великий стрес, що мови не знаємо і в такий, такий котел ми попали (*руки складає в кулаки і прижимає до грудей*), що нас прямо тако... знущалися. Наприклад, мене біла поліном по голові, а сестру за коси та в стіну головою, і кров обливає її, а я кричу не своїм голосом, у вікна стукаю, кричу. І йдуть люди, біжать. Всьо з кутка. «Шо, Голько, – гукає бабушка старенька, – що ви робите, що так діти кричать?» А вона хату на цього, в кімнаті на клямку і так. А за шо біла?! Я вже тоді дивлюся за шо. Шо сестра не може з печі витягнути відровий казан, а сестра такого худесенька як (*показує одним пальцем*), худесенька, хитає нею віте і сім років її, ще неповних вісім. І не може цього казана витягти, а вона її товче.

Інтерв'юер: А тато ваш знав?

Оповідач: А прийшов тато, і вона, мачуха, не допускала його. Вона йому розказала шось, то батько взяв ремінь і давай мене бити. «Зачем ти заступаєшся. Зачем ти заступалась, зачем люди слишут, зачем». І давай ременем мене бити, і я тако кружка бігала, но батько то не так воно було боляче, як обідно шо. За шо? За шо? Ну таке було вашкезне дитинство. Тоді в шостий клас я ще ходила в Багринівці. Мову я не розуміла. В мене було кілька книжок російських, я по них вчила, наприклад, там фізику по-російськи там дивлюсь по заголов.

Вчителі були хороші. От прийде по українські вчитель і каже: «Валя, перепиши оце, перепиши...». І я переписую, сижу. І так трошки слухаю, що вони говорять, деяке слово там розумію. Все-таки перевели мене в сьомий клас. А в сьомому класі вже за шостий, за цей рік, я трошки вивчила мову. І стала вчити фізику, стала вчити, але от математику, арифметику... Я не знаю, як називається. От дивіться як. Арифметика в нас звалася по-російськи, певно, по-українськи – арифметіку. То цю арифметіку (*руки склала в кулаки і прижала до грудей*), цей «фундамент» я не взяла, я не знала його, і я всі роки вчилася в технікумі. В інституті я так мучилася, я вивчала, зубрила і вивчала, і здавала на чотири, бо треба було здати на стипендію.

Шість класів я закінчила в Багринівцях, а в сьомий клас пішла в Борків. Лісом, полем в Борків. Життя було тоді важке не тільки нам, а було іншим тоже важким життям. Вдягались ми біднесенько. На ногах валяночки, чуні. Замість портфеля кошечки були. І мені кошик дали, вручили. В сьомий клас ходили вже тут три хлопці, нас і три дівчини було, то гукали мене. Ми обично йшли лісом, а потім за лісом, полем трошки і до Боркова. Уже до Боркова було чотири кілометри. Було так, що я до школи повинна винести, до уроків винести поросяті, бо мама спить. А учні тут стоять і гукають: «Валя, давай швидше», а я повинна винести поросяті. Хто там питає... Як їсти ще нема, не зварено, а прийдем, то вже сухі горщики. Я засвітила сірник, щоб подивитись, де поставити поросяті, а мама не полінувалася встати і мене поліном по голові бах. «Нашо ти засвітила?». Шоб пожару не було, злякалася. То я похиталася, а ті гукають, шо давай. То я вже живо, взяла цей кошичок і до школи.

В школі тоже було важко мені, особливо математику доводилось зубрити, доводилось вчити, але находились люди добрі. Зі мною сиділа на парті така ця дівчина, з цього села – Ліда Слободянюк, з якою я вже дружила всі роки. То вона... Бабуся давала два кусочка хліба, помащених маслом. Вона була одна, батько військовий був і її дуже жалували, дуже раділи нею... Ділилась зі мною і давала шматочок хліба, помащений маслом. З Лідою я підтримувала зв'язок до самої смерті. Вона померла прошлого року. Я ходила до неї, допомагала чим могла і організовувала допомогу, бо вона була одинокою, помер чоловік її.

Сьомий клас я закінчила в тисяча дев'ятсот (*задумується, згадує*) п'ятдесят першому році. Закінчила сьомий клас хорошо, хоч мову я уже вивчала, мову знала трошки, і вчителі, видно, бачили, що я хотіла вчитися (*посміхається*), і допомагали мені. Я закінчила на п'ять і чотири сьомий клас. Це для мене був успіх, тому що мову вивчила. Диктанти я вже писала.

В тисяча дев'ятсот п'ятдесят першому році батько сказав мені: «Как хочеш, хочеш іди работай, а хочеш учись». А мені ще не було сповна чотирнадцять років. На роботу мене не приймали, бо нема паспорта. Я насамперед пішла в Вінницю, думаю: обіжду, вчитись хочу, хочу вчитись. Мене кипить, що хочу вчитись. Я не думаю, як я буду вчитись, но хочу вчитись. І от пробігла я по одній вулиці, по другій. Іду по вулиці, вона називалась Красноармейська, бачу відчинені двері. Я забігла, то там був фізкультурний технікум. Технікум чи училище фізичного виховання. І я запитала: «Там що?». Вони кажуть: «Заходь і поступай сюди». То я сюди подала документи. Дуже з успіхом склала сюди екзамени. Як мені повезло, бо я ж не читала книжок, але скоро, якось так в напрузі удалось мені написати диктант бо довелось здавати екзамени. Математику склала там не знаю як, бо стипендію одержувала, то, мабуть, на чотири.

Поступила в цей технікум. Занімалась успішно, бо треба було одержати стипендію на що я дуже розраховувала. А на канікулах... ще ж треба було думати. Як? Де пальто взяти? Де взутись взяти? То... на канікулах я одного разу приїхала додому. І бачу, що роби те, роби се, а не збираються купувати мені пальто чи черевики. Я поїхала назад і думаю, що ж мені робити. І зустрілася зі своєю подругою, з сусідкою з села Українка, Надьою. Тепер її прізвище Бухтієнко, а було Сабашук – Надія Лук'янівна Сабашук. Тепер Бухтієнко. Тепер я ще дружу з цією дівчиною. А вона каже до мене: «Валя, ти знаєш що, ти приходь до мене. Я маю гуртожиток». А вона була така хвороблива, і школу вона не закінчила, бо погано бачила, а стала в Вінниці на роботу, на сорок п'ятий завод. І така вона веселої вдачі, там вона прижилась і жила в гуртожитку. І каже: «Ти приходь. Я тебе влаштую на роботу».

Я пришла, боюсь. Як? Шо я буду робити? Ну йду на роботу. Не знаю, що вона там казала цьому прорабу (*посміхається*). Не чула я. Ну каже: «Йди, прийме тебе без паспорта». Іду я на роботу цю, за підсобника, по будівництву. Ну і носила цей – каміння, розчин, що треба. А цей питає, дивиться на мене прораб та й каже: «Дитино, що тобі треба?» А я кажу: «Пальто треба». «То я тобі, – каже, – припишу трошки». Бо люди є різні. Є жінки, що розуміють, що на другий поверх мені важко підіймати ці носілки руками, а є: «Давай, давай більше нагружай, щоб менше ходити». Але все-таки канікули я проробила і заробила на пальто, на пальто, і так на другий раз працювала.

Доводилось працювати на плодзаводі, то там було краще. Так десь шматочок хліба треба взяти, то там можна поїсти якісь овочі. Так я підробляла і так вчилася. А на третьому курсі приходить до мене Галина, було так, що пішком вона приходила, каже: «Забери мене вже». А я кажу: «Куди ж я тебе візьму, як сім класів не закінчила».

Інтерв'юер: Це Ваша сестра?

Оповідач: Да, сестра моя – Галя. «Закінчуй сім класів. Потерпи ще трошки, закінчи сім класів». В Новоселиці вона закінчила, в Залужні ходила туди до школи. Ішла вона, я чекаю,

думаю, шось, може, їсти принесла. А вона пришла, каже: «Забери мене». Кажу: «Гая», тай відправляю її. Назад даю рубля, так називався у нас карбованець тоді. Даю на дорогу вже, а вона каже: «Пішки пришла з України, пішки пришла в Вінницю». Каже: «Нема ж в мене ні грошей, нічо нема». І голодна, і холодна. Й так погано, бідна, вдягнена. Каже: «Я втікла». Я її відправила назад. І вона закінчила ледве цю школу. Ледве-ледве, шо витримувала. Вчилась на п'ять. Галина закінчила на відмінно, бо вона мову вже знала. І на льоту хватала все, шо вчителі кажуть, і закінчила на п'ять, і пришла. А я її влаштувала в Чернятин. Думаю, хай буде на заводі, то буде хоч шо поїсти. А вона пришла і каже: «Де ти, там я» (*посміхається*).

Всьо, вдвох уже. На одну стипендію ми. Дивлюсь, кому шось купити. Шо кому черевики, а кому шо там маленьке купити, бо нам давали там форму. Така фізкультурна. Брючки і курточка. І так ми виживали. Стипендії нам хватало на два тижні, рівно на два тижні, щоб шось підкупити. Купували ми їсти, нам не дозволяли там готувати. А шо б ми готували, всірівно б ми б не готували, бо шо ж ми будем готувати?! Коли я купувала буханку хліба і несу з базару, і триста грам ліверної ковбаси – це на день. То йду й думаю: не буду кусати хліба, бо як укушу, то всю буханку з'їм, то шо я дам Галі. Та й так не принесу додому в цей гуртожиток. А останні два тижні нам позичали діти, позичали ці дівчата з кімнати, а ми тільки одержали стипендію – скоренько віддавали. Так ми провчилися рік, прожили. І я бачу, шо нема, нема толку. Бачу, Галина худесенька і ми півголодні. Думаю, нема толку. І думаю, якби хто сказав мені, шо іди за мене заміж – піду за першого попавшого, щоб якось підтримати Галину. Вона каже: «Шлунок болить». І тако до мене: «Валя, дай їсти. Валя, дай їсти», – наполегливо до мене.

Якось вирвалася я з дому і пішла на весілля. І там побачив мене чоловік, Микола Філімонович Ліщук. І став заходити тако... викликати мене. А мачуха не проти, каже: «Йди, йди, виходь». Вона не проти. А він був перший парубок на селі, бо він закінчив технікум на цей час, будівельний. І купив шафу таку, як у них називалось – комод. То це перший такий парубок на селі, і коли він там шо сказав батькам, і ці почули. Виходь заміж і всьо. Иди. І батько до мене каже: «Иди заміж і всьо». І я вирішила. Галина плаче, прям криком кричить, а я плачу і кажу: «Піду заміж»...

Я закінчувала четвертий курс. Чоловік найняв квартиру, привіз картоплі туди мішок, привіз, купив крупи. І прибігала вже сестра до мене їсти. І так я закінчила четвертий курс. Успішно закінчила технікум.

Інтерв'юер: Який це був рік?

Оповідач: Був десь тисяча дев'ятсот п'ятдесят п'ятий. В п'ятдесят першому я поступила, в п'ятдесят п'ятому закінчила. А вийшла заміж в п'ятдесят четвертому от.

Чоловік сказав: «Не бійся, дітей не буде, кінчай». Я погодилась.

Дали мені направлення їхати на батьківщину Шевченка – Черкаську область. Плачу, так хочу я туди, але думаю, я зобов'язана вернутись. І зобов'язана прям життям чоловіку. Я сказала йому: «Ти знаєш, шо моє придане – моя сестра». А він каже: «Нічого. Хай буде сестра». Але було не так...

Сестра пришла через рік, а мама-свекруха каже: «А мені нашо дві невістки». Та й ми наймали квартиру сестрі. І влаштувала я її на роботу бібліотекарем, в Лукашівці вона працювала зразу.

Інтерв'юер: В якому році?

Оповідач: По закінченню. Не пам'ятаю точно року. Ну десь приблизно п'ятдесят шостий рік, отакі роки були. Роки то були важкі. І добре, шо діти тоже так не ходили, так не вдягались. Ми якось ходили завжди – біленький комірчик настіраєм і пришиєм.

Завжди в училищі заспівувати заставляли, а на кожній перерві танці, то ми забувались, яке там життя у нас. А були ми веселі. Співали і приймали участь у всіх таких заходах.

Хотілось мені поступати вчитися далі, дуже я хотіла вчитись. Училище, наше, це закрили, і Галину направили в Володимир-Волинський закінчувати учіліще. А мене з Києва. Я сказала, що в мене чоловік. «Я замужем», – а проважаючий нас вчитель каже: «Нічо. То йдьом зі мною». Він мене завів, видно в якусь адміністрацію, де розподіляли нас і каже: «Так і так у мене є заміжня ось людина. Я її забираю назад в Вінницю». Ну кажуть: «Добре». Дали там відкріплення мені. І я повернулась назад.

Коли я повернулась то роботи такої не було, щоб ставку дати мені. А дали в Багринівцях пів ставки, чи третю частину. Я одержувала цих шістдесят гривень, шістдесят карбованців. Якусь там вела цю фізкультуру, у дівчат старших класів. І так пройшло п'ять років.

Ходила я за дев'ять кілометрів кілька років. Один чи два. Вже не пам'ятаю, що ходила. А чоловік тоже ходив туди на роботу. МТС було, потім реконстрували там, то він там і будівництвом займався. Словом – працював він. Ходив зі мною разом дев'ять туди, а додому я шла сама, тому що він ще закінчував роботу. Приходив ввечері додому.

Потім перевелась я. Появився клас в нашому селі. Два класи треба було вести. Я погодилася. Була ставка. В селі Українка, я попрацювала дев'ять років, поки не закрилась ця школа. Стали її закривати. Залишили одного вчителя спочатку на учнів от, а мене перевели завідуючою школи в Радянське. Село Радянське – тепер Літинські Хутори. Там я була завідуючою школи. В Україні дев'ять років попрацювала, а тут п'ять років працювала завідуючою школи і вела три класи. Всі діти вміли гарно читати, а особливо любили фізкультуру, бо я зарядки робила на кожному уроці. Тоді нам дозволяли це робити.

Інтерв'юер: В якому році це було, коли?

Оповідач: В якому році? Це було в тисяча дев'ятсот сімдесятий по тисяча дев'ятсот сімдесят п'ятий рік я працювала в Радянському зав школою. А потім закрили там школу, і цю школу приєднали до Літинської №1. А в Літинській №1 класу не було. Дали мені продовжену групу, яка мені дуже не сподобалась, тому що учні прийшли великі і їх уже важко було тако залучати. Якись вони такі городські, не сільські. Але я пропрацювала тут три роки. Класу не було в першій школі, а появився клас в Селищі. І мене директор запросив туди працювати, в Селище. Я пішла. Коли я прийшла і був один клас, я дуже зраділа, і дуже мене прийняли хорошо батьки і діти. І там я пропрацювала тринадцять років. Так любила я роботу, що я не йшла, а летіла на цю роботу. Коли тако доходила, то бігла бігом, щоб не запізнитись.

Інтерв'юер: В якому році ви на Селище пішли працювати?

Оповідач: Пішла я в тисяча дев'ятсот сімдесят восьмому році. Тут три роки я пробула, в Літині. А пішла в тисяча дев'ятсот сімдесят восьмому році. Завжди шла на роботу з любов'ю (*в руках тримає фотографію з дітьми зі школи*), і діти вибігали до мене (*посміхається*), тако вибігали за ворота зустрічати мене... Разом біжимо – я і діти, щоб не запізнитися. Тільки ми прийшли – і звоник звоне. Але знали вчителі, що я за п'ять кілометрів ходила. Туди п'ять і назад п'ять. Але працювала з любов'ю. Завжди по виховній роботі я займала з учнями перші місця (*бере ще інші фотографії з учнями в руки і показує*). Перші місця займала (*посміхається*). Завжди форма, батьки мені допомагали. Дуже я вдячна їм. Завжди мене привітно зустрічали. І в коридорі я чула такі розмови, серед батьків, кажуть: «От як би ця вчителька вчила мого». Таку розмову я чула за дітей. А діти тільки тепер мені признаються. От працювала суддя, каже: «Валентина Трифонівна, ми вас так любили». А я думаю – бо я вас так любила.

Ну, а коли прийшлося до пенсії, то мене не пускав директор, бо сказав, що ця вчителька буде працювати в мене. Мене запрошував на роботу, в другу школу, Бояров старий, якого звали Володимир Васильович. Але Мельничук, наш директор, бувший райкомовець, і його ще

слухались. Він сказав, що ця вчителька буде працювати в мене. І я теж скажу вам, що не хотіла кидати клас. Як пришло мені до пенсії, то мені не було півтори ставки, а мені запропонували іти в Садове, а чоловік мій захворів. Треба було лікувати його. Я думала, як це буде, що буде і рішила туди піти, бо кажуть: «Нам там треба грубку побудувати. Ви зробите там, ви організуєте, і школу підтягнути там треба». І я погодилась. Ну, правда, там тоже прийняли добре, хорошо. І ми грубку побудували (*продовжує брати в руки інші шкільні фотографії*) і проводили свята. Десь тут, у мене, є ці фотографії. Так вони, батьки, кожні збори приходили, і зустрічались вони (*продовжує шукати щось*). Музику, гармошку організовували. Ну давали баян нам зі школи, і ми гарно проводили свята, танці й співи з батьками разом.

Уже, наприклад, мої діти (*показує фотографію*), коли були в десятому класі, тоді було десять же ж, правда. То вони запрошували мене. І я уже ось (*показує на фотографії*) серед них. Запрошували. Дарували квіти мені (*відкладає фотографію в сторону*). Завжди запрошували діти. Це я старалась (*взяла в руки іншу фотографію*). На роботі я вчилася, да, у заслуженої вчительки. В Вінницю їздила часто на уроки. Вітковська прізвище її, Надія Семенівна. І їздила я до Сухомлинського, на батьківщину Сухомлинського. Завжди мене брали в творчу групу. І вела була методоб'єднання для вчителів початкових класів в районі.

Тут ви бачите (*знову взяла фотографію*) Петрушина, якого я, приходю до нього, Вітя називаю, а він начальник агропромислового, цього нашого районного центру. Петрушин який. Подивіться, як він улыбається (*посміхається і передає фотографію інтерв'юеру*). Який він довольний, що коло мене сидить. Я їх дуже любила дітей (*посміхається*).

Я забулась сказати, що, коли я була в технікумі (*показує фотографію*). Любила акробатику, занімалась. В мене є багато фотографій. І колесо робила, і мостіки робила (*посміхається*). І прийшла сюди, в школу, і показувала дітям. І вони приходили. От Валя зараз вчителькою, Черниш, то вона каже: «О, Валентина Трифонівна нам це показувала, це показувала». Інна Григорівна, з якою ми разом працювали, колега моя, завжди розказувала, що задоволені були діти.

Оце на святі (*показує фотографію*) міста героїв. Ми Латвію представляли. Зайняли перше місце. В Літині, ми тут показували на сцені виступи.

Інтерв'юер: В будинку культури?

Оповідач: Да. В будинку культури бувшому. Це ми зайняли перше місце. І завжди по виховній роботі з учнями я займала перше місце (*продовжує шукати інші фотографії*). Мені допомагали батьки. Школу я закінчила з цим. Була нагороджена книжечкою, значком (*показує книжечку*) «Відмінник народної освіти. Правда, до пенсії він нічого не значить, але совість мене не муче. Я працювала чесно і віддано. Деякі вчителі наші йшли додому пів другої, в два. Я завжди йшла пів п'ятої, ранше не виходило. Шо прибиральниця каже: «Валентино Трифонівно, ідіть уже додому». От. Коли я закінчила... На пенсію я пішла з Селища, бо тільки я пішла, а моє місце зайняли. І я дуже упустила, бо голова адміністрації тоді був мій племінник, якого прізвище було Кулизький Микола Костянтинівич.

Інтерв'юер: В якому році ви пішли на пенсію?

Оповідач: Я пішла в дев'яносто першому році на пенсію. В дев'яносто перший, а я тридцять шостого, в п'ятдесят п'ять років. Але я продовжила працювати, бо директора знали, видно що, хто як працює. Бо де тільки місце появилось, чи там що, то мене запрошували до школи. І я вимушена, поскільки моє місце зайняли. І вже Наташа дуже почувала себе вже такою вчителькою. І я вимушена була піти. І вже працювала в селі Кулига. Де... де. І кажу, що сільські діти – це хороші діти. Просто з ними треба працювати (*перебирає фотографії*). Шо так само я навчила як тих дітей, як селищських, так і кулизьких дітей. Вони і читали і співали, і танцювали. Виступи ми гарні готували. Туто десь є.

Інтерв'юер: Тобто вам легко було з ними працювати, з сільськими дітьми?

Оповідач: Ну... Ось дивіться, кулизькі діти (*взяла фотографію*) такі задоволені. Такі, що це прям завжди вони... Навчила танцювати. Всі танцювали. В мене нема, що ти танцюєш, а ти ні. Всі танцювали. Ось цей наш, як його звати, Петрович, Володимир Петрович (*показує на фотографії*) – баяніст наш. Ось баяніст і я (*показує на фотографії*), і учні.

Інтерв'юер: Володимир Петрович, як прізвище?

Оповідач: Прізвище його... Як би я (*згадує*). Я взагалі по прізвищах і дітей не знаю. Я завжди називала, так як вдома, Ваня, Петя...

Інтерв'юер: Мабуть, це був Шевчук Володимир?

Оповідач: Шевчук, Шевчук, Шевчук, да, Шевчук був. Я робила акробати. Колесо робила, все. Мала третій розряд по спортивній гімнастиці я. Коли я працювала в Селищі, то розпочала свою громадську роботу. Ми побудувались по вулиці Ватутіна, а там таке болото. Тако по коліна, і рови. І старенькі люди кажуть: «От якби нам найти такого чоловіка, що зробив дорогу». А мій чоловік каже: «Валя, візьмись. Ти зробиш». Я тобі буду розказувати як. І він мені розказував, що це треба, це, а я зробила дорогу. І акт зробила (*показує акт*). Шо це зроблена мною дорога. Організувала людей. Це й здали вони по трошки, по п'ятдесят карбованців. І кожен шось намагався, що сип біля мене, а я намагалась зробити по всій вулиці. І до вулиці Черняхівського зробила дорогу. А зараз іду, вона асфальтована, заасфальтував її уже наш голова, цей Бичок Анатолій Іванович.

Інтерв'юер: А в якому році Ви зробили дорогу?

Оповідач: В тисячу дев'ятсот сімдесят восьмому почала. І кусочок сімдесят восьмого, сімдесят дев'ятий і в вісімдесятому закінчила.

Інтерв'юер: Вулиця Ватутіна?

Оповідач: Да, вулиця Ватутіна до Черняхівського Так це зробила.

Сорок років я була головою вуличного комітету. За це була нагороджена. Є в мене нагороди ці, похвальні грамоти. Грамоти є з Селища і з адміністрації, і обласного значення є (*перебирає грамоти внизу*). Є багато.

Як зробила дорогу, то Присіч нагородив мене. Тоді голова був Присіч. Бичок продовжував нагороджувати (*показує грамоту*) почесною грамотою. І багато в мене з селищної ради нагороджень (*взяла іншу грамоту*), цих адміністрацій, селищної ради ще (*перекладає грамоти*), а це обласної (*показує грамоту*) уже.

Мене було обрано керівником волонтерського центру «Пенсіонер». Ну який там керівник. Треба робити. То я просто помагала людям так як, бо я була два роки в Селищенській раді. Соціальним працівником – два роки. Це був дев'яносто шостий і дев'яносто восьмий роки. Але сказав мені Мельник: «Ми не можемо платити зарплату, ми тільки можим п'ятдесят гривен вам виділити, бо, а як каже, то як хочете». А я працюю. І я тако прийду, наприклад, на базар, стоїт жінка, продає яблучка. Я кажу: «Шо в вас пенсія маленька?» – «Ой, дитино, маленька». – «Скільки ж ви дітей маєте?» – «Семеро». – «А яка пенсія?» Вона назвала мізер. До двохсот шось гривен. Я кажу: «Можна я вам допоможу?» – «Ой хіба можна?» – «Да». І вона з Селище. Прізвище її Кіпоренко, Гануся. І син її тоже, в Садовому живе з невісткою. І я допомогла. І далі я другому, третьому. Кому пенсію, кому кажу, да до роботи. Каже: «До пенсії не допрацювали, захворіла, допоможіть мені якось, бо, як бути. Поможіть, інвалідність». Кажу: «Хорошо». – «Скільки це буде коштувати?» Я кажу: «Ніскільки». – «То як, то шо ви говорите?» Я кажу: «От так. Давайте, збираєм документи. Всьо. Я беру посвідчення»...

Я рада, що мені довелось працювати в нашому Подільському університеті, народному університеті, де я відповідала за здоровий спосіб життя, де я зустрічалась з хорошими людьми,

де був такий хороший напрямок роботи. Наталя Геннадіївна Шепіло, така розумна жінка, вона завжди знаходила такі хороші слова, хороших людей. Я там відповідала за здоровий спосіб життя. Я їздила на велосипеді, об'їжала людей. Ось, на жаль, що не взяла фотографії цієї. От покажу вам цю, де ми з чоловіком ходили обоє в цей університет (*показує фотографію*). Де ми там не тільки слухали лекції хороші, бо Наталя Геннадіївна завжди запрошує людей різні... Вона працює по всебічному розвитку людей. Це дуже приємно. Це дуже гарно. Мені подобалось там працювати, бути серед людей, таких хороших. Але мені хотілося практики, а там практично не було де, бо в нас не було де місця.

Коли я звернулась до директора РЕСу, Бориса Володимировича Токаря, він каже: «Будь ласка, приходьте до мене». І я тут вела групу здоров'я, кілька років. Років три вела заняття. Приходили люди, і я показувала вправи, які тепер я знаю. Тому що мені довелось перечитати.

Я боялась, щоб не хворіти, і перечитала багато книжок по здоров'ю. І можу рекомендувати вам книжки. Дуже хороша книжка Юрія Хвана «Кто хочет быть здоровым ничего не делая». А потім намальована дуля, що якщо нічого не будеш робити, то не будеш мати нічого. Бо треба працювати над собою. Можу порекомендувати книжку ще хорошу, яку я прочитала, яку бажано прочитати всім. «Пять языков любви», книжка така. В інтернеті можете її знайти.

Інтерв'юер: Ваша діяльність продовжується?

Оповідач: Так. Мені хочеться ще працювати з людьми, але вже мені вісімдесят три роки, і я боюсь, що я вже, ну не зможу так, ну як би сказати дуже гарно – показати щось. Але я всіровно пропоную людям. Знаю вправи на похудання, знаю вправи на дихання Стрельнікової. Дихальну гімнастику, яку я провожу, в госпіталах буваю, то мене запрошують провести заняття. Провожу тоже, в мене фотографія така. І знаю вправи на похудання німецької цієї жінки, прізвище її Гріх. От. Ці знаю вправи. І пропоную людям, що хто хоче, не мати, наприклад, підвищений тиск, то таки прочитайте книжечку «Дихальна гімнастика» і робіть. Я себе почуваю.... І побільше я собі. Я роблю зарядку, рухаюсь і почуваю себе... внушаю більше, що я здорова.

Інтерв'юер: Ви в бібліотеку часто приходите, відвідуєте масові заходи?

Оповідач: Да. Люблю ходити в бібліотеку, і вдячна Людмилі Сергіївні Іщук, що вона шукає тоже людей, шукає методи, як організувати людей, як виховати людей. І, Боже, допоможи нам виховати молодь, яка не знає труднощів, які ми зазнали. Що ми зазнали й голоду, й холоду. Не було в нас іграшок таких. І щоб вони вміли послухати, і щоб вони цінували те, що є, і щоб вони були людьми... гарними людьми, і вдячними старшому поколінню. Дякую.

Інтерв'юер: Ми знаємо, що ви ще поезію дуже любите, читаете?

Оповідач: Да, да.

Інтерв'юер: І в свої роки читаете?

Оповідач: Да, люблю поезію. Зараз люблю читати вірші. На сцені буває декламую.

Інтерв'юер: Напам'ять?

Оповідач: Да, да.

Інтерв'юер: Вчите напам'ять?

Оповідач: І знаю, як працювати над пам'яттю. Можу вам порекомендувати, як працювати над пам'яттю. Треба читати, завчати молитви, завчати вірші. Треба їсти чотири горіхи в день. Ну і бути на свіжому повітрі. Бути з позитивними такими думками, і зустрічатись більше з хорошими людьми. Дай, Бог, здоров'я Вам всім, дай, Боже, щастя і дай, Боже, такого нам дожити до гарних днів (*посміхається*).

Інтерв'юер: Ми Вам дуже вдячні, Валентино Трифонівно, здоров'я Вам. І щоб Ви нас ніколи не забували.

**ТРИСКУН ПАША МИКОЛАЇВНА: «У СЕЛІ ЛИШИЛИСЯ, КОЛИ ЗАБРАЛИ
УСІХ У НІМЕЧЧИНУ, СОБАКИ Й МАЛІ ДІТИ»**

Г. М. Слотюк

У статті подано усноісторичні свідчення Тріскун Паші Миколаївни про період Другої світової війни та оповідь про радянське повсякдення.

Ключові слова: Друга світова війна, спалені села, радянське повсякдення.

The article presents the oral history testimony of Triskun Pasha Mykolaivna about the period of the Second World War and the story about Soviet everyday life.

Key words: World War II, burnt villages, Soviet everyday life.

Тріскун (Ісаченко) Паша (Параска) Миколаївна, 7.12.1931, пенсіонерка, дитина війни, колишня учителька української мови та літератури Кам'яногірської восьмирічної школи Жмеринського району Вінницької області.

Я народилася сьомого грудня тисяча дев'ятсот тридцять першого року у селі Велика Весь Ріпкінського району Чернігівської області [1]. Наш район межує з Білорусією (*науза*).

Г. М.: У якій сім'ї Ви народилися?

П. М.: Тато – учасник фінської війни, учасник Великої Вітчизняної війни. Брат – учасник Великої Вітчизняної війни, тисяча дев'ятсот двадцять третього року народження. Сестра, тисячу дев'ятсот двадцять п'ятого року. Друга сестра, тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятого року. Ну і мама.

Г. М.: Як звали батька, матір?

П. М.: Тато називався Микола, мама Єфросинія. Старша сестра Феня, яку під час війни шістнадцятирічною дівчинкою забрали. У нас всю молодь забрали у Німеччину. В товарняк, і забрали у Німеччину. Вона там працювала в місті Гамбурзі на військовому заводі. Шістнадцятирічна дівчинка... Брат – учасник Великої Вітчизняної війни. Друга сестра Галя.

Я тридцять першого року народження. Закінчила Халявинську десятирічку, потім Чернігівський учительський інститут. Нас у тисячу дев'ятсот п'ятдесят першому році привезли п'ятдесят два чоловіки у Вінницьку область – учителі української мови, російської мови і математики. Я і ще одна дівчинка потрапили у Станіславчеський район. Ми повинні були обов'язково відпрацювати два роки. Мене направили у Носківці, а районо мене відправило у Кам'яногірку [2]. У Кам'яногірці я працювала сорок один рік. Потім три роки головою сільської ради, і пішла на пенсію. Шість років була головою місцевого товариського суду. Вибирали мене загальні збори.

Зараз ми живемо удвох із чоловіком. Йому дев'яносто три роки, а мені вісімдесят дев'ять. Яка моя зараз професія? Я зараз – пасічник. Доглядаю пасіку і дідуна. Займаюся рукоділлям, в основному – вишивання, в'язання.

Господарство тримаю. Курей, гусей, качок і город, садок, квітки. Коли я працювала вчителькою, я ніколи не приїжджала, щоб я не купила книжки, а коли пішла на пенсію – я ніколи не їду з базару, щоб я не купила квітку і не посадила. З квітами говорю як з живими істотами. Можливо, тому ми й дожили до такого віку разом.

Маємо двоє дітей, дві дівчинки, які покінчали університети. Одна працює у місті Ужгороді, а друга працює у місті Полтаві. Старша в Ужгороді, має двох синів, які закінчили

університети. Один працює у Києві, у (згадує) в антикорупційному бюро. Менший працює на заводі, він інженер-конструктор та архітектор. Роботою задоволений. Квартирами дочок забезпечила держава за їхню працю, за їхній труд.

Друга дочка зараз працює. Її з Вінницького технікуму послали у Полтаву. Вона працювала на маслосирбазі двадцять чотири роки, а потім, коли базу закрили, вона працює у технікумі (хвилюється, згадує).

Г. М.: Розкажіть нам, будь ласка, що Ви пам'ятаєте зі своїх дитячих років?

П. М.: Що я пам'ятаю зі своїх дитячих років, довоєнних... Знаю, що у нас територія – рівнина, і майже у кожній сім'ї мали гусей, і ті гуси гнали на поле, на колоски. Пам'ятаю, що ми гнали гусей й ось цього двадцять другого юня... літаки летіли бомбити Київ. Ми стояли за селом і спостерігали за літаками, які направлялися на Київ. Через тиждень в нас були німці. Окупували село німці. І коли прийшли німці, ми всі діточки побігли дивитися, що це за люди? Звичайні люди, у них їхні діти є, то вони замість того, щоб дати нам цукерочок, вони нам кидали як-то собакам. А ми тільки спостерігали за ними.

Звичайно, під час війни у нас дуже важкий був період, тому що усю молодь, яка тільки була в селі, дівчат чи вдів, що не мала дітей – всіх у товарняк і всіх забрали в Німеччину. Мою рідну сестру, якій було шістнадцять років, її теж забрали в Німеччину. Вона працювала в місті Гамбурзі на воєнному заводі, штампували якісь деталі до техніки. Звичайно, багато з них не повернулося, повмирали, хворіли, ніхто ними не турбувався... Сестра вийшла заміж за білоруса й там прожила свій вік.

Старший брат, учасник війни, теж повернувся на костілях.

Тато, учасник фінської війни й учасник Великої Вітчизняної війни, і в нього була нога перебита. Він поранення одержав у фінських болотах. Там дуже багато загинуло наших воїнів... Він повернувся з армії з перебитою ногою. Тоді важкі роки були. Він з відкритими ранами так і помер. Йому було шістдесят вісім років, як помер.

Взагалі у селі лишилися, коли забрали усіх у Німеччину, собаки й малі діти.

А чим займалися? У нас займалися льонарством. Сіяли льон, а тоді навколішки лазили й рвали бур'ян. Техніки ніякої не було. Разом з дорослими ходили рвали бур'ян і діти.

У шкільні роки, я пам'ятаю, у нас у класі парт не було, а були столи... В кожному класі вішали портрет Гітлера. В дуже важких умовах жили. Весною ходили по полю, збирали картоплю, яка замерзла... її збирали, сушили і на ручний жернов (два камінці або такі круги робили) і мололи. І клевер, рвали квітки, сушили і з того клеверу пекли млинці. Багато людей ходили попухлі... Пухли і вмирали. Важкі надзвичайно роки були.

Як тільки війна закінчилася, діти пішли в школу. Вікна не було чим склити, то бляхою забивали. Діти ходили до школи, то онучами ноги загортали, як в бахілах, і саморобні галоші клеїли. Коли наших (солдат) переодягали, то залишалися куфайки, то діти ходили в куфайках. Звичайно, й воші були, й коло грубки всі топчилися.

Зразу після війни не було чим палити, то разом з класним керівником за п'ятнадцять кілометрів ходили заготовляти дрова. Хлопчики різали вручну, а ми гілляки стягали. А тоді на квартиру приходили і там на печі грілися. Дуже важкі умови. Ходила я у школу за чотири кілометри. Ходило нас три дівчинки і хлопець. Він завжди нас чекав за селом, бо у нас було дуже багато вовків. Вовки навіть ходили по селу, і з хлівів витягували поросята, і нищили худобу. Тому він був у нас як поводитир, нас чекав, і ми разом ходили до школи..

У дев'ятому класі нас було дві дівчинки і сім хлопців. Потім клас цей закрили і я ходила у дев'ятий і десятий клас у другий район, за дванадцять кілометрів. Діти були хороші, дружні, були переростки. Чемні були. Звичайно, умови були такі важкі, наприклад, на восьме березня не було що подарувати – ні букета, ні яких квіток, то хлопці кажуть:

«Дівчатка, ми вам щось у кишені поклали». Вони гудзики нам пообрізають і в кишеню повкидають, що ні одного гудзика немає. Такі вони подарунки робили. Звичайно, були дружні й хороші. П'ять чоловік з нашого класу вступили в інститут. В інституті одержувала стипендію. В мене є навіть той годинник, який я за першу стипендію купила. Один місяць я позичила одній товаришці гроші, а на другий місяць – вона мені. Купили годинники «Звезда» [3] і він по сьогоднішній день у мене є.

В мене є чотири онуки, і не знаю, кому з них його подарувати. Він по сьогоднішній день ще йде, я цьому радію. Витягнув жеребок онук, який працює у Києві. Годинник – це пам'ятка.

Згадую, що коли німці відступали (*пауза*). У нас дерев'яні будинки (*пауза*). Колись річка на дві половини розділяла село. То одну половину села запалили (німці), і так вона й згоріла. Люди, які були в селі, всі повтікали на болота, на купинах сиділи. Сиділи матері і нас (дітей) обіймали й гріли. Пам'ятаю, що моя мама з пів року не могла спати тому, що у неї на спині було шістдесят вісім чиряків. Вона простудилася на купинах.

У нас всі хати, будівлі були з дерева, то наше село горіло полум'ям. Одна сторона зовсім згоріла, то ми по дві, по три сім'ї жили в одній хаті, або у погребях жили. Так пережили цей важкий період. Характерно, що люди були дружні, чемні, ніколи не можна було почути поганого слова чи образи. Один другого виручали чим могли. Одного року було наводнення, а у нас місцевість рівнинна. У криницях і погребях була вода, то одні другим давали картоплю, щоб посадити на огородах. Чемні, дружні, хороші.

Я тут уже шістдесят сім років живу (в с. Кам'яногірка Жмеринського району Вінницької області), я задоволена. Сім'я в мене хороша, діти хороші, дружні, чемні. Чоловік пропрацював тридцять чотири в районі на заводі, а потім десять років тут, в селі – зав. банею. Наша баня, і ще в одному селі була, були найкращі на весь район. Коли подивитися зараз на цю баню, то страшно. Наше покоління так знівечило це все, й не тільки баню.

Коли я працювала три роки в сільській раді, то клуб був у попівській хаті, а сільська рада була в дяківській хаті. У попівській хаті стеля впала. Молодь в Кам'яногірці була весела, життєрадісна. Весело все, співи були, але не було куди зайти, бо стеля впала.

Мене визвали в райком партії і попросили, щоб я пішла (головою сільської ради). Діти вчилися, одна в університеті, а інша в технікумі. Чоловік працював у Жмеринці. Я дала згоду, що я піду й попрацюю.

Спочатку побудували приміщення, де зараз сільська рада. В дяківській хаті знаходилася бібліотека, сільська рада і пошта. По одній кімнатці було, невеличкій. У нас завжди були посаджені квітки, радісно було. Коли визвали в райком партії, мені сказали, що допоможуть. І дійсно, вони допомагали, приїжджали працівники. Я кожен день приходила до робітників, вони ще на кулаках своїх спали, в баночках своїх возили суп, тут снідали. Все робили.

Спочатку побудували приміщення сільської ради, де в одній кімнаті був клуб. Я купувала сукно й шила штори. Голова колгоспу допоміг. Потім почали будувати загальний клуб. Я пишаюся тим, що при мені за три роки було побудовано. Зараз в тому приміщенні, де був клуб, – сільська рада. Клуб побудували окремо. Мені приємно, що це за допомогою районної ради, їхньої консультації, їхньої допомоги, підтримки голови колгоспу в нас побудована і сільська рада, і клуб. В цьому моя заслуга.

Я попрацювала на одному місці сорок один рік.

Г. М.: Я думаю, що Ви ще пишаєтеся своїми учнями.

П. М.: В школу ходили діти з сусідніх сіл – Мовчан, Тарасівки, Будьок [4], з усіх окружних сіл, але кам'яногірські діти були найкращими – дисциплінованими,

трудолюбивими, найкраще вчилися і поводитися. Коли з сусідніх сіл приїжджали на КВН, то наша команда завжди перемагала. Своїми учнями я завжди пишалася. Я горджуся, що три покоління моїх учнів стали хорошими людьми.

Словник

1. **Велика Вісь** – село у Ріпкинському районі Чернігівської області.
2. **Кам'яногірка** – село у Жмеринському районі Вінницької області.
3. **«Звезда»** – жіночий годинник, який в часи СРСР виготовляв годинниковий завод у Вугличі (рф).
4. **Мовчани, Тарасівка, Будьки** – села у Жмеринському районі Вінницької області.

«Незакінчене/неостигле минуле» в усноісторичних оповідях

УДК 316.485.26:303.425(477.44-25)

ЩО ВІДЧУВАЛИ ВІННИЧАНИ НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ МУЗЕЮ ВІННИЦІ)

Гула С. А., Куряча М. В. (м. Вінниця)

У статті проаналізовано та узагальнено результати опитування «Реакції, настрої та поведінка вінничан в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну», яке проведено працівниками Музею Вінниці. В науковий обіг уперше вводяться зафіксовані досвіди, настрої та переживання жителів Вінницької МТГ в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: війна, військова агресія росії, поведінка, відчуття, фіксація, опитування, Музей Вінниці

The article analyzes and summarizes the results of the survey "Reactions, moods and behavior of Vinnytsia residents in the conditions of a full-scale Russian invasion of Ukraine", which was conducted by employees of the Museum of Vinnytsia. For the first time, the recorded experiences, moods and experiences of the residents of the Vinnytsia the territorial city community in the conditions of the Russian-Ukrainian war are introduced into the scientific circulation.

Key words: war, Russian military aggression, behavior, feeling, survey, The Museum of Vinnytsia.

Військова агресія Росії з її окупацією частини території України, що триває з 2014 року, 24 лютого 2022 року перейшла у свою вирішальну фазу – повномасштабну війну. Ворожі війська підступно та з особливим цинізмом вчиняли і продовжують вчиняти воєнні злочини, злочини проти людяності та миру, порушуючи усі наявні міжнародні конвенції та усталені звичаї ведення війни. Внаслідок таких дій цивільне населення зазнало тривалого та екстремального насильства, якого на цих землях не було від закінчення Другої світової війни: масові вбивства та страти громадян, утримання в умовах або створення таких, що прирікають на смерть, сексуальне та психологічне насильство, руйнування великої кількості житлової забудови та цивільної інфраструктури, грабунки стали невід’ємними елементами цієї війни.

Безумовно, це спричинило серйозні суспільно-політичні, економічні, культурні зміни та виклики для населення. Так, частина українців була змушена покинути свої домівки й тимчасово виїхати за кордон, інші – переселитися в умовно безпечніші регіони України. Багато наших співвітчизників уперше взяли зброю до рук і стали до лав Сил оборони. Чимало й тих, хто долучився до волонтерства. Ці процеси супроводжуються особистісним досвідом кожного українця і потребують фіксації, подальшого опрацювання та дослідження.

Мета цієї роботи – проаналізувати й зафіксувати зріз суспільно-політичного та морального становища жителів ВМТГ, їхні досвіди та переживання, спровоковані повномасштабним російським вторгненням.

Джерельна база статті – результати опитування «Реакції, настрої та поведінка вінничан в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну», яке було організовано комунальним закладом «Музей Вінниці» (далі – Музей) з 31 березня по 14 квітня 2022 р. [1] Авторами запитальника є працівники Музею: Марія Куряча, к.і.н. Сергій Гула, к.і.н. Євген Сафар'янс, Олександр Федоришен, Микола Геркалюк [2]. Команда Музею вдячна всім, хто взяв участь в опитуванні та поширив його.

Обставини та умови дослідження. 24 лютого в день повномасштабного військового наступу Росії на територію України вся команда дослідників Музею перебувала у Вінниці. Більшість із них, як і тисячі вінничан, були відразу залучені до різних волонтерських ініціатив, паралельно забезпечуючи функціонування Музею. Вінниця, у порівнянні з іншими містами, де велися безпосередні військові дії, вважалася тилowym містом. Місто набуло неформального статусу гуманітарного хабу. За спостереженнями авторів опитування та цієї статті у місті було зафіксовано різноманітний спектр людської поведінки. Це і допомога містян у формуванні Сил оборони, опіка над першими пораненими із фронту, яких доправляли на лікування у Вінницький військовий госпіталь; це і люди, що у страху й розпачі покидали місто та Україну, а також переселенці з окупованого Маріуполя, котрі в надії відшукати безпеку та прихисток прибули до Вінниці.

Зважаючи на такі обставини, команда дослідників Музею вирішила вивчати питання впливу війни на цивільне населення, зокрема провести це опитування. Під час роботи автори перебували в однакових умовах із більшістю респондентів, відчували характерні переживання та досвіди: інформаційний фон про перебіг бойових дій на фронті, сирени сповіщення повітряної тривоги, звуки вибухів та наслідки руйнацій ракетних ударів тощо.

Методологія. Оскільки мета опитування – це фіксування різних досвідів, настроїв і переживань, було обрано якісний дослідницький підхід. З огляду на умови воєнного стану та пов'язані з ним ризики, методом збору даних обрано опитувальник для самозаповнення у Google-формі. Опитувальник не мав часового обмеження для проходження опитування. Такий формат мав бути максимально дружнім до респондентів та їхніх переживань. Інформація про дослідження із посиланням на опитувальник поширювалася на офіційних сторінках «Музею Вінниці» у соціальних мережах Фейсбук [3] та Інстаграм, особистих сторінках команди дослідників у соцмережах і шляхом їхньої власної комунікації. Додатково інформування здійснювалося через регіональні ЗМІ у Телеграм-каналах [4, 5].

Питання опитувальника за способом самозаповнення можна поділити на два типи: питання з вибором запропонованого варіанту або відкриті питання з необхідністю заповнення власноруч. Водночас питання з вибором запропонованого варіанту були такі: 1) з вибором одного варіанту відповіді; 2) з вибором кількох варіантів відповідей одночасно; 3) в деяких випадках обох вказаних типів і з можливістю запропонувати/надати власний варіант відповіді. Окремий тип запитання – пропозиція респонденту поділитися світлиною свого укриття. За бажанням респондентів їхні відповіді могли залишатися анонімними. Обов'язковою умовою зарахування та реєстрації відповідей опитувальника була згода респондентів на їх використання в науковій, виставковій та просвітницькій діяльності Музею.

Опитування не є соціологічним дослідженням у типовому його вигляді. Соціологічна вибірка мешканців Вінницької МТГ становить 858 респондентів та відповідає типу випадкової (ймовірнісної) вибірки. Ця вибірка не є репрезентативною у контексті усталеного набору соціологічних показників: місце проживання, стать, освіта, вік, рід занять, дохід респондента тощо. Враховуючи це, ми не можемо екстраполювати отримані результати на все населення Вінницької МТГ. Водночас автори опитування та цієї статті залишають за собою можливість робити окремі узагальнення та порівняння, вказувати на виявлені

кореляції та встановлені причино-наслідкові зв'язки там, де для цього є достатня кількість переконливих фактів. Цитування відповідей опитаних у статті подано зі збереженням їх стилістики, сленгу та діалектів, автори виправляли окремі граматичні та синтаксичні помилки. Звертаємо увагу читачів, що кількісні та відсоткові показники подаються залежно від типу запитання (одна відповідь на вибір/декілька відповідей тощо), взятої для аналізу кількісної вибірки та способу репрезентації (унікальні відповіді/узагальнені відповіді тощо).

Результати опитування. Із опитаних 858 респондентів – 513 (60,3%) проживають у Вінниці з народження, 250 (29,1%) зі студентських часів чи працевлаштування, 65 (7,6%) приїхали/переїхали до міста через російську агресію, 26 (3%) повернулись через неї. Відзначили себе переселенцями 88 осіб, з яких 27 (30,7%) є переселенцями першої хвилі (після 2014 року) та 61 (69,3%) означили себе переселенцями другої хвилі (після 24 лютого 2022 року). Помітну різницю між 65 респондентами, які переїхали до Вінниці через російську агресію, та 88 респондентами, які ідентифікували себе переселенцями, припускаємо, можна компенсувати 26 респондентами, які проживали раніше у Вінниці, і повернувшись до міста, визнали себе переселенцями.

Віковий розподіл опитаних: особи молодого і середнього віку (25–54 роки) – 676 (78,8%), юнацького віку (15–24 років) – 135 (15,7%), старшого (55–64 роки) – 33 (3,8%), дітей до 14 років – 5 (0,6%). Співвідношення за статтю: 669 (78 %) – жінки, 189 (22 %) – чоловіки. За рівнем освіти респонденти розподілилися: вища/неповна вища – 727 (84,7%), середня технічна/спеціальна – 84 (9,8%), середня/неповна середня – 47 осіб (5,5%). Серед чоловіків – 155 (82%) осіб з вищою/неповною вищою освітою, серед жінок – 572 (85,5%). З-поміж опитаних 720 (83,9%) вважають себе громадянами України, 21 (2,4%) громадянином світу, 19 (2,2%) європейцем, 11 (1,3%) представниками певного етносу/конфесії, 35 (4,1%) жителем свого населеного пункту; окремо себе ідентифікували (власна відповідь): 11 (1,3%) – українцями, 11 (1,3%) – людьми, 2 (0,2%) – матерями, 1 (0,1%) – «патріотка», 1 (0,1%) – «музейниця», 1 (0,1%) – «спортсмен України», 1 (0,1%) – «християнка», 1 (0,1%) – «харків'янка», 1 (0,1%) – «громадянин неба», 7 (0,8%) – інші відповіді. Було важко себе ідентифікувати 12 (1,4%) респондентам. Зауважимо, що запропонований варіант відповіді «радянська людина» не обрав жоден респондент. Окрім того, позитивно для України оцінили розпад Радянського Союзу 773 (90,1%) опитаних, для 84 (9,8) було важко визначитися, жоден респондент не надав негативної оцінки. Революцію Гідності підтримували 785 (91,5%) опитаних, не підтримували – 73 (8,5%).

Аналізуючи оцінки та настрої щодо передбачення, очікування та підготовки до російської агресії, стало зрозуміло, що більшість опитаних не сподівалися на повномасштабне розгортання війни. Наприклад: 449 (58,2%) респондентів відповіли, що до 24 лютого не вважали можливим повномасштабне вторгнення РФ; 316 (36,8 %) вважали, що таке можливе; ще 43 (5%) не задумувалися над цим. Серед чоловіків була більшість тих, хто очікував на загрозу російського вторгнення, серед жінок меншість. Так, з-поміж жінок вторгнення вважали можливим 216 (25,2%), не вважали – 416 (62,2%), не думали про це 37 (5,5%). З-поміж чоловіків вторгнення вважали можливим 100 (52,9%), не вважали – 83 (43,9%), не думали про це – 6 (3,2%).

Прикметно, що навіть серед тих, хто очікував вторгнення, реальною підготовкою до цього займалася лише 30%. Так, із 316 респондентів, які очікували/вважали вторгнення можливим, 210 (66,5%) готувалися до нього (тут респонденти могли обирати кілька відповідей: 134 – зібрали «тривожну валізку», 5 – записалися в тероборону, 111 – зробили запас харчів тощо), 105 (33,2%) ніяк не готувалися.

З-поміж усіх 858 опитаних 567 (66,1%) взагалі ніяк не готувалися до повномасштабного нападу РФ, а лише 240 (28%) зібрали «тривожну валізку» та/або зробили запас харчів. На

конкретне запитання «“Тривожну валізку” я зібрав(-ла):» 140 (16,3%) осіб відповіли, що збрали її до 24 лютого, 329 (38,3%) – безпосередньо 24 лютого, 262 (30,5%) – після 24 лютого, 127 (14,8%) – не збрали на момент опитування.

Про повномасштабне вторгнення половина респондентів – 440 (51,3%) – дізналася від родичів (дзвінок/повідомлення через соцмережі), 106 (12,4%) осіб із соціальних мереж, 119 (13,9%) почули звуки вибухів або прольоту ракет, 91 (10,6 %) – зі ЗМІ в Інтернеті, 59 (6,9%) отримали повідомлення із телебачення або радіо, 22 (2,5%) особи довідалися про війну від звуків сигналу оповіщення повітряної тривоги, більша частина з опитаних відповіли, що після цього звернулися до ЗМІ. Окрім того, 4 (0,5%) респондентів зазначили, що оповісником війни стали ракети, які пролітали над їхніми будинками, стільки ж дізналися про напад безпосередньо на роботі або від колег. Іншу відповідь надали 13 (1,5%) респондентів.

На запитання «Якою була Ваша перша реакція на звістку про початок війни?» респонденти відповідали власними висловлюваннями (страх, розгубленість, тривога), багато з них часто вживали кілька реакцій та станів. У цьому випадку підрахунки проводилися за першим зазначеним станом в переліку. На прикладі наведеного вище переліку – це буде «страх».

Так, на звістку про початок війни свою реакцію як «шок» та перебування у шоківому стані зазначили 190 (22,1%) респондентів (у більшості з них шок поєднувався із різними іншими реакціями – страх, гнів, паніка, ненависть, розгубленість тощо); 102 (11,9%) респонденти відповіли, що відчували страх, із них 12 осіб відзначили страх за дітей та рідних; 43 (5%) у своїх відповідях поставили «жах» на перше місце; 39 (4,5%) відчували «паніку»; 10 (1,5%) опитаних головною реакцією назвали «злість». На окрему увагу заслуговує таке: 81 (9,4%) респондент зазначив, що його першою або головною реакцією була неможливість/небажання повірити у те, що війна «почалася». Водночас з-поміж усіх 858 респондентів, було 124 (14,5%) тих, хто в різній мірі відзначили присутність «не віри/довіри» або бажання «не вірити» у те, що відбувається. У відсотковому плані серед чоловіків таких було 16 осіб (8,6%), серед жінок 115 (17,2%).

Для чіткішої характеристики настроїв доречно зацитувати деякі відповіді. З-поміж тих, хто очікував, промовистою є відповідь: *«Не було здивування, адже я знала: рано чи пізно росія б напала, після 2014 р. це було очікувано, але не думала, що вони зроблять це настільки різко та агресивно – майже по всій Україні. Не було паніки. Була готовність, щось робити та чітка впевненість, що я залишуся в своєму місті і буду допомагати його захищати. Була тривога, проте не за себе, а за тих близьких, що перебували в центрі цього пекла»* (Марія). Серед тих, хто не вірив у те, що РФ вкотре напала на Україну, характерними є такі: *«Шок!!!! Недовіра до почутого. Не могла Росія так поступити...»* (Наталія); *«Жах. Не могла повірити, що це відбувається з нами. Що саме росія на нас напала»* (Людмила). Дехто у своєму несприйнятті реальності апелював до «цивілізованості у XXI столітті»: *«Я не могла повірити в це і досі мені не віриться, що така трагедія відбувається в 21 столітті»* (жінка, ім'я не зазначено); *«Шок, страх, не могла повірити, що таке можливо у 2022»* (жінка, ім'я не зазначено); *«Не вірив, що таке відбувається в цивілізованому світі»* (В'ячеслав). Промовистою є відповідь людей, які вже мали подібний досвід: *«Так як я вже переживала війну у 2014, то не могла повірити, що це знову зі мною коїться, але вже не на Донбасі, а у Харкові»* (жінка, ім'я не зазначено). Очікування того, що скоро все закінчиться змальовано у цій відповіді: *«Не повірила, а після прочитання новин подумала, що зруйнують аеродроми і військові бази, і заспокояться»* (Наталія).

На запитання «Яка подія від 24 лютого і до сьогодні була для Вас особисто найкритичнішою?» найбільше опитаних вказали на ситуацію довкола Маріуполя – 132

(15,4%). Відповіді надавалися у таких розрізах: облога/блокада Маріуполя, знищення в місті пологового будинку та драмтеатру. Із вказаної кількості відповідей 80 (це становить 9,3% усіх опитаних) респондентів зазначили Маріуполь як винятково найтрагічнішу подію, а 52 (6% усіх опитаних) респонденти поєднали трагедію Маріуполя з аналогічними подіями в інших містах (Харкові, Гостомелі, Бучі, Бородянці) та знищенням цивільних, згвалтуванням і мародерством зі сторони росіян. Окрім цього, найкритичнішими для себе подіями вважали: масові ракетні обстріли та факт візуального спостереження ракет – 83 (9,7%) респонденти, захоплення Чорнобильської та Запорізької АЕС – 28 (3,3%), звірства росіян у Бучі та інших містах – 20 (2,3%), інформація про згвалтування жінок, дівчат та дітей – 19 (2,2%). Інформація про кастрування чоловіків росіянами була найкритичнішою подією для 1 (0,1%) респондента.

Узагальнюючи аналіз критичних подій, наведемо емоційне враження однієї респондентки, яке хоч і завелике, але виправдане тим, що може слугувати характерною об'єднаною відповіддю багатьох учасників опитування: *«Важко відповісти. Вперше почувши сигнал тривоги нахлинув такий страх, що аж почало нудити. Страх від того, що я з дитиною на руках, у чужому місці і не знаю куди бігти ховатись. Вдома, у Києві, я знала кілька сховищ. Знищення літака МРІА. То немов особиста втрата була, бо маю безпосередньо з ним пов'язані спогади. Наступне потрясіння було через звістку, що наш будинок у Києві обстріляли. Квартира вціліла, але з'явилось стійке відчуття, що більше немає нічого надійного. Вдруге напад паніки стався вже через місяць війни, коли, обідаючи, почула вибух і з вікна було видно ракетний слід у небі. Хотілось на наступний же день поїхати за кордон, щоб тільки дитина була в безпеці. Але, прокинувшись наступного ранку, паніка пройшла і бажання виїжджати зникло. Власне, дуже болісно було від подій у Ірпені та Гостомелі, у Бучі родичі постраждали, обстріл Маріуполя і пологового будинку, щоразу повідомлення про загиблих дітей... усі ці події наклали дуже глибокий слід. Останнє сильне потрясіння я відчула, прочитавши історію згвалтованої жінки і її дитини, що посивіла від побаченого. Це мене вибило з останніх сил, я плакала два дні. Хоч при обстрілі власного житла такого болю не відчула»* (Ірина).

На протигагу найкритичнішої було зафіксовано і найбільш натхненну подію для жителів Вінницької МТГ. Так, 55 (6,4%) опитаних найбільш натхненним зазначили – єднання, єдність, об'єднання українців; 47 (5,5%) – згуртованість народу; 47 (5,5%) – новини про переможні дії ЗСУ; 46 (5,5%) – виступи та поведінка (не покинув межі країни) Президента України; 41 (4,8%) – Чорнобаївку; 33 (3,8%) – звільнення територій від окупантів (на час опитування це переважно Київська область); 24 (2,8%) – фразу про «русській воєнний корабль іді...»; 15 (1,7%) – опір цивільних у Херсоні та інших містах; 63 (7,3%) респонденти зазначили, що такої події ще не було, 11 (1,3%) вказали, що їм важко відповісти.

На запитання «Як змінилися Ваші відчуття/поведінка після обстрілів аеропорту в Гавришівці (06.03.22 р.), телевежі (16.03.22 р.) та Командування ПС ЗС України (25.03.22 р.) у Вінниці?» респонденти відповіли таким чином: 458 (53,4%) зазначили, що жодних змін не відбулося (частина з тих, хто надав письмові відповіді зазначили, що такі обстріли для них були очікувані); 112 (13%) вказали, що почали ховатися в укриття; 81 (9,4%) тимчасово виїхали з міста; у 32 (3,7%) посилювався страх; у 26 (3%) підвищилася тривожність, у 15 (1,7%) посилювалося відчуття війни; у 10 (1,2%) зросла ненависть до окупантів, у 6 (0,7%) виникло бажання виїхати за місто/кордон, але не виїхали; 5 (0,6%) виїхали за кордон, стали серйозніше ставитися до власної безпеки – 4 (0,5%), 7 (0,8%) респондентів зазначили, що поставилися до обстрілів спокійно, або навпаки стали спокійнішими, виникли інші різноманітні психологічні стани (жах, панічні напади, пригнічення, депресивні стани, підвищена нервовість, особливо під час повітряної тривоги) у 19 (2,2%), посилення релігійних настроїв (почали більше молитися)

відзначили 3 респонденти (0,3%), двоє (0,2%) респондентів зазначили, що прийняли нову реальність війни, двоє (0,2%) респондентів відчули злість, по одній відповіді (загалом 0,3%) припадає на такі емоції як: бажання помсти, гнів, сум, 73 (8,5%) респондентів зазначили іншу відповідь.

Аналізуючи письмові відповіді респондентів, можна сказати, що з-поміж трьох зазначених обстрілів, саме атака на телешоуглу для багатьох стала «критичною точкою».

З-поміж характерних відповідей можна виокремити такі: *«Стала більш тривожною і кожен сирену переживаю, бо ми вже і так ВПО, не хочу їхати за кордон, але оті перші обстріли Вінниці і області мене засмутили і дуже насторожили»* (Тетяна); *«Ми переселенці, приїхали до вас з Краматорська, 6 березня в нашій квартирі вилетіли вікна та двері, а 16 березня я чула вибух вже Вінницької телевежі, мені хотілося їхати світ за очі, але я залишилася тут.»* (Юлія). *«Ми були готові до цих обстрілів. У нас був час, на відміну від Маріуполя чи Харкова. Ці обстріли були очікувані, тому не викликали ніяких змін у моїй поведінці.»* (Марія). *«Стала сильніша, закалився характер»* (жінка, ім'я не зазначено); *«Стала більш організованою під час тривоги»* (жінка, ім'я не зазначено); *«Склала тривожну валізку після обстрілу телевежі»* (Анна); *«Був у 200 метрах біля ПС ЗС у місті Вінниця під час обстрілу»* (Олександр).

На запитання «Чи змінилися Ваші умови праці після 24 лютого?» респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді, в результаті чого ми отримали такі абсолютні показники: 245 (28,6%) осіб зазначили, що продовжують працювати без істотних змін, 201 (23,4%) почали працювати дистанційно, у 182 (21,2%) рівень зарплати знизився, 98 (11,4%) вимушено втратили роботу; у 91 (10,6%) респондента місце роботи тимчасово зачинено, 21 (2,4%) продовжили працювати без оплати праці, 8 (0,9%) звільнилися з роботи.

Враховуючи значну підтримку суспільства військової та гуманітарної сфер, ми проаналізували включеність жителів вінницької громади зокрема до волонтерського руху. Так, 745 (86,8%) респондентів зазначили, що так чи інакше волонтерять, 113 (13,2%) вказали, що з різних причин не долучаються до волонтерства. Безпосередньо організовують волонтерські ініціативи або працюють у волонтерських центрах 66 (7,7%) респондентів. Щодо способу волонтерства, то він достатньо різноманітний. Наприклад (далі подаються абсолютні показники): 533 (62,1%) респондентів фінансово підтримують волонтерів, ЗСУ або фонди допомоги різним групам, 317 (36,9) – передають речі та їжу до волонтерських центрів, 213 (24,8%) так чи інакше працювали на інформаційному фронті, 184 (21,4%) безпосереднього надали прихисток для переселенців. Більшість опитаних поєднували різноманітні види волонтерства та способи допомоги. Серед інших способів волонтерства/допомоги – це готування їжі, плетіння сіток, фізична допомога в розвантаженні гуманітарних вантажів тощо. Цей сюжет варто проілюструвати кількома відповідями респондентів: *«Роблю переклади звернень до світової громадськості нідерландською та шведською»* (Марина); *«Оскільки знаходжуся з грудною дитиною у декретній відпустці, допомагаю речами для дітей біженців, перерахуванням посильної фінансової допомоги ЗСУ та висвітленням реалій війни у соцмережах (маю родичів у росії, які не визнають агресію своєї держави)»* (Світлана); *«Я підтримую людей, та роблю для них якісь веселощі, тимчасово їх приймаю разом з батьками, та роблю щось смачненьке для них. Чесно кажучи, трохи засмучений, що багато не можу зробити для людей, щоб допомогти, бо ще підліток, але щось роблю»* (Тимофій).

Щодо відомих респондентам волонтерських центрів чи осередків, найбільше опитаних вказали про такі, що організовані на базі різних організацій, установ, закладів. Водночас 389 (45,3%) респондентів не надали відповіді про те, чи знають вони якісь волонтерські ініціативи. Респонденти (всього 469 отриманих відповідей) знали, зокрема про: «Квадрат» – 82 (17,5%),

«Гармонія» – 20 (4,3%), «Шахіна» – 18 (3,8%), «Ветеранський простір» – 15 (3,2%), «Книжка» – 10 (2,1%). Чимало волонтерських ініціатив було реалізовано на базі вінницьких шкіл, де передусім займалися плетінням маскувальних сіток та збирали речі для переселенців, про що зазначили 32 (6,8%) респондента. Було багато згадано окремих людей, які займалися індивідуальною волонтерською діяльністю. На жаль, з огляду на кількість та різноманіття таких відповідей, ми не змогли їх усіх тут перерахувати. Значна кількість опитаних вказала на волонтерську діяльність місцевого бізнесу – підприємств, ресторанів, кафе, крамничок, власники яких надавали безкоштовне харчування, послуги з перевезень, речі та матеріали тощо.

Чимало респондентів були доволі обізнані з волонтерським рухом у місті та зазначили багато його представників: *«в "Квадраті" масксітки, продукти харчування, одяг, взуття, медикаменти, військова амуніція тощо. "Гармонія" – продукти харчування, одяг, взуття, надання психологічної допомоги тощо. " Коцюбинського" – медикаменти, одяг, взуття. вул. Кармелюка 2 – одяг, взуття. Майже всі школи – масксітки, приготування їжі»* (Юлія).

«"Вінниця. Прихисток біженців", "Вінниця. Українська Волонтерська Служба", "Vinnytsia Mayday", ВЦ у санаторії ВПС, ВЦ у ЗОШ №25, МЦ "Квадрат", ВЦ у "Книжці", ВЦ у кінотеатрі Коцюбинського, гуманітарний Центр речей, Ірина Лозова, Ірина Івасик, Алла Калинчук, Анна Новікова» (Євген).

«Центр допомоги воїнам АТО. Волонтерський хаб у Квадраті. Різностороння допомога. Працюють як центри концентрації, сортування та видачі допомоги. Знаю й інші, їх безліч по місту. На базі багатьох шкіл плетуть сітки. Збирають речі для переселенців (наприклад у Книжці). Церкви, лікарні, готелі та деякі ресторани облаштовують спальні місця (для родичів колег у нас на роботі теж облаштували такий). Безліч ресторанів та кафе готують для біженців, ТРО, військових та інших волонтерів. Я не певна, що в силах пригадати та відмітити всіх. Багато інформаційної роботи проводиться в телеграм-каналах (допомога з поселенням, проїздом, харчуванням і т.і.). Безліч груп зараз займається іт-боротьбою (хакерські атаки на пропагандистські сайти, канали» (Наталія).

Не зважаючи на свої волонтерство і будь-який спосіб допомоги, абсолютна більшість опитаних – 730 (85,1%) – вказала про наявність відчуття того, що докладених ними зусиль недостатньо і хочеться зробити більше для підтримки інших та перемоги.

Вивчаючи ступінь загроз та безпеки, ми з'ясували, що 167 (19,5%) респондентів або їхніх рідних піддавалися безпосередній фізичній загрозі з боку російських загарбників. Ілюстративними є такі відповіді: *«Моя близька людина кілька разів виходила з-під серйозних обстрілів у Харкові. 9 годин, упродовж яких із ним не було зв'язку на початку березня, лишаються моїм найгіршим часом за останні 2 роки. Психіка, втім, поступово все зрівноважує і перетворює на іронічний фольклор»* (Катерина); *«Коли після вибуху у моїй рідній Вінниці у приватному будинку сестри вціліло лише 2 вікна, а у брата дах відірвало від будинку і гепнуло назад, було відчуття такого жаху!!!! А потім...безмежна радість від того, що всі були на той момент в укритті, і ніхто не постраждав....всі живі, а це головне»* (Ольга); *«Не готова про це говорити»* (жінка, ім'я не зазначено); *«Я сама з міста Авдіївки Донецької області, тому знаю як це, коли у місті майже не має непошкоджених будівель і що страшно, коли снаряди падають біля дому, а не десь далеко»* (жінка, ім'я не зазначено).

Автори опитування поцікавилися і становищем інформаційного поля населення Вінницької МТГ. Так, 217 (25,3%) опитаних наголосили, що черпають інформацію виключно з офіційних джерел. Ця частка суттєво більша, оскільки в переліку зазначених респондентами інформаційних ресурсів, лівова частка – офіційні майданчики та медіаресурси. Інформаційне забезпечення більшості респондентів здійснюється через популярні месенджері: «Телеграм» –

468 (54,5%), «Фейсбук» – 61 (7,1%), «Вайбер» – 60 (7%), «Ютуб» – 50 (5,8%). Телебаченням (телемарафон «єдині новини») як головним джерелом отримання інформації користуються – 132 (15,4%) респонденти, завдяки радіо отримують інформацію 15 (1,7%) респондентів. Припускаємо, що отримана нами «гаджетизація» інформаційного контенту опитаних – це певним чином результат організації та проведення опитування, адже, як зазначалося на початку статті, основний спосіб поширення опитувальника – месенджер «Телеграм» та соцмережа «Фейсбук». Популярними інформаційними ресурсами з-поміж опитаних були (враховуючи кілька варіантів відповіді респондента, подано абсолютні кількісні та відсоткові показники): загальноукраїнські телеграм-канали «офіційний канал Президента України» (узагальнено) 65 (7,6%) «Молнія» 56 (6,5%), «офіційний канал ЗСУ» (узагальнено) 55 (6,4%), «Суспільне» 42 (4,9%), «Українська правда» 41(4,8%), «Арестович» 36 (4,2%), «ТСН» 33 (3,8%).

Серед регіональних медіамайданчиків лідирує офіційний телеграм-канал «Вінницька міська рада» 110 (12,8), також телеграм-канал «Вежа» зазначило 22 (2,7%) респонденти.

На запитання «Як Ви реагуєте на сигнал “повітряна тривога!”?» 450 (52,4%) респондентів відповіли, що користуються правилом «двох стін», 143 (16,7%) облаштували безпечне укриття у себе в будинку, 125 (14,6%) зазначили, що не йдуть до сховища, 82 (9,6%) спускаються в укриття. Водночас 12 (1,4%) респондентів зауважили, що виїхали з Вінниці за кордон чи за місто.

Під час сигналу «повітряна тривога» 317 (36,9%) опитаних жителів Вінницької МТГ зазначили, що відчувають тривогу/тривожність або перебувають у тривожних станах. Можна узагальнити, що з-поміж емоційних станів та почуттів домінують – страх, злість, гнів та ненависть до ворога. Помітна тенденція до емоційного звикання та адаптації. Пропонуємо окремі відповіді: *«В мене виробився умовний рефлекс – після того, як я її чую, мені хочеться в туалет (смайли – прим авт.), це правда. Деколи мені вже часто байдуже на неї, деколи стає страшно і я ховаюсь, деколи я радію, що снаряди в нашому місті не потрапляли в житлові будівлі, деколи мені хочеться, щоб вже він прилетів до нас і це все закінчилось»* (Світлана).

Спочатку це була паніка, тваринний жах, коли підконтрольна рефлексам: прокидаєшся вночі, майже не розплющуючи очі одягаєшся якомога тепліше, береш завчасно підготовані речі першої необхідності (в т.ч. документи та гроші), забираєш собаку і йдеш до підвалу. У сховищі може бути трохи істеричне тремтіння, чи то від холоду, чи то від недосипу, чи то від звуку сирени. Трохи пізніше, після початку березня, стало трохи легше, ти переживаєш усе це без сильного стресу. Приймаєш просто як даність» (Анастасія).

На запитання «Чи почали Ви собі відмовляти у звичних повсякденних речах з початком агресії (ходити на каву, обмежуватися у харчуванні, робити косметичні процедури, слухати музику, дивитися фільми)?» 606 (70,6%) респондентів відповіли «так», 33 (3,9%) – «ні», 219 (25,6%) – «тільки протягом кількох перших днів». Абсолютна більшість – 627 (73,1%) відмов обумовлена самообмеженням за формулою «зараз не час, бо війна», 231 (26,9%) респондент відмову пояснив відсутністю фізичного доступу до звичних благ. До свого звичного повсякдення на момент опитування так і не повернулися 233 (27,2%) респонденти, 60 (7%) відновили звичне повсякдення упродовж 1–7 днів, 129 (15%) – повернулися до нього в межах 8–14 днів, 175 (20,4%) – упродовж 15–21 дня, 149 (17,4%) – упродовж 22–28 дня, 112 обрали варіант – «тільки після перемоги».

Щодо змін у повсякденній поведінці, емоційному та психологічному стані, що спричинені війною, то маємо такі результати в абсолютних показниках: 513 (59,8%) вказали, що мріяли про якусь річ, але зараз не час витратити кошти на неї, у 483 (56,3%) з'явилися проблеми зі сном, 390 (45,5%) не можуть сконцентруватися над книгою, чи не можуть читати,

347 (40,4%) не можуть слухати музику, дивитися фільми чи серіали, 240 (28%) покинули заняття спортом, 212 (24,7%) не можуть займатися коханням, 205 (23,9%) почали більше вживати їжі від переживань, 160 (18,6%) забувають регулярно харчуватися, 134 (15,6%) почали більше курити, а 93 (10,8%) почали або відновили куріння, 46 (5,4%) зазначили, що почали частіше вживати алкогольні напої.

Аналіз зафіксованих відношень та рефлексій стосовно тимчасово окупованих територій показав, що майже чверть опитаних 209 (24,4%) мають рідних на усіх тимчасово окупованих територіях України, із цих опитаних 39 (4,6% з усіх респондентів та 44,3% від загальної кількості переселенців) це вимушені переселенці.

Водночас щодо відчуття впевненості у поверненні усіх територій України, окупованих РФ, то 588 (68,5%) ствердно відчують таку впевненість, вірять або сподіваються на це, водночас 35 (4,1% від загальної кількості опитаних) із них зазначили, що це буде не скоро, усвідомлюють важкість та ціну такої справи, 181 (21,1%) респондент – не має такої впевненості, а решта 89 (10,4%) респондентів не змогла відповісти, посилаючись на складність питання і таких прогнозів, а також припустили, що будуть деокуповані не усі території України. Якщо здійснити певну градацію очікувань останньої категорії респондентів щодо повернення окупованих територій, то присутня найбільша впевненість у відвоюванні територій, окупованих після 24 лютого 2022 року, а найменша впевненість у поверненні контролю над АР Крим. Достатніми дії української влади щодо протидії російському вторгненню вважають 663 (77,3%), натомість 195 (22,7%) так не вважають.

Також ми поцікавилися тим, як люди називали/пояснювали для себе воєнні дії у Криму та на сході України упродовж 2014–2022 рр. Респонденти надавали відповідь самостійно і ми отримали такі результати: 300 (35 %) – респондентів класифікували як війну, 60 (7%) – як загарбницькі дії, 49 (5,7%) – як вторгнення, 36 (4,2%) – як агресію/військову агресію, 35 (4,1%) – як анексію та окупацію. Найчастіше формулювання «анексія» застосовувалося щодо Криму. Після 24 лютого респонденти переоцінили ці події, почали по-іншому їх сприймати у 603 (70,3%) випадках, не змінили своєї оцінки 107 (12,5%) респондентів (наприклад, вважали війною до і вважають війною після 24 лютого 2022 р.), 148 (17,2%) не надали свою відповідь.

Російсько-українську війну після 24 лютого респонденти класифікували (обрали готовий варіант опитувальника) так: 456 (53,1%) називають її «війна Росії проти України», 253 (29,5%) «повномасштабне російське вторгнення», 27 (3,1%) «національно-визвольна війна», 61 (7,1%) «Вітчизняна війна українського народу», 7 (0,8%) «боротьба НАТО-Росія». 53 (6,2%) респонденти надали власне визначення, з яких зокрема 11 (1,3%) респондентів у тій чи іншій мірі визначають цю війну для себе як геноцид українців, 42 (4,9%) респонденти надали іншу відповідь (поєднання всіх або декількох варіантів, також варіанти «ординська навала», «просто війна» тощо).

Ми спробували проаналізувати зміни в соціальні комунікації та взаємодії громадян, способи їхнього пристосування до нових умов. Покажемо те, що абсолютна більшість респондентів 812 (94, 6%) зазначила, що відчуває згуртованість містян під час війни, не відчувають такої лише 46 (5,4%). Водночас достатніми дії міської влади Вінниці щодо захисту міста і його жителів, організації гуманітарної допомоги, інформування населення про безпеку та події на фронті вважають 731 (85,2%), 127 (14,8%) вважають, що ні.

Зміни в міжособистісному спілкуванні з рідними, знайомими чи сусідами виглядають так: 683 (79,6%) вказали, що зміни відбулися, 170 (19,8%) зазначили, що не відчувають жодних змін, 13 (1,5%) не відповіли або вказали, що їм важко відповісти. З-поміж тих, хто зазначив наявність змін, можемо виокремити три категорії: 1) про переважно позитивні зміни зазначили близько 40 % опитаних (більше спілкування, турботи, уваги, взаємопідтримки, гуртування,

спілкування українською тощо); 2) про переважно негативні зміни (менше спілкування, замкнутість, агресивність, дратівливість, байдужість, розрив спілкування з родичами в РФ чи з тими, у кого проросійські погляди в Україні тощо) зафіксували близько 30% респондентів; 3) відповіді стількох ще 30% респондентів важко класифікувати (просто вказано, що зміни відбулися, зміни як позитивні так і негативні, розмови «лише про війну» тощо). Проілюструвати відповідні настрої можемо такими досвідами респондентів. Характерною є відповідь про відсутність змін: *«Не відчуваю (змін – прим. авт), окрім того, що почали говорити на тему війни і новин в країні і місті»* (Тетяна). Ті, хто відчули зміни у гіршу сторону: *«Так, зміни разючі. Чужі стали своїми, а свої чужими»* (Анастасія); *«Так, відчуваю. З багатьма друзями перестала спілкуватися. + тяжко стало спілкуватися з родичами, які через війну виїхали закордон. Ми стали не розуміти один одного»* (Ірен); *«Так, відчуваю. Здебільшого це розчарування і відчуття самотності через те, що абсолютних однодумців серед рідних немає. Старші родичі поглядають в сторону СРСР, а молоді знайомі з Маріуполя закликають не ображатися на росіян»* (Анастасія); *«Стало важко говорити про щось хороше. Неначе стає соромно за те, що ти можеш відчувати радість у такий час»* (Оля); Досвід позитивних змін промовистий у таких відповідях: *«Всі стали дружнішими, один одному допомагаємо, більше спілкуємось, проводимо весь час разом, раніше такого взагалі не було, всі були самі по собі, якісь злі, замкнуті, але війна все змінила, ми стали дійсно великою сім'єю»* (Дар'я); *«Війна змінює людей, часом проявляються якості, про які людина і не здогадувалася. Багато знайомих почали займатися волонтерством, що мене приємно здивувало. Люди стають справжніми, без масок. Познайомився з сусідами»* (Антон).

На останнє відкрите запитання «Чи з'явився у Вас після повномасштабного російського вторгнення свій герой або героїня (“краш”) серед захисників та захисниць України? Якщо так, то хто?» ми отримали такі відповіді: 234 (27,3%) респонденти не дали відповіді, 110 (12,8%) зазначили, що «усі хлопці та дівчата, що боронять Україну», 100 (11,7%) – ЗСУ, 75 (8,7%) – Володимир Зеленський, 75 (8,7%) – Віталій Кім, 74 (8,6%) – Олексій Арестович, 65 (7,6%) – привид/и Києва, 27 (3,1%) – азовці, 21 (2,4%) – український народ, 21 (2,4%) – Валерій Залужний, 20 (2,3%) – мій (чоловік, брат, батько), 26 (3%) – відповіді «ні».

Отже, у наші статті ми проаналізували й зафіксувати зріз суспільно-політичного та морального становища жителів ВМТГ, вивчили досвіди та переживання, спровоковані повномасштабним російським вторгненням. Ми переконані, що отримані результати можна додатково вивчати та інтерпретувати. Щодо наших узагальнень, то вони такі: більшість опитаних не чекали/сподівалися на повномасштабний напад РФ, а навіть ті, хто розглядав таку можливість, до нього не готувалися. Більша частина дізналася про вторгнення від родичів або друзів, а першим враженням людей був шок та жах, багато хто відмовлявся повірити у те, що відбувається. Найдраматичнішою подією для багатьох була трагедія Маріуполя та Бучі. Сильне враження отримали від спостереження прольотів смертоносних ракет. Була травмована психіка, змінилися звички, поширилася самовідмова від звичних речей. Спостерігався певний комплекс провини, тривожні стани, погіршення сну, зростання «шкідливих звичок». Погіршилися умови праці та знизився дохід. Більшість відразу почала допомагати усіма доступними ресурсами, доєдналася до волонтерського руху. Сили та натхнення жителі Вінницької МТГ черпали з єдності, згуртованості українського народу, ефективних діях ЗСУ. Зміни в спілкуванні у багатьох позитивними, другорядне відійшло на задній план, відсіялися «зайві» люди та ненадійні друзі. Складними були родинні стосунки в тих, у кого рідні проживають в РФ і на тимчасово окупованих територіях України. Але люди зберігали здоровий оптимізм, більшість впевнена у перемозі України. Однак варто усвідомлювати ризики «втоми» від війни, наявний рівень інфантилізму населення, певні очікування

«швидких» рішень тощо. У подальшому необхідно здійснити повторний зріз суспільних настроїв, для визначення їх тенденції та динаміки.

Джерела та література

1. Реакції, настрої та поведінка вінничан в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну». Опитувальник / Автори: Сергій Гула, Марія Куряча, Євген Сафар'янс, Микола Геркалюк, Олександр Федоришен // Рукописні матеріали КЗ «Музей Вінниці».

2. Реакції, настрої та поведінка вінничан в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну». Результати опитування 31 березня – 14 квітня 2022 року (858 інформаторів) // Рукописні матеріали КЗ «Музей Вінниці».

3. Колектив Музею Вінниці продовжує наукову діяльність, фіксуючи особливості життя та емоцій вінничан // Вінниця інформує [Telegram-канал]. 2022. 02 квіт. <https://t.me/vinninform/1652>.

4. Колектив Музею Вінниці продовжує наукову діяльність, фіксуючи особливості життя та емоцій вінничан // Вінницька міська рада [офіційний Telegram-канал Вінницької міської ради]. 2022. 02 квіт. <https://t.me/vmrofficial/2618>.

5. Презентуємо до вашої уваги опитування під назвою «Реакції, настрої та поведінка вінничан в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну» // Музей Вінниці [офіційна сторінка у Facebook]. 2022. 31 бер. <https://www.facebook.com/158283501398943/posts/1109136616313622/>

УДК 94(477)"2014/2018"(047.53)

ОПОВІДЬ ПЕРЕСЕЛЕНКИ ФЕДОРЧУК ЛІЛІЇ РАСИМІВНИ

Д. О. Белоус

У статті подано усноісторичні свідчення переселенки з тимчасово окупованої російськими військами території Федорчук Лілії Расимівни.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, окуповані території України, благодійна допомога.*

The article presents the oral historical evidence of resettlement Lilia Rasimovna Fedorchuk, from the territory temporarily occupied by Russian troops.

Key words: *internally displaced persons, occupied territories of Ukraine, charitable assistance.*

Федорчук Лілія Расимівна, 1977 р. н., м. Брянка, Алчевський район, Луганська область, Україна. Переселенка з тимчасово окупованої російськими військами території.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 19 червня 2018 року. Інтерв'юер – Белоус Н. К., завідувачка Тиманівської бібліотеки-філії КЗ «Публічна бібліотека Тульчинської міської ТГ».

Н. Б.: Я сьогодні завітала до переселенки Федорчук Лілії Расимівни, яка розповість нам про всі незгоди, про себе, про життя у нашому селі та життя на її рідній батьківщині. Розповідайте, будь ласка, Ліліє Расимівно.

Л. Ф.: Я Федорчук Лілія... Я буду на руском языке говорить... Расимовна. Раділась тридцять першого декабря тысяча девятсот семдесят седьмова года в городе Брянка Луганской области [1]. Прожила там тридцять шесть лет. Учілась, закончила девять класов, потом поступила в училище в городе Стаханове [2]. Получила професію апаратчик углебогащения [3].

В дев'яносто п'ятому році закінчила училище в має місяці, а в августі вийшла заміж і родила сина. Вот... Потім з першим чоловіком життя у мене не склалося, ми прожили три роки і розійшлися. В дві тисячі другого року я вдруге вийшла заміж, родила двох дітей: Федорчук Аліну і Федорчук Аріну.

Всього, жили ми так вот, всього харашо було, поки не почався Майдан [4]. Вот ето как начался Майдан в Києві, заварушки еті все і потім дошло до нас. Потіхоньку-потіхоньку дошло і до мого міста. Пока там ещє не було таких, конечно, боевых действий, нічого такого, пока там ещє всього було тихо, ми в дві тисячі чотирнадцатим році з дитиною, з Аліною і з Аріною, вирішили поїхати сюди в село в Вінницьку область в Тімановку [5] к тьоті, Халак Тат'яні Вікторівні, в гості. Сьомого іюля дві тисячі чотирнадцатого ми поїхали сюди. Потім, щоб не сидіти у тьотки на шеє я пошла працювати на кірпічний завод [6]. Працювала там. Думала, літом поработаю, ну, щоб заробити хоч що-то, на дорогу, щоб у тьотки на шеє не сидіти. А в кінці августу, когда ми уже збирались поїхати додому як раз розбомбили в Горловці міст [7]. І всього, і рух до нас закрився. Не стали їздити поїздами... І нам пришлося залишитися тут. Спочатку ми жили у тьотки моєї, потім сем'я нас багатодітна прийняла к собі, а потім, когда я працювала на цегельню [6], то мені дали приміщення в школі, ну, як квартиру. Тут раніше ж дідусь жив, учительниця з чоловіком з своїм, вони тут жили, а тепер тут я живу.

Ну всього, што я могу ещє сказати... Людям относятся конечно по-разному, кому-то не нравітся, што я здесь, кому-то нравітся. Ну, вот так. Вообще в етом, іменно вот здесь, на етой улиці, вроде так, всього нормально. Все нормально относятся, діти учаться уже в школі. Всього нормально, в школу сразу прийняли, в садик тоже прийняли сразу.

Шо ещє... Тепер уже Аліна ходіть..., дев'ять класів вернее закінчила, Аріша уже перший клас закінчила. Я працювала на Вінницькій цегельні [8] потім, після уже кірпічного заводу. Там отработала два роки, расчиталась, год посидела дома, потому што Аріша шла в перший клас, нужно было з нею займатися. Сейчас планирую опять вернуться на фабрику. Ну, как бы, жизнь...

Туди, додому звоню. Там конечно (Пауза), і тот район, где я жила наполовину бомбили і хорошо бомбили, і магазини там поразбомбленіе. Ну, а так... В целом... (Пауза). Не знаю. Кому там нравітся жити, а кто езжает. Ну, мы пока туда не планируем возвращаться, пока будем здесь.

Н. Б.: Хто у Вас там із рідних залишився?

Л. Ф.: Із рідних у мене там осталась сестра з двома дітками, і тьотка з дядькою, ещє родная тьотка, маме моєї сестра середня, осталась там. Вони вот приїзжали сюди, сколько, два ілі три рази, тьотка і дядя. Сейчас уже не приїзжають, потому што здоровье не то і далеко ехати. Сейчас надо щоб сюди поїхати двоє днів добиратися только сюди, всього в об'їзд.

Н. Б.: Ви мали якісь труднощі з місцевою владою?

Л. Ф.: Не хочу об етом рассказивать. Поначалу мала... (Пауза). А тепер я не хожу, не прошу. Я ж говорю, пошла на завод працювати і всього сама себе сделала, што надо было мне, што могла, то і сделала: воду привезла, немножко мебель купила. Всього купила, всього што для життя надо у мене сейчас есть. (Пауза). А так конечно, дітей вот недавно в зоопарк возіли. Нам звоніли в суботу, второго іюня. Какіе-то там спонсори дітей возіли бесплатно в зоопарк, в Вінниці вони біли.

Н. Б.: Не має бар'єрів між Вами і односельчанами, які вже стали Вашими?

Л. Ф.: Ну, уже нет конечно. Поначалу, там, я ж говорю, не всім нравілось, што я тут: і називали сепаратісткою, і обзивали. А сейчас вроде нормально. Сейчас уже, наверно, привыкли.

Н. Б.: У Вас такі гарні дочки, вони мають хист і до співів, і до танців.

Л. Ф.: Да, Аліна ходіла на танцевальний, езділі оні в Київ і в Ладижин [9] виступать. В Києве второе место занялі, по-моєму, в Ладижене тоже, по-моєму, второе ілі третье по танцам. Ну, тут же, на всех виступает, в ДК [10], когда празднікі какіе-то. Вот на девятое мая она виступала, пела. А теперь не ходіт на танци, ходіт на футбол. Теперь ей понравілось занімацца футболом. Оні занялі первое место на футболе, получила она медаль і теперь оні едут на море. Второво іюля іх везут на море, бесплатно.

Н. Б.: Розкажіть про Ваше місто – Брянка. Чому воно так називається?

Л. Ф.: Ну, насколько я знаю, почему так наш город называется, ещю давно, когда ещю бил советскій союз, в город возілі із Брянска лес. Леса к нам возілі, і поетому наш город назвалі Брянка, потому що оттуда лес завозілі.

Н. Б.: Які є відмінності між Вашим містом і нашим селом?

Л. Ф.: Отлічія?

Н. Б.: Так.

Л. Ф.: Не знаю... (Пауза). Вроде би нічем. То, што ето село, а то город, а люді такіе же саміе. Есть і те, кто хорошо относятся друг к другу, есть те, кто плохо, есть кто завідует, кто помогает, кто не помогает – вьсо одно і тоже. Ну просто, то што там же оні хотят отделітца, ЛНР [11] себе создали ету, не хотят бить в составе України. Только тем і отлічаються. Што не патріоти – я так счітаю.

Н. Б.: Коли Ви дізналися, що міст розгромлений?

Л. Ф.: В конце августа. Сначала ж ми не знали. Когда ми поехали за білетами нам сказали, што через Горловку нет проезда, потому што разбомбілі мост, тот, по которому двіженіе вьсо поездов.

Н. Б.: І Ви повернулися сюди, до тітки?

Л. Ф.: Да. Ну, ми просто на вокзал же поехали за білетами, а нам сказали: «Нет білетов. Как ви туда поедіте еслі там нет дороги, разбомблено вьсо. Вьсо, в вашу сторону проезда нет». І вьсо, і нам прішлось остатца. Голие, босіе... Што ж ми пріехали с однімі летнімі вещамі, у нас било две сумкі летніх вещей – вьсо. Ми ж не думалі тут оставатца, ми просто пріехали в гості. (Пауза). Люді ж нам сносілі вьсо, у кого шо есть, било: одежду, посуду, дівани, ну, мебель, кровати, какіе-то половікі. В общем, вьсо, у кого шо било, вьсо нам попріносілі, штоб хоть на первое время било на чем спать, чем укриватца, одеяла, подушкі, ну вьсо. Вьсо, вьсо, вьсо, што можно било. Так ми тут і осталісь. Дядька мне грубку [12] тут смуровал, в етой школе. Дрова дают тоже люді. Поетому грех жаловатца.

Для устройства на Вінніцкую птіцефабріку нужно било мне пріті медкомісію. Так как у меня карточкі нет, нічево нет, нужно било заводіть вьсо сначала. Карточку в Тульчіне в больніце завелі мне, прішла я проходіть медкомісію, дальше обходной ліст. І вот, вьсо нормально, проходіла всех врачей, а псіхіатра мне не подпісивалі без псіхолога. На основаніі виводов псіхолога мне должен бил псіхіатр дать доступ к работе. С такой трудностью я столкнулась, што мне прішлось в трідцать семь лет проходіть у псіхолога тести, которіе деті проходят в первом классе (Сміється). Ну, как би прошла, но вьсо равно ж голова забіта не етімі тестамі... Шо ж там деткам тем по шесть лет, шо у ніх. Голова то забіта совсем другім: как сем'ю прокорміть, как жить дальше, куда... Двое деток, а я одна, нет ні помощи, нічо, я вьсо сама, тяну вьсо на себе. Вьсо, прошла еті тести, і тогда уже мне далі доступ к работе. Псіхіатр дал добро, подпісал, што с людьмі, в обществе могу находітца, не опасна для общества (Сміється).

Н. Б.: Отакі труднощі працевлаштування.

Л. Ф.: Отак вот. Потому що нет карточкі, нет нічево, пріходітца вьсо начинать с чістого ліста, вьсо с начала. І туда запрос не даш, потому що там неподконтрольная теріторія, вьсо.

Нічево там ні воззьмош: ні діплом, ні карточку, нічево ж вобщє, нікакїє другїє документи, туда запрос дать некуда. Почта не ходїт...

Вот такая вот моя історія...

Н. Б.: Освоїлися. Скільки Ви вже років тут? З дві тисячі чотирнадцятого року?

Л. Ф.: Да, ми тут уже, будет в іюле, четире года как ми здєсь.

Н. Б.: Ото кажуть, якщо земля благодатна, то й приживаються люди. Ви як те деревце, що пересадили, але Ви прийнялися на цій землі, нашій тиманівській.

Л. Ф.: Нужно просто весті себя как человек, где би ти не бил. Просто нужно бить человеком. I всьо.

Н. Б.: Це правило загальне, це зрозуміло. Що Вас найбільше тривожить? Чи хотіли би Ви повернутися на свої рідні місця?

Л. Ф.: Єслі чесно, я не хочу (Пауза). Потому што там, наприклад, нічево у меня не осталось.

Н. Б.: Все розбомбили?

Л. Ф.: Всьо там, ну, нічево там нет. Там мне прїйдьотса тоже начинать всьо сначала. Работи как таковой нет. I за што там жить? Тут по крайней мере виплати єсть, і зарплата вовремя, і всьо нормально. Дєті в школу ходят, всьо хорошо. Автобус в школу возїт. А там... Не знаю... Ну, как говорїтса, поживьом – увїдїм. Я ж тоже не думала, што когда-небудь я сюда прїеду і останусь здєсь жить. Кто б мне такое сказал – я б нікогда не поверїла, што такое может бить. Ну, как говорїтса, нікто не застрахован ні от чево. Не знаєш где і што с тобой когда случїтса.

Н. Б.: Зрозуміло. Якї Ви свята відзначаєте зі своїми дїтками?

Л. Ф.: Якї? Релїгїйні? Чи вобщє свята?

Н. Б.: Взагалї свята, і релїгїйні теж.

Л. Ф.: Ну, не знаю, ми как-то не отмечаєм. Ну вот Рождество. Ходїм, носїм єту кутю [13], как там она називаетса... До тьоткі ж в основном.

Н. Б.: Вечерю [14].

Л. Ф.: Да, вечеря. А так (Знизує плечима). Новый год. Ну і то, Алїна уже большая, она там со своїми друзьами отмечаєт Новый год, а ми с Арїшей вдвойом. То бивает до тьоткі в гостї пойдьом, то Светка Мельнїк с Русланом в єтом году нас прїглашалї. Ми билї у нїх на Новом году, бо она говорїт: «Шо ти будєш сама, прїходї ко мне. Не так будет скучно».

Н. Б.: Освоїлися, і з сусїдами, і з односельчанами, з усіма. I з роботою все наладїтсья. Все буде добре.

Л. Ф.: Думаю, да.

Н. Б.: Що Ви хочете побажати, тим, хто у нас в селї переселився, хто може ще переселїтсья. Адже вїйна продовжуєтсья і цей факт нічим не заперечїш.

Л. Ф.: Хочу пожелать всем терпєнїя, самое главное. Здоров'я, што б не отчаївалїсь. Вот как я. Я ж тоже думала, што я прїеду, как я буду жить одна с двумя дєтьми. Нічево нет, вобщє нічево. Ну, я ж говорю, людї хорошіє, людї добріє, людї помоглі на первое время і всьо. А там уже дальше надо самїм. Так што нікогда не надо отчаїватса і всьо тогда будет хорошо.

Словник

1. **Брянка** – місто у Кадїївській міській громаді Алчевського району Луганської області, тимчасово окупованє російськими військами.

2. **Стаханов** – нїні Кадїївка – місто в Україні, адміністративний центр Кадїївської міської громади Алчевського району Луганської області. З 2014 року перебуває під окупацією РФ у вигляді режиму «ЛНР».

3. **Апаратчик углеобогачення** – апаратник вуглезбагачення – професійна кваліфікація у вугільно-промисловому комплексі, основною метою якої є керування технологічними процесами збагачення вугілля у режимі дистанційного та ручного керування.
4. **Майдан** – мається на увазі Євромайдан (також Єврореволюція, Революція Гідності) – національно-патріотичні протестні акції в Україні, передусім проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.
5. **Тиманівка** – село в Тульчинському районі Вінницької області, входить до складу Тульчинської міської об'єднаної територіальної громади.
6. **Кірпічний завод, цигольня** – приватне підприємство «Тиманівський цегельний завод».
7. **Разбомбілі в Горловкє мост** – підрих диверсантами залізничного моста у місті Горлівка Горлівської міської громади Донецької області.
8. **ТОВ «Вінницька птахофабрика»** – підприємство агропромислового комплексу (птахофабрика), розташоване в місті Ладижин Вінницької області.
9. **Лажидин** – місто у Гайсинському районі Вінницької області.
10. **ДК** – Тиманівський будинок культури Тульчинської міської ради.
11. **ЛНР** – «Луганська народна республіка» – окупаційний маріонетковий режим, встановлений Російською Федерацією на окупованій нею території окремих районів Луганської області України, самоназва квазидержавного терористичного утворення.
12. **Грубка** – домашня пічка на дровах або вугіллі, зазвичай використовується для опалення житла, а при наявності зручної поверхні і приготування їжі.
13. **Кутя** – відварені у воді зерна пшениці чи ячменю з медом. Традиційна ритуальна страва новорічно-різдвяного циклу.
14. **Вечеря** – традиція в Україні носити вечерю напередодні Різдва, у Святий вечір, 6 січня. Діти в цей час відвідують своїх хрещених, рідних та добрих знайомих із кутею, хлібом або іншою випічкою.

УДК 94(477)"2014/2018"(047.53)

**«А ЗАРАЗ ПРОСТО СТИЛЬ ЖИТТЯ ЗМІНИВСЯ...»
(СПОГАДИ ПЕРЕСЕЛЕНКИ З МІСТА МАКІЇВКИ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ –
БАРКОВОЇ ОЛЕНИ ВІКТОРІВНИ)**

Н. В. Березюк, Т. О. Кушнірук

У статті подано усноїсторичні свідчення переселенки з міста Макіївки Донецької області Баркової Олени Вікторівни.

***Ключові слова:** усна історія, переселенці, ВПО (внутрішньо переміщені особи), Євромайдан, декомунізація.*

The article presents oral historical evidence of Yelena Viktorivna Barkova, relocation from Makiivka, Donetsk region to Vinnytsia.

***Key words:** oral history, displaced persons, IDPs (internally displaced persons), Euromaidan, decommunization.*

Баркова Олена Вікторівна, 1968 р. н., м. Макіївка, Донецька область, Україна, за спеціальністю вчителька української мови та літератури.

Проект «Голоси живої історії».

Дата проведення: 05.06.2018 р.

Особи, що провели інтерв'ю: бібліограф-красзнавець Липовецької ЦРБ Кривенко С. М., оператор Твердохліб Р. В.

К. С.: Як називається ваш рідний населений пункт звідки ви приїхали?

О. Б.: Я приїхала з Донецької області, місто Макіївка. Населений пункт великий, десь близько півмільйона людей було.

К. С.: Які спогади з ним у вас пов'язані?

О. Б.: Ну це мій рідний край, це моє місто дитинства, я там народилася і навчалася, і дорослішала і жила весь час.

К. С.: Назвіть вулиці в вашому населеному пункті.

О. Б.: Ще раз...

К. С.: Вулиці, чи мікрорайони...

О. Б.: Мікрорайонів багато, вулиць багато, і мікрорайон Сонячний мій рідний, де я живу, і Зелений, і Центральний, і Хімік. Вулиць теж багато, різноманітних... Там вулиця, наприклад, де я зросла, вулиця Ломоносова, потім вулиця Шевченка, де жили мої рідні, ну, багато там, місто велике.

К. С.: Зрозуміло. Які пам'ятники є у вашій місцевості?

О. Б.: Багато пам'ятників в нас стосовно війни, Другої світової і війни громадян... цеї.

К. С.: Які свята чи церемонії проводяться біля них?

О. Б.: Це покладання квітів і це церемонії да...

К. С.: Тематичні получастяться...

О. Б.: Да. У нас ще є пам'ятник, такий дуже цікавий – пам'ятник Григорію Капустіну – це та людина, хто перша відкрила вугілля на Донбасі ще у 18 столітті.

К. С.: Зрозуміло... Які українські особистості увічнені в пам'ятниках? Чи є, наприклад, радянські герої? Чи якісь місцеві герої? З місцевої – ми зрозуміли...

О. Б.: Да... Ну, в основному це не місцеві герої, а пам'ятник Шевченку, до речі, майже в кожній школі є і бюсти, таке це постійно. Знаю пам'ятник є Лесі Українці, це не пам'ятник, а теж бюст от. А так в основному це монументи, такі от пам'ятники, шо, ну монументи стосовно війни Другої світової.

К. С.: Угу, зрозуміло. Як ви ставитеся до політики декомунізації щодо змін назв вулиць?

О. Б.: Ну, треба відходити від цього, звісно, і треба змінювати потроху, але хай процес іде. Це правильно.

К. С.: Ну да. Які свята прийнято святкувати у вашій родині, наприклад, релігійні, такі як Різдво, Водохреща, Стрітєння? Як вони у вас святкуються?

О. Б.: Всі ці свята, шо ви назвали, всі святкуються, ми дуже почитаємо їх і, ну стараємося святкувати так, як це потрібно.

К. С.: Ну так само проходить... Ось ідете до церкви... так?

О. Б.: Ну звичайно, церква – це обов'язково, обов'язково все... Ну, намагаємося і жити так, щоб не було соромно в церкву зайти...

К. С.: Або народні календарні, наприклад, Івана Купала, Катерини, Андрія?

О. Б.: Катерини да...

К. С.: Калиту кусаєте? да?

О. Б.: О, да. Івана Купала це взагалі...

К. С.: На ставку?

О. Б.: Дуже улюблене свято моє..

К. С.: Так, так... Родинні свята, наприклад хрестини, весілля, дні народження, проводи в армію, як вони у вас святкуються?

О. Б.: Ну, в нашому колі родинному. У колі ми любимо одне одного, шануємо одне одного і тому... Це в нас день народження кожного. Там якийсь День янгола, так само. Це все ми святкуємо.

К. С.: Да, світські свята, такі як Новий рік, наприклад 8 Березня, День міста, День шахтаря?

О. Б.: Так само... Зараз... День шахтаря – да, в нас улюблене це свято було, от і є. У мене, наприклад, взагалі сім'я шахтарська і учительська. Дідусь і два дядьки у мене шахтарі, мама, бабуся, сестра, я – вчителі. В нас отак, такі свята.

К. С.: Коли і чому ви вирішили переїжджати?

О. Б.: Ну, це сталося, це пов'язано з подіями, які сталися на Сході і з подіями, які, скажімо так, зробили так, що я втратила роботу, бо я вчитель української мови, вірніше, не те що я втратила, я просто сама пішла, тому що я не хотіла не переучуватися, ні щось інше викладати. Я вчитель української мови, літератури і зарубіжної літератури. Це моє, це моє призначення я так вважаю, багато років поклала на це. І тому це було один із чинників, а інше – що все ж таки я хочу в Україні жити. Не хочу я своє якимось роз'єднуватися, сама, всередині.

К. С.: А були якісь пропозиції, можливо, залишитись, якимось пропонували щось?

О. Б.: Ні, це не пропонували, це от я вирішила і все...

К. С.: І поїхали...

О. Б.: І поїхала, так.

К. С.: Які труднощі виникли одразу після переїзду?

О. Б.: Ну, труднощі які... От у побутовому плані Слава Богу не було таких аж великих. Я приїхала на, приїхала у родину, це мої свекри, там, де ми зараз живемо, до свекрів своїх ми приїхали разом з родиною. А просто те, що я виросла у місті, а тут село, треба було просто прилаштуватися особисто мені, а так щоб якихось серйозних...

К. С.: То нічого...

О. Б.: Нічого не було.

К. С.: Що допомагало адаптуватися до нового оточення?

О. Б.: Адаптуватися... Ну те, що мої близькі поруч зі мною, це перш за все, що родина разом, що все нормально, що всі живі-здорові, а так... свекри допомагали, тому що вони да, вони просто допомагали у соціальному плані. Ну от оточення, і знайомили, і, скажімо так, мене подавали як невістку, ну таке... (сміється).

К. С. Тоїсть, для вас завершився цей адаптаційний період, можна так вважати?

О. Б. Він був невеличкий зовсім...

К. С. Ага...

О. Б. Абсолютно, і вони... він такий якийсь органічний, що я, я не почувла отакого, важкості ніякої, бо ми і до того ж приїжджали сюди, і, скажімо так, нас знали, ну не дуже добре. От приїхали і уїхали. А коли живемо, то вже...

К. С. Зрозуміла... Як ви відноситеся до визначень «переселенці» та «ВПО», ну ВПО ви знаєте, внутрішньо переміщені особи. Чи є такі назви, на вашу думку, коректними?

О. Б. Ну, якщо їх приймають там десь зверху, цю назву встановили, хай воно буде, але, ну як до мене, внутрішньо переміщена особа, ну я не знаю, я в межах України переїжджаю. Це ніхто мене не переміщує, це моя власна думка, я взяла і переїхала. Я б могла приїхати не тільки в Вінницю, там туди, туди ще, куди мала, вірніше, куди б була можливість. Тому, як воно є, так хай буде.

К. С. Чи змінились ваші взаємостосунки з тими земляками, які разом з вами переїхали сюди?

О. Б. Ну, земляків моїх нікого немає, саме зі мною ніхто не приїжджав, родиною переїхали, а так...

К. С. Чи побачили ви різницю між святами: релігійними, народними, родинними та способами їх святкування на Донбасі і в нас тут на Поділлі?

О. Б. Ви знаєте, щодо способів трохи. В нас, ну от наприклад свята новорічні, Різдво, Старий Новий рік, да от є, тіки тут діти наряджаються, одіваються так, щоб по народному і це дійсно якийсь такий, ну як би я сказала... ну, сприймається однозначно по іншому... Я ж... іноді моторошно стає від того, що діти настільки серйозно це сприймають, не просто як, вибачте, способ заробити гроші, а просто через те, що це їхнє.

К. С. Угу... Чи брали ви участь у святкуванні тут цих свят?

О. Б. Ну, участь не брала, ну бачила, да (сміється).

К. С. І вам сподобалось.

О. Б. Сподобалось.

К. С. Звідки ви отримуєте основну інформацію про громадсько-політичні та культурні події?

О. Б. Ну це переважно Інтернет.

К. С. Переважно.

О. Б. Да, я читаю статті журналістів, політологів, причому я, знаєте, крім того що порівняти і знайти істину і правду, я читаю статті різних політологів: українських, російських, закордонних. І от тоді сама для себе вже створюю свою власну думку, погляд на ті події.

К. С. Також і телебачення дивитесь.

О. Б. Телебачення, звичайно, телебачення – перше, а це Інтернет, як додаткове, да телебачення є.

К. С. Зрозуміла. Які книги ви читаете, яких авторів, які твори?

О. Б. Ну, так як я все життя займалася літературою, це мій фах, читала-перечитала дуже багато, але от мені подобається серед літератури української доба українського відродження – це Улас Самчук, це оці люди, які за кордоном працювали, в діаспорі. Улас Самчук, «Марія» твір, це мій улюблений. Ну, й Панас Мирний, Іван Білик, його твори.

К. С. Угу, добре. Ким ви себе відчуваєте тут: своїм, чужим, іншим... Чи відчуваєте ви до себе якість, може, особливе ставлення місцевого населення?

О. Б. Ну, спочатку просто як нова людина.

К. С. Звичайна нова людина?

О. Б. Звичайна нова людина.

К. С. Пальцями не тикали..

О. Б. Ні! Ні разу! Звичайна нова людина і ще, просто шо я така городська, і щось таке я не вмю, що вмюють вони. От тіки все, я всього навчилась, абсолютно. Ну, не абсолютно, не буду казати, шо абсолютно, корову же не можу дойти ще (сміється).

К. С. Зрозуміло. Як на вашу думку ставляться до переселенців на не окупованих територіях?

О. Б. Ну, стосовно того, як тут це ставлення було?

К. С. Угу.

О. Б. Люди приємні, ніяких таких некоректних питань я не чула ніколи, ніяких таких як ото, кажуть, клеймо поставили там «переселенець», чи там «сепаратисти», як ото. Ні, такого в житті не було зовсім. Навпаки, люди, знаєте так, ну ставляться так чуйно і питають: «А як там ваші рідні залишилися?», «Як шо у вас там відбувається?», тобто вони не байдужі.

К. С. Відносяться з розумінням.

О. Б. Да, з розумінням, з дуже таким глибоким розумінням, да.

К. С. Чи вважаєте ви події, які пережили, особистою травмою?

О. Б. Ну особиста травма так, у всіх людей, бо зараз війна іде і, не знаю, хто стоїть осторонь зараз, всі знають, всі чують. Скільки людей зі всієї України пішли воювати, скільки

хлопців там полягли вже, ну, це в кожного своя драма стосовно цих подій, у кожного в родині, кожного.

К. С. Чи з'явилися у вас після переїзду можливо якісь нові звички?

О. Б. Звички, ну, не знаю, просто життя помінялось... Тоді була робота, тоді були інші якісь такі заботи, діла, і так далі. А зараз просто стиль життя змінився.

К. С. Змінився.

О. Б. Трошечки, да.

К. С. Таке ще питання: «Що змінилось у вашому житті на побутовому рівні, як змінилося сприйняття там будинку, чи території, де ви проживаєте? Чи можете ви назвати це місце домом вже?»

О. Б. Дом, так, так. Бо тут мої рідні, бо тут моє серце, бо тут мої рідні, да.

К. С. Як намагалися вирішувати питання з працевлаштуванням?

О. Б. Ну, трохи важкувато, звичайно, ну, спробую, пробую якось вирішувати цю проблему. Там подивимось, як складеться...

К. С. Поки безрезультатно.

О. Б. Так.

К. С. Чи обговорюєте ви в родині друзів історії, пов'язані з переїздом? І як часто ця тема піднімається?

О. Б. Не часто, і історій таких нема, щоб їх там обговорювати, просто такі, практичні питання, якщо виникають там – і все, а так, щоб...

К. С. Який вплив, на вашу думку, мав радянський період на формування локальної ідентичності жителів Донбасу?

О. Б. Ну, я не знаю, я не думаю, що там це треба зачіпати саме цей період, тому що там такі самі українці живуть. От, може, в великих містах тіки на російській мові говорять, але вийдете за місто – села українські, і їх багато, і діалекти різні, як у всіх місцевостях так і тут, і там. От тому таким чином. Я думаю, що ніякої такої локальної ідентичності там от, ну скажімо так, не має.

К. С. Так. Хто на вашу думку, Поділля чи Донбас швидше адаптується до змін в громадському житті і чому так відбувається?

О. Б. Ну, може це пов'язано. Ні, я хочу сказати так, що може пов'язано, да. От те, що на Донбасі там багато національностей живе, може от там різні думки віюють у суспільстві, а тут просто спільнота така чисто українська, може так от. І тут біль... швидше громадська думка формується, може так, я так думаю, бо там після війни почали приїжджати багато людей з різних тодішніх країн Радянського Союзу на відбудову, бо там всі шахти були затоплені, зірвані заводи, все, там руїна була, звичайно. І от цей поклик партії комуністичної: «Відновимо Донбас» все, і тоді поїхали, і вони там лишилися, лишилися і вони вже ідентифікують себе саме з Україною. 25 років вже живуть і ще нащадки вже їх живуть, вже третє покоління.

К. С. Тож так.

О. Б. Як вони можуть себе відчувати іншим, як не в країні, яка їх виростила, скажімо так. Ну я думаю так. Якщо є різниця у цих місцевостях, вірніше, як там питання було?

К. С. Хто швидше адаптується?

О. Б. Да, ну просто через це, отак, а так...

К. С. Угу. Які населені пункти, подільські чи донбаські більш організовані та індустріалізовані?

О. Б. Ну, донбаські урбанізовані, там то місто на місті, як скажімо так, один за одним. Одне місце закінчується, зразу інше, ніяких там перетинів немає. І, звичайно, що кожне місто – це скрізь шахти і заводи, от. Там індустріалізація велика, звичайно, ну а тут я так думаю,

шо Вінниця – це великий осередок індустріального міста от, а тут так, раніше було цукрові заводи, я знаю.

К. С. Да.

О. Б. Багато от, зараз нема.

К. С. Які населені пункти подільські чи донбаські більш зберегли радянськість і у чому це виявляється?

О. Б. Радянськість?

К. С. У нас, мабуть вже...

О. Б. Не знаю, через те просто шо, наприклад, на Донбасі, де зараз неконтрольована територія, там просто ще лишилися пам'ятники.

К. С. Леніну.

О. Б. Леніну, так. І все. А так вулиці, звичайно, туди, скажімо, руки дійдуть і там пере... все це переробиться. Скрізь іще є вулиці Леніна. Так, як у всіх містах і скрізь по Україні. Так і там. Отаким чином.

К. С. Які чинники, на вашу думку, більше впливають на згуртованість переселенців?

О. Б. Ну знаєте, я так не спілкуюся з переселенцями, я не знаю таких людей, но я б так вважала, що якщо б у нас була спільнота, хоча б декілька людей, да. Соціальний чинник це передусім, ну і такий, як там перше був, ви казали чинник?

К. С. Які чинники, на вашу думку, більше впливають на згуртованість переселенців: етнічний...

О. Б. Етнічний, от... тому щось я забула... таке. Ну етнічний, звичайно.

К. С. Угу. Які чинники, на вашу думку, найбільше впливають на об'єднання переселенців і місцевого населення?

О. Б. Ну в даному випадку я думаю, що етнічний.

К. С. Етнічний?

О. Б. Да.

К. С. Тут етнічний, конфесійний, соціальний.

О. Б. Ні, ні. Соціальний передусім.

К. С. Ну да.

О. Б. Перший був, а це – етнічний.

К. С. Як ви поставились до Євромайдану?

О. Б. Ну, знаєте, коли...

К. С. На початку, коли знали?

О. Б. У нас Україна – це центр Європи і тому хочеться, щоб вона була не тільки географічним центром Європи, а була разом з Європейськими країнами. Якщо молодь в нас вже з сформованою думкою. І це ж студенти почали цей Євромайдан.

К. С. Да, да.

О. Б. От. Якщо вони з цією думкою вже йшли, значить це ж треба за покликом молоді йти, а не йти назад у минуле. І тому це просто так сталось, що це все переросло в таке, такі події. А так, це дуже добре.

К. С. Як ви класифікуєте події на Сході?

О. Б. Ну я так, читаючи ці статті різних політологів і журналістів, і, бачучи, що вони визначають, як гібридну війну, то я теж погоджуюся, воно так і є.

К. С. У вас є родичі за кордоном?

О. Б. За кордоном немає.

К. С. Тоді все. Я вам дякую за співпрацю. Приємно було познайомитися і поспілкуватися.

О. Б. Дякую вам.

Словник

ВПО – внутрішньо переміщена особа – в українському законодавстві це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушення прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Григорій Капустін – рудознавець, рудних справ піддачий, у першій половині 18 ст. здійснив ряд цільових поїздок-розвідок для уточнення даних про корисні копалини.

День шахтаря – професійне свято працівників вугільної промисловості України. Відзначається щорічно в останню неділю серпня.

Донбас – історичний регіон України, що займає більшу частину Донецької області та південь Луганської області.

Євромайдан – національно-патріотичні протестні акції в Україні, передусім проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

Макіївка – місто обласного підпорядкування в Україні, Донецька область, фактично північно-східне передмістя Донецька.

Поділля – історико-географічна область України, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, північні райони Одеської областей, а також невеликі прилеглі території Житомирської, Черкаської, Кіровоградської та Київської областей.

Радянський Союз – офіційна назва – Союз Радянських Соціалістичних Республік – федеративна соціалістична держава в Північній Євразії, яка існувала з 1922 по 1991 рік.

Сепаратизм – діяльність, направлена на зміну статусу окремих територій відповідно до законів України та протизаконна діяльність, направлена на сецесію (відділення) від материкової України частини територій та їх мешканців.

Урбанізація – зростання значення міст у розвитку суспільства, яке супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі.

УДК 94(477)"19/20"(047.53)

ГАЛИНА ЗАХАРІВНА ТА ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ ЧЕРНОВСЬКІ ПЕРЕЖИЛИ ОКУПАЦІЮ НА ДОНБАСІ ТА ВІДЧУЛИ НА СОБІ ВСІ ЖАХИ ВІЙНИ

М. А. Глуха

Війна – варварство, коли нападають на мирного сусіда,
але це освячений борг, коли захищають батьківщину.

Гі Де Мопассан

Галина Захарівна та Василь Іванович – подружжя, яке пережило окупацію на Донбасі та відчули на собі всі жахи війни. Їхні розповіді – це життя, сповнене радістю і болем, життям до війни та після. Інтелігентна сім'я, лікарі за покликанням розповіли про різні етапи їхнього життя, а саме: післявоєнний час Другої Світової, встановлення як спеціалістів, переїзд на Донбас, військові дії на сході, евакуація, повернення на малу Батьківщину. Історія людей поважного віку, які зібрали всі свої сили і вистояли заради нової сторінки їхнього життя.

Ключові слова: події на Донбасі, війна, волонтери, українська мова, село, переселенці, біженці.

Galina Zakharivna and Vasyl Ivanovych are a couple who survived the occupation of Donbas and experienced all the horrors of war. Their stories are a life full of joy and pain, life before and after the war. An intelligent family, doctors by profession, talked about different stages of their lives, namely: the post-war period of the Second World War, establishing themselves as specialists, moving to Donbas, military operations in the east, evacuation, returning to the small Motherland. The story of people of respectable age who gathered all their strength and stood for a new chapter in their lives.

Key words: events in Donbas, war, volunteers, Ukrainian language, village, immigrants, refugees.

Інтерв'ю в рамках проекту «Голоси живої історії», що реалізується Вінницькою ОУНБ.

Інтерв'ю проходило 16 травня 2018 року.

Оповідачі: Черновська Галина Захарівна (Оповідач 1), Черновський Василь Іванович (Оповідач 2)

Інтерв'юери: Альона Ніжньовська, Тетяна Горовенко

Інтерв'юер. Доброго дня, скажіть будь ласка, як називається населений пункт, де ви народилися і які у Вас з ним пов'язані спогади.

Оповідач: Це Вінницька область Тиврівський р-н., с. Іванівці, де я народилася і навчалася до 7 класу, а потім у зв'язку з тим, що батько загинув у 1941 році і ми дуже велика сім'я під час Голодомору в нас померло 2 братів Андрійко та Василь, а залишилось ще 3 сестри і 2 брата, самий старший брат зведений, тому що в нас батьки зійшлись вдівцями – мати зі своєю донькою, а батько зі своїм сином. Син з 1921 року народження, тобто в нас велика дуже різниця, і він взяв на себе всі функції відповідальності за всіх молодших дітей. Він пройшов всю війну з України до Кенінгсберга, з Кенінгсберга його перевели в Маньчжурію на Далекому Сході, потім демобілізувався і поступив у Вінницький медичний інститут і отримав направлення в Донецьк і забрав мене з собою. Працювала всі там свої 53 роки.

Інтерв'юер. Де Ви працювали в Донецьку?

Оповідач 1: В Донецьку я працювала спочатку в Донецькій міській лікарні в зоровому відділі, а потім перейшла в обласну лікарню імені Леніна – це великий медичний комплекс, дуже багатопрофільний, також це база Донецького медичного інституту, і я в ній працювала перенатальним хірургом, а потім зоровим хірургом. Будучи вже на пенсії працювала нейроофтальмологом в нейрохірургії. Я фактично з 8 класу працювала санітаркою дитячого відділення дитячої консультації, оскільки мій брат був головним лікарем. Умови життя були важкі, тому що там після війни розвалено було багато, ще повністю не відстроїли Донбас. Лікарня опалювалась вуглем. Зранку вставала і без рукавиць перебирала вугілля, щоб антрацит вибрати з попелу і щоб була гарна горючість. Оце я розтоплю, все помію і йду потім в школу, тому в мене загального стажу 60 років.

Інтерв'юер. А можна Василь Іванович Вас почути і Ваші спогади про те місце, де Ви народилися і як Ви потрапили на Донеччину.

Оповідач 2: Я родився в с. Франківці Чернівецької області, в той час Буковина була під Румунією, тому ми не знали, що таке Голодомор 33-х років, а от в 1957 році ми відчули його, тому що всі ходили шукали в кого що є їсти, в кого був хоча б кілограм пшениці, все забирали під мітлу просто. В мене так вийшло, що по лінії батька чотири чоловіка і по лінії матері також чотири чоловіка, і в кожного своя сім'я створилася, практично пів села родичів. Зараз в мене залишилось буквально декілька людей: двоюрідний брат і рідний брат. Рідний

брат у мене в Хмельницькій області в Дунаївцях працював, також лікар. Закінчив я 7 класів у своєму селі, а потім в сусідньому селі, за 8 кілометрів, до 10 класу. Потім поступив у медучилище, після медучилища служив в армії на Сахаліні, після служби поступив в Чернівецький медінститут, ми познайомились там з дружиною. Після другого року навчання, ми звернулися до завідувача обласної лікарні, щоб нас перевели в Донецьку область. Після закінчення Донецького медичного інституту, я працював хірургом в інституті ортопедії. Захистив дисертацію, став старшим науковим співробітником. Були спроби повернутися на малу Батьківщину в Чернівці, працював 2 місяці в Чернівцях, а потім знову повернувся в Донецьку лікарню, згодом перевівся на кафедру нейрохірургії Донецького медичного університету, на посаді доцента працював до 2012 року. Потім пішов на пенсію.

Інтерв'юер. Ви кажете, що у Вас були спроби повернутися в Чернівецьку область, чим були змотивовані ці спроби, що Вас спонукало повернутись сюди, і чому все ж таки не вдалося?

Оповідач 2: Напевно, тому що там пройшло моє дитинство в 1941 році. Я пригадую ті роки важко, але в мене було щасливе дитинство, тому що ми разом з рідним братом вчилися в своїй школі, до цих пір пам'ятаю наших вчителів: Чубенко С. П., Людмила Панасівна – нещодавно до неї заїжджали. Мама моя була не грамотна, батько спочатку служив в Румунії, потім під час війни воював, був поранений, отримав інвалідність. Батько все життя працював в колгоспі бджільником, його талант мені теж передався.

Інтерв'юер. Скажіть будь ласка, в той період, коли Ви жили на Донбасі, які свята було прийнято святкувати у Вашій родині?

Оповідач 1: Святкували лише радянські свята, тому що в той час все переслідувалось. Якщо це була релігія, то це було тихо, не афішувалось. В 1991 році почали будувати храми, в нас навіть до того не було ні одного в Донецьку. Церква лише була в Макіївці – Георгіївська церква, люди всі, які віруючі їздили туди, святити пасху. Наразі в Донецьку багато храмів, і тому зараз люди не бояться туди ходити. Ми навіть своїм дітям не привили цього, тому що робота на Донбасі в декілька разів відрізняється від інших міст. Тому що там, по-перше, велика щільність населення, Маріуполь – 600-700 тисяч, Краматорськ, Макіївка, Дружківка, Слов'янськ, Костянтинівка, Артемівськ – густо заселені, великі міста, набагато більші Вінниці, і тому, дуже велика промислова галузь розвинена. Ми не мали права на помилку, не мали право на скарги, тому що працювали настільки, що кожна клітина в тобі була напружена до грані. Якщо ти оперуєш, набив руку – це 30 % справи, а 70 % це знання, те що стосується нейрохірургії, офтальмології, а це дуже важко, бо ти маєш справу з живою людиною, яка має велику кількість захворювань, яку надалі потрібно буде доглядати до відновлення. Робота дуже важка.

Я пам'ятаю, що так як в нас було, ще коли я вчився в школі до 1939 року при радянській владі, в нас батьки ходили до церкви, мені запам'яталось як ми під час Пасхи, навколо церкви проходили, святити пасху, нас посвящали.

Ти не сказала, що коли ми жили в Донецьку, ми їздили за Пісками в Первомайську святити пасху. А потім коли ми стали працювати, то нас виховували при радянській владі в режимі «атеїзму». Церкви позакривали в Чернівцях, зробили з неї склад, а потім нам дійсно вже було не до того. В Донецьку в основному ми ходили на паради, святкували травневі радянські свята. В основному робочий клас радів, святкували. В лікарні в основному накривали столи, вітали зі святами, а потім ми всі йшли на парад. В нас навіть був кружок «атеїзму» ми його проводили. (Сміється). А те, що ми працювали і в день і вночі, то це правда, наприклад, сутки проходиш зміну, залишаєшся при необхідності ще на операції. Мене нагородили двома відзнаками шахтарської слави другого та 3 ступеня.

Інтерв'юер. В цей час коли Ви працювали, от дітки ваші ходили куди, садочки були?

Оповідач 1: Так, брат з сім'єю жили в іншому районі міста, ми не тісно спілкувались, велике місто. Ми не могли на них розраховувати, оскільки в них також були діти і також ні від кого допомоги не було, а ми самі абсолютно, просто нам везло на добрих людей, Ніна Павлівна, царство їй небесне (посміхається), і діти в нас пішли за пів року один від одного, і між іншим народились в один день з різницею в два роки, 16 жовтня (сміється), і так в ясла, в садочки, і це так поки я в міській лікарні працювала 10 років і там все поруч, все поруч, поруч будинок, поруч ясла, садок, робота, тому було дуже зручно. А потім, коли я вже перейшла в обласну, школа була поруч, недалеко біля Пісків, в кінці міста, тому що там був ящик 25 Міністерства оборони. Це був дуже важливий об'єкт, тому що там інші квартири, це потім ми вже зрівняли центр міста і країну, тому що Міністерство це така чіткість, ідеальна чистота, порядок, чітко все на місці. А перейшли туди, Боже (сміється), ось цей мусоропровід, не може кинути пакет прям туди, а лише фіть і кине не туди (показує) і ще собачку провести свою, щоб вона там зробила свою справу саме в мусоропроводі. Лікарі навідували нас в цій козирній квартирі, ой трущоби Чикаго.

Ось у відношенні допомоги, ми тільки як переїхали в Донецьк, я оформився працювати там, де і дружина і по вихідних днях, по святam, я заступав на зміну, а потім з тієї країни мені треба було їхати в центр, щоб потрапити в медінститут. Чотири переїзди, їдеш в ліфті, і все рівно в якомусь застрягнеш. Я старався пораніше виїхати, щоб не спізнитися. Тому що якось я їхав із занять на автобусі і заснув стоячи і проїхав свою зупинку(сміється).

Так, було дуже тяжко і дуже напружна обстановка, але нас прийняли, але нас вважали западняками, бендерами, але завдяки тому що в нас закалка така що подільським людям прививали що має бути повага до людей похилого віку, стареньким, що потрібно їм допомогти, а там зовсім інше відношення, ну ось зі сторони так. Єдине, що ось греки, з Приазов'я, їх там багато, ось вони, дуже гарно відносяться до людей похилого віку, дуже бережливо. Я дуже багато їх оперувала і для них ось: мама, батько це ВСЕ, а от інші, там же багато із Уралу, в свій час на заводі працювало, їх перевели під час війни з Челябінська, а потім катапультиували назад, і звідти тому так багато російського населення, але Ви всі прекрасно розумієте, хто може зірватись з місця, ось такий противний ряд, який несе все до чорта і така розбавтаність, ну і звичайно погане ставлення.

Оповідач 2: Було таке що казали, що Ви із західної України, а я кажу із Вінницької області, а я не витримав і кажу: Вінницька область ніколи не була Западною. Ой та ви Іванович, а я собі думаю Чернівецька область вона ж теж не відноситься до Західної, це відноситься до Південної частини, а не до Заходу. Ну було таке собі відношення, відчувалось.

Оповідач 1: Але так як в нас були на роботі професіонали, до нас було гарне ставлення – професіональне, що до Василя Івановича, взагалі боготворили, що до мене дуже добре, тому що всі валом до мене і казали, що треба Василь Іванович. Була в нас одна така дама: «Черновська уйди! Твої ходаки з першого по другий етаж все заповнили. Ну в основному люди, я ж кажу, я відносилась гарно до людей похилого віку, які в основному в нас і були.

Я така, що тихенько поставлю на місце, а потім ми стаємо друзями. Вчора до мене подзвонили, а я думаю, що це за дзвінок, не оприділився, якийсь голос: Галино Захарівно, це я Саша з Авдіївки, Ви ж мене оперували, Ви ж мене пам'ятаєте, і Галину Іванівну, вона його дама серця, а він був її бойфренд. Мені прийшлося видалити їй око і вставити протез, бо було не гарно косметично зроблено. Ну як ми без вас будемо, Ви що не розумієте як нам важко буде без вас жити, я не знаю до кого мені звернутися, ми дуже Вас чекаємо, от Галина Іванівна декілька раз дзвонила, але напевне переплутала телефон, ось в такому живемо. Нам було завжди зручно на роботі потрапляли і гарні люди, але то невігластво.. Я перейшла в обласну лікарню, там всі високовольтні, розумієте, я туди потрапила, там було багато

питань, а як вона сюди потрапила, а потім будучи на такій висоті все було чулово, от Галина Захарівна то, Галина Захарівна то. Виконуюча обов'язки завідувача відділення, завжди мене поражала, потрібно ділом займатись а не адмініструванням. І це все розлючувало, ці віники, тряпки, сварки між медсестрами, а хотілося займатися ділом.

Оповідач 2: Єдине що я хочу відмітити це лише одне, особливість і чому, тому що часто звучало що ущемляється російська мова, так от я хочу сказати, що наш перший професор Нестор Анатолій Анатолійович, він пройшов всю війну, працював в інституті травматології завідувачем. Він якщо чув українською мовою слово, то він ще раз перепитає, тому що дуже рідко, лише якщо хтось прийшов або з села приїхав на українській мові пред'являє якісь скарги, саме на українській мові. А він питає: «То як ви кажете, ану повтори ще раз», йому було приємно почути українську мову, українське слово. А тепер ми відчуваємо, коли йдуть вибори у Верховній раді, от що ущемляється російська мова, ає цього ніколи не було взагалі, просто завжди дивувався цьому, ти якщо чуєш українську мову. От дружина згадала про греків, от в них різні свої свята і нас якось запросили, зібрали зі всіх районів, там можна було почути і українську мову, а в обласному дуже рідко ти почуєш українське слово, а поті мажуть ущемляють російську мову.

Оповідач 1: Так оце ж я перейшла в лікарню, от мені казала одна: ой Галка, мені всерівно чи Черкаси чи Чернівці, чи Чернігів, а я кажу Таня, ти відмінниця, я б тобі 2 по географії б поставила, я їй кажу це не в честь тебе, а це твоє негативне, що ти не знаєш, і якщо Ви цього не знаєте, то краще б помовчали, тому що там люди з великої літери. Тому що розумієте, в 1949 році моя сестра отримала направлення в тернопільську область, нквд і бендери. Оце ж вічно бійня була і вона мене в 5 класі взяла туди до себе, що своє рідне хоть щось було. Але потім коли з'явився її майбутній чоловік, я почала просити щоб мене назад завезли, і мене медики посадили в товарний вагон, куди пересилили переселенців, які в Магадан направлялись, Магаданську область, отже це були товарні вагони отакісінькі щилини (показує на пальцях), солома на полу, і всі ці люди з Ростовської чи з якої вони там області, і з Тернопільської в т ч. І вони, вже листопад місяць, білі мухи і ї туди перенаправляють, то вони нас. Ми ж дівчатка, то вони нас обігрівали своїми коцями, коци це такі у них дорожки, ткані з овечки, коври ось такі рядками білі спочатку потім червоні (показує). Вони нас вкривали, знаєте, розуміючи що ми москалі, розумієте. Тому там люди. Там також люди, ви просто їх не знаєте.

Оповідач 2: Я провчився 2 роки в інституті, всі викладачі лекції так і практично проводили на російській мові, тільки один по органічній хімії Євтушенко (дивляться один на одного) на українській мові, всі інші на російській мові. Було спочатку важко, а потім вже служба в армії, потом я був на Сахаліні теж на російській мові, а от зараз ми приїхали сюди, то я вперше дізнався, що є церква московського патріархату і київського патріархату. Для мене це було здивування, і коли задумався, що на відспівування хотіли занести в Літині не прийняв Московський патріархат на відспівування. Але більше всього мене вразило це я читаю в газеті «Воїни АТО» у Львові, що хоронять загинувшого в АТО так само в Московському патріархаті відмовляються робити відспівування. От я читав, що є єдиний Бог, єдина церква, навіщо таке робити? (Розводить руками).

Оповідач 1: Нас також вчили молитви на старослов'янському стилі, єдина церква була, ми не розуміли, що там є поділ, і яке це має значення. Я чула відспівували наших родичів на українській мові абсолютно нормально все, в Британії ж також богослужіння йде на англійській мові. (посміхається). Що я можу сказати: те, що зараз відбулося це страшне безумство, яке обумовилось війною

Оповідач 2: Не говори багато, плівки не стане (посміхається)

Оповідач 1: Як для олігархів нормально, а для людей війна це кров потоками.

Інтерв'юер. Кращу левову частку свого життя, кращі роки свого життя ви провели на Донбасі, а зараз Ви переїхали на Вінниччину. Коли і чому Ви переїхали? Які труднощі у Вас виникали під час переїзду і що допомагає Вам адаптуватися до нового оточення?

Оповідач 1: Отже, ну ...

Інтерв'юер. Коли Ви переїхали?

Оповідач 1: В 15 році, ось вже 4 рік.

Оповідач 2: з 16 березня 15 року

Оповідач 1: Значить, ми сказали Вам, що в центрі міста в нас квартира, а Василь Іванович, оскільки казав, що зробив спробу повернутися в Чернівецьку область працювати, коли захистив докторську, ну не склалося в нас, тому вирішили купити «хібару» таку собі Шевченківську і він фактично вистроїв новий будинок.

Оповідач 2. Якраз поруч виділяли територію на дачі. От в нас був вже фактично вік коли ми захотіли мати дачу. І ми купили другим по списку йшов Первомайськ, ось там ніякого розриву (показує руками) ось зверху об'їзна дорога, і одразу ж переходить в Первомайськ, називали її Ізмайлівка, і там купили банний будинок. В мене є фото, там вікна рівно по коліна. Но і потім почали будуватись, побудували будинок. Оповідач 1. Все старалися робити своїми руками. Оповідач 2. Построїли там невеликий будинок, і ще там трохи мені допомагали, з роботи приїжджали. Літом і весною і осінню. А потім нас обікрали металісти, і ми там останні роки жили саме там. Їздили на роботу, через управління я отримав машину, і їздив кожен день на роботу. Останній 2014 рік ми там якраз застрягли, якраз туди прямувала перша заверуха. До 16 березня ми ховалися в підвалі, тому що почалися такі обстріли: спочатку ДНР захопив нашу місцевість, і далі... А потім до Пісків дійшли і вони знову опинились на нашій території. Оповідач 1. І розгромили все (зітхає).

Розрухи, розрухи і безкінцева стрільба і ми сіли на маршрутне таксі, яке прямувало на Київ, на самій трасі, а з асфальту була сама каша, бронетранспортери...

Оповідач 2. Загалом, в місці довгий час все працювало. Я її завозив на роботу, але лише іншою дорогою, бо там далі де вже Піски росіяни стояли, а там ще якраз де військова частина, завод 25 з військовим ящиком, тому доводилось через Красноармійськ чи через Ведово, а потім автобусом їздила ще в 2014 році. Да, начебто? Оповідач 1. Ну я до лютого 2015 року я працювала і вже було місто частково розрушене.

Оповідач 2. Їдьте, їдьте, їдьте.

Оповідач 1. А діти, діти не хотіли щоб ми залишались одні, вони шмигнули і поїхали. Сім'я старшого сина – 3 дітей, 3 хлопчика, у молодшого сина – 2 хлопчика. І ось це всі вони поїхали сюда на Україну в Київ і Харків, а ми залишались самі. Ми в тому селі залишались самі, весь час бомбили. Нас так : фух, вух (показує рукою) металопластикові вікна зривною хвилею і просиділи дуже довго тоді, десь час.

Оповідач 2. То світла нема, то води нема.

Оповідач 1. Да.

Оповідач 2. Галина Захарівна в нас така настойчева (сміються). Волонтери до нас приїжджали, дійсно, погано можу спам'ятати.

Оповідач 1. Боже, які чесні люди, Боже мій.

Оповідач 2. Галина Захарівна підійшла до нього, не знаю, що вона там йому казала, він так наполегливо почав казати: та от якби моя мама, то я б обов'язково б її забрав і це зробив. Їдьте!

Оповідач 2. Ми згодилися поїхати звідти. Так він нас організував, дякую йому велике.

Інтерв'юер: Ви пам'ятаєте як його звали?

Оповідач 1: Олег, звичайно, звичайно (радіють)

Оповідач 2. Він з-під Києва.

Оповідач 1. Він приїхав до сусідів там, з нашим таким активним Сергієм і потім зупинились, а я стою біля входу на дверях, а Василь Іванович на ворота кричить, що ти ризикуєш весь час, ти не розумієш, що тебе можуть отак кокнути і все, а я стою на воротах і вони проїхали. А потім під'їхали, зупинились і каже: Матусю, що Вам дати, в нас є крупа, сахар. А я кажу : мої хороші, віддайте тим, хто більше потребує. А він питає : А що Вам треба, а я кажу «А Ви можете дітям в Київ передати передачу?». А нам ще гуманітарну допомогу давав Ахметов, як я ще робила. Спочатку давав 2 рази в місяць давали, він дуже допоміг людям, а потім раз в місяць дуже хороші крупи, сахар, соняшникову олію, консерви, ну ми ось це склали. А я кажу а ви можете ПЕРЕДАТИ, А ВІН: Хорошо. А потім подзвонив і каже: «Галина Захарівна, негайно збирайтесь і їдьте, Ви робите боляче дітям, не можна, там буде дуже гарячо». Це ж аеропорт, Піски, і наш район (показує руками) і траса. Але я йому сказала що Василь Іванович без бджіл не може, чи можна взяти пару вуликів? Він сказав так, що він через неділю приїжджає і ми від'їжджаємо і ми Вас вивозимо. Вражаючі люди просто, вражаючі. Я ж кажу двома мікроавтобусами і ми між ними і так вони нас вивезли сюди, прямо до дітей.

Інтерв'юер: Як Ви відноситеся до визначення поняття «переселенці»? Чи не є воно образливе, некоректне?

Оповідач 1: Ми не думали про це.

Оповідач 2: Ми якось звикли, ми навіть не задумувались про це. А як ще можна назвати це?

Оповідач 1: Переміщені особи...

Це коли насильно вивозять, а в нас там були вивозили примусово дійсно. Їздила кожен день в нас машина і попереджувала що буде аврал, нальот і там швидко всі грузились і всьо. А нам повезло що ми конкретно поїхали, тут ж працювала моя сестра, вона нині покійна і її чоловік, в минулому році помер, скоро буде як два роки. І ми щорічно, коли їхали в Чернівецьку область зупинялися в них і ми зараз живемо в їхній квартирі, нам дуже повезло. Якби не це, ми б не наважились, там би і лишилися під цими бомбардуваннями, деградували б, довели б себе до кінця. Тому світла їм пам'ять.

Оповідач 2. Їхній внук нас часто запрошував, він сам у Вінниці працює, казав переїжджайте, переїжджайте, чого ви ще там. І потім ще мій брат наполегливо казав.

Оповідач 1. Звичайно ж це безумство, просто безумство, я по іншому не називаю це. Я вважаю що це безпринципність однієї і з іншої сторони. Я на фоні, коли стався розрив союзу мені було дуже боляче, тому що де мій син живе, закінчив воєнно-медичинську академію Кірово в Ленінграді закінчив, полковник медичної служби, він в Росії рахується. Наша племінниця одна і друга в Москві, тобто в нас був зв'язок такий що... Ростові... Тому я не проти російського, не проти абсолютно, але це все.. це все.. (розводить руками)

Інтерв'юер: Які книги Ви читаете, яких авторів?

Оповідач 1: Отже, в нас зараз такий період, і я казала, що коли піду на пенсію, я перечитаю всю класику (сміється), які в мене є вписані примірники, все починаючи з Чехов, Толстой (сміється), всі ось такі.

Оповідач 2: Але прийшла сюди і перечитала всього Шевченка.

Оповідач 1: Да, будучи тут вже перечитала Шевченка від початку до кінця, тому що Пушкіна, Лермонтова я дуже люблю із класиків. Дуже я Пікуля, Валентина Пікуля. Ну це зараз, зараз в нас в основному періодична література, тому що в нас часу якось мало, а дуже цікавлять мені всі загадки в історії, вся історична та пізнавальна література

Інтерв'єр: Як на Вашу думку, ставляться до переселенців на не окупованій території? Ну так загалом.

Оповідач 1. Нам важко сказати. Все залежить від особистості, як він тут себе веде. Я знаю декілька прикладів, де починають веее, вее (показує на руках), ну от положено, що положено, дай висунь і постав, ну і окрім того є багато спостерігачів, які і там, і там, і там, і там. Тому я вважаю, що справедлива недовіра до них і це жахливо. Все залежить від людини, як він вихований і як він це сприймає. Бо йому все-таки роблять вислугу, хто б він не був, йому роблять.

Оповідач 2: Я б сказав так, що прості люди відносяться з розумінням, повагою і співчуттям, але те, що стосується адміністративної частини... Ну ось ми в бібліотеку приходимо з такою радістю, що ми спілкуємося з цим колективом, як ніби підбирали спеціально людей для роботи тут. Але мені болить до сих пір, можна сказати в стані депресії, коли зіткнувся з питанням вирішення виплати пенсій. В мене наукова пенсія і тут перерахували мені пенсію і все, я питаю, а чому не включили службу в армії, два роки я відслужив, тоді 2 роки вважалось за три роки. Ну Вам хтось оформляв пенсію, видно цього не врахували, ну як це в трудовій книжці написано на першій сторінці, директором підписано. А потім ще кажу, що останні роки 11 та 12 я в Донецьку робив, а вона: «Немає розрахунку вашої заробітної плати», а я питаю «Ну як це?». Отже, я прочитав у «Фактах» газеті, ось тут ми її і читаємо в бібліотеці (показує руками), що є у Києві організація, яка робить перерахунок, і я от вимушений їздити в Київ детально не буду розказувати... От сказали іти в шевченківський район вам там все підкажуть. От я пішов туди з сином, сидить дочка за цим комп'ютером: так і так, буквально 2 хвилини і вона витягує цю бум агу (показує руками), ось будь ласка, їдять знову туди. Я прихожу і так :»Чотири тисячі гривень, даєте свій дозвіл, ми будемо списуватись з Вами, з вашим пенсійним фондом і тд. Я кажу ні, я не буду нічого підписувати, я не буду звертатись в ніякі судові інстанції. Приїхав я сюди (показує пальцем) і все, пенсійний фонд і починається знову. Ну добре, інша там сидить – Ніна Андріївна і каже:»Ідентифікаційний код, Ой в нас ж є ці дані»

Так це ж треба було, мені знаючи що там ці дані є, в кожному пенсійному фонді ці дані є по заробітній платі. Я до цих пір ходжу в такому стані, що я вважав, що пенсійний фонд має мене захистити – пенсіонера, а тут читаю, що в Запоріжжі організували перевірку з показниками отримувачів пенсії, як виявилось, кожен третій пенсіонер недоотримує, не правильно роблять перерахунки. Ось це просто здивовує.

Оповідач 1: Ну і окрім цього нам довелось зіткнутися з однією особою, це я покажчик того, індикатор того, якість того, як вони мають виконувати свою роботу в інтересах, але там це така незобов'язаність, таке це все перекреслене.

Оповідач 2 Так як і я сказав, коли сказав, що коли стосується простих людей то все добре, а адміністративних – то ні. От я замовив дрова, нам привезли, скинули, а ті що в кабіні ближче, кращі повезли далі, а нам якісь палки, але я не ображаюсь.

Оповідач 1: Це все дрібниці, але те що стосується... ладно, не будемо те згадувати (махнула рукою).

Інтерв'єр: Яке Ваше відношення саме до подій Євромайдану?

Оповідач 1: Революція Гідності? Чи той інший?

Інтерв'єр: Так, Революція Гідності.

Оповідач 1: Ой... (махає головою)

Оповідач 2. Я особисто вважаю, що все що зв'язано з дітьми, саме болюче питання, тому що, якби нас хтось одурачив, то одне, але вони щиро йшли, добивалися того, щоб в нас був зв'язок з Європою. От і скільки там загинуло, скільки наругань було над цими людьми, але ми не все бачили, але бачили учасники, які це розказували і мені здається зараз

відноситись по-іншому не можна, тому що це болить, все рівно, ця біль залишається в серці. Тому що бажання цієї молоді (плаче) має здійснитися. Не можу...

Оповідач 1. Да.. Але на жаль, я категорично проти того, щоб... Ну взагалі дуже боляче через те, що на моїх очах, на моїх очах виріс Донбас, на моїх. Ось ця площа Леніна, Драмтеатр, Оперний театр, Міністерство вугілля ось оце все, а то раніше був резервуар замість лікарні, тобто на моїх очах виріс ось цей красень-місто, але розумієте, де родився, якщо я пам'ятаю Вінницю, коли була Каліча, де площа Гагаріна, ось тут де універмаг, там був ринок (малює руками уявне коло), там кіз продавали, і всяких різних, все, там закінчувалась Вінниця, і далі йшло літинське шосе, і все, більше Вінниці не було, а зараз виросло велике місто, дуже чудове. Розумієте, скільки я прожила на Донбасі, я весь час була не на своєму місці, не дивлячись на те, що там ми вдвох, що таке щастя, те що в нас така чудова сім'я, але в нас завжди було відчуття, що нам не вистачало нашої батьківщини. Коли я приїхала сюди, то мені хотілося (плаче) поклонитися, тому що це все таке рідне, що всі мені здаються такими добрими, не дивлячись ні нащо, до нас настільки чудово відносяться, що я не знаю... До нас всі гарно відносяться і сусіди, і фельдшера звертаються ще по професії.

Оповідач 2. Да, нам повезло з сусідами.

Оповідач 1. Да, нас запрошують і на свої ювілеї, на свої дні народження, все чудово, але ми не показатель, мене узнали по родичам, але все рівно ми вписались.

Інтерв'юєр: Можливо у Вас є що розказати про те, що ми не запитували, можливо якесь побажання, можливо якась думка є на серці чи побажання цінне?

Оповідач 1. Дякую Вам, все хочеться захватити, але тяжко. Мені важко, що зараз от такий час. Я пам'ятаю, як ще було 2012, Ахметов скільки всього набудував, ви ж розумієте, що майже всі мільардери з Донбасу, але вони багато жертвували на благодійність. Тепер там залишився тільки центр, а решта руїни. Ці мости, ці магістралі, які будувалися – це чудово... А зробили з цього нічого. От говорять за безвіз, про то, про се, а замість цього ми могли розвиватися і не віддати, і не уступити, не віддати Крим. Знаєте, немає в нас таких політиків, вони буквально всі думають про свою наживу і більше ні про що, тому що як таке може бути, як так можна лишити. Як то кажуть: пусти свиню під стіл, вона вилізе на стіл. Якщо був розрив союзу на республіки, то Україна отримала свої кордони, то вони такі мають залишитись, ми не маємо згадувати як там хан Батий стріляв зі стрілами, була союзна республіка, але представництво ООН все рівно була в Україні, так чому ми маємо віддавати, якщо кравчук залишив цей Крим, тобто Севастополь, Севастополь залишив і все, а потім пішло далі, далі, далі. Тому мене страшно бісить.

Оповідач 2. Багаті мають дати і собі і Нам. Ми не чекаємо нічого, просто хочу дожити до того, коли настане мир. А Вам особисто хочу побажати успіхів, у Вас такий вираз обличчя, що Ви на своєму місці. Я не дуже багато розмовляю, але Ви поневолі своїм із бажання дійсно щось почути (ставить руку на серце) розкриваєте мою душу, тому я Вам бажаю і далі з успіхом робити свою роботу.

ХРОНІКИ ЄВРОМАЙДАНУ: РОЗПОВІДЬ ОЧЕВИДЦЯ

Т. О. Джуринська

В інтерв'ю йдеться про події 2014 року, пов'язані з Революцією Гідності. Безпосередній учасник подій розповідає про погляд зсередини, особисту політичну позицію та події, що передували цьому.

Ключові слова: *Революція Гідності, Майдан, АТО, людська гідність, цінності.*

The interview talks about the events of 2014 related to the Revolution of Dignity. A direct participant in the events tells about an insider's view, a personal political position and the events that preceded it.

Key words: *Revolution of Dignity, Maidan, ATO, human dignity, values.*

Вітаємо Вас! У рамках проекту «Голоси живої історії», ініційованого Вінницькою ОУНБ та ГО «Асоціація бібліотек Вінниччини», пропонуємо Вам інтерв'ю з учасником бойових дій Революції Гідності Олексієм Олексійовичем Пацьорою.

Вітаємо Вас, Олексію Олексійовичу!

О. О.: Вітаю Вас теж.

В.: Перше питання таке: «Чому Ви вирішили долучитися до Майдану [2]? Що спонукало Вас до цього?»

О. О.: Так. Просто я зростав у такій сім'ї, де цінності гідності людини були насамперед. Нас батько вчив, а нас зростало десятеро дітей всіх у батька, вшановувати гідність кожної особи незалежно від того, чи вона тобі подобається, чи не подобається, бо як би кожна людина має право на свою особисту думку. І та ситуація, яку ми отримали в кінці 2013 року просто шокувала нас. І не тільки я один вирішив, але повністю вся моя сім'я це вирішила. На той час нежонатий хлопець і незаміжня дівчина, яка в мене залишилася. Бо у мене шестеро дітей, але усі (інші) одружені. Тільки оцих двоє холостяків та ми з жінкою усі разом четверо сіли і поїхали на Майдан [2], бо то була наша життєва позиція і кредо. Ми хотіли стати на захист людей, котрі були принижені. Ми пам'ятаємо той випадок, коли побили молодь і ми зразу ж на другу неділю були у Києві.

В.: Яке Ваше перше враження коли Ви опинилися на Майдані [2]? Що Ви побачили, що Ви пам'ятаєте?

О. О.: З перших днів ми були шоковані. Ми не розуміли, про що йдеться і який буде наслідок подій і як це воно має розвиватися. Ми були згідні стояти до кінця, але до якого кінця ще було невідомо. Бо то був кінець 2013 року і на наступні два дні вже очікувалося святкування Різдва, Нового року і ми стояли по тій причині, що треба стояти, бо треба, щоб хтось стояв, аби захистити ті цінності, які до кінця нам були незрозумілі. І тим більше, у нас було заплановано разом з сім'єю поїхати (а було заплановано за півроку, ба, навіть більше), щоб ми поїхали з сім'єю на такий відпочинок родинний, де ми були організаторами. І в Карпатах нас чекало ще 18 родин. І так, як ми це все зорганізували, то ми були відповідальні за них. І ми поїхали на такі, скажімо так, духовні справи, щоби ті родини теж розвивалися в дусі вільних людей. Бо наша позиція, моя і моєї сім'ї, що якби, наприклад, хтось сказав вибирай чи ти любиш країну і віддаси за неї життя, чи ти насамперед любиш сім'ю і віддаси

за сім'ю життя...? То, напевно, без жодного роздумування віддав за сім'ю – насамперед. Бо в першу чергу є сім'я.

В.: Пане Олексію, Ви вживаєте у своєму мовленні поняття стояти. Що означає це поняття? Чим Ви займались на Майдані [2]?

О. О.: Першою нашою позицією було відстояти, був такий заклик, щоби люди на Майдані [2] показали, що вони є. Не було тоді жодних планів щодо негативу чи позитиву. Але взагалі показати владі, що люди стоять і відстоюють цінності людини, яку вони принизили. І наше завдання було стояти оскільки це теж дуже важливо, бо я теж маю роботу, мої діти теж мають роботу, то ми їздили – щоп'ятниці ввечері від'їжджали з Бару і в понеділок ранесенько поверталися до Бару. Тобто субота і неділя ми були в Києві. Отака була наша технологія відстоювання в Києві.

В.: Такий Ваш протест, така позиція?

О. О.: Так, саме присутність людей на Майдані [2] мала бути неохідною.

В.: А де Ви там жили?

О. О.: Ми жили по-різному. Ми жили... там є на вулиці Котельній костел, ми в ньому не раз ночували, в Українському домі [3], в домі Профспілок [4], поки його не спалили, не раз – ночували в палатках. Але в палатках трохи зимно було, то ми більше таки старалися в приміщеннях ночувати. Це була така стійкість. Вистояти до тих трагічних 18-го, коли була мирна хода на Інституцьку до Верховної Ради [5]. Наше завдання було вистояти. Але правда, приходилось і на барикадах бути і будувати ті барикади, але то вже протягом дня. А вночі то просто походити по тому Майдані [2], показати, що люди ще є, аби вистояти. Саме в цьому заключалося наше... завдання.

В.: У Вас була зброя, чи Ви стояли без зброї?

О. О.: Ні, не було зброї. Я римо-католик, якщо сказати щодо зброї, то у мене була вервичка, на якій ми молилися. Бо сама молитва, то і є зброя, щоби подолати зло. Тільки треба добро. То і ми молилися і це була наша зброя.

В.: Які є моменти з Майдану[2], які Вам найбільше запам'яталися?

О. О.: На Майдані [2] була оаза доброти. Там настільки було все відкрито, настільки переповнене любов'ю і повагою один до одного, бо коли лікар перев'язує рани хворому, чи то може він захворів на кашель, чи після удару його перев'язує і це робить безкоштовно, надаючи свої ліки, бинти, то не раз чув, де це у нас в лікарнях так лікували. Алкоголю не було ні грама. Це все було, я ще раз кажу, як оазис любові. Любові на цінностях людської цінності. І саме це ми зауважили на Майдані. Це дуже вразило і я до цих пір це переживаю.

В.: Ви живете споминами тієї любові, яку Ви на сьогодні, на жаль, не завжди можете побачити. Для кожної людини, зрозуміло, є таке поняття як страх. Чи відчували Ви страх, коли були там?

О. О.: Страху не було. Бо страх, це щось таке в свідомості людини... існує таке щось, коли передають по гучномовцю, що обережно, бо з Українського дому [3] снайпера стріляють. На Майдані [2] маса людей. Скажіть мені, будь ласка, як можна бути обережним? Та хто ж там дивиться, стріляють чи ні? Кожен займається своєю роботою. Не було страху... Не було. Не було. Ми потім в кінці, як пішли уже чоловіки до виконання певної, скажімо, стратегічної оборони, жінка за мною біжить, то жінку не пускають. Жінкам там не можна. Бо тут тільки чоловіки. І не тільки я не відчував страху, і жінки теж не відчували страху.

В.: Але ж Ви боялись за свою сім'ю, за родину? Що з ними станеться? Ви ж зустрічались увечері всі гуртом?

О. О.: Так. Єдине, коли я відчув страх за дитину. Це вже сталося після тих трагічних моментів...

В.: Коли Ви знали, чим може все завершитися?

О. О.: Коли вже були вбиті та побиті люди. І наш син був у 22 сотні і вони у Маріїнському парку [6] попали в полон. Но ми цього не знали. Ми знали, що він там був, що їх сильно побили і навіть вбили багатьох... І пропав зв'язок з сином. І тоді був страх. Жінка моя пережила і я пережив. Ми шукали і хотіли знайти сина, але поскільки його так побили, що і побили ту мобілку, що не було як зв'язатися з ним. Тоді ми пережили. Ми не за себе переживали, ми переживали за дитину. І потім вже десь після доби часу, як він віднайшовся, бо він позичив в когось там мобільний телефон, і зателефонував, і сказав два слова, що він живий. І ми заспокоїлись.

В.: Ви молили Бога і просили, щоб він був живий...

О. О.: Так

В.: Отже, Ви на Майдані [2] побачили і зустрілися з багатьма людьми. Запам'ятався Вам хтось? З кимось підтримуєте Ви стосунки насьогодні?

О. О.: Нас група була з Бару волонтерів [9]. І то найближче ми з ними зв'язані. Але Ви запитуйте чи здружились з кимось? Так. З Вінниці у нас був Костік. Теж дуже добра людина. Сам він росіянин, приїхав сюди на Україну. Він настільки відкритий, настільки чудова людина, що ми і на нинішній час разом їздимо як волонтери [9] і в Щастя [7], і на нульову частину до воїнів АТО [8] як волонтери [9] їздимо. І навіть часами, скажімо, чи на шашлики то ми разом збираємось і ділимося споминами і залишаємось в дружніх стосунках з тим чоловіком. Дуже, дуже, дуже добра людина. Я ще раз кажу росіянин, але настільки він здраво мислить і патріот України просто.

В.: А якби зараз був перший Майдан [2] чи пішли б?

О. О.: В єдиному випадку, якщо буде принижуватись гідність людини. Зараз ніяких Майданів [2] не треба. Щоб найкраще було. Зараз, дай Бог, запрацює, бо Верховна Рада [5] взялась за Конституційний Суд. Якщо все буде добре, закон поставить на місце все і може ці злочинці будуть відповідати. Не треба. Якщо надалі буде приниження людської гідності я буду відстоювати позиції, які засвоїв з молоком матері. Бо людина, насамперед, людина.

В.: Людина створена для добра і ні в якому разі не для війни. Бо війна – це жахливо. Так? Що б Ви сказали майбутнім поколінням? На що зараз потрібно звернути увагу, щоб не дійшло до такого?

О. О.: Єдине, це дуже важко зрозуміти і важко вкорінити в своє серце, в свою душу, бо ми маємо слово любов в грецьких так само в італійських перекладах, чи по латині, вірніше якби трьохзначне слово любов. Є любов агат і є любов ерос. І то любов, і то є любов. Але ерос – споживацька любов, агате – служіння, віддавання. Зараз світ трошки перевернутий. Зараз більше користуються любов'ю споживацькою. Насолоджуватися самому. Найкращий варіант я би побажав усім виховувати ту любов, яка є в служінні для добра усіх. Коли я служу комусь, користаються з цього всі і всім добре. А коли тільки споживаю сам – страждають всі від цього.

В.: Служіння починається з виховання, любові в сім'ї? Правда?

О. О.: Так...

В.: А коли вже всі сім'ї щасливі, то яка може бути війна? Любов іде звідси. Правда?

О. О.: У нас в сім'ї ще такого ні разу не було, що ми сіли їсти не разом. Всі разом сідаємо їсти, щоб не було. Наприклад, якщо три цукерки є, а нас всіх багато є, і ми тих три цукерки ділимо. І навіть, якщо хтось каже, що він маленький, йому тільки річок, то йому не дамо цукерки. Нема такого у нас. Йому половину і мені половинку. Я тато і дитина моя. І дитина вже бачить, що я споживаю і він споживає. І немає того егоцентризму, що все для дитини. І дитина ділиться і ми всі ділимося. На жаль, може десь такого і немає, але це

найкращий варіант. Дуже добре, як дитина тобі дає, а ти береш і їсиш. Всі усе разом. Якщо він дає – вкуси, так, щоби дитина побачила, що вона ділиться. Тоді буде все супер.

В.: Отже, певні непорозуміння між людьми призводять до війни. Війна, що б Ви сказали, одним словом, це що?

О. О.: Це гординя, насамперед. Війна – це гординя, бо незалежно від того, чи він мені подобається, чи ні, до якої конфесії він належить, немає різниці. Ми усі брати і сестри. Навіть треба (йти) на самопожертву. Навіть якщо він мені не подобається я маю (не він) прикласти багато зусиль, щоб зробити йому добре. І коли я не можу змінити ситуацію, а міню свій підхід до цієї ситуації вона вирівнюється. І тоді він мені подобається, і я йому подобаюся.

В.: Отже, якщо перемогти гординю, не буде війни. Але на першому місці буде любов. І оці помилки історії чого вони вас вчать?

О. О.: Помилки історії нас вчать, щоби ми поважали один одного, один одному служили, щоби ми не були сам для себе, щоби ми не були для того, щоб мати, а для того, щоб бути. Насамперед. Не нагромадження, а бути людиною з великої літери. Новою людиною з великої літери.

В.: Дякую, Вам, пане Олексію. Отож ми бачимо, що війна – це завжди породження зла і тільки любов до людей та взаємоповага, взаємопожертва може врятувати нас. Тому беремо уроки з минулого і йдемо впевнено в майбутнє.

Словник

1. **Революція Гідності** – політичні та суспільні зміни в Україні з 30 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликані протестом громадян України проти протиправного розгону мирної акції студентів та громадських активістів, яка розпочалася 21 листопада 2013 як спротив проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою відмовою від цього курсу.

2. **Майдан** – центральна площа Києва.

3. **Український дім** – один із центрів ділового, громадсько-політичного, просвітницького та культурно-мистецького життя України. Розташований на Європейській площі у Києві.

4. **Будинок профспілок** – адміністративна будівля, у якій були розташовані Федерація профспілок України, штаб Майдану (під час Помаранчевої революції) та Штаб національного спротиву (під час Євромайдану). Будинок майже повністю згорів під час подій 18–20 лютого 2014 року.

5. **Верховна Рада України** – єдиний законодавчий орган державної влади України, який має колегіальну будову та складається з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на п'ять років на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

6. **Маріїнський парк** – парк в Києві, розташований навпроти будинку Верховної Ради й Маріїнського палацу між вулицею Михайла Грушевського та схилом до Паркової дороги; парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, оголошений Постановою Ради Міністрів України від 20.01.1960 р. № 105. Загальна площа парку 14,57 га.

7. **с. Щастя** – бойові дії в районі міста Щастя на Луганщині під час війни на сході України.

8. **АТО (Антитерористична операція)** – (2014–2018) – комплекс заходів від ЗСУ, НГУ та інших силових структур України для протидії проросійським силам і російським військам в ході російської агресії проти України.

9. **Майдан** – центральна площа Києва.

ПОГЛЯД ЗСЕРЕДИНИ. ПОДІЛЛЯ ОЧИМА ДОНЕЧЧАНИНА

Т.О. Джуринська

В інтерв'ю йдеться про події російсько-української війни 2014–2018 року, про особистий досвід волонтерства та життя на Поділлі.

Ключові слова: Майдан, війна, переселенці, волонтерство, підприємництво, звичаї.

The interview talks about the events of the Russian-Ukrainian war of 2014-2018, personal experience of volunteering and life in Podillya.

Key words: Maidan, war, displaced persons, volunteering, entrepreneurship, customs.

Інтерв'юер: Сьогодні 21 червня 2018 року інтерв'ю з переселенцем Германом Віталієм Анатолійовичем. Інтерв'ю беруть Мельник Наталія Миколаївна та Китасюк Надія Павлівна в бібліотеці Іванівської школи-інтернату.

Насамперед, Віталію Анатолійовичу, розкажіть, будь ласка, про себе. Де Ви народились, навчались, проживали?

В. А.: Народився в Луганській області. Проживав у (м.) Сніжному (Донецька область). В м. Новочеркаськ Ростовської області закінчив технікум.

І.: А освіта, професія, ким Ви працювали?

В. А.: Я часний підприємця, у мене свій бізнес. Все (сміється). Зараз уже нема.

І.: А освіта у Вас яка, вид діяльності?

В. А.: Технікум... (нерозбірливо).

І.: Коли Ви переселились до нас, у Вінницьку область?

В. А.: Два роки тому.

І.: При яких обставинах це відбулося? Що спонукало? Чому так сталося? І чому саме Вінницька область? Можливо, Вам допомагали волонтери? Чи Як?

В. А.: Ні. Сам шукав. Случайно. Вийшло чисто випадково. Проїхав усю Україну, повертався додому і приїхав сюди. Я 2014–2015 роки займався волонтерством...[2] ну і прийшлося так, що їхав з Західної України з Луцька і мимо проїзжав. Знайшов і переселився. (Посміхається).

І.: У Вас є сім'я?

В. А.: Так.

І.: Всі також з Вами проживають?

В. А.: Так.

І.: А з тими людьми, які залишилися там, Ви спілкуєтесь?

В. А.: Ну там три, чотири чоловіка осталися. Все інше неадекватні.

І.: А як Ви можете описати ситуацію, яка там склалась?

В. А.: Ситуація?! Я Вам скажу так, що Донбасу просто не повезло. Ця ситуація була не по Донбасу, а по всій країні. Але під каток попав Донецьк і Луганськ. А отаких сепаратистських настроїв в Івано-Франківській, Вінницькій областях (було) стільки ж, а може навіть і більше.

І.: Скажіть, будь ласка, Ви переселились у 2016 році. Чи відрізняється Ваше життя тут?

В. А.: Канечно, відрізняється. Єслі всю жінзь прожити там. Поламати за один раз тяжко.

І.: І це було обдумане рішення?

В. А.: Так, це була необхідність.
І.: Там не було можливості жити? Зрозуміло. Добре, Ви уже два роки живете тут, у Вінницькій області. Звичаї, обряди відрізняються від тих, які були у Вас?
В. А.: Здорово.
І.: У чому саме різниця?
В. А.: У всьому.
І.: Ну, наприклад, дні народження як відмічають? Різниця немає чи є?
В. А.: Свадьби, похорони, свята. Це – зовсім по-різному. Вообщє не так.
І.: А звідки Ви отримуєте інформацію про громадське, культурне, політичне життя країни? По телебаченню, радіо?
В. А.: Із лічного общенія.
І.: А тут, в Іванові у Вас є багато друзів?
В. А.: Трохи є.
І.: Ходите Ви на концерти?
В. А.: Ні, нікуди.
І.: А чим зараз займаєтесь?
В. А.: Налажуєм життя.
І.: Де, коли і як проводите свій вільний час?
В. А.: Вдома, на городі, в гаражі.
І.: Займаєтесь господарством? А можливо є друзі в інтернеті?
В. А.: Є. Але я не спілкуюсь. Чесно кажучи, не маю часу й бажання.
І.: Як я зрозуміла, Ви спілкуєтесь не українською, не російською мовами, а суржиком.
В. А.: Ну... стараюсь українською.
І.: Якою має бути державна мова?
В. А.: Українська.
І.: Ви вважаєте себе європейцем, громадянином СРСП чи України?
В. А.: Громадянином України.
І.: Як Ви вважаєте, чи потрібно брати участь у громадському житті вашого населеного пункту?
В. А.: Обов'язково.
І.: А Ви в якихось Громадських об'єднаннях [1] чи товариствах берете участь?
В. А.: Ні, зараз, ні. 2014–2015 роках займався волонтерством [2]. 95 бригада.
І.: І Ви, звідти, з Луганська, цим займались?
В. А.: Ні, це було після Іловайська [3], коли можна було виїхати. Ми ж були в окупації. З Сніжного не можна було виїхати до вересня. І в вересні, після Іловайська [3], після Савур могили [4], виїхав, попав в Дніпропетровськ і вже звідти общественна організація була. Звідти допомагав українській армії. 25 аеромобільна і 93 бригада. Вони якраз були аеропорт ... Піски....
І.: І що Ви возили?
В. А.: Все. Продукти, тепловізори, бронезилети. Все, що надо було, все возили.
І.: Це в основному люди (надавали)?
В. А.: Тільки люди... Стояли по супермаркетах студенти...
І.: А Ви спілкувалися з військовослужбовцями в зоні АТО [5]? Як вони, як ситуація?
В. А.: Тяжело. Це їхнє життя.
І.: Вони такі, що там досить довго?
В. А.: Як Вам сказати? Це вже наркотік. Волонтерство [2], війна – наркотик. Вони по-іншому вже не можуть. Ви спитайте натовців. Вони по-іншому не можуть.

I.: Чим Ви займаєтесь зараз?

В. А.: Їздив з Вінниці. Не дуже гарні у мене враження по вінницьким волонтерам [2].

I.: Чи були у Вашій місцевості звичай сусідської взаємодопомоги?

В. А.: Так.

I.: У чому вони проявлялися?

В. А.: В усьому. Я Вам скажу, що там допомоги більше, ніж тут. Там люди більше допомагають. Правда. Зараз поясню. Мабуть, селяни, вони ще з тієї революції (1917 року) були кожен за своє хазяйство. На Донбасі такого не було.

I.: Скажіть, будь ласка, чому саме Іванів? Може якісь інші варіанти були? Ближче до Вінниці?

В. А.: Так, було ще два варіанти.

I.: Чи задоволені Ви тим, що Ви тут, попри те, що усе життя прожили на Донбасі?

В. А.: Так, я задоволений. Я щось маю, а люди приїхали в майці, без документів. А ми нормально маємо. Люди тікали, що було те і взяли і виїхали.

I.: А чому була заборона на виїзд?

В. А.: Заборони не було. Просто до вересня місяця у нас були бойові дії. Ми не могли виїхати, бо були в оточенні.

I.: Де Ви ховались?

В. А.: Дома. Пару тижнів в підвалі сиділи. Як усі. Закривались.

I.: Був постійний страх?

В. А.: Ні. Страх кілька днів, а потім привикаєш. Обстріли ідуть, а діти гуляють. Повірте на слово, це – нормальна ситуація. Якби це не казалося парадоксальним, але до цього моментально звикаєш.

I.: Чи були випадки поранень у селі?

В. А.: Так. Багато було. Ми ж у самому епіцентрі. Ми у місті жили. Чотири села уже нема: Степанівка, Дмитрівка, Саурмогила [4], Дебальцево. Це все біля Сніжного.

I.: Там людей немає?

В. А.: Та ні. Там точно таке життя, як і тут. Точно так же роблять базари, їздять автобуси, роздані всі інститути державної власті. Села зруйновані. А города всі цілі. Інфраструктура вся осталась.

I.: А по селах люди є? Хто їм допомагає?

В. А.: Так, є. Люди повернулись. Не знаю...

I.: Чи є у Вас там родичі?

В. А.: Так, є. Вони всі неадекватні. Ми не спілкуємось.

I.: У Вас є бажання туди повернутись?

В. А.: Об'язательно. Жити – ні, а вернутись і подивитись. Бажання є. Але, напевно, не скоро. Щас міна замедленого действия школи і дитські сади. Там така пропаганда. Но если вони кожне утро співають гімн ДНР. Це через 10–15 лет все взорвется. А ще такий нюанс. Кажуть, добровольці гинуть. А Ви не замислювались, що з тої сторони – усі добровольці. У нас хто? Правий сектор? Айдар? Азов? А там – всі добровольці. А отакі могили які там є? .... От завтра освободили Донбас. Савур могила [4] була. А там уже зробили почетное захоронение бойовиків ДНР [6]. І поспробуєте Ви їх убрать завтра?! Що там буде? А почитать ми їх не будем. А як поступить? Я не знаю. Так що ісправить і змінить мозги там... Я не знаю. І так розібратися, там теж чийсь діти. Попробуйте ту могилу розрушити... З одной сторони так, а з іншої...

I.: Ніхто цих могил розрушувати не буде...

В. А.: Не знаю. Опять же, там же багато не наших. Дуже багато. Наверно, не все так просто. Чечня була теж в Росії, а зараз от бачите...

І.: Як Ви ставитесь до Помаранчевої революції [7]?

В. А.: Погано. Я й до останнього Майдану [7] погано ставився. У мене перевернулось в один міг, це коли медсестру підстрелили. Оцю, з Кременця. Отоді я вже... А до цього в мене думка і отношеніє було інше.

І.: Як Ви ставитесь до цифровізації в Україні? Ви бачите (це) на прикладі Іванова?

В. А.: Нормально. Результат наліцо. По всій Україні. Думаю, буде краще. Поживем – побачимо.

І.: Як Ви називаєте події на Сході – АТО [5]?

В. А.: Україно-російська війна і ніяк більше. Всі ці росіяни пройшли через... (нерозбірливо). І коли йшли в 2014 році через день. І вони дуже і не ховались. Однозначно.

І.: От Ви були волонтером [2]. На Вашу думку, чому волонтерський рух виник тільки з початком АТО [5]?

В. А.: Волонтерства [2] сама сильна хвиля пішла після того, як збили ІЛ (літак). Як піднявся Дніпр.

І.: Ви вважаєте, що росіяни причетні до цього?

В. А.: Звичайно.

І.: Чи виросте нове покоління громадян після усіх цих подій?

В. А.: Так. Буде більше патріотів. Вони уже інші. У нас хлопчик був з с. Долини Івано-Франківської області. Він учився в медуніверситеті в Дніпрі. Після учоби (йшов) в больніцу Мечнікова, потім в супермаркет (волонтерити [2]), а потім вночі вчився. І таких багато. Хотя і неадекватів багато теж.

І.: На Вашу думку, хто швидше, Донбас чи Поділля адаптується до ринкових відносин?

В. А.: Вся Україна швидше. Донбас відкинули на 40 років назад. Мозги відкинулись. Вони як бички. Їх будуть за собою вести.

І.: Але ж там є багато людей-підприємців?

В. А.: Там більше, ніж тут. Але, бояться, канешно. От у мене два тижні назад арештували товариша, який мене сюди привозив. І от уже два тижні не знаю, де він. Чи в Шахтюрську, чи в Донецьку. За українську позицію (арештували). Так зараз арештовують. А в 2014–2015 – розстрілювали. Просто-напросто. Поетому люди бояться. Це тут ми можемо казати, що хочемо. А там – ні.

І.: Чи є у Вас знайомі, яких розстріляли?

В. А.: Так, багато.

І.: В Росію арештованих вивозили?

В. А.: Ні. Не знаю. Всі вони тут. На Росію нікого не вивозили. В Росію багато вивезли наших пленних. В 2014 (році). По телевізору цього не кажуть. Багато чеченці вивезли до себе. Це люди, які потеряні. Багато пропавших безвісті, без документів, без шансів... Там ще стільки впливе...

І.: Ви кажете, що Вам тут добре. А рідним? Це було спільне рішення?

В. А.: Так, я прийняв рішення, рідні підтримали. Мені треба було виїзжати, бо хтось виложив в Інтернет фотографію мою волонтерську [2]. Попередили, що треба виїзжати.

І.: Що б Ви ще хотіли б розповісти?

В. А.: Та нічого.

І.: Які враження від Поділля?

В. А.: Я об'їздив всю Україну, крім Закарпаття.

I.: Дякуємо Вам за інтерв'ю, бажаємо добра і залишатись таким же позитивним.

В. А.: А нам діватись нікуди. Один позитив. Дякую.

Словник

1. **Громадське об'єднання** – за українським законодавством це добровільне об'єднання фізичних і/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

2. **Волонтер** – особа, що здійснює будь-яку діяльність добровільно, а також часто безоплатно, не отримуючи за це матеріальної винагороди.

3. **Іловайський котел** – бойові дії, що розгорнулися під містом Іловайськ Донецької області у ході російсько-української війни у серпні 2014 року. На початковому етапі українські війська оточували проросійських бойовиків, а з 24 серпня українському угрупованню в тил зайшла значна кількість регулярних військ РФ, змінивши хід боїв.

4. **Савур-могила** – курган у східній частині Донецької області, висотою 277,9 м над рівнем моря, за 12 км на південь від міста Сніжне. Розташована на потрійному стику меж Луганської, Донецької областей та державного кордону України.

5. **АТО (Антитерористична операція)** – (2014–2018) – комплекс заходів від ЗСУ, НГУ та інших силових структур України для протидії проросійським силам і російським військам в ході російської агресії проти України.

6. **ДНР (Донецька народна республіка)** – окупаційний маріонетковий режим, встановлений Російською Федерацією на окупованій нею території окремих районів Донецької області України.

7. **Помаранчева революція** – кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокорності в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді-грудні 2004 року, після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг його суперник – Віктор Янукович. Акція почалася 22 листопада 2004 як реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результат виборів.

8. **Майдан** – центральна площа Києва.

УДК 94(477)"2014/2018"(047.53)

МОЯ ІСТОРІЯ: СПОГАДИ ПЕРЕСЕЛЕНКИ З ДОНБАСУ (ТИХОЇ АНАСТАСІЇ ОЛЕКСАНДРІВНИ З ДЕБАЛЬЦЕВСЬКОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

О. М. Зелена

У статті подано усноісторичні свідчення Тихої Анастасії Олександрівни про її життя в селищі Луганське Донецької області.

***Ключові слова:** усна історія, усноісторичні дослідження, АТО, декомунізація.*

The article presents the oral history testimony of Tykha Anastasia Oleksandrivna about her life in the village Luhanske, Donetsk region.

***Key words:** oral history, oral history research, ATO, decommunization.*

Тиха Анастасія Олександрівна, 25.03.1984 р. н. Народилась в м. Світлодарськ Бахмутського району Донецької області. Проживала (до переселення у Вінницьку область) в смт Луганське Бахмутського району Донецької області.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення 30 травня 2018 року. Місце проведення інтерв'ю: Гушинецька сільська бібліотека. Інтерв'ю провів Клименчук Олег Ігоревич.

О. І.: Доброго дня, шановні присутні! Сьогодні ми проводимо інтерв'ю в рамках проекту «Голоси живої історії». Присутні: переселенка із Донбасу – Тиха Анастасія Олександрівна, інтерв'юер – Клименчук Олег Ігоревич, завідувачка бібліотеки – Кулик Наталя Петрівна та звукооператор – Деркач Олександр Васильович. Опитування проводиться в приміщенні бібліотеки с. Гушинці. Розпочинає оповідь Тиха Анастасія Олександрівна.

О. І.: Розкажіть коротенько про своє життя.

А. О.: Я родилась 25 марта 84-го года, в посольке Светлодарска. Детство провела в посольке Міроновській, виросла там, замуж вишла, ребьенок первый родился. Потом переехала в посылок Луганска, рядишком. Ну і так там і прожила, пока не переехала сюда [Гушинці].

О. І.: Ви сказали, що переїхали сюди, чому Ви сюди переїхали, з якої причини?

А. О.: У нас [нерозбірливо] почалась війна, почали бомбить село і мене пришлось всьо бросить: дом, бізнес, забрать дітей і ні с чем, как говорітся, уезжать.

О. І.: Як називається Ваше село, де Ви проживали?

А. О.: Називається посылок Луганское, оно находилось рядишком с Донецкой [нерозбірливо], Господі, з Дебальцево. І через наше село шлі бої, стоялі установки града, стрелялі, по селу стрелялі [на екрані з'являються фото з мобільного телефону: ракета, понівечене авто, танк], із села стрелялі, різні диверсії там билі, і просто уже било невожно там находітся. Год прожили прі войне, і уже просто, ну, нікак невожно било находітся.

О. І.: Назвіть назви вулиці у Вашому населеному пункті, ті які Ви знаєте.

А. О.: Ну, моя улїца називалась улїцей Ленїна, рядишком – улїца Скелевая, улїца Артьома [думає], вроде би всьо. Посылок небольшой.

О. І.: Чи використовуються народні назви, для надання сучасних офіційних назв вулицям, провулкам, скверам, площам?

А. О.: [хитає головою] Нет, такого у нас не било в селе.

О. І.: А чїми іменами названі навчальні заклади або бібліотеки, стадіони, заводи, фабрики у Вашому населеному пункті?

А. О.: У нас была только одна сельская школа [мне свої руки] і детській садїк «Теремок» і всьо.

О. І.: Так як назв вони [нерозбірливо] ну, ніяких відомих людей не мали?

А. О.: Нет [хитає головою].

О. І.: А які переважають у Вас назви магазинів, торгових центрів, фірм, українські чи російські більше?

А. О.: Ну, в основном українські билі.

О. І.: Які пам'ятники є у Вашій місцевості?

А. О.: Стоял памятник Ленїна, стоял скорбящей матері, потом [думає] бил памятник неїзвестному солдату. Возле тех памятников, скорбящей матері і неїзвестному солдату, в основном проходілі мітінгі, там, 9 мая отмечалі, 1 мая, цветы возлагалі, салюти билі, факельное шествіе било. Так вот.

О. І.: Чи є серед них найулюбленіші Ваші пам'ятники?

А. О.: Мне всегда нравилась скорбящая мать.

О. І.: Угу. Які свята, церемонії або ритуали проводять біля них?

А. О.: Ну, 1 мая првходілі мітінговать туда, на 9 мая – деті велі факельное шествіе вечером, возлагалі цветы, а потом – феєрверкі запускали, салюти билі.

О. І.: Як Ви ставитесь до політики декомунізації щодо зміни назв вулиць?

А. О.: Отрицательно.

О. І.: А як Ви поставились до ленінопаду?

А. О.: [задумалась] Ну, на мойо мненіє, памятнікі нікого нікогда не трогалі, стоялі себе спокійно. Кому-то в голову взбрело іх снять с места, разбіть, разломать. Старікі, всьо-такі, когда то за ніх воевалі, стоялі рядом с німі. Как би, ета історія іх біла, наша історія і іх біла. Ну, глупо, в прінципе.

О. І.: Чи вважаєте Ви себе релігійною, віруючою людиною?

А. О.: Ну, в прінципе да, я крещёная, верующій человек, не отрицаю [хитає головою] ні церкві нічого, просто я туда не хожу.

О. І.: Які свята прийнято святкувати у Вашій родині? Серед релігійних?

А. О.: [задумалась].

О. І.: Різдво там, наприклад, Водохреща, Стрітєннє?

А. О.: Да-да, єсть такіє празднікі, потом Пасха, Троїца, Івана Купала, Андрея.

О. І.: Чи переважають у Вашій місцевості люди з інших регіонів?

А. О.: Да, у нас билі, і цигане билі, і татари билі, грузіні, євреї билі. Такіє вот національності.

О. І.: Якою мовою, переважно, спілкуються у Вашій місцевості?

А. О.: Суржиком. Кто на русском разговаривает, кто на украинском разговаривает, а так, в основном, суржик.

О. І.: А як ставляться до іномовних, там: україномовних, російськомовних, іншомовних людей?

А. О.: Нормально. Нікто нікогда нікого не обіжал за язык, как би, такого нет.

О. І.: Чи вживалася ненормативна лексика у Вашому населеному пункті?

А. О.: Это да [сміється].

О. І.: А як часто?

А. О.: Ну, в основном, когда п'яніє потасовкі, там, ілі кто-то кому-то не то сделал, не то сказал, цеплялись между собой.

О. І.: Чи є різниця між ненормативною лексикою на Поділлі та на Донбасі?

А. О.: Ну, здесь так, более цензурно разговаривают, вот.

О. І.: Яка, на Вашу думку, має бути державна мова в Україні?

А. О.: Ну, в государстве конечно должен быть українській язык, но, по крайней мере, не должны ставіть запрет на разговор разных национальностей і кто как прівик разговаривать с рожденія, тот так і должен разговаривать, как би іх не должны ограничивать в етом.

О. І.: Як Ви вважаєте себе, насамперед, мешканцем свого населеного пункту, мешканцем регіону, громадянином, представником певного етносу або конфесії, радянською людиною, європейцем, громадянином світу або Вам важко визначитись чи інша версія?

А. О.: Ну, прежде всего, я считаю себя українкой. Это, наверное, важнее всего, чем всьо остальное.

О. І.: Чи потрібно брати участь у громадському житті Вашого населеного пункту?

А. О.: Ну, там, откуда я пріехала, то конечно, да.

О. І.: В яких громадських організаціях, товариствах, партіях Ви брали або берете участь?

А. О.: Ну, когда я уже повзрослела, нікакіх партій, нічого такого у нас уже не било.

О. І.: А чи берете Ви участь у масових заходах і акціях?

А. О.: Нет, я предпочитаю, так, моя хата скраю.

О. І.: Як Ви ставитесь до ліквідації колгоспу?

А. О.: Отрицательно.

О. І.: Чим відрізняється сьогоднішнє приватне підприємство, що орендує землю від колишнього колгоспу? На Вашу думку?

А. О.: Ну, когда бил колхоз, билі і робочіє места, і люді билі прі деле всегда. А уже как колхозов не стало, підприємателі не часто берут обичного человека с уліци. І поетому, сейчас, очень много людей без работи і очень трудно устроїтьє кудалібо.

О. І.: Чи є зараз бажанчі серед сельчан повернутися в колгоспи?

А. О.: У нас да. Когда то у нас очень бил большой колхоз. Ми занімались скотоводством і полямі, а сейчас нічого не осталоь, как би люді остались не прі деле, всьо у ніх отняли, всьо забрالی, ні работи, ні землі, нічого у ніх не осталоь.

О. І.: Як Ви вважаєте, чи можливо зараз реорганізувати колгосп?

А. О.: Ну, я думаю, да. Єслі попалєя особо умний человек, конечно, то может бить і восстановілі колхози.

О. І.: Чи є відмінності у введенні приватного господарства на Поділлі та Донбасі?

А. О.: Я к етому не касалась, я не знаю.

О. І.: Чи існували у Вашій місцевості звичаї сусідської взаємодопомоги?

А. О.: Конечно.

О. І.: В чому вони проявлялися? Там, наприклад, позичання грошей чи групова взаємодопомога?

А. О.: У нас соседі, кому то надо что-то строїть, кому то надо что-то сделать. Собралі толоку, за день-два, вигналі всьо, построїлі, сделали і так, как би, всем помогалі.

О. І.: Як намагались вирішувати питання з працевлаштуванням?

А. О.: [задумалась].

О. І.: Ну, наприклад, перевчитися, або знайти інше місце работи, відкрити власний бізнес?

А. О.: Питалась переучиваться і откривала свой собственный бізнес, как би бил не лічний, а с однім человеком. Занімались, бил маленькій магазінчик, ну, как би он тоже там осталєя.

О. І.: Розкажіть, будь ласка, про свою сім'ю.

А. О.: У меня троє детей, гражданській муж. Деті, конечно, разного возраста, сину – 16, он випускнік, заканчиваєт в етом году школу, гущенскую. Дочка – в четвортый класс переходіт, ей 9 лет і малишка, уже здесь роділась, ей годік.

О. І.: Чи є у Вас чоловік?

А. О.: Гражданській муж єсть. А так я разведена.

О. І.: Хто допомагає Вам виховувати дітей?

А. О.: Помогает муж воспитывать детей, а ляльку – старший син, он с ней нянчітєя, гуляєт, на уліце катаєт, то єсть у нас нянька.

О. І.: Де Ви проживаєте в даний час?

А. О.: Щас проживаем в Гущенцах, снімаєм дом, как би своего пока нет, хотелось би, но пока нет возможности.

О. І.: Хто надав Вам житло?

А. О.: Одін знакомий здесь помог.

О. І.: Чи залишилася у Вас на батьківщині рідня?

А. О.: Ну, в основном все уехалі, остались так старікі, которіє не могут нікуда поехать ілі нет возможности, ілі по здоровью, а так. Отец приезжает ко мне сюда, в гості.

О. І.: Ви підтримуєте з ними зв'язки?

А. О.: Да. І по телефону разговариваем і по интернету общаемся.

О. І.: В якому стані залишився Ваш дім, і в якому стані він зараз? На даний час?

А. О.: Когда я уезжала, там бил порядок после ремонта, всьо прекрасно било, а через два года, когда я туда поехала, возвращаться некуда. Разбітий.

О. І.: Чи важко Вам було залишати свій дім?

А. О.: Конечно. Десять лет строілі-строілі, старались, шоб у детей, у каждого ребьонка била своя комната, шоб не ютілісь в одной комнатушке. Много сіл вложили, много денег вложили, прішлось всьо бросіть і уехать. Тяжело конечно.

О. І.: Що змусило Вас покинути свій рідний дім і чому саме сюди Ви пріїхали?

А. О.: Дом прішлось бросіть, потому что началась война. Как би год прожили і там била не так сільно страшно. Поддерживали друзья друг дружку, било всьо хорошо, било терпімо і українські солдати нам помогали очень хорошо. А потом, последней каплей било то, что у меня син пострадал прі всьом етом, у него в руках взорвался запал і ему оторвало пальци і стал інвалідом. І ето, как би било крайностью і я забрала детей, мне солдати помоглі виехать оттуда, подсказали куда, какім образом добратсья і виехали оттуда. А сюда потом я пріехала. У меня здесь сестра есть, как би какіе нікакіе родственнікі. Одна сестра, как би поближе.

О. І.: Чи хотіли б Ви повернутися назад на Батьківщину?

А. О.: Если честно, нет. Там нічого не осталось к чему возвращаться, раді чего возвращаться.

О. І.: Чи допомагала Вам сільська рада, коли Ви переїхали в с. Гущенці і чим?

А. О.: Помоглі морально, помоглі фінансово, в покупке дров. Дети в школу шлі, оні купілі для детей спецтетраді для обучения.

О. І.: Якої допомоги Ви хотіли б попросити у Іванівської об'єднаної територіальної громади?

А. О.: Я хотела би попросіть, что б оні помоглі мне пріобресті дом в селе Гущенци. Нам здесь очень нравітся і детям здесь хорошо, надоело с хати на хату пригать, хочетсья уже своего, что б било лічноє, чтоб нікуда не прішлось уже переезжать. Такая вот у меня просьба.

О. І.: Щоб Ви хотіли би побажати людям, які залишились на окупованих територіях і в цілому всім українцям?

А. О.: Ну, односельцам я хотела пожелать, чтоб скорее закончілась война, терпенія, мірного неба, а украинцам – чтоб оні не пережили то, что пережили ми, там, на Донбассе.

О. І.: Дякуємо Вам за те, що погодилися взяти участь у нашому проєкті. Бажаю здоров'я Вам і Вашій рідні.

Словник

Гради – реактивні системи залпового вогню.

Декомунізація – процес переосмислення спадщини комуністичного режиму та вилучення елементів комуністичної ідеології з символічного простору України.

Донбас – історико-географічний край України, промисловий регіон, що охоплює Донецьку область без Приазов'я, південь Луганської області, а також прилеглі частини суміжних зі сходу і заходу областей – схід Дніпропетровської та захід Ростовської області.

Колгосп (колективне господарство) – форма сільськогосподарського підприємства на території СРСР.

Ленінопад – хвиля демонтажів і пошкоджень пам'ятників В. Леніну та іншим комуністичним, радянським політичним діячам ХХ століття в Україні, що розпочалася під час Київського Майдану у 2013–2014 рр.

Поділля – історико-географічна область України, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, північні райони Одеської областей, а також невеликі прилеглі території Житомирської, Черкаської, Кіровоградської та Київської областей. До Подільської землі також належить північне Придністров'я.

Суржик – елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без дотримання норм літературної мови.

Толока – одноразова безоплатна працягуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи.

Факельна процесія – процесія із запаленими смолоскипами на честь певної особи, події, річниці тощо.

СЕМЕНЮК НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА: «МАЙДАН – НЕ МІСЦЕ, А СПІЛЬНОТА, ДЕ ЛЮДИ, ОБ'ЄДНАНІ ЄДИНОЮ МЕТОЮ, БОРОЛИСЬ ЗА КРАЩЕ МАЙБУТНЄ СВОЄЇ КРАЇНИ»

О. О. Зіньковська, Н. Г. Стойко

У статті подано усноісторичні свідчення учасниці Революції Гідності Семенюк Наталії Миколаївни.

Ключові слова: *Майдан, антимайдан, європейські цінності, права і свободи, Михайлівський Золотоверхий Собор, Будинок профспілок, вулиця Інститутська.*

The article presents the oral history testimony of Nataliia Mykolaivna Semeniuk, a participant in the Revolution of Dignity.

Key words: *Maidan, anti-Maidan, European values, rights and freedoms, Mykhailo Gold-Doored Cathedral, House of Trade Unions, Instytutska st.*

Семенюк Наталія Миколаївна, 1970 р. н., с. Махнівка Козятинського р-ну, Вінницька область, Україна.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 24 травня 2018 року. Інтерв'юер – Л. Є. Дроненко, завідувача Махнівською бібліотекою для дорослих Козятинського району. Оператор «Махнівська TV» І. Г. Бонюк.

Л. Є.: Це інтерв'ю проекту «Голоси живої історії» з учасником та очевидцем Революції Гідності, нашою землячкою – Наталією Миколаївною Семенюк, учителькою Марківської СЗШ I-III ступенів, викладачем зарубіжної літератури та етики і надзвичайно талановитою людиною. Наталія Миколаївна була відзначена за свою суспільну та громадську діяльність почесною грамотою Вінницької обласної державної адміністрації та обласної Ради.

Наталіє Миколаївно, присядемо і поспілкуємось з Вами про героїчні і водночас трагічні події Майдану [1]. Що спонукало Вас поїхати на Майдан і взяти в ньому участь. Сідайте, будь ласка!

Н. М.: Я хочу Вам розказати про те, що вперше на Майдан я потрапила 1 грудня 2013 року і спонукали мене страшні та трагічні події – це розгін студентського Майдану, студентського Євромайдану [2] навіть, коли в ніч з 30 та 31 листопада був жорстоко, по звірячому, розігнаний студентський Майдан. Коли діти, в основному студенти, там були й інші люди, журналісти були, але людей було зовсім небагато на Майдані. Вони вже мирно відпочивали, ніяких акцій не проводили, і під видом того, що треба встановлювати ялинку, на Майдан заїхали силові структури і почали просто по звірячому дітей розганяти, бити, знущатися над ними, і сотні скривавлених людей, студентів, старших людей змушені були тікати з Майдану, розбігатися і шукати прихистку в інших куточках. Зокрема, дуже багатьох прихистив Михайлівський Золотоверхий собор [3].

Л. Є.: Чому Ви вирішили долучитись до Майдану? Що побачили? Що найбільше Вас вразило?

Н. М.: Перше, коли я подивилась і побачила, як розгортались події на Майдані, мене зацікавили ці події. Мене теж хвилювало питання євроінтеграції [4], і мені була небадьужа

історія країни, як і небайдужа зараз і сьогодні. Тому я, звичайно, поривалась поїхати на Майдан, але, оскільки я працюю, причому, працюю в освіті, я не мала змоги в перший же день долучитися до Майдану. Тому така нагода мені випала врешті-решт аж 1 грудня. І поштовхом для того, щоб я поїхала на Майдан, я тоді просто залишила все, нагальні справи, роботу, все те, що треба було.

І от саме в результаті тих подій, які сталися в ніч на 31 листопада, коли був розігнаний студентський Майдан, коли побили дітей під стелою [5] вночі, коли влада вперше надзвичайно жорстоко почала розправлятися із громадянами, саме оце підштовхнуло мене, коли всі решта, вони просто залишилися не на таку вагу, як були ті події, які відбувалися. Тому що, розумієте, коли влада, коли силові структури дозволяють собі підіймати руку на дітей, то це вже свідчення того, що в країні назрівають події, коли треба вносити нагальні зміни і терміново.

1 грудня вдосвіта я вирушила на Майдан і брала участь в усіх акціях, які відбувались 1 грудня. Тоді на Майдані зібралось, мабуть, більше мільйона людей. Сила-силенна людей, просто був такий потік людей, і була така кількість людей, на це навіть ніхто не сподівався. І тоді лідери, які весь час хотіли зібрати якесь зібрання і якийсь майдан, я маю на увазі політичних лідерів. Вони до цього кликали людей на Майдан, але людей не можна було зібрати. А тут на цю подію відреагували люди самі, самостійно, ніхто нікого не закликав, ніхто не просив, ніхто спеціально не оголошував про це. Просто люди з'їжджались з усіх сторін, з усіх кінців. Люди їхали на захист в першу чергу дітей, ну, а в другу чергу, на захист прав і свобод в Україні. І саме з тих подій 1 грудня вже було зрозуміло, що народ був доведений до відчаю, що така ситуація в країні склалася, коли народ буде добиватися своїх прав.

А потім вже вдруге, я приїхала на Майдан 11 грудня, це вже був Майдан трішки видозмінений. Майдан був діючий, і знаєте, перше враження тоді 11 грудня було, що ти потрапила на кілька століть назад в Запорізьку Січ. Територія Майдану, вона нагадувала тоді, дійсно, таку країну в країні, республіку в республіці. Майдан жив своїм життям, налагоджувався побут, трішечки, тому що Майдан тільки розпочинався. Відбувалися події протистояння, тому що саме в ніч і 10, і 11 грудня Майдан намагалися зачистити. 10 грудня там були події і на Банковій [6], і на вулиці Хрещатик, і на Майдані, силові структури натискали на людей і намагалися зачистити Майдан. Потім день 11 грудня був більш-менш спокійніший, але, разом з тим, були провокації.

Учасники антимайдану [7] постійно підходили і зчинялися бійки то в тому, то в іншому кінці Майдану. І врешті-решт ввечері почалося знову силове протистояння, і знову правоохоронні органи, так звані, на той час, намагались витіснити людей за периметр Майдану, і просто-напросто припинити цю акцію протесту. Ну і таким чином, тоді вже перший раз я їхала із такою думкою, що я їхала і мала бути на Майдані два дні, але був такий час, і так події розгортались, що я залишилась на цілих п'ять днів. Так вийшло.

Дійсно були напружені події і було зрозуміло, що чим більше людей на Майдані, тим більша і більша буде користь від того. І, мабуть, саме тоді я для себе зробила такий висновок, і вивела таку формулу, що якщо на Майдані буде максимально велика кількість людей, то Майдан збережеться. Не посміють його бити, розганяти, тому що це буде явне протистояння. І якщо на Майдані буде мало людей, то будуть бити, а якщо на Майдані буде дуже мало людей, то будуть вбивати. І на превеликий жаль, то, що ми бачили, в процесі розвитку, воно так приблизно десь і сталося, так Майдан і розвивався.

Л. С.: Наталіє Миколаївно, нам відомо що Ви проживали на Майдані по п'ять і по декуди, і більше днів. Цікаво, де Ви саме проживали і чим займалися?

Н. М.: Ой, відразу на Майдані, коли я приїхала, на Майдані була така досить цікава система, уже майданівці зайняли будинок профспілок [8], за домовленістю він тоді був зайнятий. І тих людей, які потребували цього, розселяли в будинку профспілок. На Майдані стояли палатки, райони і обласні центри привозили з собою палатки.

На Майдані люди, скажімо так, між собою спілкувались, знайомились і могли їхати до киян. Теж запрошували кияни дуже багатьох людей до себе. Я, перший раз, коли потрапила, відбулось таким чином, що я ночувала у будинку профспілок. Але оскільки, скажімо так, за характером я така людина, щоб так просто спати, ночувати, такого не було. У будинку профспілок, в перший же вечір, як я залишилась, я пішла на кухню, була вже волонтером, допомагала. Ось навіть у мене є таке, нам тоді видавали бейджики-талончики волонтерського руху (показує бейдж, на якому написані слово «волонтер» і цифра 3). Це з Будинку профспілок. Там кухня працювала цілу ніч, ми готували страви на день, бутерброди, і таким чином допомагала. А потім, ну звичайно, кілька годин треба було відпочити, тому в профспілках, на поверхах, прямо на коридорах були забезпечені матраси і одіяла, і так ми перебивалися, так спали. Було дуже цікаво.

Потім були такі дні, коли була робота, вже пізніше, коли людьми, майданівцями, була зайнята Київська міська державна адміністрація, ну то ви може не повірите, але зараз це трішки навіть цікаво згадувати, а тоді люди прямо в залі, на підлозі, на поверхах відпочивали. І уявіть собі, що навіть на сцені, де проходять зібрання в будинку Київської міської адміністрації, теж ночували люди, і теж кілька раз я ночувала там, так доводилося ночувати. Коли був спалений Будинок профспілок, вже після подій 18 січня, після трагічних подій, кілька днів в Консерваторії [9] залишалися, а дуже часто взагалі, я було таким учасником нічної варті. Тому що цей Майдан, від був цікавий тим, що він стояв цілодобово. Він стояв не тільки вдень, а Майдан, сцена Майдану все працювало і цілу ніч. І вночі теж, треба було, щоб були люди на Майдані, щоб був рух, щоб підтримували сцену, там відбувалися події, люди виступали. Були і концертні номери. І от саме ночі, вечори на Майдані були надзвичайно цікаві. Я завжди казала, що той, хто ні разу не ночував на Майдані, то той дуже багато пропустив. Це було, скажімо так, і цікаво і було, коли Майдан був мирний.

Взагалі Майдан для мене ділиться на дві частини, це Майдан мирний, до трагічних подій, і Майдан, я називаю, Майдан трагічний, Майдан кривавий, Майдан вже після того, як були перші люди, які загинули на Майдані. Життя і побут були надзвичайно налагоджені, мені, що саме цікаве було, що на Майдані були дні, коли в суботу-неділю збирались мільйони людей і настільки люди між собою тактовно, толерантно, гарно поводитись. Не було ні сварок, ніяких штовханин, в такій великій масі і кількості людей люди допомагали просто один одному. Навіть хтось десь спотикається, троє чи четверо біжать вже підтримати. От цим просто Майдан дуже відрізнявся. Взагалі був устрій такий – самодисципліна.

На Майдані були створені, вже пізніше, загони самооборони, які стояли по периметру Майдану і спостерігали за тим, що відбувалося. Були люди, які відповідали за безпеку на Майдані. Звичайно, це в більшості, ті хто стояли на постах. Такі облаштовували при входах з усіх сторін на Майдані. І там, де особливо були небезпечні місця, коли штурми силових структур побачили, зробили такі блок пости, і там перебували загони самооборони, от, сотні так звані, і несли теж варту, вже дивилися, що буде відбуватися на Майдані. Так, побут Майдану був забезпечений людьми, які приїжджали на Майдан. Люди привозили з собою і товари, і продукти, і одяг. Дуже багато допомогли кияни. Були кияни, які приходили навіть із готовими стравами. Були кияни, які привозили продукти, кияни, які привозили дрова для буржуйок [10]. Були люди, які приїжджали з інших регіонів і теж привозили продукти харчування, навіть транспортом. Я ще хочу сказати, що мене дуже вразило, що дуже багато людей з бізнесу. Саме із такого бізнесу,

який солідний. От люди, які мали навіть власні підприємства, корпорації, вони теж дуже активно долучились і допомагали Майдану на той час.

Л. Є.: Прошу пробачення, а чи не зустрічали Ви серед учасників Майдану, безпосередньо тих людей, що приносили, як Ви розповідаєте, продукти харчування, наших земляків, наших махнівчан, які проживають у Києві чи десь близько, поблизу Києва?

Н. М.: Ні, на превеликий жаль, ні. Знайомі в мене в Києві були, я декілька раз їздила до них, але на Майдані ми так і не зустрічалися. На Майдані я зустрічалася, спілкувалася із нашими представниками із Козятинського району, з Козятинщини. Взагалі, перші люди, я приїхала 11-го, ще з дому ми домовилися, зідзвонилися з Колесник Іриною. Зараз вона депутат Обласної ради. І вона мене зустріла тоді на Майдані 11-го грудня вже, перший раз. І так ми підтримували зв'язки, так я їздила з Козятинським штабом спротиву, декілька раз. І їздила також транспортом із Вінниці, із Вінниці йшли маршрутки теж, вони проходять по трасі, і теж я з ними їздила і теж спілкувалася. Була із нашого району, я знаю, що і Касаткіни були, була і Іванчук Олена Іванівна. Спілкувалася я теж із нею.

Л. Є.: Наталія Миколаївна, коли Майдан перестав бути мирним? Коли була спроба першої зачистки Майдану? Чи були Ви на той час на Майдані?

Н. М.: Ну, я хочу Вам сказати про те, що Майдан був мирний до перших штурмів, фактично. Я хочу Вам показати, от прапор, це реліквія Майдану, це прапор, який був на Майдані, на мирному Майдані ще до подій 18 січня, до 22 січня, до цих всіх трагічних подій (показує на прапор, що висить позаду). І хочу ще показати вам теж, така історія, ось яка кількість людей збиралася на Майдані. Це віче Майдану, це 15 грудня 2013 року. Реліквія така залишилась у мене (разом з інтерв'юєром розгортають і показують настінний календар, на якому зображено Майдан із величезною кількістю людей на ньому). Коли збиралося недільне віче [11], на Майдані було щоразу, мабуть, більше мільйона людей, тому, що був заповнений не тільки Майдан, а й усі прилеглі вулиці.

Надзвичайно велика кількість людей приїжджала саме на вихідні дні, вже, коли Майдан працював. І кияни приходили теж, дуже активну участь брали і допомагали. Тому, звичайно, така кількість людей, така сила-силенна людей, яка виявила бажання і пішла просто боротися за права і свободи, за те, щоби люди жили в гідній країні, за те, щоби до людей просто ставились по людськи, звичайно, ми мусили вже щось робити і щось міняти.

Трагічним став Майдан, знаєте, коли були прийняті закони 16 січня [12]. Це «славнозвісні» закони, всі про них знають, не буду зосереджувати увагу, але просто цими законами влада хотіла людей позбавити їх основного права, це права на свободу слова і на свободу масових зібрань. І так, як були виписані ті закони, то, звичайно, всі люди, які перебували на Майдані, відповідно до законів 16 січня, вони були злочинцями. І саме це було поштовхом до того, щоби на Майдані зароджувались силові протистояння.

Значить, розпочалося таке, більш силове протистояння, 18 січня, коли люди вирішили пройти по вулиці Грушевського до Верховної Ради, а силовики перегородили просто прохід. І там була така сутичка, забастовки, і вже зараз, звичайно досліджують, хто перший чим кинув, хто перший розпочав це. Але був такий факт просто, що коли колона людей рухалася з Майдану по вулиці Грушевського до Верховної Ради, силовики просто перегородили вулицю, били людей і не пускали. Зав'язалось силове протистояння. І врешті-решт ці події були страшні і трагічні, і, знаєте, я відразу була проти таких подій. Я була ще серед тих людей, які намагалися зупинити молодь в основному, щоби вони не діяли так радикально. Але коли відбулися події і загинув перший Герой небесної сотні Сергій Нігоян [13], це сталося саме 22 січня, ще й на День Соборності України, і потім пізніше, теж Михайло Жизневський [14] був поранений смертельно, теж загинув 22 січня, от тоді уже перший день був уже

такий, що я не просто не зупиняла, я вже сама, от ви не повірите, я вже сама довбала бруківку на Майдані. То була така ситуація, відразу коли сталася перша жертва, перше вбивство, всі зрозуміли, що Майдан так просто не відступить, і влада не відступить. Зав'язалося таке протистояння. Взагалі, коли було протистояння, коли були мирні акції, коли була хода до Конституційного суду, коли була хода до Верховного суду із вимогами відмінити закони 16 січня, коли стояли вимоги про те, щоб покарати на той час, міністра внутрішніх справ Захарченка [15] за розгін дітей на Майдані, влада ні на які ці закони не реагувала, влада не сприймала серйозно людей, які були на Майдані.

Якщо порахувати, що 21 листопада Майдан зібрався, і вважаєте, 2 місяці люди просто чекали, стояли, просили, ходили, говорили, висловлювали свої протести. Захищалися, коли силовики намагалися зачистити Майдан, то врешті-решт, ця точка кипіння досягла, і, звичайно, коли були оці перші жертви, це був просто шок. Це був шок.

Наприклад, от в мене чогось таке було розуміння, що це зроблено навмисно, щоб людей залякати і розігнати. Але сприймати ще це не хотілося, не хотілося просто вірити в те, що люди, які займали найвищі керівні посади в державі, країні. Це, звичайно, було саме страшне і саме страшне було те, що ось ці перші смерті, вони породили уже таке силове протистояння і загострення, коли було зрозуміло, що влада не збирається виконувати ніякі обіцянки і йти на зустріч мітингувальникам. Навіть на мінімальні. Що ніхто не піде у відставку, ніхто не буде покараний за те, що були побиті студенти, були побиті журналісти, люди.

І було вже тоді ясно, що Майдан теж мусить іти до того, щоби добитися своїх свобод. Тому що було зрозуміло, що в цьому протистоянні має бути рішення за народом, за людьми. І саме уже після оцих трагічних подій Майдан був такий більш зібраний, більш орієнтований на захист. Були підсилені ще загони самооборони, вже були не просто у виді таких блок постів, які стояли і просто пропускали на постах людей при вході, при виході. А це були вже хлопці, які навіть тренувалися в разі чого захистити Майдан і захистити його досить солідно.

Я ще хочу згадати тут «Правий сектор» [16]. Хлопці з «Правого сектора», вони, звичайно, це молодь, це наша молодь, але для того, щоб вберегти людей на Майдані, саме хлопці з «Правого сектору» робили дуже багато. Тому що, в основному саме вони брали участь у тому, щоб слідкувати, щоб на Майдані не було ніяких провокацій. Тому що, зрозумійте, на Майдан люди заходили і виходили вільно. Нікого не обшукували, нікого не додивлялись ніякі речі, ніякі металошукачі. Просто візуально стояли при цих входах, тому що Майдан, периметр Майдану вже обгородили. Я кажу, це була настільки новітня Запорізька Січ. Ну дійсно, тут все було, своя медицина, тому що були медичні працівники, які допомагали при потребі.

Були керівники центрів забезпечення харчуванням, які теж, я вже говорила про це, але довозили. Були люди, які спеціально слідкували за тим, аби на Майдан не приходили сторонні люди, із антимайдану. А якщо приходили, то слідкували за тим, як вони себе поведуть і з якою метою. Тому що провокації були, і були неодноразово, але люди намагалися просто вберегти самі себе і захистити. І от такі події, вже щоразу після 22 січня, після того, як відбулося силове протистояння і загинули люди, і, буквально, кожна ніч Майдан чекав штурму, Майдан чекав зачистки. Тоді, Ви знаєте, треба було просто залишатися на Майдані. Люди приходили на Майдан, мене якось часто запитували, за кого з політиків там стояв Майдан? Майдан не стояв за політиків. Оцей Майдан був унікальний тим, що він стояв за людей. Там були люди, які стояли там через те, що там були інші люди. Люди підтримували людей і все. Це було дуже просто.

Л. С.: Я вибачаюсь, а кого саме з політиків Ви безпосередньо бачили на Майдані?

Н. М.: Багато було кого з політиків. Було, ну я мабуть, не буду всіх так називати, але...

Л. Є.: Кілька прізвищ назвіть.

Н. М.: Політиків було дуже багато. Якщо говорити про те, кого бачили зі сцени Майдану, то це був і Кличко, і Порошенко, і Турчинов, Парубій, Ляшко. Тих, хто був більше серед людей, був, це нинішній міністр культури Ніщук Євген [17]. Ми навіть з ним спілкувалися кілька раз. Це був політолог Роман Липинський [18], дуже цікавий такий, він і громадський діяч і політолог, політичний діяч.

На Майдані в різні періоди по різному було. В більшості частіше всього політики стояли на сцені. Але, вже після того, як були трагічні події і навіть в трагічних подіях, на Грушевського, там Кличко брав участь. Теж він намагався ще зупинити зранку, щоб не було силового протистояння. Коли вже сталися трагічні події пізніше, коли були розстріли в січні, політики теж вже потім виходили на Майдан. Квіти клали, це вже ми бачили. Ну таких, скажемо так, щоб якісь були протистояння між політиками і людьми, такого протистояння не було. Але разом з тим, люди намагалися підказувати політикам, які були на сцені, що їм потрібно робити. От коли політики намагалися там домовитися з Януковичем, пам'ятаєте, там був період, що хотіли домовитися, щоби значить піти на якусь угоду там, що Янукович буде виконувати свою функцію ще до вересня місяця, йти на дострокові вибори.

Л. Є.: Пам'ятаю.

Н. М.: А після того, як були загиблі на Майдані, просто люди на це не погодились. Абсолютно не погодились. Спілкувалася з людьми, які потім стали політиками. Наприклад, дуже цікавий такий і радикально він тоді діяв, це Володимир Парасюк [19]. Ми з ним спілкувалися. В них був штаб в консерваторії, і вони, ну скажімо так, ці хлопці співпрацювали і з «Автомайданом» [20]. І вони так більш радикально ставилися до всього. Ярош [21] з людьми гарно спілкувався теж. І взагалі хлопці з «Правого сектора». Вони вільно себе почували між людьми, вони ходили спокійно спілкувалися. І знаю, що Анатолій Гриценко [22] дуже багато вирішував таких силових конфліктів на Майдані і дуже багато залагоджував всього. І теж ходив серед людей, спілкувалися з ним. Ну багато, багатьох політиків ми зустрічали і з деякими спілкувалися.

Л. Є.: Наталія Миколаївна, ось запитання таке. Велика хода до Межигір'я. Чому велика і чи Ви безпосередньо брали в ній участь?

Н. М.: Хода велика називалася, тому що тоді надзвичайно велика кількість людей зібралася, яка рушила на «Межигір'я» [23]. І з тими ж самими вимогами – забезпечити виконання законів для того, щоби люди могли вільно висловлювати свою думку, покарати винних в розгоні Майдану, відмінити закони 16 січня. І тоді ми йшли, я брала участь у цій ході, тоді ми йшли колоною на Майдан. Хлопці, які мали транспорт, власні машини, вони організували «Автомайдан», і вони вже тоді їхали теж на Майдан. Така хода була, да, яка скажімо так, була скоріше всього, поки направлена в першу чергу, на те, щоби людей ще раз почули. Щоби зрозуміли, що люди будуть боротися і боротися до своєї перемоги. Тому, що тільки таким чином можна було вирішити питання, які назріли на той час в країні. Ви ж прекрасно розумієте, якщо силові структури за наказом влади розстрілювати людей мали право, то країна в політичному плані вже рішення ніякого не могла прийняти. Уже рішення політичні були заблоковані і тоді тільки таким методом люди намагалися довести свою правоту. І звичайно, Майдан спрямував до того, що мають бути якісь дії. Тому що, розумієте, зимовий період, на вулиці дуже часто були мінусові температури. І ось в такому режимі, коли очкують люди штурм і просто вимагають якимись гаслами, було ясно і зрозуміло, що Майдан перемогти не міг.

Л. Є.: Наталія Миколаївна, зараз я Вам задам дещо таке провокаційне питання, але воно цікавить багатьох наших кореспондентів і взагалі українців, таких рядових, скажімо так. Чи були фінансування Майдану? Скільки Вам платили? Доречі, конкретно Вам? Скринька була? Звіт якийсь Майдану? От що було? Що Ви можете нам на це питання відповісти?

Н. М.: Значить, я Вам хочу сказати, що конкретно я ніяких коштів не отримувала на Майдані. Це 100 відсотків. І ніякого фінансування Майдану не було. Якщо розібратися просто, от чисто логічно, так, якщо збирається на віче мільйон, до мільйона людей, ну як матеріально, як фінансово, можна профінансувати людей? Ну як це реально зробити? Не було такого. Їздила, я вже казала, їздила я за свій кошт. Якщо ми їхали з Козятина електричкою, значить ми їхали за свій кошт. Якщо я їздила із групою з Вінниці, це був підвіз. Да, Вінницький штаб, вони організовували під'їзд. З ними можна було їхати маршрутками. Таким чином, буквально кілька раз я з ними під'їзжала.

От, наприклад, я ніколи не їхала на Майдан, щоб я їхала з пустими руками. Я на Майдан завжди їхала через магазини. Ми скупляли продукти і так само везли їх на Майдан. Тому, що ми розуміли, що якщо людина їде і там має перебувати, то теж вона має брати участь в забезпеченні харчування. Тому, я Вам вже казала, що фінансування Майдану було таким чином, що допомагали люди, які мали бізнес, вони допомагали продуктами, вони допомагали речами, вони привозили все. Но конкретно грошей на Майдані ніхто не роздавав і ніхто нікому не платив. А скриньки були на Майдані, скриньки з'явилися тоді, коли з'явилися люди загиблі і просто стояли біля сцени скриньки, куди люди збирали і приносили кошти, передавали і давали кошти на допомогу родинам загиблих. Такі кошти були, ми теж проводили збір цих коштів і теж долучалися до цього. Оце скриньки в такому плані були. А в тому плані, щоб когось фінансувати, це було просто нереально, тому що надзвичайно велика кількість людей перебувала на Майдані щодня. Профінансувати їх було нереально.

Л. Є.: Чи бачили Ви зброю на Майдані? Яку саме? Чи вона використовувалась?

Н. М.: Ні, зброї на Майдані не було. Після силових протистоянь, після загострення, після 18 січня найбільша зброя, яка була, це дерев'яні палки, це були дерев'яні щити. Це були щити якісь, зроблені з підручних засобів. От, а такої зброї, тим більше, ну, зброї в повному розумінні цього слова, на Майдані не було. Принаймні, я такого не бачила.

Л. Є.: 18 лютого. Люди зібрались на мирну ходу [24]. Чи брали Ви в ній участь і як події розвивались далі?

Н. М.: Значить, 18 лютого, як відбувались події. З 14 лютого ми були на Майдані, ми поїхали туди з Козятинським центром і ми були вже п'яті сутки. І получалося так, що 18 ранесенько я поїхала з Майдану, тому що мені треба було на роботу. Саме зранку, а потім пішла на роботу. Відчитала уроки, а коли прийшла додому, звичайно, включила телевізор, передзвонила. І вже побачила, страшну, дуже страшну картину. Вже Майдан був оточений, вже були перші жертви на Грушевського [25], вже були люди побиті і розстріляні. І після цього я пішла знов на роботу, написала заяву за власний рахунок і ми 18-го ввечері намагались виїхати на Майдан.

Ми виїхали. До ранку 19-го ми приїхали на Майдан. Але розумієте, ну, тоді події були надзвичайно трагічні, страшні. 18 лютого, коли в прямому ефірі, я вже потім подивилась, був наказ міністра Захарченка проте, щоб силовим структурам були видані бойові набої, і буде проводитись зачистка Майдану, тоді було таке відчуття, що людей просто знищать. І звичайно, це був вівторок, це був день, один із днів, коли людей на Майдані було не настільки багато, тому що більшість людей могли приїхати на Майдан на вихідні.

Я завжди в п'ятницю, іноді в четвер получалося, якщо можна було відпроситися з роботи, або якщо в мене була заміна, або якщо співпадав вихідний день. П'ятниця, субота,

неділя, понеділок, це дні, коли на Майдані було більшість людей. Вівторок, середа, четвер, це саме були дні, коли люди одні їхали, другі приїжджали. 18-го людей було менше на Майдані. Тому так вийшло, що зранку на Майдані я не була, але до ранку 19-го ми таки зуміли поїхати на Майдан і, щоб Ви розуміли, яка була ситуація, всі в'їзди в Київ були перекриті. Стояли пости правоохоронців, не пускали на в'їзд, ні на виїзд. Тому, що ми зібralися їхати електричкою, а потім нам передзвонили, сказали, що всі електрички зупиняють за 100 кілометрів від Києва.

У Київ не пускали, ні поїзди, ні електрички. У Києві зупинили весь метрополітен, взагалі всі входи-виходи були закриті. 18-го–19-го метро не працювало в Києві. Це, казали кияни, згадували, казали, що в війну такого не було. І проїхати, от ми їхали вже пізно, пізенько їхали машиною з Калинівки з знайомими, і їхали таким чином, що десь хлопці трохи об'їзжали, якимись полями блокпости. А через три пости ми проїзжали. Ви не можете просто, уявити, дівчата, ну дійсно було страшно їхати. Просто стоять озброєні з автоматами і забороняють просто проїхати. Без всяких пояснень, без всього. Всі в'їзди були заблоковані. Там були і сварки, і скандали. Ну і люди викручувалися, ні врешті-решт вийшло так, що десь до, я вже не пам'ятаю, десь до досвітку, ми таки змогли доїхати до Києва. От, і не знаю, десь там внизу, біля річкового вокзалу [26], залишили транспорт, тому що по Києву рух теж був заблокований повністю силовими структурами. До Майдану було все перекрито. Стояла міліція тогочасна, і просто проїхати не можна було абсолютно нічим. Це такий варіант, що ще можна було пройти.

Коли вже 19-го зранку ми прийшли, таки дійшли до Майдану, то це була просто страшна картина. Страшна. Знаєте, в мене була така асоціація, я казала, що це Афганістан. Із тих фільмів. Це було просто сплошне згарище. Ще диміли ці палатки, ще диміли шини. Дуже багато людей побитих, скалічених. Люди надихалися цього гару, цих газів. Вже були люди загиблі, що було надзвичайно страшно. Вже був спалений Будинок профспілок, який палав всю ніч. Я потім вже дивилася в запису в інтернеті ці всі події. Ми ще як їхали, то ми дивилися на планшеті, що відбувається. Тому що телебачення ще якось могло транслювати, вже йшли деякі записи. Ну просто не вкладалося в голову. Я казала, це просто було страшне. В центрі Європи, в європейській державі. В столиці, в 21 столітті, в мирний час просто відкрито розстрілювали людей (говорить з великим хвилюванням). Просто відкрито розстрілювали людей. Тоді була така каша, тоді було незрозуміло, взагалі не могли вести ніякий толком рахунок.

Цілу ніч Майдан намагалися штурмувати. Взагалі пробували його штурмувати навіть не тільки зброєю, а навіть із технікою. Там БТри гнали на Майдан [27], водомети. Добре, що на Майдані були люди, які розуміли, що робити і як робити. І вони змогли відвернути таку велику вже небезпеку. Але, разом з тим, Майдан був, вважайте, весь-весь просто як одна сплошна така пожежа. Вигорівша, все розтрощене, розламане. Просто згарище, згарище. Залишалася ще сцена Майдану, до якої не дійшли, яку не зачепили.

У зв'язку з цим я ще хочу згадати про Михайлівський собор золотoverхий. Тоді, коли вже палили профспілки, коли було вже дуже багато поранених. 18-го, 19-го і 20-го лютого, то тоді відносили і відвозили поранених людей, і потім уже загиблих туди. Відвозили на територію Михайлівського собору. На території самого собору, собор відкрили і на подвір'ї, влаштували такий пункт прийому, куди люди приносили речі, приносили дуже багато медикаментів.

Взагалі, в Михайлівському соборі, в цьому центральному храмі, де завжди служба, там розмістили операційні, там були поранені. Там лікарі робили операції, виймали кулі, зашивали рани людям. В садку, на території клали людей загиблих, і намагалися вже з'ясовувати якимось чином, хто це був.

Ми бігали ще тоді, намагалися вийти за територію Майдану. Бігали, знаходити пробували магазини продуктів, тому що дуже багато людей отруїлося оцим угарним газом і треба було молочні продукти, молоко в основному, для того щоб дихальні органи людям врятувати. То була проблема просто повернутися на Майдан, тому що по всьому Києву ходили міліціонери і одягнуті, і переодягнуті. І дуже багато людей, як зараз ми вже кажемо, які були «тітушками» [28], тих, хто був з «Антимайдану». Вони були озброєні, причому різною зброєю, в тому числі й вогнепальною, як ми вже зараз знаємо. І було просто і страшно, і небезпечно, і скажем так, проблемно тоді навіть пересуватися у центрі Києва.

Розумієте, от зараз я нагадую це, як таке паралельне життя. Тому що, вроді би, пройшло, пережили, а от в голові не вкладається, як таке могло статися у мирній країні, і у мирний час. Ну і тому дякувати ще Богу, що знайшлися такі люди, які допомагали Майдану. Дуже багато. Я вже сказала, дуже багато допомагали священники з Михайлівського собору. Вони настільки підтримували людей, і я вам просто не можу передати (прикладася до грудей). Я казала в Храмі, під образами, під іконами цих людей поранених оперували, це взагалі було... (плаче). Я казала, таке, ну просто в голові не вкладається, як таке могло бути. І таке, ну от дійсно, з одної сторони трагічне, а з другої сторони була показана така людяність (плаче). Я взагалі казала, що після того всього, що зробив Михайлівський собор, як вони з самого початку прийняли дітей, коли дітей розганяли і били, ще в листопаді. Михайлівський собор пустив їх, і монахи захистили, монахи собою закрили і не пустили силовиків на територію, тому що діти, кажуть, вони бігли, піднімались сюди по різних вулицях. То ті, що побігли до Софіївського собору [28] – там не відкрили. Вони вже десь туди вниз збігали. А в Михайлівському соборі монахи відкрили, ну і ці люди зайшли з Майдану і там розмістили. І вони казали просто, розказували люди, які працювали, казала жінка торгує там на риночку, що каже наші монахи просто вийшли і стали перед цими дітьми, тоді 31 вночі і сказали: «Ну що будете бити? Ну давайте нас бийте, побачим, що буде». І таким чином не пустили.

Потім, коли 10-го і 11-го грудня, коли Майдан намагалися зачистити і палили Майдан, то тоді дзвони Михайлівського дзвонили. Тоді кияни вночі йшли на Майдан. А коли вже ось ці розстріли були, я кажу, прямо в храмі оперували людей поранених і потім там їх вихожували. Зробили на території Михайлівського, зробили такий ніби ще один штаб. Як продовження Майдану, коли Майдан був спалений. Це замінив його, цю територію Михайлівський золотoverхий собор. Там було харчування, туди бігали грітися, там були поранені. І я взагалі казала, що от багато святинь є в Україні, но для мене після цих подій, Михайлівський собор став щось більше ніж просто храм. Це вже просто настільки така святиня, таке місце, я скільки раз була і в Києві, жодного разу не було після того, щоб я не зайшла у Михайлівський собор. І так як вони вшановують пам'ять полеглих, і так, як вони і зараз допомагають, і фронту допомагають, уже і в цих проблемах, які є зараз в країні постійно. Навіть більше того, вони створили, це на річницю Майдану, в Михайлівському соборі створили, я не знаю хто там її писав, замовили таку величезну ікону. Метрів напевно 6 на 3, така велика, на третину храму по всій довжині стіни «Небесна сотня». В мене десь там є на телефоні, якщо, то я покажу потім. Така, просто обличчя Героїв небесної Сотні на фоні образу Ісуса Христа. Така ікона створена. Вони на річницю Майдану, вони просто біля цієї ікони правлять службу. В пам'ять.

Л. Є.: Наталія Миколаївна, я знаю, що для вас дуже боляче згадувати ті події, але чи були серед ваших знайомих поранені, загиблі? З якими Ви особисто спілкувалися на Майдані?

Н. М.: Ну ми спілкувалися з багатьма людьми. Скажімо так, коли ми спілкувалися з людьми, ми не завжди питали там, як прізвище людини, чи звідки ця людина. Ну були такі

люди, з якими спілкувалися, тому що потім вже серед загиблих ми їх визнавали. А така, скажем так, трошки ближче – з Романом Гуриком [29]. Якраз в Київській державній адміністрації, там в приміщенні дуже багато молоді було. Там були молодіжні угруповання, там було «Правого сектору» крило, і ще інша молодь. То там кілька раз спілкувалися з Ромою Гуриком теж. Молодесенький хлопчина, надзвичайно талановитий, який ну просто дійсно небесний ангел. Просто дійсно не думаючи віддав своє життя за те, щоби просто врятувати людей. Тому, що події, які відбувалися далі 19-го було таке ніби трошки затишшя. Ніби політики пішли на переговори, почали ще вирішення якихось питань. Ще намагалися домовитися якимось чином, але після того як було вже більше як пів сотні загиблих 18-го, і в ніч на 19-те, і спалений Майдан, то люди на Майдані були категоричні.

19-го люди просто почали, ну як, Майдан оговтувався після цього всього. Я вже казала, це був шок, це була просто така трагедія. Це зразу тобі було просто важко зрозуміти, що робити. Але, разом з тим, намагалися якось діяти, тому що треба було. Треба було допомагати, треба було робити, скажімо так, якісь продукти розпаковувати, підносити, готувати якусь страву і допомагати. Тоді, коли вже це сталося 19-го, я, наприклад, була тоді у Михайлівському соборі там біля поранених, ми теж допомагали. Там треба було, вплоть до того, щоб крапельницю потримати, коли оперували людину. Ну такі ці події були.

А 20-го лютого теж вже зранку ми вже думали, що врешті-решт влада схаменулася і зупинилася. І якось вийшло так, що просто навіть спочатку ніхто не зрозумів, що відбувалося, тому, що силовики, вони ніби почали відходити вгору по Інститутській. От вони відтиснуті, вони ніби вже почали відходити, рухатися до верху. І там стояла під аркою [30], там де міст з самого верху, там стояла Львівська сотня самооборони. Львівська брама, вони так і називалися, хлопці. Ми пішли туди зранесеньку, ще занесли їм продукти. І потім ми ще навіть туди їм носили, бутерброди тим хлопцям, їжу, харчування, на цей блок-пост. І ще от зразу нічо так і не понятно стало, Ніщук був на сцені, він був ведучим на сцені Майдану і він почав, значить, кричати зі сцени, що «Верніться, верніться всі від арки, верніться від мосту!». І його такий заклик був, що «Жінки, поверніться до сцени! Поверніться до сцени!» і потім заварилася якась така, ну навіть, було спочатку і незрозуміло звідки, але просто люди були вбиті і поранені.

Вийшло так, що люди, ну коли силовики відійшли, хлопці, я не можу зараз пояснити, чого туди почали рухатися. Там, по перше хотіли цей блок-пост, де стояла ця Львівська брама, там було воно за ніч трохи розсунуте, розломане. Там намагалися укріпити і почали падати поранені. І вийшло так, що одна людина падала поранена, а хтось намагався просто зопалу, навіть не думаючи підійти допомогти, надати допомогу і получалося, що та людина вже попадала під кулю і ту людину вбивали. І в результаті цього теж, 20-го лютого було стільки жертв. Було дуже багато людей вбитих.

Потім вже коли лікарі, навіть тих, що залишалися живі, оперували. І потім ми між лікарями, ми чули таку розмову, що коли стріляли, стріляли просто не на те, щоб налякати, а стріляли на те, щоб вбити. Тому що намагалися людям потрапити в голову і в серце.

Да, були снайпери, і, ну от бачите, розуміння такого, спочатку був якийсь такий шок, що не можна було зразу, певно хвилин, я навіть не можу зараз зрозуміти, так сказати, ну спочатку був такий просто шок якоїсь безвиході. Що ти не розумієш, що робити в такій ситуації, тому, що дійсно, жити в мирній країні, вирости в мирній країні і потрапити в ситуацію, коли в тебе над головою літають кулі, це було просто, не вписувалося ні в які рамки.

Але потім, коли, допустім, біжать і несуть на носілках пораненого і там кричать про якусь допомогу, то ти вже починаєш просто чисто машинально рухатися і допомагати цим людям, вже включаєшся в цю роботу. От, ну звичайно, тоді ми побачили не просто

жорстокість, а навіть і підлість, і свавілля влади. Вони просто, силовики, вони як би відійшли, вони витягнули людей от з цього, з цієї території більш такої закритої, де був Майдан, і як виявилось, зараз ведеться слідство і вже, на превеликий жаль, слідство ведеться 4 роки. І 5-тий рік, і саме страшне, що ніхто не покараний за це. Але ж вже всі знають і відео-факти, і відео-документи про те, що були задіяні снайпери, була задіяна, так звана, «чорна рота Беркута» [32]. І людей розстрілювали.

Ну звичайно, на превеликий жаль, я кажу, що просто не можна зараз зрозуміти позиції керівництва країни. От мені, людині, яка була на Майдані, зараз не зрозуміла позиція отих людей, які прийшли на крові до влади і за чотири роки жодне, жодне вбивство не розслідуване, не доведене до логічного завершення, немає ніяких вироків. Дуже багато з тих хто чинив злочини, вони просто повтікали від правосуддя, а от цій судовій тяганині нема кінця і краю.

І от знаєте, перший рік, коли була річниця Майдану, там волонтери зробили таку Стеллу, де були фотографії загиблої «Небесної сотні» [33]. То коли була перша річниця, от так стоїш перед цими фотографіями... Було просто боляче, дуже боляче коли була перша. От стоїш і дивишся, і просто боляче, що таких людей, молодих, тай різних людей: і молодих, і старших, та в основному молодь. В основному людей віком до сорока років дуже багато. Було дуже боляче.

А от уже на другу річницю, так яось не стояли біля цієї Стелли і я себе зловила на тому, що соромно. От на другій річниці мені було соромно дивитися в очі цим людям, які загинули на цій стелі, на цих пам'ятниках. Тому, що не було нічого зробленого по цій справі. І вже третя, і четверта річниця минула, і на превеликий жаль, мені здається, що суспільство зара вже просто на стільки втомлене від тих проблем, які є тому що в країні зараз війна на Сході країни. Мені здається, що люди втомилися і люди вже не можуть чекати якихось рішень від влади. А влада, на превеликий жаль, в цій ситуації теж не здійснює ніяких кроків, тому що ну от сьогодні в країні загинуло більше сотні людей, яких ми називаємо «Небесною сотнею» і за чотири роки, чотири з половиною вважаєте, за це ніхто не відповів. Значить про що це свідчить – безнаказанність народжує безнаказанність іншу. Таким чином, і ось буквально пару днів я чула в новинах, що можливо ще місяців шість, вісім буде вестися слідство для того щоби з'ясувати обставини.

Л. Є.: Наталю Миколаївно, чи пам'ятали Ви якісь особливі моменти під час вашого перебування на Майдані? Сумні, страшні чи можливо якісь веселі. Чи, можливо, якісь люди особливий слід залишили у вашому житті чи серці.

Н. М.: Мені здається, що кожен день Майдану він по своєму (не розбірливо), от кожен день. Мирний Майдан був по своєму такий і необхідний, і цікавий, і корисний. Сказати, що так щось дуже запам'яталося... Особливо із мирного дуже гарне було свято Різдва на Майдані. Якраз у дві тисячі чотирнадцятому році свято Різдва дуже гарне було на Майдані, гарно святкували. Такі виступали колективи з театрів, з опери, оперети навіть, так, щоб щось виділити і кутя була, і дідухи були на Майдані, от і колядки співали, щедрівки співали. Майдан жив таким життям, поки не сталися оці трагедії, але знаєте, мені здається, от все перекреслили смерті і більше звичайно так в очах стоїть Майдан дев'ятнадцятого лютого – це згарище, все розбите і спалене, такий просто епізод, ну, і звичайно, Майдан уже після двадцятого лютого, двадцятого лютого, вісімнадцятого лютого.

Двадцятого лютого на «Інституцькій» [34], щось так цей момент пам'ятаю, як почалися оці розстріли по цій бруківці, от так от просто кров, просто як річечка невеличечка. Потім були дуже страшні дні двадцять перше, двадцять друге лютого, коли на Майдан приносили «Героїв Небесної сотні», прощання були. Дуже важкі дні якраз от тоді. Я хочу

сказати, що коли були прощання із героями «Небесної сотні» на Майдані, я вже казала це було двадцять перше та двадцять другого лютого, двадцять третього ще були деякі.

Ви розумієте, просто з Майдану не можна було піти, навіть на десять хвилин неможна було піти. Десь навіть води піти якоїсь попити з Майдану не можна було вийти, тому що так: тільки ти маєш іти або звідти або звідти вже під'їжджає машина і виносять, і до сцени, і прощання. Майдан скандував «Герої не вмирають!» Ну, дуже важко це згадувати. Я хочу от тільки сказати, ми повинні просто пам'ятати людей, які віддали своє життя заради інших людей фактично, заради того, щоби Україна була як держава, щоби Україна була вільною державою, і щоби Україна жила гідно. Я думаю, що вони, ми їх так і називаємо «Небесна сотня» цих людей, вони дійсно як ангели, вони спостерігають за тим, що зараз відбувається в Україні. Ну, і звичайно ми як суспільство повинні зробити все для того щоби були покаранні. Я вважаю, що мають бути покаранні ті хто спричинив такі смерті і такі жертви .

Л. Є.: Хто був для вас героєм Майдану? Що для Вас Майдан був і на даний час є?

Н. М.: Зрозуміло, що герої Майдану – це в першу чергу люди, які загинули. В першу чергу це «Небесна сотня», це герої Майдану. Так розпорядилося життя. Для мене це герої Майдану. Для мене ті, хто пішов під кулі, хтось свідомо, хтось несвідомо, а хтось і випадково, але люди просто йшли. Люди не йшли бездумно, а йшли для того, щоби допомогти іншим, захистити інших людей, щоби врятувати тих, хто був на Майдані. Тому це дійсно герої. Для нас герої. Я вважаю, що вони мають бути не лише особисто для мене, що це герої всієї України, це герої «Небесна сотня», хто віддав своє життя. А Майдан! Майдан – це святиня, Майдан – це психологія, Майдан це не просто якесь місце у центрі Києва, а Майдан – це просто спосіб мислення. Для мене зараз це синонім слова «свобода», синонім слова «гідність» – от це Майдан. Ну, і звичайно, це святиня, яка є у державі.

Л. Є.: Чи є для Вас відчуття перемоги Майдану?

Н. М.: Ну, якщо говорити про те, чого добився Майдан. Політичні еліти змінилися, але на превеликий жаль, остаточно Майдан не добився своєї мети. Майдан як явище і як психологія, як спосіб мислення, Майдан ще триває. Зараз Майдан ще продовжується на превеликий жаль на Сході України у вигляді того, що так само люди, народ захищають від ворога, від агресора, від росії, від російської федерації, від того такого нашого в «лапках», так званого, брата який клявся в любові до нас. Там продовжується Майдан і тим більше, що тоді, коли сталися події на Сході країни, тоді коли треба було захищати країну, то дуже багато людей із «Самооборони Майдану» саме, пішли добровольцями на фронт захищати країну, там продовження Майдану. Продовження Майдану це і наша боротьба з корупцією, продовження Майдану – це наша боротьба за те, щоби в нас було краще життя, я вважаю так. Як місце, де збиралися люди, Майдан існує в пам'яті людей, а як спосіб мислення, як психологія, Майдан ще не завершився, на мою думку.

Л. Є.: На Вашу думку, можливий третій Майдан? І чи взяли б у ньому участь безпосередньо.

Н. М.: Я сподіваюся, все-таки на те, що керівництво нашої держави не буде доводити населення до третього майдану, я на це дуже сподіваюся, і дуже хочу в це вірити, що хватить здорового глузду, совісті, хватить пам'яті, зробити так, щоби вже такі Майдани, тим більше такі криваві Майдани, у нас не повторювались. А якщо виникне ще один Майдан, якщо будуть підстави до цього, якщо це буде дійсно Майдан на захист прав, свобод і гідності людей, то звичайно я би брала участь.

Я особисто не шкодую, при тому, що я брала участь в «Майдані гідності», я жодної хвилини не шкодую в цьому. Одне єдине, одне єдине, про що боляче чути і шкода, що цей Майдан забрав стільки життів, то оце одне єдине, що це було не мирно. А вилилося в таку

страшну трагедію. Ви знаєте, коли починався Майдан ні в кого не було думки про те, що перемогти буде легко, просто, що хтось поступиться і хтось відійде в сторону.

Ми всі, хто був на Майдані, розуміли, що дуже просто і не буде. Ну от скільки ми спілкувалися навіть ніхто не допускав думки про те, що можуть бути вбивства людей. Все-таки сподівалися на те, що майдан буде стояти, вимагати вимоги, і Західні країни, партнери України, друзі України будуть вводити якісь санкції проти влади на те, щоб заставити піти на поступки і вирішити проблему. Була тоді якась надія на це. Тому, що тоді з цього приводу і активісти майдану їздили за кордон. Я знаю, що тоді дуже багато і Руслана Лижичко [35], багато їздила за кордон з проханням підтримати Майдан, виступити, якимось вплинути на тодішню владу в Україні щоби вирішити проблему. Але, на превеликий жаль, все сталося так трагічно, тому, якщо буде потреба, то я сподіваюся, якщо буде потреба, але надіюся, що такої ситуації у нас в країні більше не буде створено.

Л. Є.: Наталю Миколаївно, що для Вас означає вислів «Слово свободи»?

Н. М.: Свобода – це коли людина може вільно висловлювати свої погляди. В першу чергу, політичні, а також будь-які інші, в межах звичайно розумного. Свобода – це коли людина має право вибору. Свобода – це коли людина має право себе захищати, це коли людина має право вимагати збереження своїх прав, своїх гарантій – оце свобода. Свобода – це коли людина сама несе відповідальність за своє життя і має право на захист свого життя.

Л. Є.: Дякую Вам, Наталю Миколаївно, за таку цікаву та змістовну розповідь про ті одночасно героїчні та трагічні події. Бажаю Вам здоров'я, наснаги, адже для Вас Майдан ще не завершився, адже Ви ідете в волонтери. І бажаю вам, щоб ваша волонтерська діяльність приносила Вам задоволення і зустрічалися хороші люди на вашому шляху.

Н. М.: Я Вам всім також дякую і хочу щоб на нашій землі запанував нарешті мир. Мирного неба нашій Україні, кожному, хто захищає нашу Україну, кожному, хто підтримує, здоров'я, добробуту, ну, і звичайно, зробити нашу Україну процвітаючою європейською країною, саме такою, заради якої жили і боролися, і полягли герої «Небесної сотні».

Словник

1. Майдан – це український спосіб відстоювання особистих і громадських свобод у відповідь на свавілля та деспотію влади. Явище є етапом боротьби за незалежність держави і за демократію.

2. Євромайдан – (також Єврореволюція, Революція гідності) – національно-патріотичні протестні акції в Україні, передусім проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

3. Михайлівський Золотоверхий собор – Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир – діючий православний монастир на честь Архангела Михаїла в Києві, кафедральний собор Православної церкви України.

4. Євроінтеграція – це процес політичної, юридичної, економічної (а в деяких випадках – соціальної та культурної) інтеграції європейських держав.

5. Стела – Монумент Незалежності України – триумфальна колона в центрі Києва, встановлена на честь десятиріччя незалежності України. Пам'ятник уособлює народження нової держави і є одним із найяскравіших скульптурних витворів країни.

6. Банкова вулиця – вулиця у Печерському районі міста Києва, місцевість Липки. Пролягає від Інститутської до Круглоуніверситетської вулиці.

7. Антимайдан – серія мітингів в Україні в 2013–2014 рр. В основному проходили в Києві, містах східної і центральної частини України; часто, на противагу ідеям Євромайдану.

8. Будинок профспілок України – офіційно Підприємство «Господарське управління Федерації профспілок України» – адміністративна будівля, у якій були розташовані Федерація профспілок України, штаб Майдану (під час Помаранчевої революції) та Штаб національного спротиву (під час Євромайдану). Будинок майже повністю згорів під час подій 18–20 лютого 2014 року.

9. Консерваторія – неофіційна назва Національної музичної академії України. Приміщення з віковою історією розташоване у центрі столиці, неподалік станції метро «Майдан Незалежності».

10. Буржуйка – це піч з металу, що використовується для опалення приміщень, а також зідка для приготування їжі.

11. Віче – масові збори населення, мітинг.

12. Закони 16 січня – «Закони про диктатуру» – пакет законів, ухвалених Верховною Радою України у четвер, 16 січня 2014 року. «Закони» були ухвалені з грубим порушенням регламенту і законодавчої процедури та, попри гостру критику, підписані Президентом наступного дня, 17 січня. Вони приймалися підняттям рук, без використання системи «Рада» та без обговорення, а їхні тексти стали доступні тільки після того, як депутати за них проголосували.

13. Сергій Гацікович Нігоян – учасник, активіст і один із бійців 3-ї сотні Самооборони Майдану, вбитий під час протистояння на вулиці Грушевського в Києві. Один із перших загиблих на Майдані. Громадянин України вірменського походження. Герой України (2014, посмертно).

14. Михайло Михайлович Жизневський – білоруський активіст Євромайдану та журналіст, кореспондент газети «Соборна Київщина», член Самооборони Майдану. Член організації УНА-УНСО. Загинув під час протистоянь на вулиці Грушевського в Києві. Герой України (2017, посмертно). Перший іноземний герой України.

15. Віталій Юрійович Захарченко – український (після 2014 отримав російське громадянство) державний службовець, політик, бізнесмен, проросійський колоборант, колишній голова Державної податкової служби України (25 грудня 2010 – 7 листопада 2011) та 10-й міністр внутрішніх справ України (7 листопада 2011 – 21 лютого 2014), підозрюваний у злочинах проти людяності під час подій Євромайдану.

16. Правий сектор – громадський та військово-політичний рух в Україні та за кордоном, який у своїй структурі об'єднує громадську організацію «Правий сектор», політичну партію «Правий сектор», Добровольчий Український Корпус «Правий сектор» та молодіжну громадську організацію «Права Молодь». Виник як громадський рух, що об'єднав активістів українських радикальних організацій, здебільшого націоналістичних та крайніх правих. Сформувався наприкінці листопада 2013 року під час зародження Євромайдану.

17. Євген Миколайович Нищук – український актор театру, кіно та дубляжу. Народний артист України (2015). Міністр культури України з 27 лютого до 2 грудня 2014 року та з 14 квітня 2016 року до 29 серпня 2019 року. Став модератором на сцені Євромайдану 2013–2014 року, куди його запросив Юрій Луценко. За його словами, 9 років (з 2004 до 2013) не брав участі у мітингах.

18. Роман Липинський – громадський і політичний діяч, політолог, блогер. У 2013-му році Липинський став одним із ораторів Євромайдану. 20-го лютого 2014-го року Роман координував дії активістів. Армійський бінокль, сцена і мікрофон дозволяли йому більш чітко розглянути, що відбувається на території конфлікту і скоординувати дії активістів.

19. Володимир Зіновійович Парасюк – активіст Євромайдану, учасник російсько-української війни. Народний депутат України 8-го скликання, позафракційний.

20. «Автомайдан» – мобільний підрозділ Євромайдану, який складався з групи самостійних колон автомобілістів.

21. Дмитро Анатолійович Ярош – український громадсько-політичний діяч, військовослужбовець, колишній лідер та так званий засновник організації «Правий сектор» (2014–2015), член-засновник організації «Тризуб», командувач Української добровольчої армії. Учасник Революції Гідності та війни на сході України. Народний депутат України VIII скликання.

22. Гриценко Анатолій Степанович – український політик і військовий діяч, міністр оборони України (2005–2007), народний депутат України VI і VII скл., голова Комітету ВРУ з питань нацбезпеки і оборони (VI скликання), до вересня 2019 року – голова партії «Громадянська позиція». Полковник запасу. Кандидат технічних наук (1984). Автор понад 100 наукових робіт.

23. «Межигір'я» – колишня приватна резиденція Віктора Януковича в селі Нові Петрівці Вишгородського району Київської області, яку він займав з 2002 по 2014 роки. З 1935 до 2007 року Межигір'я було державною урядовою резиденцією, поки не було виведено в приватну власність.

24. Мирна хода – для припинення свавілля державних органів зранку 18 лютого 2014 року протестувальники організували ходу до Верховної Ради України, яка отримала назву «Мирний наступ». Громадяни вимагали від влади рішень для виходу з кризи і врегулювання ситуації в країні, насамперед обмеження повноважень президента України шляхом внесення змін до Конституції України. Працівники міліції, діючи за вказівками керівництва правоохоронного органу, спільно з «тітушками», грубо порушуючи чинне законодавство, застосовували надмірне насильство і використали вогнепальні набой та зброю, вчинивши жорстокий силовий розгін ходи.

25. Вулиця Грушевського – вулиця в Печерському районі міста Києва, місцевість Липки. Пролягає від Європейської до Арсенальної площі. Протистояння на вулиці Грушевського (початок подій також називають «Кривава водохреща» або «Вогнехреща») – події в Києві, що відбувалися з 19 по 22 січня 2014 року в ході

Європейської революції в Україні як реакція на загострення протистояння Євромайдану з офіційною владою України після прийняття 16 січня «Законів про диктатуру» та знаменували початок гарячої фази протистояння.

26. Київський річковий вокзал – головний річковий порт Києва, розташований на правому березі Дніпра на Подолі в історичній частині міста.

27. БТР – бронетранспортер – бойова броньована колісна або гусенична машина підвищеної прохідності, призначена для транспортування піхоти зі складу механізованих (мотопіхотних, мотострілецьких тощо) підрозділів на полі бою, ведення ними бою з машини та вогневої підтримки їх в період та після спішування.

28. «Тітушки» – збірна назва найманців, часто люмпенізованих кримінальних елементів, гопників, молодиків, у тому числі спортсменів, які використовувалися українською владою (насамперед Януковичем) для застосування фізичної сили і участі в масових сутичках; зокрема, для перешкоджання діяльності опозиційних активістів та для дій проти вуличних протестів: провокацій, підпалів машин, залякування, побиття та розгону демонстрацій, впливу на процес голосування на виборах тощо. Офіційно визнано використання державними службовцями правоохоронних органів та спецслужби кримінальних бандитських формувань «тітушок» проти демократичної акції «Євромайдану».

29. Собор святої Софії – Премудрості Божої, Софія Київська або Софійський собор – християнський собор в центрі Києва, пам'ятка української архітектури та монументального живопису другого десятиріччя 11 ст. (1011-1018), одна з небагатьох уцілілих споруд часів Київської Русі. Одна з найголовніших християнських святинь Східної Європи, історичний центр Київської митрополії.

30. Гурик Роман Ігорович (2 жовтня 1994, Івано-Франківськ, Україна – 20 лютого 2014, Київ, Україна) – протестувальник Євромайдану, студент факультету філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Герой України посмертно. Прадід Романа і два прадідових брата були вояками УПА. Прадідові брати загинули у 19 років від рук московських загарбників. Роман Гурик загинув у такому ж віці, і такою ж смертю, як і брати його прадіда. Зі своєї родини Роман є шостим, хто загинув за Україну.

31. Арка Свободи українського народу (до 14 травня 2022 року – Арка дружби народів) – скульптурна композиція в Києві на території Хрещатого парку. Первісно складалася з арки та двох скульптурних груп під нею. 14 травня 2022 року, згідно з рішенням Київської міської ради, отримала сучасну назву.

32. «Чорна сотня Беркута» – «Беркут» – підрозділ міліції у структурі МВС України, що існував у 1992–2014 роках. Дислокувався у Києві та при обласних центрах. На підрозділ поклалися задачі особливого призначення: дотримання громадської безпеки, боротьба з організованою злочинністю. Неодноразово залучався для придушення протестів, виступів і демонстрацій в Україні. Відмітився особливою жорстокістю щодо протестувальників Євромайдану взимку 2013–2014 року, саме «чорна сотня». Ліквідований 25 лютого 2014 року за перевищення повноважень.

33. «Небесна сотня» – прийнята в Україні збірна назва загиблих протестувальників, які мали безпосередній стосунок до ідеї та акції Євромайдану (Революції гідності) у грудні 2013 – лютому 2014 року.

34. «Інституцька» – вулиця у Печерському районі міста Києва, місцевість Липки. Пролягає від Ольгинської вулиці та алеї Героїв Небесної Сотні до Кловського узвозу.

35. Лижичко Руслана Степанівна – українська співачка, піаністка, диригентка, танцюристка, продюсерка, громадська діячка. Народна артистка України. Почесна громадянка Львова. Народна депутатка України 5-го скликання.

УДК 94(477.61-074)"2022"

РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПРИКЛАДІ МАРКІВСЬКОЇ ОТГ: УСНІ СВІДЧЕННЯ

О. С. Коваль

У статті здійснено спробу висвітлення умов життя в російській окупації на прикладі Марківської ОТГ Луганської області, на основі усних свідчень місцевих жителів в мережі інтернет.

Ключові слова: окупація, Марківка, мітинг, переслідування, колабораціонізм, війна.

In the article, an attempt was made to highlight the living conditions in the Russian occupation, using the example of the Markivka region of the Luhansk region, based on the oral testimonies of local residents on the Internet.

Key words: *Occupation, Markivka, rally, persecution, collaborationism, war.*

Постановка проблеми: Марківська ОТГ знаходиться безпосередньо на кордоні з РФ. І була окупована в перший день повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. За цей час життя людей зазнало великих змін в гірший бік.

Мета: Висвітлити життя мешканців Марківської ОТГ під російською окупацією на основі усних свідчень жителів ОТГ в соціальних мережах.

Актуальність проблеми: полягає в тому, що процеси які відбуваються на окупованих територіях потребують всебічного висвітлення і фіксації для подальшого збереження пам'яті про ці трагічні події.

24 лютого російські окупаційні війська окупували смт Марківка. Зі слів місцевого мешканця окупація Марківки відбулась так: *«Окупація нашого населеного пункту відбулась 24 лютого. Зайшла колона військової техніки зі сторони Мілового. Дето в годині 10–11 вони вже були в Марківці. Вони проїхали через Марківку, може хто залишився, і поїхали в сторону Старобільська. Така окупація»* [1].

Зі свідчень місцевої жительки окупація Марківки відбулась так: *«24 лютого в другій половині дня зайшли російські війська, пройшли через Марківку і до 4 березня не було нікого. Вони просто пройшли далі. Четвертого березня заїхали еленерівці. Четвертого ми ще на площу виходили чи двадцять сьомого. Ну декілька днів нікого не було, а потім заїхали еленерівці. Але без боїв, без нічого»* [2].

Голова ОТГ, Дзюба Ігор Анатолійович, одразу перейшов на бік окупантів. У своєму дописі в мережі «Фейсбук» він звернувся до мешканців ОТГ з наступним повідомленням: *«Уважаемые жители Марковской громады. Я, как действующий глава, в сложившихся на сегодня обстоятельствах, хочу обратиться к вам с вопросом, который сегодня в голове у каждого из нас: что ждёт нас завтра? Я высказываю личную точку зрения. Боятся нам нечего. Спасибо России, что объединила Луганскую область в единое целое, чем помогла воссоединится семьям, которые не имели контакта восемь лет»* [3].

1 березня Луганська обласна прокуратура розпочала кримінальні провадження щодо голови Марківської об'єднаної територіальної громади та голови Міловської об'єднаної територіальної громади за фактом державної зради (ч. 1 ст. 111 КК України) [4].

4 березня в мережі фейсбук був опублікований допис зі зверненням до жителів смт Марківка: *«О 9 ранку завтра біля адміністрації, краще трохи раніше. РЕПОСТІТЬ, будь ласка, і скажіть всім, не мовчимо»* [5].

Цього ж дня 4 березня відбувся проукраїнський мітинг. На площі між Селищною адміністрацією та будинком поліції, в якому перебували озброєні солдати РФ. Після тиску мітингувальників окупанти були змушені покинути будинок міліції в напрямку прикордонної застави, попередньо викравши поліцейський автомобіль [6].

Мітинг 4 березня жителька смт Марківка вважає найбільш натхненною подією за весь час перебування в окупації. З її слів про мітинг: *«Найбільш натхненною. Найбільш натхненною коли ми вийшли на площу з іншими вчителями, людьми Марківки для того, щоб показати, що Марківка – це теж Україна. Тому що ми виходили з вірою в серці, з відчуттям, що це нам якось допоможе»* [2].

Керівництво ОТГ не вийшло на мітинг 4 березня. Як повідомляють місцеві жителі: *«Нікого з керівництва Марківської отг на мітингу не було, ні Дзюби, ні Лигути, мабуть*

чекають на окупанта, Лигуту, до речі, у 2014 році ставили головою адміністрації указом Болотова» [7].

Відбулося ще декілька мирних мітингів з Українською символікою, проте в подальшому окупанти почали чинити психологічний тиск на мітингувальників, проводити обшуки та арешти аби ті перестали чинити опір. У квітні протестів не було, чинити опір стало неможливо та небезпечно.

Люди, родичі яких служать або проходили службу в ЗСУ, ДПСУ, МВС, СБУ, брали участь в АТО/ООС піддавались переслідуванням, так само, як і ті, хто служать в лавах ЗСУ, ДПСУ, МВС, СБУ, котрі не встигли виїхати і не зрадили присягу.

Про переслідування людей з проукраїнською позицією зі слів місцевих: *«Та були, хто виїхав зразу, а когось арештували кудись відвезли і їхня судьба досі невідома»* [1] *«Є випадки того, що люди забрані, і по сьогоднішній день їх немає в Марківці. Це ті люди, яких я знаю. Так є»* [2].

Також стосовно переслідувань 17 березня в мережі з'явився допис: *«Орки пошли по всем атошникам, большинства нету на месте по их семьям, угрожали, лазили и по сараям и по подвалам и чердакам искали, также искали их машины, есть ли в гаражах(наверное хотели отжать), некоторые, которые здесь, это которые были далеко от передка, им сказали или идете к нам служить, или у вас 24 часа уехать с Марковки, пограницы, которые предали в первый день войны ходят по Марковке как ни в чем не бывало и дали свое согласие служить банановой республики, кошмарят семьи военкоматчиков, а вроде с завтрашнего дня будут заниматься проукраинскими активистами, список им готовит Дзюба и цовма»* [8].

З початку окупації в магазинах та аптеках селища з'явився дефіцит товарів. Товари українського виробництва не завозились, товарів з РФ майже не було. Сіль та дріжджі за їх наявності в магазинах продавали по 1 пачці в руки. Ціна на ковбасу сягала 300–500 грн за шт. Якщо ситуація з асортиментом продуктів харчування від початку війни покращилась, то ліків майже немає.

«В перші дні був страшенний дефіцит. Самі виживали, як могли. Все прийшло Слава Богу, шо сільський населений пункт. Самі хлопці організували як робити муку, як робити олію. Вот. З магазинів все вимели. З того часу ціни піднялись дуже сильно, надзвичайно, я не знаю в декілька разів. Вот. Нудесь з місяць це продовжувалося, а потім поступово почали завозити товари, але ціни дуже великі в порівнянні з гривнею» [2].

У травні в соцмережах з'явилося три анонімних повідомлення про ситуацію в селищі. *«Марківка, орки ходять. Відкрили дитячі садки. Техніки тут немає і не проходить. Деякі особи жіночого полу з своєї ініціативи, вечером бігають до прокуратури, докладають обстановку.»* [9].

«В Марківці багато вакантних посад, бо люди не йдуть працювати на владу лнр, а тим, хто працює, зарплати не дають. Весь квітень люди працювали і зараз працюють на волонтерських засадах, так вони кажуть. Ті, хто проповідував руський мир тепер тут у почиті, їх навіть без освіти беруть на відповідальні посади, але проукраїнських допитують, а деяких вивозять в невідомому напрямку. Доносчики роблять свою справу та ненавидять тих, хто за Україну. В магазини центральні товарів з Луганська завезли багато, але ціни в два-три рази більші, ніж були. На пошті, за так званим соціальним пособієм, черги цілими днями, а інвалідам розносять його додому робітники пошти. В поліції працює багато тих, хто працював раніше, в прикордонниках теж. В той час, як гинуть люди з обох боків, йде війна, ця нова, стара влада на чолі з Дзюбою влаштовує концерти, паради, автопробіги з червоними прапорами та з колорадськими стрічками. Весело, чого ж не радуватися. В актовому залі РДА повісили великий портрет Леніна, перефарбували прикордонні стовпи в російський колір, в дитячому сквері «Чеполіно» в червоний і зелений, всі назви установ переписали з позначкою лнр на рос. мові. В РДА тепер військова охорона, бережуть

"батеньку", який кажуть не пройшов випробувальний строк і скоро напевно його змінять. На кого? Цікаво...» [10].

«Смт Марківка. Змінили ціни, гривню вже не приймають в деяких магазинах, але на здачу людям дають же тими ж гривнями» [11].

Стосовно курсу гривні, за свідченнями місцевого жителя, який виїхав з окупації «Спочатку був курс 1:2,5. Потім через пару місяців вони зробили курс 1:2. Заставили переписати ціни і вже заставили пописати ціни в магазинах в рублях і в гривнях, і те що в гривнях переписати 1:2. Іще через місяць ілі півтора вони заставили переписати ці ціни 1:1,5 і ціни в гривнях дуже сильно пошти вирівнялись з рублями. І посліднє, що вони вже зробили – це вони прирівняли гривню 1:1,25, тоєсь ціни в рублях і в гривнях майже зрівнялись і стало все дорого, подорожчав хліб, який був 9 грн в березні, то влітку він вже стояв 30 рублів, а то і більше. Або в гривнях це вже 1:1,5 було це більше 20 гривень. Ну там і все решта подорожчало. Просто видавлювали гривню з людей» [1].

Велика кількість колаборантів спостерігається серед вчителів Марківської гімназії. Багато хто з них тепер працює на окупаційну владу. «Марківка. Вчителі-колаборанти ходять по хатах уточнюють, хто прописаний і хто проживає (мабуть уточнюють списки для референдуму), а ще питають з посмішками, чи подобається нам так жити і що хочемо змінити, аж бісе, люди з вищою освітою, кому ми довіряли своїх дітей, у них самих діти позакінчували школу з медалями (вчительки: Інна Мурліна, Олена Дорошенко та алкашка Юлія Проненко (дів. Біляєва)» [12].

«Григоренко (Медвідь) Вікторія Іванівна працювала вчителем математики Марківської гімназії Луганської області. Носила вишиванки, їздила по Україні. Проводила різноманітні патріотичні заходи для дітей. А 24.02 залізла в нору і мовчала. В березні, коли в Марківку прийшли військові лнр, вона стала бігати до новоспечених ментів, які, до речі, майже всі мали статус УБД і користувались українськими пільгами (але це вже інша проблема). Почала здавати колег, які мали патріотичні настрої. По її наводках проводились допити вчителів. Зараз ця новоспечена "російськомовна вчителька" проводить уроки російською мовою, вбиває все українське, погрожує батькам позбавленням батьківських прав, якщо діти не підуть до школи. Гидко було знати таких людей!!!» [13].

«Скиртач (базікало) Каріна Геннадіївна, вчитель історії (в тому числі й Історії України) в Марківській гімназії. Продовжує працювати в школі під керівництвом так званої лнр. Під час наради вчителів записала на диктофон, після чого злила в так зване мзб, так званої лнр вчителів проукраїнських поглядів. Як наслідок – допити вчителів проукраїнських поглядів. Чоловік каріни (скиртач валерій) ходив по дворах Марківки, здавав людей проукраїнських поглядів. Маю надію, область знатиме своїх "героїв" в обличчя і правосуддя не омине їх» [14].

«Жлуднева Людмила Іванівна була вчителем англійської мови Марківського ліцею "КРОК". Зараз працює на лнр. Перед нападом та перші декілька місяців війни перебувала в сина в ростові, рф. По документах перебувала на лікарняному... Після приходу окупантів в Марківку, приїхала і стала заступником директора Марківської гімназії лнр. Навесні проводила уроки російською мовою, писала доноси на колег та активно здавала тих, хто був патріотично налаштований. Погрожує батькам учнів позбавленням батьківських прав, якщо діти не підуть навчатись за "новою" програмою. Ця людина носила вишиванки, проводила патріотичні заходи, а тепер прославляє агресора! Гидко!!!» [15].

31 серпня в Марківську гімназію завітали так звані «кадирівці». Вони зібрали дітей та батьків першокласників аби передати їм портфелі та шкільне приладдя. А також зняти черговий пропагандистський ролик. На відео можна побачити керівника відділу освіти

окупаційної влади Бородавка Анатолія Сергійовича, а також Дворкову Ольгу Іванівну. Вчительку початкових класів [16].

Стосовно Дворкової Ольги Іванівни також є свідчення місцевих жителів. *«ДВОРКОВА ОЛЬГА ІВАНОВНА, ще при Україні прославилась, як перша хапуга. На 9 мая, пришла на площаць з колорадською лентою, ще й виложила її на своїй необійомной груді буквою Z. Хоча при Україні ніколи на паради не ходила, казала, я далеко живу. Нас, батьків учнів, агітує здавати дітей в лрлівську школу. Хоч наші діти вже й старші, але нам соромно, за те, що вона вчила наших дітей»* [17].

Зі слів місцевої мешканки: *«Деякі вчителі на наступний день казали, що немає нічого страшного. Ти що на російській мові не можеш говорити? Можу навіть і на англійській читати географію, якщо комусь треба. Але як дивитися в очі дітей. Є вчителі, які тепер я розумію, що до цього співпрацювали із росіянами. Але ми про це не здогадувались. Ну як тепер то вже розумію, що то була співпраця. Є, які змушені були піти на співпрацю, треба годувати родини. А є ті, в яких немає коштів на існування, наскільки я знаю, але вони не пішли на співпрацю і якось виживають. Залишили там і виживають, але на співпрацю не пішли»* [2].

1 вересня розпочався навчальний процес за програмою окупаційної влади.

В соцмережах люди також діляться інформацією про людей, які шукають наживи в ситуації, яка склалась та займаються відверто мародерством та крадіжками. 18 серпня з'явився допис наступного характеру: *«... ДВОРКОВОГО Володимира Івановича, який має цілу сім'ю зрадників. В перший день окупації Марківки, бувший вчитель історії Марківської гімназії, пенсіонер з достойною укр. пенсією, підробляв кочегаром у погранців, після відходу хлопців, загрузив у власну машину ящики з тушонкою та іншу їжу, яка залишилась на погранскладі, не погребував потягти додому навіть стільці. Вмісті з Могилкіним, позливали бензин з машин хлопців погранців. Потім на базарі у Біловодську, без зазрення совісті, продавав ту ж тушонку, а його там побачили марковчани»* [17].

Висновки. Життя на окупованих територіях зазнало кардинальних змін в гірший бік у порівнянні з мирними часами. Окупація, яка відбулась швидко без пострілів, принесла за собою пусті полиці в магазинах та знецінення гривні. Поступове штучне заниження курсу гривні, значно зменшує купівельну спроможність населення. Протестні настрої в окупації не можуть бути такими ж за формою, як на початку повномасштабного вторгнення, адже багато людей піддаються переслідуванням з боку окупантів, доля затриманих невідома. На жаль, серед жителів є прояви колабораціонізму та мародерства. Вчителі, поліцейські, колишні чиновники, задля збереження свого робочого місця, підтримують дії окупантів та всіляко допомагають їм.

Життя в окупації можна описати словами місцевого мешканця *«Планів ніяких не було. День пройшов та й всьо, завтра наступний день. Планів на майбутнє ніяких не було, живеш одним днем, сьогодні так, а завтра хтозна як буде»* [1].

Місцева влада не чинила опору й одразу перейшла на бік окупантів. Люди, які не хочуть співпрацювати з окупантами, залишають свої робочі місця і змушені виживати.

З приходом російських окупантів знищується будь-яка українська символіка. В обіг повертаються старі символи, як до прикладу портрет Леніна в селищній раді, чи то георгіївські стрічки та червоні прапори. Під заборону потрапляє навіть поєднання синього та жовтого кольорів, про що свідчить перефарбований пам'ятник «Чеполіно» в дитячому сквері «Казка». Освітній процес проходить за окупаційною програмою.

Для підтримання нормальних умов життя людям доводиться об'єднуватись, щоб підтримати та допомогти одне одному, а також убезпечити себе від впливу окупантів та колаборантів.

Перебуваючи в окупації люди мають чотири варіанти подальшого життя. Перший варіант – це прийняти сторону ворога і всіляко прислужувати йому. Цим варіантом часто користуються ті, хто хоче піднятися вище за посадою, але не міг цього зробити до війни, або ж ті, хто хочуть зберегти свою керівну посаду. Другий варіант – це відмовитися від співпраці, покинути роботу й виживати. Третій варіант – це виїхати з окупації. Проте це дуже проблематично, оскільки селище окуповане з 24 лютого. Людям доводиться виїжджати через територію Росії в країни Європи. Четвертий варіант – це чинити опір, проте цей варіант майже неможливий та вкрай небезпечний для життя.

Джерела та література

Неопубліковані джерела

Польові дослідження записані автором

1. Зап. авт. від чоловіка (анонім) смт Марківка, Старобільський район, Луганська обл. 2022

2. Зап. авт. від жінки (анонім) (47 років) смт Марківка, Старобільський район, Луганська обл. 2022

Інтернет-ресурси

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://scontent.fiev20-1.fna.fbcdn.net/v/t39.30808-6/274751471_137776146070474_1465314008680895296_n.jpg?_nc_cat=105&ccb=1-7&_nc_sid=8bfeb9&_nc_ohc=fkUQ8NZoWg0AX-vAgWm&tn=dCK7j9gzMjnYHeCE&_nc_ht=scontent.fiev20-1.fna&oh=00_AT9APE2_2iva7f2DkdW7gvDXgNodykbtH6X5tH4UQ-2hVA&oe=6353CEF2

7&_nc_sid=8bfeb9&_nc_ohc=fkUQ8NZoWg0AX-vAgWm&tn=dCK7j9gzMjnYHeCE&_nc_ht=scontent.fiev20-1.fna&oh=00_AT9APE2_2iva7f2DkdW7gvDXgNodykbtH6X5tH4UQ-2hVA&oe=6353CEF2

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/derzavna-zrada-goliv-otg-naluganshini-rozprocato-kriminalni-provazdeniia-prokuratura>

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.facebook.com/groups/1865412147112888/permalink/3142387619415328/ярослава>

6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/3755>

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/3758>

8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/4420>

9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/8132>

10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/8135>

11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/8471>

12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/11179>

13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/17056>

14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/17173>

15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/17063>

16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/18632>

17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://t.me/lygaoper/17258>

УДК 94(477)"2013/2014"(047.53)

СОЛІНА ЮЛІЯ ІВАНІВНА: «МАЙДАН У МЕНЕ, У ПЕРШУ ЧЕРГУ, АСОЦІЮЄТЬСЯ ІЗ НАШИМ МАЙБУТНІМ»

Н. В. Козак, Н. Г. Стойко

У статті подано усноісторичні свідчення учасниці Майдану Соліної Юлії Іванівни, її особисті враження, емоції та ставлення до цих подій.

Ключові слова: *Майдан, провокації, патріоти, майданівці.*

The article presents the oral history testimony of Yulia Ivanovna Solina, a Maidan participant, her personal impressions, emotions and attitude to these events.

Key words: *Maidan, provocations, patriots, Maidan residents.*

Соліна Юлія Іванівна, 1960 р. н., с. Капустяни, Тростянецький район, Вінницька область. Україна. Вчитель Капустянської ЗСШ І-ІІІ ст. Учасниця Майдану.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 24 травня 2018 року.

Інтерв'юер: Вітряк Галина Володимирівна – бібліотекар Капустянської сільської бібліотеки.

Кінооператор: Симончук Роксолана Василівна – вчитель-організатор.

Г. В.: Це інтерв'ю проекту «Голоси живої історії» з Соліною Юлією Іванівною. Наша зустріч відбувається 24 травня 2018 року в Капустянській середній школі [1], де Юлія Іванівна працює тут вчителем. Інтерв'ю беру я, Вітряк Галина Володимирівна, бібліотекар Капустянської сільської бібліотеки. Кінооператор у нас Симончук Роксолана Василівна, вчитель-організатор.

Майдан [2] – це важлива сторінка нашої історії і сьогодні ми згадаємо її. Юлія Іванівна, як Ви вперше дізналися про Майдан, коли потрапили на нього, як це сталося і чому Ви вирішили долучитися до Майдану? Що там побачили і що найбільше Вас вразило?

Ю. М.: Ви знаєте, щоб відповісти на ці питання, мабуть трошечки я повернусь до часів до Майдану. Працюючи вчителем, як і всі наші українці, мабуть, якщо я не помиляюсь з 2000 року, уже розуміли, що взято вектор курсу Євроінтеграції [3], що Україна – це Європейська держава, проводилися конкурси, про це ми бачили багато різних статей, діти складали різні вірші, тобто всі жили уже тією думкою... Так, ми наближені ближче до Європи, ми хочемо жити так, як всі Європейські країни цивілізованого світу і звичайно були очікування на підписання угоди з ЄС, тому недаремно першими вийшли це молодь Львова. Коли я побачила по телебаченню, я не могла залишатись байдужою і в соцмережах [4], в Однокласниках [5] на своїй сторінці в мене була така замітка: «Прогресивна молодь Львова відстоює своє право, відстоює право Слова». За сутки там з'явилося п'ятнадцять, ну можна сказати підписувачів, це були люди: жінки, чоловіки з усіх куточків України і за дні початку Майдану там такий творився, ну цілий форум, де ми спілкувалися. Звичайно, я підтримала цю молодь. Я розуміла, адже молодь Львова так, вона прогресивна. Хтось будував якісь свої особисті плани, хтось бачив майбутнє країни і звичайно, це був мирний Майдан. Якщо хтось сьогодні провокує, що на майбутнє щоб всі усвідомили, що це був заполітизований – ні. Якби за цим не стояли організатори, але ми знаємо, що на початку туди не підпускали нікого навіть з політиків. Це був мирний Майдан. Молодь, яка співала пісні, яка очікувала і так знаменно хотіла зустріти підписання цієї угоди.

Як же ж я потрапила на Майдан? Ви знаєте, я не можу сказати, що я є учасником Майдану, особливо після того, як лікарі там перебували постійно, як гинула наша Небесна Сотня [6], я можу сказати, що я перейшла на Майдан. Але, з іншої сторони, можна дійсно стверджувати, що багато наших українців дійсно пройшли цей Майдан, тому що я знаю, що тисячі тисяч сиділи перед екранами телевізорів, уболівали, переживали, молилися, спостерігали, ті хто не міг поїхати. Ті, хто просто не могли витримати, вони вставали і їхали. Я прекрасно розуміла, що там є молодь. Я знала, що там є молодь і наші випускники з нашої школи. Тому я не могла залишатись байдужою, і одного разу я просто сіла на автобус і поїхала на вихідні в Київ на Майдан, щоб побачити своїми очима що відбувається. Та те що я побачила, мене вразило. Настільки все дисципліновано, настільки все охайно, настільки все культурно. І дійсно, це молодь, яка очікувала, я хочу сказати, що вони все таки з якоюсь долею сумніву, ну вони вірили, що все-таки буде підписана ця угода. І на превеликий жаль побиття наших вже не могло залишити нікого байдужим.

Звичайно, в першу чергу піднялися батьки цих дітей і тому так більш Західна Україна, регіон Львівщини, тому що молодь спочатку була звідти. Хоча я бачила на Майдані як і Львів ішов організовано, вів своїх студентів, вже під своєю організацією вони проходили з гаслами. Тому що я його розумію, він хотів щоб це відбулось, ну це вже було після побиття, першого побиття студентів і звичайно, після того, коли піднялися і батьки, почали підніматися: Київ, київляни, я знову стала їздити на Майдан.

Я стала їздити і підтримувати, ми збирали і продукти, ми підтримували і духовно і морально, як то кажуть, і матеріально. Чим могли. Тому, Майдан у мене, у першу чергу, асоціюється із нашим майбутнім, те що наша молодь. Мені в якійсь мірі було соромно за моє навіть покоління, що ми так довго терпіли і мовчали, і що ось наші діти піднялися, коли вони далі почали протистояти. Коли я приїхала уже після побиття знову на Майдан, це була картина, яка не могла залишити вже нікого байдужим. Я бачила цих студентів, в яких були кінцівки в гіпсах. Я знала скільки знаходиться їх по лікарнях. І коли я бачила, коли вони організовано йшли і так вторили «Україна понад усе, Україна понад усе», я зараз повторюю і в мене мурашки по кожній і я дивилась, це наші діти, це наше майбутнє. І коли вони стояли на тих барикадах [7] на посту, я питала: «А що це ви робите»? Вони брали пляшки, сплющували їх з під води і об'язували ними кінцівки – ноги, руки і вони говорили, якщо буде якесь протистояння, тому що в основному били по кінцівках і дуже багато переломів, то так хоч воно захищає в якійсь мірі.

Я дивилася на цих дітей і я тоді уже розуміла, що Україну здолати неможливо. Що б там не було! Тоді я це уже усвідомила і саме головне, Ви знаєте, мені трошечки було і страшно і тривожно за наших дітей, тому що я розуміла, як ти певна людина і я розуміла, що там можуть бути і провокації і вони були такі моменти, що там все може бути. А з іншої сторони я була десь в душі і рада, тому що за останні я роки настільки бачила в своїй Україні отого пристосуванства, отого замовчування, отої якоїсь такої вже покори, ну я не знаю. І мені здавалося, коли якісь питання піднімала навіть у своєму селі, коли я не завжди мала, коли я не завжди мала такої масової підтримки і мені завжди здавалось, що Україна ну, ну як, ну як? А тут я побачила, що народ України він є, він живий і йому не байдуже. І це є народ України. Я в них побачила своїх братів, своїх сестер, і я рада була, що і ті шестидесятники [8] недаремно сиділи в тюрмах, що недаремно наші боролися за те, щоб Україні бути Україною – наші герої, наші поети, взагалі наш народ, наші небайдужі люди. І тому я не могла уже залишитися байдужою, стояти осторонь від Майдану.

Г. В.: А на Михайлівській площі [9] Ви були? Що Ви там побачили?

Ю. М.: Михайлівська площа. Починати із того дзвону, із тих мозолів того молодого юнака, який бив в ті колокола. Це можна сказати? Що, ну це така важлива подія в історії всього Майдану. Вона як ніщо характеризує відношення, ставлення од дійсно духовних людей. Дійсно, людей, які вірять в Бога, які вірять в свій народ, які люблять свою Батьківщину. І коли Михайлівський собор [10] відкрив двері для дітей, які тікали під час першого побиття, прихисток цим дітям, тому що так, з одної сторони це було покарання від влади, а з іншої сторони. Хіба має право хтось знущатися над людським тілом? Хіба має право хтось забивати палицями людину, яка впала і коли кричить? Бачили, коли кричали: «За що»? І оце, «за що» воно, як набатом прозвучало! І відкрив Михайлівський собор, відкрив свої врата для захисту цих дітей, а потім уже знаєте по ходу Майдану, яку роль зіграла Площа Михайлівська.

Г. В.: А події на Банковій? [11] Як Ви їх сприйняли?

Ю. М.: Події на Банковій? Ви знаєте? Я вже говорила, що я все-таки впевнена в тому, що були якісь провокаційні дії. Було багато чого такого використано кимось у своїх цілях.

Можливо, і не варто згадувати сьогодні ті імена, але ми знаємо, хто стояв такими організаторами і за цим всім. І коли вони піднімали людей і вели. І вони прекрасно знали, що якби не було, державний устрій, що вони, там стоїть, охорона і відданий наказ і вони будуть захищати. Але знаєте, коли люди на цьому ентузіазмі, і коли люди прагнуть щось змінити, вони не можуть миритися!

Майдан вміщував в собі людей різних політичних поглядів і різних навіть світоглядів. Але одне єдине було – люди не хотіли миритися із цією владою, яка була на той час. Люди не хотіли миритися з цим свавіллям після цього побиття уже і люди вимагали якихось певних змін і вимагали навіть у такі радикальні дії, на превеликий жаль, підштовхували, і все таки, я вважаю, ці люди є провокаторами. Тому що, якщо ти закликаєш до таких дій і якщо ці заклики звучать в соцмережах, а я дуже довго, довго докопувалася до тієї істини в тих соцмережах, і я прекрасно навіть знаю імена наших таких дуже великих патріотів, які час від часу й сьогодні світяться на сторінках і «Однокласників», і «Фейсбуку». Але коли я потрапляю на них і мала з ними розмову, вони тихенько уходять в сторону. Я тоді задавала питання: «Чому ви закликаєте до таких радикальних дій? А ви сидите за комп'ютером? Ви тоді повинні теж бути в перших рядах». І на превеликий жаль, коли там починають зупиняти, б'ють людей жорстко, жорстко б'ють, тому що дії закрито і ні в якому разі не виправдовую, а хтось сидить в тому «Глобусі» [12], їсть спокійно салат, а потім дає інтерв'ю із-за кордону.

Я не хочу навіть зараз називати ці імена, тому що це не моїй компетенції, якісь звинувачення, але це моє бачення. То я вважаю, що це було теж насильність для тих людей. Завжди знаходяться організатори, завжди, знаєте, є ведучі, і відомі, хто піде на це. І я так думаю, що коли ми бачили з тими цепями, там коли вже Порошенко [13] на тій бронемашині виступав. Знаєте, все це для мене «попахує» такими, все-таки, провокативними діями.

Г. В.: А як ви ставитесь до повалення пам'ятника Леніну?

Ю. М.: Я дуже розумію всіх тих, хто виріс на цьому. Для кого це, ну я не знаю, стало таким, залишилось в житті, ідеалами. Я розумію, що цих людей тяжко переконати в чомусь. Ви знаєте, я людина взагалі противник от зведення цих пам'ятників. Я розумію, є обеліск, є стела пам'яті, а от пам'ятники... Тому що, на превеликий жаль, історія нам доводить, що всі пам'ятники, всі скульптури ці, які зводились, проходять часи і вони бувають знищені. І я думаю, що це не варто робити. Можливо, називають вулиці, перейменовують, але у мене ставлення до комуністичної влади, знаєте, не позитивне.

Я ще з дитинства завжди давала запитання матері: «Чому «родная речь» вона для нас українців, які живуть в Центральній Україні»? Хоча ми і розмовляли суржилом в більшості, чому вона для нас «родная речь», коли наша мова українська? Я не розуміла цього. Я жила за межами, проживала за межами України і в Росії, Казахстані, Таджикистані. Я з великою повагою ставилася і ставлюся до всіх народів, до їх традицій, до звичаїв. Я розумію, що в Радянському Союзі не можна відкидати, що все було погане.

Радянська влада, ну потрібно бути адекватним, щоб розуміти, радянська влада принесла дуже багато горя. Якщо скасовано було рабовласництво, то ми прекрасно розуміємо, але не всі розуміють, що ті самі раби вони були, починаючи з післявоєнних років. Ви подивіться, скільки таборів було в Радянському Союзі. І ті, хто попадав в полон до німців, вони відбували, політ'язні [14], скільки тільки можна? І цим зміцнилася не лише політична сила Кремля. Цим зміцнювалася і економіка країни. Тому що це була досить така робоча, майже безкоштовна сила, яка піднімала.

Я вже не говорю про вчинки НКВД [15], про всі ті злочиння, що робили і творили із нашими українськими патріотами. Сьогодні ще є живий Левко Лук'яненко [16] і багато його сподвижників, які дають свідчення напрому, це не те. Я пам'ятаю у дев'яносто другому році,

коли я побувала в Дрогобичі [17]. Всі вітрини великими світлинами. Коли розкрилися розкопки, злочини НКВД, коли навіть німець йшов і він вжахнувся від того всього, що побачив. Тому я спокійно віднеслася до повалення пам'ятника. Звичайно, я вважаю, що це мало б відбуватися більш цивілізовано, мало відбуватися демонтажем. І якщо хтось там дуже ще ностальгував,десь якісь такі місця історії. А історія, вона не питає, наскільки вона нам подобалася, не подобалася, все добре там чи ні? Вона історія, вона така, як є. Можливо, таким чином потрібно було зробити. Але це ж знову, Ви бачите, що до цього дочекатись було дуже важко і до влади, тому що там, де вже народ бунтом наступає, там відбувається таким поваленням.

Г. В.: А велика хода до Межигір'я [18]. Ви брали участь?

Ю. М.: Ви знаєте, цікаві речі відбувалися відносно Майдану. Звичайно, що я людина працююча, працювала в школі. Я не могла весь час перебувати, але кожную хвилину, кожен свій вихідний день, це всі вихідні, і якщо то канікули були, я звичайно була Майдані. І от коли ми їхали на Майдан, чи ми з групою їхали, вже потом організовувались зі своїми односельчанами, і ми зупинялися перед Гайсином [19]. Там є поворот на село Рахнівку [20]. Це батьківщина Василя Стуса [21], поета шістдесятника, який відбув в Мордовських [22], замордований був в мордовських таборах, який відстоював право України бути Україною, і там стоїть стела, і ми навіть зимою, я просила, зупинялися. Ми виходили, я згрібала заметену стелу від снігу, ми читали викарбувані там його рядки віршів. Я просила у Бога і просила у Василя благословення на цю боротьбу, тому що те, що я їхала, я вважала це теж боротьбою проти цього нашого такого режиму. І я говорила: «Василію, Василію, як я тебе сьогодні розумію! Як же ж тобі важко було? Якщо твоя душа бачить все це, благослови нас на цю поїздку».

І ви знаєте, кожен раз, коли ми їхали, зупинялися, якісь дивні речі відбувалися. Тільки ми поїдемо, тільки повернулися додому і після нас страшні події – зачистка. Одинадцять листопада Майдан чи одинадцятого грудня, здається одинадцятого грудня, трошки запам'ятовала. Потім також такі страшні події наринувалися.

Перші вбивства Нігояна [23]. Приїжджаєм – вже тиша. Ну, про що я продемонструю свої світлини, тому що я багато фотографувала і коли весь народ вийшли уже на Грушевського, весь народ піднявся. І знову таке затишшя. Знову ми тільки поїхали. П'ятнадцятого числа повернулися додому, шістнадцяте. Страшні події, що відбувалися. Тому в цій ході, не брала участі Межигір'я. Але по ходу нашої зустрічі далі вам розповім.

Але були такі моменти, в яких ми перебували і з патріотами з самого Межигір'я. Це людина досить публічна сьогодні, яка проводить цікаві екскурсії в Межигір'ї, сам живе в Петрівцях [24], і він до цього дуже багато підіймав і з історії самого Межигір'я, про монашество, дуже цікаві він проводить конкурси, фестивалі, це досить така людина публічна. І от ми тоді, я таким нелегальним координатором була через нього, і от нам доводилось, доводилось робити такі справи, про які сьогодні взагалі згадуючи, як загинув Веремій [25] і багато викрадених людей сьогодні, мені просто стає страшно. Але тоді, там, якось цей страх, я не знаю, куди дівався. Ходили ходою ми до Інтер, канал телебачення, до «1+1» [26], до «ICTV» [27]. І ще я тоді дивувалася. Багатотисячна ця процесія, після заклику зі сцени, сама по собі знаєте, як ота велика річка на струмочки розливалася і самі формувалися і такою ходою йшли до кожного каналу, щоб підтримати їх і щоб вони підтримали народ. Звичайно, йшли по всьому Києву.

Я скажу, що ще тоді навіть, це здається було осінню, я можу трошки в датах помилятися, стільки багато вже за цих чотири роки прийшло і ще тоді Київ так дуже не усталений, як ми йшли, проходили мікрорайонами і вся ця безкінченна, подивисься назад – ні кінця краю, ні попереду і скандувала «Київ вставай! Київ вставай!» І коли ми бачили, що відкривалось вікно і хтось махав жовто-блакитним прапором, знайте, виходили сльози. Тому

що не так це все просто було, не так одразу Київ піднявся. Київ більш піднявся вже після другої зачистки [28] Майдану. Коли я вже побачила в соцмережах в Однокласниках відгукнулися, потім уже під ранок виїжджати і бачу вже цих людей на сцені самого Майдану і які закликають, вони дійсно закликали один одного в ночі і просипалися, брали все, що в гаражах є, щоб знову побудувати барикади Майдану.

Г. В.: А коли ми вперше почули про «Правий сектор» [29]?

Ю. М.: Для мене це було незрозуміло. «Правий сектор». «Правий сектор». Що це таке? Я, як людина байдужа до всього, і все-таки вчитель, який навчає дітей, як то кажуть, з під нашого крила іде ця молодь в світ. Я мала розібратися, що це таке. І, звичайно, коли я була на Майдані, в першу чергу дуже багато знайомилася з молоддю. І тоді я вже зрозуміла, що спочатку я думала, що «Правий сектор» – це люди в більшості організації, які, ну мають вихід із західної України. Я здивувалася, коли побачила, як багато студентів у Києві, це київські студенти, це студенти, які володіють іноземною мовою, це майбутні журналісти, програмісти, архітектори. І «Правий сектор». Так, я зрозуміла, що він більш відстоює національні права, національне право України. Знову ж таки, повторюю, бути українцем! Можливо, хтось вважає їх радикальними. Є різні бачення у людей. Є і для цього і підстава так думати, тому що дійсно, це хлопці, які так стояли міцно на ногах з певними переконаннями, що Україна має бути Україною! Має бути державна мова, має бути все українське і нікому не дозволено диктувати Україні, який шлях вибору має бути майбутнє. Що це має залишатися лише за Україною. Ну, звичайно, Ви знаєте, там було багато потім організацій, які по новому утворювалися, були і під крилом «Правого сектору», ідесь були якісь і розбіжності. Тому що ми знаємо, наприклад, про заклики свободи і інших партій, які теж відстоювали настільки, що має бути державною лише українська мова. Я хочу сказати, що в кожній цій організації я знаходжу для себе позитивне, тому що, кожна з них якби не піднімала ці питання, які не піднімалися з дев'яностого року на рівні держави, тому, що принаймні держава і Верховною Радою якось ці питання піднімалися, можливо не було у нас стільки різних таких і партій, і організацій. Але були патріоти, які не могли змиритися з тим, що відбулось в Україні.

Г. В.: Захоплення Українського Будинку [30]. Яке ваше відношення до цього?

Ю. М.: Український Дім? Він, знаєте, таку досить важливу роль відіграв і в Помаранчевій [31], під час Помаранчевої революції. Учасником якої я теж була і у всіх нас в пам'яті залишилися якісь не ті події. Так от, під час Майдану, саме в цей момент, ми з чоловіком були на Майдані. Спалений Автомайдан [32]. Янукович Віктор Федорович [33] при владі. Ідуть викрадення. Вбивства. Забирають людей просто в заки [34], і, звичайно, що на вулицях Києва відбувалося щось таке, якимось таке жахіття, просто страшно, було страшно перебувати. І Майдан опинився як би в такій скорлупі.

Після спалення Автомайдану всі активісти, і було запропоновано всім жінкам залишатися в наметах, залишатися на самій оці на майданівській площі і нікуди не виходити. Тобто на барикадах стояли хлопці, які не випускали. Ну і, звичайно, певна кількість, немала, майданівців рушили до Будинку України. Там заблокували «Беркут» [35], військових і тих охоронців, що стояли на охороні і Президента і Верховної Ради і всі ті спецпідрозділи.

«Будинок України» був заблокований. Майданівці вимагали, щоб вони вийшли коридором ганьби. Велися переговори. Нагніталась така обстановка, що ніхто не розумів, як вона може далі скластися. І тому готові були до всього. Тому жінок туди не пустили, ні єдиної жінки там майже не було. От це були все чоловіки і хлопці з різних організацій, тобто майданівці. І коли ми, от нашого знайомого із Петрівців Генадія Миколайовича, він з дружиною теж був, вони нас залишили також в наметі, і зі всіма майданівцями рушили до

Будинку України. Настільки це гнітюче було очікування. Ну, звичайно, що ми і на мобільний отримували якісь такі повідомлення.

Ви знаєте, є такі речі, що навіть сьогодні я не хочу, можливо навіть і не маю права про все це говорити і не знаю, чи я маю право і чи це ще варто сьогодні. Але ми зрозуміли, що може відбутися щось страшне. Ну, певним чином ми дізналися, що начебто в бік Українського Дому помічений автобус, десяток знаків, з заштореними вікнами рухається в бік «Будинку України». Так потрібно було прослідкувати.

Звичайно, маючи авто нашого знайомого, ми сідаємо в це авто з дружиною, чоловіком, він також і починаємо патрулювати нічні вулиці Києва. Ну це по суті, це якийсь жах, і без кінця ти зустрічаєш рокировки тітушок [36]. Це говорю я, засвідчую. Це те, що я бачила. Не сказати страшно – це просто це не сказати. І коли зупиняли нас, ну, потрібно сказати, що наш Генадій Миколайович був людиною дуже великої статури, дуже високий, дуже великий. І коли він виходить зі своєї досить невеличкої машини і запитували: «Куди ви їдете? Що? Чому?». Він спочатку дізнавався, де, в яких ресторанах відбувалися які ювілеї, і він говорив: «Ось такий ресторан, ми їдемо, відлучалися, їдемо на ювілей». Ну це пізно ввечері було. Ну, вони, видно, перевіряли нерухомість.

Коли ми патрулювали, і Ви знаєте, коли лежить п'ять мобільних і нам дзвонять, ми прийняли, забираєм карточку, знов другу, тобто міняли ці мобільні, ми дійсно боялись і коли знову нас, ми знову говорили про якісь другі ресторани. Ну, якимось таким чином він примудрявся. Потім ми вже чуємо, що десь від Михайлівської площі невеличкий автобус сірого кольору, потрібно взнати, що це за автобус. І коли він рухався вже сюди в напрямку «Будинку України», ми його, як то кажуть, запримітили.

Недалечко від них ми зупинилися, там якраз були скульптури Голохвастова і Проні Прокопівни [37], і ми під цим придлогом вийшли, у нас навіть є фото такі в нас в архівах, і почали фотографуватись. Коли до нас підходили, тому що той автобус теж зупинився, коли з нього вийшли і почали питати ми там: «Он гості нас запросили, ми приїхали в Київ з ювілею. Захотіли подивитись Київ». Но нас попередили, що не варто. Ми чемно подякували і коли ми помітили що це були якісь «срочніки» [38], хлопчики зовсім досить молоденькі. Їм дозволили вийти, трошечки подихати свіжим повітрям, але потім ми понаблюдали, навіть і почули, що видно даний був їм наказ, щоб повернутися і вони повернулися, вони до того «Будинку України» не поїхали. Звичайно, передали все це, що ми бачили і тут, коли вже велися переговори, ми зрозуміли, що все-таки йде до того, що вони згодні вийти, звільнити цей Будинок. І, звичайно, вже ми попросилися, від нас дві жінки, ми були там серед цих майданівців чоловіків, ми були такими учасниками, ми бачили це.

Я хочу сказати, що майданівці ніколи не влаштовували такого, як в Харкові влаштовували, тому самому, там не тільки в «Правому Секторі», що вони творили. До якої вульгарності вони доходили, фікалії заставляли, обмазували цих і на колінах проходити через коридор. Ні. Вони просто виходили, звичайно майданівці кричали: «Ганьба! Ганьба!» Дуже багато їх в нетверезому стані і розумієте, коли зайшли в Будинок України, це було жахіття. Те, що ми там побачили. На перших поверхах видно ці нищі чини були, тому що навіть по отих пляшках опустошених ми бачили, вони більш дешеві були, бруд, грязь, все розкидано. Хтось розказував, що там під час Революції тої, та куда там до порядку? І те що ми побачили і чим вище поверх, тим дорожчі пляшки, дуже дорогі напої і просто там було свинство, свинство. Ну от таким я побачила, коли взяли Український Дім. А потім Український дім звичайно, там навівся порядок. Це була маленька така своя держава, своя Запорозька Січ, так, як і Майдан. Тому що потім у мене син з вінницькими вже майданівцями їздили. Він перебував там, він стояв на блокадах із Ромою Гуриком [39], добре його знає і все настільки було організовано.

Кухня, бібліотека. Скільки там зустрічали такої молоді, дійсно цінні музиканти і поети, і барди. Люди приходили в ту бібліотеку, люди зносили. Вони читали книги, лікарі. Ну дійсно, це було організовано на такому рівні, що якщо порівняти те, який Будинок України отримали і побачили і яким він був, то це просто не зрозуміло.

Г. В.: Про що Ви думали, коли з'явилися перші загиблі від снайперських куль?

Ю. М.: Ми з чоловіком сіли в автобус і зразу виїхали туди. В Київ. На Грушевського. Коли я зайшла в Будинок Профспілок [40], ну до знайомих людей, сказала, що йду на Грушевського, це було сім ранку. Мене попросили, тому що ми ж на зв'язку завжди були: «Візьміть ось на оберемонок речі, несіть туди теплі, там стоять у нас хлопці, які тримають оцю стіну, залізну з шипами, їх уже звідти не можна вирвати, тому що хтось там замінив і трошки розвіялось і вони вважають, що це розвіявся цей дим, і це давало привід снайперам поцілити в когось і вони тримають цю стіну, вони не хочуть звідти йти». А морози тоді були, чи це 22 січня тоді було, десь в січні, но морози 25 градусів, 26 були.

Я пам'ятаю, що ми з чоловіком взяли ці речі, приходимо туди, на цю площу, що ми там побачили. (Хвилюється) Там стільки тоді, це таке, з цих водометів поливали, все це намерзло, чорною кригою, цими бурульками чорними. І дивлюся цей чорно-червоний прапор, прямо перед носом на барикаді у «Беркута» і стоять проповідники, це все навколо і вони відправляють службу. І майданівці, ці хлопчики, які тримають отак збоку там все-таки палять ті шини.

Що я побачила на Майдані – це жах. Але тоді було таке затишшя, і люди після цих перших пострілів, люди просто ринулися туди на Грушевського. І видно був наказ даний, щоб ніяких таких не було, тому що все-таки вони боялися, коли масово люди йшли і видно оце всколихнуло, тому що це вже Нігоян перша жертва, і слідом за ним уже був Жизневський [41]. Ще про Сеніка [42] мови не було, це саме той період. І що я побачила?

Я побачила – стоять діжки, а на діжках, теж якісь речі теплі приносили. І коли я почала підходити до цих хлопчиків, трогаю його, просто трогаю і вони тоненькі на них кажу: «Діти одягніться». «Та ні, тьотю, нічого, нам жарко, ми ж тут...». Я кажу: «Що ж ви не одягаєте якісь хоча б маски, мороз, не можна. Зразу буде запалення легенів. Діточки, ви ж дихаєте цим всім». І тут дивлюся, попід будівлю йде старенька бабуся, російськомовна, відкриває пакет раненько і молоко: «Я вот принесла этим мальчикам молочка. Я вот всегда им приношу. Вот что могу с пенсии покупаю. Так вот хоть с Василькова передавали что-то. Вот последнее время нету, не передают». Я коли побачила, як ця бабуся діставала це молочко, Ви знаєте, це (хвилюється), ну не знаю наскільки бути вже такою неемоційною, щоб це не вразило. Далі дивлюся, жінка йде, теж несе канапочки, чай. Все це нас світлинах залишилося. Чай гарячий розливає, чай. Хлопці, преса тут. І коли я почала цих хлопчиків, щоб їх все-таки одягнути, говорю: «Все ж таки, ну ви легко одягнені, ви подивіться у вас такі ці штани тоненькі на вас». І коли він підняв, я просто сплеснула руками. Ви знаєте, а ноги всі були так дрібно шви на ногах, тій копоті. «Дитино, що ж ти тут робиш? Тобі лікуватися треба». На що махнув рукою і каже: «Та Ви що? Лікуватися там в нас в лазаретах, ті що серйозно. А це що? Так трошки від гранати». Тому що ми ж знаємо які то гранати кидали, що на тих гранатах тільки не було прив'язано? Ну на це було жутко дивитись. І от коли починають оцими гриміти щитами, цей «Беркут», Ви знаєте, тоді страху ніякого не було. Люди йшли, ставили, приносили вогонь, приносили квіти на місце розстрілу Нігояну, якого всяк мені довелося бути все-таки знайомим, це дійсно людина неординарна. І білоруса недавно ось я вже почула, в соцмережах, побачила що помер батько, померла мама його. Дійсно, перенести таку трагедію і це той момент йому було на Грушевського.

Здавалося, Ви знаєте, коли подзвонив мені наш знайомий, чоловікові подзвонив і питає: «Ви де»? Каже: «Ось ми на Грушевського. Дружина в ступорі». І він запропонував, каже: «Вже дуже холодно, приїжджайте до нас. Ну поснідаємо, обігрієтесь і ми разом поїдемо знову на Майдан». І Ви знаєте, коли ми зустрілися з ними, а вони дуже активні учасники Майдану були, вони просто теж тримали отой Майдан на своїх плечах. І він каже: «Я вас розумію. Мені теж спочатку здавалось, коли ти наближаєшся і спочатку страх. Що там на Грушевського? Ну коли ти туди потрапляєш, хочеться взяти його так якийсь стільчик, сісти і просто сидіти в ступорі і нікуди відти не йти». І я це відчула і це відчули багато людей.

Г. В.: А громадські організації, які були на Майдані, виконали вони свою місію на вашу думку чи ні?

Ю. М.: Ви знаєте я не буду говорити про різні громадські організації. Тут, дивіться, різні політичні сили. Ну потім пізніше вже звичайно приєдналися різні громадські організації. Ну я Вам хочу сказати одне, от просто про людину перед якою я, як хочу сказати, низький уклін. Це все-таки Руслана Лижичко [43], вона тримала ту сцену. Ну не лише вона, звичайно, там були і інші, підтримували і все. Ну так як привернула увагу Руслана Лижичко – це людина європейського бачення все-таки і скільки вона зі своєї сторони і їздила до Європи, намагаючись привернути увагу, тому що вона розуміла в якому стані Україна, вона розуміла, що сьогодні якусь підтримку, і коли нам закидали, що ви там продались за ті там печенюшки, оце все, затерта в соцмережах було, що ви там скакали, що ви там з тими американцями. Но Руслана Лижичко дійсно вона намагалася привернути увагу європейців, донести до європейців і коли ми бачили з тої самої Польщі, як польські патріоти теж нас підтримували, лише тією такою знаменитою піснею.

Я не можу до цих пір розшукати ніде в соцмережах молодого юнака. Коли націлювався «Беркут» він, молодий юнак, поляк, кинувся і десь фотокамера це засняла і кричав: «Остановитесь, там же братья»! То Ви знаєте, звичайно, щоб без цієї участі не завжди могло б все, це потрібно було донести до країн Європи.

І громадські організації, багато їх було. Майдан і багато-багато різних. Вони, як я їх вважаю, вони як функціоналісти йшли і вони виконували свою роботу, вони виконували, вони підтримували Майдан, вони організовувались. Я знаю що багато з них, це були розроблені цілі проекти і є дуже в різних напрямках, ну про це дуже багато часу займе в нас говорити і я все ж думаю, що навіть я і не маю права, не маю я настільки компетентності, щоб все чітко так розказати. Ну я знаю що вони були. Я їх називаю функціоналістами. Це моє таке бачення. Тому що вони виконували свої функції і вони будували, будували великі плани. Вони будували проекти і я хочу сказати, що і сьогодні, в тому що іде боротьба із корупцією і іншими речами, це також є наслідки отих громадських організацій.

Г. В.: А провокації на Майдані були?

Ю. М.: Ну я вже говорила за ці провокації, що я вважаю, що були. Були провокативні дії, багато на Майдані просто таких провокаторів виловлювали. Було, я сама слідок цього. Були звичайно. Були провокативні дії.

Г. В.: А політиків серед людей не бачили?

Ю. М.: Звичайно. І Кличко [44], і Яценюк [45], і Порошенко. Ви знаєте, багато сьогодні звинувачують, що, на превеликий жаль, політики, які тоді приєдналися підтримати Майдан і сьогодні ми так бачимо, ну наша влада дійсно, як от підняли акцію за Сенцова [46], дуже болить душа за всіх наших політв'язнів і принесла стільці, що засиділись. Я теж так вважаю. Хоча дуже багато претензій і до тих політиків, які були на Майдані. Але на той час, моє бачення, я навіть завжди говорила, я дуже пам'ятаю, коли доводилось тому самому, той самий Кличко, скільки він раз ходив на переговори до Януковича, щось там не получилось,

це вже перед самим, щоб не відбулось великого кровопролиття. І він тоді, ще не будучи мером звичайно і просто маючи таке високе звання чемпіона України і потім він і в Міжгір'я до нього ходу робили. І чого лише варто було оце, на той час, це вже було перед самими подіями розстрілу, коли вже нагніталось і вже бачили, і вже політики бачили, що народ все, народ буде стояти. І вони бачили, но нам дуже багато невідомо, серед політиків там же ж теж переговори відбувалися. Те що Майдан Майданом.

У Верховній Раді які переговори йшли, то це своя окрема історія, яку розкриють самі політики і розкривається. Я не настільки маю право про це говорити. То як Кличко пішов на переговори до Януковича – це теж варто великого. І коли, ну сьогодні говорять що Яценюк так сказав: «Ну а що тоді – пуля в лоб, то пуля в лоб». Ну Ви знаєте, на той час я хочу сказати, що по всякому можна було, ну звичайно, коли такі дуже моменти були, то десь ті політики щезали із Майдану. Звичайно, перестраховувалися, так думаю, але ми ж розуміємо, що дійсно все могло тоді трапитися і коли вимагали від Яценюка: «Скажіть, кого обираєм лідером Майдану?» І там далі. Він не міг сказати. А він не готовий був сказати. Ну що він міг сказати? Якщо народ не може сьогодні тоді і взагалі тоді, як можна було визначитись, коли ще є діючий президент. Це просто неможливо. І коли так радикально, звичайно піднімали питання, ну що він міг відповісти? Звичайно, це було на великих емоціях. Звинувачували Руслану, коли вона теж на великих емоціях, коли от Ви знаєте стояло питання ребром і коли ми бачимо, коли палили і профспілки, горів той Майдан, і коли ту завісу створювали, коли жінки, які там залишилися і подавали все що могли, тільки щоб триматися і тими водометами і стріляли. І цей наш народ стояв там і коли Руслана Лижичко навіть, ну сказала таку фразу: «Ну бачимо, що якщо не буде так, то буде по-іншому, палить будем ту саму справу». І знаходились люди, які потім, багато їй прийшлося за це пережити.

Але потрібно розуміти, що це були справжні патріоти. Чи це були лжепатріоти, які такими потім на превеликий жаль чомусь стали? Ну тоді була така ситуація. Це настільки зашкалювали ті емоції теж, що сказано було так як сказано. Тому що по-іншому... А політиків, звичайно бачила. Також і тоді я була вдячна Петру Порошенку, тому що він, маючи свої повноваження, багато допомоги надавалося, коли забирали з лікарень, під'їжджали оці їхні, оцей чорний ворон [47], вони багатьох витягували просто і рятували. І це було. Це дійсно було тоді. То як його можна було не віднести з повагою до таких проявів? Те що, да, можливо навіть і прості жінки приходили з колясками з дітьми і забирали цих майданівців, щоб тільки їх не забрали, звичайно, а не забрав «Беркут». Ну і такий подвиг простого народу. Але те що було зроблено, те було зроблено.

Г. В.: Чим для Вас була сцена?

Ю. І.: Сцена була всім! Сцена це опора майдану і голос майдану. На початку, так я пам'ятаю, як хтось просився прочитати вірші, хтось хотів проспівати свої пісні. Я також пам'ятаю прекрасно жінку, яка прочитала свій вірш «Лялька мотанка» [48], в якій не має можливості говорити. Звичайно цей вірш вразив багатьох. Багато було людей на сцені адже це був початок майдану. Коли вже там були задіяні політики доступ до сцени майдану був уже більш таким, (жестикують руками) йшла уже дільошка і це вже було видно, і рішалось вже долі, що кому, ну, це зрозуміло. Ви знаєте політики втрутилися, і вони вже піднімалися на плечах отих функціоналістів, я так вважаю.

Г. В.: Яке мотивування Вам запам'яталось на Майдані найбільше?

Ю. І.: О, про це можна написати цілу книгу. Особливо дівчата із Волині. Ці рукавички, аж ручки обпухлі, як вони розливали оці страви, коли не було їм підміни, як ходили хлопчики в гіпсові і хто що міг. Кожен виконував свою роботу. Той приходив добровільно туалет прибирав, ті за зарядку телефонів, ті за уборку, ті за готовку, ті підносили

дрова, ну, ви знаєте, а ті в кого вибиті руки просто ходили і допомагали тим, що зверталися до людей: «Шановні українці, прохання не палити. Тут багато жінок, багато дітей, не кидайте окурки». От ви знаєте, це перша частина майдану. Така була дисципліна, ну, все. Все, я вже не говорю, коли приходили із Антимайдану на барикади ті, кого там Антимайдан кидав, і коли хлопці там видзвонювались, що то Одесити, що то із Кіровограда. І ми ще брали і оголошували по групам, хто їде в той чи інший регіон. Ми їх годували і відправляли. Тобто, ось такі виконувалися функції. Звичайно, усіх потрібно було годувати.

Г. В.: Юля Іванівно, а ви пам'ятає які громадські організації були на майдані?

Ю. І.: Ви знаєте, громадських організацій на майдані було дуже багато. І на той момент таких, як я, хто приїжджав на Майдан, щоб просто дізнатися. Тому що кожна громадська організація виконувала свої плани і бачення. Але я хочу сказати, що ці громадські організації усіх цих людей, а пізніше і політики, і політичні партії підключилися, я особисто, це моя така думка і таке твердження існує, я їх називаю функціоналістами [49], які виконували свої певні функції. Отак я можу зараз сказати. Звичайно, ми бачимо по телебаченню і соціальних мережах різні бачення, щодо майдану, і в множині всього інтернету ми часто зустрічали. Тому звичайно, що були, були громадські організації.

Г. В.: Ви розповідали про політиків. А чи бачили ви їх на майдані?

Ю. І.: Спочатку майдан не підпускав політиків, і ті хто приходив їх намагалися просити піти з майдану, щоб майдан не був заполітизований. Я так розумію, що політики, звичайно, готувалися до якихось акцій, вони готували все на весну. Ніхто не був готовий на стільки до майдану, але звичайно пізніше були і політики. Те, що відбувалося на майдані і він в якійсь мірі продовжувався, і політики доповнювали його у Верховній раді [50]. Певною мірою також продовжували вести переговори, приймалися рішення, це те, що зі сцени було настільки відомо. Але коли ми вже чули про Вербицького [51], про Луценка [52], про священника, якого знущалися і заставляли співати Гімн і все.

Ви знаєте, коли вже забирали і за ніч цілі справи шилися, і доводилося побитих і поранених забирати з лікарень. Ви знаєте, велику роль тут зіграв Порошенко, на скільки я усвідомлена, тому що від допомагав своїм авторитетом, своїми силами витягувати хлопців. Вплоть до того, що там були прості люди, приходили з колясками, щоб забрати хлопців. Звичайно я бачила на майдані і Порошенка, і Яценюк виступав. Знаєте, і коли дуже багато підхопило і почало судити я сьогодні не відношуся до влади із великими аплодисментами. У мене багато питань є до влади, але на той час вони відіграли свою роль так, як вони могли зіграти. На той час уже була відома фраза «куля в лоб то куля в лоб» і від Яценюка почали вимагати, хто може очолити майдан. Тоді ще не було втечі Януковича. Ну, що вони могли сказати? Що? Це досить складне питання. Політиків було досить не мало.

Г. В.: Свідком яких-небудь провокацій Ви були?

Ю. І.: Була свідком провокацій різних. Якщо, я вважаю, то певними провокативними діями на той час... відслідковувала у інтернеті, якщо ви закликаєте, а самі сидите там на дивані патріоти, а діди ідуть. Звичайно, поворот, дали наказ, звичайно, вони будуть охороняти. Я кожен раз повторюю, що не хочу навіть говорити імена тих людей, які спровокували людей іти на Банкову, і ми пам'ятаєм побиття оті, а самі сидячи за кордоном і просто дають інтерв'ю. Я вважаю, що це просто провокація. Провокації мають навіть ті організації, що є зараз великими громадськими організаціями. Тоді коли Порошенко прийшов і на машині виступав, я вважаю, що то також були провокативні дії і серед цих пострілів. Багато чого було в чому час дасть розібратися і дасть якісь певні висновки.

Г. В.: А як родина, друзі ваші сприймали те, що Ви на Майдані?

Ю. І.: Ну, друзі це поняття, коли в таких ситуаціях розумієш, що розуміння «друзі», що хтось зовсім і не друг, і починає тебе критикувати за твоє бачення, за твої дії. Хтось просто стає твоїм опонентом, а є люди однодумці. Ви знаєте, під час Майдану в якійсь мірі я була рада, що побачила цей Майдан різних політичних поглядів, бачень, але я побачила своїх братів і сестер.

В основному друзями виявилися сусіди, які після того, як зачистили майдан серед ночі мені дзвонили, і я бігла збирати все, що тільки можна було взути, і ті люди з району, також бізнесмени, які з району нам доставляли батони та ковбаси. То оці люди, я вважаю, друзі. Вони тоді підтримали. Але дуже важко було, коли цілу ніч приходилося обдзвонювати активістів і уже під ранок під Райдержадміністрацією [53] збиралися. До сьогодні навіть зберігаються списки людей, які допомагали. Люди відгукувалися всі. От ті стали для мене друзями. В першу чергу мені допомагав чоловік, який їздив зі мною на Майдан. Син був у «Українському домі», стояв на барикадах з відомими. Вічна і світла пам'ять їм, хто загинув в тому «Українському домі». Син потім їздив, з Вінницькими хлопцями їздив. Звичайно, що вони підтримували мене.

Г. В.: А чим для вас була «Майданівська сцена»?

Ю. І.: Майдан був усім – це був рупор Майдану, велика група Майдану. Дійсно, коли біля будівлі КМДА [54] у двадцяти шести градусний мороз водометами облили хлопців і ми тільки підвечір приїхали, і пішла у Будинок Профспілок для того, щоб швиденько відібрати теплий одяг для хлопців. Коли речі були відібрані, ми їх ще виглядали, і тут коли на горизонті з'явилися чоловіки, зовсім молоді хлопці, мокрі на двадцяти шести градусному морозі, саме в той момент починає грати Гімн. Вони зупиняються перед сценою, рука на серце і починають співати Гімн, а я дивлюся, а в них вії, брови бере кригою. Хоча все обличчя та одяг було вкрите кригою, та вони не змогли пройти повз, щоб не заспівати. І ми не осмілились перервати, для нас – це була святість. І по закінченню Гімну вони пішли. Тому я сьогодні не маю навіть права думати, у кожної людини свій вибір. Ну, коли ми дітей вчимо гімн, руку на серце, тому що ми українці. Я бачу як зараз багато батьків цього не розуміють, ніби це вистава якась. І багато публічних людей вважають, що для них це також не є важливим. Я не засуджую, але кожен раз коли звучить гімн я згадую той момент, що значить він для інших.

Г. В.: А яким було фінансування Майдану?

Ю. І.: Фінансування майданівців... Я не знаю, там звичайно були присутні і бізнесмени та окремі фізичні особи, які ночували разом з усіма в Профспілках четвертому поверсі, де була ідеальна дисципліна. Люди постійно мінялися, хтось на барикади, хтось займався іншими справами. Тим часом, якщо були вільні місця, люди відпочивали. Ви знаєте, я питала, цікавилася у всіх кругом... такі як кажуть «солдатські одіяла в клітинку і матраси, і все це так було розташовано. Допомогали хтось із політиків, хтось із бізнесменів допомагав. Але я знаю скільки ми їздили та візьміть всі по картошині це ж стільки збирало народу. Майданівців ніхто нічого не фінансував. Так ми збирали кошти, ми везли їх туди. Один раз чотири тисячі зібрали під Тростянецькою райдержадміністрацією [55], другий раз хлопці назбирали. Депутати та орендарі з району не раз допомагали коштами. Одного разу нам орендар тор тисячу гривень дав як ми мали їхати. Звичайно, ми це все фотографували, як ми кидаєм кошти у загальну карнавочку. Ви знаєте, коли говорять, що фінансували американці за печинюшки! Якщо і велися такі переговори, ніхто нікого не фінансував. Були добровільні пожертви.

Г. В.: А які угруповання Вам запам'яталися на Майдані? Такі як, «пекельна бочка», «пошта майдану» чи інші.

Ю. І.: Ви знаєте, щоб про це все розповісти потрібно дуже багато часу. Оскільки я не завжди перебувала на Майдані, а приїхала і знов поїхала. Бувало, що залишалася на сутки двоє. Та на скільки я знаю, що ці угруповання виконували також свої певні функції. Коли

навіть перші люди попадали на Майдан, навіть ті, хто просто цікавився, що там відбувалося, усі були вражені злагодженістю та порядком Майдану – це була ніби Держава в Державі, свого роду «Запорозька Січ». Робота кипіла всюди: на кухні, постійно мали горіти дрова, виконувати обов'язки в будинку Профспілок. Кожна «сотня» [56] виконувала свою роботу, адже ми знаємо, що у кожному регіоні нашої держави був також свій Майдан. Хтось приходив і брав на себе обов'язки розселення людей. Хто постійно перебував на Майдані, ті жили на квартирах. Складався список, хто коли міг прийти помитися до тих людей. Ось так я познайомилася із одними львів'янами, які надавали такі послуги. Це патріоти і просто активна сім'я, які постійно брали участь у найрізноманітніших фестивалях, конкурсах і до Майдану. Вони віруюча родина, які тримали Майдан на своїх плечах. Вони до останнього були там, звичайно не одна людина пройшла через них. Постійно приходили люди та пропонували свої послуги.

Г. В.: Чи бачили Ви зброю на Майдані?

Ю. І.: Я не бачила, чесно скажу! Слухи різні ходили, що гранати були, і ніби були такі угруповування, які ніби з під носа зуміли у «Беркута» вкрасти ящики зі зброєю. Я особисто цього не бачила. Усі справи підняті, я думаю, що відповідні служби розберуться. Ми бачили чим захищалися люди, вони вимушені були робити «коктейлі молотова» [57]. Звичайно я проти будь якої смерті, але тоді була така ситуація, що коли збирається народ, то можуть бути такі радикальні рішення. Коли навіть почалися перші вбивства на Майдані це вводить людей у стрес. Ось це я бачила так.

Г. В.: А чи були Ви присутні на Майдані вісімнадцятого лютого?

Ю. І.: Вісімнадцятого лютого це вже був розстріл на Майдані. Так, шістнадцятого лютого було побиття, а вісімнадцятого розстріл. Я нажаль не була присутня, я саме п'ятнадцятого лютого поїхала. Звичайно я потім тільки у телефонному режимі була. Постійно увімкнені новини, дзвінки до активістів, особливо коли це було на передодні. Коли телефонують і просять, щоб піднімали людей і тут я подумала: «А якби зараз і справді всі регіони піднялися і на Київ ринули автобуси з людьми, щоб взяти їх в кільце». Та цього не було на превеликий жаль. Так історично склалося, але ми не маємо права судити. Зараз ми бачимо, що боротьба ведеться та їх не так багато як хотілося б. Все таки ми українці, чи то ми так звикли, терпеливі. Майдан був як сито і він показав хто є хто. І до цього часу не закінчився Майдан.

Г. В.: Чи були Ви знайомі з кимось із Західної України [58]?

Ю. І.: Так! Коломия. Хлопці і той активіст, який загинув маючи дітей і будував будинок. Була розмова: «Почав будинок будувати, але треба неньку боронити». Як так можна, зібрати кошти по селі і поїхати? У них трохи інше сприйняття та мислення ніж у нас навіть у Центральній Україні [59]. Нігоян... Мені вистачило лише десять хв. Я саме тоді піднімалася із переходу, де купувала патріотичну символіку, неможливо було не побачити цього хлопця, він неординарна особистість. До того я його бачила на картинці, а тут він дійсно переді мною. Так як я людина комунікабельна, і зав'язалася розмова. Він є прикладом молоді, якій не все одно, що відбувається у його країні. Я на власні очі чула, як він цитував Шевченка. Звичайно когось уже і не пам'ятаю по прізвищу. Серед них є багато, хто загинув у АТО [60], письменницею Ларисою Колесник [61], поетеса, яка проживає у Івано-Франківську.

Г. В.: Коли і як для Вас закінчився Майдан?

Ю. І.: Він не закінчився! Він дійсно ще не закінчився. Я ніколи не кажу, що я розчарована Майданом, а по друге, я ніколи ніким не зачаровуюсь. Ніякими політиками, яка б прихильність у мене не була. Я намагаюсь не підтримувати розмову: «А кого Ви бачите?» Ми уже маємо розуміти, що не в особистості справа. На сьогоднішній день ми показали, що ми є українцями. На Майдані тоді хотілося систему змінити, але демократичним шляхом. Депутати мають створювати Закони, щоб хто не приходив до політики, йому не хотілося

поводитися не по-людськи, бо він знав би, що закон не дозволить так робити, бо буде покарання. От коли у нас будуть такі закони, як у всьому цивілізованому світі, тоді ми не будемо переживати: «Хто з політиків?» Якщо прем'єр чи президент зайде у угол він просто подає у відставку, у нас на превеликий жаль цього нема.

Г. В.: Чи були на першій річниці вшанування Майдану?

Ю. І.: На першій річниці були мої друзі з ким я їздила і чоловік. Я на той час була у санаторії «Бермінводи» [62] у Харкові. Туди я потрапила другого березня, туди я встигла потрапити до тих подій і мені телефонували колеги: «Де ти є? Куди тебе відправили?» Я їхала тому, що після розстрілу Майдану, коли до мене дзвонять і криком просять: «Піднімайте людей! Піднімайте Україну!» І коли великий такий чоловік зі сльозами на очах тобі кричить в телефон. І коли я бачила оці фото: стоптані черевики, які стільки в цих пожежах цими водометами, стоптані в сажі лежали в рядочок накриті цими прапорами кровавими. Я розуміла коли ми з колегою думали: «Ось вже Янукович втече і щось зміниться, і ми цю площу Майдана будемо насаджувати, і вийдемо на ці суботники». Думали, що нове життя буде і тут бачимо, що закрутується анексією Криму, і тут ці розстріли, і на Донбасі відбувається, і спалені Профспілки. Я не розуміла, я не розуміла, мені здавалося, що в той день просто серце зупиниться. Ну, можливо я така дуже емоційна і вразлива, но мені було дуже зле. Ми прийняли рішення в сім'ї і я поїхала у санаторій, я приїхала в цей санаторій і тут мені колеги дзвонять: «Боже куди це ми тебе відправили? Ти дивись бо там». А я мовчу, бо я вже там, в епіцентрі подій. Ну звичайно, що сама в чужому місті, ніде нікого. Я якось вибралася на вокзал і взяла свій чемодан звичайно, і там в санаторії мене на три дні вистачило, бо там з цими георгіївськими ленточками [63] їздили-роз'їжджали. Але там було або так, або так, п'ятдесят на п'ятдесят, і якщо там є патріот то це дійсно патріот, і я з такими зустрічалася. Зіштовхувалася я зі всякими примхами, тому що там я не мовчала, там я познайомилася зі знаменитим хором, який в цьому санаторії вже не перший раз. Ну, це більшості такі люди патріоти, з літературним об'єднанням зустрічалася, то багато людей дійсно за Україну.

Г. В.: Яке ставлення до Антимайдану, тітушок, Беркуту?

Ю. І.: До Беркуту відношення? Знаєте, кажуть, що потрібно прощати, якщо ми християни. Я не розумію до цього часу як прощати. Простити це значить забути, це значить стерти зі своєї пам'яті. Я до цього часу... Я розумію, що колись прийдеться прощати, но до цього часу я не можу усвідомити, як це можна робити, як це можна було розстрілювати людей, як горобчиків безружно. Як? Найхудший випадок виловили, закрутили руки, вже ті всякі суди, ну, відстрілювати, бити палицями, впала людина і кричить: «За що?» – і бити палицями лежачого. Ну, ми знаємо, як їх тримали, як доводили до цього звірства – це ціла система. Так само ці «тітушки». Хто попадає в ці ті тушки: оці самі бійцівські клуби, оці спортсмени, особливо, дуже часто, діти, яких мама сама виховує. Коли пропонують, їх використовують у політичних акціях і пропонують непогані гроші, і вони ідуть і так само «тітушки».

Г. В.: Чи є у Вас відчуття перемоги Майдану?

Ю. І.: Ви знаєте, коли багато людей говорило, що це зима, яка нас змінила, я вже це вважаю перемогою. І коли я не підтримую тих, що, от знаєте, зараз все погано, все пропало. Звичайно, стільки років, чи були ті «Революція на граніті» [64], «Помаранчева революція» – це не просто так. То система продовження зв'язків з Кремлем, вони нікуди не дівалися, і всю ту систему «радянську» не так швидко змінити, а ми ж знаєм це якими роками. Якщо соціалістичні країни в минулому устояли проти Радянського Союзу, а ми встояли і це все, що ми прийшли до Незалежності – це вже була перемога. Хоч і вона на скільки яка, але багато чого не можна казати, що вона не змінювалася, тому, я так думаю, в якійсь мірі перемога була. Те що ми побачили, я не хочу говорити що, дарма той Майдан був тільки час, час.

Г. В.: А як ви вважаєте, війна розпочалася через Майдан?

Ю. І.: Звичайно ні, звичайно ні. Звичайно, в деякій мірі можливо це і спровокувало. Кажуть, де тонко, там і рветься. І що знаєте, в цей момент як ніж в спину. Ми прекрасно знаємо, я ще коли в Криму стільки років назад фестиваль «Сім'ї і дитини», то я вже бачила під оцим усім прикриттям, що там готувалося. Наш чудовий політик Колісніченко був дуже українцем, а став таким сепаратистом і багато йому подібних. Звичайно Донбас, коли ще тихий, до партії «України» казав: «Що ви робите з нашим Донбасом? Що буде з нашим Донбасом? Там іде русифікація, що через двадцять років?» Бачите, що! Звичайно ми трохи профукали і Крим, і Донбас. А там готувалися, готувалися, плани в президента росії звичайно, що були.

Г. В.: Ви не жалкуєте, що брали участь у Майдані?

Ю. І.: Ні. Щоб сьогодні таке трапилось, не хочу щоб такого трапилось, щоб гинули люди, але ні, тому що там я бачила своїх.

Словник

1. Капустянська середня школа І-ІІІ Ступенів Тростянецького району Вінницької області
2. Євромайдан (також Єврореволюція, Революція гідності) – національно-патріотичні протестні акції в Україні.
3. Європейська інтеграція – це процес політичної, юридичної, економічної (а в деяких випадках – соціальної та культурної) інтеграції європейських держав.
4. Соціальна мережа – соціальна структура, утворена індивідами або організаціями.
5. Однокласники – російська соціальна мережа.
6. «Небесна Сотня» – прийнята в Україні збірна назва загиблих протестувальників, які мали безпосередній стосунок до ідеї та акції Євромайдану (Революції Гідності) у 2013–2014 рр.
7. Барикада – загородження при обороні населених пунктів, гірських проходів, шляхів у міжгір'ях. Барикади споруджуються поперек вулиць, у проміжках між міцними будівлями і в поєднанні з іншими штучними та природними перешкодами, що ускладнює їх обхід.
8. Шістдесятники або шестидесятники – назва покоління радянської та української національної інтелігенції з яскраво вираженою громадянською позицією, що ввійшло у культуру (мистецтво, літературу тощо) та політику в СРСР в другій половині 1950-х – період тимчасового послаблення комуністично-більшовицького тоталітаризму та хрущовської «відлиги» і найповніше себе творчо виявило на початку та в середині 1960-х років. Шістдесятники являли собою внутрішню моральну опозицію до радянського тоталітарного державного режиму, серед них були політичні в'язні та «в'язні совісті», дисиденти.
9. Михайлівська площа – площа у Шевченківському районі міста Києва.
10. Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир – діючий православний монастир на честь Архангела Михаїла в Києві, кафедральний собор Православної церкви України.
11. Банкова вулиця – вулиця у Печерському районі міста Києва.
12. Ресторани в ТЦ Globus – торговий центр на Майдані Незалежності.
13. Петро Олексійович Порошенко – український політик, підприємець, п'ятий президент України (2014–2019 рр.).
14. Політичний в'язень – особа, що перебуває під вартою або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, а також спрямоване на примусове лікування, у справі якої є присутньою явна політична складова, наприклад, опозиція до чинної влади. Політичним в'язнем може бути як арештований за звинуваченням у діях політичного характеру, так і за іншими, часто сфальсифікованими, звинуваченнями.
15. Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС); (рос. Народный комиссариат внутренних дел (НКВД)) – одне з виконавчо-адміністративних відомств (міністерств) уряду СРСР союзно-республіканського підпорядкування.
16. Левко Григорович Лук'яненко – український політичний та громадський діяч, дипломат, письменник, юрист та радянський дисидент, учасник національного визвольного руху.
17. Дрогобич – місто в Дрогобицькому районі Львівської області України.
18. «Межигір'я» – колишня приватна резиденція Віктора Януковича в селі Нові Петрівці Вишгородського району Київської області, яку він займав з 2002 по 2014 роки.
19. Гайсин – місто в Україні, адміністративний центр Гайсинського району Вінницької області.

20. Рахнівка – село в Україні, в Гайсинському районі Вінницької області у складі Гайсинської міської громади. Розташоване на обох берегах річки Рахнянка.

21. Василь Семенович Стус – український поет-шістдесятник, перекладач, публіцист, прозаїк, мислитель, літературознавець, літературний критик, правозахисник, політв'язень СРСР, дисидент, член Української Гельсінської групи, борець за незалежність України у XX столітті, Герой України.

22. Дубравлаг – Дубравне табірне управління з центром в поселенні Явас Зубово-Полянського району Республіки Мордовія. Дубравлаг складається з комплексу виправних установ, що на сьогодні входять до складу УФСВН у Республіці Мордовія. У 1960-ті – 1980-ті до складу Дубравлагу входили окремі колонії для засуджених за «політичними» статтями.

23. Сергій Гагікович Нігоян – учасник і один із бійців Самооборони Майдану, вбитий під час протистояння на вулиці Грушевського в Києві. Герой України.

24. Петрівці – село в Україні, у Миргородському районі Полтавської області.

25. В'ячеслав Васильович Веремій – український журналіст. Убитий під час Євромайдану у центрі Києва в ніч проти 19 лютого 2014 «тітушками» через спробу сфотографувати їх. Разом з іншими загиблими під час Євромайдану, посмертно удостоєний звання Герой України.

26. «1+1» (читається «один плюс один») – загальноукраїнський телеканал.

27. «ICTV» – загальноукраїнський телеканал.

28. Зачистка – штурм Євромайдану силовиками – спроба режиму Януковича ліквідувати Євромайдан шляхом нічного штурму, застосовуючи спецпідрозділ «Беркут» та солдат внутрішніх військ.

29. «Правий сектор» – Добровольчий Український Корпус «Правий сектор» (ДУК ПС) – українське добровільне формування, що було створене у відповідь на початок російської збройної агресії проти України.

30. «Український дім» – підприємство, розташоване у 5-поверховій будівлі на Європейській площі в Києві. «Українським домом» називають також саму будівлю.

31. Помаранчева революція – кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокорності в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах 2004 року.

32. «Автомайдан» – мобільний підрозділ Євромайдану, який складався з групи самостійних колон автомобілістів.

33. Віктор Федорович Янукович – колишній український політичний та державний діяч, четвертий Президент України (з 25 лютого 2010 до 22 лютого 2014 року). Двічі Прем'єр-міністр України.

34. Автозак — автомобіль для перевезення підозрюваних і обвинувачених.

35. «Беркут» – розформований підрозділ міліції особливого призначення при обласних МВС України. Був відповідальний за дотримання громадської безпеки, боротьбу з організованою злочинністю. Ліквідований за перевищення повноважень.

36. «Тітушки» – збірна назва найманців, кримінальних елементів, гопників, молодиків, у тому числі спортсменів, які використовувалися українською владою для перешкодження діяльності опозиційних активістів та для дій проти вуличних протестів.

37. Пам'ятник Проні Прокопівні та Голохвастову – пам'ятник персонажам кінокомедії «За двома зайцями», розташований в Києві на Андріївському узвозі.

38. Військова повинність – встановлений у деяких державах законом обов'язок населення нести військову службу у збройних силах своєї країни. Вимога розпочати таку службу називається призовом. Від призваного вимагається прослужити у війську протягом певного встановленого законом строку, а в разі оголошення мобілізації – повторно приєднатися до війська або продовжувати службу після закінчення цього строку.

39. Гурик Роман Ігорович – протестувальник Євромайдану, студент факультету філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Герой України. Загинув під час подій Євромайдану.

40. Будинок профспілок України – адміністративна будівля, у якій були розташовані Федерація профспілок України, штаб Майдану (під час Помаранчевої революції) та Штаб національного спротиву (під час Євромайдану). Будинок майже повністю згорів під час подій 18—20 лютого 2014 року.

41. Михайло Михайлович Жизневський – білоруський активіст Євромайдану та журналіст, член Самооборони Майдану. Загинув під час протистояння на вулиці Грушевського в Києві. Герой України (посмертно).

42. Роман Федорович Сенік – протестувальник та активіст Євромайдану, входив до Самооборони Майдану. Вбитий під час подій на вулиці Грушевського в Києві. Герой України (2014, посмертно).

43. Руслана Степанівна Лижичко – українська співачка, громадська діячка. Народна артистка України. Народний депутат України 5-го скликання.

44. Віталій Володимирович Кличко – український боксер, політик, громадський діяч, меценат. Київський міський голова. Голова Київської міської адміністрації.
45. Арсеній Петрович Яценюк – український політик, економіст і юрист. Двічі Прем'єр-міністр України.
46. Олег Геннадійович Сенцов – український кінорежисер, сценарист та письменник, громадський активіст. 10 травня 2014 року співробітники російських окупаційних силових структур затримали Олега Сенцова в Сімферополі. Йому було пред'явлено звинувачення у підготовці терористичного акту.
47. Масться на увазі автомобіль для перевезення арештованих.
48. Мотанка (лялька-мотанка) – зроблена з тканини вузликова лялька. Назва походить від укр. мотати. Вважається, що у давнину мотанки виконували функцію сакральних оберегів.
49. «Функціоналісти» – представник, прихильник функціоналізму.
50. Верховна Рада України (ВРУ) – єдиний законодавчий орган державної влади України, який має колегіальну будову та складається з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на п'ять років на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування.
51. Вербицький Юрій Тарасович – Герой України (2014, посмертно), український сейсмолог, кандидат наук. Син українського геофізика Тараса Вербицького, брат сейсмолога Сергія Вербицького (кандидат фізико-математичних наук). Активіст та учасник Євромайдану. Викрадений разом з Ігорем Луценком невідомими 21 січня 2014 року і вбитий після катувань.
52. Луценко Віктор Ігорович – редактор і журналіст інтернет-видань, громадський діяч руху за збереження історичної забудови міста Києва, економіст за освітою. Активіст Євромайдану.
53. Районна державна адміністрація (РДА) – місцевий орган державної виконавчої влади в Україні.
54. КМДА – (Київська міська державна адміністрація) місцева державна адміністрація в Києві.
55. Тростянецький район – колишній район Вінницької області. Центр – смт Тростянець.
56. «Сотня» – військова частина і заснована на ній територіальна одиниця.
57. «Коктейль Молотова» – це загальна назва найпростішої саморобної запальної зброї на основі легкозаймистої суміші (бензину, розчинника, спирту тощо), налітої в скляну ємність.
58. Західна частина України, також західноукраїнські землі (ЗУЗ) – термін для означення низки історичних українських земель, а саме: Буковини, Волині, Галичини, Поділля, Закарпаття, а також Західного Полісся.
59. Центральна Україна – культурно-історичний регіон України, до складу якого входять Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області.
60. АТО – антитерористична операція на сході України.
61. Дончук (Колесник) Лариса Федорівна (нар. 18 грудня 1952, с. Ободівка, Тростянецький район, Вінницька область – українська поетеса і прозаїк. Член Національної спілки письменників України (2005).
62. «Бермінводи» – відомий в Україні курорт розташований недалеко від Харкова, в селі Березівське, Дергачівського району.
63. Георгіївська стрічка (рос. Георгиевская лента) – двоколірна стрічка у вигляді смужки з трьома чорними і двома жовтими смугами. Геральдичний елемент, що використовувався в системі державних нагород Російської імперії у другій половині XVIII – поч. XX ст.
64. «Революція на граніті» – кампанія широкомасштабних акцій ненасильницької громадянської непокорі, задалегідь організована українською молоддю, переважно студентами.

УДК 94(477) “2014”

ПОДІЇ НА МАЙДАНІ: РОЗПОВІДЬ УЧАСНИЦІ О. В. ДМИТРІВ

О. М. Коновальчук (м. Вінниця)

У статті подано усноісторичні свідчення учасниці подій Майдану Дмитрів Ольги Володимирівни, її спогади та особисті враження.

Ключові слова: Майдан, Революція Гідності, українці, незалежність.

The article presents the oral history testimony of Olga Volodymyrivna, a participant of the Maidan Dmytro events, her memories and personal impressions.

Key words: *Maidan, Revolution of Dignity, Ukrainians, independence.*

Дмитрів Ольга Володимирівна народилася 24 грудня 1966 року.

Інтерв'ю проекту «Голос Живої Історії»

Інтерв'ю проводилось - 06 червень 2018 року.

Інтерв'юер – бібліограф-краєзнавець Кривенко С.М., місце проведення – Липовецька районна державна адміністрація.

Інтерв'юер. Як Ви вперше дізнались про Майдан?

Оповідач. Коли не підписав уряд Януковича договір про Асоціацію з ЄС, вийшли студенти на майдан і ми зрозуміли, що почнеться якесь дійство, почнуться якісь акції, що почнеться розвиватися якийсь рух...

Інтерв'юер. Тоєсть по телебаченню,получається по телебаченню Ви почули.

Оповідач.Так, так.

Інтерв'юер. Як Ви вперше туди потрапили?Як це сталось? Як ви вирішили туди поїхати?

Оповідач. Ми поїхали на мітинг, який організували опозиційні партії, це було 24 листопада, була неділя, ми приїхали. Студентські мітинги вже тривали, вони були біля Стелли. Політичний мітинг почався біля пам'ятника Шевченку, в парку, біля університета. Коли зібралось дуже багато людей, ну так досить багато як для мітинга, вирішили піти на Європейську площу, тому що на майдані були студенти, вони не бажали, щоб до них приєднувались політичний мітинг, це не був студентський мітинг, і політики вирішили не заважати дітям, а піти окремо собі висказати свою свою думку. Колона рушила вниз... на вулицю, на Хрещатик, і по Хрещатику промарширувала на Європейську площу. Студенти, махали руками, (посміхається) дякували за підтримку, ну а вони собі продовжили своє. А політичний мітинг відбувся на Європейській площі.

Інтерв'юер. Яке перше враження від побаченого коли туди приїхали?

Оповідач. Перше враження було таке, що було мені дуже приємно, що люди відреагували, таким способом, але...масовість мені не задовільняла, ну вважаю, що було десь можливо п'ятдесят, можливо сто п'ятдесят тисяч, але для мене, наприклад, той момент...ну було...мені хотілось, щоб було набагато більше людей, тому що це дуже було вирішально для України, момент...такий вирішальний.

Інтерв'юер. А як далі розгортались події, тоєсть ви там залишились на майдані? Чи ви просто приїжджали? Як це?

Оповідач. Був мітинг, він був, ну годин я не пам'ятаю, ну десь три, можливо чотири. І десь третя година дня, він почав затухати, і люди почали роз'їжджатися додому. Ну, на душі дуже було важко, тому що я розуміла, що залишаються студенти, ну діти, ну вони всетаки діти, хоча дорослі, але дорослі люди роз'їжджалися. Я розуміла, що нічого доброго з цього не буде, тому що якщо вже питання так стояло, то треба було продовжувати цю акцію.

Інтерв'юер. Ваше ставлення до політичного і студентського майданів.

Оповідач. Ну політичний – це був мітинг, яким потім переріс в Майдан, а студентський – був досить (задумалась). Студенти молодці, вони витримали той період часу, який був необхідний, щоб дорослі люди зрозуміли, що це серйозно.

Інтерв'юер. Розгін студентів під Стеллою, чи Ви там були, що бачили?

Оповідач. Ми якраз після двадцять четвертого приїхали додому. Кажу чоловікові, що треба їхати, діти поїхали, діти стоять, а ми дорослі (плаче) зараз (намагається заспокоїтись).

Ми 28 листопада взяли з собою сина, щоб він вчився, він ще малий був тоді. Двадцять восьмого листопада ми знову вирішили поїхати в Київ, на студентський Майдан, хоть ми і дорослі (махнула рукою) взяли з собою сина, п'ятнадцять років було на той час, він був школяр. Він мав вчитися, як потрібно боротися за свою країну. І з нами поїхав наш друг, також студент, на той час друг нашої дочки, Дмитром його звати, з Калинівського району.

Ми четверо поїхали, підійшли, приєдналися до студентів, стали собі там, згадали молодість. Стояли, просто собі стояли, слухали виступи, діти дуже молодці, такі українці, вони вирости вже за часів незалежної України, і тому були такі свідомі. Вони розуміли про що вони говорять, вони розуміли за що і проти чого вони виступають. Там чіткість вже в їхніх виступах була. Вони говорили про путіна, вони говорили, що це все, це наша незалежність, це наше майбутнє – окреме від імперії російської. Це мене дуже радувало з одного боку, і з другого боку, я розуміла, що над Україною нависає дуже страшна чорна хмара. І 28 числа ми побули до вечора, і ще підійшов до нас Горбатюк Віталій Янович, він якраз також приїхав в Київ, і також прийшов на Майдан. Ми там зустрілися, і він каже, що я радий, що вас тут зустрів. День закінчився і ми поїхали додому. І 29 числа вночі, це було на другий день, вже сталася ця трагедія біля Стелли.

Інтерв'юер. Михайлівська площа, чи Ви там були, що бачили?

Оповідач. На Михайлівській площі ми не були, тому що ми тільки приїхали додому, і в нас в батька було день народження. Було 70 років. Нам потрібно було відсвяткувати його день народження, і приїхали родичі, але ми сказали всім чітко, тільки ми відсвяткуємо свято, зранку раненько ми виїжджаємо на Київ.

Інтерв'юер. Як Ви їх сприйняли події на Банковій?

Оповідач. На Банковій? Я не бачила, ці події на свої очі, але я вважаю, що це була провокація, організована провокація, для картинки, для російських засобів масової інформації, що українці терористи, що це не протест людей, не протест громадян за свої незалежність, а що це є якісь там окремі групи, радикальні, які просто от там мають якісь свої певні амбіції, а от всі люди цього не підтримують. Крім того, що ці радикальні групи вони агресивні, вони застосовують всякі засоби. Якусь там техніку пригнали, я вважаю що це була провокація, для картинки, для світу.

Інтерв'юер. Що Ви пам'ятаєте про першу зачистку Майдану?

Оповідач. Це було одинадцятого грудня, і ми якраз приїхали на Майдан. Другого грудня по-моєму, побули три дні, і поїхали додому. Холодно, зима, три, чотири, максимум по п'ять днів. Це дуже важко, тому що цілий день на дворі, там зайшли в якийсь магазин чи кафе – погрілися, вийшли. Ну, просто кажу навіть одну ніч, собі навіть вдома, не зимою, а літом, побути, по дворі походити, цілу ніч, і тобі потім винесли поїсти на двір, і ти знову не йдеш до хати, отак, то це дуже важко. Але якраз на одинадцятого лютого, ми поїхали, тому що найважчі дні, це понеділок вечером, вівторок вечером, середа, коли найменше людей. І ми бачили, що субота, неділя, п'ятниця – дуже багато людей, там без нас вистачало кому бути. Нічні варти і все, а ми старалися їхати в понеділок вечером. І якраз ми приїхали, одинадцятого лютого, ой, одинадцятого грудня ми були на майдані. Коли ми ночували в машині, в нас такий був мікроавтобус тоді, Мерседес Віто, ми розклали ззаді сідушки, і зняли сідушки їх, постелили пінопласт, ну там матрац, це все, і так в ньому грілися. Лежали там, відпочивали, бо я не спала ні разу, не могла заснути, коли ми там знаходилися. Але відпочивали, пили чай. На нічну варту мали вставати десь в дванадцятій, півпершого і йти на Майдан. І якраз я поставила собі вже цей таймер, а чоловік спав, і я почувала, що кричить

Руслан. Ми ставили машину біля першої барикади. Весь Хрещатик був в палатках, наметах великих, а вже сама барикада відгороджувала Хрещатик від Майдану Незалежності. І під самою першою барикадою, ми приганяли туди буса, там він в нас стояв, і ми бачили навіть в бусі сидячи, великий екран, який висів на будинку Профспілок, тому що сама сцена стояла паралельно до Хрещатика. На будинку Профспілок висів величезний плакат. Ми, сидячи в бусі, дивлячись на плакат, бачили все, що відбувається на сцені.

Чуємо кричить Руслан: «Беркут! Беркут! Беркут!». Ми зірвалися, прибігаємо туди під сцену. І от таке почалася. Тривало до 10 годин ранку. Коли вбігли десь півпершого чи перша година, десь була, ми бігли туди на сам майдан вже. Чоловік погнав на барикади, а жінок всі загнали під сцену. Там був турнікет, і нас загнали всіх під турнікет. Можливо там нас було чоловік тридцять, п'ятдесят, сто. Ну трудно сказати. Ми от так от всі стояли, і саме головне, що цієї ночі, як на зло мороз опустився до мінус одинадцяти градусів. Я отак тільки дивлюся на це табло, що от мороз. Там один градус, два, три, чотири, а нікуди піти з майдану не можеш. Якийсь чай потім носили. Але з майдану ніхто вийти не міг. «Беркут» оточив все, на Хрещатику також був, тобто зі всіх сторін, і нікому не дозволяли піти з от цього турнікету. А хлопцям, то взагалі. Мало того, що вони там стояли на тих барикадах, ними там рухали як хвилями такими. Вони всі стояли, тако за руки взялись (показує). Живий щит.

Вітя якраз був біля будинку Профспілок. На Інституцькій там робилося... просто то місиво. Доступ до майдану був від Хрещатика, і був від Михайлівської вулиці. Привезли дуже велику кількість касок будівельних, червоних. «Беркут» в цих чорних шльомах. Хлопцям почали видавати, тому що лупашили по голові кийками, і вони вдягали хоча би так від удара цього, цими палками. І так було видно в перемішку, це червоне з чорним. І от що цікаве там було, Вітя розказує, що стояв біля них Віктор Чумак, зараз він депутат. Він керував цією лавиною людей, і стоять вони, так хитаються, і ними так всьо хитає, і цей «Беркут», такий під два метра росту. А вони стараються от кого не будь з цієї лави опустити тако (показує) головою вниз, щоб ця людина впала під ноги, і тих потягнути. Ну да, як він впаде під ноги, люди почнуть його піднімати.

Якийсь мужичок старенький, прямо дід старий, маленький, худий, і вони його побачили, і так його дубасять, щоб він впав. Він правда впав, цей чоловік, ну вони правда так (показує) його витягнули, цей чоловік босий вже стояв, ну якось так як він падав, там хлопці по ньому ходили, він босий так і стояв, в цій лаві, щоб вирватися звідти.

А от цей Віктор Чумак, коли він пригнався туди, то він почав з тими офіцерами «Беркута» якісь вести переговори. Погрожував їм все, і вони його злякалися, вони чуть-чуть відступили, і зробили такий крок назад. Між ними була ось відстань певна от, а потім вже коли вони стояли там, почали говорити один з одним: «Що хлопці ви робите? Ми ж всі українці!». От і діалог відбувся. От і тут стало спокійніше. Вони просто мусіли тільки стояти, достояти до ранку. А вже там, на Інститутській, вище, то там продовжувалося до ранку. До десятої години ранку, коли вже почали люди бігти, ну коли метро почало працювати, вже частина пригнала нових людей, от. А в десятій вже коли масово, просто от масово йшли люди, студенти, і з Липовця приїхали хлопці, і тоді вже «Беркут» відступив, і ми могли аж в десятій годині піти в машину, правда ішли такі як сніговки. Ну це було дуже, дуже страшно.

Інтерв'юєр. Велика хода до Межигір'я. Чи брали Ви в ній участь?

Оповідач. Не, ми не брали, це автомайдан. Були хлопці з автомайдану, ми ходили тільки дивитися як вони, куди вони їдуть. Ми своєю машиною були, но ми не.. ризикнули таке робити.

Інтерв'юєр. Новий рік та Різдво Ви там зустрічали?

Оповідач. Так. Ми на Новий рік поїхали також туди. На Новий рік було дуже, дуже багато людей, співали гімн, хотіли зробити рекорд, правда щось там чи зафіксували цей рекорд чи не зафіксували, це в принципі було вже не так важливо. Була дуже гарна постановка на Новий рік, придумали депутати. Брала участь Олесь Доній, Арієв, може ще хтось, вже не можу згадати. Вони зробили таку постановку цікаву, що в Україні крадуть Європу. Європа – це там дівчина така була, її викрадають. Там царь Ірод, і пам'ятаю там фраза, що от цей царь Ірод просить грошей: «Дайте денег сто мільярдів», тобто це казав хтось тоді з цих наших «діячів»... (показує «в лапках»), що дайте нам скількись там мільярдів, тоді ми підпишемо Асоціацію. Ну, от торгувалися наче б то, за якусь там, наче буряки купляють.

Інтерв'юєр. Коли Ви вперше почули про Правий сектор?

Оповідач. Це цікаве дуже питання (зітхає). Перший раз ми почули про нього на 19 січня, коли було Віче велике, після того як були прийняті оці драконівські закони. 16 січня були прийняті ці закони, так сказати, абсолютне безконня проти громадян, і 19 січня відбулось велике Віче. Приїхало дуже багато людей. Люди відреагували на цей закон не з страхом, а з таким гумором, висміяли цей закон. Просто таким способом показали свій протест. Одягали будівельну каску, йшли там по місті чи там маску, то люди одягали на голову що хотіли: коробки від тортів, каструлі, так.. щоб це просто показати, що ви не залякаєте. Просто це смішно, що вільну націю можна залякати якимись такими дурницями.

От... І коли відбулося Віче, було оголошено, що 22 січня, на День Соборності, буде Велика хода по Києву, тому що з Майдану виходити було дуже небезпечно на той час. Тітушки по всьому Києву і машини палили, і людей ловили, бачили, що це майданівці, ну видно було, що це людина з Майдану, тому що носили стрічки тоді різні, одяг відповідний, теплий, лижні костюми, хто що мав. Тому майданівців вичисляли дуже легко. Коли організовувалась якась акція то виходити з Майдану, повинно було бути досить швидко, динамічно, щоб не попасти от в такі речі.

І от оголосили 22 січня, що буде Велика хода по Києву, присвячена Дню Соборності, і для того, щоб людей закликати приєднуватись до майданівців. Ми з чоловіком вирішили, що ми залишаємось, бо ще з Липовця були – брат мій з жінкою, були їхні друзі, вчителька була, завуч з школи, багато було з Липовця людей, і вони поїхали додому, а ми вирішили, що ми залишаємось. Це було на дев'ятнадцяте, двадцяте, двадцять перше. А двадцять другого підемо в цю ходу і поїдем додому, бо просто треба було перепочивати, відігріватись. І ми залишилися. Дев'ятнадцятого числа, в цей день, вечором ми біля сцени стоїмо, слухаємо мітинг, виступи, все як завжди. І тут дзвоне мені подруга, і каже Оля: «Ви на майдані?». «На Майдані». «Боже, що у вас там робиться?». Кажу, що ж робиться, нічого.. Сцена, ми стоїмо з Вітьою, гімн співають, всьо нормально. «Не, так все ж всьо горить кругом, там якісь вибухи». Я кажу: «Та нічого нема, всьо нормально, я ж ось стою». «В мене там дитина, йди подивися, бо вона там десь пішла з друзями на Грушевського». «Я на Грушевського, – кажу, – зараз підем подивимось». Вітя каже: «То ти побудь, а я піду подивлюся, що там робиться». Та й він пішов, приходять, каже: «Оля, там всьо горить, якісь автобуси там». Кажу: «То пішли!».

Пішли дивитися. Приганяємся. Картинка – горить автобус, поперек Грушевського. Грушевського була перегороджена, там стояв «Беркут» стіною (показує), в мене там є фотографії, можу показати. Перегороджена вся вулиця, якраз біля входу на стадіон. Поперек стоїть автобус, він горить, машина горить, ще щось горить, і така горяща картинка, і куча телебачення. І банер великий, такий гарний, дорогий банер «Правий сектор». Ну мені той банер таке, горить... Я таки розвідник ще той, старий. Ми обдивились все, я кажу: «Це картинка. Це картинка для того, щоб зараз показати по телебаченню, а люди, які дивляться і просто бачуть екран, і бачуть як все горить, їм виглядає, що весь Київ горить, а тут, – кажу, –

100 метрів в сторону люди стоять, співають собі Різдвяні пісні на Майдані». І я дзвоню до подруги, кажу: «Надя, це картинка, – кажу, – не переживай, це все інсценіровка». От і Правий сектор, цей банер, і бігають там хлопчики, да подстрікають і це все, і головне, що звучить цей Правий сектор на російській мові «Мы Правый сектор, мы Правый сектор», ну я кажу, що вже знов проект чійсь, Медведчука чи ще якогось от виродка. Ну, значить хтось його задумав для картинки, хоча потім людям сподобалось, що почалась динаміка в процесі, тому що дуже важко стояти просто мирно протестувати.

Мирно, мирно, мирно, а нікого це не хвилює, ніякого здвигу нікуди не має. І молодим хлопцям, які просто приїхали – студенти, не студенти не знаю хто, їм ця ідея сподобалась, що якась вже є двіжуха. Хлопчики почали підтримувати оце все кидання, тих якихось коктейлів, почали вже носити коктейлі, ніхто ще не знав що воно таке. Вже почали, вже бачим як вони робляться, з чого їх виготовляють, ну я не могла собі таке дозволити робити, тому що я ну дуже мирна людина. Хотілося, щоб це мирно було все, але щоб було жостко, щоб не було такого, але люди це робили, коктейлів мало, почали розбирати бруківку, і почало в ход іти все. Ці кидають звідти з цього боку, «Беркут» кидав ці димові шашки, оця «черемха» чи як вона називається, вони поназбирували оцих пластмасових від них речей, а звідси кидали бруківкою. Саме головне, що старі люди, спочатку молодь підтримати, а потім і старі люди, приходили бабушки старенькі, брали цю бруківку в пакети і підносили хлопцям. Кажуть: «Кидай синку, дай тобі Боже здоров'я!». Бо ж ну реально, бачили люди, що це от народ воює з якоюсь окупаційною владою. І ця ідея Правого сектора дуже сподобалась молоді. Туди почали йти хлопці, записуватись. Вони просто з тої картинки використали для себе такий шанс, що ми можемо щось таке робити більш динамічне. От і задум той провалився, він переріс зовсім в інший результат, в то що люди почали... З патиками вже багато хлопців ходило, от і почали вже якось, ну не нападати, но відбиватись, щоб себе захистити, своє життя.

От, я так розумію, коли ці організатори побачили, що це не спрацювало, і люди, народ України, київляни підтримали цю, вже скажем не мирну, а таку акцію – вже акцію досить з кулаками, то тоді ось, саме 22 числа, були розстріляні вже перші люди. Ше була надія, що загине ще одна чи дві людини, і це вже нарешті всі злякаються, і всі розбіжяться. От тоді було викрадено, Юрія Вербицького і Ігоря Луценка, якраз в ці дні, і якраз була акція, вийшли люди з Майдану, також оголосили, я не пам'ятаю, по-моєму це було 22 число зранку. Оголосили, що хто хоче вийти на акцію протесту під Міністерство внутрішніх справ, і під СБУ, от і ми пішли туди, ну чоловік 500 напевно, була така колона. Вирушили з Майдану, прийшли під МВД. Короткий мітинг такий, де люди були, і нам ше роздали такі фотографії. В мене були фотографії Ігоря Луценка, а в чоловіка був Юрій Вербицький. Ми Луценка знали, бо він тоді був якийсь там діяч, а Юрія Вербицького не знали. Бачим собі такий чоловік з бородою, інтелігентне обличчя, це був львів'янин. От і йшли, тримали портрет, головний був лозунг «Де люди?», «Де люди ділися?». Де в своїй країні, в своїй державі, в своїй столиці могли дітися люди, інтелігентні люди, які просто мали свою думку, боролися за своє, за свою ідею. І потім вже стало відомо, коли Ігор Луценко знайшовся, він побитий весь в синяках, без зубів. На Майдані був сказав, що його друг загинув, от і цей Юрій Вербицький. Ми так з чоловіком його називали – Сотник Небесної Сотні. Хоча на той час, ще не було такого поняття Небесна Сотня. Але відчуття було, що коли формувались вже Сотні, було відчуття, що це Сотник Небесної Сотні (зітхає).

Інтерв'юер. Події на Грушевського, на Вашу думку, чому вони розпочались?

Оповідач. Розпочались, тому що влада хотіла жорсткої зачистки. Була підготовлена картинка, провокація, але вона не зупинила людей, а навпаки тільки підіграла. Влада мабуть

надіялась, що вона зупинить тих пару чоловік. Так, якщо загинуть люди, цим залякають людей. Так, загинув Сергій Нігоян, його вбили. Загинув Михайло Жизневський, Роман Сенік, він помер від ран, в нього поранення в руку було, і він помер. Десь 45-річний чоловік, з Франківської області, здається. Ці люди загинули, і Юрій Вербицький, і помер чоловік з Коломиї, який приїхав додому, і від інфаркта помер. Ще в грудні дуже був побитий тітушками, і потім вже його зарахували. І це вже на той час, в січні, кінець січня було вже такі втрати. Було, знаєте, так боляче, але ніхто не збирався здаватися. Там я ходила в такому одязі, ну робочому, а потім думаю, не. Це Майдан інтелігентних людей, тому що це було серйозне дуже, національно-визвольне повстання людей, українців. І я вдягнула свою шубу, шапку свою таку хутряну, і так приїжджали на Майдан солідно одягнуті, щоб це якось от показати, що воно це на стільки важливе.

Інтерв'юер. Щось Ви знаєте про це захоплення Українського будинку?

Оповідач. Український дім спочатку був як така фортеця, тому що туди ходили грітисся, ходили їсти, ходили в туалет.

Інтерв'юер. Поранених, я знаю туди зносили.

Оповідач. Да, і це було коли «Беркут» пішов в наступ. Якраз Андрій Григорук був, Вова мій був брат, то вони ще так гнали звідти, тікали, тому що йшли вони конкретно, дубасили всіх підряд. Вони ще попали під роздачу. Тоді вони захопили цей Український дім, ну але там, в принципі він вже був аж до лютого, вже коли події, були вже 18-20 лютого, аж тоді 20 числа розблокували вже цей Дім. Я тоже пішла туди погрітисся, бо вже тут, на Майдані, вже було все таке обгоріле, страшне. То я коли прийшла, там всьо мили, прибирали після «Беркута». Був такий момент, пам'ятаю.

Інтерв'юер. Як грілись? Як харчувались?

Оповідач. Нагрітисся я там не могла ніколи... Їсти було. Постійно варили. Кухня Кличка «Удар» постійно працювала, постійно там були борщі.

Інтерв'юер. Варили, чи була сухом'ятка?

Оповідач. Ні, ні варили... борщ, кашу, і чай і бутерброди. Ми ходили сюди на цю палатку. Ми і туди возили їсти. В Липовці люди нам збирали, якісь там буряки, моркву, картоплю, і ми туди возили на цю кухню. Кажу, що раз ми вже ходимо туди їсти. Ну, ми ходили ще з чоловіком в «Пузату хату», хоча би раз в день, щоб сісти на стілець в теплому приміщенні, зняти з себе цей одяг і з'їсти щось гарячого в нормальній людській обстановці.

Інтерв'юер. Громадські організації, що були на Майдані, на скільки вони виконували свою місію? На скільки були дієвими?

Оповідач. Була Громадська рада Майдану, ми могли записуватись в ту Громадську раду, нам давали посвідчення, ніби така синя карточка, на ній був значок Євросоюзу. Писали прізвище, там нумерацію... Різні були варіанти. Було багато громадських організацій. Революція – це було діло рук українців, ні парті, ні громадських організацій, ніхто ніколи не зможе за народ зробити його народом справжнім.

Інтерв'юер. Як родина та Ваші друзі сприймали цю Вашу активність, пов'язану з Майданом?

Оповідач. Родина привикла, тому що в нас – це наша ідея сімейна, а друзі дзвонили, підтримували, їздили, приїжджали. Нормально, як всі нормальні люди, всі українці підтримували.

Інтерв'юер. Чи були провокації на Майдані, може Ви бачили?

Оповідач. Були провокації, привозили бомжів на Майдан. Привозили, щоб знімало російське телебачення. Я спочатку психувала, нервувалася, ну бачу, що вони знімають це російське телебачення, а потім кажу, приїхала зі мною Валя Григорук, ми так стоїмо, вночі

стоїмо нічну варту. Вночі взагалі стояло чоловік п'ятдесят біля сцени, люди по наметах всі відпочивали, але сцена жодної хвилини не зупиняла своєї роботи. Отак як почала вона працювати, так вона і в кінець Майдану і закінчила. Цілодобово на сцені виступали люди, міг будь-хто вийти на сцену.

Інтерв'юер. А як же ж вони їх провозили цих бомжів?

Оповідач. Доступ на майдан був досить вільний. Ми приїжджали і жодного разу... нас жодного разу ніхто не зупинив ніколи, ні яка поліція, ні ГАІ, абсолютно. Тобто доступ до Майдану був вільний. А потім Валя каже: «Що тут ці бомжі роблять?», – а я кажу, – «Валя, знаєш, що вони теж українці. Мало нас тут людей стоїть, хай стоять для кількості» (Сміються).

Інтерв'юер. Чи бачили політиків серед людей, яких і при яких умовах?

Оповідач. Політиків бачили кожен день, яких тільки хочеш (сміється). Фотографувалися ми з Андрієм Мохником, наш земляк. Бачили Віктора Чумака, дуже близько. Бачили Гриценка, близько так проходив. Бачили Петра Олексійовича Порошенка на Грушевського, це ще був грудень, десь була середина грудня. Ще тоді на майдан людей не загнали, люди ходили пікетували біля Верховної Ради, біля Банкової вулиці. Ще стояли там такі бочки з вогнем, і можна було ходити. І ми одної ночі йдемо з Вітьою, і на Грушевського гуляємо, дивимось стоїть такий джип чорний, такий якийсь квадратний і стоять якісь хлопці, і ми там приглядаємось – Порошенко. Ми підходимо, стоїть десь хлопців три-чотири, і він з ними розмовляє. Ми підходимо, а він каже до нас: «Добрий вечір! Розмовляю з хлопцями, земляками, з Хмельниччини». А я кажу: «Та ми з Вінниччини». То він каже: «Якщо тут з Вінниччини є, то ми точно переможемо!». А я кажу: «Звичайно, що переможемо!». Тобто там можна було зустріти вільно будь-кого. Там наші три лідери опозиції – Тягнибок, Яценюк, і Кличко, то вони кожен день були, вони виступали, виходили... Вже і не пам'ятаю, в принципі не дуже і заціклювались на політиках, тому що розуміли, що якщо не буде людей, то політики будуть безсилі просто.

Інтерв'юер. Чим для вас була сцена? Чи був до неї вільний доступ? І чи взагалі вона була потрібна?

Оповідач. Обов'язково, тому що зі сцени люди чули інформацію, що відбувається. Пророблялася робота опозиційними політиками з міжнародною громадськістю. Можна було якийсь місточок мати між Майданом і людьми, які дійсно за демократію. Місія опозиційних політиків в цьому була найважливіша. Бо так організуватись люди могли і самі, а от вже вийти на якийсь рівень, да на міжнародний, щоб розуміли, що тут відбувається, хто міг донести, тільки політики.

Інтерв'юер. Чи було фінансування майданівців? Чи скільки вам платили? Чи це були скриньки, звіти?

Оповідач. Нам з чоловіком фінансування не треба було ніякого, тому що ми мали свої гроші. Ми збирали на сонячну електростанцію і в нас був запас на зиму грошей. Ми спокійно їздили. Там таких грошей і не треба було. Поїсти можна було і на Майдані, навіть не ходити нікуди, ні в яке кафе... Якщо якісь Партії підтримували харчуванням, я думаю, щоб приготувати їсти, хоч і волонтери дуже багато всього привозили. Ми ж стоїмо собі, цілий день наблюдаємо як це все відбувається, спостерігаєм. Приїжджає сім'я така не бідна, по кілька кульків чоловік і жінка, погнали кілька разів, занесли туди на кухню, от і поїхали. То це як такого фінансування не потрібно, щоб воно взагалі, ну смисл в ньому, його фінансувати. Їсти є що, тебе ніхто не зобов'язує тут бути стільки часу, ти стомився, поїхав додому, приїхав. Можливо коли збирались якісь групи людей, може якісь бідні люди, які їхали, можливо один другому допомагали фінансово. Я не буду заперечувати, але ми цим не цікавились, тоді на той час і до цього часу я не знаю чи були якісь меценати чи спонсори.

Інтерв'юер. Може хтось ходив з скринькою і казав, що це на потреби Майдану?

Оповідач. Скринька появилася, коли от загинули перші люди, і коли були їхні портрети виставлені. Була скринька для сімей загиблих. І коли навіть приїжджали наші земляки, вони привозили. З Липовця зібрали люди гроші, там якихось дві тисячі, і от куди тут гроші, я кажу тут є скринька. Пішли і кинули туди і всьо, там як такого тих грошей в Києві не потрібно було в той час.

Інтерв'юер. Вісімнадцяте лютого люди зібралися на Мирну ходу, з чого вона виникла. Хто вирішив і як Ви дізнались про це?

Оповідач. Сімнадцятого лютого ми зібралися їхати на Київ, тому що почули що це буде мирна хода. І сімнадцятого числа, це був понеділок по-моєму, хода була у вівторок, якщо я не помиляюсь. Ми поїхали туди. Кажу: «Вітя, їдем сімнадцятого звечора, щоб ми зранку знали що до чого». Так і ми зробили. Поїхали, цілу ніч ми собі проходили і віддыхали, і все, готуємось до Мирної ходи на 10 годину.

Коли ми їхали, я кажу: «Знаєш, в мене таке відчуття, що це абсолютно якийсь день особливий, вісімнадцяте число, це буде дуже особливий день». От вроді би не було такого мандражу, але тяжкість дуже була сильна на серці. І ми приїхали, і захотіла їхати ще мого Віті мама, вона якраз була в нас вдома, вона була з дітьми всю зиму. Захотів приїхати знов мій син і дочка приїхала, студентка вона тоді була, з подружкою. Брат приїхав з жінкою. Тобто на це вісімнадцяте з'їхалось дуже багато людей. Вони приїхали, ми ще їх підчікували зранку, поки вони поприїжджали машинами, поїздом... Колона вже пішла, ми ще чекаємо вже липовецьких наших. Вже так майже в пустій колоні ми пішли по Інституцькій догори.

Це була організована хода до Верховної Ради з метою тиску на депутатів, щоб вони знайшли мирне регулювання цього конфлікту. Вимоги були: відставка уряду, відставка Міністра внутрішніх справ і дострокові президентські вибори. В принципі це політичні вимоги, абсолютно нормальні. Криза страшна в країні, політична, тому вони були нормальні, і думали, що багато депутатів ніби-то вже дозріли до того, щоб проголосувати за ці всі речі. І люди повірили в те, що там є домовленість, і що буде сьогодні. Люди прийдуть чисто символічно.

Люди прийшли. Депутати побачили, що багато людей і вони вже своє рішення мають, але це їм як ще один поштовх чи доказ того, що сьогодні обов'язково це треба зробити. І якесь таке сонечко на небі було, і так якось було... Таке відчуття, що сьогодні щось станеться, але що станеться ось вже така трагедія, то...

Тому що кажу йде жінка сімдесяти п'яти річна, йде дитина п'ятнадцяти річна, і таких людей стареньких було, дуже багато, от маса пенсіонерів. Йдуть всі з прапорами, з якимись ленточками. Якись музиканти були, грали на волинці.

Дуже гарна ця мелодія, така цікава. І так колона просувалася, але заблоковані були. Ну, щоб дійти до Верховної Ради по Грушевського не можливо, там перекрито було по Інституцькій. Це треба пройти або маленькими поперечними вуличками вийти до Верховної ради, або обійти і через Маріїнський парк потрапити під Верховну раду. Колона не могла рухатися, тому що кругом стояли «Беркут», все загороджено, почали димові шашки... Якись, дим стоїть в таких цих переулках. Кажу: «Ви стійте, – до бабці, до дітей, – а ми з татом вже підемо туди подивимось, що там робиться».

І коли ми прийшли до Маріїнського парку, аж з того боку обійшли, там вже були вибухи, там вже були постріли, там вже горіло. Кажуть: «Повертайтеся на Майдан!». Всі почали один другому передавати, що вже є загиблі люди. І тут з правої сторони, трошки туди вище, підпалив хтось офіс Партії Регіонів, і там загинула людина, тобто вже там були загиблі люди.

Нам треба було відправити з Майдану бабцю, дітей і вже тоді залишатися, і бути там до кінця. Ми їх відправили, метро вже закрите було, метро вже не працювало. Діти пішли на жд вокзал пішки, це моя дочка із подружкою. На Вінницю вже потім подзвонили, що вони сіли на електричку, а вже липовецькі наші поїхали машиною. А ми залишились на Майдані.

Інтерв'юер. Чи бачили ви зброю на Майдані?

Оповідач. Я особисто не бачила.

Інтерв'юер. Може є якісь моменти Майдану які найбільше Вам запам'яталися? Якісь епізоди, деталі, може люди, що були поруч.

Оповідач. Та люди, були дуже хороші. Були один за одного готові вмерти ті люди, що там були. Було не багато тих людей, але такі що от як брати. І вчителька така була, киевлянка, я її кожен день бачила, вона з школи з роботи приїжджала, приходила, стояла до останньої, поки остання метро не піде. Допомогала всім. Ну, дуже хороші людині.

Інтерв'юер. Коли і як для вас закінчився Майдан?

Оповідач. Закінчився 21 лютого. Тоді от 18 ми залишились. Цю ніч пережили. 19 ніч, 20 – розстріли. Іколи складали тіла (плаче) хлопців загиблих прямо там на Хрещатику, на землі. Було в кількох точка складали. Біля Поштампу були застелені одіяла і там клали хлопців загиблих поки їх...

Інтерв'юер. І ви це все бачили?

Оповідач. Да, це бачила, і на Хрещатику прямо на бруківці біля нашого буса недалеко. Це було дуже, дуже боляче (плаче). Було дуже образливо, що в своїй державі, в своїй країні, в своїй столиці, в центрі, на Хрещатику лежать хлопці, які не відступили ні на крок, які йшли в атаку. Вони пішли в атаку, коли «Беркут» почав відступати з Майдану. От вони не мусіли йти, вони не мусіли йти в атаку. Вони могли просто зробити паузу, лишитись на Майдані, і було б, хоть залишитися живі, але вони не могли не йти. Вони от на стільки бажали для себе таким важливим, що потрібно йти в атаку. В яку атаку? З чим? Без зброї, без нічого. В касці, в тонесенькій касці, з палкою. Ті відступають, вже відходять...

Фактично вони ніхто не знав, що відходять. Навіть я пішла тоді в Український Дім, погрітись і дивлюся – нема «Беркута». Я оглянулась на Грушевського, підходжу туди, а там вже такі барикади зробили, з бруківки змурували прямо такий мур, як вежа така. Я підходжу там хлопці стоять, варта стоїть. Я кажу: «А де Беркут?», – а вони кажуть: «Нема», – «А де дівся?». Я не знала, що це вже кінець, я думала, що це просто от така передишка, що от як перша зачистка була, вони не змогли зачистити, потім знов вернулися. Думаю просто що от знаєте, вже така перевтома була, що вже нічого не було ні страшно... «Нічого, – кажу, – це що вже кінець?». Вони кажуть: «Ми не знаємо». Тобто ніхто ще тоді не знав, 21 числа ще не знали, що це вже кінець.

Але в Верховній Раді 21 числа щось відбувалось, якесь засідання. Той екран вже був згорів Профспілки, а на сцені екран був. Показують як Рибак, це голова Верховної Ради України, каже: «Оголошую засідання закрите!». Тут підбігає депутат до нього і потім каже: «Не, не, не, не оголошую закрити». Такий розгублений, переляканий.

Ніхто нічого не знає, інформації ніхто не має ніякої, і люди зрозуміли, що це може бути, що це вже перемога, і починають просто на Майдані всі кричати: «УРА!». Це такий момент...(починає плакати) Оцей «УРА!» на Майдані, 21 лютого, що от він, Рибак, злякався, що вже все. «Не, не, не закриваю! Продовжуємо!».Ппочинають якісь приймати рішення, щось голосувати, таке переможне, я не пам'ятаю що і про що, але люди почали кричати «УРА!». І якось вже стало тепло, і сонце, і тепло...

Інтерв'юер. Ваші пропозиції щодо вшанування пам'яті Героїв Майдану.

Оповідач. Пам'ять про них – це наша Україна, квітуча, незалежна і чесна. Це сама краща пам'ять про людей.

Інтерв'юер. Чи змінив Вас Майдан? Яким чином?

Оповідач. Змінив, тому що просто стала трохи більше прощати людям, я і так була добра людина. Ми повинні один за другого триматися, берегти, навіть зі своїми недоліками, з своїми вчинками – ми не повинні нищити один одного! Хто би там що в минулому, чи в якому не було – один другому руку простягнути і берегти один одного.

Інтерв'юер. Ваше ставлення до Антимайдану, тітушок та «Беркуту»?

Оповідач. Ставлення до людей яких провозили, заставляли, в мене до них абсолютно ніякої не має ні образи, ні злості, зовсім, абсолютно. Це люди приїхали, може вони так думали, може в них така була позиція, може вони не просто хотіли, а їх заставили. Діло не в цих людях, діло в тих організаторах, самих на верху. Навіть не в тих організаторах, що от десь там автобус заказували чи ше, ці люди ж нікому в принципі зла ніякого не зробили, то що вони постояли там померзли так само як інші, то таке відношення.

Інтерв'юер. Таке ще питання є, які уроки Майдану нам треба винести?

Оповідач. Уроки треба винести саме після цього питання, це правильно. Шо ми різні всі. Ми в Україні всі різні, в нас є свої погляди. Можна один другому простити все, крім звичайно святих речей, а святі речі це: наш народ, наша Україна, наша незалежність. Без волі і свобод ніхто не може жити, не може, це не народ, це просто набір людей. І все, щоб зберегти свою самобутність, свою територію, свою землю і свою єдність, нам треба дуже багато над собою всім працювати. Один другому доказувати щось, ну да, треба про щось там поговорити, треба якусь дискусію, але мирно... мирно... і один другого триматись. Один за другого.

Інтерв'юер. Найважливіші для Вас символи Майдану.

Оповідач. Ну, символ Майдану, це така була в студентів така речювка – «Брат-за брата, студент-за студента». Так от братство людей. Всі люди брати, ми всі українці-брати. От такий символ для мене.

Інтерв'юер. Чи є у Вас відчуття перемоги Майдану?

Оповідач. Ну... Майдан триває до сьогоднішнього дня. Тоді що кричали «УРА!» – це була така якась перша маленька перемога, а Майдан ще потрібен. Потрібно щоб він переміг. Але я ще хочу пояснити свою позицію. Майдан – це не соціальні питання, це не вирішить всі проблеми в Україні отаким способом, це національна-визвольна подія, і вона сьогодні триває, в нас на Сході продовжується.

Інтерв'юер. Да, тут є таке питання, війна почалась, тому що був Майдан? Ну, Майдан може бути причиною початком війни?

Оповідач. Війна всеодно в Україні почалася б, це моя така думка.

Інтерв'юер. Навіть без Майдану?

Оповідач. Без Майдану. путін планував війну наскільки я... Там багато інформації було на Майдані, з різними людьми ми говорили. Він планував війну на лютий п'ятнадцятого року, коли мали бути вибори Президента, чергові в Україні. Мав бути референдум про приєднання України до росії, і мав бути сфальсифікований, і мав бути звичайно протест українців.

Інтерв'юер. Це ніби як руками Януковича, він мав зробити?

Оповідач. Ну ясне діло, що Янукович був цим васалом путіна і він виконував його накази. Я в цьому впевнена. Він не був Президентом України, він був просто поставлений путіним тут, для виконання своєї тої бредової ідеї.

Інтерв'юер. Як Ви вважаєте, можливий третій Майдан?

Оповідач. Якщо Україні буде загрозувати знов колонізація росії, то можливий і десятий Майдан... Я б не назвала це Майданом, можуть бути мітинги, акції, мирні протести і можуть люди добиватися різних своїх таких прагнень, це право людей. Але Майдан – це така самобутня назва боротьби України за повний суверенітет і повну незалежність.

Інтерв'юер. А якщо раптом він відбудеться, ви буде в ньому приймати участь?

Оповідач. Якщо Україні буде загрозувати небезпека така, втратити свою державність, обов'язково буду!

Інтерв'юер. Тут ще таке питання, чи Ви жалкуєте, що брали участь. Я так розумію, що не жалкуєте ні про що.

Оповідач. Це саме краще, що я в житті могла зробити для своєї країни.

Інтерв'юер. Тобто, якби повернути час назад, Ви би все так само зробили, да?

Оповідач. Я б тільки теплішого одягу побільше б накупляла, і була би там більше днів ніж... ніж була.

Інтерв'юер. І останнє питання, що таке для Вас свобода?

Оповідач. Ну, це смисл життя мого (сміється). Це те, без чого людина не може просто жити, людина має хотіти робити щось гарне, щось хороше. Це має в неї природньо йти, а не щоб хтось заставляв. Тобто будь-які дії людини, вони мають бути вільними, свободними.

Інтерв'юер. Ми ж нація свободолюбива.

Оповідач. Ми такі люди. Українців не зламаєш, не переробиш.

Інтерв'юер. Я Вам дуже дякую.

Оповідач. Я вам тоже дуже дякую.

УДК 94(477)"2013/2014"(047.53)

**ПІДДУБНИЙ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ:
«...МАЙДАН ДЛЯ МЕНЕ – ЦЕ Є РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ!»**

В. П. Ружанська (м. Вінниця)

У статті подано усноісторичні свідчення учасника Революції Гідності Піддубного Михайла Івановича.

Ключові слова: *Революція Гідності, Майдан.*

The article presents the oral history testimony of Mykhailo Ivanovich Piddubnyi, a participant in the Revolution of Dignity.

Key words: *Revolution of Dignity, Maidan.*

Оповідач: Піддубний Михайло Іванович, 1973 року народження, учасник Революції Гідності. Проживає в м. Бар, Вінницька область, Україна.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення травень 2018 року.

Інтерв'юер Таїсія Галузінська. Місце проведення м. Бар.

Т. Г. Продовжуємо цикл передач «Голоси живої історії». І сьогодні до нас на розмову завітав учасник Революції Гідності, голова Барської районної ради Михайло Іванович Піддубний. Вітаємо Вас, пане Михайле.

М. І. Дякую.

Т. Г. Отож перше питання таке: Що для Вас є Майдан?

М. І. Майдан для мене це є Революція Гідності, яка мала своє продовження з часів революції Помаранчевої 2004 року. Логічне продовження тому, що не справдилися сподівання революції Помаранчевої. І українці вирішили в той момент, коли побиття студентів на майдані, побиття молоді, яка хотіла бачити Україну потужною, європейською країною, збурила багатьох людей в Україні і вони вийшли на Майдан і створили Майдан другий.

Т. Г. Що особисто Вас спонукало взяти участь у Майдані?

М. І. Такі самі почуття, які панували на той час, як і в багатьох українців і ми разом з однодумцями вирішили поїхати, вирішили стати в ряди таких самих українців, як ми, для того, щоби можна було бачити майбутнє, ми були переконані і переконані й зараз і не те, щоби я переконаний, я впевнений в тому, що це лихі часи нашої історії і людям треба розуміти їх і в визначальний час для своєї країни робити те, що потрібно робити. Багато хто каже, що є розчарованим Майданом, але не треба сильно зачаровуватися, треба розуміти, якщо вивчаючи історію своєї країни, історію інших країн, що не можна одним кроком переступити століття розвитку. Революційний крок – це дійсно певна пробіжка в історії, а далі після цієї пробіжки іде все своєю чергою, як революційним шляхом, яким воно мало бути. Майдан зробив основне, він повернув вектор, він повернув напрямок туди, куди нам потрібно йти. Ми зараз перебуваємо у стані певної такої операції над організмом, який зветься Україна. Нам боляче, нам важко, ми багато в чому розчаровані, але ми все рівно ідемо в тому напрямку.

Т. Г. Повернемося до тих днів, коли Ви перебували на Майдані, яка там атмосфера панувала?

М. І. Ви знаєте атмосфера я собі так колись, я любив і люблю історію України, історію світову, я собі не знаю, яка можлива колись панувала атмосфера в часи Київської Русі на віче, но я собі думаю, що вона була подібною, коли разом ті люди, які вважають, що не роблять правильні, вчасні речі і виступають для того, щоби це не просто були слова, це були дії і відповідний час вони міняють, переключають історію розвитку країни в тому напрямку, який хоче бачити молодь, а вона завжди все-таки робить правильний вибір, то я собі думаю, що це було щось подібне як колись в Києві на віче чи вибирали князя чи вирішували важливі ще інші важливіші справи розвитку країни щось відбулося і в нас. Можливо через цей великий розрив в історії ми пам'ятаємо нашу державність, славу державність з часів Київської Русі, коли Русь була майже як імперія в тогочасних мірках і хоча ми не є прибічниками відновлення будь якої імперії. Але ми відчули можливо відгомін тієї славної нашої історії. І ми народ України, який вийшов на Майдан у спосіб подібний до колишнього вирішив прийняти важливе вікове рішення.

Т. Г. Отже, Ваше ключове слово в згадці минулих днів були разом, це не було скільки кому років, не було освіти, всі Ви були як єдина сім'я.

М. І. Ви знаєте, це дуже легко дійсно відобразити, просто подивившись фотографії Небесної сотні. Там є всі вікові категорії, там є різної статі люди, різного соціального становища, як і депутати Верховної Ради, як і студенти, як і робітники, інженера, науковці, медики, педагоги але їх об'єднувало єдине, їх об'єднувало прагнення бачити завтрашній день, своїх бачити тому, що на той час у нас бачення не було.

Т. Г. Спочатку вирішення цієї проблеми йшло мирним шляхом, але ж надалі... Ви розкажіть про ці події, Ви були у той час, коли вже були перші жертви.

М. І. Так склалося, що я був на початку Майдану, як він починався десь перші чотири дні, пізніше ми з друзями, з побратимами я знаю Ви знаєте і нашу історію Барського

майдану, організовували небайдужих жителів нашого міста, району на Барський майдан, який проходив у відповідний час так само разом з Київським віче відбувалося в неділю. Пам'ятаю це було о 12 годині дня, почалися відповідні заходи, державні свята, які в той період проходили як в Києві, так і відзначалися у нас, ось так паралельно ми підтримували Київський Майдан.

Т. Г. Це була такого виду підтримка?

М. І. Так, так. Ми підтримували в різний спосіб, як і фінансово, так і поїздками своїми, участю там, потім пізніше був на завершенні вже Майдану, це 19–21 лютого.

Т. Г. Розкажіть про ці дні, що ви пам'ятаєте?

М. І. Пам'ятаю, що коли ми приїхали, то Майдан був досить таки стислий, вже ось і важко було прогнозувати ситуацію, що мало би відбутися, час від часу траплялися трошки провокації, пожежі, вогонь переходив на барикади, треба було гасити, пам'ятаю передавали воду, по периметру стояли, це було 19 вже вечером. На другий день 20 числа десь о 6 ранку відбувся такий невеликий наступ зі сторони Майдану, беркут почав відступати і далі вже розвивалися ті події на Інститутській, які вже всі знають.

Т. Г. Ви особисто брали участь у наступі?

М. І. Ми брали, так ми не були на передових загонах, тому що вже сформовані сотні на той час, але ми йшли поруч, люди почали гинути на Інститутській, ми збирали поранених. Ви знаєте, коли на той час було вже видно тіла загиблих і під Жовтневим палацом і внизу воно не сприймалося що це реальність, це щось таке відбувається...

Т. Г. Як фільм?

М. І. Не те що як фільм, но просто до кінця не було усвідомлення, що це загиблі люди лежать, було що люди плакали, але це мабуть щось на зразок того, що коли людина може зламати ногу і потім ще пробігтися декілька метрів. Ось в такому стані був Майдан. Ми розуміли, що ситуація хитка, ситуацію не знаєш доти доки вона не завершиться. Ти не зможеш її прогнозувати, варіантів розвитку подій безліч. Вийшло так, що оці барикади, які були сформовані вже в малому колі, коли відбувся певний такий прорив, не те що відбувся прорив, тому що був сильний натиск, беркут сам почав відступати. Майданівці лишали ці позиції і відходили далі до тих позицій, які були втрачені, до тих попередніх барикад. І тут була дуже така хитка ситуація, якби беркут почав наступ, коли майданівці переходили від одних позицій до інших, то їх було б дуже легко захопити, але слава Богу вони зробили так, що досить багато було часу укріпити матеріалом, який був з малого коло оборони. І деколи переносили матеріал, а деколи просто поруч здиралася бруківка і обгороджувалися, укріплялися ось ці уже старі, великого кола барикади. На барикадах самих ніколи так не вбивали просто жертви були в тих сотнях, які пішли на прорив вперед. Ви бачили з дерев'яними щитами, зі звичайними, но ніхто не очікував, що саме ось так будуть, тому що беркут сам відійшов і пішли займати позиції, а тут пам'ятаю, що зі сцени лунало вже, що не рухатися в сторону Інститутської, тому що там працюють снайпери.

Т. Г. Вам було страшно, чи в той час страх не відчувається?

М. І. Страшно звичайно, страшно тому, що всі живі люди, ми всі думаємо, що нас може чекати, ну так сталося самих смертей я не бачив, ми бачили вже тіла загиблих, ми допомагали проносити там поранених, до речі, знаючи, що там дим, усі були в масках, велика кількість в накидках, шоломах.

Т. Г. Отже, багато чого Вам прийшлося пережити, Ви повертаєтесь думками в ті часи?

М. І. Я не вважаю, що прийшлося багато пережити, це велика подія, це страшна подія, яка відбулася і бажання було коли їхали туди, бажання було, відверто скажу, ми сходили до церкви до отця Мілетія, щоб благословив, так воно все і сталося, слава Богу вернулися назад.

Але коли поїздка тривала до Києва, то поруч дивився на краєвиди і думав, в думках себе ловив на тому чи буду я їх бачити назад.

Т. Г. Запам'ятовували ту красу нашого Поділля для того, щоб вернутися назад. Так, ці події повинні чогось навчити нас. Що ми звідти маємо взяти, щоб не повторити того страху, щоб не було стільки жертв, не було стільки мертвих людей молодих і будь-якого віку, як Ви говорите, що візьмемо звідти.

М. І. Уроки треба зробити і проаналізувати чого не було зроблено до того часу, що ці події відбулися і що було зроблено неправильно. Я, до речі, свого часу в 1992–1993 році службу проходив в місті Донецьку. Служив у Національній гвардії і я пам'ятаю, що на службу брали юнаків на схід з центральних і західних областей, тобто досить таки правильний принцип застосовувався, що захід має пізнавати схід, схід має пізнавати захід і це спілкування має бути постійним, і це спілкування має бути з розумінням того, що це є незалежна країна. На жаль, пізніше не продовжувалася така традиція, не було сформовано вже як традиція, чомусь відійшли від неї, чомусь сталося так, як у відомому вислові нашого першого президента «Маєм те, що маєм». Потрібно розуміти, що Україна є незалежною для всіх українців, це є рідна держава, її треба боронити, історію її треба знати і в основних напрямках сприйняття цієї історії треба мати спільне бачення, треба до нього дійти, до того спільного бачення. На жаль, через війну на сході у нас виросла велика прірва світобачення майбутнього України тих, хто є там і українцями, і патріотами, які боронять сьогодні свою державу, свою Україну, свою землю. Я переконаний, що багато людей переконалися в зворотному, ми маємо на увазі зі сторони людей, які є на сході, що все-таки не було би тих виступів сепаратистських, не було би тих трагедій і сліз, пролитої крові, що є. Але мабуть, на жаль, не може здобуватися незалежність, вільна країна, велика, потужна без жертв. Ми в 1991 році отримали незалежність, отримали потужну країну у спадок, але, на жаль, ми цього не відчували. Мені так здається і через те, що не зберегли і не розвинули свою країну далі, як незалежну країну, а все-таки її продовжували розвивати як постколоніальну, це є мабуть покарання за ту нашу недалекоглядну, ту нашу політику, яка велася. До чого веду, до того, що ми маємо зберігати нашу незалежність, як казав Т. Шевченко «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь».

Т. Г. Дякуємо Вам, пане Михайле, дійсно, для того, щоб було у нас гарне майбутнє, не забуваємо тих помилок історії, ідемо вперед впевнено і будемо сподіватися, що ми винесемо гідні уроки з нашого минулого. На все добре.

М. І. До побачення.

Словник

1. Революція Гідності – політичні та суспільні зміни в Україні з 30 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликані протестом громадян України проти протиправного розгону мирної акції студентів та громадських активістів, яка розпочалася 21 листопада 2013 року, як спротив проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою відмовою від цього курсу.

2. Міжнародний центр культури і мистецтв Федерації профспілок України, більш відомий як **Жовтневий палац** – пам'ятка архітектури, спроектована і побудована в 1842 році відомим архітектором Вікентієм Беретті.

3. Інститутська вулиця – вулиця у Печерському районі міста Києва, місцевість Липки. Пролягає від Ольгинської вулиці та алеї Героїв Небесної Сотні до Кловського узвозу.

РОЗПОВІДЬ Л. М. ПЕТРОВСЬКОЇ, ОЧЕВИДИЦІ ПОДІЙ НА МАЙДАНІ

В. Я. Середюк

У статті подано спогади Петровської Лідії Михайлівни, учасника Майдану про хвилюючі моменти тогочасних подій та про героїзм тих, хто не шкодував життя в боротьбі за волю і гідність України. Вражаюча також її розповідь про перебування у Межигір'ї.

Ключові слова: Майдан, Революція Гідності, студенти, жорстокі бої, барикади, демократичні цінності, гуманітарна допомога, патріотична родина, Межигір'я.

The article presents the memories of Lidiya Mykhailivna Petrovska, a participant of the Maidan, about the exciting moments of the events of that time and about the heroism of those who did not spare their lives in the struggle for the freedom and dignity of Ukraine. Her story about her stay in Mezhyhirya is also impressive.

Key words: Maidan, Revolution of Dignity, students, brutal battles, barricades, democratic values, humanitarian aid, patriotic family, Mezhyhirya.

Петровська Лідія Михайлівна, 1954 р. н., м. Ямпіль, Вінницька область, Україна.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 21 травня 2018 року. Місце проведення: громадська приймальня партії «Блок Петра Порошенка “Солідарність”». Інтерв'юер – Шевчук Світлана, бібліограф Ямпільської центральної районної бібліотеки.

С. Ш.: Ямпільська центральна районна бібліотека бере участь у проекті «Голоси живої історії», мета якого – проводити роботу зі збору матеріалів для усноісторичних досліджень, інтерв'ю учасників, очевидців вінничан в Революції Гідності [1], подій, що відбуваються в зоні АТО [2], подій на Майдані, життєві історії внутрішньо переміщених осіб [3] у Вінницькій області.

Ми сьогодні хочемо взяти інтерв'ю в учасника подій на Майдані – Петровської Лідії Михайлівни. Лідіє Михайлівно, розкажіть нам, коли Ви вперше дізналися про Майдан, коли вперше потрапили на Майдан, чому вирішили долучитись до Майдану, що побачили, що Вас найбільше вразило?

Л. П.: З Майданом я жила з першого дня, тільки на місці тут, у Ямполі [4], спілкуючись з комп'ютером. Це мені було дуже близьке, бо я бачила, що люди дійсно хочуть перемін, люди хочуть європейського життя, хочуть так жити, як ми цього заслуговуємо. Я дуже раділа, що молодь все-таки так згуртувалась, що вона вийшла на Майдан. Ну, ви знаєте, скільки я дивилася на Майдан тут і пережила це все, і коли я вже побачила трагічні події на Майдані, що вже відбувалися – це вже дуже ранило душу, ранило серце. Все це було взагалі дуже важко сприймати, коли ми бачили, що студенти гинули, гинули такі діти молоді, причому гинули відважно, навіть ніхто не задумувався, що це може з цього вийти страшна біда й він залишиться без життя.

Так потім сталось, що наша партійна організація збирала кошти для гуманітарної допомоги. І коли вже здійснювалися поховання дітей, коли потрібна була туди гуманітарна допомога, ми зібрали таку допомогу й ми поїхали якби групою людей, наших партійців і ми все це повезли на Майдан. Це вже був період, коли вже не було таких боїв, коли вже не було

цих жорстоких боїв, але це був такий період, коли були наслідки, коли відбувались поховання тих, хто загинув, кого вже немає. Я стала свідком цієї такої страшної трагедії, коли ховали хлопця, який один у батьків, який мав дружину, одинадцятирічну доньку й дружина його була вагітна.

Ви знаєте, коли я була вдома й дивилась усе і коли я бачила на Майдані величезну кількість людей, оці заклики, коли всі там гуртом вимовляли речівки, в мене складалось враження, ну як людини, що це настільки підготовлено, що це настільки десь хтось керує цим процесом. І як у мене змінилась думка, коли я стала там свідком, коли я побачила, що це все іде просто від душі кожного. Одна людина сказала й всі підхопили, всі підтримували. І коли привезли цього хлопця, і коли почали співати «Пливе кача» [5] тепло тіло, тепла душа, просто було дуже важко на це все дивитись. І люди просто підходили до цієї жінки, і гроші, і квіти кидали. Квіти клали біля труни, а гроші давали цій жінці, вона їх не брала, вона просто страшенно плакала. А все це сипалося сотнями, сотнями, по двісті, хто скільки міг.

Ви навіть не може уявити як все це було так невимушено, яке то було величезне співчуття, яка була така товарицькість. Я навіть не можу вам все це описати. Стояти просто так там не можна було, тому що це так зачіпало душу, іменно на Майдані. Постійно лунали голоси з трибуни, постійно там розказували, постійно були живі квіти. Це все так повторялося, відбувались поховання, весь час здійснювались і все це було дуже складно, все було дуже свіже. Дуже було боляче, коли біля стелли вже там ніхто не стояв, але там дуже було багато крові, вона ще була не змита, вона ще була не зачищена. Кругом стояли люди, їх було дуже багато, кругом стояли палатки, кругом ще були барикади. Ми ще заходили, всі були постові хлопці ті, які стояли на барикадах. Все це було з шин, все це було складено, все це було купами кругом. Але вже були місця портретів людей, дітей, які загинули. І масово, люди масово йшли просто, в першій половині ще не так, бо ми були цілий день, а в другій половині вже видно люди звільнялися з роботи й приносили квіти, клали біля цих портретів. Портрети були так на стіні, було написано звідки ця людина, з якого вона району, звідки, хто це і тут було це покладання.

Страшенно вразила дуже така доброзичлива обстановка на Майдані. Всі ці люди були з різних регіонів, там було написано звідки, хто з Кривого Рогу, хто з Вінниччини. Кожна палатка була підписана й кругом один за другого переживали. Було холодно, старались нагріти чаю, дати якесь печиво, запросити в палатку, все це було навкруг, де ми не ходили. Палаток дуже було багато. Страшенно вразила палатка там, де був цей Гаврилюк [6]. Де все це показувалось – чим вбивали цих дітей, ці всі деталі, які суміші домішували до тих коктейлів, що воно потім розривалося і цими гайками, цими болтами, цими шариками такими малесенькими вбивали людей, ранили страшенно.

Були ми в Михайлівському соборі [7], де йшла відправа, де він прихищав якраз всіх тоді, коли були події, то всі ховалися у Михайлівському соборі. Ми ходили тоже дивитись. Постійно на площі перед Михайлівським собором був екран і постійно йшов репортаж, постійно все показували від першого дня і дотепер. Знаєте, Майдан він напевно був неминучим, і Майдан в людей зробив переворот у душі, в голові, напевно в своїх поступках, він не міг просто все так залишити, бо це було страшенно велике прагнення. І я на боці молоді, бо я перед цим дуже багато була за кордоном і я бачила, що можна жити краще, маючи такий потенціал, який ми маємо ми можемо жити набагато краще, чим ми живемо.

Чого ми не можемо сьогодні мати таких гарних демократичних цінностей і жити як нормальні люди за законом, за правилами, так як має бути, а не так просто одні наїдаються, а другі сидять голодні – це не правильно. І це прагнення, воно було видно настільки великим і настільки було сильним, що викликало Майдан. І я рахую, що він мав відбутися як не тоді,

то чуть пізніше, но він відбувся, коли він відбувся. Після Майдану, після відвідання Майдану таке знаєте було страждальчицьке состояннє, так шкода втрачених життів, молодих, розумних дітей. Вони були різного віку, там і були чуть старші й молодші, але просто настільки я вчитувалась в їхні історії, в їхні біографії – це просто пішли з життя дуже розумні, дуже мудрі, дуже добрі люди. Це факт, там немає ні одної випадкової людини просто, яка там загинула. Про це ми маємо пам'ятати, про це ми маємо напевно переповідати нашим поколінням ще дуже багато років, щоб про це могли згадувати, пам'ятати і вшановувати.

С. Ш.: Як ваша родина, друзі сприйняла вашу активність, пов'язану з Майданом?

Л. П.: Ви знаєте, в мене вся сім'я патріотична, якось так виявилось. Діти живуть під Києвом, працюють у Києві. З Майданом вони прожили з першого дня. Ми якось з кожною миттю перемовлялися, ми переписувались, ми питали, ми все знали. Вони ж відвідували Майдан у ті часи, коли там були жорстокі бої. Моя сім'я – син, невістка, внучка, вони пекли печиво, вони готували їсти, вони відносили на Майдан, вони носили теплі речі. В мене син торгує, то він носки, оце все тепле він прямо заказував і партіями туди заносив на Майдан. Він рахував, що тим людям треба це допомогти, це треба дати. Не було такого дня, в них уже так було введено, що вони кожного дня були там.

Вони були тоді, коли метро перекривали, вони були в той момент, коли не можна було доїхати. Моя сваха ховалась у під'їздах, бо вже так стріляли, що вона вже не мала де дітися. То забігали в будинки, в під'їзди, де бігли за нашими цими дітьми беркутівці [8] й добивали, просто вона була свідком цього. Вона каже, що це було настільки страшно, що бив свій свого, ну це ж українці били українців. Вони були в той момент, коли Порошенко на тракторі [9] виходив на площу, вони були в цей момент там, саме в цих подіях. Вони й по-сьогодні його сприймають і вважають, що це він був правильний. І боротьба сьогодні в АТО – це теж боротьба, яку ми не можемо полишити, по-сьогодні допомагаємо туди. Ми допомагаємо, збираємо й діти мої відправляють. Вони відсилають просто людям посилки, які нам відписують. От я ямпільську олію передаю, сало туди. Коли невістка прочитала в Фейсбучі [10], що вони гречку забули, яка вона, вона просто пакувала гречку, передавала туди. І нам приходила відповідь, що: «Мы сегодня ели ямпольское сало». Ми просто збирались із сусідами, піджарювали трошки того сала, варили гречку. Вони це все нам відписували. І так по-сьогодні вони відправляють передачі. Моя невістка вже навчилася, вона пойняла, що не може без цього, вона з кожної зарплати й по-сьогодні відправляє гроші на АТО, вона не може по-інакшому. Внучка то така взагалі, о це я кажу – з таких як це вона вже будуть точно патріоти. Знаєте вона в мене меншою була, вже зараз вона є дорослішою. І навіть я хочу такий ще момент сказати, може це недоречно, але вона от сьогодні йде вчитися.

Є в Україні створена така громадська організація «ЮНІТ» [11], де на високому рівні там побудовано навчання, всі створені умови європейські, щоб наші діти навчалися там і ніколи не полишали Україну. І моя внучка туди вже вона пройшла перший етап конкурсу, зараз вона йде на другий, на місяць, тоді три роки безкоштовного навчання там. І дають тобі роботу в нас, в Україні й ти вибираєш, але ти не можеш виїхати за кордон, якщо ти виїжджаєш, ти повинен платити за навчання. І вона каже: «Бабуся, щоб мене не спокусило, ніколи не буду їхати за кордон, бо я дуже люблю свою Україну». І от вона йде туди вчитись. Просто я вже казала, що наскільки треба бути патріотом своєї України, любити свою державу, хотіти її змінити, просто хотіти її змінити. І коли наступить момент, що ми всі абсолютно, я так кожен день людям кажу, начнем розуміти один одного настільки близько й глибоко, допомагати, бажати сусіду дійсно того чого ти бажаєш собі, аж тоді наша країна стане такою, якою ми хочемо її бачити.

С. Ш.: Скажіть, а ви побували в Межигір'ї?

Л. П.: Да, це якраз був період, коли Межигір'я [12] відкрили для людей і ще добровольці його утримували. В перший день я прийшла страшенно вражена після Майдану. А на другий день ми поїхали в Межигір'я. Після Межигір'я була ще більше вражена обідою і страшенною такою зневагою до влади. Як можна так знущатись над народом своїм, який тебе привів до влади. Як можна так жирувати, як можна так жити, створювати собі такі умови, а знати, що людина живе від пенсії до пенсії і їй не вистачає того навіть, що вона отримує.

Я вам так скажу, що Межигір'я проти того, що ми бачимо – це величезний рай з усіма зручностями, з усім комфортом. Я навіть не можу назвати чого там нема – це велике місто з усією інфраструктурою, з гарними дорогами, з гарним світлом, з транспортом, який ходить. Тебе може завести знизу до гори, з видом красивим, природою, з морем. Просто я навіть не знаю, що ще людині чи не забагато всього, бо це вже дуже через щур. Наскільки все вишукано, наскільки все зроблено, ухожено. Там ставочки, там вже тобі лебеді, а там вже тобі качки, а там тобі уже страуси ходять. А що вже було попугаїв, голубів, фазанів різного виду красивих таких, там ціла територія. А наскільки там все зроблено. Ну, ви знаєте, про Межигір'я можна говорити дуже багато й дуже довго. І та яхта, і та вишукана посуда, і ті вишукані меблі. Кругом, де можна зробити шашлик, спеціальні печі, не просто печі, ви навіть не уявляєте – це красиво збудована невелика споруда, але там повністю все оздоблено.

С. Ш.: Скажіть, як Ви вважаєте, чи можливий третій Майдан?

Л. П.: Ну, знаєте, питання складне. Я б не хотіла, щоб він був. Третій Майдан, так будемо казати, ситуація в суспільстві може й викликати таку хвилю. Але якщо буде третій Майдан, то буде не той Майдан. То був Майдан дійсно мирний, демократичний то був такий Майдан, який вимагав демократичним шляхом все це зробити. А третій Майдан, я дуже боюсь, що це буде збройний Майдан. Не дай Бог буде! Я вважаю, що ми не дійдемо до нього, що все-таки буде зроблено все для того, щоб його не було.

С. Ш.: Скажіть ще, а ви не жалкуєте, що побували на Майдані?

Л. П.: Ні!

С. Ш.: Якщо можливо було б повернутись, повторити.

Л. П.: А я все-одно поїду на Майдан. Я ні грам не шкодую, що я там була, що я була свідком хай не тих таких гарячих подій, перших днів, але я це все бачила сама, я це все відчула і відчула ту атмосферу. Ви, знаєте, це навіть словами не передати те, що людина може відчувати в той момент хвили тої, отого хвилювання, отого піднесення, отого все, що там було. Це просто треба пережити, це просто треба побачити і треба пережити. Не шкодую!

С. Ш.: Дякуємо Вам за розмову, таку не легку розмову, за Ваші спогади. Дякуємо!

Словник

1. Революція Гідності – політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликані спротивом проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою відмовою від цього курсу.

2. Антитерористична операція на сході України (АТО) – комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України. Операція тривала з 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018. Після АТО на сході України була введена Операція Об'єднаних сил (ООС).

3. Внутрішньо переміщена особа (ВПО) – в українському законодавстві це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

4. Ямпіль – місто в Україні, в Могилів-Подільському районі Вінницької області.

5. «Пливе кача» – Пливé кача по Тисіні...» – українська лемківська (за іншими даними, закарпатська) тужлива народна пісня. Стала широковідома після її виконання під час реквієму за загиблими учасниками Революції гідності.

6. Гаврилук – Михайло Віталійович Гаврилук (нар. 15 серпня 1979, с. Ярівка, Хотинський район, Чернівецька область, Українська РСР) – активіст Євромайдану, козак Четвертої сотні Самооборони Майдану. Народний депутат України VIII скликання від партії Народний фронт. Член МДО «Депутатський контроль».

7. Михайлівський собор – Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир – діючий православний монастир на честь Архангела Михаїла в Києві, кафедральний собор Православної церкви України.

8. Беркутівці – «Беркут» – розформований підрозділ міліції особливого призначення при обласних МВС України. Був відповідальний за дотримання громадської безпеки, боротьбу з організованою злочинністю. Ліквідований за перевищення повноважень.

9. Порошенко – Порошенко на Євромайдані: перші обіцянки, промова на тракторі та ... виступав зі сцени Майдану і спілкувався з українцями на вулицях Києва.

10. Фейсбук – Facebook – найбільша соцмережа, що почала працювати 4 лютого 2004 року як мережа для студентів деяких американських університетів.

11. Громадська організація «ЮНІТ» – Науково-Практичний Центр «ЮНІТ» або НПЦ «ЮНІТ» – громадська організація команди інструкторів з тактичної медицини, що сформувалась первинно в лютому 2015 року та остаточно зареєстрована 11 березня 2016 року.

12. Межигір'я – «Межигір'я» – колишня приватна резиденція Віктора Януковича в селі Нові Петрівці Вишгородського району Київської області, яку він займав з 2002 по 2014 роки. З 1935 до 2007 року Межигір'я було державною урядовою резиденцією, поки не було виведено в приватну власність. У 2012 році Державне управління справами за сто тисяч гривень на рік орендувало у фірми «Танталіт» приміщення, облаштувавши його для офіційних зустрічей.

УДК 94(477)"19/20"(047.53)

«МОЯ КРАЇНА – МОЄ КОРИННЯ»: ОПОВІДЬ ПЕРЕСЕЛЕНКИ Г. М. РОЗАНОВОЇ

І. В. Хачатурян

У статті вміщено інтерв'ю вимушено переміщеної особи Розанової Галини Микитівни, яке містить розповідь про її життєвий шлях, долю, сім'ю.

Ключові слова: *переселенка, внутрішньо переміщені особи, Донбас, Могилівка, військові дії, війна, волонтерство.*

The article includes an interview with forcibly displaced person Rozanova Halyna Mykytivna, which contains a story about her life path, fate and family.

Key words: *displacement, internally displaced persons, Donbas, Moghilivka, military operations, war, volunteering.*

Інтерв'ю проведено в рамках проекту «Голоси живої історії», що реалізується Вінницькою ОУНБ

Оповідач: Розанова Галина Микитівна (1938 р. н.), переселенка із Донецької області

Інтерв'юер Ніжньовська Альона Анатоліївна

Інтерв'юер: Доброго дня. Представтесь, будь ласка, як Вас звати? Де ви народилися?

Г. М.: Я, Розанова Галина Микитівна, народилася в селищі міського типу Браїлів Жмеринського району Вінницької області, у 1938 році. Дитинство моє було дуже важке,

тому що ми осталися без батька. Батько був військовим, він під час війни загинув. Нас виховувала мама, яка працювала в колгоспі, нам приходилось їй допомагати, тому що мамі треба було заробити нам на хліб. Вона влітку робила в полі, а взимку працювала дояркою. В п'ятому класі мені приходилось йти допомагати мамі, тому що їй одній було важко дуже. Дуже важко вспоминати те, порівнюючи з нинішнім становищем, що вісім років я носила секонд-хенд [1]. Це була допомога військових і восьмидесятих років в мене судьба повторилась. Я знову ходжу дякуючи церкві спасіння села Пирогова, дякуючи баптистам [2], дякуючи спілці «Спільна справа», які нам дуже допомогли вижити останній час, коли ми проживали в селі Могилівка [3], то життя даже не знаю якими словами вспоминати. І подякувати тим людям, які спілкувалися, які допомагали нам вижити. Нас пригласили в село Могилівку наші родичі. Нам з родичами було дуже приємно, дуже добре. Мені кажеється нам так гарно із задоволенням, із бажанням жити. Без людей, з якими ми спілкувалися нам було б неможливо.

Інтерв'юер: Розкажіть, будь ласка, про той період, як ви жили на Сході [4]? Як ви туди потрапили?

Г. М.: Мій чоловік військовий. Він проходив службу в Жмеринській військовій частині, яка була розміщена біля... (нерозбірливо) лікарні і наш родич проходив військову службу. На Камчатку [5] приїхав у відпустку і розказав умови служби для військових на Камчатці. І ми поїхали на Камчатку і там чоловік мій прослужив. Прожили ми там шістнадцять років. Не дивлячись на те, що це був холод, багато снігу, різні нації, но це були самі кращі роки, тому що там, даже в ті роки, проводилися свята республік, це розказували обичаї кожної республіки. Це було дуже приємно коли ми готувались, як українці проводити свої обичаї. Це було дуже відчутно, що ми були різних націй. В домі культури проводилися такі свята і ми дуже це запам'ятали.

Інтерв'юер: А потім як?

Г. М.: Потім, коли закінчилась військова служба, ми поміняли квартиру на селище міського типу Донецької області [7], де прожили двадцять дев'ять років.

Інтерв'юер: Чим Ви там займалися?

Г. М.: Чоловік працював електриком на комбикормовому заводі. Я працювала старшою медсестрою в стоматологічному відділенні районної лікарні.

Інтерв'юер: А коли Ви жили в посольку Тельманово [6] кажете, що на Камчатці. Ви святкували, а от які свята були прийнято святкувати там?

Г. М.: Ви розумієте, що наші спогади скрізь, як спогади людей. Коли я почала працювати я розмовляла на українській, не дивлячись на те, що шістнадцять років я була на Камчатці. В нас мова була в основному російська. Ну все таке не був замполіт, який дуже часто приходив і розмовляв на рідній мові. Це була дуже велика віддушину, що ми могли тихенько поговорити, це було на Камчатці, ми говорили вільно на українській мові.

Інтерв'юер: А на Сході?

Г. М.: А на Сході, коли я прийшла я стала, що характерно для цієї місцевості було там, була вулиця Жовтнева. На цій вулиці проживали люди, їх переселили з Західної України. Коли, це коли проходила операція «Вісла» [8] і це українців виселяли з Польщі [28], а поляків з України на Польщу. Тут вони розказували, що як їм важко було. Коли за 24 часа їм потрібно було зібрати речі і покидати все і їхати до місця призначення, то ті повинні були виконувати приказ, що це було рішення. Мабуть, керівництво держави, коли їх переселили і одного разу мені жіночка, яка працювала в лікарні, сказала ви знаєте, як ми вас знаємо і ми стали працювати і розмовляти на українській мові і в нас пішла розмова, що хтось там працює в стоматології і розмовляє на українській мові. Люди приходили слухати, щоб

впевнитися в тому і так я говорила там своєю мовою, а в основному всі в нашому районі багато було греків. Греків там була біда, то греки попросилися, що Катерина друга [9] їм тоді дала притулок в Криму [26] і на Україні, через що багато греків [10], тут проживали німці, татари, дуже різні національності. А про українців говорили це з Октябрської, це переселенці [11] так і говорилося, що в той час ми переїхали в 1986 році. Ми з Камчатки, ми в 1969 році переїхали із Браїлова і вернулися ми на Україну в 1986 році.

Інтерв'юер: Скажіть, будь ласка, проживаючи на Сході, Ви святкували в Вашій сім'ї такі релігійні свята як Різдво, Пасха?

Г. М.: Обов'язково. Да, в нашому районі було три церкви Московського патріархату і Київського патріархату. Це було звичайно прийнято споконвіку святкувати і відзначати.

Інтерв'юер: Ви не відчували обмежень якихось?

Г. М.: Ніколи, ніколи.

Інтерв'юер: Скажіть, будь ласка, якісь українські особистості увічнено у пам'ятниках вашого населеного пункту на Донеччині?

Г. М.: Ні, не було, був, тільки пам'ятник Леніна.

Інтерв'юер: З радянських був тільки пам'ятник Леніна?

Г. М.: Да і був дім культури і то завідувача дома культури була вчителька і там було організовано заходи, присвячені окремим націям (не розбірливо), не знаю, як правильно казати нації чи національності. Вони приносили з дому речі організували в цьому домі культури, не дом культури, а як це називається, ой забулася дівчата там в основному діти займалися.

Інтерв'юер: Дім творчості.

Г. М.: Да у домі творчества. Да, жителі містечка приносили одержу, вишиванки. Це таке було, не дуже вспоминали свій край, іноді до нинішнього дня вони вспоминають, відмічають.

Інтерв'юер: Скажіть, будь ласка, коли та за яких обставин Ви вирішили переїжджати зі Сходу?

Г. М.: Дуже важко вспоминати – це було у 2014 році червень-липень. У нас появилися військові денеерівці (ДНР) [12], першим що ми взнали, коли вони зайшли, син нашого сусіда по будинку працював там інженером. Вони дали команду лягайте лицем донизу і що було зроблено, служачіє лягли. Вони з ними сварилися, потім вони задавали питання. Я то знаю. Після того, коли розмова в них закінчилося, він побіг додому і дуже був стривожений тим, що побачив військових. Тим більше, що їх положили лицем донизу. Він побіг до нас. На місце служби. Це до грудня місяця в нас вже була в районі нова влада і коли ми прийшли з якими з питаннями я вже не помню. І коли стали ми туди йти ми з третього поверху була команда, ми пішли на перший поверх і знову ми всі лягли, бо будуть бомбити, щоб нас не поранено і коли ми вийшли з Держадміністрації, то всі вікна були вибиті, того, що бомбили наш посьолок остаточно. Ми не збиралися покидати, тому що ми такі хотіли ще тут проживати, там похоронена моя мама. Ну вот, коли 6 грудня стріляли, бомбили наш посьолок один снаряд впав на котельню, один біля школи та на наш будинок. Коли почалась бомб'южка, ми сховалися в ванній. Там було чотири стіни, де, якщо й будуть валитися, ми все одно залишимося цілими, люди ховалися у підвал, коли були невеличкі стрільби, то всі люди бігли в підвал і ховалися. А от, коли ми відкрили двері з ванни, то ми побачили зарево, це горіла, це газ горів, будівлі, а вікна і занавески в нас потягнув сквозняк сильний. Тоді ми вже побачили, що в нас вікна всі вилетіли, сквозняк мов тягнув штори, ми подзвонили своїй знайомій жінці, тоже вона переселенка. Я говорю «Катя, ми осталися, вікна вибиті, пустиш нас на ніч?», вони позвали на ніч і так ми переночували. А люди, які вже після бомб'южки

вийшли вже з підвала і бачу, що в нас вікна вибиті, і бачать, що нас немає. Так, як ми були самі старші в під'їзді і вони прийняли рішення нас шукати, що з нами трапилося, ще з одним сусідом через вікно залізли і бачать нас немає. Взяли покривала, занавески, позакривали вікна і пішли, і так вони будуть ночувати, ми рано прийшли, а за ніч товариш мого внука, який проживає в Харкові [24], внук мій проживає в Москві [25], товариш внука подзвонив, що наш будинок бомбили. Ми не знаємо, де ваш дедушка і бабушка.

Вони подзвонили потім нам по мобільці і ми розказали, що ми знаходимося у сусідки Каті, і вони за ніч прийняли рішення нас забрати. Наші діти з Москви і це було шостого і сьомого числа. Ми прийшли додому взяли залізо забили вікна, тому що стьокла були вибиті. А в нас трьохкімнатна квартира. Коли вивезли це залізо на санках нам допомагали воєннослужащі ДНР і допомогли нам вікна позабавити, і сусіди, вообщем зовсім не відчували ніякої неприязні. В мене чоловік на костелях, він інвалід першої групи. Мені було все ж таки важко, але ми відчули допомогу і сьомого числа ми домовилися, що восьмого числа виїжджаємо. І домовилися з шофером, який нас восьмого числа повезе до таможні, но восьмого числа він відказався, і тут ми знайшли другого шофера, і восьмого числа ми виїхали з посолька. Проїхали ми таможню, на таможні до нас дуже поважно віднеслися, хотя шофер, який їхав з Ростова за нами казав, це не наші солдати, але до нас дуже поважно віднеслися, побачили, що ми старі вже, на костелях. Там нічого не було кроме сумки і документи. І даже нам дозволили, ми з машини та машина, яка нас привезла там перевірили наші документи, ми сіли у свою машину, якою дочка приїхала і ми приїхали в Ростов. З Ростова [16] до Києва [17], ми їхали 30 годин часу, дуже багато часу і дев'ятого числа ми були вже в Києві. Нас родичі зустріли в Києві, організували машину і привезли нас в Чернігів [18]. В Чернігові ми були з 9 грудня по 1 червня 2015 року. З 15 червня по 13 квітня вісімнадцятого року ми проживали в Могилівці. В Могилівці люди дуже співчутливо відносились, нас неприємності ні в пенсійній, ні в соціальній службах, в нас ніяких конфліктів не було.

Інтерв'юер: Могилівка це який район?

Г. М.: Жмеринський [14]. Це наші родичі, це мого чоловіка племінниця взяла нас. Люди дуже-дуже співчутливо. Як я все-таки хочу повернутися.

Інтерв'юер: Як люди прості мешканці сприймали оці дії?

Г. М.: По-різному.

Інтерв'юер: Коли розпочалася бомб'южка, як Ви кажете. Як люди, по-різному.

Г. М.: По-різному.

Інтерв'юер: Навіть були люди які підтримували?

Г. М.: Да. Даже нас в нашому під'їзді було п'ятнадцять квартир, ось з однієї вихователька дитячого садка, її діти вже влітку, коли вже прийшли ці ДНРівці, виїхали з нашого посольку в Одесу [27], і сиділи ми з нею розмовляли. Вот і вона говорить, ми знаємо, що ви за Україну, а ми за Януковича [13], открыто без всякого.

Інтерв'юер: Ви підтримуєте зараз з ними зв'язок?

Г. М.: Да.

Інтерв'юер: Як змінилося їхня думка, коли починалася ці військові дії і зараз?

Г. М.: По-різному, по-різному. Вот одна жіночка гляділа мою квартиру. І вот ми з нею були членами нашої виборчої комісії, вона мені дуже допомогла. Тому, що коли ДНРівці жили, то вони не хотіли платити за комунальні, да, то вони з ними, коли в мене чоловік захворів, новоутворення його оперували, думали їхати туди, територіального центру, щоб нам допомогли, щоб постикли вікна. То вони пішли до нинішньої влади, вона старая, стан здоров'я. Люди зібралися всі, і все-таки в сімнадцятому році (2017) вікна і в нашому будинку

були постеклені, тому що вони стіклили всі почергово. І вот вона, Нікітічна, не забувайте всі знають, що вибули за Україну. Я була, ви членом були Народного Руху.

Інтерв'юер: Хто переважно бомбив?

Г. М.: Ми не знаємо, ми не знаємо. Звідки ми знаємо?

Інтерв'юер: Російські військові були присутні чи тільки?

Г. М.: Не можу даже дати. Коли я однажды зайшла в магазин, стояло троє воєннослужащих, брали в мене товар, один бере все для гігієни, було радісно, що в таких умовах стараються соблюдать гігієну. Я спиталася, ви працюєте лікарем? А він каже: нет, я координатор.

Інтерв'юер: Як Ви відноситеся до визначення «переселенці» [23] до цього терміну, чиє він для Вас образливим?

Г. М.: Понімаєте казати, що ми переселенці, ні ми не переселенці, ми тікали, коли шофер відказався на везти, значить він знав, що на таможні все може бути. Хіба ми пересилися? Ми залишили все, ми взяли тільки документи, плед, кистилі і уїхали. Ми не можемо сказати, такий період. Я вважаю ми покинули, ми тікали.

Інтерв'юер: Як на Вашу думку?

Г. М.: Дивіться, ще один мені дуже, по сьогодні помню, коли ми їхали з Києва до Вінниччини, і коли привезли, ми прийшли в кімнату для інвалідів, і нас перевезли до вагону, і чоловіка занесли в вагон. Провідник мене питається: «А вас там зустрінуть?». Я кажу: «Да, обов'язково. А чому ви так зацікавлені?». А він каже, тому що я за вас відповідаю. Понімаєте, це в такий час, коли йде війна, і так понімаєте поставити державі питання про допомогу інвалідам – це було для нас дуже відчутно. І потім, коли я їздила, я другий раз їхала, в мене сестра інсульт перенесла, коли я вже поверталася з Чернігова, я взяла білет і знову подзвонили з жмеринського вокзалу і мене зустріли, і посадили в електричку. Це була величезна допомога, тому що це такі речі дали, я ж одна не можу, це ж допомога держави, безумовно. А то, що ми можемо сказати переселенець, то переселенець. Хай буде переселенець.

Нам все-таки держава допомагає. Без цієї допомоги було ще важче, ще важче, дякуючи дуже задоволені, що люди – голова сільської ради, депутати, любі свята: День похилого віку, 8 березня. До нас приходили, нас вітали. І люди самі дуже багато нам допомагали, спілкувалися. Якщо можна, то відзначити таких людей, як директора школи, а також Ніна Дмитрівна, вот вона кровать дала, ми сюди привезли, сім'я Білоконь, Надія Іванівна. Вона сама з Луганської області, і коли ми з нею познайомились в Жмеринці на платформі, я їй розказала, що ми з Донецької області. Вона каже: «Ви ж моя землячка. І вона мені дуже допомагає, тому що мені дала огорог, вона дала мені картошку, ми посадили картошку, і Галина Василівна, ой щас, щас її фамілія. Коли у чоловіка була операція простати, то вона узнала. Щабутинь Галина Василівна, так вона узнала, і вона узнала, у нас вибір є, вона возить хліб з Вінниці спеціально на заквасці, вона стала возити нам цей хліб, допомагати фруктами, овочами вот. Даже, кажеться, жінка Кожуховська Зоя Миколаївна їздила в Печерську лавру [20], і привезла нам звідти бутилку свяченої води, люди думають за нас, понімаєте. Ми ж все-таки не чужі, а так відноситись, так понімаєте, так співчувати, ми дуже вдячні цим людям, не знаємо даже, як подякувати за таку, тому що родичі це було дуже добре, но то, що такий круг людей коло нас, це ви знаєте не забували, що ми переселенці, що ми в чужому краю, люди зупинялися, розмовляли, на лавочці сиділи, от зараз тут добре, сюди приїхали, тут госпіталь, немає спілкування, я думаю, що спочатку все добре, будуть люди, ми приживемося.

Інтерв'юер: На Вашу думку, хто швидше Поділля чи Донбас швидше адаптується до змін у громадському житті? Хто швидше адаптується?

Г. М.: Не можу сказати, тому що для Поділля, коли я їхала перший раз у госпіталь, побачила свою Вінниччину, я плакала, тому що вона була блідна, сіра це було у шістдесят дев'ятому році, а вернулися ми це було в 2015-му, я побачила Вінниччину квітучу, чисту, милосердну, люди співчували. Я везу ті речі тілежкою, якщо не дорослі люди, то діти допомогли мені перевести ту тачечку, наскільки це відчувається, ну особливе, особливо духовне виховання дітей наших, особливо в Могилівці, тому що, коли я бачила мама йде з трьома дітьми, дівочки тільки садівкового, шкільного віку, вона зі мною привіталася – я відповіла, а вона дивиться, дєточка, а чого ви мовчите, чому ви нездороваетесь. Понімаєте – це настільки вразливо, як мама відноситься до виховання, розуміючи, що це майбутнє. І вересня я завжди ходжу в церкву, це день народження моєї внучки, так там перед першим вересням директор школи, вчителі, батьки, і діти ідуть сповідатися, понімаєте. Я виховала дітей, виховала внуків, я цього не робила, я цього не знала, можна сказати. Коли батюшка, стоять діти, і він їх сповідає, і він їм розказує, як треба себе вести, як треба навчатися, і першого вересня батюшка приходить благословляє. Директор школи благословляє, понімаєте це настільки було, простими словами говорити, так відноситись, що проникаєш, заслуховуєшся, коли директор школи говорить, знаєте, благословляю, я благословляю вас озимою пшеницею, тому що озима пшениця, вона окущиться, це благання врожаю, понімаєте – це настільки все закладається дітям. На випуск в школі приходить батюшка, теж благословляє.

Інтерв'юер: На сході Ви таке не бачили?

Г. М.: Ні. Коли я виховувала своїх дітей, я такого не бачила. Бачите, я вважаю дуже глибоке духовне виховання. Батюшки, духовенство і керівництво школи.

Інтерв'юер: Як Ви класифікуєте події на Сході? Що це відбувалось?

Г. М.: Понімаєте, коли було Свято в Угорській Лаврі [15], я теж там була, там переховувався полковник, ой пробачте, забула фамілію зі своїм оточенням, ой я ж перенесла інсульт недавно, вспомню, може скажу. Зараз там же Захарченко, Григорій, як фамілія його я забула, він вже по званію полковника, на святі в Угорській Лаврі він там був.

Інтерв'юер: Для чого?

Г. М.: Ще до подій Майдану [15].

Інтерв'юер: Для чого?

Г.М.: Ще нам до сьогодні не понятно, коли у 2014-му році автобус з людьми Старобешево [21] району їздив у Москву. Для чого? Так ми, чому ми знаємо, тому що ми завжди передавали речі дітям в Москву. Знаю жіночку, в неї родич у Москві. Вона їде до мене, речі передала, донесла, ми їх в поїзд заносили, і вони їх передають, так вона мені сказала, Галина Микитівна, шукайте, готовте цю передачу, ми їдемо на Москву, автобус їде із цього Старобещева, а потом на Москву.

Інтерв'юер: Ваші рідні за кордоном, як вони ставляться до подій, які відбуваються на Сході?

Г. М.: Співчують, співчують, за то, що трапилось на Україні.

Інтерв'юер: Як Ви поставились до Євромайдану [16]?

Г. М.: Царство небесне тим людям, які загинули, і тим дітям, і тим батькам. Вони будуть вічно нести цей хрест. Це було необхідно, це необхідне. Вони постраждали за нас, за наше майбутнє.

Інтерв'юер: Як Ви ставитесь до волонтерського руху [17] в Україні?

Г. М.: Я можу сказати позитивно, тому що особисто відчула цю допомогу, і коли ми почули по телевізору, як ці люди жертвують життям, сім'ям допомагають, без готовності, не буде позитиву. Ми повинні всі починати з себе.

Інтерв'юер: Можливо Ви хочете щось нам сказати про те, про що ми Вас не запитали?

Г. М.: Не знаю даже, не знаю, що мені хочеться сказати, що дуже важко пережити те, що зараз відбувається на Україні. Скільки вже може ця Україна бути в крові, мабуть, за наш розум, працездатність, за нашу відданість, ми мабуть страдаємо, нам наша земля дорога, якщо під час війни розказували, наш чорнозем вивозили з нашої Вінниччини. Вот наша земля дорога, даже цим, що краще лягти в могилі на своїй землі.

Ви знаєте мені прийшлося бути в Греції, і як важко було дуже гарне було море, небо, отражається у воді, дуже гарний клімат, треба віддати належне людям за їхню працездатність, де під кожний куст, під кожне дерево підвели трубочку, що дає воду, як вони могли там монастирі постройти. Це скільки треба було приложити сили, щоб цей святий храм поставити там. Ну дуже не хватало спілкування. І була жіночка із Польщі, яка відчула, що ми з чоловіком розмовляємо, і з сусідами ми тільки сиділи і розмовляли. І була жіночка, яка з Москви приїхала тут лікує своїх дітей. Коли ми з нею розмовляли, ой ви знаєте, я не взяла з собою молитвенника, так хочеться подякувати Бога, за такий клімат, вона мені пішла і переписала від руки благодарственный молебеник. Коли ми їхали додому, мого чоловіка привезли в аеропорт до самолёта. Один грек підійшов до нас, зараз почекайте, він підійшов до жіночки, у неї було двоє дітей, вони поговорили, і він пішов. І вона до нас підійшла, заговорила українською мовою, я не витримала розплакалась, не дивлячись на те, що все було добре. Царство небесне тим хлопцям, що погибають, і бідні ці мами, які ходять на це кладовище.

Інтерв'юер: Ми Вам дуже дякуємо. Для нас це була дуже надзвичайно емоційна Ваша розповідь.

Словник

1. **Секонд-хенд** – не нові речі, ті, що були у вжитку.
2. **Бабтисти** – Послідовник баптизму – протестантської секти у християнстві, за віровченням якої «спасіння» можливе лише через особисту віру в Христа, а не через посередництво церкви; баптисти практикують хрещення дорослих на основі «свідомої віри».
3. **Могилівка** – село в Україні, у Жмеринському районі Вінницької області.
4. **Східна частина України**, східноукраїнські землі, куди входять Харківська, Донецька та Луганська області.
5. **Камчатка** – півострів на Далекому Сході Євразії, між Охотським та Беринговим морями, належить Росії. На території півострова розташована частина суб'єкту російської федерації Камчатський край.
6. **Бойківське** (до 1935 – Остгайм, Великокраснощекове, з 1935 і до 2016 – Тельманове) – селище міського типу в Україні у Кальміуському районі Донецької області, розташоване за 67 км від Донецька. Центр Бойківської громади. Контролюється сепаратистами ДНР із вересня 2014 року.
7. **Донецька область** (Донеччина) (до 1961 року – Сталінська) – адміністративно-територіальна одиниця на сході України. У сучасних межах утворена 3 червня 1938, коли з її складу відокремили Ворошиловградську область.
8. **Операція «Вісла»** (серед українців Польщі відоміша як акція «Вісла», пол. Akcja Wisła) – етнічна чистка, здійснена протягом квітня-липня 1947 року за рішенням партійного і державного керівництва СРСР, Польської Республіки та ЧСР.
9. **Катерина II** (рос. Екатерина II) – російська імператриця (1762–1796).
10. **Греки** – народ, що становить основне населення Греції, а також населяють окремі регіони України.
11. **Біженці та вимушені переселенці** російсько-української війни – категорія громадян України, іноземців або осіб без громадянства, котрі були змушені покинути своє місце проживання у результаті або з

метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту на частині території Донецької і Луганської областей України або окупації Автономної Республіки Крим.

12. **«Доне́цька наро́дна республі́ка»** (рос. Донецкая народная республика) або «ДНР» – окупаційний маріонетковий режим, встановлений російською федерацією на окупованій нею території окремих районів Донецької області України¹.

13. **Ві́ктор Фе́дорович Януко́вич** (нар. 9 липня 1950, Єнакієве, Сталінська область, Українська РСР) – колишній український політичний та державний діяч, четвертий Президент України (з 2010 до 22 лютого 2014 року). Згодом позбавлений звання Президента, визнаний винним у державній зраді.

14. **Жме́ринка** – місто у Вінницькій області, центр Жмеринського району.

15. **Свято-Успенська Святогірська лавра** УПЦ МП — монастир УПЦ МП у Святогірську (Донецька область). Розташований на високому крейдяному правому березі Сіверського Донця (так звані Святі гори). Окрім наземних будівель, має крейдяні печери. У лаврі зберігаються мощі преподобного Іоанна, затвірника Святогірського.

16. **Євромайдán** (також Єврореволюція, Революція Гідності) – національно-патріотичні протестні акції в Україні, передусім проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

17. **Волонте́рство**, або волонте́рська діяльність (від фр. Volontaire (доброволець) → лат. Voluntarius → лат. Voluntas (вільне волевиявлення) → лат. Volō (бажання, намір)) – добровільна суспільно корисна діяльність. Може здійснюватись і окремими людьми, і організаціями.

18. **Ростóв-на-Донú** (в українській літературі також Ростів, рос. Ростóв-на-Донú) – місто на півдні Росії; адміністративний центр Ростовської області **Ки́їв** – столиця та найбільше місто України, одне з найбільших і найстаріших міст Європи.

19. **Черні́гів** – місто України, обласний центр Чернігівської області.

20. **Ки́єво-Пече́рська ла́вра** – православний монастирський комплекс, що переданий в оренду в Києві, Україна. Один із найбільших християнських центрів-святинь країни. Визначна пам'ятка історії та архітектури.

21. **Старобéшеве** (до 1896 – Бешеве, урум. Бешүй), селище міського типу, центр Старобешівської селищної громади Донецької області.

22. **Біженці** та вимушені переселенці російсько-української війни – категорія громадян України, іноземців або осіб без громадянства, котрі були змушені покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту на частині території Донецької і Луганської областей України або окупації Автономної Республіки Крим.

23. **Ха́рків** – одне з найбільших міст України.

24. **Москвá** – столиця російської федерації.

25. **Крим** (крим. Qıym, Къырым), Крй́мський півострів (крим. Qıym yarımadası, Къырым ярымадасы), раніше Таврія, – півострів на північному узбережжі Чорного моря, з північного сходу омивається Азовським морем. Розташований на півдні України та охоплює Автономну Республіку Крим, Севастополь і частково південь Херсонської області (північ Арабатської стрілки); більша частина півострова (АР Крим та Севастополь) з кінця лютого 2014 року захоплена й окупована російськими регулярними військовими частинами, а пізніше тимчасово анексована Російською Федерацією.

26. **Оде́са** – місто в Україні, центр Одеської області.

27. **По́льща** (пол. Polska), офіційна назва – Республі́ка По́льща (пол. Rzeczpospolita Polska) – держава в Центральній Європі.

94(477)"2013/2014"(047.53)

«ВІРНІСТЬ І ЗНЕВІРА»: СПОГАДИ М. Л. КИЧІ, УЧАСНИКА МАЙДАНУ

І. А. Шейкіна

У статті подано усноісторичні свідчення учасника Майдану Кичі Михайла Леонідовича.

Ключові слова: Майдан, антимайдан, КМДА, штаб, наметове містечко, Будинок профспілок, Михайлівська площа, Банкова, Небесна Сотня.

The article presents the oral history testimony of Maidan participant Kych Mykhailo Leonidovych.

Key words: Maidan, anti-Maidan, KMDA, headquarters, tent city, Trade Union Building, Mykhailivska Square, Bankova, Nebesna Sotnia.

Кича Михайло Леонідович. Рік народження: 27.05.1965 р.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 16 травня 2018 року. Інтерв'юер – Шуть Ольга Володимирівна, директор Центральної районної бібліотеки смт Чечельник.

Інтерв'юер. Інтерв'ю здійснюється в рамках проекту «Голоси живої історії», що проводить Вінницька ОУНБ.

Інтерв'юер. Доброго дня! Сьогодні в смт Чечельник Вінницької області 16 травня 2018 року я проводжу інтерв'ю в рамках проекту «Голоси живої історії» із Михайлом Леонідовичем Кичею, учасником подій на Майдані. Дорогий наш, шановний учаснику подій на Майдані, я хочу Вас запитати, як Ви вперше дізналися про Майдан, коли Ви потрапили на Майдан, як це сталося і чому Ви вирішили долучитися до тих подій? Розкажіть нам, будь ласка. Хочеться дізнатися про ці події з перших вуст.

Михайло Леонідович. Ну вперше я почув про Майдан із телебачення, коли відбулася акція, коли розігнали студентів і по телебаченню побачив, що така подія настала, вирішив, що треба невідкладно їхати. Десь у п'ятнадцятих числах грудня я поїхав на Майдан. Уже 31 грудня там уже в КМДА був сформований штаб, де приймали учасників Майдану, там їх реєстрували. Спочатку жили в КМДА, потім жили в палатках, коли вже було палаточне містечко. В палаточному містечку жив у вінницькій палатці, там були палатки від «Батьківщини» і від «Свободи», я був від «Свободи» в палатці.

Інтерв'юер. Довго Ви там перебували?

Михайло Леонідович. Я перебував там до кінця.

Інтерв'юер. Це який період часу?

Михайло Леонідович. Це десь період часу до квітня місяця.

Інтерв'юер. Це дуже довго, звичайно.

Михайло Леонідович. Да, да. Ну там були такі періоди, що я від'їжджав, приїжджав, але так, щоб пів року там невідкладно, то не. Були такі дні, що три-чотири дні залишався, ночував там.

Інтерв'юер. Зрозуміло. А чим Ви там займалися, Михайле Леонідовичу?

Михайло Леонідович. На Майдані там були різні роботи, наприклад, у КМДА, то там діжурили люди, ну так як би чергували. Одні на дверях чергували, впускали і випускали людей, потім де Будинок профспілок, там тоже таке було на поверхах, пока його ще не спалили. Були там скриньки, де зберігали кошти, збирали кошти, то люди дуже харашо до цього відносилися, багато здавали коштів.

Інтерв'юер. Скажіть, будь ласка, а Михайлівська площа, Ви тоді перебували там? Що там бачили? Розкажіть, будь ласка, свої враження від того побаченого і як Ви вважаєте, що воно справило у Вашому житті і Ваші враження?

Михайло Леонідович. На Михайлівській площі там були такі події, що «Партія регіонів» залучила «тітушок» і вони багато побили людей і люди ховалися в Михайлівському соборі. Їм там багато допомагали ці, релігійні. Допомагали, утримували, туди заїжджала

швидка допомога, там створили пункт допомоги цих постраждалих людей. Там під час цього побили Веремія, такий був журналіст, його побили і я не знаю, але він, кажеться навіть загинув. Отакі там були події. Я був учасником, але, слава Богу, не постраждав.

Інтерв'юер. Але бачили, як знущалися над народом, як люд вийшов, допомагав, як українці згуртувалися, щоб допомогти вижити українському народові. Дякую Вам. Також хочу Вас запитати про події на Банковій. Як Ви сприйняли їх? Як що? Знесення пам'ятника Леніну, спроба першої зачистки Майдану?

Михайло Леонідович. Ну дивіться, по пам'ятнику Леніну, там були двозначні такі відносини, тому що більшість людей оцінили, що треба його все-таки зносити, а частина людей, такого вже пожилого віку, ці старі комуністи, вони протів були знесення пам'ятника. А так усі кияни розуміли, що то вже віджита історія, я теж так вважаю, що треба зносити.

Інтерв'юер. Так, дуже вдячна Вам за то, що Ви такої думки, тому що більшість людей теж так вважає. Хочу вас запитати про велику ходу до Межигір'я, чи брали Ви в ній участь?

Михайло Леонідович. Ні, не брав участь.

Інтерв'юер. Я зрозуміла.

Михайло Леонідович. Була така можливість, забезпечили автомобілями, що можна було туди поїхати, но після тих подій я собі зрозумів, що не хотів дивитися на то все.

Інтерв'юер. Я зрозуміла, дуже добре, я Вам дуже дякую. На той час саме випало по календарю Різдво, Новий рік, цікаво, як Ви його провели? Чи вдома, чи також там?

Михайло Леонідович. Не, не, там ми його провели, може навіть це був кращий Новий рік, чим усі роки в Україні [сміється].

Інтерв'юер. Мабуть запам'ятався він?

Михайло Леонідович. Так, так [сміється].

Інтерв'юер. Тому що Ви там згуртувалися і робили все в ім'я України, держави. А сім'я Ваша, що Ви були не з нею, чи не було там незадоволення?

Михайло Леонідович. Ні, не було ніякого незадоволення.

Інтерв'юер. Патріотично настроєна Ваша родина, так?

Михайло Леонідович. Так, да.

Інтерв'юер. Слава Богу, що так.

Михайло Леонідович. Дивіться, ще я хотів сказати, що було багато учасників з Чечельника. Це був Валіховський, Шпильовий Микола і Шпильова Ірина, які автобусами займаються, Стучак Володимир, Івасенко Сергій.

Інтерв'юер. Так, так знаю їх, зрозуміла.

Михайло Леонідович. Дивіться, ще що хотів сказати, під час штурму, коли вже було мало людей, затиснули їх, була така минута, коли вітер повернувся в сторону їх, може це допомогло чимось, не знаю, коли палали шини вітер повернувся в їхню сторону і це не дало їм змоги розігнати Майдан.

Інтерв'юер. Господь втрутився. Хто прийде з мечем, той від меча і загине, так? Не кидай каменем, тому що він попаде в тебе, так?

Михайло Леонідович. І дальше, про подію, то що було на Грушевського, там, де той Жизнєвський загинув, білорус, то перший він загинув, то там випадково спочатку думали, що вони стріляють холостими, ніхто не звертав уваги, а коли побачили, що він загинув, почали люди трохи боятися. А коли були останні події, коли тоді багато загиблих було, то навіть тих людей просили, щоб вони не бігли вперед, там не треба бігти вперед, протів дуже озброєного «омона» не треба було йти вперед і нічого вони б не допомогли.

Інтерв'юер. На жаль, люди постраждали і їхня смерть була ризикованою і не потрібною в даний час, ці події не налаштували б на перемогу. Шкода наших, Небесну Сотню.

Михайло Леонідович. Ну, наприклад, з учасників наших «свободівців», то з усіх було більше двох тисяч учасників, з них дев'ятнадцять загинуло.

Інтерв'юер. На жаль... А Ви наголосили, що з нашого району ще брали участь Шпильовий, Веліховський, Ви діяли спільно, чи були в різних точках?

Михайло Леонідович. Ні, ми в різних палатках жили. Шпильовий, Гена і Микола жили в «Батьківщині», в палатці, це за сценою зразу, а ми біля Будинку профспілок була перша вуглова палатка, де жили «свободівці». Там були і з Бершаді і Вінницької області, ми зустрічалися разом. Там місце зустрічі такий шток був і ми там повішали чечельницький прапор і там зустрічались коло нього – це місце зустрічі.

Інтерв'юер. Це всі з району, хто були?

Михайло Леонідович. Хто приїжджав там зустрічались і є фото спільне, що то ми були.

Інтерв'юер. Люди приїжджали до Вас, підтримували, надавали Вам посильну і моральну допомогу?

Михайло Леонідович. Так, так.

Інтерв'юер. Ви відчували підтримку, так? Дякую. Що би Ви ще хотіли розказати, чи сниться Вам зараз Майдан, чи маєте Ви якісь переконання, що це було потрібно?

Михайло Леонідович. Нє, Майдан не сниться. Якщо б Майдан був ще раз, то чи я пішов би на нього??? Я незадоволений тою ситуацією, яка є в даний час. Я не хотів добитись на Майдані такого, такої політичної ситуації, яка є зараз. Я думав, що то буде не так і ті люди, які з політиків стояли на сцені, що обіцяли, вони того всього не виконали.

Інтерв'юер. На жаль, маємо те, що маємо.

Михайло Леонідович. Нічого не виконали з того, що вони обіцяли. Воно всьо залишається, як при Януковичі, тільки друга політика і другий президент, ну й узурпація влади таж сама.

Інтерв'юер. Але віримо, що ті сторінки, кроваві сторінки історії нашої країни, все рівно будуть будити в молоді, в небайдужих мешканцях нашої країни бажання покращити ситуацію, щоб ми вийшли з цієї кризи, в яку ми зараз зайшли, і хочеться вірити, щоб це було мирним шляхом, щоб не було вже тієї Небесної Сотні, яка загинула і про яку ми згадуємо. Я Вам дякую за те, що Ви таке добилися, що Ви патріотично налаштований, що Ви у нас є такий наш земляк, мешканець Чечельника, яким ми гордимось, цінуємо, поважаємо і хочемо, щоб те, де Ви перебували, знали Ваші діти, Ваші онуки і щоб гордились, що Ви брали участь у подіях на Майдані. На завершення зустрічі, може Ви хочете ще поділитися, ось я бачу у Вас є гарна емблема, посвідчення, це «Товариське об'єднання Майдану», розкажіть, будь ласка. Розкажіть, будь ласка, як, хто, коли і де Вам його видав?

Михайло Леонідович. У КМДА приймали учасників Євромайдану, коли люди приїжджали туди, вони реєструвалися і там від кожної політичної сили були присутні люди, я був до політичної сили «Свобода», я був тоді на той час депутатом районної ради від «Свободи». Зараз я депутат селищної ради тоже від «Свободи».

Інтерв'юер. Так що «Свобода» працює, «Свобода» діє? Я знаю, що Ви в Чечельнику газети дарували людям, також розповсюджували інформацію.

Михайло Леонідович. Я вважаю, що «Свобода» це є патріоти, це є патріотична сила. Якщо би у нас був президент націоналіст чи патріот хоча б, то він би думав про державу і про людей. У нас на даний час немає такої ситуації.

Інтерв'юер. Хочеться вірити, що все переміниться, але зараз ростуть патріоти, які є справжніми українцями і які вважають, що свобода в Україні, мир, гарне життя, економіка підніметься на такий рівень, що наші діти не будуть виїжджати за кордон і прагнути чогось кращого. Я дякую, що Ви, Ваше життя і ставлення до всього цього є таким позитивним, і що

свобода все-таки настане, давайте дочекаємося цього часу і будемо сприяти тому, щоб розвивати цю ситуацію. Методами бібліотеки, також цим інтерв'ю, цими свідченнями прагнемо йти до майбутнього без корупції, без політичної нестабільності.

Михайло Леонідович. Дякую.

Інтерв'юер. Дякую.

Михайло Леонідович. Ну я вважаю, що краще досягнути всього у майбутньому треба політичним шляхом, а не «майданами».

Інтерв'юер. Я так теж вважаю, щоб не плакали матері, щоб дружини не залишалися без коханих, щоб діти мали батьків.

Михайло Леонідович. Якщо влада не влаштовує, то робити вибори, перевибори і доки не буде нормальної влади.

Інтерв'юер. Дякую Вам, Михайле Леонідовичу! Бажаю Вам довгих років життя, щоб Ви ще своїм подвигом послужили не одному поколінню українців, щоб наші внуки, наше майбутнє покоління пишалося тим, що у нас в Чечельнику живе Михайло Леонідович Кича, який пішов першим на Майдан, який не залишився осторонь, не чекав, що там буде, а ризикуючи життям відстоював свободу.

Словник

«Свобода» – всеукраїнська консервативно-націоналістична партія, зареєстрована в 1995 році, однак діяла з 1991 року. До лютого 2004 року мала назву Соціал-Національна партія України. Лідер партії – Олег Тягнибок.

«Батьківщина» – українська політична партія лівоцентристського спрямування, яку очолює народний депутат України Юлія Тимошенко, колишній прем'єр-міністр України.

Михайло Михайлович Жизнєвський (біл. Міхаіл Міхайлавіч Жызьнеўскі; 26 січня 1988, Гомель, Республіка Білорусь – 22 січня 2014, Київ, Україна) – білоруський активіст Євромайдану та журналіст, кореспондент газети «Соборна Київщина», член Самооборони Майдану.

Веремій В'ячеслав Васильович – журналіст газети «Вести», учасник Майдану, 18 лютого у 33-річному віці, після побиття «тітушками» на перехресті вул. Велика Житомирська і Володимирська в Києві, помер. Похований на Лісовому кладовищі в Києві.

Відображення культури та побуту в усних джерелах

УДК [[398.3/4:393]:801.8](477.43/.46=161.2)

НАРОДНІ ВІРУВАННЯ ПРО МЕРЦІВ ТА АПОТРОПЕЇЧНІ РИТУАЛИ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ЗАПИСІВ)

В. С. Кметь

На основі польових записів у дослідженні проаналізовано деякі народні вірування про смерть і потойбіччя, описано ритуальні апотропеїчні дії, пов'язані з обрядом поховання, а також сюжети народно-демонологічних оповідань про «ходячих» небіжчиків, що були зафіксовані на теренах Східного Поділля. Слід зазначити, що деякі вірування та ритуали досі побутують серед носіїв традиційної культури. Матеріали польових записів, наведених у статті, публікуються вперше.

Ключові слова: *смерть, мрець, небіжчик, упир, цвинтар, апотропеїчна магія, контактна магія, обряд поховання.*

On the basis of field records, some folk beliefs about death and afterlife has analyzed in the study, also have described ritual apotropaic actions related to the burial rite, as well as the plots of folk-demonological stories about the "walking" dead man. These plots have been recorded on the territory of Eastern Podillia. It should be noted that some beliefs and rituals still exist among the carriers of traditional culture. The materials of the field records given in the article are published for the first time.

Key words: *death, dead man, corpse, ghoul, cemetery, apotropaic magic, contact magic, burial rite.*

Простір потойбічного та містичний досвід завжди викликав у людства занепокоєння, тож присутність ірраціонального в житті людини, зазвичай, супроводжується певним означенням, номінацією чи оприявленням із метою пояснити і зробити трансцендентну сферу зрозумілою і безпечною. Одна з таких сторін людського існування – смерть. Страх перед смертю (перед невідомим потойбічним) спонукав етноси витворювати певні апотропеїчні ритуали, що гарантували б носіям тієї чи іншої культури безпечний діалог або співіснування зі світом мертвих, захист від ворожості потойбіччя у світі живих. Варто зазначити, що ареал побутування певних ритуалів чи вірувань чітко окреслити досить важко, оскільки у кожному селі вони могли різнитися та зазнавати певних варіацій. Мета цього дослідження – проаналізувати народні вірування про смерть і певні фрагменти обряду поховання, а також сюжети народно-демонологічних оповідань про «ходячих» небіжчиків, що були зафіксовані на теренах Східного Поділля. Слід зазначити, що деякі вірування та ритуали досі побудують серед носіїв традиційної культури. Матеріали польових записів, наведених у статті, публікуються вперше.

Народна танатологія неодноразово привертала увагу дослідників своєю самобутністю та надзвичайно цікавим матеріалом, найпотужніший сплеск наукових зацікавлень цією сферою припав на другу половину 19 – початок 20 століття (праці В. Антоновича, О. Афанасьєва, І. Беньковського, В. Гнатюка, М. Данильченка, П. Єфименка, П. Куліша, В. Милорадовича та інших). Варто зазначити, що польові записи на теренах Поділля велися досить спорадично. У першій половині XIX ст. найбільше етнографічно-фольклорних записів здійснили польські вчені, надаючи перевагу пісенній і казковій творчості. Так, перші записи легенд і переказів із Поділля зробили М. Гославський, Й. Ролле, Ю. Крашевський, Ф. Гіжицький, проте їхні студії були дещо ідеологізовано забарвлені прагненням ідентифікувати Поділля як частину Польщі, зазначає В. Шевчук, а згодом до джерел народної скарбниці звернулись В. Даль, А. Новосельський, С. Руданський [5, с. 1].

Варто зазначити, що серед науковців і досі не вщухає інтерес до містичного досвіду українського народу, зокрема у дослідженнях К. Диси, В. Борисенко, Р. Гузія, М. Красикова, В. Шевчука та інших. Однак сучасні дослідники все більше зустрічаються із проблемою «відходу» носіїв традиційної культури, людей містичного світовідчуття, занурених у традицію пращурів, тому інформативних записів стає значно менше так само, як і звужується коло респондентів. Науково-технічний розвиток, певні секуляризаційні процеси в соціумі поступово сприяють зникненню діалогу з давньою і самобутньою культурою наших пращурів, що значно ускладнює польові записи та дослідження «живої» історії, особливо ж тієї, що торкається містичного світовідчуття.

Цвинтар як місце спочинку померлих вважався сакральним локусом і підлягав певним табу та регламентованим правилам поведінки. На Поділлі побутували уявлення, що на кладовищі є місце перебування душ злих людей, які за життя знали із нечистою силою. Душі цих грішників з'являлися у такому вигляді, як вони були поховані, і нібито проходили повз цвинтар (наче перехожі). Вважалося, що злі душі виходять з могил у вигляді пари, до того ж не зі своєї могили, а зі сусідньої, здебільшого – третьої за рахунком [2, с. 6–7]. Вірили, що такі померлі блукальці становили велику загрозу для живих людей, тож завжди існувала низка заборон та захисних ритуалів, пов'язаних із самим небіжчиком та місцем його поховання. Зокрема, перехожі, які ставали свідками «ходіння» небіжчика, завжди накладали на себе хресне знамення, щоб душі померлих не могли завдати їм шкоди. Досі на теренах Східного Поділля існує заборона не обертатися назад, коли людина виходить із кладовища, не брати жодних речей, квітів чи землі з цвинтаря (зокрема із землею з цвинтаря пов'язано дуже багато магічних ритуалів на зурочення та «пороблення»).

Згідно з народно-демонологічними віруваннями небіжчиків-блукальців вважали упирями, які не лише дошкуляли людям, але й могли завдавати шкоди господарству, стати причиною пошестей тощо. Дефініція упиря різниться по регіонах України, немає однастайности та чіткості у визначенні цього демонічного персонажа. За однією версією упир народжується від союзу відьми та вовкулаки (або чорта), за іншою – упирі це трупи відьом, чаклунів та інших людей, у яких після смерті вселилися чорти і рухають ними. На Хмельниччині поділяли упирів на дві категорії – живі та мертві (мертві мали червоне обличчя, лежали у труні горілиць та мали нетлінне тіло, а живі відрізнялися дуже міцною поставою, адже носили на собі мертвого упиря) [3, 499].

Також асоціювали з упирем покійника, який «ходить» після смерті, показується односельцям і родичам. Один зі способів, як «придбати» собі таку примару – якщо хтось із родичів померлого надто сильно його оплакував. Тоді покійник «приходить» уночі і не дає спокою своїм живим родичам. Так, у с. Гута-Мовчанська Жмеринського району Вінницької області від респондентки був записаний спогад, що її покійний батько був упирем і приходив

уночі до них додому, а також нібито мав статеві стосунки зі своєю дружиною, яка його «приплакала», до того ж померлого, що «ходить», бачили односельці: «А вона ходила на кладбище серед ночі. То вночі. Там була дюра, щось зробило (на могилі померлого – прим. авт.). Вона ногу туди пхала, руку: «Вийди Юхтима, вийди!» Але раз вночі йшли якісь (чоловіки – прим. авт.) тий поступили, а вона сховалася. Від тої пори боялася йти. Хлопи якісь чогось ходили по гробах. Вона тоді вже перестала ходити. А він до неї ходив. Вона дуже плакала. Знаєш, молоденька лишилася, нас дві маленьких. [...] Тий вона лишилася. Дуже плакала – і приплакала собі його. А він, навіть люди його бачили, як він йшов. Бігала щовечора. Справилася, нас лишала – і на цвинтар. Шо він її мучив! Його навіть люди здибали на дорозі. Він давався всім бачити. Угу! Чи він був опир, що він... Так, дід Юхтим! (стверджує сказане – прим. авт.) Іван тоже. А це ж вони рідня. То ж близька. Їхні тати рідні. Бо здибав, я не знаю, хто, він йшов старим шляхом, він йшов туди і бачив його чоловік. То бабушка взяла на квартиру людей... Цього Івана Тумана з жінкою... Тий вони жили в хатині, а мама – тут. Тий він як прийде – дуже мучив її. Прамо спав з нею. І нас мучив. Вона вся сина. Тако – букети все мама робили з паперу – як зашелестять!.. Вітер повіяв, лампу загасив і всьо – він хазяїн в хаті. Бабка нам з передніка батюшки пошили такі подушечки, посьватили. Ми носили подушечки сьвачені, щоб до нас не доступало» (Ковальчук Г. Ю., 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 16 липня 2019 р., Кметь В. С.).

Тож, за свідченням респондентки, захистити від зазіхань упиря допомогли предмети релігійного культу, зокрема невеликі подушки, пошиті з епитрахілі священника, а також інші сакральні речі. Наявність освячених предметів у хаті та біля потерпілих відіграла апотропеїчну роль, позбавляючи упиря сили: «Всьо сьвачене клали. Сьвачений ніж в двигуні туто клали (в одвірку – прим. авт.). То він так: відчине двері – лопне, відчине двері – лопне. Так пасіює. І ті сусіди вбігали. Вона зробиє крик – вони вбігають. То він вступається» (Ковальчук Г. Ю., 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 16 липня 2019 р., Кметь В. С.). Обмеженим був і час впливу упиря. На Поділлі вірили, що небіжчик може «ходити» лише у певні години доби, зокрема з дев'ятої вечора до перших півнів [2, с. 6].

Варто зазначити, що постать упиря не завжди у народній демонології мала негативні конотації, оскільки вважалося, що упир (відьмак) не чинить зла людям, а подекуди навіть захищає від дій нечистої сили. Згідно з народними віруваннями, упир може бачити відьом і чарівників, він не чинить людям зла, керує відьмами, забороняючи їм робити шкоду людям, а також не дає «ходити» мерцям. Після смерті відьмак не втрачає своєї сили і влади, б'ється на могилах із мерцями, що «ходять», і завжди у цій битві перемагає. Джерело зазначає, що є свідчення тих, які бачили такі бійки [2, с. 6].

Також у народі вірили, що недотримання повного обряду похорону, порушення цілісності всіх обрядодій щодо покійника могли призвести до того, що його душа блукала по землі і не давала спокою живим. Так на Вінниччині було зафіксовано передання про небіжчика, який «показувався» на обійсті та дошкуляв новим мешканцям хати. Жінка-переселенка купила хату в селі, де перед тим помер чоловік. Оскільки родина померлого не зробила поминки на першу річницю смерті, то новій мешканці почали ввижатися різні примари на обійсті, зокрема і колишній власник хати. А також, за словами респондентки, небіжчик почав снитися сусідам: «Зразу не робила. А потому, як начав снитися і мені, і її, тий зробила. Таки снівся мені, що: «Так мені, Ганю, надоїло в цій хаті!» І вона взяла Павліну, Фрасину, Батлаженчиху і мене – кілька душ. Зробила обід. О! А тоді сниться мені: «Як мені, дочко добре, що я надвір хоч вийшов!» (Ковальчук Г. Ю., 1935 р.н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 19 липня 2019 р., Кметь В. С.). Респондентка зазначила, що син померлого до костелу подав на треби за упокій, але все одно

за народними віруваннями слід «вивести душу з хати». Тож простежується пріоритетність народних вірувань над церковною обрядовістю. Попри чин похорону і поминальних практик, традиційне суспільство все ж вбачало доцільність дотримання народних звичаїв у циклі вшанування пам'яті померлого. За словами респондентки, наприкінці поминального обіду у першу річницю (рік після смерті) потрібно останній особі, яка виходить із хати, дати хліб, «відправити людину з хлібом», – тоді і душа вийде з хати. Відтак, нова мешканка обійстя організувала поминки та завершила цикл поминальних обрядодій, що мало б забезпечити спокій і самому небіжчику, і новим власникам хати.

Дотримання певних правил і табу щодо чину поховання також передбачало, щоб речі, які контактують із померлим, були покладені у труну, особливо ж ті, що випадково впали і мали контакт із тілом небіжчика. Це стосувалося подекуди і власних речей померлого. Цікаве повір'я зафіксовано у селах Жмеринського району Вінниччини щодо відсутності прикрас у жінок, які померли. Якщо небіжчиця при житті носила сережки, то, споряджаючи її у труну, слід обов'язково одягнути їй ці прикраси: «Не можна – а гадюка буде лазити через вуха. Таке кажут. Як добули жінку... Чоловік схилився, прощався – впали документи до жінки. Він переглядів... Сниться вона йому, що: «Коло мене документи: добудь – і забереш». Він добув, то... чекай, що це було... Кульчиків не було, а повно було чогось в дюрах, в цих... Не положено: пробиті вуха – треба закласти» (Ковальчук Г. Ю., 1935 р. н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 5 серпня 2019 р., Кметь В. С.). Згідно з народними віруваннями, порушення таких табу вважалося неприйнятним, оскільки людина, яка не дотрималася їх, буде мати гріх на душі: «Ліди дали кульчики, купила Юля, щоб заклала. А вона не заклала, бо не годна [...] і Ліда буде мати гріх. Тре, як не годна, то було комусь сказати, а вона поклала коло неї. Кажуть, що гадюка полізе через вуха» (Ковальчук Г. Ю., 1935 р. н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 5 серпня 2019 р., Кметь В. С.). У цьому випадку привертає увагу атрибуція померлої, зокрема символ змії, яка часто у народній свідомості супроводжує гріховні дії, зокрема в юдео-християнській міфології (гріхопадіння перших людей), також сюжети Страшного суду в іконографічній народній традиції (зображення чарівниць, дітовбивць і блудниць, яких жалять змії). Також у народно-демонологічних оповіданнях українців образ змії часто з'являється під час відьомських ритуалів [як стати відьмою]. Ймовірно, табу, пов'язане із сережками, покликане саме, містить елемент апотропеїчної магії, щоб захистити тіло жінки від всілякої «нечисті».

Незавершені справи або сильний емоційний зв'язок теж могли бути причиною «ходіння» небіжчика або його оприявлення у будь-який інший спосіб. Наприклад, мати, яка надто рано померла, могла з'являтися до своєї дитини і колисати її. Так, існує повір'я, що померла жінка може приходити до своєї дитини та колисати її: «Як померла тая насіківська [від назви с. Носіківка Шаргородського р-ну Вінницької обл.], що мене мама дали туди дитину бавити, молодичка в Василя померла, він багато жінок мав. Тий ту дитину та жінка колисала сама. Прямо колиска колишется, а ніхто не рушає. Й колише собі дитину. Попросила Оляна маму: “Най Ганя посидит коло колиски – шось треба робити!” А тої колиски не тре – як їх нема в хаті, вона сама колишется. Забавляє!» (Ковальчук Г. Ю., 1935 р. н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 19 липня 2012 р., Кметь В. С.). У цьому випадку йдеться про невістку однієї старої жінки (Оляни), яку в селі вважали відьмою.

Найчастіше «спілкування» живих з померлими родичами відбувається у снах. Подекуди покійні сняться, якщо родичі не подають заупокійні треби, просять щось передати їм на той світ, нарікають на щось чи докоряють за певні дії. Нині помітно виразний вплив християнського світогляду на уявлення про «ходіння мерців», зазначає В. Борисенко, тож родичам такого покійника Церква радить роздавати милостиню і молитися за спасіння його

душі. Проте разом із церковними приписами існує низка народних запобіжних дій, які скеровані на те, щоб покійний «не вертався». Так на півдні Вінниччини, коли виносять домовину за ворота, то в'яжуть до воріт червону хустину, «щоб покійник не впізнав свої ворота і не вертався» [1, с. 348]. Тож померлий не впізнає, не побачить свої ворота. Цікаво, що така традиція «зав'язування очей» використовується на Вінниччині й у побутовій магії. Так, наприклад, господині «зав'язували коцюбі очі», якщо загубилася якась річ, до того ж зав'язувати обов'язково потрібно саме червоною хустинкою чи шматком червоної тканини.

Щоб не дошкуляв покійник також кидають ніж на те місце, де стояла домовина. Такий звичай побутує у с. Плебанівка Шаргородського району Вінницької області. Коли покійника у труні виносять з хати, то на місце, де стояла труна, близькій людині слід кинути ніж та самій впасти на нього: «Як забирають, то живо на те місце... Я цього нігде не бачила, а в Клебанівці, як вмерла Ксеня, то її племянниця – живо на її місце, кинула ніж і живо сама впала. Кажуть, що вона до неї не буде мати дочиненіє, не буде вона боятися» (Горенюк Л. Ю., 1932 р. н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 16 липня 2019 р., Кметь В. С.). Також ту ніч на постелі померлого мають спати родичі. У с. Гута-Мовчанська Жмеринського району Вінницької області родичам небіжчика закривають очі, щоб довший час в родині ніхто не помирав: «А в нас, як виносять з хати, то рідним живо закривають двері, щоб не бачили, як винесуть з подвіра, щоб далше з родини не йшов ще, пожив. І так ворота закривають» (Горенюк Л. Ю., 1932 р. н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 16 липня 2019 р., Кметь В. С.).

Щоб продовжити життя родини померлого пильнували, аби у покійного були заплющені очі. Згідно з народними віруваннями, якщо покійний «дивиться», то вважається, що він «виглядає», «видивляється», хто помре наступним, а отже у селі невдовзі знову буде небіжчик.

Згідно зі свідченнями респондентів, провісником смерті також міг бути сон, у якому померлий кличе за собою або ж просить дати йому якусь річ, здебільшого одяг. Так, респондентка розповіла, що її покійний чоловік приходив до неї у сні та повідомив, що готує для неї нову хату, тож коли завершить, забере її до себе – вона помре. «В Шайгороді, як на Журин дорога повертає, поклав хату там. Каже: «Ще но грубу покладу і пошекатурю, тий вже переберешся до мене. Вже тоді прийдеш сюди» (Ковальчук Г. Ю., 1935 р. н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 16 липня 2019 р., Кметь В. С.).

У контексті поховального обряду активно застосовувалася контактна магія, що побутує й досі. Так, на теренах Східного Поділля зафіксовано звичай серед жінок красти з домовини мотузку, якою було перев'язано ноги померлої людини. Згідно з віруваннями, цією мотузкою перев'язують ноги корові, щоб не біла господиню під час доїння, кілька ниток такої мотузки зашивають у рукав нареченого або п'яниці, щоб не бив свою дружину. Позаяк за аналогією до мертвої людини, що є нерухомою, особа, на яку скеровано магичний ритуал, мала б поводитись схоже – ритуал покликаний обмежити рух. Однак цю ж мотузку досить широко застосовують і для зловмисних дій – наслання хвороби, шкоди господарству тощо. Цікаво, що звичай в'язати вузли так звані «наузи», замовляти на мотузки, став прикметою уособлення уявного, передання певної інформації (наприклад, вузликова писемність), а звідси й острах перед вузлами та використання ритуалу зав'язування вузлів у магичних практиках. Відомо, що такі ритуали були поширені серед народів Кавказу, семітських народів, турків, росіян, поляків та українців [4, с. 594].

За допомогою контактної магії також прагнули позбутися хвороби. Людина, яка мала певну ваду, через контакт із тілом померлого намагалися вилікуватися, вдаючись до певних магичних дій: «Як на тобі щось росте, є якась вада, то треба її мизельним пальчиком собі

поколоти, як тиснути наохресть. І не буде рости» (Ковальчук Г. Ю., 1935 р. н., с. Гута-Мовчанська Жмеринського р-ну Вінницької обл., зап. 16 липня 2019 р., Кметь В. С.). Така проекція на тіло небіжчика мала б сприяти швидкому одужанню та успішному лікуванню від недуги через магічний контакт.

Відтак можна підсумувати, що досвід містичного світовідчуття носіїв традиційної культури творить «живий» і надзвичайно цікавий пласт народних вірувань. Сучасне суспільство має нагоду бути свідком відгомону архаїчного світогляду українського народу, який інтерпретував навколишній світ у свій, унікальний спосіб.

Збереження народно-історичної пам'яті, культурної спадщини, зокрема її скарбів – усних переказів та передань, зумовлює поглиблене, докладне студіювання та фіксацію цих джерел. Регіональні історико-етнографічні та фольклористичні дослідження у підсумку конструюють цілісну мозаїку національної культури, водночас фіксуючи відмінність та варіативність локальних пам'яток народної спадщини. Дослідження усних джерел Східного Поділля створює можливість не тільки зберегти локальні компоненти народної спадщини, але й осмислити їх у загальноукраїнському контексті, зрозуміти їхню специфіку, сконструювати повну мозаїку того пласту народної культури, який з кожним роком стає все більш недосяжним через втрату поколінь носіїв традиційних вірувань. Чи не найбільш вразливою сферою народної спадщини можна вважати саме трансцендентний досвід народу, його містичне світовідчуття, яке дає історикам, етнографам і фольклористам надзвичайно цінний матеріал для дослідження й осмислення соціокультурних явищ у традиційному суспільстві.

Література

1. Борисенко В. Трансформація культу прашурів в українців у XX–XXI ст. Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук ред. М. Гримич. Київ : Дуліби, 2015. Т.5. : Старість. Смерть. Культура вшанування небіжчиків. С. 333–349.
2. Данильченко Н. Этнографические сведения о Подольской губернии. Каменец-Подольский: тип. Подольского губерн. упр., 1869. Вып. 1: Народные юридические обычаи и народные верования, суеверия и предрассудки. 54 с.
3. Ефименко П. Упыри (из истории народных верований). Українці: Народні вірування, повір'я, демонологія. Київ : Либідь, 1991. С. 498–504.
4. Сумцов Н. Культурные переживания. Киевская старина, 1889. Т. 27. № 12. С. 582–603.
5. Шевчук В. В. Легенди та перекази з Поділля: стан наукового вивчення у першій половині XIX століття. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки, 2012. Вип. 29 (1). С. 222–224.

УДК 392.51(477.44)

ВЕСІЛЛЯ В ТИМАНІВЦІ: КУЛЬТУРА І ЗВИЧАЇ

Н. К. Белоус

У статті за дослідженнями автора та оповідями односельчан подано традиції та особливості проведення сільського весілля.

Ключові слова: *весільна обрядовість, усна історія.*

The article, based on the author's research and the stories of fellow villagers, presents the traditions and features of a village wedding.

Key words: *wedding ceremony, oral history.*

З обраної проблематики існує значний масив джерел та літератури. Водночас, регіональна весільна обрядовість Поділля, її локальна специфіка та географія поширення, залишається малодослідженою й до теперішнього часу, що пов'язано з відсутністю узагальнених досліджень весільного ритуалу цього етнографічного регіону. Прищеплювати любов до традицій і звичаїв свого народу, поглибити вивчене про весільні пісні, як різновид соціально-обрядових пісень є метою дослідження.

З давніх-давен одруження завжди було однією з важливих, урочистих і хвилюючих подій у людському житті. Спливали століття, падали імперії, на зміну одним народам приходили інші, виникали нові держави і суспільні устрої, але завжди палахкотів потяг молодих людей до єднання в міцну сім'ю. Саме слово «весілля» народною свідомістю сприймається як означення радості, веселощів. Через віки народ проніс щиру, палку любов до звичаїв, пов'язаних із шлюбом. Історичні пам'ятки зберегли для нас скупі відомості про первісні форми шлюбу. Дійсно, у «Повісті минулих літ» зустрічаємо згадку, що у древлян юнаки викрадали дівчат біля води (очевидно на Івана Купала), у радимичів, в'ятичів, сіверян викрадення здійснювалось за попередньою домовленістю з дівчиною, у полян батьки юнака за його наречену сплачували певну вартість.

Весілля є великою народною драмою, в якій кожна дійова особа має свою роль і своє місце: молодий, молода, дружби, дружки, світилки, старости, свашки, батьки. Учасники весільної драми повинні знати багато звичаїв, примовок, традиційних формул, пісень. Перш ніж почати якусь дію (випікання короваю, вбирання гільця (вільця), покривання молодої тощо), запитують дозволу та благословення старости. Староста – дядько з материнського боку, який благословляє виконання всіх обрядів та звичаїв. Без його благословення жодна церемонія не може розпочатися і не робиться жодного кроку в ході весільного обряду.

Обрядовість Тиманівського весілля ділиться на три періоди: передвесільний, власневесільний і післявесільний.

Весільна обрядовість у Тиманівці починалася із сватання. Коли молоді між собою домовлялися про одруження, то ставили до відома батьків з обох сторін. Тоді батьки молодого засилали сватів до молодої: два старости (це були жонаті чоловіки, що гарно жили у першому шлюбі) і молодий. Вони йшли до батьків молодої просити згоди на весілля. На порозі у молодої батьки зустрічали сватів. З боку старостів були жартівливі слова: «Чи в цій світлиці живе наша гарна дівиця, яку покохав наш (Ім'я)». Батьки погоджувались. Із хати виходила дочка, вклонялася сватам, а мати запрошувала їх до хати. Накривала мати з дочкою стіл, насамперед графін з горілкою, чарки і що мали в хаті з їди. Садовили сватів за стіл, а молода затикала молодому хустку за пояс з правого боку, сватів перевязували рушниками. Вечеряли і весело проводили час за чаркою горілки.

Молоді в цей час сидючи за столом разом з сватами і батьками закохано переглядалися між собою. Через певний час батьки молодих з обох сторін домовляються про день так званого «договору». В цей день приходили в гості до молодої. Готувалось гарне застілля. Зі сторони молодого були його батьки, самі близькі родичі і старший дружба, який був родичем чи товаришем. Також зі сторони молодої були рідні.

Батьки молодого приходили на договір з хлібом, перев'язаним червоною стрічкою, та сіллю. Також приносили графін горілки. Обов'язково кількість учасників мала бути непарною для вдалого сватання, чи сім, чи дев'ять. Щоб разом з молодою було парне число. Це вважалось умовою довгого життя в парі. Зайшовши до хати, старости звертались до господарів з традиційною промовою про куницю-молодицю.

На знак згоди дівчина підносила старостам вишиті рушники, а молодому на хлібові хустку, здебільшого червоного чи зеленого кольору, яку у неділю молодому затикали за пояс, коли йшов до молодої. Тож сама обрядодія називалась «Рушники». Поширений звичай обміну хлібом між сватачами і господарями. Молода виносить хустку на хлібові, який на тарілці та промовляє: «Дарую тобі хустину, щоб мав мене за дружину». (Хусткою, яку дарувала молода молодому на сватанні, свекруха зав'яже молоду при покриванні). Другу хустку так само на хлібові дарує майбутній свекрусі зі словами: «Дарую Вам хустину, щоб мали мене за рідну дитину». Майбутньому свекрові – сорочку: «Дарую вам сорочку, щоб мали мене за рідну дочку».

На договорі батьки з обох сторін домовлялися про день весілля. Всіх гостей з обох сторін чоловіків перевязувала рушниками, а жінок хустками. Пили, їли, веселилися і вже всі гості знали про дату весілля. А на другий день по селі йшло обговорення сватання.

Майбутній наречений після сватання і договору почувався в сім'ї своєї дівчини вже як свій, його приймали як рідного, тож і на побачення ходив він до неї додому. У селі після сватання дівчина вважалася зарученою. Вона вже не мала права йти за дружку на весілля. Головне після договору мамам з обох сторін треба були вирішити надскладне завдання: покуляти «бальці» (подарунки), щоб всім догодити.

Після цього дійства сім'ї нареченого та нареченої починали готуватися до весілля. Час швидко пробігав і приходив день весілля. До цієї дати велась велика підготовка батьками молодих.

Основне у підготовці до весілля було звести «шалаш» (таке дерев'яне укриття, де б можна було розмістити людей за столом із їжею та випивкою). За тиждень до весілля приходили чоловіки та починали будувати шалаш, якщо весілля було невелике, то гостей садовили в хатах. Здебільшого шалаш ставили на городі. Тому і пора весіль здебільшого - осінь, коли зібрана городина. В цей період важливо було домовитися з лісниками, щоб для шалашів заготовити дерево. За тиждень потрібно було перевезти ці дерев'яні заготовки з лісу. Важливо було домовитися також про накриття шалашу – брезент, а матері шукали в знайомих та родичів покривала, домотканні килими на чорному фоні з великими червоними трояндами, домоткані рядна з різнокольорових ниток. Скошена свіжа трава на землі. Столи застелені гарними кольоровими клейонками. Довжини столів мала багато метрів, відповідно до кількості гостей. Лавки застеляли домотканними ряднами. Це все створювало гарний, святковий, домашній затишок. Над місцем для молодих чіпляли ікону, або обручки з рушником. Центральний вхід в шалаш гарно оформляли, столи стояли в три ряди по обидва боки. Допомогали будувати шалаш родичі, сусіди, близькі друзі, куми. І всі ці дні пили і гуляли, співали до ранку. Ще до весілля могли з'їсти одного кабана та випивали до 100 літрів горілки.

За цей період дуже важливо було знайти гарних кухарок, які б смачно готували весільні страви та молодих жінок, дівчат, щоб напекли смачних солодошів. Щоб всі страви і солодоші гарно подали на столи, потрібно було багато посуду. І ось всі ці турботи лягали на плечі матерів. Посуд позичали одні другим, а кожна господиня старалась мати його найбільше.

Весілля розпочиналось із середи: різали свині, упорядковували їх, розробляли, коптили ковбаси, м'яса і таке інше. А в п'ятницю перед весіллям запрошувались коровайниці на випікання короваю. Співали:

*Ой сходитьесь сусідоньки
До моєї (ім'я молодої)
Та спечить їй коровай красний,
як на небі місяць ясний!*

*Спечіть шишечки красні,
Як на небі зіроньки ясні!
Спечіть молодій коровай з шишечками,
Бо вже буде їй розлука з дружечками.*

У молодого теж випікався коровай у п'ятницю. Коровай насамперед «уособлює традиційну весільну лінію – продовження роду, багатодітності молодої сім'ї, міцності шлюбного єднання», що «проявляється у прикрашанні короваю зверху шишками, качечками, парними голубами, у виділенні молодим центральної квітки.

Покритка, вдова, розвідниця, нечесна (та, що в неї весілля було без вінка), та, що мала два-три шлюби, та, що в неї діти мруть, – не запрошувались бути коровайницями. В Тиманівці коровай годиться робити виключно тільки молодицям, що на той час живуть зі своїми чоловіками, так, що до участі в цьому обряді не можуть бути допущені не тільки вдови, але й ті молодиці, що їх чоловіки на той час відсутні, наприклад, на військовій службі, заробітках тощо. Коровай печуть тільки ті жінки, які живуть у «первині» – у першому шлюбі і мають здорових дітей. Дотримання даної вимоги побутує. Жінок також мала бути парна кількість. Кожна з них несла складчину для випікання короваю: борошно, сметану, яйця, цукор, молоко, горіхи, сир тощо. Щоб з гарним настроєм розпочати велику справу співають жартівливу пісню:

*Я на коровай ішла –
В кошику яєць несла
Надійшов Мартин -
Сунув мене під тин.
Зробив мені біду -
З чим тепер на коровай піду...*

Кожний етап стосовно короваю мав розпочинатися з благословення старости. Коровайниці тричі співали

*Як в перший раз, як в божий час
Благослови Боже і отець, і мати
своєму дитяті коровай бгати.
Як в другий раз...
Як в третій раз...*

Потім просили благословення коровай виробляти, в піч саджати, з печі виймати. Після цього переходили до роботи, яку мали виконувати попарно. Парна кількість голубів, квітів, шишок прикрашала підшву короваю, яка перед тим вже трохи підійшла. В неї також клали гроші, аби був достаток та добробут в сім'ї. прикрашали його різноманітними зооморфними фігурками, чоловічими та жіночими: коса, голубка, гуска – є поєднанням чоловічого та жіночого начал, що мали сприяти заплідненню.

Форма для короваю - новий тазик, в який ще клали марлю, щоб потім коровай легко витягати. Якщо коровай не входив у піч – піч розбирали. Коли посадили в піч, головна коровайниця нікого не пускала ні з хати, ні в хату де піч. Поки не спечеться і не витягнуть. Щоб не сів. Про готовність свідчив і духм'яний запах, який розносився по всій хаті, а також об'єм короваю.

З короваєм пов'язано багато прикмет: якщо довго сходить, то це тому, що довго наречений вагався чи женитися; якщо репнув чи запався посередині або підгорів - це було недобре для молодих.

Бувало так, що старалися спекти ще один коровай, якщо перший не вдався, а погані прикмети повторилися і на жаль справджувалися. «Женився один хлопець, то пекли йому три

коровай: перший – поганий, другий – поганий, третій – теж поганий. На стіл поклали перший. Він три рази женився і повернувся до першої жінки». Тобто, в що вірили – те і справджувалось. Якщо коровай гарно випікся і ніде не лопнув – молодим буде гарне щасливе життя.

Випечений коровай ставили на покутті перед образами на вишитому рушнику. Батьки дякували коровайницям за клопітку та відповідальну роботу, обдаровували коровайниць і запрошували на весілля. І у молодої і у молодого випікався свій коровай. Коли вже коровай вийняли з печі жінки мили руки і виливали воду під солодку вишню чи яблуню, щоб в молодих життя було солодким.

Весільний хліб батькам і калачі молодим, з якими вони йшли одне до одного зі своїми гостями теж випікали у п'ятницю. Ці калачі стояли перед ними на столі, а гуски пекли окремо із окремого тіста. З гусками на весіллі обдаровували гостей та просили на весілля.

В суботу зранку молодий із своїм старшим дружбою, а молода зі своєю старшою дружкою, а в руках калачі з стрічкою, йшли запрошувати по селу своїх гостей. Запрошували всіх із хати - від малого до старого. Молода одягнувши весільний віночок з різнокольоровими стрічками, вишиту сорочку, разом з дружками, яких повинно бути парне число, запрошувала на весілля. Для запросин повинні бути спечене обрядові булки – гуски, які лишались в кожній хаті у запрошених. Носили велику торбу з гусками по кількості запрошених. Запрошувати молода починала зі східної частини села і йшла за сонцем. Мало велике значення до кого першого прийде запрошувати. Це повинна бути гарна міцна сім'я з дітьми. Потрібно було дотримуватись певних заборон: обов'язково запрошували в хаті, а не на вулицю Про це свідчить і народна мудрість: «Просили на дорозі, щоб не були на порозі».

Перед виходом дружки просили матір благословити їх.:

Благослови мати

вийти з цієї хати,

Щоб село обходити,

молоду обводити.

Мати благословляла.

«Ой на горі жито, а в долині просо,

Молода дівчина на весілля просить», – співали дружки.

Молода разом із старшою дружкою, обходячи оселі промовляла: «Просили тато, мати і я вас прошу на хліб, на сіль, до мене на весілля». «Сідайте, будь ласка, бо і в нас є дівчата, щоб і в нас старости сідали», – відказували господарі. Рідніші пригощали. Якщо молода близька родичка – її перев'язують хусткою і запрошують разом із дружкою за стіл. Після чого молода дякує, дає гуску і йде просити далі. Гуску, яку залишають в хаті під час запрошення на весілля, потрібно зразу ж з'їсти: «щоб не черствіла, аби молоді швидко не зостарілися».

Цього ж дня просив на весілля і молодий з старшим дружбою. Просив молодий і світилку. Запрошуючи на весілля молода з дружками і молодий з боярами намагалися не зустрічатися по дорозі з молодою, а якщо зустрінуться, то обмінюються калачами.

Ввечері в суботу коли було запрошено всіх гостей, молода йшла з дружкою запрошувати батьків молодого і його самого на весілля (тобто весілля на весілля): «Просили тато, мама і я вас прошу на хліб, на сіль, на весілля. Батька за батька, матір за матір, сестру за сестру, брата за брата, а (ім'я нареченого) за чоловіка не на день, не на тиждень, не на рік, а на цілий вік».

Молодих батьки молодого садовили за стіл, пригощали. Молода приходила запрошувати на весілля із своїми калачами, перев'язаними червоною стрічкою. Поки пригощались, вона слідкувала за своїми калачами, щоб дружби не вкрали. Після цієї вечері молоді із своїми дружбами, дружками, від молодого були світилки – всі разом йшли

запрошувати батьків молодої на весілля з такими самими словами як молода запрошувала запрошував молодий.

Ввечері молода приходила додому і співала з друзками пісню:

*Вечірня зоря зійшла
Галя з села прийшла.
По подвір'ячку ходе,
Білі ручки ломе,
До місяця говоре:
«Яворе, яворочку
Розвийся зелененько,
Розвесели моє серденько,
Бо воно засмучене
Відколи заручене.
Заручив отець – мати
І той, що за зятя.*

Потім вся молодь збиралась до молодої на розплетини. А наречена тим часом ховалася і дружба з молодим її шукали. За традицією, молода мала показати своє небажання виходити заміж. Якщо молодий не може довго знайти молодої, то він мав право розсердитися і сказати: «Держіть собі її» та піти. А потім його задобрювали і він повертався. А наречена могла бути схована на самому видному місці – серед кухарок в низько зав'язаній хустині щось робити. Або в ліжку біля дитини, що теж траплялося. Коли вже знаходили молоду дружба брав її на руки та ніс на середину хати та садовив на стілець без спинки покритий вивернутим кожухом, а вона впиралася і старалась той стілець перевернути і добре якщо дружба був високий та сильний. Нарешті вже садовили і обов'язково лицем до вікна та просили старосту благословити молодій косу розплітати і тричі співали:

*Як в перший раз і божий час
благослови Боже
і отець і мати своєму дитяті
русу косу розплітати.*

Так само співали

Як в другий раз...

Як в третій раз...

У відповідь звучало: «Бог благословить!»

Молода була заплетена у багато кісок, які плелися навхрест, для того щоб були діти. І було нав'язано багато гудзів. Старший дружба починав розв'язувати гудзи. Молода мала плакати, адже якщо плакала під час розплітання – не буде плакати заміжною:

*А вгороді жито
В долиноньці просо
Ой жаль, жаль мені розплітати
Тебе русая косо.
Далі дружки співали:
Просимо брата з сіней до хати
Сестрицю розплітати.
А брат сестрицю розплітає
Він її розраджає:
Не йди сестрице молода заміж,
Бо рожа розцвітає.*

Цвіт – рута зійшла -

Сестра підросла.

Вже її пора прийшла.

Заходить брат розплітає та забирає стрічки. Потім усі дружки приймали участь в розплетені. Слідуючою була приспівка від імені молодої:

Чи я тобі мамцю не дитина,

Що ти мені гребінчика не купила?

Поїдь мамо в Тростянець -

Купи щіточку й гребінець

Розчесати косу - русу під вінець.

Далі слідуючу свахи співають:

Подай матінко масла -

Я тобі корови пасла,

Виганяла на росу -

Дай розчесати косу.

Ввійди мати з хати

своїй дочці вінок накладати

Коли вже коси були розчесані мати на хлібові виносила і накладала вінок, легенько вдаривши хлібом по голові і всі хто були в хаті співали:

Знати Галю знати

Що в неї рідна мати:

Віночок накладала,

в головку цілувала.

Якщо дівчина була сиротою то обрядодію виконувала хрещена. Коли молода вставала із стільця, її подруги старалися чим швидше зайняти її місце. Хто сідав перший, той ймовірніше вийде першим заміж. Після того всі вечеряють.

Неділя – перший день весілля. У дні весілля ворота і хвіртка були повністю відкриті. У шалашах молодого, молодої йде повна підготовка до весілля. Накривають столи холодними стравами, а в цей час молодий у себе, а молода у себе одягаються весільні строї. Бувало, що вдягати молоду запрошувалась окрема шанована односельчанами немолода жінка, яку потім обдаровували та запрошували на весілля. Коли молода вже була вдягнута, мати ставила посеред хати стілець на нього клали подушку і тримаючи попід руки дочку садила її на подушку і знову накладала вінок. Перед молодою сідали батько та мати і тримали в руках образи і хліб. Сходяться гості. Весільні музики (духовий оркестр, а в давнину - скрипки, барабанчик (бубончик)) спершу йдуть до молодого, зайшовши у двір грають весільний марш.

Виходить батько із хати з хлібом і вітається з музикантами, а тим часом свахи закривають весільне вільце (від слова – звивати). Невід’ємним атрибутом традиційного загальноукраїнського весільного обряду є обрядове деревце – гільце з цілим комплексом обрядодій по його виготовленні і прикрашанні. Процес його виття пов’язувався з виттям кубла (гнізда) для молодої пари. Семантика весільного деревця складна і багатогранна. Витоки її сягають у давні релігійно-світоглядні уявлення і пов’язуються насамперед з символікою світового дерева як образу простору та часу, світовою віссю, що поєднує землю і небо, віссю плину та часу від земного – до небесного, від народження до смерті. Гільце («вільце») належить до групи таких символів, як вовна, льон, конопля (сировина, яка пройшла первинну обробку, але ще не стала готовою продукцією) й особливо кужіль, з яким

пов'язують звивання як процес перетворення персонажу, отримання ним іншого соціального статусу. У молодій вили гільце у понеділок зранку перед виходом до молодого.

На вільці чіпляла мати на вершечку букет з колосків жита, звязаний червоними свяченими нитками із великою червоною паперовою квіткою, який потім віддавали молодим. Ще на вільці були ленти – стружки, гармошечкою складені, цукерки та паперові квіти. Щоб не розгубити при танцях, все міцно привязувалося червоними або білими нитками.. Потім вкладали гільце в білий круглий хліб. Кінець гільця мав виглядати з хліба, щоб його було зручно тримати в танці.

Старша сваха від роду молодого з вільцем танцює три рази на подвір'ї, а потім вільце передає дружбі. А найближчі родичі молодого, які є свахами, танцюють також три рази, на подвір'ї із подарунками для близьких родичів молоді і із гусками, а старший дружба - з короваєм. Після цього виконується обряд виряджання молодого. Виряджала нареченого мати. Спочатку садила на лаві й одягала на нього шапку і вивернутий вовною наверх кожух. Благословила Спасителем, потім обсипала грішми, житом та цукерками та випроводжала до воріт і вся процесія: музики, дружби, родичі, старости, світилки, коровай, вільце з хлібом, рухалася до молоді, а батьки залишаються вдома. Дорогою грали музики, дружби попереду танцювали з вільцем та короваєм і свахи танцюють з тими подарунками на плечах. Молодий зі своїми гостями приходять на подвір'я молоді. Всі гості з боку молодого танцюють. Молодий з калачами під правою рукою і із своїми старостами підходить до порогу дому молоді. Святковий хід молодого зустрічала мати нареченої. Дружки стояли у дверях, а брат чи сестра просили викуп за молоду. Молодий пропонував певну суму грошей, а продавець набавляв ціну, виявляючи свою згоду чи не згоду. Коли нарешті доходили до згоди і запили могорич то мусили вже віддати молоду. Старший брат чи батько виводить наречену до молодого. Наречена цілується з молодим, після цього виходить старший староста з хлібом-сіллю на рушнику, молоді цілують хліб і староста запрошує молодих і гостей нареченого до хати. Коли вже наречений відкупившись, входив до хати – молодята просили благословення у батьків, які благословили їх хлібом і сіллю на вишитому рушнику та обов'язково парними образами. Молода виходила з хати, чіпляла молодому букет, дружкам стрічки. Молода перев'язує всіх дружок стрічками, а хлопцям кожна дружка чіпляє весільний букет.

Прийшовши до молоді починали свахи тричі співати:

Ой день добрий тому,

хто є у цім дому

Старому й малому

Щей Богу святому.

З хати відповідають:

Щоб ви здорові були,

Що нас не забули -

Спасибі, що ся здогадали -

Нам «Добрий день» сказали.

Світилку від молодого молода пов'язує найкращою стрічкою. Молода роздає маленькі букетики саморобні всім свахам зі сторони молодого, які вони собі завітчують у хустини. Старший світильці, яка прийшла від молодого перев'язує трійцю (це букет квіток, всередині зі свічкою) хусткою і цю трійцю будуть засвічувати ввечері, коли будуть покривати молоду. Також з цим букетом сидить світилка і за першим столом.

Після цього молоді і всі гості з обох сторін йшли до розпису. Старший дружба і дружка своїми підписами підтвержували такий акт. Розпис проводили голова сільської ради і секретар. В наш час молоді беруть шлюб в церкві. Коли наречені йшли до церкви, а мати їх

обсипала грішми, цукерками і житом. Основна мета вінчання - забезпечення молодят надприродною благодаттю і плідністю.

Були такі прикмети стосовно вінчання:

хто перший стане на рушник – той буде у сім'ї головою,
якщо хтось спіткнувся коли ставали на рушник – то не добре,
коли обручка падала – це теж вважалося поганою прикметою,
якщо в когось з молодих свічка горить не яскраво – подружнє життя буде невеселе,
у кого погасне свічка при вінчанні, той перший помре.

А при розписі молоді ставали на рушник, що символізує надію на те, що молодят ніколи не спіткає бідність - вони ніколи не стоятимуть на голій землі. Після вінчання пара і далі буде використовувати весільний рушник для того, щоб прикрасити ікони. Мама розстеляла його і він залишався оберегом сім'ї. Після обміну обручками молоді танцюють перший весільний танець. Після цього весільна процесія рухалась до будинку молодої. Коли молоді після вінчання вертались до молодої їм переходили дорогу всі бажаючі. Ставився стілець на нього стелили рушник і клали хліб. А біля стільця ставили відро повне води. Молодий підійшовши перевертав воду правою ногою, брав хліб, а на стільці клав гроші. В цей час свахи навколо танцювали. Таких переходів могло бути багато. Співали тим хто перепиняв:

*Що ми вам провинули
Що ви нас перепинили?
Ви на Бога гляньте
Нам дорогу дайте.*

Коли молоді після вінчання заходили на подвір'я батько молодої звертався до зятя: «Був ти наречений, а тепер суджений». Мати молодої виходила зустрічати їх у вивернутому кожусі (щоб жили в достатку), а після благословення стелила кожух на лаві, де мали сидіти молодята вовною догори та підсипала під нього жито і гроші. При цьому проказувала: «Як цей кожух мохнатий так і зять буде багатий».

Далі староста виносив діжу з рушником і хлібом. Молоді тричі цілують хліб, заходять до хати та сідають за стіл, або ідуть у гарно прибраний шалаш на своє особливе місце – стіл для молодих. Дружки сідають біля молодої, а свахи біля молодого, дружби -навпроти дружок. Біля молодого сідає світилка, яка тримає трійцю із свічкою з сухих чи живих квітів відносно пори рок. На подвір'ї зустрічали всіх гостей батьки молодої і запрошували до столу у весільний шалаш. На столі перед молодими стояли калачі з двома великими восковими свічками. Зверталась увага як горять свічі: чи рівно та тихо чи тріскочуть.

Батьки благословляють весілля та перші випивають. За ними починають частуватися всі гості. Господарі, староста за стіл не сідали, а були як говориться «на хаті», постійно припрошуючи гостей. У перший день весілля кожна сімейна пара, яка була запрошена, обов'язково мала принести з собою хлібину.

Традиційні страви на весіллі: гижки, борщ, капуста засипана (каша по Тиманівськи), голубці, печінка (печене м'ясо).

Сівши до столу співали пісню:

*Здригнулися стіни,
Як бояри сіли.
А ще більш здригнуться,
як горілки напються.*

Гості пили, їли, веселилися. Співали свахи:

*Заберіть в нас цеє,
Дайте нам другеє.*

*Мисочки гарнесенькі,
Щоб були повнесенькі.
Подаючи страви обов'язково співали пісні.
До голубців:
Ходить голуб по столу
По коліночка в меду.
Крильцями меду черкає,
всю челядочку пригощає.
Тільки Галю минає.
Бо вона із дівочтва іступає
На жіноче пристає,
Хазяйнувати думає.
Після кожної стрічки повторювали: «Та милий Боже».
Коли подавали печінку:
До гори гуска летіла
З перцем печінка кипіла
Хоч з перцем, хоч не з перцем –
Просимо із щирим серцем.
Коли пригощали засипаною капустою:
Мілка капуста, мілка
Садила її дівка.
З трьох криниць воду брала -
Капусту поливала. (В селі є урочище «Три криниці»)*

*Мілка капуста мілка
Кришила Галя дівка
Кришила-шаткувала
Гостей ся сподівала.
Були і жартівливі пісні:
Ой, хто п'є – тому наливайте.
Хто не п'є - тому не давайте.
Чарочка мала -
Треба її випити до дна.
А потім ще.
Ой випила, вихилила,
сама себе похвалила:
Гарну натуру маю,
що по повній випиваю.*

Дві останніх стрічки повторюються. Ще за столом танцюють віватя, взявшись за руки догори.

Для світилки дружки співають пісню-запрошення:
Світилочко пані,
Вечеряйте з нами
Не будь така пишна
як в садочку вишня.
За світилку відповідають свахи:
Мені мати наказала,

Щоб я з вами не вечеряла,
Щоб я вечір простояла
Свому брату посвітила.
Коли вже поїли співали боярам знову:
*Встаньте бояри підіймітися,
Да перед богом поклонітися
Свату і свасі ще й їхній дочці
Ще й пишним кухарочкам
За хліба принос,
За винопринос,
Щей за добру згodu
П'єм горілку як воду.*
Виходять з- за столу. Дівчата просять, співаючи кілька разів:
*Ой старосто – дядьку
Глядіть нам порядку.
Виведіть нас з хати
На двір погуляти.*
Свахи від молодого відповідають:
*Нема старости вдома
Поїхав по дрова
Нам люди приповіли –
Старосту вовки зіли.
Чи вовки, а чи вовчиці,
Бо він любив молодиці.*

Нарешті старости виводять молодих тримаючи за хустинки різними боками столу і зустрічаються аж на подвір'ї у танці. Перший танець молодих - полька. А старости і собі вдвох танцюють в парі. Так завершується перший стіл. Гості танцюють, розважаються.

Перед другим столом дружки танцювали перед дружбами із калачем, який мав отвір та був на тарілці. А дружби кидали за букет гроші. Дружки погоджувались та переставали танцювати, коли дружби давали достаню кількості грошей.

Тоді вже перед другим застіллям зять взував тещу в чоботи.
*Ой чоботи, що зять дав
А за тії чоботи дочку взяв, –* співали свахи.

Трохи пізніше запрошують господарі гостей знову у шалаш за другий стіл. За другим столом ті ж страви та обов'язково дають тушковану капусту з м'ясом – «бігос». Всі гості гуляли, веселилися до самого вечора.

За другим столом відбувається покривання молодої. Молодих заводять з різних сторін за стіл. Свахи співають:

*Каптур на полиці,
витріщив очиці,
витріщив оченята
на наші молодята.*
Дружки підспівують:
*Каптур рогатий,
тікай із хати.*

Старший дружба під час танцю тричі накидав на молоду каптур. Дружки не давали. Молода мала право два рази скинути, а на третій раз каптур накладали на голову (поверх

вінка, легенько). Тричі просили старосту благословення покривати. Потім зверталися до матері молодої:

*Дай мати хустину –
Покрити твою дитину.
Ми будем віночок скидати,
А хустину в'язати.*

Співають свахи та тричі танцюють з хусткою жартівливо стараючись накрити одна одну – для передбачення: хто буде головніший в сім'ї. Мати кладе потім каптур в рантух та торбинку із житом і дві свахи від молодого і молодої тільки по батьков лінії та щасливі у першому шлюбі ставали біля молодих на лаві і починали покривати молодих. Свахи співали:

*Як в перший раз,
У добрий час
Благослови Боже...
Благослови Боже
і батько, і мати
Своєму дитяті
Русу косу покривати.*

Співали три рази. Після кожного разу свахи мінялися калачами і цілувалися, а староста мав не дати їм поцілуватися і старався встромити поміж них велику вимашену ложку, якою сипали Тиманівську кашу.

Ось так з піснями, жартами та Божим благословенням відбувалося покривання молодої. Після покривання скидають вінок, одягають каптур, обв'язують рантухом. Зверху вдягають знову вінок. Це робить мама молодого. Дружки співають:

*Ой ходила Галя по садочку.
Припав припав білий сніжок головочку.
І вже нічого не здути, не змести
Треба його до віку перенести.
Було літо, було літо, а тепер зима
Посіяла чорнобривці, та й проти Різдва
А вже тії чорнобривці розцвіли,
а вже мою русу косу та й покрили.*

Потім свахи співали:

*Зробили ми діло
Аж нам чоло впріло
Із хліба – паляницю
Із Галі молодицю
Зробили ж ми діло
Аж нам чоло впріло
Із хліба – півхліба
А із Івана – діда.*

А старший дружба три рази перетанцював з короваєм перед цим знявши із короваю пояс і сам ним навхрест обв'язавшись. Співали свахи до дружби:

*Наш дружба як пан, як пан.
Одягнув синій жупан, жупан,
Поясом вперезався –
До короваю взявся.*

Тоді починали різати коровай та гільце. Найкращий шматок короваю – велику коровайну квітку і вершок від гільця із пучком жита - молодим. Порізали коровай та гільце, а потім дружба брав підошву та стовбур від гільця тричі перетанцьовував і давав це все музикантам. Перед даруванням свахи просили:

*Ой дайте нам тару
Глібоченьку тару.
Ми будемо міряти,
А ви будете вірити.*

Родичі молодого обдаровували родичів молодої. Давали «бальці». Обдаровування починалося словами: «Є у пані молодої мама, тато, тітка і т.д. просимо на цей дар Божий».

Починали дарувати батьки молодої. Свахи співали:

*Ой ніхто так не кує як сива зозуля,
Ой ніхто так не вітає
Як рідна мамуня.
Ой ніхто так не воркує
Як голуб сивенький
Ой ніхто так не вітає як батько рідненький.*

Чоловіки давали гроші, а жінки - дарунки.

А ще давали дари кухаркам і щиро дякували їм за смачні столи. Всі обдаровані разом три рази танцювали. перед молодими і батьками молодої, розмахуючи високо піднятими руками з дарами. А ще при одержанні дарів кожен з родичів після отримання говорив такі слова: «Дякуєм татові і мамі, і вам, свату за послугу».

Всім давали випити чарочку горілки, шматок короваю та гілочку гільця. Свахи співали:

*Побажаем добрим людям
Щасливо прожити
Тай діждати тої днини
Щоб дітей женити.*

При даруванні приповідали різні побажання та приповідки: «Дарую молодим сад, а в саду ягоди, щоб жили у мирі і злагоді», «Даруємо мірку гороху, щоб мали сина до року», «Даруємо корець гречки, щоб було між молодими суперечки», «Даруємо дзвіночки, щоб мали дві дочки», «Даруємо мішок колосся, щоб до віку мирно жилося», «Даруємо молодим скатертину на чотири канти, щоб мали четверо синів і всі музиканти», «Даруємо граблі й вила, щоб молода добрий борщ варила», «Даруємо молодому дугу, щоб не заглядав на другу, а молодій коня вороного, щоб не заглядала на другого», «Даруємо мішок пуху, щоб невістка не ображала свекруху», «Даруємо бджоли на зеленім дубі, щоб молоді цілувались в губи», «Перепиваємо гроші, щоб родилися діти хороші», «Даруємо чисту воду, щоб були обоє гарні на вроду».

На другий день у понеділок ведуть молоду до молодого. Відповідальним моментом було дати дочці придане. Свахам давали вишиті простирадла, покривало, ковдру літню, ковдру зимов, а подушки з вишитими пішевками – дружбам. З цим усім «приданим» танцювали 3 рази разом із дружною і свахою.

Коли виходять з двору свахи співають матері молодої:

*Загортай мамо жар, жар
За дочкою жаль, жаль.
Кидай в піч дрова
Оставайся здорова.
А в перший раз, у добрий час*

*Благослови Боже
Благослови Боже
і батько і мати своєму дитяти
На свій хліб виряджати
Дочка в свою чергу відповідала, тричі співаючи.
Спасибі батькові, ненці,
Богу святому,
що ви мене виростили
і в люди вивели.*

*А мати співає:
От тепер я висока,
От тепер я широка,
От тепер я гладка стала,
Бо я зятя дочекала.*

І молодий і молода несуть під рукою по два калачі. Молода вже йде у хустці. Свахи несуть придане. З яким вони танцювали ще на подвір'ї молодої. Подушки, простирадла, ковдри і т. д., кожна сваха з якимось предметом танцювали всю дорогу та ухкали. Співають:

*Не лякайся свату,
що нас йде багато
Тридцятеро трое
На подвір'я твоє.*

Коли підходять на певній відстані від подвір'я молодого. Без музик родичі молодого і молода ідуть до молодого, а родичі молодої і музиканти чекають за рогом вулиці коли їх забере молодий. Коли молода заходить на подвір'я свекруха виходить з вивернутим кожухом і питає: «Ти з ким прийшла?»

Молода має відповісти: «Прийшла я з хлібом, сіллю, з калиною, з Вашою дитиною». Свекруха обгортає молоду кожухом і заводить до хати і старається завести так, щоб невістка не дивилася на піч. Адже в селі побутує повір'я: якщо невістка буде дивитися в піч – свекруха незабаром помре.

І починають молоду «годувати». Несли хто що міг: то в ренделику, то на затулі, хто в совочку яблука і буряк, притрушений дертю, і бараболі сирові, і сливки перемашені, а біля молодої стояло відро і все туди висипалось. Довжелезна черга годувальників прихвалювала молоду: «Ой гарно молода їсть. Яка до їди така буде до роботи. Гарно все виїдає».

В цей час Молодий йде за «пропоєм» і веде «пропій».

Свахи від молодої співають:

*Відкривай мамо ліску,
Ведем тобі невістку –
Високу як ялина,
Червону як калина.
Відкривай мамо ліску,
Ведем тобі невістку –
До комори – ключницю,
До хати – робітницю.*

Підходять до воріт, а ворота закривають і не пускають «пропій». Стоять свати від молодого з дрючками. А потім після так званої «сварки» відкривали ворота, свахи заходять на подвір'я і починають співати:

Добрий день тому,

хто є у цім дому.

Старому й малому,

цей Богу святому.

Свахи від молодого з хати відповідають:

З калиночки дві квіточки,

Щоб ви здорові були,

Що нас ви не забули,

Що ви ся здогадались

Нам «добрий день» сказали.

Повторюють тричі. Потім сідають за стіл. Молода сама сиділа за столом із своїм родом, а молодий походжав коло столу, хазяйнував, подавав, що треба, пригощав В цей час у молодой можуть вкрасти туфлю і вимагати викуп у дружби.

А потім молодий хоче сісти біля молодой, а його не пускають і він з жартами та вигуками перелазить через стіл.

Починають дарувати бальці родичі молодой родичам молодой. Так само з короваєм і гільцем: «Десь у пана молодого є сестра і так далі... Потім знову танцюють віватя з бальцями.

У вівторок відбувався так званий борщ, складчина. Весілля продовжувалось вже окремо в молодой і окремо в молодого. На цей день обов'язково готують борщ у великому казані до 40 літрів. Тому і казалим «йдемо на борщ». А складчина так називалась, бо всі гості несли з собою по півлітрі горілки і ставили на столи. Та всіх пригощали і запрошували похвалити їх горілку.

Від молодого до молодой приходили дякуванні:

З калиночки дві квіточки,

Прийшли «дякуванці»,

Прийшли «дякуванці»,

Дякувати татові і мамці.

За хліб, за сіль, за калину,

За хорошу дитину.

Запрошувались троїсти – музики. Та були ряджені молодий та молода. Молоду брали дуже високого чоловіка, а молодим – низеньку кругленьку жіночку. Співали сороміцьких пісень, жартували, видумували, танцювали сороміцькі танці.

Відчини мамо ліску

Ведемо тобі безмізку.

Якби вона розум мала,

Вона б так не вбирала. – Записано зі слів жінки, в якій завжди чоловіка вдягали молодую, бо він був дуже високий. От своєму чоловіку вона ці слова і співала.

За молодими приходили брат чи сестра молодой з родичами і уклінно казали: «Просили мама і тато, і ми просим вас, щоб ви пустили своїх дітей до нас». Молоді йшли знову до молодой, а потім ввечері повертались до молодого.

А на наступну неділю через тиждень була «гостина». Батьки молодой були на весіллі молодого, а батьки молодого – тільки вдома. Тому на наступну наступну неділю їх запрошували в гості до молодой. Були там також присутні близькі родичі, сусіди. Всі пригощалися, зичили молодим гарного життя, здоров'я та всіляких гараздів.

В умовах нової етносоціальної ситуації поживається інтерес людей до традиційної весільної обрядовості і як наслідок – збільшується число бажаючих справляти традиційне весілля – найрадісніший найвеселіший час у житті людини.

Підкреслюю, що для мене важливе з розповіді оповідачів все: і зміст («що»), і форма («як»). Останньому приділено значну увагу, адже кожен звук, слово, речення, міміка, жести респондентів, їхні емоції – це компоненти, що в сукупності становлять таке неповторне явище, як мову народу, його душу. Тому, крім моральних аспектів, виявилися цікаві питання формування наративів на основі фольклорної традиції, ролі оповідача, його пам'яті, вміння передати емоції. Важливий з цього приводу також процес творення образів із застосуванням епітетів та порівнянь. Для поетичної структури тексту цінні невербальні засоби вираження. Крім зазначеної проблеми джерелознавчого характеру, існує й суто дослідницька, оскільки на сьогодні ще немає фольклористичної монографії, яка розповідала саме про Тиманівське весілля.

До вашої уваги мною було представлено широке образно-емоційне поле фольклорного тексту. Особливої уваги вимагає з'ясування поетики.

Основна мета роботи полягає в тому, щоб дослідити послідовність проведення весілля та представити фольклорні тексти як такі, що формують народну традицію, яким властива специфічна повторюваність особливого мелодійного характеру.

Уваги заслуговує народний погляд на духовні цінності – життя, любов, віра, вірність тощо.

Наприкінці відзначу, що запропоноване дослідження не претендує на вичерпність. Багато свідків проведення обрядодій вже немає в живих. І тільки спогади їхніх дітей та внуків ведуть нас в ті часи.

Отже моя розповідь велась за спогадами: Прокопової Ганни Іванівни, Мельник Олександрі Олексіївни, Манько Марії Петрівни, Матіяш Світлани Федорівни, Небелиці Ольги Ананіївни, Кокошко Надії Овсійвни, Бугай Євдокії Іванівни, Вишнівської Катерини Іванівни. Я дякую цим жінкам, адже кожна з моїх односельчанок старалась якнайповніше піднести саме свою розповідь про обрядодії. І нехай ці розповіді в дечому не співпадали, але повністю відображали саму автентичність такого незабутнього дійства.

УДК 908(477.44)

БІБЛІОТЕЧНИЙ ПРОЄКТ БЕРШАДСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ «ПЕРЛИНКИ РІДНОГО КРАЮ» ЯК УСНА ІСТОРІЯ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Л. М. Німчук

У Бершадській міській територіальній громаді реалізовано загальнобібліотечний проєкт «Перлинки рідного краю». Ініціатором та організатором виступила КЗ «Бершадська бібліотека». Реалізація краєзнавчого проєкту дала можливість віднайти, записати, оцифрувати перекази, легенди, спогади старожилів населених пунктів територіальної громади про цікаві події, знакові місця, народні цікавинки, топонімічні та гідронімічні народні назви місцин та пов'язані із ними легенди і спогади.

Ключові слова: *«Перлинки рідного краю», бібліотечний проєкт, легенди, перекази, спогади.*

The general library project "Pearls of the native land" was implemented in Bershadska city territorial community. The initiator and organizer was Bershada Library. The implementation of the local history project made it possible to find, record, and digitize the traditions, legends, and memories of the old residents of the settlements of the territorial community about interesting

events, iconic places, folk curiosities, toponymic and hydronymic folk names of places, and related legends and memories

Key words: *"Pearls of the native land", library project, legends, legends, memories.*

Рідна земля – світ дитинства і юності, невичерпне джерело, що все життя живить душу людини добром і світлом, куди б потім не завели шляхи її долі. У ній корінь нашого роду, все довічне, як життя і святе, наша історія, наше минуле, без якого немає майбутнього. У пошуках власного коріння та утвердження глибокої української ідентичності, Комунальний заклад «Бершадська бібліотека» зініціював проведення загальнобібліотечного проєкту Бершадської міської територіальної громади «Перлини рідного краю». Давно відомо, що рослина без коріння всихає, а людина без минулого не живе. Сьогодні, це є надзвичайно актуальним для українців, бо настав час збирати каміння історії, вивчати свою історію, аналізувати історію і робити правильні висновки. Кожен повинен знати та осмислювати історію свого народу, як ключової складової національної ідентичності, а історія й починається з легенд, міфів та притч. Для народу його історія - це його душа. Хто з нас, не знаючи переказів та легенд, зможе пояснити, чому українці так шанують землю, а працю на ній називають священною? Той, хто не знає національної історії, ніколи не зможе зрозуміти свого народу й діяти на його благо.

Головна мета бібліотечного проєкту: зібрати, систематизувати, зберегти та популяризувати легенди та перекази рідного краю, орнаменти вишивки, народні піснеспіви, етнорецепти, дивовижні історії про знакові місця та об'єкти населених пунктів громади для забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до культури та історії рідного краю. Через реалізацію проєкту є можливість привернути увагу суспільства до джерел багатогранної культури українців та надати компоненту «етно» нового значення, звучання, осучаснити його завдяки бібліотечному проєкту, а бібліотечний заклад перетворити у комунікаційний майданчик. Страви, вишивки, піснеспіви – все це має стати ідентифікатором для усієї територіальної громади.

«Перлини рідного краю» – це своєрідний цифровий архів легенд, звичаїв, традицій, цікавинок бершадської землі. Бершадщина неймовірно багата на таланти, звичаї, традиції та справжні дива природи. Кожне село громади має природні та народні цікавинки, які здатні вразити навіть бувалих туристів, адже тут дивовижні панорами, легендарні вали і яри, цілющі криниці та джерела, неймовірні етнографічні родзинки, смачнющі неповторні етносмаколики, а найголовніше: добрі та гостинні люди. Ми маємо багату історію нашого краю, як писемну, так і усну.

У пошуках «перлинок» бібліотечні працівники Бершадщини побували у краєзнавчих експедиціях, зазирнули у пам'ять поколінь, де передаються розповіді про певні місцини, ріки, озера, ліси, гори, долини, скарби та історичні згадки про визначні події, що відбувалися. Усі ці оповіді є правдивими, але містять елементи домислів, емоцій, вражень тих хто їх слухав та оповідав, тому це не історичні факти, а легенди, казки, спомини та перекази, які не тільки допомагають краще пізнати минуле, але закликають пам'ятати про нього і передавати з покоління в покоління.

Протягом двох місяців бібліотечні працівники проводили так звані краєзнавчі бібліотечні розвідки, спілкування із місцевими мешканцями, віднімали фото та відеоматеріали, відновлювали маловідомі факти історії та готували відео презентації перлинок свого населеного пункту. Зокрема вдалося зібрати, систематизувати та популяризувати наступні напрямки проєкту:

- Джерельні скарби Бершадщини
- Страви Бершадщини

- Таланти Бершадщини
- Народні топоніми та гідроніми Бершадщини
- Старі будівлі Бершадщини
- Мандрівки селами Бершадщини
- Прадавні ремесла Бершадщини

Участь у проєкті взяли всі сільські бібліотеки Бершадської громади. Користувачам презентовано 24 відеопрезентації цікавинок кожного населеного пункту. Серед презентацій відеоекскурсії, майстер-класи, історичні мандрівки, етнострави, ремесла тощо. Бібліотекарі показали, що сьогодні серед нас ще є люди, які були свідками побуту, культури, звичаїв і традицій села, пам'ятають історичне минуле краю. Завдяки проєкту молоде покоління бершадчан дізналися про походження окремих географічних назв, народних назв вулиць, ярів та урочищ. Виявилось, що на Бершадщині є десятки цілющих джерел, до яких по воду мешканці ходять сотні років. Варто зазначити, що в ході реалізації проєкту були віднайдені багато рецептів місцевих етнострів, історії родин і звичаїв. Все це стало цінним джерелом інформації для формування історичної пам'яті нашого регіону.

Усі напрацювання є публічними, з ними можна ознайомитись на офіційних сайтах Бершадської міської ради та КЗ «Бершадська бібліотека». Проєкт не завершується, бо збір інформації про цікаві знакові об'єкти міста та сіл громади, формування так званого цифрового архіву про населений пункт з часу його виникнення і до сьогодні, ведення постійної хронології знакових подій – це подальший розвиток проєкту. Бібліотечний проєкт має свій розвиток, до нього долучилися клубні та музейні працівники, планується проведення у м. Бершадь благодійного етнофесту «Перлинки рідного краю», на якому будуть представлені цікавинки кожного села громади. КЗ «Бершадська бібліотека» виступила, як співорганізатор благодійного етнофесту «Перлинки рідного краю», що є оберегами національної культури, традицій і звичаїв Бершадської громади. Підсумком бібліотечного проєкту також є популяризація історичних, культурних та природних туристичних об'єктів Бершадської територіальної громади.

Сьогодні традиція взаємодії бібліотек з різними установами та організаціями для проведення спільних заходів отримує новий поштовх для розвитку і реалізації бібліотечних проєктів, а співпраця закладів культури, освіти, громадських організацій є цінним надбанням. Надалі працюємо для створення у кожному сільському населеному пункті бази даних, куди ввійдуть спогади, старі фото, листи, перекази, звичаї і традиції кожного села. Плануємо реалізувати проєкт під назвою «Мое село в державі Україна» та «Світлина розповідає», адже нині кожна бібліотека громади функціонує, як комунікаційний майданчик громади для просування спільних цінностей та створення нових цікавих проєктів та івентів. У КЗ «Бершадська бібліотека» є підготовки та проведення бібліотечних проєктів, лише протягом 2022 року реалізовано десяток бібліотечних проєктів. Серед яких онлайн-проєкт «Озвучимо дітям казку», «Бібліотека просто неба», Бібліопікнік, бібліотечна алея, топонімічний проєкт «Розказують назви вулиць міста Бершадь», меморіальний проєкт «Бершадчани, які віддали життя за Україну».

Кажуть, сучасне – це дорога з минулого в майбутнє. Це своєрідний місточок, що єднає береги людського життя. Завдання публічних бібліотек вивчати, досліджувати, заглиблюватись у минуле, дізнаватись його суть, бо це історія нашого краю, нашого народу, це пам'ять про наших предків, що допомагає нам будувати майбутнє.

Література

1. Андрущенко, В. П. Там, де Оса тихо в'ється: нариси, есе / Володимир Андрущенко. – Вінниця : Власюк О., 2006. – 150 с. : фот.

2. Джус, А. Красносілка «Красне село на березі Бугу ріки». Серія «Моя Вінниччина» журналу «Вінницький край», вип. 13. – Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 444 с.
3. Дьомін, О. О. Маловідомі сторінки історії Бершаді. Видання друге, доп. / Олександр Дьомін. – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. – 232 с. : іл.
4. Любов душі моєї – Баланівка : монографія / Галина Мефодіївна Невеличко, Григорій Олексійович Погончик. – Вінниця : Балюк І. Б., 2014. – 479 с. : фот. – Бібліогр. : С. 470–475.
5. Невеличко, Г. М. Любов душі моєї – Баланівка: монолог / Галина Невеличко, Григорій Погончик. – Вінниця : ПП Балюк, 2010. – 480 с. : фот.
6. Павличук, О. А. Село в краю Подільським. Кидрасівка: Люди. Події. Час. – Вінниця : «Вінниц. газ.», 2020. – 192 с. : іл.
7. Погончик Г. О., Воробйова Н. Ф. Поташня – серцю рідний край. – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2014. – 530 с.
8. Погончик, Г. О. «Село в краю Бершадським ... (Михайлівка, Романівка, Якубівка: історія та долі) / Григорій Погончик. – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2012. – 44 с. : фот.
9. Погончик, Г. О. Бершадщина: з минулого в майбутнє / Григорій Погончик. – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. – 958 с. : фот.
10. Поклад, Н. І. Там Буг Південний, там душа моя. Розповідь про Маньківку. Серія «Моя Вінниччина» журналу «Вінницький край», вип. 70. – Вінниця, ПрАТ «Віноблдрукарня», 2021. – 176 с.
11. Похила, М. П. П'ятківка : події та долі / Мойсей Похила, Прокіп Похила. – Вінниця, 2005. – 132 с. : фот.
12. Сухоребрий, І. П. Сумівка – козацьке село над Бугом (Історико-краєзнавчий нарис) / Іван Сухоребрий. – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2012. – 376 с. : фот.
13. Троянський, В. К. Тут дух одвічної стихії... або «Батьківський поріг» : [історія с. Шумилів] / Василь Троянський. – Біла Церква : Дельфін, 2006. – 158 с.

УДК 94(477)"19/20"+398.8](047.53)

**КАТЕРИНА КОВАЛЬОВА: «ЖИВУ, ПРАЦЮЮ І СПІВАЮ»
(РОЗПОВІДЬ ПРО ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ПОЕТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ
ТА ФОЛЬКЛОРНИЙ АНСАМБЛЬ «ВЕРБИЧЕНЬКА»)**

Ю. М. Момотюк (м. Вінниця)

У статті подано усноісторичні свідчення Катерини Ковальнової про її життєвий шлях, поетичну діяльність та про фольклорний ансамбль «Вербиченька».

Ключові слова: дитинство, спогади, с. Сосни, поезія, побут, Святий вечір, «Вербиченька».

The article has a historical record by Katerina Kovalova about her life path, poetic activity and about the folklore ensemble «Verbichenka».

Key words: childishness, tell me, p. Pine, poetry, pobut, Holy evening, «Verbichenka».

Ковальова Катерина Семенівна, 1945 р. н., с. Сосни Літинського району Вінницької області, Україна. Художній керівник фольклорного ансамблю «Вербиченька» РБК, поетеса народного жанру.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 4 грудня 2019 року. Інтерв'юери – Іщук Л. С., директор Літинської районної бібліотеки, Римаренко Н. Борисівна, бібліограф-краєзнавець Літинської районної бібліотеки.

К. С.: Я, Ковальова Катерина Семенівна, дівоча моя фамілія (прізвище) Слободяник. Народилася в с. Сосни [1] Літинського району Вінницької області у 1945 році 27 липня. Сім'я, щоб така, як колись були дуже великі сім'ї – ні, нас четверо дітей було, я сама менша

четверта дитина у своїй сім'ї. Ну яка наша сім'я, любила трудитися, і мама любила трудитися, і батько, і нас приучали до цього. Старші пасли корову, а молодші пасли свині, а я вже як сама менша, то мені доручили гусей, гуси пасла. А вже як старші відходили, то вже те мені доводилося. Я ось тут, де біля кирпичного [2], це все був випас, і я тут пасла і свині, і худобу, і все це було. Ну пішла в школу. У нас у селі була школа початкова, тільки 1–4 клас, а уже далі семирічка [3], то була в Городищі [4]. І ми ходили, не було портфелів, в куфайочках [5], чобітках кірзових [6], замість портфелів торбинки, корзинки з ригози [7] маленькі. Йдемо, а сніга страшні, падаємо, наберемо в ту корзинку снігу, повитрушуємо і йдемо. То я кінчила вісім класів, далі вже, щоб іти вчитись, в мене не получилось, бо старша сестра була 1937 року, вийшла заміж, брат 1939 року був, а вже середня 1943 року, вчилася в Кам'янець-Подільському педагогічному [8], а я сама менша. І тут мама захворіла, я кінчаю вісім класів, мама хвора лежача, а вдома що – і хазяйство, і корова, і телятко, і підсвинки [9], і все – хто буде глядіти, так лишилася я глядіти те хазяйство, і лишилася, і так не пішла.

Більшість задають мені питання: «Чого ж ти далі не вчилася?» Я кажу, от така історія, розказувала, що трапилось. Ну потім мама видужала, але вже й було пізньо. То я завжди тако нагадую, як то в нас було, особливо як підходили різдвяні свята. Ми маленькі так чекали цього. Мама щось там готує, ми помагаємо. Ну як помагаємо, старшечки вже помагали, а ми з сестрою середньою, різниця два роки, з печі все те спостерігаємо, нам так цікаво. Тут вже надвечір, ну вже вроді би все, піч [10] палиться, вроді би вже так все готовеньке, тато пішов десь надвір, виходить і вносить на радіозі, радіюшка [11] така, солому. Причілок [12] в нас був під хатою, і там складяна завжди солома була, для підстилки худоби і що житня блискуча така. І вже двері відкриваються вперід, такі клуби цього холоду, а тоді вже тато заходить з цим клунком і висипає солому на землю. То було все так цікаво, я даже вже в своїх роках старших і цей спогад різдвяний описала, я можу зачитати його, послухайте. Хтось, може, послухає і своє дитинство пригадає.

Як, бувало, на Святвечір зайдеш в теплу хату,
Сидить батько біля столу, біля печі мати,
Стоїть мама біля печі, у піч заглядає,
Рогачі держить в руках, щось там поправляє.
Вона палить у печі, вечерю готує.
І так радісно усім, ніхто не сумує.
Двоє старшичких дітей її щось питають,
Де що брати, де ставити – мамі помагають.
На припічку калачиком кицька дримає,
Потім стала вуркотіти, мабуть, засинає.
Ми з сестричкою маленькі з печі виглядали
І за всім отим процесом та й спостерігали.
Як у хаті підбілено, змащена долівка,
Соломою застелена, принесена з причілка.
Біля печі, у запічку, бабуня сиділи,
Потім встали із запічка, рученьки помили.
Трошки бабця покашляли, до столу ступили,
Поклонилися святим, лампадку світили.
Чистим рядном застелений тапчан біля груби,
І великі подушки там складені були.

Ну а поряд з тапчаном скриня стояла
І усю нашу одежу в собі зберігала.
Біля скрині стояв стіл, на нім скатертина, що матінка сткала,
А за столом, на покуті, там кутя стояла,
А на стінах рядочками образи висіли,
А на них, як для краси, вишиті рушники висіли.
Біля дверей на миснику мисочки стояли,
Старші діти доставали і мамі подавали.
Під хатою у хлівці корова стояла
І чогось у той Святвечір вона замичала.
Біжи батьку подивися, – матінка сказала.
Чого вона замичала, я мала не знала.
Чогось татко забаривсь, ми малі не знали.
Дуже хотілось вечеряти та тата чекали.
Тут рипнули двері і заходить татко,
На руках уносить в хату маленьке телятко,
Положив його в куточку, мокро, парувало.
Як воно маленьких тоді нас здивувало.
Поки теля розглядали, то зійшла уже зоря,
Мама з татом нам сказали: «Вже вечеряти пора».
А про верстат то я забула, що стояв у хаті.
На нім ткали полотно.
Гай, гай, гай, коли то було, ой як було давно.

Ну ось такий був це в нас Святий вечір. На другий день рано встали. Потім ми вечеряли, вже після вечері лампадка [13] світиться, старші полягають, а ми з сестрою маленькі і по тій соломі отако, тут вже і телятко звелось на ніжки, і телятко брикає вже з нами, і ми не спимо, ті сплять, а ми такого по соломі качаємося. То так було весело, що й ну. А вже на другий ранок, Різдво вже, сідаємо снідати, поснідали, йдемо до бабуні в гості. Бо бабуня ж була сама, вона йде до своєї дочки старшої, ну і ми за нею. Тоді уже дочекаємо вечора, а ввечері ходимо по хатах колядуємо. Збирається вже нас там душ п'ять-шість, то такі були гарні коляди, то такі прямо дорослі, не то що, як зараз, «коляден- коляден» – це називається коляда. Ми колядували настояні коляди, такі, що заслухаєшся.

Іщук: Ви коляду пам'ятаєте?

К. С.: Ну ми і зараз колядуємо. От у будинку культури ж ми колядуємо.

Іщук: Можете хоч один, хоч трішки заколядувати нам?

К. С.: По всьому світу стала новина:

Діва Марія сина родила,

Сина породила, в яслах положила

Господнього сина.

Діва Марія Бога просила:

«В що ж бо я сина свого сповила,

Ти, Небесний Царю,

Пошли мені дари,

Цьому дому господарю».

Ну і далі, продовжується. Гарні коляди колядували. Зараз я не знаю, чи то батьки не хотять, чи то самі не знають навчитися, щоб дитина колядувала так, як воно полагается з давна давен. Ну все міняється, все міняється, ось такі. Ну а потім я вже вийшла заміж. Працювала у селі в нас, туди, де зараз Літинські Хутори [14], там була «хмільова бригада» [15], вирощували хміль, і я там увесь час була. Була ланковою даже на тому хмелю, це було мені років 15–16. Правда, мала спір в руках [16], рвала хмелю по 105 кг. Там працювала, потім вже вийшла заміж. Тут, в Соснах, ми ще жили, а тут будувалися на старій чоловічій батьківській хаті. Хата стара була, розвалили і там будувалися. Пішла потім на плодзавод [17]. На плодзаводі працювала 18 років. Це від моєї хати до плодзавода 3 км. І я приходила за 20 хв. В нас один був обвальщик [18], може, хто пам'ятає, Алік Русаков, тій каже, він великий був, шаги в нього такі.

– Бачу, – каже, – Ковальова йде впереді, я дожену, і що, думаєте, догнав? Не догнав, вона чоп-чоп-чоп, і я її не догнав.

До пенсійного віку працювала я на плодзаводі. Там теж був дуже згуртований колектив, хороший, поважали мене і до сих пір поважають. Мій чоловік, Ковальов Яків Петрович, ми ходили з ним часто на базар. Вже діти питаються: «Що були на базарі?». А він каже до дітей, він руский був, так каже: «А с неї что можно било ходіть на базар, только вошла в базар, бежит весь плодзавод, тогда сосонци, а тогда ще й рибакі, а я стою в стороне, а она с всемі разговаріваєт». Бо я ще маю не по своїй професії, «не в свої сані влізла» [19], бо люблю дуже рибу ловити, це моє хобі, це не дай мені поїсти, а рибу ловити я дуже люблю.

Іщук: Саму найбільшу яку ловили рибу?

К. С.: Щука була попалася, 2,5 кг. Ну а то така. Я любій рибі була рада, що я зловлю. Ну, звичайно, як малюсінька, то шкода було, викидала, хай росте. А я прийду ще за тобою, ти порости.

Іщук: А діти, діти, скільки дітей у Вас?

К. С.: В мене діток троє. Три дочки – Надія, Люба, Валентина.

З чоловіком ми прожили 43 роки, і він помер, вже ось буде 9 років. В мене дід був орденносець [20] великий. Ми як ходили, я ще була учасницею хору «Пам'ять», яким керував Олексій Гончарук, це там були ветерани праці і війни. То коли вже на День Перемоги, а мій чоловік дуже любив, щоб це я учасувала в хорі. Він любив та ще й посилав мене: «Баба, йди, бо там вже люди собралісь, а ти ще вдома». То він як приходив на 9 травня, колись гарно святкували, в зал прийде, сяде, і завжди він чіпляв свою нагороду, в нього Орден Бойового Червоного Прапора [21], то ці ветерани війни і праці приходили і дивилися на його орден. Був такий Зубчук у нас, хор відвідував з жінкою, Зубчуки вони, то він ще потребував в нього орденську книжку: «Що ти натягнув, ми були на війні і в нас такої нагороди в жодного немає, а ти молодий такий, і маєш Орден Червоного Прапора, де ти його взяв?» То він орденську книжку завжди носив за собою.

Іщук: А де він працював?

К. С.: Йому не за працю дали.

Іщук: Зрозуміло.

К. С.: Він в армії служив, 1963–1964 рік в Алжирі [22]. Це геть другий континент. Два роки він там був. Колись Алжир був французькою колонією, а як їх вже тоді вигнали, французів, звідти, вони велику територію залишили замініровану. Ну от їх посилали туди розмінірувати. І це їм дали ці високі нагороди. Він не носив його, може, хто ще пам'ятає, він завжди носив планочку, але орденська книжечка, документ, завжди він був. Він у Вінниці робив крановщиком [23] на металобазі. В нього тільки одна запись – армія, і що він

металовщик на металобазі. То ми колись йшли, це ж по Київській, даже його дружинники [24] воєнні йшли і за цю планочку спиняли його і потребували документ на неї.

Іщук: Розкажіть, Катерино Семенівно, Ви вийшли заміж за Вашого Ковальова, він жив, як в народі казали, «на кацапській вулиці»?

К. С.: Да, да. Оце де «інкубатор Коцюбинського» [25] і там ті колгоспні, там всі ті вулиці були кацапські [26], називалися Лопатинці. Бо інкубатор, це моя мама-свекруха, вона дуже була добряча свекруха, не дивлячись, що я попала до них другої національності. Мій як женився, це вже вони розказували, то пропонували йому «бери свою, русску», він не погодився, видно, доля повела його в Сосни. Мама-свекруха казала, що де інкубатор, то той будинок строїв ще пан Лопатинський, і так Ви чули, може, що то все Лопатинці. Но він тоді вже з часом продав його Пушинському, то, мама-свекруха, вона не пам'ятає Лопатинського, вона Пушинського знала, бо все розказувала: «Ми дружили з паньою, був тут колись дуже великий став [27], вона каталася на човнику і нас брала». Ми дружили, я знаю Пушинських, а Лопатинських, ні. То там все було кацапське.

Іщук: Їхня сім'я була велика, Вашого чоловіка?

К. С.: Да, десятеро.

Іщук: Десятеро?

К. С.: Да. Було десятеро. Старша була Уляна, друга Зінаїда, третя Катерина, четвертий Іван, Фаїна, і мій, і ще Григорій, Олександра, і десята Ганна. Як я попала в сім'ю Ковальових, подивилася, дружня сім'я, відзивчиві, хороші. Ну які в них зміни є, трішки в чому, ось це обов'язково, як прийшли вони в хату до кого, до кацапів, обов'язково на передньому вуглу кімнати ікони, там прямо цілий іконостас, обов'язково ложать три поклони в хаті, тоді кажуть: «Добрий день». В нас цього в селі не було, а тут я побачила, мені сподобалось. А так все те саме, ті ж самі супи, ті самі борщі, те саме ставлення до дітей із чоловіком. Правда, ми вінчалися з своїм Ковальовим, вінчалися у Вінниці в церкві по Островського. Що мене здивувало при вінчанні [28], в нас завжди наречені у фаті, віночках, а там в платочку вінчається дівчина, вінки тримають сват і сваха, доходять до якого вже розділу, сваха бере, а тут Євангелія, на якій лежить чіпець [29]. Сваха бере чіпець, відводить наречену в сторону, знімає хустку і одягає на голову чіпець, а потім хусточку покриває. Я звикла, що в нас вінчаються у фаті і у віночку, а в них так. А так змін ніяких немає. Я ж кажу: всі трудилися, сім'я велика. Я кажу: «Як же ж ви, що ви, стільки людей у хаті?» А мама-свекруха каже: «А що я делала – паліла, варіла, карміла, мила – вот вся моя работа». А вже на старість каже: «Вот май одного ребенка, у меня десять, і все равно сама в доме сіжу, нет нікого». Вони поросходилися і в Львові [30] були, і в Луганську [31], і в Вінниці їх щось п'ятеро жили. Один з них, Василь, слідчим був, розумний. Ті теж робили брати, Іван на металобазі [32], Гріша на шарикопідшипниковому [33]. Дівчата менші в торгівлі працювали. Ніхто не сидів на батьківській голові, всі трудилися. Мені сподобалася сім'я, навіть зараз поважають мене, приходять до мене, провідують.

Потім ми собі задумали, жіночки, Ніна Олексієнко, Марія Колесник, давайте зробимо ансамбль фольклорний. І цю ідею покійний Шеремета підтримав, і ми зробили. То вже як хор відспіває, репетиція проходить, то нас шість жінок залишається і ми продовжуємо «Вербиченьку» створювати. Жінкам сподобалося, і так ми до сих пір. Ось нещодавно був творчий вечір «Вербиченьки», дуже гарно він проходив, багато людей у залі було, знайомих. Наприклад, з нашого плодзавода, я така рада була, стільки поприходили. Підемо, підтримуємо бабу Катю, бо то була Ковальова, а то вже й баба Катя. І спонсорам ми вдячні дуже, які підтримали нас. Хороший вечір пройшов, творчий, відгуки дуже хороші.

Іщук: Катерино Семенівно, Ви можете нам проспівати старовинну народну пісню?

К. С.: В нас була пісня ще в Соснах. Перед нами хата була, бо наша в центрі була, від магазину одна хата, а наша була друга, і там був в тій хаті зять, Горташ Олександр Сидорович. Він все співав пісню, це івецька, що вона мов з Івчів [34]. І все, йдемо вже ввечері, виходимо на вулицю, ну що, яку пісню співати будемо – Горташову Івецьку. І мені запам'яталося, я навіть пропонувала своїм вербичанкам, кажу: давайте розучим її, вона якась як гарем, та пісня.

Ой у полі криниченька дельом дельована.
Ой говорять люди, дівко, що ти мальована.
Хоча вже я мальована, то я не для тебе,
Не був же ти в мене в хаті, не піду за тебе.
Хоча вже я не був в хаті, то стояв я з тобою,
Сама мене відправила тай плаче за мною.
Не я тебе відправила і не моя мати,
Відправила сусідонька з четвертої хати.
Одну люблю, другу люблю, а третю кохаю,
З четвертою здибаюся з п'ятою гуляю
А шостая більо пере, сьома мило подає,
А восьмая коня веде, дев'ята сідлає, (2р)
Десятая гірко плаче: «Вернися, козаче»
Десятая гірко плаче: «Вернися, мій орле.
Хто ж мене, молодую, в цей вечір пригорне».

Отакий фольклорний гарем виходить. Далі хочу, щоб Господь здоров'я посилав, щоб я могла ходити і працювати потрошки, ну і відвідувати свою «Вербиченьку». Все залежить від здоров'я.

Ішук: Ви пишете гумор, поезії, співаєте, для Вас все це?

К. С.: В мене є хороший вірш, так як вже закінчилася осінь, пора врожаїв, в мене є до цієї пори віршик. Вже настала зима, все, що виросло на городі, ми дякуємо Богу за врожаї, і все ми згадуємо, спочиваємо. Прочитаю вам його:

У господі на городі усе зародило.
Літо сонечком зігріло, дощем напоїло.
Росте яблуня розлога, вітер гіллям віє.
В неї яблучка рум'яні, стоїть і радіє.
Біля неї росте груша, ростом не висока,
На ній груші воскові, і налилися соком.
Понад межу ростуть сливи, плодами синіють,
Зародили дуже рясно, аж гіллячки мліють.
За сливами на горбочку віродили вишні,
Червоненькі соковиті і дуже корисні.
А внизочку понад ставом калина стояла
І своїм рясним намистом всіх здивувала.
Бараболя все те бачить
І обізвалась злісно: «А я яка вродила,
Аж у корчах тісно»
Біля неї рядочками розрослась квасоля,
Не нахвалиться стрючками, то вже її воля.

«А я яка головата», – капуста озвалась,
Закутавшись в двадцять хусток,
Від сонця сховалась.
Понад тином огірки гарно розрослися:
«Ми зелені і хрусткі, одним наїсися»
Обізвались помідори: «Ми майже доспіли».
Засоромившись, сказали і почервоніли.
«Ну а я який!» – корчистий перець розхвалився,
Роздуває свої щоки, до землі схилився.
І хваляться буряки: «Нам нема заміни,
Ми чубаті, хвацькуваті, в нас всі вітаміни».
Ну а морква із землі собі виглядає:
«Пригощайтесь всі мною, хай недуг тікає»
Каже часник до цибулі: «Ми ще трохи підростем, як дощик полеє,
Без нас ніхто в кожній хаті стола не накриє».
А кріп росте, поглядає скося на петрушку:
«Без нас ніхто не зварить смачненькою юшку».
Обізвалась кукурудза: «З мене врожай буде».
Засміялась, показала золоті зуби.
Гарбуз каже: «Ой гарная та й родина наша.
Дуже смачні зернята, ще й корисна каша».
«Я в городі самий вищий, – сказав соняшник потім. –
Голова моя в віночку до вподоби всім».
А де взявся чорнобривець, то ніхто не знає
Зацвів цвітом чарівним, город звеселяє.
Господиня і господар ходять по городі, радіючи.
Все вродило, все корисно, завжди воно в моді.

Бережіть землю, бо це наша годувальниця. Певно, вже час підходить до закінчення, я хочу закінчити свою біографію у віршованій формі.

Я народилася у селі Сосни,
Був батько і матуся,
Брат у мене був,
Лукашем звали.
Сестер Олена і Настуся,
Прийшла пора, залишила я їх,
Усіх живих здорових.
Повела доля мене в Літин.
В чужу сім'ю до Ковальових.
А ту сім'ю весь Літин знав.
Їм Бог десять діток дав:
Уляну, Зінаїду, Катерину,
Івана, Василя, Фаїну,
А в грізнім 41-м ще Якова послав,
Що долею моєю став.
Я прижилася в російській тій сім'ї.

Багато років як одна година.
Трьох дочок народила я –
Надію, Любу й Валентину.
Живу, працюю і співаю,
У Бога прошу сили,
Бо семеро внучат
Мені лелеки наносили.
Нехай ростуть здорові і розумні,
Щоб вся рідня здорова була.
І хай Господь оберігає їх.
Хотілося б, щоб і держава не забула.

Словник

1. Сосни – село в Україні, в Літинському районі Вінницької області.
2. Кирпічний – Літинський цегельний завод.
3. Семирічка – неповна середня школа в СРСР, у якій навчалися сім років.
4. Городище – село в Україні, у Літинському районі Вінницької області.
5. Куфайка – утеплений одяг (кофта, светр чи ватянка).
6. Кирзові чоботи – чоботи, виготовлені з міцної багат шарової бавовняної тканини, просоченої бензоводним розчином синтетичного каучуку, а потім термічно обробленої для утворення плівкоподібного шару назовні. Лицеву поверхню кирзи зазвичай піддають термічному тисненню для імітації фактури свинячої шкіри. В народі кирзу також називають «чортова шкіра».
7. Корзинки з рогами – ємність різного вигляду, сплетена з прутів, з стебел, соломи, кори, коріння та інших матеріалів.
8. Кам'янець-Подільському педагогічному – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.
9. Підсвинок – немолочне поросля віком до року.
10. Піч – споруда з цегли або каменю, призначена для опалення приміщення, випікання хліба та інших борошняних виробів, варіння страв, напоїв.
11. Радюга, радюшка, – цупке домоткане полотно з конопляної або лляної пряжі.
12. Причілок – бокова стіна будинку; бокова частина даху.
13. Лампадка – світильник, лампа.
14. Літинські Хутори – село в Україні, у Літинському районі Вінницької області.
15. «Хмільова бригада» – колектив, група людей одного фаху, які разом виконують певне виробниче завдання на заводі, в колгоспі і т. ін.
16. Спір в руках – швидкість, спритність, успішність (у роботі, діяльності і т. ін.).
17. Плодзавод – Вінницький консервний завод.
18. Обвальщик (обвальник) – працівник м'ясної промисловості, спеціаліст із відділення м'яса від кісток.
19. «Не в свої сані влізла» – братися не за свою справу; займати невідповідне місце на роботі, в суспільстві тощо.
20. Орденосець – особа, нагороджена орденом.
21. Орден Бойового Червоного Прапора – перший з радянських орденів. Був встановлений для нагородження за особисту хоробрість, самовідданість і мужність, проявлені при захисті соціалістичної Вітчизни.
22. Алжир – держава на північному заході Африки.
23. Крановщик (кранівник) – робітник, що працює на підйимальному крані.
24. Дружинники – члени народної дружини.
25. «Інкубатор Коцюбинського» – колишня інкубаторна станція Літинської птахофабрики.
26. Кацапські – від слова «кацап», зневажлива назва росіянина.
27. Став – штучна водойма для зберігання води з метою водопостачання, зрошення, розведення риби (ставкове рибне господарство) і водоплавної птиці, а також для санітарних і спортивних потреб.
28. Вінчання – одне з таїнств – союз чоловіка та жінки, освячений церквою, де, як вважається, Господь своєю присутністю з'єднує душі в єдине ціле.
29. Чіпець – обов'язковий головний убір одружених жінок у стародавній Україні.

30. Львів – місто в Україні, адміністративний центр області, агломерації, району, міської громади, національно-культурний та освітньо-науковий осередок країни, великий промисловий центр і транспортний вузол, вважається столицею Галичини та центром Західної України.
31. Луганськ – місто на сході України, адміністративний центр Луганської області (до 2014 року).
32. Металобаза – це склад металопрокатної продукції, де надаються послуги порізки, зберігання, доставки, комплектації та підготовки до відвантаження металу.
33. Шарикопідшипниковий – Вінницький підшипниковий завод. Побудований разом з масивом багатопверхівок на вулиці Сергія Зулінського у Вінниці у 60-х роках. Закритий з 2009 року.
34. Івецька, Івчі – село в Україні, у Літинському районі Вінницької області.

Відомості про авторів

Антонюк Оксана Юріївна, завідувачка відділу краєзнавства Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки, аспірантка Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Бадрак Людмила Степанівна, бібліотекар КЗ «Іванівська спеціальна школа» Вінницької обласної Ради.

Белоус Діана Олександрівна, бібліотекар I категорії відділу документів із гуманітарних, технічних та природничих наук Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Белоус Надія Костянтинівна, завідувачка Тиманівської бібліотеки-філії, КЗ «Публічна бібліотека Тульчинської міської ТГ».

Березюк Наталія Валеріївна, завідувачка сектору створення краєзнавчих баз даних відділу краєзнавства Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Білоус Валентина Степанівна, директор бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Винокурова Фаїна Аврамівна, заступник директора з науково-методичної роботи Вінницького обласного державного архіву, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України.

Гаврилюк Олена Андріївна, аспірантка Школи Докторської Гуманістично-природничого університету ім. Яна Длугоша (м. Ченстохов, Республіка Польща), голова ГО «Конфедерація поляків Поділля – XXI століття».

Гребеньова Валентина Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського.

Глуха Марія Андріївна, бібліограф II категорії відділу наукової інформації та бібліографії Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Гула Сергій Анатолійович, кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи КЗ «Музей Вінниці».

Джуринська Тетяна Олександрівна, провідний бібліограф відділу новітніх технологій, економічних і юридичних наук Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Добошевська Аліна, Інститут соціології Ягелонського університету, представник Фонду «Добра Воля», член Польського товариства усної історії (м. Краків, Республіка Польща).

Жилюк Марина Леонідівна, бібліотекар I категорії відділу художньої культури та мистецтв Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Жмуд Наталка Вікторівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського.

Зелена Оксана Миколаївна, провідний бібліограф відділу краєзнавства Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Зінковська Оксана Олегівна, завідувачка відділу документів із гуманітарних, технічних та природничих наук Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Капала Адріана, історик, віце-президентка Польського товариства усної історії (Республіка Польща).

Киричок Людмила Олексіївна, завідувачка відділу художньої культури і мистецтв Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Кметь Вікторія Сергіївна, кандидат філологічних наук, бібліотекар I категорії Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Коваль Олександр Іванович, учитель історії ліцею № 2 Гніванської міської ради, керівник гуртка «Історичне краєзнавство» Вінницького обласного центру туризму, спорту, краєзнавства і екскурсій, краєзнавець, журналіст.

Коваль Олександр Сергійович, студент 4 курсу історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського.

Козак Наталія Віталіївна, провідний бібліотекар відділу документів із гуманітарних, технічних та природничих наук Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Колосова Людмила Юріївна, бібліограф I категорії сектору наукової інформації з питань культури і мистецтв Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Коляструк Ольга Анатоліївна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського.

Красноштан Алла Олександрівна, директор КЗ «Публічна бібліотека Погребищенської міської ради».

Коновальчук Ольга Миколаївна, провідний методист науково-методичного відділу Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Кристофорова Тетяна Петрівна, головний методист науково-методичного відділу Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Кужельна Олена Валеріївна, член Національної спілки краєзнавців України (м. Шостка Сумської області).

Куряча Марія Володимирівна, наукова співробітниця КЗ «Музей Вінниці», аспірантка відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України.

Кушнірук Тетяна Олександрівна, бібліограф I категорії відділу наукової інформації та бібліографії Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Мамчур Наталія Миколаївна, головний бібліотекар відділу художньої культури та мистецтв Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Мельник Наталія Миколаївна, методист I категорії науково-методичного відділу Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Михалиця Оксана Анатоліївна, бібліограф-краєзнавець КЗ «Бібліотека для дорослих Хмільницької міської ради».

Момотюк Юлія Михайлівна, провідний бібліограф відділу рідкісних і цінних видань Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Німчук Людмила Михайлівна, директор Комунального закладу «Бершадська бібліотека».

Новаковська Ольга Миколаївна, методистка відділу краєзнавства та патріотичного виховання КЗ «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради.

Отземко Олена Вікторівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету ім. Василя Стуса.

Побережна Тетяна Іванівна, голова Вінницького обласного комітету профспілки працівників культури, перший заступник голови Федерації профспілок Вінницької області, депутат Вінницької обласної Ради.

Привалко Тетяна Вікторівна, кандидатка історичних наук, координаторка регіональних записів проекту «Майдан: усна історія», головна спеціалістка сектору обліку та збереження усних джерел Українського інституту національної пам'яті (м. Київ).

Ружанська Валентина Петрівна, завідувачка відділу зберігання та гігієни бібліотечних фондів Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки .

Сало Юрій Олександрович, керівник туристських груп (експедицій) відділу краєзнавства та патріотичного виховання КЗ «Центр туризму» ЗОР, м. Запоріжжя.

Середюк Валентина Яківна, провідний бібліотекар відділу зберігання та гігієни бібліотечних фондів.

Слободян Ліна Миколаївна, бібліограф-краєзнавець КЗ «Публічна бібліотека Крижопільської селищної ради».

Слотюк Галина Миколаївна, заступник директора з наукової роботи та інформатизації Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки, член НСКУ.

Стойко Наталія Григорівна, головний бібліотекар відділу документів із гуманітарних, технічних та природничих наук Вінницької ОУНБ.

Твердохліб Наталія Петрівна, вчителька зарубіжної літератури (сmt Теплик Гайсинського району Вінницької області).

Трахтенберг Леонід Михайлович, директор Вінницького музею Голокосту.

Хачатурян Інга Володимирівна, бібліотекар I категорії відділу новітніх технологій, економічних і юридичних наук Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Цимбал Тетяна Володимирівна, професор, доктор філософських наук, професор кафедри професійної і соціально-гуманітарної освіти Криворізького національного університету.

Цимбалюк Поліна Іванівна, вчений секретар Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки, заслужений працівник культури України.

Цуркановська (Сарахан) Тетяна Миколаївна, кореспондент «Газети по-українськи»

Шейкіна Інга Анатоліївна, провідний бібліограф відділу краєзнавства Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Шуткевич Олеся, журналіст, автор проекту, членкиня ГО «Вісь».

Юрчишина Ольга Анатоліївна, завідувачка сектору краєзнавчих видань Наукової бібліотеки Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова.

Яринчак Ірина Миколаївна, завідувачка сектору інформації з питань культури і мистецтв Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Наукове видання

Усна історія: теорія, практика та перспективи

Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції

25–26 жовтня 2022 р.

Відповідальна за випуск Л. Б. Сенік, директор Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки,

голова Вінницького обласного відділення ВГО

Українська бібліотечна асоціація

Редакційна колегія:

Г. М. Слотюк (голова редкол.), П. І. Цимбалюк (упоряд.), О. Ю. Антонюк, Н. В. Березюк, С. В. Лавренюк, О. А. Пашкова, К. А. Скомаровська

Рецензент О. А. Коляструк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культури, методики навчання історії та історичних дисциплін ВДПУ імені Михайла Коцюбинського